

T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**XVII. YÜZYIL ASKERÎ GELİŞİMİ VE OSMANLILAR:
1660–64 OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI**

Özgür KOLÇAK
2502050039

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN

İstanbul 2012

Bu doktora tezi İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 3316 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Belirtilecek açıklamalar için ayrılan yerlerin yeterli olmaması durumunda formun arka yüzü veya ek bir kâğıt da kullanılabilir.

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Özgür KOLÇAK Numarası :2502050039
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :26.07.2012
Danışman :Prof.Dr.Feridun M.EMECEN Saati :14:00
Tez Başlığı :”XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / **OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Feridun M.EMECEN		Kabul
2- Prof.Dr.İdris BOSTAN		Kabul
3-Prof.Dr.Mahmut AK		Kabul
4-Prof.Dr.Abdülkadir ÖZCAN		Kabul
5-Doç.Dr.Fikret SARICAOĞLU		Kabul

XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları

Özgür KOLÇAK

ÖZ

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa askeri tarihi ile ilgilenen araştırmacılar, 16.-18. yüzyıllar arasında bir dönemde Avrupa kıtasını derinden etkileyen ve modern devlet aygıtının oluşmasında öncülük rolü üstlenen bir “askeri devrim” yaşandığını iddia etmektedirler. Günümüzde yaygın biçimde “askeri devrim tezi” olarak adlandırılan bu anlayışa göre, batılı güçlerin dünyanın geri kalanı üzerinde kurdukları siyasî ve askerî tahakkümün kökenleri bizatihi bu dönüşümde aranmalıdır. Bu noktada, dünya askerî tarihinin önemli bir parçası olan Osmanlı İmparatorluğu’nun tartışmalara dâhil edilmesi gerekmektedir. Bu doktora tez çalışması, “askeri devrim” tartışmasında Osmanlılara bir yer açma amacını taşımaktadır. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında ilk örnekleri görülmeye başlayan askeri yeniliklerin olgunlaşmış ve standart uygulamalar haline gelmiş biçimlerini inceleyebilmek için 1660–64 savaşları vazgeçilmez bir sınama sahası sağlayacaktır.

The 17th Century Military Development and the Ottomans: The Ottoman-Habsburg Wars of 1660-64

Özgür KOLÇAK

ABSTRACT

In the second half of the 20th century, European military historians has elaborated the scholarly view of a “military revolution” that changed the European continent in the 16-18th centuries and paved the way to the formation of the modern state. According to the military revolution thesis, the global dominance of western powers over the world owed much to military changes in the early modern period. At this point, it seems important to bring in the Ottoman early modern military experience into the debate. This study aims to place the Ottoman military structure within the early modern military revolution debate. In this respect, the Ottoman-Habsburg wars of 1660-64 appear to be an indispensable example to check the supposedly overwhelming effects of the so-called military revolution since it has been asserted that the vital changes had taken place towards the end of the 16th and in the beginning of the 17th century.

ÖNSÖZ

Uzun soluklu uğraşımın daha ilk nefesinde, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar*'ın askerî tarihin insanın ömründen çalan lojistik meselelerinden ziyade, canlı bir organizma olarak “ordu”yu ele alması gerektiğini çoktan aklıma koymuştum. Ben kabul etsem de, etmesem de, bu kararımda askerî birliklerin iâşe ve ibatesine ilişkin muazzam miktarlara ulaşan belge yığınlarının korkutucu görüntüsü elbette etkili olmuştur. Ne var ki, 1660–1664 Osmanlı-Habsburg savaşlarının stratejik ve taktik veçhelerini öğrenme isteğim, daha ziyade, 17. yüzyıl Osmanlı ordusunda hizmet eden savaşı/askerleri mümkün olduğunca insanî yönleriyle ortaya çıkarma hevesimden kaynaklanıyordu. Bu haliyle bırakıldığında, Osmanlı askeri, şu veya bu şekilde, varlığını merhametsiz bir kesinlikle işleyen askerî bir mekanizmaya vakfetmiş bir nefer, ya da uhrevî bir amaç uğruna fani mevcudiyetinden vazgeçmeye hazır bir fedaî suretinde tasvir edilebilirdi. Hâlbuki tarihî verileri önemli ölçüde eğip bükmeden bu adanmışlık resmine ulaşabilmek zor görünmektedir.

17. yüzyıl Osmanlı “savaşı”sını ortaya çıkarabilmek için öncelikle ordu terkinin sağlıklı biçimde yeni baştan ele alınması gerekiyordu. Bu yolda ilk adımı attığım anda, esasında yalnızca Osmanlı ordu yapısıyla değil; bizatihi 17. yüzyıl Osmanlı devlet ve iktidar yapısıyla iştilal etmekte olduğumu anladım. Bu kez, bir nevi askerî müteahhit vasfıyla muharip kıtalar donatan veya Osmanlı merkezî alaylarının yönetiminden sorumlu subaylar kademesinden isimler hikâyenin baş aktörleri haline geldiler. Bu bağlamda en kayda değer ilişki biçimi, 1660–1664 savaşlarının planlamasını üstlenip askerî kıtaları cepheye taşıyan şahsiyetlerin çoğu vakit Osmanlı iktidarının belli başlı mevkilerini tasarruf edenlerle aynı kişiler olmalarıydı. Bu şahısların hemen altında hizmet eden ağa/zabit/çavuş/kethüda zümresi, bazı hallerde farklı kaynaklardan takip edilebilen sosyal kimlikleriyle askerî kıtaların sevk ve idaresini üstlenmenin yanı sıra,

“kapı”ında hizmet ettikleri Osmanlı seçkininin siyasî ve diplomatik arenada eli ayağı oluyorlardı.

Askerî devrim kuramı, Osmanlı savaçısı ve Osmanlı idarî/askerî seçkinini aynı zeminde buluşturmak için eşsiz bir kuramsal çerçeve sunuyordu. Bu sayede, ilk bakışta birbirinden bağımsız görünen iki olguyu, yani erken modern devlet oluşumu ve 17. yüzyıl savaçısının muharebe repertuarı ve taktik davranışlarını aynı anlatının başlıkları olarak yerleştirme imkânı doğdu. Bu kuram, çeşitli disiplinlerden ilim insanlarının katkılarıyla o denli geniş bir fikir yelpazesine yayılmış durumdadır ki, araştırmacının tartışmaların neresinde durduğunu sarahaten belirtmesi önemlidir. Ben de, *askerî devrim kuramı* bağlamında dile getirilen “batı tarzı savaş” gibi kültürel belirleyicilere karşı tavır alırken muharebe meydanını canlandırmada taktiksel öğeleri tarif etmede yardımcı olan fikirlerden azamî derecede istifade ettim.

Dikkatli okuyucu, bu çalışmaya hâkim çift başlılığı kolayca fark edecektir. “Anlatının diriltilmesi”, tezimin amaçları bakımından vazgeçilmez önemde olduğundan Osmanlı savaçısının muharebe davranışlarını resmetmeyi denediğim sayfalarda hatıra, rapor ve vekayiname tarzı yazılı kaynaklar temel bilgi kaynağını teşkil etti. Buna karşılık Osmanlı ordu terkihi ve iktidar yapısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan veya 1660–1664 seferlerinin stratejik planlamasının ele alındığı bölümlerde arşiv belgelerinin tanıklığını esas aldım. Tabii ki, bu iki kaynak grubunun birbirini desteklemek adına bir arada kullanıldığı satırlar, tahminimce tezin en açıklayıcı ve ikna edici kısımlarını oluşturdu.

Tezin bu halini almasında bazı kurumların teşekkürü hak eden maddî destekleri hayatî rol oynadı. 2006–2007 kışında Avusturya’daki ikametimi temin eden ÖAD (Österreichische Austauschdienst), bu dönemde verdiği destekle doktora tezimin muhtevasını belirlemek için ihtiyaç duyduğum araştırmaları gerçekleştirmeme imkân sağladı. 2008 sonbaharında, Leipzig’te, Herder Enstitüsü’nün davetlisi olarak katıldığım Almanca kursları, çalışmamın kaynak dillerinden birinin inceliklerini daha iyi anlamama yardımcı olurken, DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) bu münasebetle doğan harcamaların bir kısmını üstlenerek tezimi dolaylı yoldan destekledi. Türk Petrol

Vakfı, doktora araştırmalarım müddetince, farklı zamanlarda, hem şahsıma tahsis ettiği ğrenci bursu, hem de yurtdışı araştırmalarımda kullanmak üzere verdiği meblağla tek başıma altından kalkamayacağım maddi yükün bir bölümünü sırtımdan aldı. Nihayet, 2009'da, TBTAK tarafından desteklenen Avusturya ziyaretim olmasaydı, tezimin önemli bir kısmını teşkil eden Almanca ana kaynak ve ikincil literatüre ulaşabilmem söz konusu bile olamazdı. Bu kurumların hepsine, araştırma planımı ciddiye alıp beni destekledikleri için şükran borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Saygıdeğer hocam Feridun Emecen, beni Osmanlı askerî tarihi çalışmam konusunda en başından beri teşvik etti. Sadece yazdıklarımı değil; düşünüp konuştuklarımı da yakından takip etti. Kendimi spekülasyonların cazibesine kaptırıp mana lemine utuğum zamanlarda bile, zihnime ket vurup düşüncelerimi zincirlemektense, beni derin bilgi ve tecrübesiyle ikna etme büyüklüğünü gösterdi. Kendisiyle birlikte çalıştığım için ne denli mutlu olduğumu ifade etsem azdır. 2006'da, Trabzon'da tanıştığımızdan bu yana, beni adeta bir anne şefkatiyle kollayıp koruyan ve Avusturya'da tezimle ilgili araştırmalar yapabilmem için hiçbir fedakrlıktan kaçınmayan Claudia Römer'in bu tezin ortaya çıkmasında hakkı büyüktür. O olmasaydı, Viyana'daki incelemelerim, belki de, sonunda olduğunun yarısı kadar bile verimli olmayacaktı. Pl Fodor ve Gza Dvid, Macaristan'a yaptığım ziyaretlerde beni ağırlama nezaketinde bulundular. Sndr Papp, alışma konuma yakın ilgi göstererek bana yol gösterenlerden biri oldu. Doktora yolculuğum sırasında karşılaştığım bazı genç dimağlar, belki kendileri bilmeseler de, akıl yürütme yöntemimi şekillendirmede üzerimde doğrudan etki bıraktılar. Bu anlamda Günhan Börekçi, Kahraman şakul, Baki Tezcan, Szabolcs Hadnagy ve Gültekin Yıldız'dan duyduklarım ve okuduklarım fikir dünyamı zenginleştirmeme vesile oldu. Kayhan Orbay, alışmalarımı Avusturya'ya genişleterek zihnimin dar kalıplarını kırmamda oynadığı aracılık rolünün yanı sıra, uzun gecelerde bitmek tükenmek bilmeyen sohbetlerimiz vasıtasıyla neyi ne kadar bilmediğimi anlamama yardımcı oldu. Son olarak, bu sıkıntılı dönemde kahrımı çeken mesai arkadaşlarım Miraç Tosun ve zgr Oral'a hicapla karışık şükran duyduğumu ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: ASKERÎ DEVRİM VE OSMANLILAR	22
1. 1. Bir Tarih Kuramı Olarak Askerî Devrim	22
1. 2. Osmanlı'nın Aynasında Askerî Devrim	44
1. 3. Hünkâr Kullarından Devlet Ordusuna: Osmanlı Ordusunun Büyümesi Olgusuna Yeni Bir Bakış	75
II. BÖLÜM: 1660–1664 SEFERLERİNDE OSMANLI ORDU YAPISI	103
2. 1. Osmanlı Ordu Terkibinde Ümera Kapıları	103
2. 1. 1. Osmanlı İktidarının Doğası: 1660–64 Savaşlarında Ordu Terkibi ve Ümera Kapıları	104
2. 1. 2. Mükemmel Bir Kapı: Fazıl Ahmed Paşa ve Kapı Halkı	125
2. 1. 3. Osmanlı Orduları İçin Bir Savaşçı Yatağı: 1663–1664 Seferlerinde Arnavut ve Boşnak Kıtaları	145
2. 2. Osmanlı Ordusu ve 17. Yüzyıl Mevzi Savaşları: 1663–64 Savaşlarında Osmanlı Piyadesi	155
2. 3. 1663–1664 Savaşlarında Osmanlı Süvarisi	174
2. 3. 1. Osmanlı Ordusunda Değişen Roller: 1663–1664 Savaşlarında Osmanlı Hafif Süvarisi	175
2. 3. 2. Osmanlı Süvarisine İade-i İtibar: 1663–64 Savaşlarında Muharip Osmanlı Süvari Kıtaları	187

2. 3. İki Uçlu Bıçak: Osmanlı Sefer Organizasyonunda Tatar Kuvvetleri.....	201
III. BÖLÜM: 1663–64 SEFERLERİNDE STRATEJİ VE TAKTİK.....	237
3. 1. 1663–64 Osmanlı Sefer Stratejisi	237
3. 1. 1. Kızıl Elmanın Peşinde?	237
3. 1. 2. Osmanlı'nın Tatlı Yüzü: Osmanlı Sefer Planlamasında Apafi Mihály ve “İstimalet” Mektupları	271
3. 2. 1663-64 Savaşlarında Taktiksel Formasyon	285
3. 2. 1. <i>Caracolenin</i> Osmanlıyla İmtihani: 1663–64 Savaşları Örneğinde Askerî Tarihin Çıkmaz Sokağı	286
3. 2. 2. Askerî Devrimin Ayak Sesleri: 1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Çizgisel Muharebe	299
3. 2. 3. Usta Savaşçının Pahalı Zevki: 1663–64 Seferleri ve Ok ve Yayın Dayanılmaz Cazibesi.....	318
3. 3. Osmanlı Savaşçısı ve Hayatı.....	336
3. 3. 1. Zafer mi Adalet mi? : 1663–64 Savaşları ve Osmanlı Ordusunda Disiplinin Sınırları.....	337
3. 3. 2. Ordunun Kanayan Yarası: 1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Hastalar ve Asker Kaçakları.....	363
SONUÇ	376
BİBLİYOGRAFYA	390
ÖZGEÇMİŞ	435

KISALTMALAR

AE	Ali Emirî Tasnifi
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bs.	Basım
çev.	Çeviren
D. SVM	Bâb-1 Defteri, Süvari Mukâbeciliği Kalemî
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
EI	Encyclopedia of Islam
EV. HMH	Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği
haz.	Hazırlayan
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
hük.	Hüküm
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İE	İbnülemin Tasnifi
KK	Kamil Kepeci Tasnifi
Krş.	Karşılaştırmız
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler Serisi
MD	Mühimme Defteri
No.	Numara
OeStA	Österreichische Staatsarchiv

ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
s.	Sayfa
SLUB	Sächsische Landesbibliothek-Staats –und Universitätsbibliothek Dresden
TSMA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TT	Tapu Tahrir Defteri
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Basım Tarihi Yok.
vr.	Varak
yay.	Yayımlayan

GİRİŞ

Problemler ve Kaynaklar

Osmanlı tarihçiliği, 16. yüzyılın sonuyla başlayan gerileme paradigmasının geleneksel kalıplarını kırdıkça 17–18. yüzyıl araştırmalarına yönelik gecikmiş bir ilgiye kapılarını aralamıştır. Klasik çağın “ihtişam”ı veya cumhuriyet öncesi Osmanlı kurumlarının batı medeniyeti karşısındaki durumu hala cazibesini koruyan konular olsa da, son çeyrek asırda, gitgide daha fazla sayıda araştırmacı, biraz da kaç zamandır “öksüz” bırakılan 17. yüzyılı ihmal etmiş olmanın verdiği mahcubiyetle, bu asrın meselelerine dört elle sarılmaya başladılar¹. 17. yüzyıl, henüz kat edilecek çok yol olmakla birlikte, “Araf”ta asılı kaldığı belirsizliğinden kurtulup gün geçtikçe kendine Osmanlı tarihi içinde daha anlamlı bir yer edinme yolundadır. Bu yüzyıl, bir önceki asırla olan bariz yapısal benzerlikler nazar-ı itibara alınırca, “klasik” Osmanlı teşkilat ve sisteminin biraz daha karmaşık bir uzantısından ibaret kabul edilebilir. Ne var ki, 17. yüzyıl araştırmalarının, sadece derece farklılığı bakımından değil, apaçık bir nitelik değişikliğinden ötürü Osmanlı siyasî ve askerî tarihinde ayrıcalıklı bir konuma yükselebilmesi ihtimali vardır. Bu devirde Osmanlı geleneksel kavram ve kurumlarının kadim anlamlarını yitirip yitirmediklerine dair tartışma uzayıp gitse de, her halükârda, 17. yüzyılda Osmanlı devlet teşkilatı ve toplumsal örüntüsünün çağdaşı batılı siyasî yapılarla aynı yönde bir değişim geçirmekte olduğu fikri nihayet son sözü söyleyecek gibidir. Büyük ihtimalle, Osmanlı tarihinin bu dönemi için akademik tartışma, değişimin yönünden ziyade hızı üzerinde yoğunlaşacaktır.

¹ Bu çabaların en kayda değer sonuçlarından biri, Osmanlı tarihini dönemlerine göre isimlendirmede geleneksel anlayışın dışına çıkılarak yeni arayışlara girilmesi oldu (Jane Hathaway, “Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Century”, **The Turkish Studies Association Bulletin**, XX/2 (1996), s. 25-31; Erol Özvar, “Osmanlı Tarihinin Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, **Divân İlmî Araştırmalar**, IV/7 (1999/2), s. 135-151; Kemal Karpat, “Osmanlı Tarihinin Dönemleri, Yapısal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri**, ed. Kemal Karpat, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000, s. 119-145; Linda T. Darling, “Another Look at Periodization in Ottoman History”, **Turkish Studies Association Journal**, XXVI/2 (2002), s. 19-28; Oktay Özel, “Osmanlı Tarihyazımında “Klasik Dönem””, **Medeniyet ve Klasik**, haz. Halit Özkan, Nurullah Ardiç, Alim Arlı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, s. 319-338).

17. yüzyıl araştırmalarının makûs talihi, 1663–1664 Osmanlı-Habsburg savaşlarına dair monografik çalışmaların neden bu denli sınırlı sayıda olduğunu izah eder. Osmanlı tarihçiliği, birkaç istisna dışında, 1663 Nisan’ında resmen ilan edilen seferle başlayan askerî gelişmeleri, müstakil askerî inceleme konuları olarak ele almak yerine 1658’de Erdel’de patlak veren siyasî karmaşanın bir üst basamağı olarak siyasî tarihin içine yedirme eğiliminde olmuştur. Osmanlı merkezî iktidarının 1661 ilâ 1664 arasında giriştiği askerî eylemler, 1593–1606 savaşlarının sarsıcı ve dönüştürücü etkisi ile 1683–1699 muharebelerinin yıkıcı sonuçları arasında unutulmaya yüz tutmuştur. Hakikaten de, bu iki “uzun savaş”ın Osmanlı askerî, siyasî ve içtimaî hayatında yol açtığı buhran ve dönüşümler göz önüne alındığında, 17. yüzyılın ortalarında Habsburg ve Osmanlı saraylarının esasen Erdel tahtının akıbetine ilişkin yürüttükleri askerî mücadelenin göz ardı edilmesi mazur görülebilir.

Bununla birlikte 17. yüzyılın ortaları, Osmanlı askerî tarihinin geçirdiği farz edilen dönüşümü yakalamak için en uygun zaman aralığıdır. Osmanlı askerî yapılarının 16. yüzyılın sonlarından itibaren esas itibarıyla kendi iç dinamiklerine dayalı bir kabuk değiştirme yaşadığı aşıkârdır. Yine de, 1593–1606 savaşları, iddia edildiği gibi, Osmanlı askerî tarihinin yönünü belirlemede bir nevi kopuş işlevi yerine getirdiyse, bu devrimci değişimin izleri ve yapısal etkilerini 17. yüzyılda aramak makul olacaktır. Bu bağlamda, 1606 ilâ 1683 arasında özellikle batı cephesinde vuku bulan askerî gelişmeler, “Batı’nın Yükselişi”ni haber veren bir askerî devrimin hangi tarihlerde hissedilir hale geldiğini veya Osmanlı harbiyesinin bu gelişimle olan ilişkisinin doğasının ne olduğunu anlamaya yardımcı olacaktır. 1660–1664 tarihlerinde, Erdel ve Macaristan sınır boylarında görülen kale ve palanka kuşatmaları ve meydan savaşları, Avrupa savaş tarihinin doğal ve meşru bir uzvu olan Osmanlı askerî teşkilatının bu dönemde dünya askerî tarihi hakkında söyleyecek bir çift sözü bulunduğunu göstermektedir.

Bu tezde, “Askerî Devrim Kuramı”nın kültürel yaklaşımlardan beslenen “batı tarzı savaş” anlayışına dayanan aşırı batı merkezci yorumuna karşı çıkılmıştır. Osmanlıları, 17. yüzyılda yükselen batının antitezi olarak ele alıp “askerî devrim”i Osmanlı askerî gücünün aleyhine işleyen bir olgu şeklinde takdim etmek, ilerleyen

sayfalarda gösterilmeye çalışıldığı üzere, tarihî vakalara uymadığı gibi, Osmanlı askerî tarihini vaktinden evvel ana gelişim çizgisinin dışına itme aceleciliğiyle maluldür. Yine de, “askerî devrim” kuramı etrafında yürütülen fikir tartışmaları, 17. yüzyıl Osmanlı askerî tarihinin anlaşılmasına yardımcı olan çok sayıda zihin açıcı yorumlama tarzı ve metodolojik yenilik ihtiva ettiğinden askerlik tarihi çalışanlar açısından kıymetini korumaktadır.

Tezin ilk bölümünde, “askerî devrim”in bir tarih kuramı olarak neye tekabül ettiğine dair batı tarihçiliğinde ortaya konan muhtelif görüşlerin derlendiği tanıtıcı bir başlığa rastlanacaktır. Bu kısımda değerlendirilen bazı fikirler, tez kapsamında, bu kez uygulamalı olarak yeniden ele alınarak 1663–1664 seferlerindeki Osmanlı birliklerinin saha performansı ve idarî örgütlenmesini açıklamada kuramsal bir çerçeve yaratılması amacıyla kullanılmıştır. Herhalde, “modern devletin oluşumu” hakkında askerî tarihle bağlantılı olarak üretilen güncel literatür olmasaydı, tezin ikinci bölümünün bir parçasını teşkil eden Osmanlı ordu terkihi ve iktidar yapısına dair başlıklar teze girme imkânına hiçbir zaman sahip olmayacaktı. 1660–1664 yıllarında Osmanlı ve Habsburg devlet ricalinin üzerine kafa yorduğu stratejik hesaplamalar ve aynı vakitlerde askerî birliklerin cephede sergiledikleri taktik hamleler, yine benzer bir ihtiyaçtan doğan bir yaklaşımla karşılaştırmalı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Keza, Osmanlı askerî tarihine yönelik yeni kuramsal çerçeve, kaynakların elverdiği ölçüde, Osmanlı ordusunun en nihayetinde canlı bir sosyal organizma olduğunu ve sıradan savaşçının hayatının zorlu şartlarını okuyucunun gözleri önüne serme teşebbüsüne hayat vermiştir.

1660–1664 Osmanlı-Habsburg mücadelesini ele alırken bu cinsten kuramsal bir yaklaşım elzem görünüyordu; çünkü birkaç takdiri şayan istisna dışında, konu batılı tarihçiler tarafından tamamen geleneksel kalıplar içinde bir müverrihlik alışkanlığıyla “yeniden nakledilmekle” kalmıştı². Bu şahsiyetlerin eserlerinden bazıları, bilimsel

² Hans von Zwiedineck-Südenhorst, “Die Schlacht von St. Gotthard 1664”, **Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte**, X (1889), s. 443-458; Konrad Wutke, “Der Durchzug der brandenburgischen Hilfstruppen durch Schlesien 1663/64”, **Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens**, XXIX (1895), s. 197-244; Hermann Forst, “Die deutschen Reichstruppen im Türkenkriege 1664”, **Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte**, VI. Ergänzungsband

araştırma kıstaslarına uymadıkları için doktora tezinin amaçları bakımından kesinlikle kullanışlı değildi³. Wilhelm Nottebohm, öncü bir tavırla kaynak eleştirisine dayalı bir araştırma kaleme almış olsa da, nispeten yüzeysel ve ayrıntılardan yoksun kitabının isminden de anlaşılacağı üzere, 1664 St. Gotthard savaşının nesnel bir tarifini yapmaktan ziyade, Avusturya tarihçiliğinin Habsburg başkumandanı Raimondo Montecuccoli'ye attığı efsanevî değerini sorgulama niyetiyle hareket etmişti⁴. Bu nedenle, Alman tarihçinin eseri, “imparatorlukçu” tarih geleneğinin yarattığı klişelere saldırdığı ölçüde faydalı olmakla beraber temelde bir “reddiye” risalesi muamelesi görmekten kurtulamadı. Bununla birlikte aynı nesilden Adolph von Schempp, geniş kapsamlı kaynak kullanımı ve 1664 seferinin taktiksel meselelerini tafsilatlı biçimde incelemesiyle saygıdeğer bir araştırmaya imza atmıştı⁵. A. Schempp'in muazzam miktarda ana kaynağa müracaat ederek 1664 sefer yılının eksiksiz bir manzarasını vermeye epeyce yaklaştığı doğrudur; ama o da, metodolojik bakımdan kendinden önce gelenlerle bariz bir farklılığı temsil etmiyordu.

St. Gotthard savaşının 400. yıldönümü, Avusturya tarihçiliğinin konuya yönelik ilgisini ciddi biçimde artırmış görünmektedir. 1964'te yayımlanan çok sayıda makale, dört yüz yıl önce Rába nehri kenarında Osmanlı ordusuna karşı kazanılan zaferin destansı anlamını Avusturya halkına hatırlatmayı amaçlayan popüler yayınlardan ibaretti⁶. Yine de, aynı yıl içinde neşredilen iki kitap, 17. yüzyıl ortasında Osmanlı-Habsburg askerî ilişkilerinin tahliline önemli katkılar sunan muhtevalarıyla dikkat

(1901), s. 634-648; Rudolf Deschmann, **Die Schlacht bei St. Gotthard an der Raab 1664**, yayımlanmamış doktora tezi, Universität Wien 1909.

³ Örnek olarak bkz.: Johann Pohler, **Oesterreichs Türkenkrieg 1663–1664**, Frankfurt 1879; Johann Krainz (Hanns von der Sann), **Die Schlacht bei St. Gotthard**, Prag-Leipzig 1885.

⁴ Wilhelm Nottebohm, **Montecuccoli und die Legende von St. Gotthard (1664)**, Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung, 1887.

⁵ Adolf v. Schempp, **Der Feldzug 1664 in Ungarn unter besonderer Berücksichtigung der herzoglich Württembergischen Allianz- und Schwäbischen Kreistruppen**, Stuttgart 1909.

⁶ Kurt Peball, “Die Schlachten bei Léva-St. Benedikt und St. Gotthard-Mogersdorf”, **Österreichische Militärische Zeitschrift**, 2 (1964), s. 257-262; Walter Hummelberger, “Der 1. August 1664 bei St. Gotthard, die Entscheidungsschlacht zwischen zwei großen Kriegen”, **Truppendienst**, 2 (1964), s. 309-312; Rudolf Kizling, “Die Schlacht bei Mogersdorf (St. Gotthard)”, **Südostdeutsches Archiv**, 7 (1964), s. 124-128; Rudolf Kizling, “Politische Ziele und Strategie der Türken in Südosteuropa bis 1664”, **Österreichische Militärische Zeitschrift**, 2 (1964), s. 255-256; Rudolf Kizling, “Die Schlacht bei Mogersdorf 1. August 1664”, **Österreich in Geschichte und Literatur**, 8 (1964), s. 222-225.

çekiyordu. Bu kitaplardan ilki, yirmi beş yıl içinde yaptığı dört baskıyla biraz daha kolay hazmedilebilen bir hüviyete sahipti⁷. Buna karşın Georg Wagner tarafından yazılan *Das Türkenjahr 1664*, takdiri hak eden kaynak çeşitliliği ve kılı kırk yararcasına tetkik edilen çağdaş metinler arasında yaptığı yolculuk sayesinde konuyla ilgili otorite eser seviyesine yükseldi⁸. Avusturyalı tarihçinin Fransız, Avusturya ve Alman kaynaklarını bir arada kullanma azmi, tezin yazarına hangi batılı kaynaklardan istifade etmesi gerektiğini öğreterek tezin oluşumuna önemli bir katkı sağladı. G. Wagner, yalnızca batılı rapor ve anlatılara işaret etmesiyle değil; bazen 1664 seferiyle ilgili değerlendirmeleriyle de bu tezde kendine sıkça atıfta bulunulan bir isimdir. G. Wagner, kitabında sistematik bir taramaya tabi tutup bir araya getirdiği kaynak külliyyatını okuyucunun önüne serse de, ne yazık ki, bu kaynak yığını arasında Osmanlı ana kaynaklarından sadece ikisi yer almaktadır. G. Wagner, Mühürdar Hasan Ağa'nın *Cevâhirü't-Tevârih* isimli eserine nadiren de olsa göndermede bulunsa da, bunun Raşid Tarihi'nin bir parçası olduğunu zannetmektedir. Avusturyalı araştırmacı, büyük ihtimalle, *Cevâhirü't-Tevârih*'i bizzat inceleme fırsatına erememiştir; bu eserden aldığı bilgileri, W. Nottebohm'un kitabında Raşid Tarihi'nden yaptığı tercümelere borçlu gibidir. Bununla birlikte yazar, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin eksik ve yetersiz Macarca çevirisini kullanarak Osmanlı tarafına dair bilgilerini zenginleştirmeye çalışmıştır⁹. St. Gotthard muharebesi hakkında en kapsamlı ve yetkin incelemeyi yapan G. Wagner'in araştırmasına Osmanlı kaynaklarını dâhil etmesi, şüphesiz ki, bu haliyle de muazzam bir öneme sahip eserinin kıymetini bir kat daha artırabilirdi.

Yine de, G. Wagner'in abidevî çalışmasının ikna ediciliğini zedeleyen en önemli etken, Osmanlı kaynaklarını görmemiş olmaktan öte yazarın millî fikr-i sabitlerinin kaynak tahlilinin sıhhatini olumsuz etkileyecek derecede kuvvetli olmasıdır. Avusturyalı tarihçi, tabiri caizse, kalemine sarıldığı ilk andan itibaren Alman

⁷ Kurt Peball, *Die Schlacht bei St. Gotthard-Mogersdorf 1664*, Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1989.

⁸ Georg Wagner, *Das Türkenjahr 1664: Eine europäische Bewährung Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)*, Eisenstadt 1964.

⁹ Imre Karácson, *Evliya Cselebi török világutazó magyar-országi utazásai 1664–1666*, (Török-magyarkori történelmi emlékek, II), Budapest, 1908.

tarihçiliğinin St. Gotthard zaferinin gerçek değeri üzerinde oluşturduğu şüphe bulutlarını dağıtmak ve zaferin esas mimarının Habsburg hanesi adına kararlar alan R. Montecuccoli olduğunu kanıtlamak endişesiyle davranmıştır. 17. yüzyılın ikinci yarısında batı sarayları ve imparatorluk meclisinde cereyan eden tartışmalara kendini fazlasıyla kaptıran G. Wagner, bu münakaşalarda Avusturya Habsburglarının sözcülüğüne soyunmak suretiyle kaynaklarının muazzam çeşitliliğine rağmen incelemesini “yerel saik”lere kurban eder. Bazı hallerde, araştırmacının ana kaynaklarla olan “muhabbeti” o kadar ileri bir seviyeye gider ki, 17. yüzyılın sonlarına doğru üretilen fikirleri, kendi çalışmasının sonuçlarıyla aynı çizgide değerlendirmekten çekinmez. Dahası, G. Wagner’in Osmanlılar hakkındaki bilgisi şaşılacak derecede az olduğu gibi, Osmanlı ordusunun hareket tarzı ve stratejisini anlamak için “barbar” kitlelerin geleneksel askerî alışkanlıklarına göndermelerde bulunması, şarkiyatçı kalıplardan ziyadesiyle etkilenmiş olduğu intibasını vermektedir.

Avusturya tarihçiliğinin bilhassa R. Montecuccoli’yi kutsamaya yönelik duygusal tavrı ortada iken, Osmanlı tarihçiliğinin de, 1663 Uyvar kuşatması ve 1664 St. Gotthard savaşına hamasî hissiyatlardan uzak nesnel ölçütlerle yaklaşabildiğini söylemek güçtür. Osmanlı askerî tarihçiliğinin öncü isimlerinden Ahmed Muhtar, 1663–1664 Macaristan seferleri hakkında yazdığı kitabının girişinde, eserini telif etme gayesinin R. Montecuccoli’nin hatıralarında ileri sürdüğü “yalan ve iftiralar”a cevap vermek olduğunu açıkça beyan eder¹⁰. Araştırmacı, bu uğraşında, kitabında ismen zikrettiği W. Nottebohm’un eleştirel tavrından ilham almış olmalıdır. Ahmed Muhtar’ın bakış açısına göre, St. Gotthard savaşı, mütevazı bir Osmanlı kuvveti ile müttefik ordusunun bütünü arasında cereyan etmiştir. Rába nehrinin Osmanlı birliklerinin karşıya geçişi esnasında kabarıp taşması, Fazıl Ahmed Paşa’nın elini kolunu bağlayarak

¹⁰ “... bi’l-hassa bu muhârebede Avusturya ve müttefikleri ordusunun başkumandanı olan Avusturya feldmareşallerinden meşhûr Montekukuli’nin bütün cihân-ı askerîye karşı bir süri yalanlarla tafra-fürûşluk eylemesine sebep olduğu ...” (Ahmed Muhtar, **1073–1075 Seferinin Vekayi-i Esasîyesi: Sengotar’da Osmanlı Ordusu**, İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askerî, 1326/1910, s. 3). “... Montekukuli’nin bade’l-muhârebe yazmış olduğu memuarında muhârebe-i mezkûreye dâir verdiği tafsilâtın aynen îtâsiyla mezkûr meydân muhârebesi hakkındaki beyânât-ı gazez-kârânenin muhâkemât ve münâkaşât-ı fenniyye ve akliyye ve hakâik-ı beyyinât-ı târîhiyle akl ü hükûmete, fenn ü ma’rifete, icâbât-ı hakk u hakikate tevfiân redd ü ibtâlî yoluna gidilmiştir” (s. 4). Kitap, günümüz Türkçesi’ne kazandırılmıştır (**Sengotar’da Osmanlı Ordusu**, haz. Raif Karadağ, İstanbul: Emre Yayınları, 2005).

Osmanlı öncü kuvvetlerinin akarsuyun öte yakasında bir başlarına kalmaları sonucunu doğurmuştu. Bunu gören R. Montecuccoli, sağ ve sol cenahlardan taarruza geçirdiği müttefik kıtalarıyla az sayıdaki Osmanlı birliklerini önce nehre doğru püskürtmüş; sonra bunları yenilgiye uğratmıştı. Ne var ki, Ahmed Muhtar'a sorulursa, Osmanlı askerî yönetiminin nehrin karşısına dinç birlikler yollamaya devam etmesi durumunda muharebenin bir Osmanlı zaferiyle neticelenmesinden daha doğal bir şey olmayacaktı. Bu sebeple, müellif, Habsburg başkomutanının hatıralarında nehrin sularını yükselten yağmurları savaştan sonraya tarihlemesine şiddetle karşı çıkar. Ne de olsa, Fazıl Ahmed Paşa'nın birkaç ufak zamanlama hatası bir kenara bırakılırsa, savaşın kaybedilmesinin suçlusu öngörülemez bu tabiat olayı olmalıdır. Ahmed Muhtar'ın iddiası, Osmanlı tarihçiliğinin konuya bakışını ciddi biçimde yönlendirmiştir.

Raif Ekrem'in "Sengotar seferi" ismiyle nitelediği 1663–1664 Osmanlı-Habsburg çarpışmalarına dair 1934 yılında neşrettiği çalışma ve T. C. Genelkurmay Başkanlığı'nın St. Gotthard savaşı üzerine hazırladığı 1978 tarihli monografi, özensiz yapıları, kaynak kullanımında sergiledikleri yetersizlik ve bilimsel kıstaslara uymayan analitik eksikleriyle konunun anlaşılmasına yardımcı olmaktan uzaktırlar¹¹. Doktora araştırmasında, bu iki eserden de istifade edilmemiştir.

Ahmet Şimşirgil, Uyvar'ın Osmanlı kuvvetlerince zaptı ve bölgenin Osmanlı vilayeti haline getirilişi hakkında yazdığı doçentlik tezinde, 1663 seferini Osmanlı kaynaklarına dayalı şekilde yeniden ele almıştır¹². Yazarın çalışmasında ana kaynakları neredeyse satırı satırına takip ederek Uyvar seferini tarihî bakımdan canlandırmada gösterdiği hassasiyet takdir edilmelidir; bu doktora tezinde, A. Şimşirgil'e atıfların kayda değer biçimde az olmasının sebebi, bambaşka amaçlarla da olsa, aynı kaynakların burada da yoğun biçimde kullanılmış olmasıdır. A. Şimşirgil, araştırmasının kale kuşatmasına ayırdığı ilk bölümünde, konunun tahliline yönelik bir çaba sergilemeyip Osmanlı metinlerinden aldığı tarihî vakaların kronolojik olarak dizilmesiyle

¹¹ Raif Ekrem, **Sengotar Seferi (1662–1664)**, İstanbul: Askeri Matbaa, 1934; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III. Cilt, 3. Kısım Eki, **Sengotar Muharebesi 1664**, Etüt, T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, seri no: 2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1978.

¹² Ahmet Şimşirgil, **Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi ve İdaresi (1663–1685)**, yayımlanmamış doçentlik tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1997.

yetindiğinden tezimin ilgili yerlerinde her defasında A. Şimşirgil'i anmak yerine doğrudan yararlanılan kaynağın künyesini belirtmek uygun bulunmuştur. Araştırmacının yaklaşımı tam anlamıyla “iktidar merkezli”dir. Zira herhangi bir gerekçe belirtmese de, 1663–1664 seferlerinin temel anlatısını teşkil eden Köprülü hanesine yakın müelliflerce kaleme alınan eserlerin dışında kalanlara şüpheyle bakar¹³. Bu bağlamda, A. Şimşirgil'in en az iki sebepten ötürü Avusturya tarihçiliğini avucuna alan “maneviyatçı” akımın Türk tarihçiliğindeki karşılığı olduğu kabul edilebilir. Avusturyalı meslektaşlarının 1663 Uyvar kuşatmasını nispeten muhtasar biçimde atlayıp incelemelerini 1664 St. Gotthard savaşı üzerine yönlendirmelerinde olduğu gibi, A. Şimşirgil, Osmanlı başarısıyla biten 1663 seferini anlattığı halde, ertesi sene Osmanlı ordusunun içine düştüğü çetin şartlarla ilgilenme heveslisi görünmemektedir. İkincisi, G. Wagner'de görüldüğü gibi, 17. yüzyılın ikinci yarısına ait kaynakların içine fazlasıyla gömülen araştırmacı, bu metinlerde süre giden tartışmaların siyasî anlamlarıyla ilgilenmeksizin Köprülü sadrazamın haklılığı ve doğruluğunu kanıtlamak uğruna yersiz bir gayretkeşlik göstermektedir¹⁴.

Rhoads Murphey, erken dönem Osmanlı askerî teşkilatının yapısal özelliklerini geniş bir perspektiften değerlendirdiği kitabında 1663–1664 Osmanlı-Habsburg askerî mücadelesini müstakil bir başlık altında incelemiştir¹⁵. A. Şimşirgil için yapılan hatırlatma R. Murphey için de geçerlidir; İngiliz araştırmacı, adı geçen bölümü yazarken esas itibarıyla dönemin Osmanlı kaynaklarına bağlı kaldığından örtüşen kaynakların

¹³ Örneğin, A. Şimşirgil'in nazarında, 1663'te, dönemin reisülküttabı Şamizade Mehmed Efendi ve damadı Kadızade İbrahim Paşa'nın Uyvar kuşatması esnasında Fazıl Ahmed Paşa tarafından infaz edilmeleri hadisesinde, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın anlattıklarının esas alınması gerektiği aşikârdır. “Görüldüğü gibi İsa-zâde Tarihi ile Evliyâ Çelebi'nin değerlendirmesi hariç tutulursa kaynaklar Şamizade'nin sadrazamın aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu ittifak halindedir” (**Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi**, s. 64). Bununla birlikte A. Şimşirgil, işaret ettiği iki kaynak dışındaki Osmanlı müelliflerinin hikâyeyi büyük ölçüde birbirlerinden iktibas ettiklerini atlar.

¹⁴ A. Şimşirgil, yine Şamizade hanesi ve Köprülü ailesi arasındaki tatsızlık bahsinde, Evliya Çelebi'nin Köprülü ailesinden gelen sadrazamı “kıskançlıkla” itham etmesinin siyasî iktidar mücadelesindeki izdüşümünü değerlendirmesine dâhil etmeksizin mevcut iktidarın meşruiyetinin mutlaklığına canı gönülden inanır. “Sefer sırasında Evliyâ Çelebi'nin Kadızade'nin himayesi altında olduğu düşünülürse, yukarıdaki ifadelerin bir gerçeğin belirtilmesinden çok hissiyatla kaleme alınan sözler olacağı aşikârdır” (**Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi**, s. 63). Ne var ki araştırmacının, velinimetini Köprülü “kapısı” olan Osmanlı tarihçilerini neden benzer bir “hissiyattan” azade tuttuğu belirsizdir.

¹⁵ Rhoads Murphey, **Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500–1700**, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007, s. 145-153.

kullanımında hassaten R. Murphey'e atıfta bulunmaya gerek görülmemiştir. Bununla birlikte, ismi okuyucunun karşısına hangi sıklıkla çıkarsa çıksın, R. Murphey'nin konuyu ele alırken sergilediği yaklaşım tarzı ve başvurduğu kavramsal tahlillerin tezin tamamı üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olduğunu söylenebilir. Gerçi, ileride konuyla ilgili Osmanlı kaynaklarının tanıtılacağı sayfalarda değinileceği gibi, R. Murphey'nin 1663–1664 senelerindeki askerî hadiseleri anlatırken ağırlığı Silahdar Tarihi'ne vermesi, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Fazıl Ahmed Paşa riyasetinde çıkılan batı seferlerini büyük ölçüde Mühürdar Hasan Ağa'dan aldığını fark etmemiş olduğu izlenimini vermektedir. Yine de, bu durumun yazarın değerlendirme ve tespitlerinin sıhhat ve kıymetini düşürdüğü iddia edilemez.

Bu tezde 1660–1664 arasında Macaristan ve Erdel boylarında gerçekleşen askerî çarpışmaları örnekleyebilmek adına mümkün mertebe çok sayı ve çeşitlilikte kaynak kullanılmasına gayret gösterilmiştir. Kaynakların yönlendirici etkisinden kurtulabilmek için farklı dünya görüşlerince şekillendirilip farklı menfaatlere hizmet eden muhtelif eserlerin mukayeseli bir anlayışla bir arada değerlendirilmesi şart görünüyordu. Esasında, 17. yüzyılın ikinci yarısının başlarına dair bilgi veren Osmanlı kaynakları, birkaç istisna dışında, hayli iyi bilinen ve bolca atıfta bulunulan temel eserlerdi. Bu anlamda, bu ana değin bilinmeyen veya yerel kaynakların satır aralarına sıkıştıkları için ilk bakışta anlaşılamayan yeni malumatlara ulaşabilmek için bunların batılı me hazlarla karşılaştırılması yoluna gidilmeliydi.

1660–1664 yıllarında Osmanlı ordusunun idarî yapısı ve askerî performansı hakkında bilgi sağlayan en önemli isimlerden biri Habsburg askerî mütehasısı Raimondo Montecuccoli'dir. Dünya askerlik tarihinin çığır açan kuramcılarında biri kabul edilen R. Montecuccoli, 1661'den itibaren bilfiil Macaristan cephesinde bulunduğu gibi, 1664'te Rába kenarında Osmanlı güçlerine karşı verilen savaşa savunmacı doğasını vererek belki de zafere giden yolu açan tecrübeli bir askerî şahsiyetti¹⁶. Habsburg komutanının I. Leopold'e hitaben kaleme aldığı raporlar,

¹⁶ R. Montecuccoli'nin hayatı ve askerî kariyeri hakkında başlıca şu iki esere müracaat edilebilir: Thomas M. Barker, **The Military Intellectual and Battle: Raimondo Montecuccoli and the Thirty Years War**, Albany: State University of New York Press, 1975; Georg Schreiber, **Raimondo Montecuccoli:**

Macaristan cephesinden gelen en düzenli bilgi akışlarından birini teşkil eder. Bundan daha önemlisi R. Montecuccoli, askerî kariyerinin ilerleyen yıllarında, 1661–1664 seferlerine dair hatıralarını ve Osmanlı ordusuna karşı yürüttüğü savaşlardan edindiği deneyimleri kâğıda dökerek konuya ilişkin en tafsilatlı anlatıyı sunmuştur¹⁷. İtalyan asıllı askerî uzman, değerlendirmelerini bazen şarkiyatçı klişelere kurban etse de, askerlik mesleğinden gelmesi hasebiyle Osmanlı-Habsburg askerî mücadelesini stratejik ve taktiksel unsurlarla açıklaması bakımından çağdaşı kaynakların tamamından ayrıdır.

R. Montecuccoli'nin Osmanlı askerî yapısı hakkında tuttuğu notlar, askerî meselelerin özüne ışık tutan muhtevası itibarıyla tezin amaçlarına son derece uygunluk gösterdiğinden epeyce geniş bir kullanım sahası bulmuştur. Habsburg askerî kademesinin en yüksek kalemlerinden birinden çıkan yazıları andıran ama bu kez Alman destek kıtalarının başında bulunan komuta heyetine tertip edilen çok sayıda rapor, Osmanlı kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin aktarımında Habsburg hanedanına “mesafeli” bir kaynak grubunun varlığını sağlar¹⁸. Bu raporlar, Habsburg sarayının I.

Feldherr, Schriftsteller und Kavalier: Ein Lebensbild aus dem Barock, Graz-Wien: Verlag Styria, 2000.

¹⁷ R. Montecuccoli'nin hatıraları, 18. yüzyılın ilk yarısından itibaren birçok batı diline tercüme edilip neşredildi. **Besondere und Geheime Kriegs-Nachrichten des Fürsten Raymundi Montecuculi ...**, Leipzig: Verlegt in dem Weidmannischen Buchladen, 1736; **Mémoires de Montecuculi, Generalissime des Troupes de l'Empereur**, Amsterdam: Chez Wetstein Libraire, 1752; **Opere di Raim. Montecuccoli**, corrette, accrescuite ed illustrate da Guiseppe Grassi, Milano, per Giovanni Silvestri, 1831. *Opere*'nin modern bir edisyonu için bkz.: Raimondo Luraghi, **Stato maggiore dell'esercito, Ufficio storico. Le opere di Raimondo Montecuccoli**, I-II, Roma: Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico, 1988. Alois Veltzé, R. Montecuccoli'nin hatıralarıyla beraber diğer yazı ve mektuplarını modern Almanca'ya tercüme etmiştir (**Ausgewahlte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall**, I-IV, Wien-Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1899-1901).

¹⁸ Bu hususta öne çıkan isim, bu dönemde Alman prenslerinin kaleme aldığı *relation*ları derleyerek bir anlamda batının ilk gazetecilik faaliyetlerinden birine hayat veren Martin Meyer'dir. Hieronymus Ortelius Augustanus'un Macaristan ve Erdel havalisini konu alan tarih yapıtına (**Chronologia oder Historischen Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Sibenbürgen von 1395**, Nürnberg 1602) 1607–1665 yıllarını zeyl olarak ilave eden Martin Meyer, kitabının son kısımlarında 1658'de başlayan Erdel karışıklıklarıyla başladığı Osmanlı-Habsburg mücadelesine geniş yer vermiştir (**Ortelius Continuatus, Das ist der Ungarischen Kriegs-Empörungen/Fernere Historische Beschreibungen ...**, verlegt durch Paul Fürsten/ Kunst –und Buchhändlern in Nürnberg, getruckt zu Franckfurt am Mäyn bey Daniel Fiebet, im Jahr 1665). Martin Meyer, ayrıca benzer saiklerle bir araya getirdiği “haber”leri, Philemerici İrenici müstear ismiyle **Diarium Europaeum** (X, Franckfurt, 1664 ve XI, Franckfurt 1665) ve **Theatrum Europaeum** (IX, Franckfurt, 1672) adlı çok ciltli tarih derlemelerinin ilgili ciltlerine derç etmiştir.

Leopold'ün şahsında oluşturmaya çalıştığı resmî tarih yazımına mütereddit yaklaşıkları ölçüde, tarihî olayların daha eksiksiz ve güvenilir bir resmini sunmaya adaydır.

Ne var ki, son tahlilde, bu hatıraların hepsinin müttefik askerî kademelerinin üst sınıflarına ait olduğu unutulmamalıdır. 1660'larda Osmanlı ve müttefik ordularında hizmet eden neferlerin askerlik hayatlarını pratikte nasıl geçirdiklerini öğrenmek isteyen biri, mutlaka Johann von Stauffenberg gibi, askerî kıtaların daha alt seviyelerdeki yönetim sorunlarıyla içli dışlı orta rütbeli subayların yazdıklarına kulak vermelidir. J. Stauffenberg, 1664 seferinde, Baden elektör prensi Leopold Wilhelm'in tedarik subaylığı ve seryaverliği hizmetlerini yerine getirmişti. Alman subay, St. Gotthard savaşından sonra bu görevlerinden uzaklaştırıldığından muharebeyle ilgili anılarını bir nevi gönül kırıklığıyla kaleme almış olduğundan yazdıklarına bazen eleştirel bir ton hâkim olabiliyordu. J. Stauffenberg'in müttefik ordusunun Rába nehri kenarında gerçekleştirdiği manevralara dair tasviri, yine de, St. Gotthard çarpışmasını içeriden anlatan en uzun ve tafsilatlı anlatı olmasının yanı sıra en itimada şayan yazı olma hüviyetini korumayı bilmişti. Bu eserde, müttefik kurmaylar arasında yaşanan fikir ayrılıkları ve sıradan erlerin kimi zaman alenen kavgaya dönüşen tartışmaları gibi manzarayı gerçekçi bir üslupla tamamlayan nice ayrıntı bulunabilir¹⁹.

Büyük bir talih eseri, Osmanlı ordugâhında da askerlik hayatının çilelerini anlatmaktan çekinmeyen ve toplumsal statüsü gereği ordunun yönetici zümresiyle olduğu kadar muharipler tabakasıyla da yakın ilişkiler kuran bir isim vardır: Evliya Çelebi²⁰. 17. yüzyılın meşhur Osmanlı seyyahı, bu özelliğiyle 1663–1664 savaşları anlatısında muazzam bir boşluğu doldurarak merkezî iktidarın takdim ettiği resmî tarihte

¹⁹ Johann von Stauffenberg, **Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation des blutigen Treffens/zwischen dem Erbfeinde Christlichen Nahmens und Blutes auff einer/und dem Christlichen Kriegsheer auf anderer Seiten/gehalten den 1. Augusti An; 1664 bey S. Gotthard in Ungarn**, Regensburg: Christoff Fischer, 12 Febr. Anno 1665. J. Stauffenberg'in eserinin tarihî değeri hakkında bkz.: Franz Willax, "Johann von Stauffenberg und seine 'Relation' über das Fränkische Reichskreis-Regiment im Türkenkrieg von 1664", **Der Donauraum**, 25 (1980), s. 105-117.

²⁰ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 6. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002; 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

boy göstermekte zorlanan “insan”a hak ettiği yeri iade eder. Osmanlı savaşıları, Evliya Çelebi’nin kaleminde, dinî idealleri uğruna her an canlarını feda etmeye hazır “fedai”ler olarak değil; bazen bir parça yiyecek elde etme telaşıyla birbirlerine dış bileyen, sefer hayatının zahmetine lanet okuyan ve akıllarına yatmadığında Osmanlı askerî heyetinin kararlarını şikâyetçi bir ruh haliyle sorgulayan sınırlı mahlûklar olarak resmedilir. Evliya Çelebi’nin kaleminin nispî “bağımsızlığı”, bu devirde Osmanlı tarih yazımına hâkim müelliflerin aksine, çeşitli nedenlerle Köprülü ailesine mesafeli bir tavır takınmış olmasından gelir²¹. Bu sayede, Evliya Çelebi, tabiri caizse, şeytanın avukatlığına soyunmak suretiyle 1663–1664 seferlerinin aksi takdirde ortaya çıkması neredeyse imkânsız yönlerine temas eder. Osmanlı gezgininin eserinde dile getirdiklerinin ne kadarının gerçek ne kadarının hayal mahsulü olduğu tartışmalı bir konu olsa da²², Evliya Çelebi’nin Macaristan sınırlarında gözleri önünde olan bitenleri kavrama hususunda muazzam bir yetenek gösterdiği şüphesizdir. Osmanlı müellifi, bu dönemde vuku bulan askerî çarpışmaları savaşıların arasında yaşayan biri olarak ayrıntılara son derece vakıftır; öte taraftan da, aldığı tedrisat ve entelektüel birikimi sayesinde düşman kuvvetlerini tasnif etme ve isimlendirmede bilgi sahibidir²³. Osmanlı tarihçiliği, her

²¹ Gottfried Hagen’a göre, bunun başlıca üç sebebi olabilir. Evliya Çelebi, hamisi Melek Ahmed Paşa ile olan yakın dostluğundan ötürü, en başından beri Köprülülere muhalif bir düşünce geliştirmiş olabilir. İkincisi, batı kültürünün ürettiği değerleri Osmanlı ülkesine ithalde bir sakınca görmeyen Köprülüler, Evliya Çelebi’nin temsil ettiği dünya açısından açık bir tehdit algısı yarattığından kültürel bir soğukluk söz konusu olabilir. Öte taraftan, Köprülüler sadareti, Kadızadeli hareketinin üçüncü neslini önemli iktidar makamlarına getirmiştir ki, Evliya Çelebi’nin bu zevatla da arası iyi değildir (“Ottoman Understandings of the World in the Seventeenth Century”, Afterword, Robert Dankoff, **An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi**, Brill: Leiden-Boston, 2006, s. 254).

²² Birçok farklı milletten araştırmacının katılımıyla Evliya Çelebi ve seyahatnamesi hakkında altından kalkılması güç bir literatür yığılı olmuştur. Burada yalnızca Osmanlı seyyahının 1660’lı yıllarda Macaristan havalisi ve Osmanlı-Habsburg çatışmalarına dair gözlemleri üzerine fikir üreten çalışmalardan bazılarına yer verilmiştir. Hans J. Kibling, “Einige deutsche Sprachproben bei Ewlijâ Çelebi”, **Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa**, II/1 (1938), s. 212-220; Helena Turková, “Sprachproben aus Nieder-Österreich in Ewlijâ Çelebi’s Seyâhatnâme”, **Archiv orientální**, 20 (1952), s. 392-396; Vojtech Kopčan, “Zur Glaubwürdigkeit einiger Angaben Evliya Çelebis Seyahatname”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, s. 1061-1071; Vojtech Kopčan, “Einige Anmerkungen zu Evliya Çelebis Seyahatname”, **Asian and African Studies**, 12 (1976), s. 71-84; Claudia Römer, “Seyahatnâme’deki Halk Hikâyeleri ile Avusturya Halk Hikâyelerini Karşılaştırması”, **Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi**, ed. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 291-296.

²³ Bu gözle değerlendirildiğinde, ilk başta Evliya Çelebi’nin hayal dünyasının ürünleri gibi görünen bazı ayrıntılar, tarihî düzlemde bir yere oturtulabilmektedir. Örneğin, Evliya Çelebi, 1664 yılında Osmanlı

geçen gün Evliya Çelebi'yi daha iyi anlama yolundadır. *Seyahatname*'nin 1664 sefer yılına ait sayfalarında ilginç bir hadise, Evliya Çelebi'nin Tatarlarla sözümlerine ona İsveç ve Hollanda içlerine kadar yaptığı bir talan seferini uzun uzadıya anlatmasıdır. R. Dankoff'un da belirttiği gibi, bu kurmaca hikâyeye, seyyahın önemli kabul ettiği bir olay veya mekânın uzağında kalmasından ötürü duyduğu rahatsızlığı gidermek için hayal gücünü devreye sokmasıyla ilişkilendirilebilir²⁴. Ne var ki, asker kaçağı Kosak Paul'un karmaşık yaşam öyküsünü inceleyen Mária Ivanics, makalesinin bir yerinde, 1663'ten önce Brandenburg prensi adına Kuzey Savaşları'na katılan Tatar ücretli süvarisi ve yine Kırım kuvvetleri arasında yer alan bir Alman zırhlı süvari alayının 1664'te Evliya Çelebi'yle aynı ordugâhta bulduklarına dikkati çeker²⁵. Bu hatırlatma, Evliya Çelebi'nin farazî Avrupa yolculuğunu anlattığı satırların eserinin hangi kısmına tekabül ettiği ve Osmanlı gezgininin seyahatnamesinde sıkça belirttiği gibi 1663–1664 senelerinde çoğunlukla Tatar atlılarıyla birlikte hareket ettiği düşünülürse, oldukça makul bir açıklamayı beraberinde getirmektedir.

Mühürdar Hasan Ağa, takriben 1675'te telif ettiği *Cevâhirü't-Tevârih* isimli eseriyle Osmanlı merkezî iktidarı adına 1663–1664 savaşlarının “resmî tarih”ini inşa etmiştir²⁶. Uzunca bir müddet Fazıl Ahmed Paşa'nın mühürdarlığı hizmetini yürüten Hasan Ağa, Osmanlı devlet mekanizmasında tasarruf ettiği makam sayesinde devlet evrakını birinci elden kullanma imkânına sahipti. *Cevâhirü't-Tevârih*'te bulunan

ordusuna karşı savaşmak üzere gelen “İsveç” askerlerinden bahsederken herhalde Ren bağlaşıkları arasında İsveç kraliyeti namına yer alan Bremen ve Pommern prensliklerini kastediyordu (Hermann Forst, “Der Reichskrieg gegen die Türken im Jahre 1664”, *Deutsche Geschichtsblätter*, I/1 (1899), s. 78).

²⁴ R. Dankoff, *An Ottoman Mentality*, s. 153-184.

²⁵ Mária Ivanics, “Krimtatarische Spionage im osmanisch-habsburgischen Grenzgebiet während des Feldzuges im Jahre 1663”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 61/1-2 (2008), s. 128.

²⁶ **Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i**, haz. Abubekir Sıddık Yücel, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1996. *Cevâhirü't-Tevârih*'in 1663-1664 seferleri açısından kaynak değerinin değerlendirilmesi için bkz.: Vojtech Kopčan, “Ottoman Narrative Sources to the Uyvar Expedition 1663”, *Asian and African Studies*, VII (1971), s. 97-98. Fransız seyyah Antoine Galland, günlüğünün 23 Ekim 1672 tarihli bahsinde, “Köprülü'nün hatıralarına ve şimdiki vezirin verdiği hatıralara müsteniden Türklerin tarihine çalışmakta olan Türkün öldüğünü” haber aldığını belirtir. A. Galland'ın hatıralarını neşreden Charles Scheffer, bu bilgiye düştüğü dipnotta bahsi geçen şahsiyetin Mühürdar Hasan Ağa olması gerektiğini söylese de (Antoine Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672–1673)**, şerhlerle yayınlayan Charles Scheffer, I. Cilt (1672), çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 196-197), bu tarihleme, A. Şimşirgil'in *Cevâhirü't-Tevârih*'in TSMK, Revan, nr. 1307, vr. 2a'dan hareketle eserin yazım tarihi olarak verdiği 1675'e uygun düşmemektedir (**Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi**, s. 5).

Osmanlı ve Habsburg devlet ricaline ait çok sayıda mektup, müellifin modern Osmanlı tarihçiliğine yadigâr bıraktığı önemli bir belge koleksiyonu işlevi görmektedir. Mühürdar Hasan Ağa'nın eseri, biraz da Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinin geç bir tarihte keşfedilmesinden olsa gerek, 1660'larda yaşanan Osmanlı-Habsburg çarpışmalarının en tafsilatlı anlatımı olma vasfıyla sonraki nesillerin konuyla ilgili anlayışını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu tespit, Osmanlı tarihçileri için olduğu kadar Osmanlı tarihine meraklı batılı araştırmacılar için de geçerlidir. *Cevâhirü't-Tevârih*'in 1680–81 gibi erken bir tarihte Latince'ye tercüme edilmesi, bu anlamda önemli bir gösterge kabul edilebilir²⁷. Yine de, Fazıl Ahmed Paşa sadareti dönemi Osmanlı tarih yazımında esas belirleyici etken, modern Osmanlı tarihçiliğinin öncü isimlerinden Joseph von Hammer'in Osmanlı tarihinin bu yıllarına dair bilgilerinin büyük ölçüde Mühürdar Hasan Ağa'dan almış olmasıdır. Bu tarihten itibaren *Cevâhirü't-Tevârih* müellifinin Fazıl Ahmed Paşa devrine ait Osmanlı tarihi “yorumu”, birazdan değinileceği üzere Fındıklılı Mehmed Ağa'nın da yönlendirici etkisiyle nispeten tekdüze ve alternatifsiz bir anlatıma can vermiştir.

Cevâhirü't-Tevârih sahibinin notlarını temize çekip eserini kâğıda dökmesi için görevlendirdiği Erzurumlu Osman Dede, anlaşılan o ki, bu vazifesini başarıyla ifa etmekle yetinmeyip *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa* ismiyle doğrudan kendisine ait yeni bir tarih eseri de meydana getirmişti²⁸. Bu iki eser arasındaki benzerlik, bunların esasen aynı

²⁷ Mühürdar Hasan Ağa'nın eserinin ilk üçte birlik kısmı, Giovanni Baptista Podestà tarafından tercüme edilerek Habsburg imparatoru I. Leopold'e takdim edilmişti (*Annalium Gemma auctore Hasa Aga Sigilli Custode Kupurli seu Cypri Ahmed Bassae, Supremi Vizirii Mechmed Quarti moderni Turcarum Tyranni ...*, ÖNB, Cod. Lat. 8485. Eserin geri kalan kısımları ise, bir sene sonra yine I. Leopold'e sunulmak üzere Barthold Huber, Christoph Esayas Perel ve Christian Schwegler tarafından çevrilmişti (*Continuatio historiae Hassan agae, quae ab expeditione anni secundi in Hungaria et postmodum in insula Creta ad subactionem civitatis Candiae usque res gestas conti net, e Turcica lingua in Latinam ...*, ÖNB, Cod. Lat. 8745). Bkz.: Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, I, Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1865, s. 273. Mühürdar Hasan Ağa'nın eserinin 1663–64 sefer yıllarını kapsayan kısmı Almanca'ya tercüme edilmiştir (*Krieg und Sieg in Ungarn: Die Ungarnfeldzüge des Großwezirs Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien“ seines Siegelbewahrs Hasan Ağa*, herausgegeben von Richard F. Kreutel; übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Prokosch, Graz-Wien-Köln: Verlag Styria, 1976). Almanca çevirinin eleştirisi ve tanıtım yazısı için bkz.: Kemal Beydilli, “Kitabiyat”, *Tarih Dergisi*, 30 (1976), s. 210-216.

²⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 909'da kayıtlı yazma, Arslan Boyraz tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (*Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069–1080) Vukuatı Tarihi*:

tarih kitabının nüshaları olduğunu düşündürtecek kadar fazladır. Her halükârda, Mühürdar Hasan Ağa ve Erzurumlu Osman Dede’ye ait metinler, aynı hikâye örgüsünü ve kronolojik sıralamayı kullandıklarından birbirlerinin eksiklerini gidererek muazzam bir bütünlük sağlarlar. Bazı hallerde, tek başına bir eserde anlam bulmayan olaylar, diğer eserde verilen tesadüfî bir ayrıntı sayesinde bambaşka bir hüviyet kazanabilmektedir.

Mühürdar Hasan Ağa – ve tabii olarak Erzurumlu Osman Dede –, son derece meşru bir tavırla politik anlamda taraf tutma hakkını kullanarak “yanlı” bir tarih tanzim etmiştir. Ne de olsa, *Cevâhirü’t-Tevârih* müellifinin gayesi, Köprülü hanesinin itibarını yükselten gaza ve seferleri en ihtişamlı şekilde Osmanlı münevverleri zümresine aktaracak bir eser kaleme almaktır. Bu nedenle, Mühürdar Hasan Ağa, 1663–1664 Osmanlı-Habsburg savaşlarını anlattığı sayfalarda, başlangıç amacına sadık kalarak “sadrazam merkezli” bir anlatım tarzı tutturmuştu. Mühürdar Hasan Ağa’nın notlarına dayalı olarak yazılan iki eserde de, hem Osmanlı tarihçisinin mensup olduğu seçkinler zümresinin sosyal hiyerarşideki yerinden kaynaklanan öncelikler sorunu, hem de nispeten “dikensiz gül bahçesi” yaratmaya yönelik koruyucu bir tavır sebebiyle, Osmanlı savaşçılarının çektiği eziyet ve Osmanlı ordusunun uğradığı başarısızlıkların üstünü örtme temayülü vardır. Osmanlı tarih yazıcılığını bu denli belirleyen bir eserin temelde “iktidar yanlısı” bir üsluba sahip olduğunu fark etmeden yapılacak değerlendirmeler, araştırmacının Köprülü iktidarının inşa etmeye çalıştığı tarihî gerçeklikte yolunu kaybetmesine yol açabilir.

Köprülü “hane”sinin kollarının ilk anda akla gelenden daha uzun olduğunu hatırdta tutmakta yarar vardır. Divan kâtiplerinden Mehmed Necati, Fazıl Ahmed Paşa’nın gazalarını sade ve anlaşılması kolay bir dille kaleme alarak daha geniş bir okuyucu kitlesini hedeflemiş olabilir²⁹. Mehmed Necati’nin, belki de, 1663–1664 Osmanlı-Habsburg askerî mücadelesine en orijinal katkısı, Uyvar seferine çıkan

Transkripsiyon ve Değerlendirme, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002).

²⁹ Mehmed Necati, **Ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihâd (Târîh-i Sultân Mehmed Hân bin İbrahim Hân)**, TSMK, Revan, nr. 1308. Bu eser, Cengiz Ünlütaş tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (**Tarih-i Sultan Mehmed Han (bin) İbrahim Han**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1998).

Osmanlı ordusunun takip ettiği güzergâhı tarif eden bir menzilnameyi eserinin başına koymuş olmasıdır³⁰. Yine, eserinde Fazıl Ahmed Paşa'ya olan şükran duygularını dile getirmekten sakınmayan Mustafa Zühdi, Osmanlı-Habsburg savaşlarının ikinci yarısını tasvir ettiği *Ravzatü'l-Gazâ* isimli eserinde tarihî akışın ortasına yerleştirdiği veziriazamı en zor şartlar karşısında bile sarsılmaz bir irade olarak resmeder. Mustafa Zühdi'nin eseri, bu dönemde Osmanlı "hükümet"ini oluşturan rükünleri ve bunların birbirleriyle olan ailevî ve siyasî bağlarını teşhis edebilmeye yarayan müstakil başlıkları havidir. Osmanlı müellifi, herhalde Köprülü "efsanesi"nin yaratılması sürecine kendince bir katkıda bulunma gayretiyle, Köprülü ailesinin sadrazam dışında kalan erkek üyelerinin cengâverlik ve savaştanlığına dair sıhhati kendinden menkul bilgiler vermekten çekinmez³¹.

1660'lı yılların ilk yarısına ait Osmanlı tarih yazımında son sözü söyleyen Fındıklılı Mehmed Ağa olmuştur³². Osmanlı devleti, 18. yüzyılda matbaanın devreye girmesiyle birlikte nispeten belirli kaynaklardan beslenen "denetimli" bir tarih bilgisinin çoğaltılarak yayılmasını teşvik etmişti. Bu dönemde, 17. yüzyılın çok sesli tarihçiliği gitgide silinmeye yüz tutarken Osmanlı tarih kurgusunu tek merkezden belirleyen bir yapı hâkim olmaya başladı. Bu yapının en önemli yapıtaşlarından biri olan Raşid Tarihi, 18. yüzyılın ilk yarısında matbu hale geldikten sonra Osmanlı tarihçiliğinin ana

³⁰ Buna benzer başka bir menzilname, Viyana Milli Kütüphanesi'nde Kemalpaşazade Tarihi nüshalarının birinin sonuna iliştilmiştir (ÖNB, H.O. 46a, vr. 124a-124b). R. Murphey, bu menzil listesini kitabında değerlendirmiştir (**Osmanlı'da Ordu ve Savaş**, s. 90-91). V. Kopçan ve A. Şimşirgil, *Ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihâd* ve Kemalpaşazade'de yer alan menzilmeleri karşılaştırarak Osmanlı ordusunun 1663 seferi yolunu eksiksiz biçimde baştan oluşturmayı denemişlerdir (V. Kopçan, "Zwei Itenerarien des osmanischen Feldzuges gegen Neuhäusel (Nové Zámky) im Jahre 1663", **Asian and African Studies**, XIV (1978), s. 59-88; A. Şimşirgil, "1663 Uyvar Seferi Yolu ve Şehrin Osmanlı İdaresindeki Konumu", **Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri**, 21 Mayıs 2001, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: "Globus" Dünya Basımevi, 2002, s. 79-98).

³¹ Mustafa Zühdi, **Ravzatü'l-Gazâ (Târîh-i Uyvâr)**, İÜ Ktp., TY, nr. 2488. Osmanlı müellifi, Fazıl Ahmed Paşa'nın sadaret kaymakamı olduğu günlerde paşanın tezkireci-i saniliğine yükselmişti (vr. 6b). Mustafa Zühdi, 25 Eylül 1664'te, Osmanlı ordusunun Uyvar sahrasında olduğu günlerde, Anadolu muhasebeciliğine tayin edilerek kariyerindeki yükselişine devam etti (vr. 43b). Bu arada, Viyana Milli Kütüphanesi'ndeki araştırmaları esnasında elime tesadüfen geçen bir münşeat mecmuasının içinde tespit ettiğim 1664 seferini anlatan yazının *Ravzatü'l-Gazâ*'nın başlıklardan arındırılmış muhtasar bir versiyonu olduğunu belirtmek isterim (ÖNB, Mixt. 371, vr. 64a-73a).

³² Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Silahdâr Târîhi**, I-II, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

damarlarından birini teşkil etme tekeline sahip olmuştu³³. Bu eserin Osmanlı tarihinin 17. yüzyılın ikinci yarısına ait malumatı büyük ölçüde Silahdar Tarihi'nden almış olduğu düşünülürse, Mehmed Ağa'nın 1663–64 Osmanlı-Habsburg savaşlarına dair tekdüze bir anlatımın pekişmesinde oynadığı rolün ne denli büyük olduğu kolayca takdir edilebilir. İlerleyen tarihlerde Silahdar Tarihi'nin çok sayıdaki basılı nüshasına zahmetsizce erişilebilmesi, eser dilinin araştırmacının iştahını açan sadeliği ve Osmanlı tarihinin konularını derli toplu ele alan Mehmed Ağa'nın vaat ettiği bütünlük, bu vakayinameyi modern araştırmalarda bilhassa Fazıl Ahmed Paşa dönemi tarihiyle ilgili konularda baş kaynak mesabesine yükseltmiştir³⁴. Ne var ki, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın fazlasıyla gür çıkan sesi, özellikle seçilip çıkarılan kaynaklarla dengelenmedikçe yöntem bilimsel bazı meselelere yol açmaktadır. Bundan daha önemlisi, eserini 18. yüzyılın başlarında tamamlayan Fındıklılı Mehmed Ağa'nın 1663–1664 seferlerini şahsî tecrübelerine dayalı olarak değil; çok büyük ölçüde *Cevâhirü't-Tevârih*'ten istifade ederek yazmış olmasıdır. Mehmed Ağa, vakayinamesinin bu yıllara ait sayfalarında Mühürdar Hasan Ağa'yı bazen kelimesi kelimesine iktibas eder³⁵. Her ne kadar V. Kopčan, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Cevâhirü't-Tevârih*'ten alıntı yaparken metni süslemek dışında tarihî anlatımdaki boşlukları doldurmak adına başka bazı kaynaklardan ilave bilgiler toplamış olduğunu söylese de³⁶, iki tarih eseri arasındaki ilişki bu yorumun

³³ Baki Tezcan, “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarihyazımı”, **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 242-247.

³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı tarihçilerinin başucu eserinde Fazıl Ahmed Paşa riyasetinde çıkarılan Avusturya seferini anlatırken Silahdar Tarihi'nden geniş ölçüde yararlanır (**Osmanlı Tarihi**, III/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 402-413). “İlk halk tarihçisi” Ahmet Refik Altınay, ilk iki Köprülü veziriazamı Mehmed Paşa ve oğlu Fazıl Ahmed Paşa hakkında yazdığı kitabı vasıtasıyla konuyla ilgili popüler bilginin mahiyetini önemli miktarda belirlemiştir (**Köprülüler**, İstanbul: Kitâbhâne-i Askerî, 1331; eserin sadeleştirilmiş bir baskısı Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından İstanbul 2001’de yeniden yapıldı). Vahid Çabuk, benzer bir tarzda kaleme aldığı kitabında, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın eserini kronolojik olarak neredeyse sayfa be-sayfa takip ederek dönemin hadiselerine dair alelumum bilgiyi kitleselleştirip pekişmesine katkıda bulundu (**Köprülüler**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988).

³⁵ Vojtech Kopčan, Fındıklılı Mehmed Ağa'nın *Cevâhirü't-Tevârih*'ten ne derece istifade etmiş olduğunu göstermek için her iki eserden 1663 yılının Mart ve Kasım ayları arasında geçen hadiselerden seçtiği örnekleri yan yana koyarak doğrudan yapılan iktibasları sıralar (“Eine Quelle der Geschichte Silihdars”, **Asian and African Studies**, IX (1973), s. 129-139). Abubekir Sıddık Yücel, doktora tezinin kaynak değerini tartıştığı giriş bölümünde, benzer bir karşılaştırmayı Kandiye seferini ihtiva edecek şekilde genişletir (**Mühürdar Hasan Ağa'nın Cevâhirü't-Tevârih'i**, s. 11-13).

³⁶ “Eine Quelle der Geschichte Silihdars”, s. 132.

ifade ettiğinden çok daha sıklıdır. Fındıklılı Mehmed Ağa, ara sıra müracaat ettiğı Mehmed Halife³⁷ ve Taib Ömer³⁸ istisna tutulursa, 1663–1664 savaşlarını tamamen “bir yerden” almıştır. Mehmed Ağa’nın *Cevâhirü’t-Tevârih*’te bulunmadığı halde eserinde yer verdiği bilgiler, çoğunlukla Erzurumlu Osman Dede’nin yine aynı anlatım çizgisini takip ederek kendi adına hazırladığı yazma nüshaya eklediğı ayrıntılardan ibarettir. Bu bağlamda, Mehmed Ağa’nın bir tarihçi olarak saygıyı hak eden titiz kaynak kullanımı, ihtiyatlı yaklaşmadığı takdirde, konuya ilgi gösteren modern araştırmacıyı tuzağına düşürebilecek cinstendir.

Bu tuzağına düşmemek için Mühürdar Hasan Ağa-Erzurumlu Osman Dede-Fındıklılı Mehmed Ağa-Mehmed Raşid çizgisinden mümkün olduğunca çıkıp 1663–1664 seferleri tarihini kendi cephelerinden anlatan yerli ve yabancı kaynakları tartışmanın içine dâhil etmek gerekir. Bu maksatla, yukarıda bahsedilen batılı kaynaklara ilaveten Osmanlı başkentindeki İngiliz elçiliğı kâtibi Paul Rycaut’nun Osmanlı gözlemlerini ihtiva eden iki kitabından istifade edilebilir³⁹. G. Wagner’in tespit ettiği örnekte olduğu gibi, İngiliz kâtibin metnini oluştururken kullandığı bazı batılı kaynaklar bir kenara bırakılırsa, müellifin 1660’larda Erdel sınırlarında başlayan askerî çatışmalar hakkındaki bilgileri, ya doğrudan kendi şahitliğine, ya da Osmanlı siyasî ve askerî teşkilatı içinden yakın olduğu simalardan edindiğı güvenilir malumata dayanır⁴⁰.

³⁷ Mehmed Halife, **Tarih-i Gilmanî**, haz. Ertuğrul Oral, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.

³⁸ Tâ’ib Ömer, **Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, İÜ Nadir Eserler Ktp., İbnülemin Mahmud Kemal, 2602 (Abdülvahap Yaman (haz.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yayımlanmamış mezuniyet tezi, İstanbul 1979).

³⁹ İlk baskısını 1680’de yapan *The History of the Turkish Empire* kısa sürede tükenince kitabın müteaddit baskıları piyasaya sürülmüştü. Bilhassa 1683 Viyana kuşatması vesilesiyle Osmanlı tarihi ve kültürüne yönelik artan ilgi, P. Rycaut’nun diğer batı dillerine de tercüme edilerek bolca okunan bir yazar olmasına yardımcı oldu. Tezde kitabın 1687 baskısı kullanılmıştır (**The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning**, London: Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII). P. Rycaut, altı sene sonra neşrettiğı kitabında (**The History of the Present State of the Ottoman Empire, Containing the Maxims of the Turkish Polity, the most Material Points of the Mahometan Religion, their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries**, London, printed for Charles Brome, at the Gun, at the West-End of St. Paul’s Church-Yard, 1686) Osmanlı kurumları ve içtimaî yapısı hakkındaki gözlem ve hatıralarını kaleme almıştı.

⁴⁰ G. Wagner, P. Rycaut’nun *The History of the Turkish Empire*’in Osmanlı ordusunun St. Gotthard’daki kayıpları konusunda çok büyük oranda Maurizio Nitri’nin metnini (**Ragguaglio dell’ultime guerre di**

En belirgin önceliği memleketinin Osmanlı diyarlarıyla iş yapan ticaret erbabına yol göstermek olan İngiliz kâtip, şahit olduğu dönemde vuku bulan hizipler arası çatışmalara ve Osmanlı merkezî iktidarını hedef alan muhalif seslere eserinde yer vermekte bir sakınca görmediğinden Osmanlı devletinin Köprülü iktidarından ibaret olmadığını akılda tutulmasına yardımcı olur⁴¹.

En nihayetinde, Osmanlı bürokrasisi tarafından çoğunluğu itibarıyla Macaristan serhaddına yakın mahallerde tertip edilen bir ordu mühimmesi, tezimde en sık başvurduğum ana kaynaklardan birini teşkil etti⁴². Rebiülahır 1071-Muharrem 1076/Aralık 1660-Ağustos 1665 arasında uzunca bir dönemi ihtiva eden mühimme defteri, bu yıllarda devam eden Osmanlı-Habsburg savaşlarıyla ilgili askerî meselelere ayırdığı yüzlerce sayfasıyla ilk başta tahmin ettiğimden çok daha faydalı ve kullanışlı bir kaynak olduğunu kanıtladı. Osmanlı tarihçiliğinin öncü ismi Lajos Fekete, 20. yüzyılın başlarında, Dresden'deki şarkiyat yazmaları koleksiyonu üzerinde yaptığı çalışmalar esnasında Eb. 387 numarayla kayıtlı defteri, yine aynı kütüphanede bulunan başka bir defterle birlikte tanıtarak ikisinin de mühimme defteri olduğunu duyurmuştu⁴³. Bununla birlikte 1663–1664 Osmanlı-Habsburg mücadelesini doğrudan ilgilendiren bu defter, Osmanlı tarihçileri arasında varlığı bilinen bir kaynak olmasına rağmen bugüne değin sistematik bir tarama ve tahlile tabi tutulmamıştı. Dahası, Almanya'daki araştırmalarım esnasında, Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi'nde tesadüf ettiğim Albertina-B. Or. 295 numarayla kayıtlı bir defter cüzü, SLUB Eb. 387'de mevcut bir boşluğa denk düşen

Transilvania, et Ungaria trà l'imperatore Leopoldo primo, il gran signore de Turchi Achmet quarto, Giorgio Rakozi & altri successivi principi di Transilvania, Venetia, per Francesco Valvasense, 1666) takip ettiğini fark etmiştir.

⁴¹ P. Rycout'un tarihçiliği ve Osmanlı tarihiyle ilgili eserlerinin değerlendirilmesi için bkz.: Sonia P. Anderson, **An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667–1678**, New York: Oxford University Press, 1989, s. 229-247. P. Rycout'un verdiği bilgiler ışığında Osmanlı siyasi yapısını ele alan bir çalışma için bkz.: Linda Darling, "Ottoman Politics Through British Eyes: Paul Rycout's The Present State of the Ottoman Empire", **Journal of World History**, V/1 (1994), s. 71-97.

⁴² SLUB (Sächsische Landesbibliothek-Staats –und Universitätsbibliothek Dresden), Eb. 837.

⁴³ "A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga", **Levéltári Közlemények**, 6 (1928), s. 259-305; 7 (1929), s. 55-106. Gerçi daha sonra yapılan araştırmalar, bu defterlerden yalnızca birinin, tezimin konusu düşünüldüğünde benim açımdan büyük bir talih eseri olarak Eb. 387'nin mühimme defteri olduğunu, Eb. 372 numaralı defterin bir şikâyet defteri olduğunu ortaya çıkardı (Géza Dávid, "The *Mühimme Defteri* as a Source for Ottoman-Habsburg Rivalry in the Sixteenth Century", **Archivum Ottomanicum**, 20 (2002), s. 180, not. 57).

tarihlemesiyle, en başından beri defterin kapsadığı dönemde daha da eksiksiz bir bütünlük yaratmayı vaat etmişti⁴⁴. Leipzig’teki cüzdeki kayıtların muhtevası ve imla tarzı, daha ilk bakışta, bu iki yazılı materyal arasındaki ilişkinin çok daha yakın olduğunu gösterip Albertina-B. Or. 295’in ordu mühimmesinin içinden çıkma bir parça olduğunu ispatladı. Sonuç itibarıyla takriben 1660–1665 yıllarını ihata eden ordu mühimmesi, çağdaş anlatılarla birlikte kullanıldığında, Osmanlı askerî yönetiminin sefer planlaması ve ordu yapılanmasına dair epeyce berrak bir manzaranın şekillenmesine imkân verecek cinsten bir defterdi.

Burada, tezimde yararlandığım kaynakların eksiksiz bir sıralamasını yapmak elbette mümkün değildir. Yine de, kullanılan materyalin niteliği üzerine bir değerlendirme yapmak icap ederse, ilerleyen sayfalarda okuyucunun karşısına çıkacak kaynakların çoğunun vakayiname tarzı yazılı anlatılar olduğu görülecektir. Burada yer verilen batılı ve Osmanlı tarih eserlerine ilaveten tezin ilgili kısımlarında başka bazı anlatılara atıflarda bulunularak tartışma zenginleştirilmiştir. Sayıca daha az olsalar da, ordu mühimmesi başta olmak üzere, Maliyeden Müdevver Defterler arasında bulunan kuyud-ı mühimmat ve malî ahkâm defterleri gibi arşiv malzemesi, tezde istifade edilen kaynaklar arasına girmiştir. Esasında, yeri geldiğinde, bu defter serileri dışında İbnülemin tasnifinden birtakım belgelerin de kullanıldığı fark edilecektir. Her halükârda, arşiv kayıtlarının kroniklere kıyasla daha mütevazı bir yer işgal etmesinin sebebi, 17. yüzyılın ortasında Osmanlı askerî yapısının stratejik ve taktik öğelerini daha iyi anlama şiarıyla yola çıkan bir çalışmayı, ordu lojistiği ve iaşe düzenekleriyle ilgili sayısız belgenin ağırlığı altında boğmama kaygısıdır. Bu anlamda, Osmanlı arşiv kayıtları, ancak gerçekten gerekli olduğuna inandığım anlarda teze girebilmişlerdir. Bunun yerine Osmanlı, Alman ve Avusturya kronikleri, elçi raporları ve diplomatlar arası yazışmalar, “anlatının diriltilmesi” yolunda tezdeki kurgunun ana eksenini oluşturacak şekilde

⁴⁴ Leipzig Üniversite Kütüphanesinde muhafaza edilen doğu yazmalarını listeleyen üç katalog vardır. H. O. Fleischer-F. Delitzsch, **Codices Orientalium Linguarum qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis asservantur**, Grima, 1838; Karl Vollers, **Katalog der islamischen, christlich-orientalischen, jüdischen und samaritanischen Handschriften der Universitäts-Bibliothek zu Leipzig**, Leipzig, 1906. H. O. Fleischer tarafından hazırlanan Latince katalogun muhtasar İngilizce tercüme versiyonu için bkz.: Boris Liebrecht, **Arabic, Persian and Turkish Manuscripts in the University Library Leipzig**, http://www.islamic-manuscripts.net/Katalog_Liebrecht150508.pdf, 2007.

kullanılmışlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Osmanlı askerlerinin muharebe repertuarını tespit edip saha performanslarını değerlendirmek, askerî kademeler ile ordu neferleri arasındaki ilişkinin doğası hakkında yeni şeyler öğrenmek ve askerî disiplin mefhumu bakımından Osmanlı ordusunun nasıl işlediğini bulabilmek için “anlatının diriltilmesi” en doğru ve verimli yaklaşımlardan biri olacaktır.

I. BÖLÜM

ASKERÎ DEVRİM VE OSMANLILAR

1. 1. Bir Tarih Kuramı Olarak *Askerî Devrim*

Georges Clemenceau, “Savaş, generallere bırakılmayacak kadar önemlidir” derken, elbette mensubu olduğu devrin politik dünyasına dair bir tespitte bulunmuştu. Bununla birlikte 1980’ler boyunca askerî tarih yazımında görülen iddialı değişiklikler, hiç öngörülmemiş bir biçimde de olsa, Fransız devlet adamının tavsiyesine kulak verenler olduğunu göstermiştir. Bu dönemde tamamı sivil akademisyenlerden oluşan bir tarihçi zümresi, askerî tarihin meselelerini o zamana değin hâkim olan geleneksel bakış açısından hayli farklı bir gözle irdelemeye başladılar. Bazı akademik çevrelerce *Yeni Askerî Tarih* olarak isimlendirilen bu anlayış – ilerleyen sayfalarda işaret edildiği gibi, kökleri 20. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar inmekle beraber –, bilhassa 1980’lerden itibaren yayımlanan askerî tarih araştırmalarını metodolojik açıdan birbirine yaklaştırdı. En yalın ifadesiyle, bu tarihlerde, askerî tarihi parlak askerî manevralar ve taktik dehalarla izah etmeye çalışan *kurmay kafası*, yerini olaylardan ziyade olgular peşinde koşan ve harp tarihinde yaşanan gelişmeleri, iktisadî ve sosyal tarihle yüklü büyük manzaraya ekleme gayreti gösteren yeni bir ilim adamı kuşağına bırakmıştı. Bunlar tarihte vuku bulan askerî çarpışmaların seyrini ve savaşlarda karar alma salahiyetine sahip kurmay askerlerin hayat hikâyelerini bir kenara bırakıp, bizatihi savaş olgusunun toplumsal hayat üzerindeki sonuçlarını, tarih boyunca asker-sivil ilişkilerini veya lojistik ihtiyaçların devlet maliyesine yüklediği ağır külfetler bakımından savaşın ekonomi üzerinde oynadığı rolü ele almaya başladılar¹.

¹ Colin Jones, “Review Article: New Military History for Old?”, *European History Quarterly*, XII (1982), s. 97-108; Alex Roland, “Technology and War: the Historiographical Revolution of the 1980’s”, *Technology and Culture*, XXXIV (1993), s. 117-134; Robert A. Stradling, “A ‘Military Revolution’: the Fallout from the Fall-In”, *European History Quarterly*, XXIV (1994), s. 271-278.

Bir müddet sonra *yeni askerî tarihçilik* akımı bünyesinde, bir bütün olarak insanlık tarihinin gelişimi hakkında söz söyleme iddiası taşıyan çok daha cüretkâr bir anlayış belirdi. Bu anlayışın temsilcilerine göre, erken modern dönemde batı dünyasında görülen askerî yenilikleri, palazlanan Avrupa'nın iktisadî ve içtimaî değişiminin göstergeleri olarak yorumlamak yanlışti. Bilakis denklemi tersten okuyarak, bu askerî yenilik ve ilerlemelerin “yapıcı” ve “kurucu” etkenler olarak modern Avrupa tarihini şekillendirdiğini düşünmek gerekiyordu. Bir süredir *askerî devrim* kuramı olarak anılan bu bakış açısı, başlangıç itibarıyla belirli sayıda askerî tarih uzmanını kapsayan dar bir muhitte filizlenmişti. Buna karşın askerî devrim tezi, hayli verimli ve kışkırtıcı bir tartışmanın alevlenmesine vesile olarak bu izahat tarzını benimseyen veya buna karşı çıkan farklı disiplinlerden sayısız ilim adamını konu üzerinde fikir üretmeye zorladı. En nihayetinde askerî devrim kuramına gönül verenlerin ortak kanaati, erken modern dönemde askerî alanda yaşanan taktik, lojistik ve teknolojik atılımların ucu modern devlet aygıtının oluşumuna kadar uzanan bir dizi “devrimci” gelişimi tetiklediği yönündedir². Nitekim bu askerî gelişmeler, bir taraftan Avrupa içinde mutlak monarşilerin iyice kök salmasına imkân tanırken, öte taraftan yarattığı üstün askerî teknoloji sayesinde batının küresel egemenliğine giden yolun taşlarını döşemişti. Sonuç itibarıyla, askerî gelişim değişkenini, iktisadî ve sosyal etkenlerin yanına, yani insan geçmişini açıklamada kullanılan tarihî kuvvetler arasına yerleştirmenin zamanı gelmişti³.

² Erken modern dönemde vücut bulan askerî gelişmelerin, yayıldıkları yaklaşık üç asırlık zaman dilimi itibarıyla “devrim” kavramıyla nitelenip nitelenemeyeceği bir tartışma konusu olmuştur (Laurent Henninger, “Military Revolutions and Military History”, **Palgrave Advances in Modern Military History**, ed. Matthew Hughes-William J. Philpott, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, s. 15-18). Keza Andrew Ayton ve J. Leslie Price, erken modern tarihe özgü olduğu sanılan birçok askerî yenilik veya değişikliğinin ilk nüvelerinin ortaçağ sonlarında bulunabileceğini iddia ederek “devrim” nosyonunu kökten sorgulanır hale getirmişlerdir. Bu ikiliye göre, ortaçağ ve erken modern dönem askerî tarihleri arasında, devrimci bir kopuştan ziyade tamamlayıcı bir süreklilik mevcuttur (“Introduction: The Military Revolution from a Medieval Perspective”, **The Medieval Military Revolution: State, Society and Military Change in Medieval and Early Modern Europe**, ed. A. Ayton-J. L. Price, London: Tauris, 1995, s. 1-22).

³ “Askerî tarih değişkeni” nosyonu için bkz.: John A. Lynn, “Clio in Arms: the Role of the Military Variable in Shaping History”, **Journal of Military History**, LV (1991), s. 83-95. Askerî devrim kuramının ortaya çıkışı ve tarihî seyri hakkında bkz.: Clifford J. Rogers, “The Military Revolution in History and Historiography”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 1-10. 1990’lardan itibaren konuyla ilgili yapılan neşriyat, bir araştırmacının tek başına altından

Askerî devrim, 17. yüzyılda ücretli birlikler yerine daimî ordulara geçiş ve askerî hareketliliğin nispeten sürekli bir hal alması gibi batı toplumu üzerinde bıraktığı kalıcı izler düşünüldüğünde, en azından ima ettiği dönüştürücü etkileri bakımından modern Avrupa'nın kuruluş hikâyesini yeniden yazma iddiasını taşır. Bu itibarla R. Bean, ulus devletlerin oluşumunda teknolojik etkenlerin altını çizdiği makalesinde, 15. yüzyılda gelişen topçuluğun “modern” devletlerin ilk örneklerini ortaya koyduğunu iddia eder⁴. Her ne kadar bu tespitin oldukça aceleci olduğunu belirtse de, C. Tilly de, nihayetinde 16. yüzyılın hemen başında toplara sahip olabilen ve olamayanlar arasındaki kuvvet dengesizliğinin gözle görülür boyutlara ulaştığı kanaatindedir⁵. Bununla birlikte C. Tilly'nin meseleye bakışı, salt teknolojik izahatların ötesine geçer. Batı dünyasında savaşlar, her geçen asırda daha kitlesel ve tahrip edici bir hal almışlardır. En yalın ifadesiyle, savaş dönemlerinde telaffuz edilen rakamlar, her seferde bir öncekini katlayacak şekilde istikrarlı bir artış temayülü göstermiştir. 17. yüzyılda yerini sağlamlaştıran merkezî idare, iktidarı geleneksel olarak paylaştığı yerel güçleri ve özel orduları tedricen bertaraf etmişti. Mutlak monarşiler, sivil halkın elindeki silahları toplarken, Weberci bir anlatıma uygun surette, meşru güç kullanma hakkını devlet inhisarına almışlardı. Kısacası, devlet oluşumu teorisi hakkında fikir belirten başka bazı ilim adamlarının da teyit ettiği gibi⁶, ilk milenyumun tamamlanmasından sonra vuku

kalkamayacağı bir boyuta erişmiştir. Bilhassa birçok farklı dilde basılan makale ve kitaplara erişmek neredeyse imkânsız bir hal almıştır. Clifford J. Rogers, “‘Military Revolutions’ and ‘Revolutions in Military Affairs’: A Historian’s Perspective”, **Towards a Revolution in Military Affairs? Defense and Security at the Dawn of the Twenty-First Century**, ed. T. Gongora, H. von Riekhof, Westport, Conn.: Archon, 2000, s. 21-35; Geoffrey Parker, “Review Essay – The ‘Military Revolution’, 1550–2005: From Belfast to Barcelona and the Hague”, **The Journal of Military History**, 69/1 (2005), s. 205-209.

⁴ Richard Bean, “War and the Birth of the Nation State”, **Journal of Economic History**, XXXIII/1 (1973), s. 203-221.

⁵ Charles Tilly, “War Making and State Making as Organized Crime”, **Bringing the State Back In**, ed. Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 177-178.

⁶ Colin Jones, askerî gelişmelerin devlet oluşumuna yaptığı katkıyı vurgularken yağma, vergilendirme, iâşe ve zorunlu satın alımlar gibi öğeler üzerinde durur (“The Military Revolution and the Professionalisation of the French Army under the Ancien Régime”, **The Military Revolution and the State, 1500–1800**, ed. Michael Duffy, Exeter: University of Exeter, 1980, s. 29-48). Benzer fikirleri savunan Brian M. Downing, erken modern askerî devrimin, kendi tabiriyle “askerî-bürokratik bir merkeziyetçiliğe” yol açtığından şüphe etmez (**The Military Revolution and the Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe**, Princeton NJ: Princetoon University Press, 1992). Michael Mann da, askerî harcamaların, bölgesel ekonomileri merkezî hükümet karşısında

bulan her büyük ölçekli askerî girişim, iktidarın kullanımını merkezileştirmeye yarayan malî kurumlar, iaşe sistemleri, vergi büroları ve askere alma yöntemleri inşa etmişti⁷.

Buna karşın nispeten daha genç bir araştırmacı kuşağı, ordu mevcutlarının artması ile devlet iktidarının pekişmesi arasında kurulan nedensellik ilişkisine şüpheyle yaklaşır. Örneğin A. James, 19. yüzyılda millî devletlerin Avrupa'nın temel yapıtaşları haline gelmiş olmasından ötürü, konu üzerinde kalem oynatan sosyal ve siyaset bilimcilerin erken modern döneme bakarken tarihçilerin gördüklerini görmediklerini ifşa eder. Ne de olsa, 16. ve 17. yüzyıllarda merkezî idarelerin, askerî harcamaların altından kalkabilmek amacıyla birçok mahallî nüfuz sahibiyle “uzlaşma”ya çalıştığı düşüncesi, Weber ve Tilly'nin izinden giden sosyal bilimcilerin hoşuna gitmeyecektir⁸. Keza I. A. A. Thompson, İspanyol kraliyeti üzerine yaptığı çalışmasında, büyük ve giderek düzenli hale gelen orduları besleme kaygısının, hiç umulmadık bir tarzda, bazı hallerde merkezî devlet aygıtı aleyhine çalışarak ilave askerî birliklerin kurulması, iaşesi ve donatılması için yerel imtiyaz sahipleriyle anlaşma vasıtalarının aranmasına yol açtığını tespit etmiştir⁹. P. H. H. Vries, batının yükselişinde devletin oynadığı rolü incelediği makalesinde, askerî olaylar ve batı tarzı devlet kurumları arasındaki muhtemel bağlantıya dair çok daha kuşkucu bir tutum takınmıştır. Fransa ve Almanya örneklerinin batının merkantilist-liberal-kapitalist gelişim çizgisine ne denli yabancı olduğuna değinen yazar, sözüm ona batı dünyasını küresel egemenliğe taşıyan kıta içi rekabet ve mücadeleden bihaber olan Japonya'nın erken modern dönem boyunca birçok batılı ülkeden daha gelişkin bir bürokratik yapıya sahip olduğunun altını çizer. Üstelik Japonya'nın kapalı ekonomisi, Meiji döneminde başlatılan sanayileşme hamlesi neticesinde, ülkenin hiçbir surette Avrupalı bir geçmişi olmamasına ve Smith

savunmasız bıraktığı fikrindedir. **The Sources of Social Power**, I-II, Cambridge: Cambridge University Press, 1993–1995 (Konu hakkında özellikle kitabın ilk cildine başvurulmalıdır. “A History of Power from the Beginning to A.D. 1760” başlığını taşıyan bu cilt, 2005 yılında yeniden basılmıştır).

⁷ Charles Tilly, **Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992**, Oxford: Blackwell, 1994.

⁸ Alan James, “Warfare and the Rise of the State”, **Palgrave Advances in Modern Military History**, ed. Matthew Hughes-William J. Philpott, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, s. 23-41.

⁹ I. A. A. Thompson, “‘Money, money, and yet more money!’ Finance, the Fiscal-State, and the Military Revolution: Spain 1500–1650”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 273-298.

kapitalizmini tanımamasına karşın en azından birçok Avrupa ülkesi kadar başarılı olmuştur¹⁰. S. Gunn, D. Grummitt, H. Cools, kısa bir zaman önce neşrettikleri makalelerinde, “devlet oluşumu” modelinde “askerî hadiseleri” öne alanlara karşı, merkezî hükümetlerin erken modern dönemde taşra üzerindeki zayıf yönetimine yaptıkları vurguyla cevap verdiler. En nihayetinde, merkezileşme gayreti içinde olan devletler, 17. yüzyılın sonlarında bile, aynen XIV. Louis’in azametli ordusunda olduğu gibi¹¹, artan asker ve subay ihtiyacını karşılayabilmek için soyluların askerî mevkilere yerleşmesine göz yummak ve kraliyet iktidarını yeniden tanımlamak zorunda kalmışlardı¹². Esasında, ortaçağların siyasî ve içtimaî düzenini temsil eden ağır zırhlı şövalyeyi var eden *raison d’être* askerî açıdan anlamını yitirmiş olsa da¹³, en az iki sebepten ötürü, 18. yüzyılın mutlak monarşileri bile ordularını asilzadelerin ellerine teslim etmeye meyilliydiler: Toplumsal hiyerarşiyi orduya taşımak suretiyle disiplin ve itaati sağlamak ve soyluların aile servetlerini askerî gayeler için seferber etmek¹⁴.

Burada, bu çalışmanın konusu itibarıyla, askerî gelişim ve modern devletin oluşumuna dair hayli teorik bir düzlemde yürütülen tartışmaları bir yana bırakıp *askerî devrim* kuramının ordu performansı, taktik, strateji ve fiilî muharebe sahasında ne söylediği ele alınmaya çalışılacaktır.

¹⁰ Peer H. H. Vries, “Governing Growth: A Comparative Analysis of the Role of the State in the Rise of the West”, **Journal of World History**, XIII/1 (2002), s. 67-138.

¹¹ Richelieu dönemi Fransız ordusunun daha merkezîyetçi ve daha bürokratik bir devlet teşekkülüne pek de yardımcı olamadığı hakkında bkz. David Parrott, **Richelieu’s Army: War, Government, and Society in France, 1624–1642**, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

¹² Steven Gunn, David Grummitt, Hans Cools, “War and the State in Early Modern Europe: Widening the Debate”, **War in History**, XV/4 (2008), s. 371-388.

¹³ Ağır zırhlı süvarilerin feodal içtimaî yapının çözülmesiyle varlık sebeplerini ve toplumsal dayanaklarını yitirmeleri, C. Oman’ın başlıca ilgi alanlarından biridir: Charles W. C. Oman, **Ok, Balta ve Mancınık: Ortaçağda Savaş Sanatı 378–1515**, çev. İsmail Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002 ve **A History of the Art of War in the Sixteenth Century**, London: Methuen, 1937.

¹⁴ Christopher Storrs-Hamish M. Scott, “The Military Revolution and the European Nobility, c. 1600–1800”, **War in History**, III/1 (1996), s. 1-41. Habsburg hükümdarlarının, 18. yüzyılın ilk yarısına kadar savaş zamanlarında imparatorluk arazisine yayılmış toprak sahibi ailelere olan bağımlılığı hakkında bkz.: John A. Mears, “The Thirty Years’ War, the ‘General Crisis’, and the Origins of a Standing Professional Army in the Habsburg Monarchy”, **Central European History**, XXI/2 (1988), s. 122-141. Erken modern dönemde aristokrasinin değişen askerî rolleri hakkında ayrıca bkz. Martin C. Mandlmayr-Karl G. Vocelka, “Vom Adelsaufgebot zum stehenden Heer: Bemerkungen zum Funktionswandel des Adels im Kriegswesen der Frühen Zeit”, **Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit**, VIII (1981), s. 112-125.

Michael Roberts, sosyal bilimler sahasında, İsveç kralı Gustavus Adolphus hakkında hazırladığı iki ciltlik hacimli eserinden¹⁵ ziyade 1955 yılında Belfast'ta sunduğu "The Military Revolution, 1560–1660" isimli tebliğiyle tanınır. Aslına bakılırsa, bu durum pek de şaşırtıcı değildir. İngiliz tarihçi, her ne kadar, ilim hayatının büyük bölümünü G. Adolphus dönemi İsveç tarihini araştırmakla geçirmiş olsa da, Belfast'ta Avrupa askerî tarihine dair anlattıkları kendinden sonra gelen sayısız askerî tarih araştırmacısının zihnini uzun yıllar meşgul etmiştir. Nihayetinde bu bildiri, M. Roberts'ı, etrafında hararetli tartışmaların döneceği *askerî devrim* kavramının isim babası mertebesine yükseltmiştir.

M. Roberts, tebliğinin başlığından da anlaşılabilceği gibi, Avrupa askerî tarihindeki belirleyici değişimleri 1560–1660 arasına tarihler. Bunun sebebi araştırmacının batı askerî dünyasında fark yaratan değişimleri, Hollandalı askerî taktisyen ve devlet adamı Maurits van Oranje ve İsveç kralı Gustavus Adolphus'un askerî reformlarında bulmuş olmasıdır. M. Roberts'ın tasavvurunda, askerî gelişim ve ilerleme saf bir taktiksel hüviyet taşır. Buna göre 16. yüzyılın sonunda askerî tarih sahnesine çıkan Maurits van Oranje, komutası altındaki tüfekçi piyadeleri, düz ve ince hatlar boyunca kitlesel ateş açabilen ve savaş meydanında eşgüdümlü manevralar sergileme kabiliyetine sahip ufak taktik birimler halinde teşkilatlandırmıştı. Ancak bu taktik değişimin gerçekleşebilmesi için, askerî birliklerin o zamana değin emsali görülmemiş bir disiplin altında eğitilmeleri şarttı. Bunun sonucunda Oranje hanedanının tasarrufunda, barış zamanlarında dahi terhis edilmeyen ilk daimî birlikler oluşmuştu. Böylece batılı hükümetler, bu tarihten itibaren, her askerî seferden önce yeni birlikler toplama usulünden vazgeçerek düzenli ordular beslemeye başlamışlardı¹⁶.

¹⁵ M. Roberts, **Gustavus Adolphus: A History of Sweden, 1611–1632**, I-II, London, New York: Longmans, Green, 1953-1958.

¹⁶ M. Roberts, **The Military Revolution, 1560–1660: An Inaugural Lecture Delivered before the Queens's University of Belfast**, Belfast: Boyd, 1956. M. Roberts'ın tebliği, birkaç ufak değişikliklerle **Essays in Swedish History** içinde yayımlanmıştır (London: Weidenfeld & Nicolson, 1967, s. 195-225). M. Roberts'a göre, daimî ordulara geçiş, siyasî tasavvurdan bütünüyle bağımsız, salt askerî ihtiyaçlardan kaynaklanır. Çünkü askerî hareketliliğin bir kez arttığı kabul edilirse, askerî birlikleri sefer mevsiminden sonra terhis etmek ve ertesi baharda yeni ücretli askerler kiralamak hiç de mantıklı bir uygulama olamazdı. Bu izahat, M. Roberts'ın askerî gelişimlerin temelinde yatan itici gücü, tek başına taktiksel unsurlarla açıklama çabalarına iyi bir örnek teşkil eder (s. 200).

Bununla birlikte M. Roberts'a göre, dönemin Hollanda ve İsveç orduları arasında gözle görülür farklılıklar mevcuttu. Maurits van Oranje'nin başını çektiği Hollandalı kurmaylar, ateşli silahlarla mücehhez birliklerini neredeyse istisnasız biçimde savunma amaçlı kullanmışlardı. Buna karşın Gustavus Adolphus, sahra toplarıyla desteklediği tüfekli piyadeleri saldırı amacıyla mobilize etmekle kalmamış; kılıçlarını kınlarından çıkarmalarını emrettiği süvarilerine düşmana öldürücü darbeler indirme görevini vermişti¹⁷. M. Roberts'ın tarifini takip etmek gerekirse, gerçek anlamda ilk talimli ve daimî birliklerin ortaya çıkışı, ilk anda akla gelmeyen birçok devrimci nitelikte gelişmeye önayak olmuştu. Avrupa genelinde askerî hareketlilik artmış; G. Adolphus'un kesin sonuçlu savaş doktrini, kıta Avrupası'nı, kalabalık orduların birçok cephede aynı anda çarpıştığı devamlı bir savaş sahnesi haline getirmişti. Bilhassa 17. yüzyılın ortalarında Avrupa'yı kasıp kavuran askerî çatışmalar, batılı devletlerin maliyelerini altından kalkılması zor bir yükün altına sokmuştu. Artan askerî harcamalarla yüzleşmek mecburiyetinde kalan hükümetler, savaşı devam ettirebilmek için gereken malî kaynakları bir araya getirebilmek amacıyla daha gelişkin bürokratik aygıtlar inşa etmeye başlamışlardı. Sonuçta 17. yüzyıl, Fransız kralı XIV. Louis'nin şahsında ifadesini bulan mutlak ve merkezîyetçi monarşilerin doğuşuna tanıklık etmişti¹⁸.

M. Roberts, her ne kadar ayrıntılı örnekler vermemiş olsa da, 1560–1660 arasında yaşanan askerî gelişmelerin modern Avrupa devletlerinin oluşumuna giden yolu döşediğinden emindir. İngiliz tarihçi, Batı Avrupa'da yaşanan köklü değişimlerin merkantilizmle olan bağlantısına atıfta bulunduktan sonra, yeni savaş etme usullerinin doğurduğu sabit cephe anlayışının Vauban¹⁹ ve Grotius²⁰ gibi isimleri tarih sahnesine

¹⁷ M. Roberts, "Gustav Adolf and the Art of War", **Essays in Swedish History**, London: Weidenfeld & Nicolson, 1967, s. 56-81.

¹⁸ M. Roberts, "Military Revolution", s. 202-208.

¹⁹ Sébastien le Prestre de Vauban (1633–1707), tartışmasız 17. yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli askerî mühendistir. XIV. Louis Fransası'nın sınır boylarında inşa ettiği veya baştan istihkâm ettiği kaleler, uzun süre boyunca dünyanın en modern savunma ağı kabul edilmiştir. Vauban'ın istihkâm ilmi üzerine düşünceleri için bkz.: **Mémoire, pour Servir d'Instruction dans la Conduite des Sièges et dans la Défense des Places**, Leiden 1740 (Kitabın İngilizçe çevirisi için bkz.: **A Manual of Siegecraft and Fortification**, çev. ve ed. George A. Rothrock, Michigan: Michigan University Press, 1968). Vauban'ın hayat hikayesi hakkında bkz.: F. J. Hebbert-G. A. Rothrock, **Soldier of France: Sébastien le Prestre de Vauban, 1633–1707**, New York: Peter Lang Publishing, Inc., 1989.

çıkarışına dikkati çeker. Son tahlilde, M. Roberts'ın tarifinde askerî yetkinlik 1660'a gelindiğinde had safhasına ulaşır. Bu tarih itibarıyla, 20. yüzyılın modern toplumunu kuracak bütün temel değerlerin üretilmiş olduğunu iddia eden M. Roberts, böylece askerî “gelişim” veya “evrim” gibi ilerlemeci fikirleri bütünüyle atlayarak, katı sınırlar içine hapsettiği bir “devrim” tanımını geliştirir²¹.

M. Roberts'ın *askerî devrimin* isim babası olduğu kabul edilirse, bu kavramı, erken modern dönem tarihini açıklama iddiasını taşıyan bir tarihsel kurama dönüştüren kişi de, hiç şüphesiz, Geoffrey Parker olmuştur. G. Parker, “The ‘Military Revolution’, 1560–1660, - A Myth?” başlığıyla açıkça M. Roberts'ın aynı isimli makalesini hedef aldığı yazısında²², M. Roberts'ın tarif ettiği şekliyle bir askerî devrimin varlığından duyduğu kuşkuyu dile getirmişti. Bununla birlikte G. Parker, ilk anda bir tenakuz gibi görünmesine karşın, M. Roberts'ın erken modern dönem askerî tarihine dair ileri sürdüklerinin neredeyse tamamını tekrar ele alarak, bunları askerî devrim literatürüne kalıcı şekilde yerleştirdi. Bu sebeple, birçok tarihçi ve sosyologun katılımıyla askerî devrim tezi etrafında dönen hayli verimli tartışmanın merkezine G. Parker ismini oturtmakta bir sakınca yoktur. Başka bir ifadeyle, genel olarak erken modern dönem askerî tarihi, özel olarak askerî devrim tezinin argümanları üzerine kafa yoran ilim adamlarının, tartışmaya katkıları itibarıyla hayli geniş bir düşünce tayfi oluşturmuş olsalar da, en nihayetinde G. Parker'ın yanında veya karşısında saf tutmuş oldukları söylenebilir.

G. Parker, “The ‘Military Revolution’, 1560–1660, - A Myth?” adlı makalesinin üç sene sonra yapılan gözden geçirilmiş baskısına yazdığı giriş yazısında²³, başlangıçta, Alçak Ülkeler'deki İspanyol kuvvetleri üzerine hazırladığı doktora

²⁰ Hugo Grotius (1583–1645), uluslararası hukukun kurucusu kabul edilir. XIII. Louis'ye atfettiği **De Jure Belli ac Pacis** (I-III, Paris 1625), bilhassa üçüncü cildi itibarıyla savaş hukuku alanında öncü bir çalışma olarak nitelenir.

²¹ Özellikle bkz.: M. Roberts, “The Military Revolution”, s. 218. “... By 1660 the modern art of war had come to birth. ... The road lay open, broad and straight, to the abyss of the twentieth century.”

²² **Journal of Modern History**, 48 (1976), s. 195-214.

²³ **Spain and the Netherlands, 1559–1659: Ten Studies**, Fontana: Collins, 1979, s. 85. “The ‘Military Revolution’, 1560–1660, - A Myth?”, G. Parker'ın İspanyol askerî tarihine dair başka bazı çalışmalarıyla birlikte tekrar yayımlanmıştır (s. 86-103).

çalışmasının²⁴ M. Roberts'ın tezini destekleyeceğine inandığını açık yüreklilikle itiraf eder. Bununla birlikte araştırmasının ilerleyen aşamalarında, M. Roberts'ın İspanyol ordusu hakkındaki tespitlerinin pek de isabetli olmadığı kanaatine varmıştır. M. Roberts, askerî devrim tezinde, İspanyol ordusunu, Birleşik Eyaletlerde neşet eden askerî yenilikler karşısında çaresiz kalan bir anti-tez olarak resmetme eğiliminde olmuştur. Oysaki G. Parker, 16. yüzyıl sonlarında Alçak Ülkeler'deki isyanlarla boğuşan İspanyol ordusunun iddia edildiği kadar hantal ve kalabalık askerî birimlerden oluşmadığını; aksine İspanyol *terciolarının* daha ufak müfrezelerden teşekkül ettiğini vurgular. Buna ilaveten İspanyollar, bu dönemde askerî anlamda hala çok saygı duyulan bir kuvvetti; etkili bir ateş gücüne sahiptiler; İspanyol süvarisi, Osmanlı atlılarının türbanlarına benzer hafif kılıklarıyla hem savaş kazandırabilir; hem de kırsal alanda etkili bir güvenlik şemsiyesi oluşturabilirdi²⁵.

G. Parker, bu ilk karşı çıkıştan sonra, bir kez daha M. Roberts'ın yolunu takip ederek askerî tarihin devrimci gelişmelerini sıralamaya Hollanda örneğinden başlar. Çünkü Maurits van Oranje ve kuzeni Willem Lodewijk van Nassau tarafından *yaylım ateşinin* icat edilmesi, G. Parker tarafından formüle edilen askerî devrim tezinin ilk sacayağını teşkil eder. Askerî devrim tartışmalarında ele alınan diğer gelişmelerle karşılaştırıldığında, yaylım ateşinin icadının kronolojik açıdan ön sıraları işgal ettiği söylenemez. Buna karşın G. Parker, askerî devrim tezini tüm berraklığıyla ortaya koyduğu kitabında, ateşli silahların ortaya çıkışının Avrupa savaş sahnelerini nasıl değiştirdiğini anlattıktan hemen sonra konuyu yaylım ateşinin bulunmasına getirmiştir²⁶. Bu tercihin araştırmacının dünya askerî tarihini ele alırken takındığı genel tutumla uyum içinde olduğu söylenebilir. Nitekim yaylım ateşinin icat edilmesinin öyküsü, askerî devrim tezinin geri kalan unsurları için de geçerli olacak şekilde, idealist ve kitabî bir yaklaşımı beraberinde getirir. Böyle bir bakış açısı sayesinde, askerî tarihin ilerlemeci ve devrimci gelişmelerinin tamamını, klasik Roma ve Yunan eserleri üzerinde tefekkür

²⁴ G. Parker, **The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567–1659**, 2. bs., Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

²⁵ G. Parker, "The Military Revolution", s. 88-90.

²⁶ G. Parker, **Askerî Devrim: Batı'nın Yükselişinde Askerî Yenilikler 1500–1800**, çev. Tuncay Zorlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 26-31.

eden, çağının parlak zekâları arasında temayüz etmiş askerî şahsiyetlere mal etmek, ya da “batı” dünyasında görülen askerî yenilikleri, “doğu” aklının kavramakta zorluk çekeceği matematiksel bir zemine kaydırmak mümkün hale gelir.

Batıda “kitlesel ve sürekli” ateş temin edebilmek amacıyla ortaya atılan ilk fikirlere 16. yüzyılın son çeyreğinde rastlanabilir²⁷. Buna karşın ince hatlar halinde dizilen askerî birimlerin, belli bir rotasyon dâhilinde ateş yoğunluğunu hiç düşürmeden tatbik ettikleri *yaylım ateşi* için Hollandalı reformcuları beklemek gerekecektir. Nassaulu Willem Lodewijk, kuzeni Maurits van Oranje’ye yazdığı 8 Aralık 1594 tarihli mektubunda, antik Romalıların askerî metotlarını tetkik ettikten sonra şöyle bir şemaya vardığını açıklamıştı. Altı saf halinde tertip edilecek bir tüfekçi birliği, her safın tüfeğini ateşledikten sonra en arka sıraya çekilerek yerini hemen gerisindeki safa bırakmasıyla düzenli ve kesintisiz bir ateş gücü temin edebilirdi. Willem Lodewijk, bu esnada tüfekçi piyadelerin nasıl davranmaları gerektiğini meşhur Romalı askerî yazar Aelian’ın eserine dayanarak izah ediyordu. Keza Willem, Aelian’ın eserinin sonundaki 37 komutu Felemenk lisanına çevirerek kuzenine yolladığı mektuba derç etmişti²⁸. Birleşik Eyaletler ordusu, ateşli silah kullanan birliklerin öngörülen tarzda çarpışmaya katılabilmelerini temin etmek maksadıyla talim ve eğitimi öne alıp ordudaki subay sayısını arttırma yoluna gitmişti. Bu arada Willem’in ağabeyi VII. Johan van Nassau-Siegen’in 1599’da kaleme aldığı²⁹ ve sonradan 1607 senesinde gravürlerle ve eklerle zenginleştirilen talim kitabı³⁰, ordunun ara kademelerine yerleştirilen çok sayıda subayın

²⁷ G. Parker, “In Defense of The Military Revolution”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 342-43 (Türkçe tercümesi için bkz.: G. Parker, “Sonsöz: Askeri Devrimi Savunmak”, **Askeri Devrim**, s. 287-332).

²⁸ Wolfgang Reinhard, “Humanismus und Militarismus. Antike-Rezeption und Kriegshandwerk in der oranischen Heeresreform”, **Krieg und Frieden im Horizont des Renaissancehumanismus**, hrsg. Franz Josef Worstbrock, Weinheim: Acta Humaniora, VCH, 1986, s. 194-197. Mektup metni için bkz.: Werner Hahlweg, **Die Heeresreform der Oranier und die Antike**, Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1941, s. 255-264.

²⁹ **Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen**, hrsg. Werner Hahlweg, Wiesbaden 1973.

³⁰ Jacob de Gheyn, **The Exercise of Arms: All 117 Engravings from the Classic 17th-Century Military Manual**, ed. Bas Kist, Mineola, New York: Dover Publications, 1999. 1607’de Felemenkçe yayımlanan bu kitapçık, ilk andan itibaren birçok dile çevrilmişti. Ancak her nedense, aynı müellif adına 1589’da, yani **The Exercise of Arms**’tan sekiz yıl önce süvarilerin eğitimine katkı sağlamak amacıyla

başvuru kitapçığı haline gelmişti³¹. Oranje reformlarının adeta düsturunu kâğıda döken bu kitapçık başta olmak üzere bu devirde elden ele dolaşan askerî risaleler, kuzeyli reformcuların, Aelian'ın yanı sıra Bizans imparatoru VI. Leo, Polybius ve Vegetius Renatus gibi kadim şahsiyetlerden ne denli ilham aldıklarını gözler önüne seriyordu. Keza VII. Johan tarafından kurulan bir askerî akademi, altı ay süren eğitim müfredatını bütünüyle yeni Hollanda harp taktiklerine hasretmişti. Batıdaki örnekleri arasında ilk sırayı alan bu askerî okulun başına, askerî mevzularda yazdıklarıyla tanınan Jacobus v. Wallhausen (1580–1629) getirilmişti³². Bunun dışında Alçak Ülkeler'de hizmet veren yabancı asker ve komutanlar, Hollanda'da kök salan uygulamaların Avrupa'nın diğer bölgelerine taşınmasına yardımcı olmuştu³³. Hollanda cumhuriyet ordusu, bilhassa 17. yüzyılın ilk yarısında birçok batılı uzmanın ilgisini çekmeye devam etmişti. Aralarında XIV. Louis'nin başkomutanı ve mareşali olacak olan Turenne kontu (Henry de la Tour d'Auvergne; aynı zamanda Willem van Oranje'nin torunu) ve Brandenburg Büyük Elektörü Friedrich Wilhelm gibi insanların bulunduğu kişiler, burada gerçekleştirilen askerî uygulamalar hakkında gözlemlerde bulunmak amacıyla Birleşik Eyaletleri ziyaret etmişlerdi³⁴.

Bununla birlikte Hollanda ordusu, 17. yüzyılın başına kadar büyük çaplı savaşlara bulaşmadığından kâğıt üzerinde geliştirilen askerî taktikleri kapsamlı bir biçimde sınama olanağına sahip olmamıştı. Ağırlıkla piyadelerden oluşan Hollanda ordusu, 1597 Turnhout ve 1600 Nieuwpoort savaşlarında varsayımsal olarak geleneksel muharebe yöntemlerinde ısrar eden İspanyol kuvvetlerinin karşısına çıkmıştı. Her ne

basılan başka bir elkitabı, batı askerî tarihini çizgisel ilerleme modeline göre algılayan literatür tarafından görmezden gelinir.

³¹ Hans Ehlert, "Ursprünge des modernen Militärwesens. Die nassau-oranischen Heeresreformen", **Militär-geschichtliche Mitteilungen**, 2/85, 38 (1985), s. 41-44; 46-48. Staten Generaal (Birleşik Eyaletler Meclisi) tarafından orduda uygulanması istenen askerî disiplinle ilgili yayımlanan 13 Ağustos 1590 tarihli 82 maddelik "tüzük"ün tercümesi için bkz.: Barry H. Nickle, **The Military Reforms of Prince Maurice of Orange**, yayımlanmamış doktora tezi, University of Delaware, 1975, s. 316-337.

³² Johann Jakobi von Wallhausen, **Kriegkunst zu Fuss**, gedruckt zu Oppenheim/bey Hieronymo Gallero, in Verlegung Johann-Theod. de Bry, 1615; Johann Jakobi von Wallhausen, **Kriegkunst zu Pferd**, gedruckt zu Frankfurt am Mayn/bey Paul Jacobi, Verlegung Johann-Theod. de Bry, 1616.

³³ "Felemenk usul"ünün Avrupa'ya yayılması hakkında genel bilgi için bkz.: Frank Tallett, **War and Society in Early Modern Europe, 1495–1715**, London and New York: Routledge, 1992, s. 21-28.

³⁴ H. L. Zwitzer, "The Eighty Years War", **Exercise of Arms: Warfare in the Netherlands (1568–1648)**, ed. Marco van der Hoeven, Leiden: Brill, 1998, s. 40-41.

kadar G. Parker, *Askeri Devrim*'de, bu iki askerî deneyimin yayılım ateşi uygulamasının henüz olgunlaşmadığını gözler önüne serdiğini belirtmiş olsa da³⁵, daha yakın tarihli çalışmalarında, bu görüşünü değiştirerek hareketli piyade kıtalarının sürekli bir ateş gücü yarattığı “kontramarş” taktığının en geç 1600 yılında kullanıldığını iddia etmiştir³⁶. Her şeye rağmen söz konusu taktığın olgunlaşması için Gustavus Adolphus'un komutası altında toplanan İsveç ordusunu beklemek gerekir. 1620'ler boyunca sıkı bir talim ve disiplin altında eğitilen İsveç askerleri, silahlarını ivedilikle doldurabilme kabiliyetleri sayesinde yalnızca altı saflık bir derinlikte kesintisiz ateş gücü sağlamaya muktedir olmuşlardı. Bu birlikler, ilk safın on adım ileri çıkıp silahını ateşlemesinin ardından, aynı işlemi tekrarlayan arka safın katılımıyla ateşlerini kesmeden ilerleyebiliyorlardı. Buna ilaveten tüfekli piyadelere eşlik eden kalabalık İsveç sahra topçusu, kolay taşınabilir ufak kalibreli toplarıyla düşman askerlerinin bir an olsun soluklanmasına izin vermeyen bir ateş üstünlüğü sağlamıştı³⁷.

Bununla birlikte G. Parker, askerî devrime giden yolun *trace italienne* tarzı istihkâmlardan geçtiğini ilan ederek tartışmayı teknoloji merkezli bir mecraaya taşımıştır. Buna göre, 15. yüzyılın ikinci yarısında, İtalya'da ilk örnekleri görülmeye başlanan yeni askerî mimari, ortaçağa özgü dik ve ince surların yerine, ateşli silahlar çağının kuşatmacı ordularına çok daha başarıyla karşı koyabilecek alçak ve kalın duvarlarla örülü bir

³⁵ G. Parker, *Askeri Devrim*, s. 31.

³⁶ G. Parker, 1995'te neşredilen “*In Defense of The Military Revolution*” adlı makalesinde, Roma usulünce eğitilen piyadelerin açtığı kitlesel ateşin en geç 1610'da Hollanda ordusunun standart taktığı haline geldiğini yazar (s. 343). Bununla beraber yazar, konuyla ilgili bir süre önce yayımlanan makalesinde bu tarihi de epey geriye çekerek, 1600 Nieuwpoort savaşında Hollanda birliklerinin hareketli yayılım ateşini kullandıklarını iddia etmiştir (“The Limits to Revolutions in Military Affairs: Maurice of Nassau, the Battle of Nieuwpoort (1600), and the Legacy”, **The Journal of Military History**, 71 (2007), s. 331-372). Jan P. Puype, Nieuwpoort savaşı hakkında hazırladığı çalışmasında, Birleşik Eyaletler'de yaşanan devrimci yeniliklerin önemine dair genel kanaati paylaşmakla beraber, bu çarpışmada etkili bir salvo yürüyüşüne dair kanıtlar bulamamıştır (“Victory at Nieuwpoort, 2 July 1600”, **Exercise of Arms: Warfare in the Netherlands (1568–1648)**, ed. Marco van der Hoeven, Leiden: Brill, 1998, s. 69-112).

³⁷ G. Parker, *Askeri Devrim*, s. 31-32; Carlo M. Cipolla, ilk kez 1629'da, Stockholm dökümhanesinde imal edilen üç librelük *regementsstyckenin*, savaş meydanında ibreyi esaslı biçimde İsveçliler lehine çevirdiğini yazar. 123 kiloluk bu hareketli top, çağdaşı toplara kıyasla üç kat daha hızlı ateş açabiliyordu (**Yelken ve Top**, çev. Aslı Kayabal, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 38). Buna karşın Ronald G. Asch, 1590'larda Felemenk ordusunda ortaya atılan taktik yeniliklerin İsveç ordusu tarafından mükemmelleştirildiğini kabul etmekle beraber, bunların Otuz Yıl Savaşlarının sonuçları üzerinde ciddi bir etki yaratmadığını söyler (“Otuz Yıl Savaşları Dönemi 1598–1648”, **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 52-75).

müdafaa tertibini öngörüyordu. Ne de olsa, erken modern dönemde esas mesele, kale duvarlarına tırmanmaya çalışan piyadeler olmaktan çıkmış; sahip oldukları ateşli silahları belirli bir mesafeden kale duvarlarına yönelterek savunma hattında bir gedik açmaya çalışan kuşatmacı birlikler zuhur etmişti. Bu nedenle, geleneksel dikey üslup, top darbelerine daha dirençli, alçak ve kalın surlarla ikame edilmek zorundaydı. Bu arada İtalyan mühendisler, dış surların belirli noktalarına, müstahkem mevkiilerin etrafında kuşatmacıların istifade edebilecekleri kör noktalar bırakmamak amacıyla yıldız şekilli tabyalar inşa etmeye başladılar. Bu tabyalar, müdafiler açısından sabit top platformları işlevi gördüğünden, kuşatma savaşının doğası, ateşli silahların saldırgan taraf için yarattığı kısa süreli bir üstünlüğün ardından bir kez daha dengelenmiş oldu. Bu, ister istemez, erken modern dönem askerî faaliyetlerinin durağan ve savunmacı bir karakter kazanmasına ve meydan muharebelerinin askerî önderlerin zihninde en son çareye dönüşmesine yol açtı³⁸.

G. Parker'ın nazariyesinde, *trace italienne* tarzı yeni istihkâmlar, batı ordularının erken modern dönemde büyümelerini izah etmede baş değişken işlevini görmüştür. Kale kuşatmalarının uzun zaman yiyen tüketici uğraşlara dönüşmesi, ateşli silahlarla donatılmış piyadeler ve teknik sınıflar başta olmak üzere, surların her iki tarafındaki muhariplerin sayısının artmasına yol açmıştı. Sahra ordularının ve kale garnizonlarının büyümesi, uçları öylesine derinlere kök salan devrimci değişimlere önyak olmuştu ki, G. Parker'a göre, erken modern dönemde bir toprak parçasında askerî devrim yaşanıp yaşanmadığını anlamak için bu bölgede *trace italienne* tarzının var olup olmadığına bakmak yeterliydi³⁹.

Erken modern dönem askerî teşkilatlarında gözlemlenen büyümeyi teknolojik öğelerle açıklama iddiası, G. Parker'ın fikirlerinde inatçı bir kararlılıkla ısrar etmesine rağmen şiddetli itirazları beraberinde getirdi. Kimilerine göre, *trace italienne*'i, askerî müdafaa yapılarındaki doğal gelişme çizgisinden koparıp tek başına devrimci bir

³⁸ G. Parker, "The 'Military Revolution', 1560–1660", s. 92-95.

³⁹ G. Parker, **Askerî Devrim**, s. 34-35. Yıldız tabya sisteminin gelişimi ve askerî özellikleri hakkında genel bilgi için bkz.: John R. Hale, **Renaissance Fortifications: Art or Engineering?**, London: Thames and Hudson, 1977; Christopher Duffy, **Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494–1660**, London: Routledge, 1979, s. 23-42.

atılımın alameti ve müsebbibi olarak takdim etmek yersizdi. Pekâlâ, ateşli silahların devreye girişi, 14. yüzyıldan itibaren, bilhassa Yüz Yıl Savaşları'nda, sonradan *trace italienne* ismini alan tahkimat sisteminin birçok unsurunun ilk atalarının şekillenmesine yol açmıştı⁴⁰. Dahası, 16–17. yüzyıl kuşatmalarının daha kalabalık orduları seferber ettiğine dair sağlam bulgular yoktu. Bu dönemde, bir devletin donatıp sahaya sürebileceği ordunun ne denli kısıtlı malî imkânlarla yola koyulduğu bir yana, kuşatmacı kuvveti daha geniş bir alana yayılmaya mecbur bırakacak hususiyet, müdafaa yapılarının hangi mimari esaslara göre inşa edildikleri değil, bu yapılardan ateş edecek topların menzili olabilirdi. 18. yüzyıla değin top menzillerinde esaslı bir değişiklik yaşanmadığına göre, muhasara ordusunun daha geniş bir çember çizmesine gerek yoktu. Öte taraftan, G. Parker, kalelerdeki muhafız kıtalarının kabaran mevcuduna yaptığı vurguda haklı olabilirdi. Ne var ki, 17. yüzyılda, herhangi bir kale garnizonu tek başına ele alındığında istikrarlı bir artış tespit edilemediğine göre, her geçen gün devletlerin maaş listelerine kaydedilen yeni neferlerin hizmet yerleri sınır boylarında yeni baştan inşa edilen ufak tefek istihkâmlar olmalıydı⁴¹.

Bu gözle bakıldığında, teknolojik bir buluş veya yeniliğin dönüştürücü gücüne fazlasıyla bel bağlayarak askerî tarihe yön veren belirleyici etkenlerden birini yalıtıp devrimci bir sıçramaya erişmek yeterince ikna edici bulunmamıştı⁴². Bununla birlikte,

⁴⁰ Kelly DeVries, “The Impact of Gunpowder Weaponry on Siege Warfare in The Hundred Years War”, **The Medieval City under Siege**, ed. Ivy A. Corfis ve Michael Wolfe, Woodbridge: The Boydell Press, 1995, s. 227-244; Kelly DeVries, “Facing the New Technology: Gunpowder Defenses in Military Architecture Before the *Trace Italienne*, 1350-1500”, **The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment**, ed. Brett D. Steele, Tamera Dorland, Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2005, s. 37-71.

⁴¹ 1445–1715 arasında Fransız ordusunun giriştiği kuşatmalar, bu uzun zaman dilimi boyunca kuşatma birliklerinin neredeyse hiç büyüme göstermediğine işaret eder (John A. Lynn, “The *trace italienne* and the Growth of Armies: The French Case”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 169-199). Bert S. Hall, erken modern dönemde, kıta Avrupa'sında görülen ordu büyümesini tahkim edilen yerlerin sayısının artmasıyla ilişkilendirir (“The Changing Face of Siege Warfare: Technology and Tactics in Transition”, **The Medieval City under Siege**, ed. Ivy A. Corfis ve Michael Wolfe, Woodbridge: The Boydell Press, 1995, s. 257-275).

⁴² G. Parker'ın kendi ifadesiyle, ileri sürdüğü teze karşı yönelik en sağlam eleştiriler için bkz.: Bert S. Hall ve Kelly R. DeVries, “Essay Review – the ‘Military Revolution’ Revisited”, **Technology and Culture**, 31 (1990), s. 500-507. G. Parker, askerî devrim anlayışına dört başlık altında – kavramsal, kronolojik, coğrafi ve teknolojik – yönelen eleştirileri, yine aynı sıralamayla “In Defense of *The Military Revolution*” içinde yanıtlamıştır. Ayrıca bkz.: George Raudzens, “War-Winning Weapons: The Measurement of

sebebi ne olursa olsun, erken modern dönemde batı askerî teşkilatlarının kayda değer bir büyüme yaşadığı açıktı⁴³. Bu fenomeni açıklama gayretleri, teknolojinin belirleyici gücü bir kenara bırakıldıktan sonra, devletlerarası mücadele ekseninde siyaset ve stratejik hesaplamaları öne çıkardı. Bir bakış açısına göre, askerî mimarinin büyük atılım yaptığı yerlerden biri kabul edilen Alçak Ülkeler’de, erken modern dönemde, hiç de farz edildiği gibi hummalı bir inşa faaliyeti yaşanmamıştı. Bilakis Birleşik Eyaletler Meclisi, 17. yüzyılın ilk yarısında, aşikâr malî zorluklardan ötürü mevcut istihkâmları yenilemekle yetinmişti. Oysaki Hollanda ordusu, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde muazzam bir hızla büyüdüğüne göre, askerî palazlanmayı sağlayan esas etken cumhuriyetin İspanyol tahtına karşı yürüttüğü mücadelede aranmalıydı⁴⁴. Keza Habsburg hanedanının Avrupa kıtasının tamamında hak iddia eden emperyal vizyonu, imparatorluk mücadelesine korumacı bir karakter kazandırmak suretiyle sınır boylarının sabit birer müdafaa hattına dönüşmesine yol açmış olabilirdi. Hükümdarların iktidar sahalarını işaretleyen sınır çizgileri, sefer ordularının nadiren 30–40.000 kişinin üstüne çıktığı bir dönemde, askerî personeli ve harcamaları gün geçtikçe istikrar kazanan bir istihkâmlar ağına çekiyordu⁴⁵.

Erken modern dönem askerî tarihi hakkındaki yazılarda, ateşli silahlar çağında faaliyet gösteren batılı orduların Romalı ve Yunanlı “ata”larına benzedikleri sıkça dile getirilmiştir⁴⁶. Antik dönem askerî yapılarını modern Avrupa ordularının öncüleri olarak selamlama telaşı, askerî devrim kuramını, 15.-18. yüzyıl savaş sahnelerinin tozlu ve kanlı gerçekliğinden koparıp tartışmayı hayli idealist ve farazî bir mecraya taşımıştır.

Technological Determinism in Military History”, **Journal of Military History**, 54/4 (1990), s. 407-415; Jeremy Black, **A Military Revolution? Military Change and European Society 1550–1800**, Hong Kong: Macmillan Education Ltd., 1991, s. 53-57.

⁴³ G. Parker, **Askerî Devrim**, s. 9-57, 79-80.

⁴⁴ Mahinder S. Kingra, “The Trace Italienne and the Military Revolution During the Eighty Years’ War, 1567–1648”, **The Journal of Military History**, 57/3 (1993), s. 431-446.

⁴⁵ Simon Adams, “Tactics or Politics? ‘The Military Revolution’ and the Hapsburg Hegemony, 1525–1648”, **Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 253-272.

⁴⁶ Felix Gilbert, “Machiavelli: the Renaissance of the Art of War”, **Makers of Modern Strategy**, ed. E. J. Earle, Princeton, 1943, s. 3-25; Gerhard Oestreich, “Der römische Stoizismus und die oranische Heeresreform”, **Historische Zeitschrift**, CLXXVI (1953), s. 17-43; Gunther E. Rothenberg, “Aventinus and the Defense of the Empire against the Turks”, **Studies in the Renaissance**, 10 (1963), s. 60-67.

Batı Avrupa'nın askerî gelişimini hümanist ruhla tutuşan yaratıcı aklın Rönesans insanına bahsettiği kültürel üstünlüğe bağlayanlar, askerî tarihi izah etmek için, geleneksel kültüre yabancı fikirlerin nasıl tedavül ettiğini ve Avrupa askerî tarihine yön veren şahsiyetlerin birbirleriyle olan ilişkisini gün yüzüne çıkarma gayreti içinde olmuşlardı. Bu gözle irdelendiğinde, Hollandalı reformcu Maurits van Nassau'nun, Leiden Üniversitesi'nde, filoloji, siyaset bilimi ve Yeni Stoacı hayat öğretisi üzerine çalışan Justus Lipsius'un öğrencisi olması gibi ayrıntılar büyük önem kazandı. Justus Lipsius, Roma siyaset ve askerî nizamı hakkında eserler veren bir filozof olduğuna göre, Oranje reformlarının düşünsel altyapısını hazırlamada öncü bir şahsiyet olmalıydı⁴⁷. Bundan da öte, bu 16. yüzyıl hümanisti, Yeni Stoacılık akımının temellerini atarak "Roma disiplini"ni içtimaî hayatın ve askerî düzenin aslî bir düsturu haline getirmişti⁴⁸. Bu varsayımsal etki, epeyce aceleci bir yaklaşımla, dünyanın geri kalanında hâkim askerî geleneklerin aksine, daha 17. yüzyılın başlarında batılı savaştının kendine emredileni sorgulamadan icra eden itaatkâr neferlere dönüştüğünü ileri sürmek için kullanıldı⁴⁹.

Bu durumda, Thomas Arnold'un dediği gibi, Avrupa'daki esas gelişmeyi silah teknolojisinin ilerlemesi olarak değil, başlı başına askerî çarpışma kültürünün değişmesi olarak ele almak icap ediyordu. Batılılar, aşağı yukarı aynı sayıda ve belirgin biçimde daha düşük kalitede olmayan ateşli silahlara sahip doğulu hükümdarlar karşısında, ateşli silahların yıkıcı gücünü katlayacak doktrin ve taktikler üretmede atılım sergilemişlerdi. 16. yüzyılda basılan talim kitapları ve askerî risaleler, askerlik sanatının yeni yüzünü Avrupa kıtasının tamamına yayma işlevini yerine getirmişti. Böylece, 15. yüzyılın sonlarından itibaren, kıtanın muhtelif köşelerinde bir başına varlıklarını sürdüren yerel

⁴⁷ Gerhard Oestreich, "Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates", **Historische Zeitschrift**, CLXXXI/1 (1956), s. 31-78; Wolfgang Reinhard, "Humanismus und Militarismus", s. 189-193.

⁴⁸ Christoph Röck, "Römische Schlachtordnungen im 17. Jahrhundert?", **Tradita et Inventa: Beiträge zur Rezeption der Antike**, hrsg. Manuel Baumbach, Heidelberg: Winter, 2000, s. 165-186.

⁴⁹ Gunther E. Rothenberg, "Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecuccoli, and the 'Military Revolution' of the Seventeenth Century", **Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age**, ed. Peter Paret, Princeton: Princeton University Press, 1986, s. 34-36, 40-42. Ayrıca bkz.: Donald A. Neill, "Ancestral Voices: The Influence of the Ancients on the Military Thoughts of the Seventeenth and Eighteenth Centuries", **The Journal of Military History**, LXII/3 (1998), s. 487-520.

ve etnik muharebe alışkanlıkları, ellerinden bu kitapçıkları düşürmeyen askerî liderler ve hükümdarlar sayesinde, Avrupa'ya özgü, bölgesel farklılıkların ötesine geçen, ortak ve ayırt edici bir savaş kültürüne dönüşecekti. Peki, dünya tarihi, atalarının kutsal addettikleri muharebe adetlerini değiştirmektense, inadına yok oluşa giden topluluklarla dolu olduğuna göre, Avrupalılar, nasıl olup da insanlık çizgisinden bu denli ayrı bir yola sapmışlardı? Her yönüyle askerî tarihi alakadar eden bu sorunun yanıtı, neredeyse hiçbir surette askerî tarihle bağlantısı olmayan bir cevaba sahipti. 16. yüzyıl Rönesans ruhunun insan aklını özgürleştiren ve değişimi öğütleyen hümanist doğası, batı dünyasında birçok diğer şeyin yanında, askerlik kültürünün de baştan kavramsallaştırılmasına yol açmıştı. Sonuç, ateşli silahlarla mücehhez birlikleri en öldürücü biçimde nasıl kullanabileceğini bilen yeni muharebe alışkanlıklarının doğuşu idi⁵⁰.

Ne var ki, katıksız biçimde batıya özgü bir askerî gelişim öyküsü yazmanın can sıkıcı bazı zorlukları vardı. Örneğin, aklı başında bir tarihçi, hümanizm, Rönesans, antik bilgelik ve araştırmacı aklın askerî dehasıyla beslenen “yaylım ateşi”nin, bu sayılan hasletlerden hiçbirinden feyz almayan Japonlar ve Osmanlılar tarafından da tatbik edilmiş olduğunu göz ardı edemezdi. Ya da, batılı kurmaylara müşterek bir askerî hayatın düsturlarını öğreten talim kitaplarının aslında Çin'de de basıldığını inkâr etmek imkânsızdı. Bu “acayip” durumun açıklanması gerekiyordu. Birçok askerî tarihçi, bunun gibi açık kanıtlar karşısında, batı-merkezci yaklaşımlardan imtina eden daha evrensel bir askerî tarih yazımının yollarını aramaya başlasa da⁵¹, askerî devrimin pür batılı ruhunu savunmak isteyenlerin imdadına bir kez daha G. Parker yetişti. Dünyanın Avrupa dışı bölgelerinde ne türden askerî yenilikler görülürse görülsün, bunlar istisnaî birer sıçrama olarak kalmaya mahkûmdu; çünkü devlet güdümüyle elde edilen bilimsel ilerleme ancak geçici bir başarı sağlayabilirdi. Oysaki batı dünyası, Antik Yunan kentlerinin ortaklaşa

⁵⁰ Thomas Arnold, “16. Yüzyıl Avrupasında Savaş: Devrim ve Rönesans”, **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 42-51.

⁵¹ Jeremy Black, **Rethinking Military History**, London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2004, s. 66-95'te “Redressing Eurocentricism” başlığı altında batı merkezci askerî tarih yazımının dar kalıplarını kırmaya çalışır. Ayrıca bkz.: J. Black, **Introduction to Global Military History: 1775 to the Present Day**, London: Routledge, 2005. Kenneth Chase, ateşli silahlar üzerine hazırladığı kitabının büyük bölümünü İslam toprakları, Çin, Kore ve Japonya askerî tarihine hasretmiştir (**Ateşli Silahlar Tarihi**, çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008).

ürettiği “bilimsel üstünlük”ten bu yana, binlerce yıldır süren kesintisiz bir süreç boyunca birikimli bir ilerleme modeli yaşamıştı. İcatları serbest düşünme yöntemiyle geliştirme ve bilimsel bilginin paylaşılması, batı dünyasına mahsus bir ayrıcalıktı. Bu şeffaflığın bazı sakıncaları vardı elbette. Ortaklaşa çalışmaların uzun bir zamana yayılması dışında, teknik bilginin herkese açık olması, batıda vücuda getirilen bir yeniliğin kısa bir süre içinde düşman kuvvetlerince ithal edilmesi sonucunu doğuruyordu. Fakat buna, batının hep bir adım önde olması karşılığında ödediği ufak bir bedel gözüyle bakılabilirdi⁵².

Bu idealist ve özcü bakış açısı, en kaba haliyle, bir “batı tarzı muharebe” kavramının hayat bulmasına yol açtı. Askerî ilerlemenin itici gücünü, öyle ya da böyle, Avrupa kültürü ve tarihinin derinliklerinde aramak her daim yaygın bir yöntem olagelmişti. Bunun için, bir zamanlar Aristoteles’in yaptığı gibi, toplumsal yapıyı şekillendiren ve belirleyici etkileri vasıtasıyla devlet kurumlarının doğasını belirli bir kalıba sokan “askerî format”ları, sabit ve değişmez olarak kabul etmeye gerek de yoktu. Batı toplumları, ortaçağ feodalizminde en açık ifadesini bulduğu gibi, savaş sahnelerinin zorladığı değişiklikleri yerine getirip başka bir askerî yapılanmaya her geçişlerinde, sosyal örüntünün egemenlerini yeniden belirleyip farklı bir yönetim modeline ve devlet teşkilatına tekâmül etmişlerdi⁵³. Tarihî katmanlar arasındaki devamlılığa saygı gösterildiği müddetçe, batı ordularını, en azından ortaçağın başlarından itibaren, ufak tefek farklılıkları görmezden gelerek belirli karakteristik unsurlar etrafında tanımlayabilmek, askerî gelişimin ana eksenini ve herhangi bir devrin diğerlerince taklit edilen paradigma ordusunun yapısal özelliklerini tespit edebilmek mümkündü⁵⁴.

Gelgelelim, “batı tarzı muharebe”, batılı savaşçılar için bundan daha fazlasını, batı âleminin taklit edilemez doğasına özgü, batılı olmayanlara kökten yabancı, kendini sürekli baştan yaratan, zamandan ve mekândan arî bir kültürel haslet talep ediyordu. Kültürel genetiğin dayanılmaz cazibesi, dünya sathına yayılmış toplulukları, her biri

⁵² G. Parker, “Limits to Revolutions in Military Affairs”, s. 366-372.

⁵³ Samuel E. Finer, “State- and Nation-Building in Europe: The Role of the Military”, **The Formation of National States in Western Europe**, ed. Charles Tilly, Princeton: Princeton University Press, 1975, s. 84-163.

⁵⁴ John Lynn, “The Evolution of Army Style in the Modern West, 800–2000”, **The International History Review**, XVIII/3 (1996), s. 505-556.

kendi başına ayakta duran ya da duramayan, savaşma alışkanlıkları bakımından kendine has özelliklere sahip müstakil birimler olarak tarif etme ihtiyacını doğuruyordu. Belki de, kültürel yaklaşım, bu yönüyle, toplumsal yaklaşımın bazen ihmal ettiği, muharebenin fiiliyatta nasıl cereyan ettiği sorusuna daha içten, daha kanlı canlı yanıtlar verebilirdi. Bununla birlikte, J. Black'in ikazlarına kulak vermek gerekirse, farazî askerî üniteler ihdas etmek (Avrupa veya Çin'in tarih boyunca sadece bir tür askerî organizasyonu olmuş gibi), askerî tarihin iç dinamiklere dayalı değişimci doğasını görmezden gelme yanılığını doğurabilirdi⁵⁵.

Batı askerî literatüründe geçerli ansiklopedik bilgilere bakılırsa, bu uyarılar pek işe yaramamış gibi görünüyor. “Batı tarzı muharebe” kavramının en ateşli savunucusu V. D. Hanson, Antik Yunan *hoplit*'lerinin hasmını taciz etmek yerine, her ne pahasına olursa olsun, kesin sonuçlu ölüm kalım mücadelelerine girişmeyi tercih ettiğini tespit etmişti.⁵⁶ Bu saptama, harbin tek gerçek doğası olan imha ve yıkım amaçlı eylemlerin batı ordularına özgü bir askerî ayrıcalık olduğu kanaatini pekiştirdi. Doğrusunu söylemek gerekirse, batılı olmayanların harp usulleri, ilkel kabilelerin birbirlerine gözdağı vermek ve arazinin tasarrufu hakkında doğan anlaşmazlıkları çözmek için giriştikleri itiş kakıştan pek de farklı değildi. Bunlar, hasmını imha ederek savaş meydanından süpürme niyetinde olan batılı neferin aksine, düşmana üstünlüğünü kabul ettirmek ve esir almak gibi önemsiz başarılarla tatmin olabiliyorlardı. Ne de olsa, kültürel özellikler, ister istemez, toplumların askerî tutumlarına sirayet ediyordu. Bu nedenle, disiplin ve teşkilatlanma kabiliyetine dayalı batılı topluluklar, savaş meydanlarına kapalı formasyonlarda çarpışma alışkanlığına sahip, eğitilmiş ve talimli savaşçılardan mürekkep çok daha intizamlı birlikler sürme avantajına sahiptiler. Oysaki “kaçak güreşen” Arap atlıları, ya da uzaktan çarpışma taktiklerine bel bağlayan Türkî kavimler, gerçek anlamda bir askerî eğitimden geçirilme fikrine hep şüpheyle

⁵⁵ J. Black, **Introduction to Global Military History**, s. 276-278.

⁵⁶ Victor Davis Hanson, **The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece**, Oxford: Oxford University Press, 1989. Victor D. Hanson, dünya savaş tarihinden seçtiği dokuz muharebede, batı kültürüne içkin üstünlüğün eninde sonunda rakibi nasıl alt edeceğine dair fikirlerini güncel siyasî göndermelerle harmanlayarak bir kez daha ele almıştır (**Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power**, New York: Anchor Books, 2001).

bakacaklardı. Doğulu milletler, en iyimser açıklamayla 20. yüzyılın başına değin, ne kadar eğitilirse eğitilsinler, “günü kurtarmak” ve fırsat doğduğunda yağmaya girişmek dışında askerî güdülere sahip olamamışlardı. Bilhassa Avrupa kıtasının dışında kalan göçebe kavimler, savaşa hiçbir politik anlam yüklemiyorlar; muharebeler yoluyla içtimaî ilerleme ve kültürel değişime ulaşma gibi fikirlerden bütünüyle habersiz yaşıyorlardı. Bu atlı güruhların yegâne arzusu, ecdatlarının yarattığı geleneğe sıkı sıkıya sarılarak, at sırtında icra ettikleri kusursuz okçulukları sayesinde servet kazanıp mevcut toplumsal yapılarını yaşatmaktı. Demek ki, bazı kültürlerin, askerliği bir disiplin veya teşkilatlanma biçimi olarak görmediği, sadece insan doğasının karanlık köşelerinden yükselen vahşî bir saldırganlık dürtüsünün tezahürü olarak yaşadıklarını dile getirmek bile mümkündü⁵⁷.

Bu bakış açısı, en azından erken modern çağda, kökten batılı olmayan toplumların batı teknolojisini ithal ettikleri takdirde bile neden hakiki anlamda batılı askerî yapılar kuramayacaklarını da açıklamış oluyordu. Sözgelimi, saygıdeğer metal ustalarıyla dolu Japonya, 16. yüzyılın ortalarında, belki de batılı emsallerinden daha kaliteli tüfekler imal etme becerisini göstermiş olsa bile, bu silahları, hiçbir zaman eşgüdüm içinde hareket eden askerî birimlerin taktik silahına çevirmeyi başaramamış; bu aletleri, yayın isabet oranını ikame etme hevesiyle keskin nişancıların ellerine terk etmişti⁵⁸. Başka bir deyişle, batı-dışı toplumlar, batı askerî teknolojisini ne ölçüde alırlarsa alsınlar, kültürel ve sosyal altyapılarının uyumsuzluğu yüzünden bu teknik yeniliklerin doğasını kavramayı başarıp askerî sahada doktrinsel ve stratejik bir dönüşümü sağlayamayacaklardı⁵⁹.

G. Parker, *The Cambridge History of Warfare*'de, kültürel yaklaşımın düşünce esaslarını hayli yalın ve açık bir dille ifade ettiği satırlarda, batılı olmayan kültürlerin

⁵⁷ John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi**, çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2007, s. 21-47, 115-132, 244-248.

⁵⁸ Harald Kleinschmidt, “Using the Gun: Manual Drill and the Proliferation of Portable Firearms”, **The Journal of Military History**, LXIII/3 (1999), s. 622-626.

⁵⁹ David Ralston, bu fikre karşı çıkararak, batı tarzı ordular kurulabilmesi için batılı değer ve kurumların ithalinin şart olduğunu kabul etse de, bilhassa Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde yaşanan modernleşme çabalarını hakiki ve temelden bulur (**Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-European World, 1600–1914**, Chicago: University of Chicago Press, 1990).

uzunca bir süre (batılı muharebe usullerinin dünyanın tamamını avucuna aldığı döneme değin imasında bulunur) değişmeden kaldığını yazar. Batı-dışı savaşma gelenekleri, tartışmaları kitlesel muharebeler yerine, aralarında ritüel ağırlıklı (mübarezeler) kahramanlık gösterileri de bulunan daha çekingen yöntemlerle çözüme eğilimdedir. Hâlbuki batılı muharebe tarzı, tarihte, bünyesinde barındırdığı bazı özellikler sayesinde bütün diğer savaş geleneklerinin üstüne çıkmayı becerebilmişti. Bir kere, batılı ordular, genellikle düşmanlarından daha az sayıda olduklarından teknolojik yeniliklere her zaman büyük değer vermişlerdi. İster kendi icatları, ister barut ve üzengi gibi doğulu buluşlar olsun, her türlü yeniliği benimsemeye hevesli olmuşlar; ürettikleri üstün teknoloji sayesinde, en geç İ.Ö. 5. yüzyıldaki Pers savaşlarından beri, hiçbir zaman hasımlarından daha az savaşma kabiliyetine sahip olmamışlardı. İkincisi, batılı orduyu tarif eden unsur, akrabalık bağları, dinî motivasyon veya milliyetçilik gibi öğelerden ziyade “disiplin”di. Batı ordularındaki disiplinin kökenleri, yine sayıca az olmalarında aranabilirdi. Batılılar, sahaya ekseriyetle piyade birliklerinden müteşekkil ordular sürebildikleri için, antik devirlerden beri, süvari taarruzlarına karşı ortaklaşa hareket etme baskısını hissetmiş olmalıydılar. Üçüncüsü, batılı asilzadelerin kütüphanelerini süsleyen kitaplara ve Napoleon ve Helmut von Moltke gibi modern askerî liderlerin düşünce dünyalarına bakılırsa, en başından itibaren, batı dünyasında askerî teoride bir devamlılık varlığını korumuştur. Bu anlayış ve fikir birliği, saldırgan, vahşi ve düşmanı imha etme esasına dayanan bir askerî geleneğe hayat vermişti. Bu, küresel bir batı tahakkümünün kurulması yolunda, hasmını yok etmek değil, esir almak için uğraşan kültürlerin kavramakta güçlük çektiği bir merhametsizlik anlamına geliyordu. Beşincisi, batı dünyası, Japonya ya da Babür İmparatorluğu’nun aksine, birbiriyle rekabet halinde olan sayısız güçlü ve organize devletten oluştuğu için, değişen şartlara kendini uyarlama ve askerî yenilikler yapma konusunda bir geleneğe sahipti. Nihayet, her çeşit modernleşme hareketi, ancak gerekli malî kaynakların bir araya getirilmesiyle başarıyla ulaşabildiğinden, batı hükümetleri, dünyanın geri kalanına yabancı bir “gizli silah” geliştirme yoluna sapsmışlardı. İç borçlanma ve düşük faizli kredi temini, uzun süreli

askerî operasyonlar için lazım olan devasa miktarları tedarik etme zorluğunun üstesinden gelebilmişti⁶⁰.

Bu haliyle bakıldığında, batının küresel tahakkümü, mukadderatın tecellisinden başka bir şey değildi. Batı dünyası, en geç 15. yüzyılın ortalarından itibaren, denizcilik sahasında gerçekleştirdiği devrimci atılımlar, büyük bir askerî üstünlük doğuran ateşli silahlar ve dünyanın kalanının kavramakta zorlandığı askerî disiplin, taktik ve strateji gibi unsurlarla tarihin akışını, ne kadar zaman alırsa alsın, en nihayetinde geri çevrilemez biçimde değiştireceğini belli etmişti⁶¹. Batının askerî üstünlüğü tezi, aslına bakılırsa, G. Parker dışında, akademik çevrelerde doğru düzgün dile getirilip formüle edilmemiş olsa da, neredeyse tartışmasız ve kitlesel biçimde kabul görmüştür. Bir avuç Avrupalı askerî, okyanus aşırı memleketlerde, on binlerce kişilik orduları bir çırpıda mağlup edip toplu katliamlara girişebilmesi, batı askerî teknolojisinin izaha ihtiyaç duymayan bedihî kanıtları işlevini görmüştü. Bununla birlikte, yeni araştırmalar, batı küresel hegemonyasının tesisinde, Avrasya devletleri ile Avrasya dışı toplulukları birbirinden ayırmanın lüzumunu ortaya çıkardığı gibi, batı ordularının başarısını, askerî teknolojinin bariz üstünlüğünden ziyade, yerel müttefikler, ele geçirilen bölgelerin iç zayıflıkları ve batı ekonomisinin genişleme eğilimiyle izah etme taraftarıdır⁶².

Elbette bizim açımızdan önemli olan, erken modern Osmanlı askerî teşkilatının bu şablon içinde nereye yerleştiğini tespit etmektir. Askerî devrim üzerine kafa yoran daha muhafazakâr araştırmacılar, Osmanlı askerî yapısını erken modern askerî gelişiminin katılımcı bir üyesi olarak tanımak şöyle dursun, batının yükselen askerî

⁶⁰ **Cambridge History of Warfare**, ed. Geoffrey Parker, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 1-10. Ayrıca bkz.: Marco van der Hoeven, "Introduction", **Exercise of Arms: Warfare in the Netherlands (1568–1648)**, ed. Marco van der Hoeven, Leiden: Brill, 1998, s. 1-15.

⁶¹ William H. McNeill, **The Pursuit of Power**, Chicago: University of Chicago Press, 1982; Carlo M. Cipolla, **Yelken ve Top**, b.a.; Paul Kennedy, **The Rise and Fall of the Great Powers**, New York: Random House, 1987; John F. Guilmartin, Jr., "The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad", **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 299-333.

⁶² George Raudzens, 1750'ye kadar batı askerî üstünlüğünü sergileyen açık örneklerin olmadığını belirtir ("So Why Were the Aztecs Conquered, and What Were the Wider Implications? Testing Military Superiority as a Cause of Europe's Pre-industrial Colonial Conquests", **War in History**, II/1 (1995), s. 87-104). William R. Thompson, "The Military Superiority Thesis and the Ascendancy of Western Eurasia in the World System", **Journal of World History**, X/1 (1999), s. 143-178.

değerleri karşısında eriyip çözülen, değişime kapalı ve kendini yenileme gayretlerinde yapısal sorunlara takılıp kalan geleneksel bir anlayışın son çırpınışları olarak görme eğilimindedirler. En basit ifadesiyle, Osmanlılar, bizatihi askerî devrimin varlığını kanıtlayan kontrol grubu işlevi görür. Şu halde, bu fikirler ve Osmanlı erken modern dönem askerî tarihine dair yapılmış çalışmalar, yine askerî devrim kuramı çerçevesinde acaba nereye yerleştirilebilir?

1. 2. Osmanlı'nın Aynasında Askerî Devrim

Tarih yapıcı bir öge olarak askerî devrimin tam olarak *nerede* vücut bulduğu, tıpkı *ne zaman* teşekkül ettiği sorusunda olduğu gibi, askerî tarih araştırmacılarını karşı karşıya getiren sonu gelmez tartışmaların başlıca maddelerinden biri olmuştur. G. Parker'ın anlatımında, askerî devrimin Avrupalı olduğu kesindir; kıtanın batı kısmında hayat bulmuştur; devrimin “kalbi”nin İspanya, Hollanda, Fransa ve İtalya'dan ibaret olduğu hassaten belirtilir. Hatta İspanya'nın önemli bir kesimi askerî devrime uzun süre direndiğinden, bu bölgeyi de dışarıda tutmak gerekir⁶³. Bu bakış açısına göre, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta ve Doğu Avrupa'da gözlemlenen askerî değişiklikler, Avrupa'nın bağrından yayılan devrim dalgalarının doğal sonuçlarından başka bir şey olamazlar. Gerçi batı askerî tarihçiliğinde hâkim görüşe bakılırsa, ateşli silahların kitlesel kullanımı ve askerî hareketliliğin önüne geçilemez bir hızla artması, 16. yüzyılın ikinci yarısına değin Avrupa'nın uzak köşelerinde yalıtılmış ve nispeten düşük bir sosyal gelişmişlik seviyesinde yaşayan toplulukları ana kıtaya daha sıkı bağlarla raptetmişti. Ne de olsa, askerî devrim, bir önceki bölümde izah edildiği gibi, Rusya, Lehistan ve Baltıklar gibi çevre bölgelerde de, yükselen savaş harcamalarını karşılama gayesiyle daha etkin vergi toplayıcı bürokrasilerin teşekkülüne ve modern yapıların kökleri ortaçağlara uzanan geleneksel yapıları ikame etmesine yol açmıştı. Ne var ki, aynı tarihçilik anlayışında, 17. yüzyılda İsveç'in göz kamaştırıcı başarısı bir

⁶³ G. Parker, **Askerî Devrim**, s. 34.

kenara bırakılırsa, bu ülkelerin hiçbiri, yerel askerî teşkilatlarını batılı standartlara yükseltme teşebbüslerinde muvaffak olamamışlardı. Lehistan, bu uğurda batıdan ithal ettiği teknik alet ve bilgiyi, statülerini kraliyet gücüne karşı yitirmek istemeyen zadedân tabakasının caydırıcı muhalefeti yüzünden genelleştirememiş⁶⁴; Rusya⁶⁵ ve Baltıklar'da⁶⁶ ise, en azından 17. yüzyılda, kültürel engellerin yanı sıra yapısal yetersizlikler batı tarzı orduların kurulmasını engellemişti.

Askerî devrim tezinin temel kaygısı, modern Avrupa devletlerinin teşekkülünü açıklamak ve batılı güçlerin küresel ölçekte bir hegemonya kurmasının tarihî sebeplerini tespit etmektir. İddiaya göre, batı gücünün küresel bir hal alması erken modern dönemde gerçekleşmiş olduğundan, Osmanlı tarihçiliğinde de, bu kuramın uygulamasını aynı döneme yerleştirmek isabetli olacaktır. Aslına bakılırsa, bu yönde çabaların olmadığını iddia etmek haksızlık olur. Bazı tarihçiler, Osmanlı askerî hayatını ele alırken askerî devrim kuramının birtakım unsurlarını değerlendirmelerine dâhil etmişlerdir. Bununla birlikte bu araştırmalarda, askerî devrim kuramının iddiaları veya erken modern batı askerî tarihine dair gözlemler, Osmanlı askerî yapılarının, çağdaşı batılı hasımları karşısındaki durumunu yorumlayabilmek adına kullanılmıştı. Diğer bir ifadeyle, bugüne değin yürütülen çalışmalar, teknolojik öğeleri öne çıkarmak suretiyle savaş sahnesinin

⁶⁴ Tadeusz M. Nowak, "Polish Warfare Technique in the Seventeenth Century: Theoretical Conceptions and their Practical Applications", **Military Technique, Policy and Strategy in History**, ed. W. Bieganski, Warsaw: Ministry of National Defence Publishing, 1976, s. 11-95; Wiesław Majewski, "The Polish Art of War in the 16th and 17th Centuries", **A Republic of Nobles: Studies in Polish History to 1864**, ed. J. K. Federowicz, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 179-197; Robert I. Frost, "The Polish-Lithuanian Commonwealth and the 'Military Revolution'", **Poland and Europe, Historical Dimensions**, ed. J. S. Pula, M. B. Biskupski, New York: Columbia University Press, 1994, s. 49-63.

⁶⁵ Rusya askerî tarihine dair hayli zengin bir literatür mevcuttur. Thomas Esper, "Military Self-Sufficiency and Weapons Technology in Muscovite Russia", **Slavic Review**, 28/2 (1969), s. 185-208; John L. H. Keep, **Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia 1462-1874**, Oxford: Clarendon Press, 1985; Michael C. Paul, "The Military Revolution in Russia, 1550-1682", **The Journal of Military History**, 68/1 (2004), s. 9-45; Brian L. Davies, "Rus Askerî Gücünün Gelişimi, 1453-1815", **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 154-188. Rus askerî tarihini doğrudan askerî devrim kuramı perspektifinden ele alan bir çalışma için bkz.: Marshall Poe, "The Consequences of the Military Revolution in Muscovy: A Comparative Perspective", **Comparative Studies in Society and History**, XXXVIII/3 (1996), s. 603-618.

⁶⁶ Knud J. V. Jespersen, "Social Change and Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence", **The Historical Journal**, XXVI/1 (1983), s. 1-13; a. mlf., "Baltık'ta Savaş ve Toplum 1500-1800", **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003, s. 189-208.

modernleşmesine odaklanmakla yetinerek, savaş olgusunun bir bütün olarak Osmanlı iktidar yapısını modernleştirmiş olabileceği ihtimali üzerinde yeterince durmamıştır.

Nitekim bu araştırmacıların bir kısmı, batıda ete kemiğe büründüğünden şüphe etmedikleri askerî devrimin Osmanlı askerî teşkilatı üzerinde bıraktığı yıkıcı etkileri dile getirerek, matematiksel bir ifade kullanılırsa, Osmanlı askerî tecrübesini bir anlamda batı askerî devriminin “sağlamasını” yapmak için kullandılar. Bunlardan biri olan Thomas Scheben, batılı askerî teorisyenlerin Osmanlı askerî teşkilatına dair gözlemlerini ele aldığı kısa çalışmasında, 16. yüzyılın ortaları gibi erken bir tarihte, Habsburg komutanı Lazarus von Schwendi tarafından tertiplenen derin piyade formasyonlarının Osmanlı kuvvetlerini meydan muharebelerinde nasıl etkisiz kıldığına işaret eder⁶⁷. Colin Imber, bu hususta çok açık bir yaklaşım benimseyerek Osmanlı tarih yazarlarının Habsburglara karşı verilen 1593–1606 savaşlarında askerî devrimin gözle görünür sonuçlarına bizatihi şahitlik ettiklerini yazar. C. Imber’e göre, Osmanlılar, 1590’ların başında savaş patlak verdiğinde, Habsburg ordusunu en son karşılaştıkları 1566 yılındaki haliyle hatırlıyorlardı. Başka bir ifadeyle, Osmanlı askerî yönetimi, 16. yüzyılın ikinci yarısında batı dünyasında peşi sıra vuku bulan devrimci değişimlerin hiçbirisinden hissesine düşeni alamamıştı. Bu sebeple Osmanlılar, 16. yüzyılın sonlarında bir kez daha harbe tutuştukları geleneksel hasımlarının üstün ateş gücü, ileri top teknolojisi, açık arazide kendilerine büyük üstünlük sağlayan yeni piyade formasyonları, süvari birliklerinin ateşli silahlarla donatılması gibi yenilikler karşısında kelimenin tam manasıyla çaresizliğe düşmüşlerdi. En azından askerî işlerden anlayan bir Osmanlı müellifi, İbrahim Peçevi, imparatorluk ordularını tarif ederken sözünü sakınmıyor; Osmanlı ve Habsburg ordularını karşılaştırırken Osmanlı askerinin elinde olmayan yeni silah çeşitlerini ve müttefik ordularının üstün saha performansını örneklerken batı ordularına özgü karma mızraklı/tüfekçi birliklerinin etkinliğini kaydetmekte hassas

⁶⁷ Thomas Scheben, “Schwendi, Montecuccoli, Kinsky: Analysen der osmanischen Kriegsmacht vom 16. bis zum 18. Jahrhundert”, **VII. Cıépo Sempozyumu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s. 202-204.

davranıyordu⁶⁸. C. Imber'in aceleci yaklaşımı, temel iddialarını dayandırdığı kaynağın yazılış tarihini hesaba katmaması bir yana⁶⁹, her nedense, 16. yüzyılın sonlarında gerçekleşen çatışmaların Osmanlı askerî yapısında olumlu anlamda dönüştürücü bir etki bırakabileceği ihtimalini en baştan dışlar. C. Imber'in yaklaşımında, Osmanlı kurmaylarının bu çarpışmalarda sergiledikleri cephe yetersizlikleri, geri döndürülemez biçimde gelişen batı harbiyesi karşısında Osmanlılar için sonun başlangıcı anlamına gelmektedir.

John F. Guilmartin, batılı askerî teşkilatların küresel tahakkümüne giden yolda askerî devrimin belirleyici etkilerini gözler önüne serme iddiasını taşıyan makalesinde, bu fikri biraz daha derinlemesine işleyerek Osmanlıları “ilgi çekici bir vaka” olarak ele alır. J. F. Guilmartin'e sorulursa, Osmanlı askerî tarihi, askerî devrimin *ne* olduğunu, *ne zaman* şekillendiğini ve *nerelere* uzanıp etkilediğini belirlemek için kusursuz bir karşı-örnek işlevi görür. Osmanlılar, 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar batıda yaşanan askerî gelişimleri başarıyla takip edebilmişlerdi; fakat bu tarihten sonra karma silah taktiklerini ve *trace italienne* istihkâmları askerî geleneklerinin bir parçası haline getiremeyip gelişim çizgisinden koptular. Osmanlı orduları, piyade ağırlıklı bir terkibe geçemedikleri gibi, yeniçeriler de, atlı birlikler karşısında tek başlarına manevra sergileyebilme yeteneğini hiçbir zaman kazanamadılar⁷⁰. J. F. Guilmartin, en nihayetinde, Osmanlı ordularının 1593–1606 savaşlarında eskisi gibi parlak ve kati zaferler kazanamamasını Osmanlı askerî sisteminin bir çıkmaza girdiğinin alameti olarak takdim eder. Bununla birlikte yazarın yaklaşımının can alıcı noktası, tabiri caizse, Osmanlı askerî yapısını “donmuş” bir vaziyette ele almasıdır. Bunun en önemli göstergelerinden biri, J. F.

⁶⁸ Colin Imber, “İbrahim Peçevi on War: a Note on the ‘European Military Revolution’”, **Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West**, CIEPO, XV, ed. C. Imber-K. Kiyotaki, I, London: I. B. Tauris, 2005, s. 7-22.

⁶⁹ İbrahim Peçevi, eserini devlet kademelerindeki vazifelerini bırakmasının ardından 1641 yılında yazmıştır (Erika Hancz, “Peçeyli İbrâhim”, **DİA**, XXXIV (2007), s. 217). F. Emecen, Peçevi'nin Habsburgların üstün ateş gücünden bahsederken çağdaşlarına mesaj verme kaygısı güttüğü kanaatindedir (“Askerî Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi ve Ateşli Silahlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 90 ve not. 12).

⁷⁰ “By considering the Ottomans, it might even point toward a more comprehensive understanding of just what the Military Revolution was and why it took root, grew and prospered, or died after a period of initial growth, where and when it did.” (John F. Guilmartin, Jr., “The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad”, s. 302-308, 318-320). Alıntı için bkz.: s. 302.

Guilmartin'in ifadesiyle, Osmanlıların tarihin hiçbir evresinde erken modern batı ordularının kullandığı karma tüfekçi ve mızraklı piyade formasyonlarına çare üretememiş olmalarıydı. Bundan da ilginç, araştırmacının, II. Mehmed'in ordularından birinin 1529'da Viyana önlerinde bekleyen disiplinli piyadeyi görmesi ya da 1499–1501 seferlerinde Venedik'e ait kıyı kalelerini alan Osmanlı donanma neferlerinin 1537'de Korfu'da bulunmaları durumunda büyük bir şaşkınlığa düşeceklerini yazarak, zamanı ve mekânı alabildiğine büken örnekler geliştirmesidir⁷¹. Zaten Viyana'yı kuşatma altına almış bir 16. yüzyıl Osmanlı ordusu tarihsel olarak mevcutken, II. Mehmed devri askerlerinin ne sebeple oraya gitmesinin icap ettiği gibi haklı bir soru pek kolay yanıtlanabilir gibi durmaz. Zaman mefhumunu bilerek görmezden gelen bu karşılaştırmalar, ancak J. F. Guilmartin'in yaptığı gibi, 16. yüzyılda batılı orduların bir gelişim ve değişim içinde olmasına rağmen, Osmanlı askerî sisteminin geleneksel yöntemler üzerinde ısrar ettiği tespitiyle anlam kazanabilir.

Bununla birlikte erken modern Osmanlı askerî tarihinin doğasına dair en acımasız eleştiriler, bulgularını Avusturya ve Macar arşiv kaynaklarına dayandıran József Kelenik'ten gelmiştir⁷². J. Kelenik, 16. yüzyılın ikinci yarısında Macaristan arazisinde bir askerî devrim yaşanmış olduğu iddiasındadır. Araştırmacıya göre, 1593–1606 savaşları yakından incelendiğinde, askerî devrime atfedilen üç unsurdan ikisi en geç bu tarihlerde Macaristan askerî sahnelerinde ayan beyan seçilebilir. Uzun Savaşlar'da Osmanlı ordularının karşısına çıkan müttefik kuvvetleri, disiplinli ve talimli piyade bölüklerini neredeyse son neferine kadar ateşli silahlarla teçhiz etmişlerdi. Batıdan gelen ücretli askerler için bu durumun doğal olduğu söylenebilirdi; ama J. Kelenik'in anlatımına göre, yerel Macar savaşçıları da çok kısa süre içinde bu duruma intibak ederek ateş üstünlüğüne dayanan formasyon ve taktiklere geçmişlerdi. Dahası, bu çarpışmalara katılan süvarilerin büyük kısmı çarklı mekanizmalara sahip tüfekler kullanyorlardı. Habsburg ordularının muazzam ateş gücü, buna yalnızca kısıtlı bir

⁷¹ John F. Guilmartin, "Ideology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453–1606", *Journal of Interdisciplinary History*, XVIII/4 (1988), s. 721-747.

⁷² József Kelenik, "The Military Revolution in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. Géza Dávid, Pál Fodor, Leiden: E. J. Brill, 2000, s. 117-159.

tüfekçi piyade havuzuyla karşılık vermeye çalışan Osmanlı askerî yönetiminin elini kolunu bağlamıştı. J. Kelenik, ateşli silahların menzili ve etkinlik derecesi hakkında öylesine iyimserdir ki, incelemesinde, yoğun ateş gücünün ve askerî birliklerin yüksek oranlarda ateşli silah taşımalarının muharebeyi nasıl müttefik kuvvetlerin lehine çevirdiğine dair bizzat cepheden devşirilen örnekler kullanmayı pek gerekli görmez. Vurgu, daha ziyade, üstün ateş gücünün imparatorluk ve Macar kraliyet ordularının savaşma tarzını ve taktiklerini değiştirmiş olması “gerektiği” üzerinedir. Bundan sonra, ateşli silahların disiplinli ve etkili bir ahenk içinde kullanılmasının Osmanlı tarafını güç durumlara soktuğunu yazar. Ateş gücü üstünlüğünün yanı sıra, J. Kelenik, 16. yüzyılın ikinci yarısında Macar sınır hattının *trace italienne* tarzı istihkâmlarla sil baştan modernleştirildiğini ileri sürer. Bu yeni mimari biçimi, kale müdafilerini bol miktarda ateşli silah kullanmaya sevk ettiği ve yeni inşa edilen geniş platformlar sayesinde savunma güçlerinin çok sayıda topu kuşatmacılara yöneltebilme imkânı tanıdığı için askerî devrim ikinci ayağını teşkil etmiştir.

J. Kelenik’in cüretkâr ve iddialı yaklaşımı, Uzun Savaş yıllarında Macaristan’ı dünya askerî tarihinin önde gelen sahnelerinden biri olarak ilan etmek bakımından haklı bir duruşa sahip görünür. Bu sayede erken modern dönem askerî gelişimini salt Batı Avrupa’ya özgü dar sınırlara hapsedme alışkanlığından bir nebze olsun kurtulabilme ihtimali doğar. Bununla beraber Macar araştırmacı, bulgularına fazlaca değer atfederek askerî devrimin beşiği olarak Macar topraklarını öne çıkarma gayretkeşliği içerisindedir. Hatta bu sebeple, 17. yüzyılın başlarında Oranje reformları dönemi Hollanda’sıyla Macaristan’daki askerî birlikleri karşılaştıran J. Kelenik, ikincisinde ateşli silah kullanım oranlarının neredeyse %75-80’i bulduğunu söyleyerek faraziyesini kuvvetlendirmeye çalışır. Hâlbuki araştırmacı, bizzat kendi makalesinde verdiği rakamlar esas alındığında, müttefik ordularında mevcut ateşli silah sayısının Uzun Savaş’ın başlangıç yıllarında daha düşük olduğunu, savaş “uzadıkça” miktarın arttığının farkında olmalıdır. Aynı müttefik orduları, envanterlerindeki ateşli silah sayısı arttıkça, görece kötü saha performansları sergileyerek harbin ilerleyen yıllarında Osmanlılara karşı bazı mevzileri kaybetmişlerdi. Kaldı ki, J. Kelenik’in, süvari ağırlıklı Osmanlı kuvvetlerinin Habsburg

piyadesinin sürekli ve yoğun ateşini aşamayacaklarını bildikleri halde, içine düştükleri taktiksel çaresizlikten ötürü, kendilerini yıkıma sürükleyen umutsuz atlı taarruzlarına geçtiklerini söylemesi tarihî vakalarla uyuşmayan bir yakıştırma⁷³. Her halükarda, 17. yüzyılın başları için ordu terkinin neredeyse beşte dört oranında ateşli silah kullanan askerlerden oluştuğu bir askerî kuvvetin, bu dönemde sıklıkla yaşandığı üzere, savaş göğüs göğse kapışma mesafesine indiği anlarda nasıl davrandığı sorusu ortada kalmaktadır.

Tibor Szalontay, 1593–1606 Osmanlı-Habsburg savaşları üzerinde hazırladığı doktora tezinde⁷⁴, Osmanlı askerî tarihine “yeni nesil bir şarkiyatçı” edasıyla yaklaşır. Osmanlı gerileme ve çözülme literatürü hakkında yazılan eleştiri yazılarından haberdar olduğu girişte yazdıklarından anlaşılan Macar araştırmacı, bu yazıların muhtevası ile hiç ilgilenmemiş görünür. Böylece çağdaş Osmanlı müelliflerinin kaleme aldığı eleştiri dolu satırları ağır ağır çürümekte olan, entrikalara tutsak düşmüş, şahsî beceri ve meziyetler yerine rüşvet ve kayırmanın hüküm sürdüğü, askerî meselelere kayıtsız idarecilerin eline teslim edilmiş bir Osmanlı portresi çizmek için kullanır. Gerçi Osmanlılar, erken modern dönemde, batı teknolojisini takip etme hususunda takdir edilesi bir başarı sergilemişlerdir. Osmanlı ordusunda kullanılan silahlarla batı ordularının silah envanteri arasında bariz bir farklılık yoktur. Bununla birlikte Osmanlı askerî heyeti, ithal ettiği teknolojinin “ne anlama geldiği” hususunda açık fikirlere sahip değildir⁷⁵. Askerî birliklerini ateşli silahlarla teçhiz ettikleri halde, ortaçağ taktiklerinde ısrar ederler⁷⁶. T. Szalontay, birçok batı merkezci tarihçi gibi, “modern” olanın yalnızca tek bir “görüntü”sü olduğu fikrine inandığından Osmanlı askerî gelişimini 16. yüzyılın sonlarında durdurur. Bu tarihe kadar, batıdaki ilerlemeye nazaran yavaş da olsa, Osmanlı

⁷³ “The Military Revolution in Hungary”, s. 155.

⁷⁴ Tibor Szalontay, **The Art of War During the Ottoman-Habsburg Long War (1593–1606) According to Narrative Sources**, yayımlanmamış doktora tezi, Toronto Üniversitesi, 2004.

⁷⁵ Şu ifadeye bkz.: “This ‘cultural component of technology’ created a fundamental dilemma for the Ottomans, as they seem to have not been able to grasp the historical importance of the changing environment in contemporary warfare” (s. 57). Belki de, T. Szalontay’ın tezinin özü, Osmanlı askeriyesinin durumu için sarf ettiği şu yakıştırmada gizlidir: “intellectual disadvantage” (s. 215).

⁷⁶ T. Szalontay, **The Art of War**, s. 160-161.

askerî teşkilatı doğru yolda yürümeye devam etmişti; fakat 17. yüzyılın başında hatalı bir tercih yaparak yapısal bir dönüşüme cesaret edememişti.

Osmanlı askerî düzeninin erken modern dönemde kendini yenileyemediği iddiası, taktiksel açıklamaların haricinde daha köklü yapısal engellere işaret eden şarkiyatçılar tarafından da dile getirilmişti. Örneğin Vernon J. Parry, Osmanlı askerî gücünün en şaşaalı dönemlerinde bile, “Müslüman savaş usulü”nün bir temsilcisi olduğunu söyleyip Osmanlı toplumsal ve idarî yapısının modern çağın askerî gerekliliklerini yerine getirebilecek değişimci ruhu barındırmadığı imasında bulunur⁷⁷. Ya da Peter Sugar, Osmanlı dünyasının tepeden tırnağa bir askerî despotizmin pençesine düşmüş olmasından ötürü, içtimaî esnekliğini yitirerek askerî değişimin önünü kendi elleriyle tıkamış olduğunu ileri sürer⁷⁸. Carlo Cipolla için yapısal tıkanıklığın en bariz göstergelerinden biri, Osmanlıların sahra topçuluğunun inceliklerini kavrayamayıp devasa kuşatma topları üretmeye devam etmiş olmalarıdır. 16. yüzyıldaki imalat koşulları, daha hareketli ve küçük kalibreli topların etkinlik derecesini önemli ölçüde tırpanladığından ilk başlarda büyük bir dengesizlik oluşmamıştı; fakat 17. yüzyıl topçuluğunda görülen ilerleme, batı ordularına Osmanlıların kitlesel hücumları karşısında büyük üstünlük bahşetmişti⁷⁹. Dahası, 1453 İstanbul kuşatması gibi, Osmanlı kuşatma toplarının askerî tarihe önemli katkı sağladığına inanıldığı bir örnekte dahi⁸⁰, Osmanlıların balistik ilminden ne kadar anladıkları şüpheliydi⁸¹. Gerçi bu duruma pek

⁷⁷ Vernon J. Parry, “İslâm’da Harb Sanatı”, **Tarih Dergisi**, 28-29 (1974-75), s. 193-218. Yazarın şu ifadesine bkz.: “... en mükemmel devrinde bile Osmanlılar’ın temsil ettiği Müslüman savaş usulü modern çağın şartlarına uymaktan uzak kalmıştı” (s. 216).

⁷⁸ Peter Sugar, “A Near Perfect Military Society: the Ottoman Empire”, **War: a Historical, Political and Social Study**, ed. L. L. Farrer, Santa Barbara: ABC-Clio, 1978, s. 95-104. John F. Guilmartin, Osmanlı devletinin teoride ve büyük ölçüde pratikte askerî emellere adanmış bir siyasî teşekkül olduğunu söyler. Bu sebeple, yazara göre, askerî cephedeki başarı ve başarısızlıklarla sadrazamların görev mühletlerini ilişkilendiren bir istikrar indeksi çıkarılabilmek mümkündür (“Military Technology and the Struggle for Stability, 1500–1700”, **Early Modern Europe: From Crisis to Stability**, ed. Philip Benedict, Myron P. Gutmann, Newark: University of Delaware Press, 2005, s. 268-270).

⁷⁹ C. M. Cipolla, **Yelken ve Top**, s. 50-52.

⁸⁰ Kelly DeVries, “Gunpowder Weapons at the Siege of Constantinople, 1453”, **War, Army and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries**, ed. Lev Yakoov, Leiden: E. J. Brill, 1996, s. 343-362.

⁸¹ Walter K. Hanak, Osmanlı topçusunun, İstanbul kuşatmasında gedik açmak için seçtikleri *Mesoteikhion* kapısına yaptıkları atışlardan doğru açıyı hesaplayamadıkları için sonuç alamadıklarını yazar. Bu sanat, sultana ve Osmanlı devlet ricaline sonradan yabancı uzmanlar tarafından öğretilmişti. (“Sultan Mehmet II

şaşırmamak gerekiyordu; çünkü batı tarihçiliğinde halen kabul edilen temel kanaate göre, yalnızca 15. yüzyılın ortalarında değil, erken modern dönemin tamamında İslam toplumlarında topçuluk ilmi ehliyetsiz ve tecrübesiz batılı uzmanların elinde olmuştu⁸².

Askerî devrim kuramının klasik anlatımına göre, ateşli silahların muharebenin en belirleyici parçası haline gelişi, ortaçağın şok taktiklerine dayalı darbe esaslı hücumlarını etkisiz kılarak erken modern çarpışmaları müstahkem mevkiilerin etrafında dönen durağan mücadelelere çevirmişti. Bu izahat, süvari kuvvetlerinin etkinliğini göz ardı etmek gibi temel itirazlara açık olsa da, erken modern dönemde nispeten sabitleşmeye başlayan sınır hatlarını açıklamak için kullanışlıdır. Gelgelelim, batı askerî tarihçiliği, Osmanlı genişlemesinin batıda 16. yüzyılın ikinci yarısında hız kaybetmesini, savaşın durağanlaşan doğasına ve istihkâm ağlarının devletler arasındaki askerî önemini yükselten stratejik değişikliklerle açıklamak yerine, modern askerî mimarinin Osmanlı askerî gelenekleri üzerindeki zaferi olarak ele alır. Osmanlı orduları, 1521–26 arasında, Mohaç'ta Macaristan kraliyet ordusunu neredeyse toptan imha ettiği güne değin Tuna nehri ve kollarında bulunan çift sıra istihkâmları zorlanmadan zapt etmişlerdi⁸³. Oysa batı dünyası, 16. yüzyılda gerçekleştirdiği devrim sayesinde savunma tekniklerini mükemmelleştirmişti. “Bilimsel” açıdan saldıranın tüm taarruz açılarını hesaba katan alçak ve topraklarla donatılmış tabyalar, kuşatmacı Osmanlıların karşısına aşılması güç engeller çıkarmaktaydı. Bu nedenle, Osmanlı ilerleyişi, Korfu (1537) ve Malta (1565) örneklerinde olduğu gibi ya tamamen durmuştu; ya da Zigetvar (1566) ve Kıbrıs'ın fethinde (1570) olduğu gibi büyük bedeller pahasına devam edebilmişti. Osmanlı askerî

Fatih and the Theodosian Walls: The Conquest of Constantinople 1453; and His Strategies and Successes”, *İstanbul Üniversitesi* 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl), 30–31 Mayıs 2003, ed. Sümer Atasoy, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2004, s. 1-11. Atf için bkz.: s. 5).

⁸² G. Parker, “Askerî Devrimi Savunmak”, s. 316.

⁸³ Ferenc Szakály, “The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse”, *Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ed. J. M. Bak, B. K. Király, New York: Brooklyn College Press, 1982, s. 141-158 ve “Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526)”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33/1 (1979), s. 65-111; Pál Fodor, “Macaristan’a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520-1541”, çev. Özgür Kolçak, *Tarih Dergisi*, 40 (2004), s. 26-32. Ayrıca bkz.: Kelly DeVries, “The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohács (1526)”, *The Journal of Military History*, 63/3 (1999), s. 530-559.

mekanizması, yoğun ateş gücüne dayanan meydan savaşlarında olduğu gibi, bir kez daha, “kavrayışını aşan” üstün bir tasarıya yenik düşmüştü⁸⁴. Osmanlı-Habsburg sınırında da durum farklı değildi. 1577’de, Lazarus von Schwendi’nin aktif müdafaa konseptinin kabul edilmesinin ardından sınır kalelerinde İtalyan mühendisler aracılığıyla girilen modernizasyon çalışmaları meyvesini vermiş ve Osmanlı genişlemesi önemli ölçüde durdurulmuştu⁸⁵.

Bununla birlikte batı askerî üstünlüğünün doğuşuna dair verilen tarihleri erken bulan J. Black, 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başında birtakım atılımlar vuku bulsa da, M. Roberts’ın iddia ettiği gibi, 1560–1660 arasında bir askerî devrimin yaşandığına dair ikna edici kanıtların olmadığı fikrindedir. Fark yaratan değişimlerin 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlandığı kanaatini taşıyan. J. Black, askerî tarih araştırmacılarını Avrupa dışı askerî hadiselerle gereken hassasiyeti göstermeye teşvik etmekle beraber, Osmanlı askerî yapısını değerlendirmesinde köklü bir yaklaşım farklılığı sergilemez. Ona göre, Osmanlılar, her halükarda, batı askerî dünyasının dışında bir varlıktır⁸⁶; bu hususta belli başlı fark, J. Black’in Osmanlı askerî gerilemesinin 17. yüzyılın sonlarından daha erken bir tarihe yerleştirilemeyeceğinde ısrar etmesidir. Teknolojik etkenler, Osmanlı-Avusturya cephesinde kuvvet dengesinin batılılar lehine dönmesinde söz sahibi olmuştur; fakat bunun için çakmaklı tüfeklerin fitillileri ikame ettiği ve süngünün piyade arasında yaygınlaştığı tarihleri beklemek gerekecektir. En nihayetinde, 1716–1717 savaşları, kitlesel dizilimlerinin üstün Avusturya ateş gücü

⁸⁴ T. Arnold, “16. Yüzyıl Avrupasında Savaş”, s. 38-40. Yazarın şu ifadesine bkz.: “Böylesine bilimsel – buradaki bilimsel sözcüğü tamamen doğrudur- bir sisteme karşı Türkler sistematik bir cevap veremediler ve top bataryalarına karşı kitlesel, ama gelişigüzel bir biçimde yönelen insan dalgalarının saldırısına güvendiler.” (s. 38).

⁸⁵ Roland Schäffer, “Festungsbau an der Türkengrenze: Die Pfandschaft Rann im 16. Jahrhundert”, **Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark**, LXXV (1984), s. 31-59; Géza Pálffy, “The Border Defense System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **A Millennium of Hungarian Military History**, ed. László Veszprémy and Béla K. Király, Boulder: Social Science Monographs, 2002, s. 118-121.

⁸⁶ J. Black, Osmanlı harbiyesini “Colonial Conflict” başlığı altında değerlendirir (**A Military Revolution?**, s. 57).

karşısında ne denli çaresiz kaldığını gözler önüne serene değin “batı”nın “doğu” üzerinde bir askerî üstünlüğe sahip olduğundan bahsetmek yanlıştır⁸⁷.

Gerçekten de, Osmanlı askerî tarihini batı yükselişinin açıklayıcı anti-tezi olarak ele alan yaklaşımların yumuşak karnı, birçoklarınca 16. yüzyılın mahsulü olan askerî devrimin, en iyimser tahminle 1683’e kadar Osmanlı orduları karşısında “belirgin” ve “gözle görülür” bir üstünlük yaratamamasıdır. Bu tespit, 1593–1606 savaşlarında Osmanlı askerî sisteminin batılı hasımlarının gerisinde kaldığını iddia eden araştırmacılar için daha da geçerlidir. C. Imber ve J. Kelenik, askerî devrimin G. Parker tarafından formüle edilen çizgisel ilerleme anlayışına dayalı versiyonunu sorgulamadan kabul ettiklerinden, kesin sonuçları olmayan bir harp döneminden kesin sonuçları olan bir askerî devrim yaratma çıkmazına düşmüşlerdir⁸⁸. Örneğin, J. Kelenik, 1596 Haçovası savaşında, “askerî devrim” denilen gelişmenin kavramsal unsurlarını barındırdığını kanıtladığı bir ordunun, üstelik Macar ve Avusturya tarihinin saygın kumandanları tarafından sevk ve idare edilmekte iken çarpışmanın sonunda meydanı nasıl Osmanlı askerlerine terk ettiklerine bir anlam veremez. Bir bakıma, değişkenler, ne kadar sağlam olsalar da, deneyin sonucuyla teyit edilememektedir. Bu sebeple, J. Kelenik, farklı parametreler ileri sürerek 1596’da galibin aslında Habsburg ordusu olduğunu ilan eder⁸⁹. Bu, bir manada, 16. yüzyıl sonu–17. yüzyıl başı Osmanlı-Habsburg savaşları uzun vadede müttefik orduların galibiyetini tescil etmediğinden bir olgu-kanaat uyumsuzluğunun itirafıdır. Bu tenakuz hali, askerî tarih araştırmacılarını, ister istemez, sonu gelmez bir açıklama arayışına sürüklemiştir. Bu da şöyle garip bir durumu ortaya

⁸⁷ Jeremy Black, “A Military Revolution? 1660–1792 Perspective”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 99-102; a. mlf., **Rethinking Military History**, s. 83-84.

⁸⁸ Bu yaklaşımın en tipik örneklerinden birinde Colin Imber, 1593–1606 savaşlarındaki Osmanlı zaferlerini (1594’te Yanık ve 1600 Kanije’nin zaptı gibi) Tanrı’nın lütfu ve inayetine bağlayan Osmanlı müelliflerinin ifadelerine sığınır. 1596 Haçovası muharebesinde, Osmanlı birlikleri çoktan yenilgiyi kabullenmiş oldukları halde, ordugâhta bulunan geri hizmet kitaları ve uşakların beklenmedik direnişleri işleri tersine çevirmişti (**Osmanlı İmparatorluğu 1300–1650: İktidarın Yapısı**, çev. Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 85-92).

⁸⁹ “A mezökerezteszi csata (1596. október 26.)”, **Fegyvert s vitézt. A Magyar hadtörténet nagy csatái**, ed. Róbert Hermann, Budapest: Corvina Kiadó, 2003, s. 111-129.

koyar: Tarihçi, Osmanlı askerî gücünün çözülmeye başladığı konusunda son hükmünü vermiştir; ama tarihsel süreç henüz karar verememiş gibidir.

Osmanlı askerî sistemi, 16. yüzyıl Rönesans Avrupa'sının devrimci bilimsel dönüşümleri karşısında, geleneksel yapısına mündemiç marazlarca tutsak alınmış olduğuna göre, Osmanlı devletinin hayret uyandırıcı dayanıklılığı ve hayatiyeti nereden geliyordu? Bu muammaya çözüm arayanların ilk aklına gelen, dışarıdan alınan askerî yardımların önemiydi. Görünen o ki, Osmanlı sultanları, en başından beri, batı teknolojisini imparatorluğa çekebilmek adına yabancı uzmanlar istihdam etmeye gönüllü olmuşlardı. Bu maksatla, Osmanlı sarayında hizmet eden bir *tâ'ife-i efrenciyân* bile mevcuttu. Osmanlı idarî ve iktisadî yapısı, kendine mahsus bilimsel icatlar ve yenilikler ortaya koyabilme yeteneğinden yoksun olabilirdi; ama Osmanlı hazinesinden geçimini sağlayan “Frenk”ler, batı teknolojisini yakından takip edip Osmanlı sınırları içinde yeniden üretme işini nispeten iyi beceriyorlardı⁹⁰. Bu tespit, İslamî muhafazakârlık tanımı altında, ilerlemeye kapalı ve bir türlü aşamadığı kültürel engellerle malul kapalı bir toplum yapısı imgesini baş aşağı çevirmeye yaradığı ölçüde yararlı olsa da⁹¹, tarihî süreçte değişimi zorlayan Osmanlı iç dinamiklerini yeterince hesaba katmaz. Dolayısıyla, henüz erken modern dönemde, hayat damarları batıya bağlı bir Osmanlı devleti, bilgi ve teknoloji akışını inkıtaa uğratan herhangi bir kopuş durumunda, ihtiyaç duyduğu teknik bilgi ve askerî materyalden mahrum kalacağından tek başına varlığını sürdüremeyecekti⁹². Belki de bu sebeple, ateşli silahların kendilerine bahşettiği

⁹⁰ Rhoads Murphey, “The Ottoman Attitude towards the Adoption of Western Technology: The Role of the *Efrençî* Technicians in Civil and Military Applications”, **Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire ottoman**, ed. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paul Dumont, Paris: Association pour le Développement des Études Turques, 1983, s. 287-298; Salim Aydüz, “XIV-XVI. Asırlarda Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Taife-i Efrençiyân)”, **Bellekten**, LXII/235 (1998), s. 779-830. 17. yüzyılın başlarında *tâ'ife-i efrenciyân* hakkında Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan bazı bilgiler için bkz.: Caroline F. Finkel, “French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593-1606: The Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, LV (1992), s. 466-468.

⁹¹ İslamî muhafazakârlık hususunda batılı tarihçilerin bir değerlendirmesi ve eleştirisi için bkz.: Gábor Ágoston, “Disjointed Historiography and Islamic Military Technology: The European Military Revolution Debate and the Ottomans”, **Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu, I: Societies, cultures, sciences: a collection of articles**, ed. Mustafa Kaçar-Zeynep Durukal, İstanbul: IRCICA, 2006, s. 571-582.

⁹² R. Murphey, Osmanlı askerî sanayisinin kaliteli materyallere ulaşabilmek bakımından İngiltere ve Hollanda ticaretine bağımlı olduğunu söyler. 17. yüzyılın ikinci yarısında, bu iki devletin ticaret

üstünlüğün farkında olan batılı hükümdarlar, bu silahların doğulu hasımlarının eline geçmemesi için büyük özen gösteriyorlardı⁹³. Ne var ki, Orta Avrupa savaş sahnesinin daimî bir parçası olan Osmanlıların batı teknolojisinin son nimetleriyle tanışmasını engellemenin bir yolu yoktu⁹⁴. Osmanlı gerilemesini açıklama iddiası taşıyan bu “bağımlılık ilişkisi”, daha yeni araştırmalarla önemli ölçüde tadil edilmiş olsa da, erken modern Osmanlıların askerî teknoloji üretiminin neresinde durdukları sorusu tatmin edici bir şekilde yanıtlanamamıştır. Batı tarihçiliğinde, Osmanlıları, en azından 18. yüzyılın ilk yarısına kadar, mevcut askerî teknolojiyi başarıyla yeniden üreten, kendine yeterli ve geniş üretim hacimlerine ulaşabildiği halde, sahip olduğu askerî teknolojinin altında yatan sistem ve dinamiklere vakıf olmayan bir yapı olarak tarif etme eğilimi hala belirgindir⁹⁵.

J. Guilmartin, 17. yüzyıl Osmanlı askerî tarihinin kafa karıştırıcı doğasını açıklamaya yönelik bir çaba içerisinde bulunmuştur. Buna göre, Orta Avrupa’daki Osmanlı-Habsburg cephesinde, karma silah devrimini yaşayan ve üstün ateş gücüne sahip batılı bir ordu, en azından kâğıt üzerinde, bu vasıflardan yoksun Osmanlı kuvvetlerini perişan etmeliydi. Hâlbuki Osmanlılar, bu apaçık kuvvet dengesizliğine rağmen 1683’te Viyana bozgununa kadar önemli toprak kayıpları yaşamamışlardı.

politikasında merkantilist eğilimlerin ağır basması üzerine Osmanlı askerî gücü gerilemeye başlamıştı (“The Ottoman Attitude towards the Adoption of Western Technology”, s. 291-293). H. İnalcık, bu konuda Osmanist kanaati paylaşır (“The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East”, **War, Technology and Society in the Middle East**, ed. V.J. Parry, M. E. Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 215-216). Konunun uzmanı olmamasına rağmen Bernard Lewis’in vaz ettiği batıya bağımlılık fikri, genel kamuoyu üzerinde muazzam bir etki bırakmayı başarmıştır (**The Muslim Discovery of Europe**, New York: W. W. Norton & Company, 1982 ve **What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response**, New York: Oxford University Press, 2002).

⁹³ C. Cipolla, Portekiz ve Hollandalıların Uzak Asya’da yerel güçlere top temin etmemek için nasıl korumacı tavırlar takındıklarını anlatır (**Yelken ve Top**, s. 58-59). Müslümanlara ateşli silah satışı yasaklayan 1517 tarihli bir Portekiz kraliyet fermanı için bkz.: Andrew Hess, **Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizi’nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi**, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Küre Yayınları, 2010, s. 77.

⁹⁴ Stephen Christensen, “European-Ottoman Military Acculturation in the Late Middle Ages”, **War and Peace in the Middle Ages**, ed. Brian Patrick McGuire, Copenhagen: C. A. Reitzels, 1987, s. 227-251. G. Parker, 1644’te, bir Baviera alayının on altı farklı milletten asker barındırdığını yazarken saydığı milletlerden biri Osmanlı Türkleridir (**Askeri Devrim**, s. 99).

⁹⁵ Jonathan Grant, “Rethinking the Ottoman ‘Decline’: Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, **Journal of World History**, X/1, (1999), s. 179-201. Ayrıca bkz.: Keith Krause, **Arms and the State Patterns of Military Production and Trade**, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Bunun makul bir açıklaması, 17. yüzyılda, Habsburg sarayının önceliklerinin doğudaki kadim düşmanından ziyade Alçak Ülkeler gibi batı sınırlarında yatması olabilirdi. Buna ilaveten Osmanlılar, Balkanlar boyunca yayılan suyolların bahsettiği nimetlerden ustalıkla yararlanmasını biliyorlardı. Osmanlı iktidarının elindeki muazzam kaynaklar lojistik avantajla birleştiğinde, askerî birliklerin iâşe ve ibatesi bakımından Habsburg kuvvetleri rakiplerinin hep birkaç adım gerisinde kalıyorlardı. Başka bir deyişle, erken modern dönemde, Habsburg ordularının Osmanlı güçleri üzerinde ezici bir üstünlük kuramamalarının yegâne sebebi, bu fırsatı ellerine geçirememiş olmalarıydı. Habsburglar, eşit şartlarda karşılaşmaları durumunda Osmanlıları süpürüp atabilirlerdi. Oysaki Osmanlı lojistik kabiliyeti, Habsburg ordularını, başta Tuna olmak üzere, erzak ve mühimmat nakliyatının nispeten zahmetsiz yapılabileceği belirli birkaç hat ile sınırlayıp Osmanlı ordularını kovalamalarını güçleştirmişti⁹⁶.

Daha önceden ifade edildiği gibi, J. Guilmartin'in bakışında, karma silah devrimi ve *trace italienne*, uzun vadeli sonuçları bakımından Osmanlıları yarışın dışına iten fark yaratıcı etkenler olmuştu. Bu, çizgisel ilerleme anlayışıyla değerlendirildiğinde, Osmanlı harbiyesinin en geç 16. yüzyılın ikinci yarısında evrim zincirinden kopup çıkmaz bir sokağa sapması anlamına geliyordu. Bundan dolayı, Osmanlı askerî bünyesi 17. yüzyılda “istikbal vaat eden” mutasyonları vücuda getirme melekesinden yoksun bir şekilde dumura uğrayacaktı. G. Ágoston, Osmanlı ve Rus imparatorluklarının askerî serencamını incelediği yakın tarihli makalelerinden birinde aynı yaklaşımı tatbik etti. Bununla birlikte G. Ágoston, kültürel, taktik ve teknolojik öğeler yerine, asker celp etme, malî kaynak yaratma yöntemleri veya seferber edilebilir ordu büyüklükleri gibi çok daha gerçekçi etkenleri öne çıkararak ufuk açıcı tespitlerde bulundu. Osmanlı askerî örneği, 16. yüzyılın sonlarına değin Rusya ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinde taklit edilen bir asker toplama ve kaynak yaratma modeli olmuştu. Bu tarihten itibaren Osmanlılar ve Ruslar, batı ve kuzeyden gelen orduların yarattığı baskılarla baş etmek zorunda kaldılar. Bu noktada iki devlet, iki farklı yol tercih ederek iki farklı sonuca ulaştı. Rusya, bilhassa I. Petro'nun önderliğinde, 18. yüzyılda her türlü acı toplumsal

⁹⁶ “The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad”, s. 318-320.

bedeli ödemek pahasına otokratik bir askeri yönetime geçerek hızlı ve istikrarlı bir modernleşme sürecine girmişti. Öte taraftan Osmanlı hükümdarları, hanedanın gücünü yeniden ortaya koymak ve mutlakiyetçi bir yönetime geçebilmek uğruna giriştikleri her teşebbüste, yeniçeri ve ulemanın da içinde bulunduğu seçkinler muhalefeti tarafından durduruldu. Osmanlı merkezî idaresi, 18. yüzyılda, Rus hükümetinin cepheye sürebildiği büyüklükteki orduları tek başına toplayıp donatabilme gücünü yitirmişti ve siyasî iktidarını asker celbinde kendisine yardımcı olan mahallî ayanlarla paylaşmaya gönülsüzce rıza göstermişti. En nihayetinde, Ivan Peresvetov, 16. yüzyılda, hükümdarı IV. Ivan'a (Korkunç İvan) Osmanlı sultanı II. Mehmed'i örnek alınacak bir model olarak takdim ederken, 1732'de I. Mahmud'a askeri ıslahatlar hakkındaki fikirlerini sunan İbrahim Müteferrika, bu kez Büyük Petro'nun reformlarının esas alınmasını salık veriyordu⁹⁷. G. Ágoston, meseleyi anlaşılır bir düzlemde tüm çıplaklığıyla ortaya koysa da, 17. yüzyıl Osmanlı askerî tarihi, en iyimser yakıştırmayla, 18. yüzyıldaki askerî ve siyasî kırılmaları hazırlayan bir geçiş süreci olarak kalarak “muğlâk”lığını muhafaza etti.

Belki de, “askerî tarih değişkeni”ni, açıkça bu terimi kullanmamış olsa da, en saf haliyle Osmanlı tarihine uygulayan, Osmanlı tarihçiliğinin başka birçok sahasında olduğu gibi Halil İnalcık olmuştur. H. İnalcık'a göre, bu dönemde insanları köylerini terk ederek ücretli asker olmaya teşvik eden, bizzat devletin kendisi olmuştur. 1593–1606 savaşları sırasında, Macaristan cephesinde yeni tarzda teşkil edilmiş olan Alman tüfekçi piyade birlikleri karşısında sıkıntı çeken Osmanlı ordu yönetimi, çareyi vasıfsız gençleri tüfekçi olarak orduya yazmakta bulmuştu. Bu amaçla İstanbul'dan yollanan kapıkulu mensupları, ellerindeki fermanlara dayanarak reaya arasından sekban bölükleri oluşturmaya başlamışlardı. Bu sekban birlikleri, Osmanlı başkentindeki yeniçeri bölükleri model alınarak, bir bölükbaşının komutası altında yaklaşık elli “yoldaş”tan mürekkep şekilde tanzim edilmişlerdi. Sonuçta iş gücünün kırsal alanlardan çekilmesiyle

⁹⁷ Gábor Ágoston, “Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500–1800”, **Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History**, XII/2 (2011), s. 281-319. Ayrıca bkz.: Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

ziraî üretim gerilediğinden geleneksel Osmanlı düzeni çatırdamaya başlamıştı⁹⁸. Yazar bu tespitiyle, tam da askerî devrim kuramının taraftarları gibi denklemi baş aşağı çevirip, yoksullaşan köy nüfusunun yurtlarını terk etmediklerini, asker olmak için yerini yurdunu terk edenlerin, uzun vadede sebep oldukları iktisadî karmaşa yüzünden Osmanlı köyünü fakirleştirdiğini iddia eder.

H. İnalçık, her ne kadar çığır açıcı bir yaklaşım tarzı olsa da, değerlendirmesinde, 16. yüzyıl Osmanlı tarihi iç dinamiklerinin dönüştürücü etkisine yeterince paye vermez⁹⁹. Dahası, varlığını sayısız örnekle bizzat kanıtladığı değişimin, Osmanlı sosyal ve siyasî yapısını geri döndürülemez bir buhranın kucağına atmak yerine, pekâlâ sağlıklı ve modernleştirici bir etki yaratmış olabileceği ihtimalini değerlendirmesine katmaz. Ne de olsa, batıdan en son teknolojik yenilikleri almış bile olsa, geleneksel Asyalı bir kültürün inkişaf eden modern Avrupa karşısında tutunabilmesi mümkün değildir¹⁰⁰. Bir keresinde, H. İnalçık, Osmanlı kuşatma birliklerinin sur seviyesinde toprak yığınları yükseltmesini, bu uygulamanın erken modern dönemde hemen her ordu tarafından kullanıldığına dikkat etmeksizin Osmanlıların kadim Moğol askerî geleneklerini yaşattıkları şeklinde yorumlamıştır¹⁰¹. Bu bakış açısı, Osmanlıları, tarihî bir bağlama oturtup, karşılıklı etkileşim içinde

⁹⁸ Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700”, **Archivum Ottomanicum**, VI (1980), s. 283-337. H. İnalçık, henüz I. Süleyman devrinde, Alman piyadesinin Osmanlı askerî teşkilatı üzerinde “modernleştirici” bir etki bıraktığı fikrindedir (“The Socio-Political Effects”, s. 198).

⁹⁹ 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı sefer ordularına giren “yevmlü” askerler için bkz.: Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul: Çelikkilt Matbaası, 1965, s. 31-34. Kanuni Sultan Süleyman’ın son yıllarında şehzadeleri Selim ve Bayezid arasında vuku bulan taht mücadelesine katılan “ulufeli” askerler hakkında bkz.: Şerafettin Turan, **Kanunî’nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak’ası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961, s. 81-88. 16. yüzyılın ikinci yarısında, eyaletlerde görevli paşa ve beylerin kapılarına çok sayıda “levent” yazarak müstakil birlikler oluşturduklarına dair bkz.: Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyancıları**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 86-90. H. İnalçık, tüfekçi sekbanların, Osmanlı dünyasının en ücra köşelerinde bile varlık gösterdiklerinin farkında olduğu halde (“The Socio-Political Effects”, s. 201-202), Osmanlı askerî yapısının ateşli silahlarla mücehhez piyade ağırlıklı bir terkibe evrilmesini yine de batı cephesindeki gelişmelere bağlar.

¹⁰⁰ Yazarın şu tespitine bkz.: “the Ottoman failure meant that a traditional Asiatic culture, even when it borrowed war technology from the West, was doomed before the rise of modern Europe ... The Ottoman decline was as much the outcome of Western Europe’s modern economic system as of superior European military technology” (**An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914**, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 22).

¹⁰¹ “Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi”, **Osmanlı Uygarlığı**, ed. Halil İnalçık, Gülsel Renda, 3. bs., II, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2009, s. 1070.

buldukları erken modern dünyayla organik bağlara sahip bir yapı olarak görme melekesini körelttiği ölçüde yanıltıcı olabilir. 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, durmaksızın artan sayıda reaya kökenli vasıfsız gencin Osmanlı askerî teşkilatında kendilerine yer buldukları açıktır. Fakat bu gelişmeyi, batı cephesinde yaşanan teknolojik değişimlerle ilişkilendirme gereği yoktur. Bu tarihte, Osmanlı askerî kurumlarının, imparatorluğun diğer sahalarında olduğu gibi, batılı hasımlarıyla yakın bir karşılıklı etkileşim içinde olduğunu düşünmek daha isabetli olacaktır. Hâlbuki bu dönemde Osmanlı devletini, teknolojik üstünlüğe sahip batılı güçlere karşı tepki veren bir siyasî yapıya indirgemek, Osmanlı askerî tarihine edilgen bir rol biçmekten öte bir anlam taşımaz¹⁰².

Öte taraftan, son yıllarda esaslı bir silkinme sürecine giren Osmanlı askerî tarihçiliği, Osmanlı harbiyesini, ortaçağ Türk-İslam askerî geleneklerinin sadık bir takipçisi olarak yaftalayan sunî kültürel prangalarından azat edip çağdaşı erken modern askerî yapılar arasına yerleştirme eğilimdedir¹⁰³. Bu amaçla kaleme alınan literatür istikrarlı bir biçimde artarken, Osmanlı askerî ve sosyopolitik yapılanmasını karşılaştırmalı bir zaviyeden tahlil eden kuramsal incelemeler, Osmanlı askerî tecrübesine dair üretilmiş fikr-i sabitlerin çürütülmesine önemli katkılar sağlamaktadır¹⁰⁴. Caroline Finkel, 1593–1606 Osmanlı-Habsburg savaşlarını incelediği

¹⁰² Bu anlayışa bir örnek olarak bkz.: C. Imber, **Osmanlı İmparatorluğu**, s. 364-370. 1564-68 yılları arasında II. Maximilian'ın Macaristan'daki kuvvetlerine komuta eden Lazarus von Schwendi, tüfekçi yeniçeriler karşısında imparatora hizmetine İspanyol ve İtalyan arkebüzçüler alma çağrısında bulunmuştu (Vernon J. Parry, "La maniere de combattre", **War, Technology and Society in the Middle East**, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 225). Nasıl ki, bu arızî bilgi, Habsburg askerî teşkilatının 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı teknolojik zaferi karşısında kendini yenileme çabasının bir emaresi olarak takdim edilemezse, tersi bir düşünceyi Osmanlı tarihine uygularken de dikkatli olunmalıdır.

¹⁰³ Genel bir literatür ve historiyoğrafi değerlendirmesi için Kahraman Şakul'un şu iki çalışmasına bkz.: "Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 1/2 (2003), s. 529-571 ve "Batı'da ve Türkiye'de Yeni Askerî Tarihçilik", **Toplumsal Tarih**, 198 (2010), s. 31-35.

¹⁰⁴ Bu hususta Virginia H. Aksan ("Ottoman War and Warfare 1453–1812", **War in Early Modern World 1453–1815**, haz. Jeremy Black, London: University College London, 1999, s. 147-175; "Ottoman Military Matters", **Journal for Early Modern History**, I (2002), s. 52-62; "Locating the Ottomans among Early Modern Empires", **Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts**, İstanbul: The ISIS Press, 2004, s. 81-110; "The Ottoman Military and State Formation in a Global World", **Comparative Studies of South Asia, Africa, and the Middle East**, 27/2 (2007), s. 259-272) ve Gábor Ágoston'un ("Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453–1826", **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–**

1988 tarihli kitabında, Osmanlı ordusunu devrin batılı ordularına uygulanan muhakeme usullerince değerlendirmek gerektiğini söyleyerek bu yolda ilk taşları döşemişti. Buna göre, Osmanlı idaresi, erken modern tarihin öngörülemez ve zorlu şartlarında nispeten düzgün işleyen iaşe ve nakliyat sistemlerinin yanında, bu dönemde karmaşıklaşan savaş yönetiminin üstesinden gelebilmek için bürokratik uzmanlaşma hamlesi içine bile girmişti¹⁰⁵. Bu gözle değerlendirildiğinde, Rhoads Murphey'nin dile getirdiği gibi, erken modern Osmanlı askerî teşkilatı, teknoloji üretimi, kaynak yönetimi ve ordu mobilizasyonu gibi hususlarda batılı rakipleriyle aynı çetin dünyanın aslı bir parçasıydı. Dahası, Osmanlı yönetim becerisinin, en azından 17. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ordularına sahada nispî bir lojistik ve iaşe üstünlüğü sağladığından bahsedilebilirdi. Keza Osmanlı ordusunun etkin muharebe gücünün, yüce idealler uğruna savaşan ve dinî bir fanatizmle hareket eden savaşçılardan kaynaklandığı klişesi neredeyse bütünüyle terk edilmek üzeredir. Bunun yerine, Osmanlı sefer ordularının saha performansını değerlendirmede, askerî birliklerin sultan veya serdarla kurduğu kolektif ilişki, cephede motivasyonu yüksek tutmaya yarayan ödüllendirme yöntemleri, bedenî cezalar ihtiva eden disiplin uygulamaları ve Osmanlı merkezîyetçiliğinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan düzenli birliklerde geçerli yoldaşlık duygusu ikame edilmeye başlanmıştır¹⁰⁶.

Osmanlı silah sanayi üzerine yapılan incelemeler, Osmanlı yönetiminin, erken modern dönemde, daha önceden farz edilen bağımlılık ilişkisinin aksine, yeterli sayı ve evsafa silah ve mühimmatı kendi başına imal edebildiğini göstermiştir¹⁰⁷. Osmanlı askerî sanayi, kalay istisna tutulursa, erken modern dönem askerî teknolojisinin ihtiyaç

1815, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 128-153; “Disjointed Historiography and Islamic Military Technology”) çalışmaları öncü bir yer tutar.

¹⁰⁵ Caroline Finkel, **The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606**, Wien: VWGÖ, 1988.

¹⁰⁶ Rhoads Murphey, **Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500–1700**, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.

¹⁰⁷ Konuyla ilgili en kapsamlı ve sağlam çalışma Gábor Ágoston tarafından yapılmıştır (**Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi**, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006). G. Ágoston, Osmanlı askerî imalatının Kuzey Avrupa'nın yükselen ekonomilerine bağımlı olduğu fikrini ele alarak eleştirir (“Merces Prohibitae: The Anglo-Ottoman Trade in War Materials and the Dependence Theory”, **Oriente Moderno**, XX/1 (2001), s. 177-192).

duyduğu her cinsten hammaddeye bol miktarda sahipti¹⁰⁸. İmparatorluğun muhtelif noktalarında istihsal edilen güherçile, kükürt ve odun kömürü, İstanbul, Selanik ve Gelibolu baruthanelerinde dönemin geçerli tekniklerine göre işlem görerek Osmanlı ordularının barut ihtiyacını karşılıyordu¹⁰⁹. Bu arada Kahire, Bağdat ve Budin’de kurulan imalathaneler, uzun mesafeli sevkiyat sorunlarının üstesinden gelip bölgesel savunma stratejilerini güçlendirme amacını taşıyordu¹¹⁰. Osmanlı arşiv belgeleri, Osmanlı askerî idaresinin, arızî dönemler hariç, en iyimser tahminle, 18. yüzyılın ortalarına kadar sefer ordularını ve kale garnizonlarını silah ve mühimmatla ikmal etmede yapısal bir sorun yaşamadığını gösterir.

Osmanlıların batı kökenli teknoloji ve taktikleri askerî bünyelerine dâhil etmede hiç tereddüt etmedikleri bir vakiâydı. Mevzu batıda vücuda getirilen teknik yenilikler olduğunda, teknoloji transferinin tek yönlü işlediği iddiası inkâr edilemeyecek derecede açık görünmektedir. Bununla birlikte, bunu Osmanlıların teknolojik geriliğini ispat eden bir olgu olarak değerlendirmek yerine Osmanlı askerî sisteminin erken modern dönem teknoloji havuzundan hissesine düşeni aldığı şeklinde yorumlamak daha isabetlidir. Ne de olsa, her halükarda yerel teknisyenlerin daha kalabalık olması bir yana, yabancı askerî uzmanların istihdam edilmesi Osmanlılara özgü bir durum değildi. Bu dönemde, askerî sahanın söz sahibi birçok Avrupalı devleti de aynı yönleme hevesle sarılmıştı¹¹¹.

Bundan daha önemlisi, tartışmalı da olsa, en azından 16. yüzyılın sonuna değin Osmanlı “icadı” olan bazı askerî yeniliklerin olduğu ileri sürülebilir. İlgi çekici

¹⁰⁸ Vernon J. Parry, “Materials of War in the Ottoman Empire”, **Studies in the Economic History of the Middle East**, ed. M. A. Cook, London: Oxford University Press, 1970, s. 219-229.

¹⁰⁹ G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 174-190; Muzaffer Erdoğan, “Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, II (1956), s. 115-138.

¹¹⁰ Gábor Ágoston, “Gunpowder for the Sultan’s Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Turcica**, 25 (1993), s. 75-96; “Ottoman Gunpowder Production in Hungary in the Sixteenth Century: The *Baruthane* of Buda”, **Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent**, ed. G. Dávid-P. Fodor, Budapest: ELTE, 1994, s. 149-159.

¹¹¹ G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 69-76, 250-253; G. Ágoston, “Muslim-Christian Acculturation: Ottomans and Hungarians from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries”, **Chrétien and Musulmans à la Renaissance**, ed. Bartalomé Bennassar, Robert Sauzet, Paris: Honoré Champion Éditeur, 1998, s. 293-303.

örneklerden biri, 1480’de, Gedik Ahmed Paşa komutasındaki kuşatma birliklerinin Otranto kalesini fethetmesidir. Osmanlılar, kaleyi on bir gün gibi hayli kısa bir zaman zarfında ele geçirdikleri halde, İtalyanların kaleyi geri alması – Osmanlı harp hatlarının kaleyi savunanlarla uzun süre doğrudan bağlantısı kalmadığı da hesaba katılırsa –, kuşatma kuvvetlerinin başında bu işte son derece usta Scirro Scirri bulunmasına karşın tam dört buçuk ay sürmüştü. Osmanlı güçleri, Otranto kuşatmasının başladığı güne kadar kale duvarlarını daha kalın ve alçak biçimde baştan inşa ederek surların önüne toprak siperler yığmışlardı. Dahası, kuşatmanın ilerleyen safhalarında kale duvarlarında açılan gediklerden taarruza geçmek isteyen süvariler, surların gerisinde kazılan bir hendeği koruyan birbirine bağlı kazıklarla karşılaştıklarında, bu dar geçitlerin kendilerine siperlerin gerisinden ateş kusan Osmanlı müdafilerince adeta birer ölüm kuyusuna çevrildiğini müşahade etmişlerdi. En nihayetinde, Otranto, toplu hücumla değil, dış dünyayla bağlantısı tamamen kopan garnizonla yürütülen diplomatik görüşmeler sayesinde alınabilmişti¹¹². Bu savunma yapıları, top ateşine dayanıklı ilk istihkâmın Osmanlılarca denenmiş olabileceği ihtimalini akıllara getirmesine rağmen bu düşünce batı tarihçiliğinde kök salmamıştır¹¹³. Keza 15. yüzyıl ortalarında kuşatma savaşlarında kullanılan Osmanlı havanlarının “parabolik rota çizen” mermilerin gelişimine önemli bir soluk kattığı barizdir¹¹⁴. Buna ilaveten hafif arkebüzlerin ateşlenmesinde hatırı sayılır bir kolaylık sağlayan yilankavi mekanizmaların Osmanlılarca mükemmelleştirilmesi, ateşli silahların küresel gelişim öyküsünde Osmanlılara daha geniş bir yer açma lüzumunu hissettirir¹¹⁵. 1564–68 yılları arasında

¹¹² Michael Mallett, “Siegecraft in Late Fifteenth-Century Italy”, **The Medieval City under Siege**, ed. Ivy A. Corfis, Michael Wolfe, Woodbridge: The Boydell Press, 1995, s. 251-253.

¹¹³ Otranto’daki Osmanlı istihkâmının *trace italienne*’nin atası olduğuna dair bir kanaat için bkz.: Leone A. Maggiorotti, “Le origini della fortificazione bastionata e la guerra di Otranto”, **Rivista della Artiglieria e del Genio**, (1931), s. 93-110. Pisahılar, kentleri 1494-1506 arasında Floransalılar tarafından kuşatma altına alındığı tarihlerde, yıkılan duvarları “Türklerin Otranto’da yaptığı gibi” yeniden ve yeniden kurarak uzun süre sebatla dayanmışlardı (M. Mallett, “Siegecraft in Late Fifteenth-Century Italy”, s. 254).

¹¹⁴ Konuyla ilgili bir tartışma için: G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 100-101.

¹¹⁵ G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 126. Japon tüfek imalatçıları, 16. yüzyılın ilk yarısında, batılı örneklerle kıyasla daha büyük kalibreli ve tetik tertibatı daha istikrarlı arkebüzler üretme başarısını sergiledikleri gibi, “çakmaktaşı fitilin üzerine eklenen küçük bir örtü sayesinde” fitili yağmurdan ve ateşlemenin çıkardığı kıvılcımı gece karanlığında düşman gözlerden saklamanın bir yolunu bulmuşlardı

Macaristan imparatorluk güçlerinin başında bulunan Lazarus von Schwendi'nin Osmanlı tabur sistemini kendi birliklerine uygulatmaya çalışmasına bakılırsa¹¹⁶, Osmanlılar, temas halinde buldukları askerî yapıları olduğu gibi taklit etmekle yetinmeyip taktiksel formasyonlarını geliştirmek için yenilikçi adımlar da atıyorlardı. Keza 1664 St. Gotthard muharebesinde, ortadaki hareketli kaide sayesinde her yöne nişan almayı sağlayan dört tekerli Osmanlı top arabaları Fransızların dikkatini çekmişti¹¹⁷. Aslına bakılırsa, 17. yüzyılın sonlarında bile, Luigi Ferdinando Marsigli gibi hem Osmanlı dünyasını hem de askerî hayatı ortalama bir batılı entelektüelden çok daha iyi bilen bir gözlemci, Türk usulü olduğunu kaydettiği bir top kundağını batılı meslektaşlarına tavsiye ediyordu¹¹⁸. Görünen o ki, Osmanlı askerî tarihine dair bilgi veren kaynaklar, araştırmacıya çıkardıkları bin bir zorluğa rağmen sabırla tarandıkları takdirde aynı minvalde örnekleri çoğaltmak mümkün olacaktır.

Bu arada G. Ágoston'un Osmanlı barutlu silah sanayi üzerine yaptığı araştırmalar, Osmanlıların sahra topçuluğunun kıymetini takdir edemeyip saplantılı bir şekilde “dev top”lar üretmeye devam ettikleri yönündeki şarkiyatçı yargının yıkılmasına önemli katkı sağlamıştır. Osmanlı cebehane kayıtları ve kale envanter defterleri üzerinde yapılan tetkikat, Osmanlıların erken modern dönemde hemen her kalibre, ebat ve ağırlıkta top üretip kullandıklarına işaret eder¹¹⁹. Osmanlı askerî yönetimi, şartların mantikî zorlaması sonucu, daha ağır kalibreli topları ekseriyetle kale savunmalarında

(Alfred W. Crosby, **Ateş Etmek: Tarihte Fırlatma Teknolojileri**, çev. Aybek Görey, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 100-101).

¹¹⁶ V. J. Parry, “La maniere de combattre”, s. 224. Lazarus von Schwendi'nin Osmanlı askerî gücü hakkındaki değerlendirmeleri için bkz.: Wilhelm Edlen von Janko, **Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II**, Wien: Wilhelm Braumüller, 1871, s. 31-90; Eugen von Frauenholz, **Lazarus von Schwendi: Der erste deutsche Verkünder der allgemeinen Wehrpflicht**, Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, 1939, s. 91-106; Roman Schnur, “Lazarus von Schwendi (1522-1583): Ein unerledigtes Thema der historischen Forschung”, **Zeitschrift für historische Forschung**, XIV (1987), s. 27-46.

¹¹⁷ Faruk Bilici, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaş Anatomisi: Saint-Gotthard ve Kandiye”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi**, III/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 143-144.

¹¹⁸ Luigi Ferdinando Marsigli, **Stato Militare dell' Imperio Ottomanno, Incremento e Decremento del Medesimo ...**, Amsterdam 1732 (Einführung: Manfred Kramer, Register: Richard F. Kreutel, II, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1972), s. 23-25.

¹¹⁹ G. Ágoston, “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth to Seventeenth Centuries”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 47/1-2 (1994), s. 15-48; **Barut, Top ve Tüfek**, s. 92-134. G. Ágoston, G. Parker'ın **Askeri Devrim**'in İngilizce üçüncü baskısında (1999) dev Osmanlı toplarıyla ilgili kısmı attığını fark etmiştir (“Disjointed Historiography”, s. 582 ve not. 46).

kullanmak üzere garnizon hizmetinde bırakıyor; sefer orduları ise, kuşatmalar esnasında mobilize edilen bir miktar büyük top hariç, nakledilmesi nispeten daha kolay hafif toplarla donatılıyordu. Osmanlıların, en azından 18. yüzyılın ortasına değin, top kalibrelerini standartlaştırma hususunda pek girişken oldukları söylenemezdi; ama İspanya ve Venedik gibi geleneksel Akdenizli güçlerin ortak derdi olan bu yetersizlik, Osmanlı toplarını batılı emsalleriyle bir arada değerlendirmenin önünde engel değildi¹²⁰. Teknolojik determinizm tuzağına düşmenin sakıncalarını dile getiren G. Ágoston, en nihayetinde, topçuluk teknolojisinde, 1420’lerde kara barutun icadından sonra yüzyıllar boyunca ordular arasında varsayımsal bir fark yaratacak veya muharebenin taktiksel seyrini değiştirecek bir gelişmenin yaşanmadığına dikkati çeker¹²¹. G. Ágoston’un esas vurgusu, Osmanlıların ateşli silah kullanımının inceliklerine batılı meslektaşları kadar vakıf olmadıkları ve dönem dönem tecrübeli topçu ve tüfekçi eksikliği yaşadıkları halde, erken modern dönemin nispeten durağan teknolojik seyri sayesinde askerî kudretlerini muhafaza edebildikleri şeklindedir¹²². Bu sebeple de, üretim hacmi ve tatbik ettiği imalat teknikleri bakımından erken modern barut sanayisinin aslî merkezlerinden biri olan Osmanlı devletinin 18. yüzyılın ortalarına kadar, metalürjik açıdan da, teknolojik bir gerilikten mustarip olma ihtimali zaten zayıftı¹²³.

Osmanlı askerî tarihçiliğinde kuvvetli bir teknolojik belirlenimci akımın varlığını hissettirdiği söylenebilir. Osmanlı tarihinde ilk ateşli silahların izini sürmek

¹²⁰ G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 30, 107.

¹²¹ G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 87.

¹²² G. Ágoston, “Behind the Turkish War Machine: Gunpowder Technology and War Industry in the Ottoman Empire, 1450–1700”, **The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment**, ed. Brett D. Steele, Tamera Dorland, Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2005, s. 106-111.

¹²³ G. Ágoston, son sözü sistematik kimyasal tahlillerin söyleyeceğine dair bir ihtiyat şerhi koysa da, Osmanlı bronz toplarının – ki Osmanlılar, bronz topları batılı rakiplerine kıyasla çok daha fazla sayıda kullanıyorlardı – ideale yakın bakır ve kalay oranlarını tutturduğu kanaatindedir (**Barut, Top ve Tüfek**, s. 242-243). Erken modern dönemde Osmanlı ve batı topçuluk teknolojilerinin karşılaştırılması için bkz.: G. Ágoston, “Early Modern Ottoman and European Gunpowder Technology”, **Multicultural Science in the Ottoman Empire**, ed. Ekmeleddin Ihsanoglu, Kostas Chatzis, Efthymios Nicolaidis, Turnhout: Brepols, 2003, s. 13-27. Osmanlı top üretimine dair ayrıca bkz.: Salim Aydüz, **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

epeyce cazibeli bir konu olagelmıştır¹²⁴. Osmanlı ateşli silahlarının doğu kökenli olabileceği ihtimalini bir çırpıda kenara bırakmak mümkün görünmese de¹²⁵, akademik tarihçilik, ilk top ve tüfeklerin Balkanlar üzerinden Osmanlı askerî teşkilatına girdiği konusunda hemfikir görünmektedir. Bununla birlikte bu gelişmenin ne zaman yaşandığına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Türk tarihçiler, bir anlamda, Osmanlı devletinin bu sahadaki öncü rolünü vurgulama kaygısıyla muhtemel en erken tarihler üzerinde durarak ilk Osmanlı ateşli silahlarını 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri götürürler¹²⁶. Ne var ki, bu erken tarihli tespitlerde, kullanılan kaynağın hayli geç bir zamana ait olduğu ve müellifin yaşadığı devrin askerî terminolojisinden etkilenmiş olabileceği hesaba katılmamış görünmektedir. Bundan daha önemlisi, Osmanlı askerî terminolojisinin ilk devirlerini saran içinden çıkılması zor karışıklık, “top” ve “tüfek” tabirleriyle aslında neyin kastedildiğın anlaşılmasını güçleştirir¹²⁷. Buna rağmen Osmanlı vakayinameleri, batı ve Balkanlar’a ait yerel kaynaklarla birlikte

¹²⁴ Osmanlı tarihçilerinin ateşli silahların kökeni ve Osmanlı ordularında top ve tüfek kullanımına dair ilgililerinin “barut imparatorluğu” tanımlamasıyla bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Barut imparatorluklarına dair klasikleşen iki eser: Marshall G. S. Hodgson, **The Gunpowder Empire and Modern Times**, Chicago: University of Chicago Press, 1974 ve William McNeill, **The Age of Gunpowder Empires, 1450–1800**, Washington DC: American Historical Assosiation, 1990.

¹²⁵ Ne tür bir ateşleme mekanizmasını kastettiği belirsiz olsa da, “tüfek” Türkçe bir tabirdir (Kâşgarlı Mahmud, **Divânü Lûgat-it-Türk**, çev. Besim Atalay, 5. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006, I, s. 388, 508; IV, s. 679. Krş.: Tuncer Gülensoy, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, s. 941-942). Moskovalılar, 1382’de, Tatar kumandanı Toktamış tarafından kuşatma altına alınan kentlerini müdafaa ederken *tiufiak* kullanmışlardı (T. Esper, “Military Self-Sufficiency”, s. 187-188; B. L. Davies, “Rus Askeri Gücünün Gelişimi”, s. 159). Aydınoğulları’nda kullanılan güherçile bazlı bir silah, çatapat sesleri çıkararak mermi yolluyordu (Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, 2. bs., İstanbul: İstanbul Matbaası, 1969, s. 291). V. J. Parry’ye göre, 1365–66 yıllarında İskenderiye ve Kahire’de top bulunduğu dair ikna edici kanıtlar vardır (“İslâm’da Harb Sanatı”, s. 202-203). 1407 Memluk-Akkoyunlu savaşında top ve tüfek kullanıldığına dair bilgiler için bkz.: Ebu Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 51.

¹²⁶ Halil İnalçık, “Osmanlılar’da Ateşli Silahlar”, **Bellekten**, XXI/83 (1957), s. 508-512; Mücteba İlgürel, “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı”, **Tarih Dergisi**, 32 (1979), s. 301-318; İdris Bostan, “XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri”, **Halil İnalçık Armağanı-I**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 249-280; F. Emecen, İbrahim Hakkı Konyalı tarafından “Askeri Müze vaktiyle Aya İrini Kilisesi’nde iken” tespit edilip fotoğrafı yayımlanan bir tüfekten bahseder. “İlkel tüfek tipinin ilk örneği olma ihtimali yüksek” olan bu şakaloz, ne yazık ki, Harbiye Askeri Müzesi envanterinde zuhur etmemektedir (“Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 35 ve not. 17).

¹²⁷ G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 37-38; G. Ágoston, “Behind the Turkish War Machine”, s. 103-106; F. Emecen, “Ateşli Silahlar Çağı”, s. 33-34.

değerlendirildiğinde, Osmanlıların 15. yüzyılın ilk çeyreğinde ateşli silah kullanmaya başladığı aşikârdır¹²⁸.

Peki, Osmanlıların nispeten erken tarihlerden itibaren ateşli silahlarla tanışmış olmaları ve bu silahları kısa sürede askerî teşkilatlarının bir parçası haline getirmiş olmaları tek başına ne anlama gelir? Esasında, Avrasya doğu-batı ekseninde herhangi bir teknik yenilik veya buluşun ne denli süratle yer değiştirdiği bilindiğine göre¹²⁹, erken tarihli Osmanlı askerî envanterinde boy gösteren ateşli silahlara haddinden fazla değer atfedilmemelidir. Bu yayılma sürecine dair akılda tutulması gereken, yeni bir alet-edevatın verili bir coğrafi bölgede bulunmasının, bu cihazların ilk görüldüğü andan itibaren toplumsal yapının esaslı bir dönüşüm geçirdiği anlamına gelmemesidir. Bizatihi doğu-batı ekseninin kendine has bilgi ve teknoloji aktarma prensipleri nedeniyle, teknik cihazlar, zuhur ettikleri sosyal muhitten koparak yer değiştirdiklerinde, en azından bir süreliğine, köksüz ve yalıtılmış bir şekilde var olmaya devam ederler.

Bu bağlamda, mühim olan, Osmanlı askerî yönetiminin bu silahları nasıl bir “taktik birim” yaratmak üzere kullandığı ve kitleselleşen ateş gücünün Osmanlı askerî yapısını dönüştürmede itici bir rol oynayıp oynamadığını bulmaktır. Ne de olsa, devlet inhisarında olan top üretimi haricinde, 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlılar açısından mesele, yeterince hafif ateşli silah bulabilmek değil, bilakis imparatorluğun dört bir köşesinde imal edilen tüfeklerin Osmanlı merkezî iktidarını hedef alan şiddet eylemlerinde kullanılmasını engellemek için halk arasında tüfek kullanımının kısıtlanmasıydı¹³⁰. Gerçi ateşli silahların belirli bir miktarın üzerinde bulunması, kendi

¹²⁸ Paul Wittek, ilk Osmanlı ateşli silahlarında 1400'den öncesine yapılan tarihlendirmeleri külliyen reddeder (“The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans”, David Ayalon, **Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Medieval Society**, London: Valentine, Mitchell, 1956 içinde, s. 141-144.). Djurdjica Petrović, Osmanlıların 15. yüzyıldan evvel ateşli silah kullandıklarını kaynaklara dayalı olarak gösterir (“Fire-arms in the Balkans on the eve of and after the Ottoman Conquests of the fourteenth and fifteenth centuries”, **War, Technology and Society in the Middle East**, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 164-194).

¹²⁹ Jareed Diamond, **Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları**, çev. Ülker İnce, Ankara: TÜBİTAK, 2002.

¹³⁰ Osmanlı merkezî idaresi, bilhassa bastırılan isyanlar sonrasında halktan çok sayıda tüfek topluyordu. Mücteba İlgürel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı”, **Birinci Askeri Tarih Semineri**, Bildiriler II, Ankara: Genelkurmay Yayınevi, 1983, s. 247-260; H. İnalçık, “The Socio-Political Effects”, s. 195-198. “Şehirli ve levent ve etrak taifesinin” taşıdığı tüfeklere el koyulmasına dair 1524

başına, başarı derecesi ne olursa olsun, Osmanlı askerî teşkilatında yaşanacak bir değişimin habercisidir. Ateş gücünün kitleselleşmesinin Osmanlı bünyesinde batıdaki örneklerden başka ve illetli bir sonuç yaratacağı düşüncesi, hayli metafizik bir tasavvurdur. Ateşli silahların üstün savunma gücü sayesinde, “Osmanlı klasik çağında” vuku bulan muharebelerde, Osmanlı ordularının tek seçeneğinin bozkır savaş usullerinden türetilen geleneksel hilal formasyonları olmadığı, bu dönemde yaşanan her savaşın esnek taktiksel tercihlerden kaynaklanan kendine özgü bir hikâyesi olduğu teslim edilebilir¹³¹.

Osmanlı askerî tarihçiliğine şeklini veren başlıca amillerden biri, imparatorluğun, sınır komşuları karşısında kazandığı zaferlerde ateşli silahların rolüne yapılan vurgu olmuştur. Gerçekten de, Osmanlı merkezlerinde üretilen ateşli silahların, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu gibi güney sularından Orta Asya ve Uzak Doğu’ya kadar geniş bir alanda talep gördükleri açıktır¹³². Bununla birlikte Osmanlı tarihçiliğinde öne çıkan iki husus, Osmanlı ateşli silahlarının “savaş kazandırma” meziyeti ve Osmanlıların

tarihli bir hüküm için bkz.: **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, s. 214-215. 17. yüzyılın ilk çeyreğine ait yöresel bir çalışma için bkz.: Ronald C. Jennings, “Firearms, Bandits, and Gun-Control: Some Evidence on Ottoman Policy towards Firearms in the Possession of *Reaya*, from Judicial Records of Kayseri, 1607-1627”, **Archivum Ottomanicum**, 6 (1980), s. 339-358.

¹³¹ Osmanlı hilal taktiği hakkında Konstantin Mihailovic’in Osmanlı topraklarındaki yeniçerilik yıllarına ait kaleme aldığı eserine dayalı bir anlatım için bkz.: Stephen Turk Christensen, “The Heathen Order of Battle”, **Violence and the Absolutist State: Studies in European and Ottoman History**, ed. S. T. Christensen, Copenhagen: Akademisk Forlag, 1990, s. 75-138. F. Emecen, 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı meydan muharebeleri üzerine hazırladığı monografilerde, Osmanlı askerî yönetiminin yalnızca atlı şok taarruzlarına bel bağlamak şöyle dursun, hasımlarını çoğunlukla iyi tasarlanmış müdafaa savaşları vasıtasıyla dize getirdiklerini gösterir (**Osmanlı Klasik Çağında Savaş** içinde). C. Finkel, kültürel bir Osmanlı muharebe geleneği yaratmaktansa, Osmanlı savaşlarının tek tek ele alınarak incelenmesi gerektiği kanaatinde (‘‘XV ve XVI. Yüzyıllarda Büyük Meydan Muharebelerinde Uygulanan Strateji ve Taktikler’’, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, haz. Mahir Aydın, İSAV: Ensar Neşriyat, 1999, s. 155-164).

¹³² Salih Özbaran, ‘‘Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların ve Askeri Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü’’, **Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 262-266; H. İnalçık, ‘‘The Socio-Political’’, s. 202-211. Moğol İmparatorluğu’nda Türk tarzı toplar üretildiğine dair bkz.: C. M. Cipolla, **Yelken ve Top**, s. 67. 16. yüzyılın ilk yarısında Hindistan’da Osmanlı top döküm ustaları için bkz.: S. Özbaran, ‘‘Askeri Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü’’, s. 265. Osmanlı tüfekleri, 16. yüzyılda Çin piyasasının gözde ürünleri arasına girmişti (Kazuaki Sawai, ‘‘Japon Teknolojisine Karşı: 16. yüzyılda Doğu Asya’da Osmanlı Tüfeğinin Yeri’’, **Eskiçağdan Modern çağa Ordu: Teşkilat, Oluşum ve İşlev**, Sempozyum (14-16 Mayıs 2007), İstanbul 2008, s. 341-354; Giray Fidan, **Kanuni Devrinde Çin’de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011, s. 89-102, 107-128).

barut teknolojisini doğuya yaymada üstlendiği öncü roldür¹³³. Bu yaklaşım, hayli ilginç biçimde, erken modern dönemde batının küresel bir askerî tahakküm kurması anlatısında olduğu gibi, Osmanlıları, başka bir deyişle, bu dönemde geçerli askerî terminoloji açısından “Rumî”leri, doğu halklarına en son askerî teknoloji ve taktikleri taşıyan bir merkez olarak takdim eder. Örneğin Osmanlılar, 15. yüzyılın ortasında Macar kralı Hunyadi János’la yaptıkları mücadele esnasında öğrendikleri, ateşli silahlarla mücehhez savaş arabalarının birbirlerine zincirlenmesiyle elde edilen *Wagenburg* müdafaa hattını, *tabur cengi* namıyla mükemmelleştirerek Babürlü ve Safevilere aktarmışlardı. Bu halklar, sabit müdafaa hatlarının ardından ateşli silahlarla muharebe etmeyi öngören bu sisteme, Osmanlı yaratıcılığına göndermede bulunurcasına *düstûr-ı Rumî* demişlerdi¹³⁴. 16. yüzyılda, “Rumî”lerin Ortadoğu ve Yakındoğu’da gördükleri önemli askerî hizmetlere dair epeyce atıf bulabilmek mümkündür¹³⁵. Gerçekten de, bazı örneklerde, batı merkezci askerî devrim yorumları ile Osmanlı tecrübesinin doğulu hasımlarıyla giriştiği mücadelenin niteliğine dair ileri sürülen argümanlar arasında şaşkıncu ölçüde benzerlik vardır¹³⁶. Örneğin, Memlûklerin ateşli silahlara geçişte sergilediği mütereddit

¹³³ Safvet Bey, “Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi”, **Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası**, X/1 (1910), s. 678-683; Anthony Reid, “Sixteenth-Century Turkish Influence in Western Indonesia”, **Journal of South Asian History**, X/3 (1969), s. 395-414; Halil İnalçık, **An Economic and Social History of the Ottoman Empire**, s. 319-340.

¹³⁴ *Wagenburg* taktiklerinin doğuşu ve “tabur cengi”nin Osmanlı askerî sisteminin bir parçası haline geliş hakkında bkz.: Emanuel Constantin Antoche, “Du *Tábor* de Jan Žižka au *tabur cengi* des armées ottomanes”, **Turcica**, 36 (2004), s. 91-124; C. Imber, **Osmanlı İmparatorluğu**, s. 349-351, 357-360. “*Düstûr-ı Rumî*” hakkında bkz.: H. İnalçık, “The Socio-Political”, s. 204-205; 207-208.

¹³⁵ Portekiz deniz gücüne karşı kullanılacak donanmaların hazırlanmasında yardımcı olmak üzere Mısır’a gönderilen Türk denizciler hakkında bkz.: Şehabettin Tekindağ, “Süveys’te Türkler ve Selman Reis’in Arizası”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, II/9 (1968), s. 77-80; H. İnalçık, “Review: David Ayalon *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*”, **Belleten**, XXI/82 (1957), s. 503-504. 1525’te Lahsa’da yerli halka tüfek kullanmayı öğretmek üzere hizmet veren Rumî tüfekçiler için bkz.: S. Özbaran, “Askerî Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, s. 264. Habeş beylerbeyliğinin kurulmasından önce Habeşistan’da cereyan eden Osmanlı-Portekiz nüfuz mücadelesinde görev alan Osmanlı tüfekçileri için bkz.: Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974, s. 22-30; “Osmanlıların Habeşistan Siyaseti, 1554-1560”, **Tarih Dergisi**, XV (1965), s. 42-54. 16. yüzyılın ortasında Özbeklere gönderilen yeniçeriler için bkz.: H. İnalçık, “The Socio-Political”, s. 208-209.

¹³⁶ Seydî Ali Reis’in komutası altındaki 150 *tüfeng-endâz* sayesinde, yolculuğunu engellemeye yeltenen bütün doğulu hükümdarları alaşağı etmesi ile (H. İnalçık, “The Socio-Political”, s. 205, 209), Hernán Cortés’in neredeyse bir avuç İspanyol askerle koca Aztek imparatorluğunu çökertmesi arasındaki hikâyenin şaşkıncu benzerliği dikkat çekicidir. Keza yine Seydî Ali Reis’in az sayıdaki tüfekçisinin etraflarını saran kalabalık Râjpût ve Afgan kuvvetlerini geri çekilmeye zorlaması (H. İnalçık, Socio-

tavrın İslamî muhafazakârlıktan kaynaklanan bir kültürel dirençten kaygılanmadığı söylene de, Osmanlı tarihçiliği, Memlüklerin bu silahları açık arazide kullanma konusunda yetersiz ve bilgisiz olduğu fikriyle barışık görünmektedir¹³⁷.

Oysaki 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı zaferlerini tahlil etmede, istatistik biliminde sıkça tekrarlandığı gibi, uç değerlerin cazibesine kapılmaktan kaçınmak gerekir¹³⁸. Ne de olsa, ortaçağ Macar krallığının sonunu getiren Mohaç savaşında, neredeyse 80.000 kişiden oluşan Osmanlı ordusunda en fazla 4000 tüfek bulunuyordu¹³⁹. Elbette 4000 kişilik ateş gücünün, etkili bir taktik birim olarak kullanıldığı takdirde muharebenin seyrini esaslı şekilde değiştirebilmesi mümkündür. Ne var ki, 4000 tüfekçi, ne kadar ustalıkla yönetilen bir taktik birime dönüştürülmüş olursa olsun, muharebenin bütününe anlatmaktan uzaktır¹⁴⁰. Bu dönemde Safevi, Memlük ve Macarlara karşı kazanılan Osmanlı zaferlerinde, ateşli silahları hikâyenin ortasına yerleştirmek, ancak belirli bazı bedeller ödemek pahasına yapılabilir. Bir kere, belirli bir savaş esnasında ateşli silahların nasıl bir rol oynadığını görebilmek için kaynaklar didiklenip eşelenirken, ister istemez, süvarinin muharebedeki faaliyetleri görmezden gelinmektedir¹⁴¹. Kaldı ki, 16. yüzyılın sonuna değin hemen tamamıyla

Political Effects,” s. 205), Francesco Patrizi’nin **Paralelli Militari**’sinin (Roma, 1594) kapak sayfasında yazdığı “doğru savaş sanatının gücü sayesinde az sayıda adam büyük Türk yığınlarını yenilgiye uğratabilir” düsturunu anımsatır (Çeviri için bkz.: T. Arnold, “16. Yüzyıl Avrupası’nda Savaş”, s. 51). H. İnalçık’a göre, ateşli silahların kendisine bahsettiği üstünlüğün tadını çıkaran Osmanlı yönetimi, diğer Müslüman ülkelere yaptığı teknik yardımı kasten sınırlı tutmuştu (“The Socio-Political”, s. 210-211).

¹³⁷ F. Emecen, “Ortadoğuda Askeri Gelişme: Osmanlı-Memlük Rekabetinde Ateşli Silahlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 71-86; H. İnalçık, “The Socio-Political”, s. 210-211.

¹³⁸ Stephen Jay Gould, insan zihninin “ortalama” değer yerine, “en uçtaki” heyecan verici değere duyduğu tutkulu ilginin bilimsel kuramları nasıl çıkmaza sürüklediğinin güzel bir örneğini doğa tarihi çalışmalarından verir (**Yaşamın Tüm Çeşitliliği: İlerleme Mitosu**, çev. Rahmi Ögdül, İstanbul: Versus, 2009).

¹³⁹ F. Emecen, “‘Büyük Türk’e Pannonia Düzlüklerini Açan Savaş: Mohaç, 1526”, **Muhteşem Süleyman**, ed. Özlem Kumrular, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 70, 85.

¹⁴⁰ F. Emecen, “... 16. yüzyıla ait ... iki meydan savaşında da (1526 Mohaç ve 1596 Haçovası) yeniçerilere dağıtılmak üzere götürülen tüfek sayısı”nın 4000’i geçmediğini söyler (“Ateşli Silahlar Çağı”, s. 44). V. J. Parry, I. Süleyman devrini örnek göstererek, üstün muharebe güçlerine dair göz kamaştırıcı atıflara rağmen yeniçerilerin imparatorluk kuvvetlerinin yalnızca cüzi bir kısmını oluşturduklarını unutulmaması gerektiğini söyler (“La manière de combattre”, s. 242).

¹⁴¹ Osmanlı atlıları, 1517 Ridaniye savaşında en az tüfekçi piyadeler kadar hayatî roller oynamışlardı (F. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010, s. 254-266; bilhassa yeniçerilerin

kapıkulu mensubu olan tüfekli birlikler, padişahın hassa alayı olmaları hasebiyle anlatının imtiyazlı bir yerini işgal ederler. Dahası, çok daha temel bir mesele, Osmanlı vakayinamelerini kaleme alan müelliflerin, çoğu vakit, sahip oldukları toplumsal statü gereği savaşı ordunun orta kesiminden izlemiş olmalarıdır. Muhaberat ve gözlem imkânlarının alabildiğine kısıtlı olduğu bir çağda, sefere sultan veya sadrazamın maiyetinde katılan bir yazar, esas itibarıyla, “muharebe”yi değil, gözünün önünde cereyan ettiği kadarıyla “çarpışma”yı resmetmektedir. Bu sebeple, en azından 16. yüzyılın son çeyreğine kadar, Osmanlı askerî başarılarını ateşli silahların etkin kullanımından ziyade, Osmanlı ordusunun manevra yeteneği, daimî birliklerin ordu merkezine sağladığı üstün disiplin, askeri muharebenin içinde tutabilme kabiliyeti gibi yapısal etkenlere bağlamak icap eder.

Bununla birlikte, bu ihtiyat kaydı, hiçbir surette Osmanlıların ateşli silahlarla olan tecrübesini küçümsemek olarak algılanmamalıdır. Tam tersine, Osmanlı askerî ricalinin erken tarihlerden itibaren ateşli silahların etkinliğini artırmanın yollarını bulabilmek için kafa yorduğu barizdir. Son araştırmalar, Osmanlı tüfekçilerinin, en geç 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, G. Parker’ın askerî devrimin batıya özgü sacayaklarından biri olduğunu farz ettiği “yaylım ateşi”ni uyguladığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda G. Börekçi, Osmanlı-Habsburg cephesinde, Uzun Savaş yıllarında tespit ettiği Osmanlı yaylım ateşi örneklerinin kökleri 16. yüzyılın başlarına uzanan eski bir askerî geleneğin uzantısı olabileceğini kabul eder. Ne var ki, belki de, “ters yön”e akan bir bilgi ve taktik transferi çok cüretkâr geldiğinden, 16. yüzyılın sonuna değin, Osmanlı askerlerinin birbirlerini gözeterek silahlarını doldurmalarını sağlayan saflar halinde dönüşümlü ateşe “yaylım” adının verilip verilemeyeceği hususunda kararsız kalır. Buna karşın 1593–1606 savaşları, yeniçerilerin saflar halinde çarpışma alışkanlıklarının yaylım ateşi uygulamalarına tekâmül ettiği bir dönem olabilir. Nakşî tarafından çizilen *Nâdirî Divanı*’ndaki bir minyatür, 1595–1596 hadiselerinden ilham alınarak yapılmış temsili bir resim gibi olsa da, Osmanlı tüfekçilerinin saflar

Memlük süvarisi karşısında korumasız kaldıkları anda yardıma gelen Osmanlı süvarisine dikkat ediniz: s. 262-263).

halinde açtığı salvo ateşi örnekler. Dahası, Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 1605 Estergon kuşatmasından önce talim yapan yeniçerileri tasvir ederken açıkça bir “yaylım ateşi” tarifi yapmış olmasıdır¹⁴². Osmanlılarda gözlemlenen yaylım ateşi denemeleri, G. Börekçi’nin yorumlamasıyla, bu yıllarda varlığını hissettiren üstün Habsburg ateş gücüne karşı geliştirilmiş bir Osmanlı çözümü olabilir¹⁴³. G. Parker, yaylım ateşinin Hollanda ordusunda ilk kullanımına dair ertesi sene yayımlanan makalesinde, Osmanlı deneyimine temas eder¹⁴⁴. G. Parker, bu ateş açma yönteminin Osmanlılar tarafından bulunmuş olabileceği fikrini sessizce geçirir¹⁴⁵; tarihlemeye ciddi sorunlara yol açsa da¹⁴⁶, Hollanda taktiklerinin Osmanlı diyarlarına yayılmasında batılı araçların – şifahi yollardan – oynayabileceği rolü öne çıkarmaya uğraşır¹⁴⁷.

F. Emecen, yaylım ateşinin Osmanlı kökenleri konusunda çok daha açıktır. Onun değerlendirmesinde, Osmanlı yeniçerileri, yaylım ateşini, en geç 16. yüzyılın başlarından itibaren tarihsel olarak birikimli ilerleyen bir gelişim çizgisi içinde tatbik

¹⁴² “... meydân ortasında yeniçeri alayları üç kat saf durup, tüfeng-endâz her biri fitilleri hâzır ve şâhî darbuzanlar yeniçerinin önlerinden zencîrenüp, dizdiler. Ba‘dehû yeniçerinin evvelki safı tüfenglerin atduklarında, ikinci saf dahi atup, ba‘dehû evvel atan saf iki kat olup, tüfenglerin doldurmağa mübâşeret üzere olurlar. Ve saff-ı sâlis atduklarında, ilerüde saff-ı sâni eğilür, tüfenglerin hâzır ederler. Ba‘dehû evvelki saf tekrâr kalkup, tüfenglerin atarlar; kâ‘ideleri ceng yüzünde vâki‘dir” (**Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi** (Metin ve Tahlîl), haz. Ziya Yılmaz, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 437).

¹⁴³ Günhan Börekçi, “A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries Use of Volley Fire During the Long Ottoman-Habsburg War of 1593-1606 and the Problem of Origins”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 59/4 (2006), s. 407-438. Nakşi’nin Divan, TSMK, Hazine, nr. 889, vr. 26b’deki minyatürün bir değerlendirilmesi için bkz.: s. 417-418.

¹⁴⁴ G. Parker, “Limits to Revolutions”, s. 358-360.

¹⁴⁵ Osmanlı askerî tarihiyle ilgili bilgileri G. Börekçi’nin makalesinden alan yazar, Osmanlılar’da görülen yaylım ateşi uygulamalarını değerlendirirken Âriff’in Mohaç savaşını betimleyen 1558 tarihli minyatürünü atlamıştır.

¹⁴⁶ G. Parker, taktiğin teorik hazırlıklarını 1590’lı yıllara tarihlese de, Hollanda ordusunda belgelenen ilk yaylım ateşi uygulamasını 1600 Nieuwpoort savaşına yerleştirir. Bu tarihle, G. Börekçi’nin Topçular Kâtibi’ndeki kayıt ve Nakşi’nin minyatürüne dayanarak işaret ettiği 1597 yılını telif etmek olanaksızdır.

¹⁴⁷ G. Parker, Osmanlılara yaylım ateşi tekniğinin 1593–1606 çarpışmalara katılmış batılı askerler tarafından öğretilmiş olabileceğini düşünür (C. F. Finkel, “French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606”: The Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, LV (1992), s. 451-471; Péter Sahin-Tóth, “Á propos d’un article de C. F. Finkel: quelques notations supplémentaires concernant les mercenaires de Pápa”, **Turcica**, XXVI (1994), s. 249-255). Ya da, Osmanlı devlet ricali, Nieuwpoort savaşı hakkında ellerine geçen bir rapor vasıtasıyla Hollanda taktiklerinden haberdar olmuş olabilir (J. M. Stein, “A Letter to Queen Elizabeth I from the Grand Vizier as a Source for the Study of Ottoman Diplomacy”, **Archivum Ottomanicum**, 11 (1986) [1988], s. 231-247). Bunlar, Osmanlı birliklerinin tatbik ettiği yaylım ateşinin batılı köklerine işaret etmede hayli zayıf argümanlardır.

etmişlerdir. Bu uygulamanın en bariz örneklerinden biri olan 1526 Mohaç savaşında, yeniçeri bölüklerinin düzenli saflar halinde açtıkları sıralı ateşin muharebenin seyrini ciddi biçimde etkilediği açıktır¹⁴⁸. Nihayet, 1596 Haçovası muharebesinde, Alman topraklarından gelen kıtalar, bu savaşta da “topların ardında üç saf halinde sıralanmış yeniçeri tüfekçileri”nin ateş etme tarzlarını batıya taşımış olabilirlerdi¹⁴⁹.

Tartışmanın düğümü, bir kez daha, Japon askerî tarihinin yardımıyla çözülebilecek gibidir. Bu ada devleti, modern devlet aygıtının teşekkülü bahsinde olduğu gibi, anakaradan kopuk yalıtılmış doğasıyla erken tarihli ateşli silahların taktiksel kullanımı konusunda da mükemmel bir laboratuvar işlevi görür. Derebeyi Oda Nobunaga, 16. yüzyılın ortasında tüfekli askerlerine salvo atış talimleri yaptırmaya başlamıştı. 1575 Nagaşino muharebesinde, sayıları 3000’i bulan Oda Nobunaga’ya bağlı tüfekçi birlikler, süvari taarruzlarına karşı çitlerin korumasına sığınarak saflar halinde nöbetleşe ateş açma becerisini sergilemişlerdi¹⁵⁰. Bu yöntem, namludan dolan arkebüzlerin tükettiği zaman zarfında, tüfekçilerin atlı hücumları karşısında savunmasız kalmasını engellemek için düşünülmüş bir tedbirdir. Japon ateş açma tekniğinin batılı topraklara ilham olmuş olabileceği düşünülmeyeceğine göre, bu sayfalarda ele alınan yaylım ateş uygulamalarının hepsi, kendi başlarına, belirli bir miktarda hafif ateşli silah kullanan askerî birliklerin şartların zorlamasıyla doğaçlama keşfettikleri bir yöntem olmalıdır. Tabii ki, bu metot, ateş etme zamanlaması, safların düzeni ve muharebe hattının çizgisel bir mevziiyi işgal etmesi bakımından erken modern dönemde sık rastlanmayan bir askerî disiplin gerektireceğinden her yerde göze görünür hale gelmeyebilir. Fakat bu yönde fikir ve

¹⁴⁸ F. Emecen, “‘Büyük Türk’e Pannonia Düzüklerini Açan Savaş’”, s. 70-75. Kandiye hahamı Eliya Kapsali’nin 1523’te yazdığı **Seder Eliyahu Zuta** isimli eserde, ateş sürekliliği sağlamak adına yeniçerilerin bir bölümünün ateş ederken diğerlerinin silahlarını doldurup hazırladıklarını belirtmesi burada anılmalıdır. Her ne kadar, E. Kapsali’nin ateşli silahların Osmanlı imparatorluğunda kabulünde Yahudi göçmenlere biçtiği rol biraz abartılı olsa da, bilhassa 1522 Rodos kuşatmasına dair bilgilerinin hayli sıhhatli olduğu söylenebilir (Aryeh Shmuelevitz, “Capsali as a Source for Ottoman History, 1450–1523”, **International Journal of Middle East Studies**, IX/3 (1978), s. 342).

¹⁴⁹ F. Emecen, “Ateşli Silahlar Çağı”, s. 59.

¹⁵⁰ G. Parker, **Askerî Devrim**, s. 244-250. Japon ateşli silahlarının taktik kullanımı için bkz.: Kenneth M. Swope, “Crouching Tigers, Secret Weapons: Military Technology Employed during the Sino-Japanese-Korean War, 1592-1598”, **The Journal of Military History**, 69/1 (2005), s. 11-41.

denemeler 16. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa’da görüldüğü gibi¹⁵¹, en azından J. A. Lynn, Fransızların, Hollanda ve İsveç örneklerinden bağımsız olarak çizgisel hatlara ve küçük askerî birimlere geçtiklerini tespit etmiştir¹⁵². Son zamanlarda, batıdaki devrimci askerî yeniliklerin kuzeyli Protestan güçlerle haddinden fazla ilişkilendirildiğine dair bir eleştiri akımı da vücut bulmuştur. Buna göre, yayılım ateşinin nasıl icra edilmesi gerektiğine dair öncü fikirler dâhil, erken modern döneme mahsus birçok atılım Alçak Ülkeler’den evvel İspanyol topraklarında dile getirilmiştir¹⁵³. Keza 1605’te, Dobryniç’de (Dobrun), Rus tüfekçilerin Leh ve Kazak süvarilerine karşı Felemenk tarzı bir yayılım ateşi denediklerine dair tarihî veriler mevcuttur¹⁵⁴. Bu meyanda, tartışmanın en başına dönüp, G. Parker’ın “yayılım ateşi”ni askerî devrimin dönüştürücü şartlarından biri olarak takdim ederken hata yaptığı belirtilmelidir. Yeni ateş açma tekniklerini “icat” etmek için klasik metinleri inceleyen askerî dehalara değil, üzerine dörtlü gelen ağır süvarinin yıldırıcı görüntüsü karşısında bin bir güçlük çıkaran tüfeklerini doldurmaya çalışan piyadelerin fiilî tecrübelerine ihtiyaç duyulmuşa benzemektedir. Bu sahada oynadıkları öncü rolün hakkını vermek kaydıyla, 16. yüzyılın başlarından itibaren muharebe repertuarına arkebüz cinsi hafif ateşli silahları dâhil eden Osmanlılar için de durumun farklı olmadığını söylemek yeterlidir.

Yayılım ateşinin kökeni meselesi, en temelde yanlış bir argümandan yola çıkmış olsa da, erken modern Osmanlı askerî pratiklerini batılı hasımlarıyla aynı çizgide

¹⁵¹ Görünüşe bakılırsa, ateşli silah taşıyan birliklerin saflar halinde dizilmesi fikrinin öncü isimlerinden biri, bu düşüncesini 1579 yılında yazıya döken Thomas Digges olmuştur. Bununla birlikte dairevi ilerleme ile ilgili atıflara Thomas Styward’ın 1581 tarihli ve William Garrard’ın 1591 tarihli (aslen 1587’den önce tamamlanmış) yazılarında ve Sir Francis Walsingham’ın 1588 yılındaki konuşmasında rastlanabilir. (G. Parker, “Askerî Devrimi Savunmak”, s. 296, not. 24; “Limits to Revolutions”, s. 337-338).

¹⁵² John A. Lynn, “Tactical Evolution in the French Army, 1560–1660”, **French Historical Studies**, XIV (1985), s. 176-191

¹⁵³ Fernando González de León, İspanyol komutan Martín de Eguiluz’un sürekli ateş edebilmek amacıyla her biri beş askerden oluşan üç saf oluşturulmasını savunduğu eserini 1586’da kaleme alıp 1592’de neşrettiğini belirterek Felemenk Maurits’in konuyla ilgili mektubundan iki sene önce batı kamuoyuna malum olan bu yazının askerî devrim anlatımında göz ardı edilmesini eleştirir (“Doctors of the Military Discipline”: Technical Expertise and the Paradigm of the Spanish Soldier in the Early Modern Period”, **Sixteenth Century Journal**, XXVII/1 (1996), s. 73-74). Askerî devrim tezinde İspanyol Habsburglarına biçilen rolün eleştirisi için ayrıca bkz.: Robert A. Stradling, **Spain’s Struggle for Europe, 1598-1668**, London: The Hambledon Press, 1994, bilhassa bkz.: “Seventeenth-Century Spain: Decline or Survival?”, s. 3-32.

¹⁵⁴ Brain L. Davies, “Rus Askerî Gücünün Gelişimi”, s. 169.

değerlendirme konusunda muazzam bir fayda sağlamıştır. G. Ágoston'un bir keresinde dile getirdiği gibi, Osmanlı askerî üretimi ve teknolojisinin en azından 18. yüzyılın ortalarına kadar bariz bir gerilemeden şikâyetçi olmadığı artık kesinleştiğine göre, bundan sonra sorulması gereken soru, bu teknolojinin savaş meydanlarında nasıl tatbik edildiği olmalıdır. “Anlatının diriltilmesi”, bu kez kuramsal bir çerçevede, küresel bir askerî tarihin parçası olarak tekrar ele alındığında, Osmanlı askerî tarihinin daha anlamlı bir yere oturtulmasında kuşkusuz faydalı olacaktır.

1. 3. Hünkâr Kullarından Devlet Ordusuna: Osmanlı Ordusunun Büyümesi Olgusuna Yeni Bir Bakış

Osmanlı merkezî ordusu, 16. yüzyılın son çeyreğinde muazzam bir büyümeye şahit oldu. Kapıkulu ocaklarının kalabalıklaşması, 17. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra nispeten yavaşlansa da, yüzyılın sonlarına değin istikrarlı bir artış yaşanmaya devam etti. 1574'te Osmanlı hazinesinden maaş alan kapıkulu neferlerinin sayısı takriben 30.000 civarındayken, bu miktar otuz yıl bile geçmeden 75.000'e ulaşmıştı¹⁵⁵. Devlet maliyesine büyük bir yük getiren bu durum, 17. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Osmanlı merkezî birliklerine kabul edilenlerin sayısının azaltılmasına yol açtı. Ne var ki, en geç 17. yüzyılın ortasından sonra, bir sonraki kırılma anı olan 1683–1699 savaşlarına kadar Osmanlı kapıkulu ocaklarının mevcudu ortalama 70.000 seviyesinde seyretmeye devam edecekti.

Bu gelişme, modern araştırmacıların olduğu kadar – belki de onlardan daha fazla – bu olguya tanıklık eden Osmanlı münevverlerinin de kafasını meşgul etmişti. Bir kere, Osmanlı nasihatname yazarlarına göre, sebebi ne olursa olsun, sosyal kökenleri belirsiz insanların vergi muafiyetinden yararlananların oluşturduğu askerî zümresine

¹⁵⁵ H. İnalçık, “Military and Fiscal Transformation”, s. 288-291; R. Murphey, **Osmanlı'da Ordu ve Savaş**, s. 68, Tablo 3.5.

kabul edilmeleri “kanun-ı kadim”e aykırıydı. Üstelik her geçen gün daha fazla gencin padişah kulları arasına yazılması, 16. yüzyılın ikinci yarısındaki malî şartların gösterdiği gibi, Osmanlı hazinesinin kaldıramayacağı ağır bir külfet oluşturmaya başlamıştı¹⁵⁶. Kapıkulu ocakları, “ne idüğü belirsiz” şehir oğlanlarıyla dolu olduğuna göre, devlet hazinesini kurtarmanın yolu ulufeli kul sayısını azaltmaktan geçiyordu¹⁵⁷. Osmanlı sultanı, şayet kapıkulu neferlerinin hükümeti alaşağı etmeyi amaçlayan isyanlarıyla boğuşmak istemiyorsa, padişahlarına sonuna kadar itaat eden az sayıda savaşçı istihdam etmeliydi¹⁵⁸. Zaten bunların sayısı arttıkça muharebe meziyetleri azaldığı gibi, bir zamanlar raiyyet vasfı taşıyan bu nev-zuhur savaşçılar, bu kez vergi de ödemeyerek devletin gelir kalemlerini zayıflatmaktan başka bir işe yaramıyorlardı¹⁵⁹. Elbette bu itiraz, bir yönüyle, ziraî bir toplumun en büyük gelir kalemini oluşturan toprağın – bizim örneğimizde *mîrî* arazinin – yeniden “tımarrlı sipahi”lere tahsis edilmesini öngören ahlakçı bir yaklaşımın sonucuydu¹⁶⁰.

¹⁵⁶ **Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitâb-i Müstetâb**, yay. Yaşar Yücel, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 3-4, 13-15.

¹⁵⁷ **Koçi Bey Risâlesi**, Kostantiniyye: Matbaa-ı Ebuzziyâ, 1303/1886, s. 35. (Koçi Bey risalesinin Ebuzziyâ Tevfik baskısı **Koçi Bey Risaleleri**, haz. Seda Çakmakkıoğlu, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2008, s. 197-259 içinde tıpkıbasım olarak yeniden yayımlanmıştır). “... millet ve mezhebi nâ-ma‘lûm şehri oğlanı ve Türk ve Çingâne ve Tat ve Kürd ve ecnebî ve Laz ve Yörük ve katırcı ve deveci ve hammâl ve ağdacı ve kitâ‘-ı tarîk ve yan kesici ... mülhak olup ...” (s. 61) “Bu denlü kula mevâcib mi yetişür? Ve bu denlü mevâcibe hazîne mi vefâ eder?” (s. 54). Koçi Bey, ulufeli kul sayısının azaltılması için yeniçeri ve bölük sipahilerinin yedi yılda bir, ancak ölen yoldaşlarının boşluğunu dolduracak sayıda kapıya çıkarılmalarını (s. 112-113) ve merkez hazineden sabit maaş alanların havass-ı hümayun ve kamulaştırılan vakıf topraklarından elde edilecek dirliklere yollanmalarını önerir (s. 79-84).

¹⁵⁸ “... bölük halkı 992 târîhine gelince pâk ve mazbût, mutî‘ u münkâd ve az ve öz bir tâife idi” (Koçi Bey, s. 54). “... zamân-ı sâbıkda asker-i islâm az ve öz ve pâk ve mazbût iken her nereye teveccüh olursa bi-emri’llâhi teâlâ feth ve zafer nümâyân olup ...” (s. 63-64). “... asker çokluğu fâide virmez, az ve öz ve mutî‘ u münkâd gerek” (s. 73).

¹⁵⁹ “... lâzım değil iken neferât ziyâde olup ...” (**Kitâb-ı Müstetâb**, s. 3). “Tekâlîf-güzâr re‘âyâ ise kimi kul olup ve kimi kul nâmında ... mâ‘dâdı bunların bârın çekmeğe tâkat getüremeyip ...” (**Kanûn-nâme-i Sultânî li ‘Azîz Efendi: Aziz Efendi’s Book of Sultanic Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman**, haz. Rhoads Murphey, Washington, D.C.: Harvard University, 1985, s. 30).

¹⁶⁰ Rifaat Abou-el-Haj, Osmanlı siyasetnamelerinde temayüz eden “faziletli” sipahi imgesinin tarihî gerçeklikten kopuk, polemik amaçlı doğasını ele alır (“The Ottoman Nasihatname as a Discourse over ‘Morality’”, **Mélanges Professeur Robert Mantran**, ed. Abdeljelil Temimi, Zaghouan: Publications du Centre d’Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d’Information, 1988, s. 17-30).

Öte taraftan, Osmanlı düşünürleri, ne kadar “ecnebî”lerin Osmanlı askerî yapısına sızmalarını statü ve imtiyazlarına yönelen bir saldırı olarak algılasalar da¹⁶¹, 17. yüzyıl boyunca değişen şartlara kendilerini uyarlamayı bildiler. Bu, değişim çizgisinin iki uç örneği alınarak şöyle tarif edilebilir: Lütfi Paşa, büyük ihtimalle devlet hazinesinin menfaatlerini de gözeterек Osmanlı ordusunun “az ve öz” askerden, yani sayıları az olmasına karşın iyi eğitilmiş, saltanat davasına gönülden bağlı profesyonel askerlerden oluşması gerektiğini yazmıştı¹⁶². Belki de, Lütfi Paşa, bir Osmanlı ordusu değil; hanedanın çıkarlarını korumaya yönelik hünkâr kulları olarak Osmanlıların’ın ordusunu tarif ediyordu. Hâlbuki bu ordu, Kâtip Çelebi’nin yaşadığı çağda, kalabalık mevcudu ve imparatorluğun her köşesine yayılmış neferleriyle bir devlet ordusuydu. Kâtip Çelebi’ye göre, bu denli fazla sayıda asker beslemenin Osmanlı maliyesini zorladığı doğrudur; fakat devletin bekası için bu durumu görmezden gelmek daha isabetli olacaktır¹⁶³. Bundan da ötesi, Hezârfen Hüseyin Efendi, en geç 1675 itibarıyla – elbette fiiliyatta çok daha erken tarihlerden beri – maaşlarını nakit ödemeler yoluyla alan taifenin sayısını düşürmenin imkânsız olduğunu itiraf ediyordu. Kâtip Çelebi’yi iktibas eden Hüseyin Efendi’ye bakılırsa, nefer fazlalığı o denli korkulacak bir şey de değildi;

¹⁶¹ Osmanlı devletinin 16. yüzyılın sonlarından itibaren geçirdiği değişimin aydın tabaka üzerindeki etkisi hakkında nispeten zengin bir literatür mevcuttur. Bunlar arasında bilhassa şunlara başvurulabilir: Douglas Howard, “The Ottoman Historiography and the Literature of ‘Decline’ of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *Journal of Asiatic Society*, 22 (1988), s. 52-77; a. mlf., “Genre and Myth in the Ottoman Advice for Kings Literature”, *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, ed. V. H. Aksan-D. Goffman, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 137-166; Cemal Kafadar, “The Question of Ottoman Decline”, *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*, IV/1-2 (1997-98), s. 30-75. Konuyla ilgili Osmanlı kaynakları ve literatürün genel bir değerlendirmesi için bkz.: Hüseyin Yılmaz, “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/2 (2003), s. 231-298; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadîmin Peşinde: Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, 2 bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.

¹⁶² “Ve kul tâ’ifesi ni çoğaltmamak gerektür. ‘Asker az ve defâtîr mazbût ve esâmî mevcûde ve mukayyed gerektür. Ve ulûfeli yeniçeri on iki bin olmak kânûndur. On iki bin ‘asker çok ‘askerdür” (Mübahat S. Kütükoğlu, “Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 92.

¹⁶³ “Pes zâhir ve mukarrerdir ki, kulu tenzil idüp, Sultan Süleyman asrı gibi karâr-dâde kılmak mümkün değil, bir bîhûde ta’abdır. Hâlâ bu asırlarda Sipâh zümresi yirmi binden ve Yeniçeri tâ’ifesine otuz binden aşağı tenzil olunmayup sâir esnâfın dahi ana göre zararsız kesret ve galebesine kâ’il olmak lâzımdır. Nefer ziyâdeliğinden ol kadar be’is yoktur. Gâyeti mevâcib-i kesîreyi kânûn-ı kadîme ri’âyet ve hüsn-i tedbîr ile tenzil idüp kayırmak vâcibdir. Rızâ ile tarafeyne mülâyim ve kânûna muvâfık niçe nâfi’ husûslar vardır ki kaleme gelmez.” (Kâtip Çelebi, *Düstûrü’l-Amel li-İslâhi’l-Halel*, M. Tayyib Gökbilgin’in önsözünüyle, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979 içinde, s. 132-133.

hatta bazı bakımlardan faydalı olduğu bile söylenebilirdi. Mühim olan, sabit maaş alan kadroların mevâcib miktarlarını düşürerek ödemelerden kısmayı becerebilmektir¹⁶⁴.

Modern araştırmacılar, Osmanlı askerî teşkilatının erken modern dönemde geçirdiği dönüşümü, ya bu döneme şahitlik etmiş Osmanlı nasihatname yazarları gibi bozulma ve yozlaşma gibi olumsuz anlamlar içeren kavramlarla, ya da, bölüm başlığının aldatıcı kurgusunda olduğu gibi, karşıtlık ifade eden devrimci kırılmalar veya evrimci değişimlerle ele alırlar. Oysaki bu yaklaşımlar, Osmanlı ordusunun kalabalıklaşmasını tek başına dış etkenlere bağladığı ölçüde açıklayıcı olmaktan uzaklaşır. Esasında, Osmanlı ordusu, devletin kuruluşundan itibaren istikrarlı bir büyüme çizgisi izlemiş ve bu uğurda gitgide profesyonelleşen askerî sınıflar ihdas etmenin yollarını bulmuştu¹⁶⁵. İslamî askerî gelenek açısından ele alındığında, teorik olarak doğrudan padişahın şahsına bağlı hassa alaylarından ibaret olan “kapı-kulları”, 16. yüzyılın ilk yarısında çoktan devletin soyut kişiliğine hizmet etmeye başlamışlardı¹⁶⁶. En nihayetinde, bazı Osmanlı fikir erbabına kabul edilemez bir hukuksuzluk örneği gibi gelse de, kapıkulu neferleri, 16. yüzyılın sonlarında padişahın varlığından bağımsız olarak seferlere katılarak devletin stratejik gayelerini gerçekleştirmek için askerî hizmet vermekle mükellefler¹⁶⁷. Bu

¹⁶⁴ Hezârfen Hüseyin Efendi, bu satırları, muhtemelen kendi devrinin rakamlarını tutmadığı için çıkarttığı yeniçeri ve sipahi miktarları dışında neredeyse harfî harfine tekrar eder (**Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân**, haz. Sevim İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s. 105). Ayrıca bkz.: Robert Anhegger, “Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülâhazaları”, **Türkiyat Mecmuası**, 10 (1953), s. 365-393.

¹⁶⁵ Gyula Káldy-Nagy, “The First Centuries of the Ottoman Military Organization”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, XXXI/2, 1977, s. 147-183.

¹⁶⁶ Kanunî Sultan Süleyman devri Osmanlı askerî teşkilatını betimleyen muasır kaynaklar, kapıkullarını bir taraftan “hasşa alayı” olarak tarif ederken, öte taraftan “mevâcib-horân-ı hazayin-i ma'mûre” vasıflarına vurguda bulunurlar (Abdurrahman Sağırlı, “Şâhnâme-i Âl-i Osman'a Göre Kanuni Döneminde Askerî Teşkilatı”, **Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev**, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul: Kitabevi, 2008, s. 319-328).

¹⁶⁷ İbrahim Peçuyulu, 1594'te Koca Sinan Paşa'nın yeniçeri ağası Mehmed Ağa komutasındaki yeniçeri bölüklerini kullanmasıyla ilgili olarak “Bu zamâna gelince yeniçeri ağaları serdârlara koşundı olmak vâki' olmamış idi” der (**Târîh**, II, İstanbul 1281, s. 145). **Kitâb-ı Müstetâb** müellifi, kapıkulu ocaklarıyla padişahın şahsı arasında açılan mesafeyi, sultanın Osmanlı seçkinlerine siyasî düzenleme mevzi kaybetmesi şeklinde tarif eder (“... zîrâ Âl-i Osmânda merhûm Sultân Murâd Hân hazretlerinin evâ'iline gelinceye değin sipâhî ve silâhdâr ve Yeniçeri ağası mâdâm ki sa'âdetlü pâdişâhımız sefere varmaya bunlar vüzerâ ile sefere varmaları kânûn değildir ve kat'â olgelmemiştir. ... Sultân Murâd Hân hazretlerinin zamânından berû yirmi beş yıldan mütecâvizdir ki kânûn-ı Âl-i Osmân bozulub sipâhî ve silâhdâr ba'dehu Yeniçeri ağası vüzerâ ile sefere varılmağa ihdâs olundu” (**Kitâb-ı Müstetâb**, s. 17). Krş.: “... Arab ve

gelişim sürecinde, büyük ihtimalle, nasihatname yazarlarının bahsettiği türden bir “kul” ya hiç olmadı; ya da kapıkulu ocaklarına mensup olanların hakikaten de bir “hasa alayı”nın makul sayısını aşmadığı kısa bir zaman dilimi haricinde yaşamadı¹⁶⁸. Bununla birlikte Osmanlı tarihçiliği, nasihatname ve siyasetname literatürünün nasıl ele alınması gerektiğine dair revizyonist bir yaklaşım geliştirip Osmanlı gerileme paradigmasına saldıranca değin, tabiri caizse, yeniçeri ve sipahilerin 16. yüzyılın sonlarına kadar sergiledikleri “şablona uygun olmayan” davranışlar hoş görülmüştü¹⁶⁹.

Osmanlı askerî teşkilatının erken modern dönem boyunca aslen kendi iç dinamiklerinin yönlendirmesiyle değiştiğini belirtmek önemlidir. Ne var ki, bu tespit, 1570–1620 arasında vuku bulan hızlı personel artışının alışıldık seyrin üstünde bir büyümeye işaret ettiği gerçeğine gözleri kapatmamalıdır. Bir kavramlaştırma biçimine göre, “devrimci sıçramalar”, zaten uzun vadeli birikimli gelişim süreçlerinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan ani dönüşümlerin görüntüleridir. Başka bir deyişle, Osmanlı tarihinde de, biriken derece farklılıklarının nihayet bir nitelik farklılığına tekâmül etmiş olabileceği kabul edilebilir. Gene de, Osmanlı tarihçiliğinin nüfuzlu ismi H. İnalcık, meseleye teknolojik determinizm penceresinden bakıp Osmanlı merkezî iktidarının Alman tüfekçi piyadesiyle baş edebilmek adına benzer silahlarla donatılan kapıkulu neferlerinin sayısını arttırdığı kanaatini ilan etmiştir. Osmanlı devleti, ayrıca 1593–1606 savaşlarında, kapıkulu ocaklarının yeterli olmadığı durumlarda, belirli bir sefer müddetince hizmetlerine başvurulana tüfekçi *sekban* ve *sarıca* bölükleri kiralamıştı.

Acem ve Rûm’da olan memleketleri bu asker ile feth idegelinmiştir. Yoksa ulûfelu kapu kulları ancak pâdişâhımızın kafâdârlarıdır” (s. 15).

¹⁶⁸ Cemal Kafadar, 1521 tarihli bir ahkâm defteri kaydını esas aldığı makalesinde, 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başlarında, diğer yüksek askerî sınıf mensupları gibi, yeniçerilerin de ticaretle meşgul olduklarını ve bunun toplumsal ve idarî açıdan yadırganmadığını anlatır. Ahkâm defterinde kayıtlı hüküm, Mehmed isimli bir yeniçerinin atasından kalma çiftliği hukuken tevarüs edebildiğini, bunu kardeşiyle birlikte alenen işletebildiğini ve ortaya çıkan bir mülkiyet sorunu karşısında aile mülkünün haklarını kanun karşısında savunabilme rahatlığına sahip olduğunu gözler önüne serer (“Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine”, **Kim var imiş biz burada yoğ iken: Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun**, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 29-37).

¹⁶⁹ Kayda değer örneklerden biri, 1566 Zigetvar seferinin dönüşünde, II. Selim’in cülus bahşişi münasebetiyle çıkan isyanda bazı yeniçerilerin bozuk Türkçe’yle konuşmalarıdır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, isabetli bir saptamayla, bu durumu, yeniçeri adaylarının askerî ihtiyaçların aciliyeti yüzünden acemi ocağında geçirmeleri gereken süre dolmadan “kapıya çıkarılmaları” olduğunu söyler (**Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı**, 3. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 62).

Osmanlı askerî teşkilatının, kaçınılmaz biçimde, Habsburg askerî üstünlüğünün baskısıyla tüfekçi istihdamına dayalı piyade ağırlıklı bir terkibe evirildiği düşüncesinde olanlar, Yemişçi Hasan Paşa'nın batı cephesinden yolladığı telhiste geçen şu ibareleri sıklıkla tekrar etmişlerdir¹⁷⁰: "... mel'ûnların [Habsburg kuvvetleri] askerleri ekser piyâde ve tûfeng-endaz olmağla asâkir-i islâmın ekseri atlu olup piyâdesi az olduğundan gayri tûfenge mü'tad üstâdları nâdir olmağla hîn-i mukâbelede ve kal'â muhâsarasında azîm ızdırab çekilür¹⁷¹". Oysaki büyük ölçüde hatalı değerlendirilen bu satırlar pekâlâ, tüfekçi piyadelerin, erken modern dönem ordularında, aslen mevzi savunmalarında ve kale kuşatmalarında etkili oldukları şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim aynı arzın ilerleyen satırlarında, Bosna valisi Mehmed Paşa, Gazi Giray Han'ın komutasındaki Tatar askerleri, Peç, Zigetvar ve Pojega sancaklarına bağlı askerlerden müteşekkil bir kuvvetin başarılarından bahsedilmektedir¹⁷². Dahası, telhisin muhtevası, sadrazamın hayli arızî bir duruma işaret ettiğini akla getirir. Yemişçi Hasan Paşa, anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı ordularında hizmet eden tüfekçi piyadelerin toplam sayısından ziyade, kendi emrine tahsis edilen askerlerin azlığından şikâyet ediyor; "mukaddema olan serdar kullarına" verilen askerî kaynakların kendisine de bahşedilmesini isteyerek yeniçeri ağasının getireceği tüfekçileri dört gözle beklediğini belirtiyordu¹⁷³.

¹⁷⁰ H. İnalçık, "The Socio-Political", s. 199; V. Parry, "La Manière de combattre", s. 228, not. 3; C. Imber, **Osmanlı İmparatorluğu**, s. 368. Bu anlayış, Yemişçi Hasan Paşa'nın telhisinin kullanılma sıklığı düşünülürse, Osmanlı tarihçiliğinde epeyce sağlam bir yer edinmiş görünüyor (G. Ağoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 49).

¹⁷¹ Cengiz Orhonlu (haz.), **Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhîsler (1597–1607)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970, s. 71-72.

¹⁷² C. Orhonlu, **Telhîsler**, s. 72. 1596 Haçovası ve 1601 Kanije çarpışmalarına iştirak etmiş olan papalık sekreteri Marcello Marchesi, Papa V. Paulus'a hitaben kaleme aldığı bir mektupta, bu dönemde Habsburg ordularının Osmanlı kuvvetleri karşısında başarı kazanamamasını Osmanlı hafif süvarisinin etkinliğine bağlamıştı (Mustafa Soykut, **Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453–1683)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 133). 1588'de Yahya ibn Yahya es-Suveydî'nin Trablus'ta mehdilik iddiasıyla çıkardığı isyanla ilgili Koca Sinan Paşa'nın telhisine bkz.: "... Donanma-i Hümâyûn vardukda atluları olmamağla çokluk nesne edemeyüp ..." "müfsid-i mezbûrun ... def'ine atlu olmayınca mücerred gemiler ile 'asker göndermekle imkân yokdur. Atlu dahi Tunus'dan tedârük olunmak gerekdir" (**Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri**, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul: IRCICA, 2004, s. 126). Yahya ibn Yahya, Mehdi isyanı ilk patlak verdiğinde bin kadar yeniçeriye imha etmişti (A. Hess, **Unutulmuş Sınırlar**, s. 165-166).

¹⁷³ "... yeniçeri ağası kulları dahı mustevfa yeniçeri gönderilürse bi-inâyetillahi te'âlâ ... küllî hizmet görölmek mukarrerdür". "mukaddema olan serdar kullarına müstevfa asker ve hazîne ve küllî ruhsat ve istimâletler verilmekle niçe fütûhât-ı cemîle eylemişlerdür ..." "... nihâyet yarar tûfeng-endâz yeniçeri ağaları kulları ile mu'accelen irsâl oluna deyü i'lâm ..." (C. Orhonlu, **Telhîsler**, s. 72).

Osmanlı ordusunun kalabalıklaşması ve ateşli silahların proliferasyonu, hayli mantıklı ve öngörülebilir biçimde, el ele ilerleyen süreçler olduğundan, bu tespit, elde taşınan hafif ateşli silahların yayılması ile geleneksel Osmanlı içtimaî yapısının çatırdaması arasında sağlam bir zemine oturmayan aceleci bir bağlantının kurulmasına yol açtı. Osmanlıların, 16. yüzyılın sonlarında, batılı hasımlarına karşı *mukabele bil'misl* içgüdüleriyle tepki vererek devlet odaklı bir teknolojik yenilenme hamlesi içine girdikleri veya ordularını ateşli silahlarla donatarak askerî düzlemde batılı rakiplerine karşı bir denge unsuru sağlamaya çalıştıkları fikri Osmanlı tarihçiliğinde sağlam mevziler edindi¹⁷⁴. Hâlbuki Osmanlı ordusunun büyümesi olgusuna mutlaka merkezî devlet aygıtının gözüyle bakılacaksa, hâlihazırda Orta Avrupa savaş sahnesinin aslî bir oyuncusu olan Osmanlıların, bu sahnede sergilenen oyunu kurallarına göre oynadığı ifade edilebilir. Daha doğru bir kavrayışla ise, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ordu envanterinde ateşli silahların daha fazla yer tutmaya başlaması, Osmanlı ülkesinde çok daha alt seviyelerde yaşanan bir değişimin, Osmanlı toplumunun üst yapısını, bu arada da, Osmanlı merkezî ve eyalet birliklerinin formasyonunu şekillendirdiği şeklinde yorumlanmalıdır.

Nitekim bu yönde bir bakış açısı şekillendirebilmek için yeterince karine mevcuttur. *Sekban* bölüklerinin teşekkülü incelenirken, bu birliklerin Osmanlı merkezî iktidarının hizmetine girmesi ile tarihî bir olgu olarak ortaya çıkışları arasında bir ayırım yapılmalıdır. Hafif ateşli silahların Osmanlı topraklarındaki hayli erken tarihli dağılımı

¹⁷⁴ “Habsburg İmparatorluğu’na karşı yürütülen uzun savaşta (1593–1606) ortaya çıkan ilâve *tüfenk-endâz* piyade istihdamı, 1826’da Ocağın kaldırılması sırasında Bâbîâli bürokratlarının vurguladığı ‘düşmana *bil'l-misl* mukabele’ etme ilkesinin o tarihlerdeki uygulamasından başka bir şey değildi” (Gültekin Yıldız, **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826–1839)**, İstanbul: Kitabevi, 2009, s. 146-147). “Cermen piyadesiyle başa çıkabilmek için Osmanlı ordusunda tüfek vb. ateşli silahları kullanmayı bilen asker sayısının artması gerekiyordu. Tımarlı sipahilerin savaşlarda eskisi kadar etkili olmadığı görülmüştü” (M. Öz, **Kanun-ı Kadîmin Peşinde**, s. 50). C. Imber, çok daha erken tarihli örnekler verir (“... II. Murad’ın Cenevizlilerle ittifakı askerî teknolojinin Osmanlılarca benimsenmesinin yolunu açmıştır”, **Osmanlı İmparatorluğu**, s. 350). “Bundan dolayı [Osmanlı sipahisinin ateşli silah kullanmayı mertliğe sığdıramamaları] Osmanlı hükümeti Alman piyadesiyle rekabet edebilecek bir ordu oluşturmak için başka yollar aramıştır” (H. İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 53). Mustafa Akdağ, yeniçeri ocağının bozulmasının 16. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiğine dair anlatılanlara kendi cephesinden karşı çıkmış olsa da (“Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, V/III (1947), s. 291-309), Osmanlı tarihçiliğindeki hâkim paradigma H. İnalcık tarafından şekillendirilmiştir.

bir kenara bırakılsa bile¹⁷⁵, askerî hizmet icra etmek için bir araya gelen *sekban* bölükleri 1593'ten çok daha önceleri zuhur etmişti. Üstelik bu kiralık birlikler, ilk hizmetlerini Habsburglara karşı batı cephesinde değil, tam tersine Osmanlı imparatorluğunun doğu illerinde görmüşlerdi. Ne tür bir askerî formasyona tekabül ettiklerini belirtmek zor olsa da, daha 1570'te, Kıbrıs seferi için Doğu Anadolu'dan seferber edilen aşiret savaşçıları yanlarında bolca tüfekle gelmişlerdi¹⁷⁶. 16. yüzyılın son çeyreğinde, tüfeklerle mücehhez savaşçıların bu aşiret mensuplarından ibaret olmadığı, Arap diyarları, Mağrip ve Yemen gibi imparatorluğun en ücra köşelerinde bile ateşli silahların savaşçıları arasında büyük rağbet gördüğü açıktır¹⁷⁷.

Sekban bölükleri, askerî hizmetlerini belli bir efendiye kiralayan ücretli birlikler halinde yine Suriye havalisinde ortaya çıkmış görünüyorlar. Baki Tezcan, haklı bir değerlendirmeye, bu gelişmenin 16. yüzyılın ikinci yarısında bu bölgenin nispeten istikrarlı bir biçimde nakit ekonomisine geçişiyle alakalı olduğunu yazar. Sekban askerleri, 1580'lerde Şam eyaletindeki devlet idarecilerinin maiyetlerinde görülmeye başlanmışlardı. B. Tezcan'a göre, bu durumu, tarihlemesi gereği askerî ihtiyaçlarla açıklamak olanaksızdır. Suriye örneğinde sekbanlar, yerel iktidar mücadelesinin araçları olarak kullanılan ücretli birlikler olarak tebarüz etmişlerdi. Başka bir deyişle, hem bölgeye tayin edilen Osmanlı yöneticileri, hem de mahallî nüfuz sahibi şahsiyetler, nakit para ekonomisinin yükseldiği bir dönemde, sahip oldukları servetin bir kısmını birbirlerine karşı güçlenmek amacıyla asker kiralamak için kullanmışlardı¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Bu konudaki bilgilerimizin ana kaynakları olan M. Akdağ ve M. Cezar, Anadolu'daki başıboş genç nüfusu tanımlamak için "sekban", "sarıca" ve "levent" tabirlerini hayli gelişigüzel kullanırlar. Bunlara göre, levent ve sekban toplulukları, temelde ağır vergiler yüzünden yurtlarını terk eden çiftbozan köylülerden ibarettir. Bu nüfus kitlesi, aileleriyle dolaştıklarında "gurbet taifesi", sefere davet edildiklerinde "garip yiğitler", bir devlet görevlisinin kapısına yazıldıklarında "sekban" ve başıboş çapulcu eylemlere giriştiklerinde "levent" ismini almışlardı (M. Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, s. 16-17).

¹⁷⁶ Ahmed Refik, "Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Ait Resmi Vesikalar", **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, V/1-2 (1927), s. 36-37, belge no. 10.

¹⁷⁷ H. İnalçık, "The Socio-Political", s. 201-202.

¹⁷⁸ Mustafa Âlî, *sekban* kuvvetlerin ilk defa Hadım Cafer Paşa tarafından Safevilere karşı yürütülen savaşta (bilhassa 1585-90 safhası) yaygın olarak kullanılmış olduğunu yazar (Gelibolulu Mustafa Âlî, **Kühü'l-ahbâr**, nşr. F. Çerçi, III, Kayseri 2000, s. 504, 506, 523, 525). Özellikle bkz.: "Hafî olmaya ki, zamân-ı devlet-i 'Âl-i Osman'da tûfeng-endâz sekbânlarâ ragbet ü iksâr idüp, çâk bu mertebede cem'iyet, evvelâ mezbûr Ca'fer Paşa'dan olmuştur" (s. 529-530). Ayrıca bkz.: Selânikî Mustafa Efendi,

Bu gözle bakıldığında, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı başkentinin iktidarını sarsan celalî isyanlarında boy gösteren hususî ordulara anlam vermek kolaylaşır. III. Mehmed döneminin en yıkıcı ayaklanmalarından birini çıkaran Karayazıcı Adbülhalim, muhtemelen 1594'te, Safed sancağına tayin edilen Derviş Bey'in buraya gelmesinden kısa bir süre sonra kiraladığı sekban bölüğünün reisiydi. Nitekim Derviş Bey, kendi mansıbının Çerkes Deli Ali'ye tevcih edildiğini öğrendiğinde, efendisine ayaklanarak mansıbını korumasını söyleyen bizzat 300 kişilik tüfekçi birliğinin başındaki Karayazıcı olmuştu. Bu teşebbüsün başarısızlığa uğraması üzerine Kilis'e giden Karayazıcı, başkentteki hükümetle ipleri atmış başka bir yönetici olan Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'yla güçlerini birleştirdi. 1599'da, Karaman valisi Hüseyin Paşa'yı saflarına katan Karayazıcı'nın 8000 kişilik iyi talimli bir kuvvete sahip olduğu rivayet ediliyordu¹⁷⁹.

Osmanlı kaynakları, celalî önderlerinin sancağı altında toplanan isyancıların sayısı hakkında genelde abartılı rakamlar verirler¹⁸⁰. Bununla birlikte bu kitlelerin gerçek sayısı ne olursa olsun, büyük kısmının, ister piyade ister süvari olsun, elde

Tarih-i Selânikî, I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 196. Baki Tezcan, yine de, bu uygulamanın Safevi savaşlarıyla doğrudan bir ilgisi olmayıp 1580'li yıllarda Suriye'de tezahür eden siyasî çekişmelerde ortaya çıkan sekban bölüklerinin doğal bir yansıması olduğu kanaatinde (Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618–1622), yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 2001, s. 203-218).

¹⁷⁹ Günhan Börekçi, **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603–17) and his Immediate Predecessors**, yayımlanmamış doktora tezi, The Ohio State University, 2010, s. 31-35; Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 20-31, 210-213. Celalî liderlerinden Canbuladoğlu Ali Paşa, Osmanlı başkentine yolladığı bir mektupta kendisi ve maiyetindekilere on dört üst düzey mansıp tevcih edilmesi mukabilinde Osmanlı ordusuna 16.000 asker temin etmeyi taahhüt etmişti (William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyân, 1591-1611**, çev. Ülkün Tansel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 197-198).

¹⁸⁰ Hasan Beyzade'ye göre, Canbuladoğlu Ali Paşa, etrafına "otuzbinden ziyâde, tufenglü piyâde ve bir ol denlü, süvârî asker" toplamıştı (**Hasan Bey-zâde Târîhi**, III: Metin ve İndeks (1003–1045/1595–1635), haz. Şevket Nezihî Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 860). Mustafa Sâfi ise, bu sayıyı 20.000 piyade, 20.000 süvari olarak verir (**Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârîh'i**, II, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 64). Ahvâl-i Celâliyân'ın kimliği belirsiz müellifine bakılırsa, Kalenderoğlu, Anadolu'da yaklaşık 20.000 kişiden oluşan bir ordu topladığında, komutası altındaki askerleri dokuz alaya taksim ederek, her alay içinde biner kişilik tüfekçi birlikleri oluşturmuştu (**Ahvâl-i Celâliyân ve Ekleri**, haz. Yusuf Küçükdağ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, 1976, s. 32-41). Canbuladoğlu Ali'nin 6700 kişilik yaya sekbanlarını 162 odaya ve 8000 kişilik süvari kuvvetini altı tümene taksim etmesi hakkında bkz.: W. J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyân**, s. 98.

taşınan ateşli silahlarla donanmış oldukları açıktır. Oysaki Osmanlı askerî tarihçiliğinde pek sorgulanmadan kabul edildiği gibi, ateşli silahlar, geleneksel savaş gereçlerine teknolojik bir üstünlük sağlıyorlar; hatta H. İnalcık'ın dediği gibi, ateşli silah kullanmayan timarlı sipahiler bu zafiyetlerinden ötürü kırsal kesimde güvenlik temin etmekten aciz kalıyorlar idiyse¹⁸¹, imtiyazlı statüleri gereği daha yüksek gelirlere tasarruf eden sipahilerin bu son model askerî alet edevatı hangi gerekçeyle içtimaî hiyerarşinin alt kademelerinden gelen vasıfsız gençlere terk ettiklerine anlam vermek zorlaşır. Tüfeğin geleneksel menzilli silahlar karşısında ne cinsten bir üstünlüğe sahip olduğu tartışılması icap eden bir mevzudur – tezin “Usta Savaşçının Pahalı Zevki” bölümünde bu konu daha derinlemesine incelenmiştir –; fakat her halükarda, Osmanlı ülkesinde seferber edilebilir askerî kuvvetin artışı ile bu silahlar arasında inkâr edilemez bir bağlantı olduğu aşikârdır. En basit ifadesiyle, tüfek, bu dönemde, asker toplama yönteminin kitleselleşebilmesi için en uygun silahtı.

Bu arada, en geç 17. yüzyılın başında, Osmanlı yöneticilerinin zihninde, asker besleme ile arazi tasarrufu arasındaki varsayımsal bağ büyük ölçüde ehemmiyetini yitirmişti. Bu örneklerden biri, Karayazıcı isyanını bastırmakla görevlendirilen ilk Osmanlı serdarı olan Mehmed Paşa ile ilgilidir. Mehmed Paşa, Bağdat valiliğine atandıktan bir süre sonra, 1604'te, görevinden azledilmiş ve kendisine arpalık olarak Karaman sancağı verilmişti. Bu esnada İran cephesine doğru yol alan Cigalazade Sinan Paşa ile Konya civarında buluşan Mehmed Paşa, Karaman topraklarının sayısı 3000 kişiyi bulan hususî birliklerini doyurmaya yetmeyeceğini ileri sürerek rahatsızlığını dile getirmişti¹⁸². Sabık Bağdat valisi Mehmed Paşa, kendisine Karaman sancağının *arpalık* olarak verildiği, yani bir anlamda, geçici bir süreliğine de olsa, aktif hizmetten uzaklaştırıldığı halde, maiyetinin mevcudunu kendisine tevcih edilen toprağın gelirlerine uydurmaktansa, tersini yapmaya çalışmıştı. Sonunda Mehmed Paşa, itirazlarının

¹⁸¹ H. İnalcık, “The Socio-Political”, s. 195-196. H. İnalcık'a göre, Osmanlı yönetimi, kadim bir kural olarak reayanın silah taşımaya karşıydı. Bu amaçla ateşli silah kullanımı da, bu silahların geleneksel silahlar karşısındaki üstünlüğü kısa sürede anlaşıldığından yasaklanmıştı. “... since their superiority to conventional arms was soon recognized” (s. 195).

¹⁸² **Mehmed bin Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr-ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı**, haz. Abdurrahman Sağırılı, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 643.

semeresini alarak Şam vilayetine tayinini sağlamasına karşın bir müddet sonra burada idam edildi. Keza Celali reislerinden Karayazıcının kardeşi Deli Hasan, sadrazam Yemişçi Hasan Paşa tarafından affedilip 1603'te Bosna beylerbeyiliği ile ödüllendirildikten sonra, Macaristan cephesinde bulunan Osmanlı ordusuna 10.000'den fazla adamıyla birlikte katılmıştı. Üstelik Deli Hasan'ın yanındaki kuvvetler, bütünüyle Gelibolu'dan onunla birlikte geçen askerlerden müteşekkildi¹⁸³. Diğer bir ifadeyle, artık Bosna valisi olan Hasan Paşa, *Üngürüs seferine* Bosna eyaletinin askerleriyle değil; kendi şahsına bağlı bambaşka bir askerî kuvvetle katılmıştı.

Bu noktada Osmanlı devletine bakışımızı çarpıklaştıran temel bir hatanın farkında olmak önemlidir. Osmanlı tarihçiliğinde baskın anlayış, devletin toplumdan soyutlanabilen, emelleri ve işleme pratiği bakımından kendi içine kapalı, aygıtları ve kurumları itibariyle yönetilenlerin/reayanın karşısına yerleştirilebilecek bir varlık olduğunu kabul etmek olmuştur. Hâlbuki devleti nesneleştirmekten vazgeçip, bunun toplumla iç içe ve sınırları belirsiz tarihî bir yapı olduğu kabul edildiğinde, 17. yüzyıl Osmanlı tarihini anlamak kolaylaşır¹⁸⁴. Belirli bir anda, bir “celalî” ile Osmanlı idarî teşkilatında hukukî yollardan mansıp tasarruf eden bir bey veya paşa arasındaki ince ayrıma haklı olarak dikkat çekenler olmuştur. Bu yüzden seferber edilebilir Osmanlı askerî gücünün temerküzünde, şu ana değin kullanılan denklemi tersine çevirip, soyut bir devlet aygıtının siyasî rekabetten kaynaklanan silahlanma yarışının dışındaki etkenlere daha fazla eğilmek gerekir. Ne de olsa, eski celalî reislerinin maiyetlerindeki sekban bölükleriyle Osmanlı yönetim mekanizmasına kabul edilmelerinde olduğu gibi, Osmanlı idare azalarının kendi adlarına topladıkları askerî kuvvetler önemli görünmektedir. Örneğin 1596 yılında, sadrazam Cigalazade Sinan Paşa, Anadolu'dan “kendi kapısı” için asker yazmıştı. Bayram Çavuş, tanzim ettiği defterde ismi geçenleri, Osmanlı merkezî ordusu modelinde, topçu, cebeci, silahdar ve sipah oğlanı bölükleri isimleri altında teşkilatlandırdı. En sonunda bu kuvvetin başında cepheye yollanan Bayram Çavuş, bu hizmetleriyle Osmanlı ordusunun muharebe gücünü artırmanın yanı

¹⁸³ İbrahim Peçuyulu, *Târîh*, II, s. 270-271.

¹⁸⁴ Konuya ilişkin usta bir değerlendirme: Gabriel Piterberg, *Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımın Tarihle Oyunu*, çev. Uygur Abacı, İstanbul: Literatür, 2005, s. 187-198.

sıra, Osmanlı merkezî iktidarının ve bizzat sadrazamın siyasî arenada elini hayli kuvvetlendirmiş olacaktı¹⁸⁵.

Sekban bölüklerinin teşekkülü ve kapıkulu ocaklarının kalabalıklaşması, ne “devlet”in askerî ihtiyaçlar doğrultusunda sosyo-politik düzeni baştan düzenlemesine, ne de 1593–1606 batı cephesi gibi spesifik bir olaya bağlı değilse, 1570–1620 arasında gözlemlenen kayda değer personel artışı neyle açıklanabilir? Bu izahat uğraşında, askerî hareketliliğin *sürekliliği* ya da erken modern döneme geçiş sürecindeki durumun karşıtlığını nitelemek üzere askerî hareketliliğin *sürekli hale gelmesi* temel değişken olarak tatbik edilebilir. Kaba bir karşıtlık kullanmak gerekirse, Osmanlı ordusunun kalabalıklaşması olgusu, 16. yüzyılın son çeyreğinde, geleneksel mevsimlik seferlerin yerini uzun soluklu cephe savaşlarına bırakması ve takriben aynı tarihlerde, nispeten sabit hale gelmiş olan sınır hatlarında askerî çatışmaların kesintisiz bir hal alması ile çok daha iyi açıklanabilir.

Osmanlı idaresi, 1578’de Lala Mustafa Paşa’nın Şirvan’a yönelik seferinin ardından neredeyse otuz yıl boyunca devamlı savaş halinde bulundu. Macaristan ve İran sınırında açılan sabit cepheler, her sene bu bölgelere taze kuvvetler yollanmasını mecbur kılmıştı. *Sürekli* savaş halini, 1571 İnebahtı hezimetini ile başlatmak da mümkündür. Çünkü bu ağır yenilgi, Osmanlı askerî yönetimini hâlihazırda hizmet veren çok sayıda profesyonel askerinden mahrum bırakmıştı¹⁸⁶. Bu geçiş döneminde, ordu saflarını mümkün olan en çabuk şekilde yeni muhariplerle doldurabilmenin yegâne yolu, bu olguya şahitlik eden Osmanlı fikir adamları ne denli sert bir dille eleştirirlerse

¹⁸⁵ Cigalazade Sinan Paşa’nın Bayram Çavuş aracılığıyla bir araya getirdiği sekbanlar için bkz.: M. Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, s. 366-367.

¹⁸⁶ Colin H. Imber, “The Reconstruction of the Ottoman Fleet After the Battle of Lepanto, 1571–1572”, **Studies in Ottoman History and Law**, İstanbul: The Isis Press, 1996, s. 85-101; Halil İnalcık, “Lepanto in the Ottoman Documents”, **Il Mediterraneo nella seconda metà del ’500 alla luce di Lepanto**, ed. G. Benzoni, Florence: L. S. Olschki, 1974, s. 185-192; Niccolò Capponi, **Victory of the West: The Story of the Battle of Lepanto**, London: Macmillan, 2006, s. 288-291. Osmanlı muharip kitalarının artan mevcudu ile Osmanlı deniz gücünün büyümesi arasındaki ilişki henüz araştırılmamıştır. Bununla birlikte Osmanlı donanma gemilerini muhariplerle donatma ihtiyacı, ister istemez, kapıkulu ve acemi ocaklarının personel yetiştirme süreci üzerinde baskı uyguluyordu. 1585’te Osmanlı kadırgalarında istihdam edilmek için 400 ulufeli acemi oğlanı talep edilmişti (MD. 58, 49/138). Ne var ki, 400 acemi oğlanın kapıya çıkarılması, “ulufeli acemî oğlanlarına müzâyaka” verdiği için 200 yeni aceminin derhal ocağa yazılmasını gerektirdi (MD. 58, 180/472).

eleştirsinler¹⁸⁷, kapıkulu ocaklarının sıkı eğitim kurallarını esnetip ocak kapılarını yabancılara açarak uzun vadede devşirme sisteminden vazgeçmekti.

Esasında, Osmanlı müelliflerinin bazıları, Osmanlı askerî teşkilatının içine düştüğü buhranla kesintisiz harp yılları arasındaki ilişkiyi açık sözlülükle dile getirmişlerdir. Selaniki, “sipahi”nin yirmi yılı aşkın bir süredir, kâh İran canibinde kâh Macaristan’da savaşmak zorunda kaldığını yazar¹⁸⁸. Dolayısıyla çiftbozan reayanın rüşvet yoluyla kendini “padişah kulu” yazdırmasının yolu açılmıştır¹⁸⁹. Talikizade ise, Belgrad Müslümanlarının ağzından, Hıristiyan zaferleri yüzünden 1593 yılına gelinceye değin binlerce tecrübeli askerin şehit düştüğünden şikâyetçi olur¹⁹⁰. Osmanlı içtimâî yapısının dört tabaka üzerine yeniden inşa edilmesinin gerekliliğinden dem vuran Hasan Kâfi’nin çok daha müşahhas bir örneği vardır. 1593 yılından beri, her sene savaş yaşanan Bosna ve Hırvat serhatlarından halk zorla asker yazılmaktadır. Seferi tertip eden ümera, vilayetlere yolladığı zabitlerle insanların çifti çubuğu, ya da kasabadaki zanaatını bırakmasına sebep olup zorla askere almaktadır. Bosna doğumlu Hasan Kâfi’nin değerlendirmesi, nispeten anlık bir “kesit resmi” hüviyetini taşıdığı için yanıltıcı olabilirse de, müellifin “reâyâ”nın askere alınması ile “Uzun Savaş” arasında kurduğu ilişki açık ve doğrudandır¹⁹¹. Görünen o ki, Koca Sinan Paşa’nın Şirvan ve Tebriz’den gelen defterleri tetkik ettikten sonra 390 kişinin altı bölük ocaklarındaki mensubiyetini

¹⁸⁷ **Kitâb-ı Müstetâb** müellifinin devşirmeler için tarif ettiği “ideal” hizmet süreleri ve terfi yolları, en iyimser tahminle, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devletinin içine düştüğü askerî yarışın hizına yetişebilmekten fersahlarca uzaktır (s. 6-8). Koca Sinan Paşa, bir yıl üç ay içinde, “kimi sahih ‘acemi oğlanı kimi ecnebiden” 5037 neferin ocağa alınmasından duyduğu dehşeti sultanla paylaşmıştır (**Koca Sinan Paşa’nın Telhisleri**, s. 20-21). Krş.: “Bu kulunuz evvel vezâretimden gideli beş altı yıl içinde on bir bin kul izdiyâd buldu” (s. 89). Anlaşılan, kapıkulu neferleri de, reaya kökenli ecnebilere kendilerine yoldaş olarak yazılmasından pek hoşnut değildiler (s. 100-101).

¹⁸⁸ **Selânikî**, I, s. 345-346

¹⁸⁹ **Selânikî**, II, s. 478-479.

¹⁹⁰ “... bu aralıkda kefare-i siyeh-rûz müsülmân üzerine tokuz kere mansûr u firûz olup, bu tokuz müsibetde her birinde üçer dörder bin ehl-i İslâm şehîd ...” (**Ta’lîkî-zâde’s şehnâme-i hümâyûn: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593–94**, nşr. Christine Woodhead, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983, s. 145).

¹⁹¹ “Bu re’âyâ ve kasabât halkı muhârebeye cebr ile sürülmek kadîmden olmayup, bin bir târîhinden bu ana gelince vâki’ oldu. Hususân serhadd-i Hırvat ve Bosna’da târîh-i mezbûrdan berü her yıl sefer zamânı olduğu gibi ser-asker olanlar vilâyete âdemler salup, ekin eken re’âyâ ve berâyâyı ve kasabâtda olan cemâ’at-ı müslimîn ve ehl-i hırfeti cebr ile sefere sürmekle ...” (Mehmet İpşirli, “Hasan Kâfi el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri *Usûlü’l-Hikem fî Nizâmî’l-Âlem*”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, 10-11 (1979-1980), s. 253).

silmesinde olduğu gibi, anlık cephe gereksinimleri merkezî iktidarın tasvip etmekte zorlandığı askere yazma uygulamalarının ihdasına yol açıyordu¹⁹². Bu açıdan değerlendirildiğinde, Kavanin-i Yeniçeriyan'ın anonim yazarının III. Murad'ın oğlu Mehmed'in 1582'deki sünnet düğünde kanuna aykırı biçimde ocağa yazılanlarla ilgili efsanevî hikâyesi, kapıkulu teşkilatında yaşanan dönüşümün “temsilî” bir tarihini veriyor gibidir¹⁹³. Birçok nasihatname yazarı, kapıkulu nizamının bozulma tarihi olarak III. Murad saltanatına işaret ederek aynı doğrultuda göndermeler yaparlar¹⁹⁴. Koçi Bey, IV. Murad'a takdim ettiği risalesinde, eserini kaleme aldığı 1631 yılıyla III. Murad'ın hükümdarlık dönemindeki uygulama ve rakamları sıklıkla karşılaştırır¹⁹⁵. Aziz Efendi de, kendi dönemindeki kapıkulu neferlerinin sayısıyla III. Murad devrini mukayese ederek yozlaşmanın başlangıcını tespit eder¹⁹⁶.

Bu durumda, 1593–1606 Osmanlı-Habsburg savaşlarının, Osmanlı asker toplama yöntemlerinin kitleselleşmesine kendi cephesinden yaptığı katkının tek başına Osmanlı askerî yapısını dönüştürmeye zorlayan devrimci bir nitelik taşıdığını ilan etmenin gereği yoktur. 1578–90 Osmanlı-Safevi ve 1593–1606 Osmanlı-Habsburg savaşları, devletler arası askerî rekabetin doğası gereği Osmanlı askerî teşkilatında elbette kalıcı izler bırakmıştır. Ne var ki, Uzun Savaş yıllarında, Osmanlı askerî yönetiminin esas ihtiyacı, aslında herhangi bir sefer döneminde olduğu gibi, “tüfekli piyade askeri” değil, çok daha basit ve temel bir gereksinim olarak “asker”di. Osmanlı ordusunun tüfekçi kıtalarla dolmasına ilişkin tartışmalarda sıklıkla unutulmasına rağmen İran cephesi de, esas itibarıyla, Osmanlı yönetimini en acil şekilde taze birlikler donatarak ertesi senenin çarpışmalarına hazır olmaya zorluyordu. Bu arada, Osmanlı merkezî iktidarı, yenilenebilir insan kaynakları için öncelikle ucuz piyade neferlerine başvurursa da, taktik

¹⁹² **Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri**, s. 33-34.

¹⁹³ “Kavânin-i Yeniçeriyan-ı Dergâh-ı Âlî”, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, ed. Ahmet Akgündüz, IX, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 155; Koçi Bey, s. 57-64.

¹⁹⁴ **Kitâb-ı Müstetâb**, s. 3-4, 8, 26, 36.

¹⁹⁵ 1574'te III. Murad'ın tahta cülus ettiği esnada hizmet veren ulufeli personel sayısı (s. 25-27); 1574'te sadrazamların idarî özerkliklerini yitirışı (s. 30); 1584'te yabancıların dışarıdan timar alması (s. 46-47); 1631'de ulufeli kul sayısı ve 1584'te kapıkulu ocaklarına ecnebilerin girişi (s. 53-55); 1582'de “milleti ve mezhebi belirsiz” kişilerin ocağa kabulü (s. 61); ulufeli personelin artmasından ötürü vergilerin yükselmesi (s. 64-65).

¹⁹⁶ Aziz Efendi, s. 29.

gerekçelerle süvari kıtaları toplamak için de elinden geleni yapıyordu. Bir örnek vermek gerekirse, Osmanlı ricali, 1599-1600’de yaptıkları gibi, süvari kuvvetlerinin cephe etkinliğine ihtiyaç duyduklarını hissettikleri her anda atlı muharıpler seferber etmek için gerekli girişimlerde bulunmuşlardı¹⁹⁷. Osmanlı süvarisinin ateşli silahlarla teçhiz edilmesi, hala araştırılmaya muhtaç bir konu olmakla birlikte bu gibi savaşçıların tahmin edilenden daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu düşünülebilir. Osmanlılar, Safevi savaşları esnasında Revan’ı zapt ettiklerinde buraya 500 kişilik bir “tüfeng-endâzân-ı süvari” bölüğü tayin etmişlerdi¹⁹⁸. Osmanlı komuta heyeti, 17. yüzyılın başında da, eyalet kuvvetlerine ilaveten, taktik roller dağıttıkları atlı kuvvetleri cephede etkili bir şekilde kullanıyordu. Bu taktik birimlerin belki de en meşhuru olan Şam yeniçerileri, darbe esaslı taarruzlar için kargı taşımaları dışında at üzerinde tüfeklerini ateşleme hünerine de sahiptiler¹⁹⁹. Osmanlı ordu yönetimi, 1621 Hotin muharebesinde de, “atlı yeniçeri”lerin askerî hizmetlerini takdirle karşılamıştı²⁰⁰.

1605’te Macar serhaddına yollanan birbirini tamamlayan iki hüküm, 17. yüzyıl boyunca Osmanlı ordu terkinin nasıl bir dönüşüm içinde olduğunu tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer. Budin kalesinde gönüllü sıfatıyla süvari hizmeti vermesi gereken muhafızların bir kısmının at ve gerekli teçhizatı karşılayamadıklarının anlaşılması üzerine, bunların gönüllü gediklerinin alınıp “yaya” olarak kaydedilmeleri istenmişti. Bu

¹⁹⁷ 1008/1599 tarihinde Safevi cephesine sevk etmek üzere, 20 bayrak altında, her bir bölükte 50 nefer olarak 1000 kişilik süvari kuvvetinin toplanması hakkında bkz.: M. Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, s. 349; belgenin çeviriyazı metni: s. 382-385.

¹⁹⁸ **Kühü’l-ahbâr**, s. 453.

¹⁹⁹ **Selânikî**, I, s. 322, 420; **Kühü’l-ahbâr**, s. 609-612. Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Şam yeniçerilerinin Uzun Savaş’taki varlıklarına atıfta bulunur (s. 264, 277). C. Finkel’e göre, 1593–1606 çarpışmalarına katılan Şam yeniçerilerin sayısı 500–600 civarındaydı (**Administration of Warfare**, s. 34-35; MD 72 94/184, 180/344, 226/437, 227/438). Çağdaş bir İtalyan konsolosuna bakılırsa, bunlar Osmanlı ordusunun en iyi tüfekçileriydi (W. Griswold, **Anadolu’da Büyük İsyân**, s. 246). 1600 Kanije seferinde, yeniçeri ağasının komutası altında bulunan “atlı yeniçeri”ler için bkz.: C. Finkel, **Administration of Warfare**, s. 35; MD 72 432/834.

²⁰⁰ Turla nehrini tutan Osmanlı birliklerine destek amacıyla gönderilen 500 kişilik atlı ve tüfekli yeniçeri bölüğü hakkında bkz.: Mehmed Kiları (Halisi), **II. Osman Adına Yazılmış Zafer-Nâme (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI)**, haz. Yaşar Yücel, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1983, s. 126, 133, 150.

sonuncu gruba, askerî hizmetlerine karşılık daha düşük bir meblağ takdir ediliyordu²⁰¹. Başka bir ifadeyle, “gönüllü”ler, piyade yoldaşlarına nazaran daha yüksek ücret almalarına rağmen tam teçhizatlı bir süvari savaşçısının yüzleşmek zorunda olduğu masrafların yine de üstesinden gelemiyorlardı. Doğrusunu söylemek gerekirse, Osmanlı devlet ricali, hem bu dönemde, hem de 17. yüzyılın ortalarında çıkardığı seferberlik emirlerinde “ata ve dona kâdir” herkesi orduya katılmaya çağırıyordu²⁰². Ne var ki, üstesinden gelinmesi güç maliyet sorunları, süvari kuvvetlerin muharebe potansiyeli ne olursa olsun, Osmanlı sahra ordularını uzun vadede piyade ağırlıklı bir terkibe dönüştürecek²⁰³.

Benzer şekilde, Osmanlı merkezî ordusunun 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sergilediği göz kamaştırıcı büyüme, tüfekli piyade neferlerinin taktik gerekçelerle artırılmasından ziyade kapıkulu ocaklarının tamamının topyekûn genişlemesine işaret eder. 1583 ile 1609 arasında, yeniçerilerin sayısı gerçekten de 16.905’ten 37.627’ye fırlamıştı; fakat aynı dönemde, cebecilerin mevcudu 1382 neferden 5730’e, merkezî süvari alayları mesabesindeki altı bölük halkının mevcudu da, 9341’den 20.869’a yükselmişti²⁰⁴. B. Tezcan, bu tespitten hareketle, 17. yüzyılın başında yaşanan gelişmelerin haklı olarak batı cephesine özgü teknolojik yeniliklerle ilgisinin olamayacağını söyler. Ona göre Osmanlılar, Habsburg tüfekli piyadesine karşı tedbir almak amacıyla ordularına çekidüzen vermeye çalışıyor olsalardı; maaş defterlerini, tam da ödemeler dengesinin bozulduğu bir dönemde, gereksiz yere yüksek maaşlı *sipahi*,

²⁰¹ MD 77 65/230, 172/513. C. Finkel, ilgili hükümleri değerlendirdiği kitabında, Budin gönüllülerini sefer ordusuna katılmaya heves eden gönüllü savaşçılarla karıştırmış gibidir (**Administration of Warfare**, s. 30-31).

²⁰² SLUB Eb. 387, vr. 42b (evâhir-i Zilkade 1071/17–27 Temmuz 1661); vr. 104b (evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663); vr. 114b (evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664); vr. 115a (evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664) 1663’te Uyvar’daki arazi ve ticaret şartlarını düzenlemek amacıyla tertiplenen kanunnamede, Osmanlı devleti adına bu havalide at yetiştiren çiftçilerinin oşür vergisinden muaf tutulacakları kayıtlıdır (TT 698, s. 2-3).

²⁰³ Teyit etmesi güç olsa da, **Kitâb-ı Müstetâb** müellifi altı bölük sipahilerinin bazılarının içine düştüğü bedbaht hale dair uç bir örnek verir. “...ba’zısı dahî gerçi tarîkiyle bölüğe geçmiştir, lâkin fakîrî’l-hâl olmağla ata ve dona kâdir olmayub piyâde sefere varır ki ancak ulûfe yoklamasında bilinür ...” (s. 38).

²⁰⁴ 1582–1583 yılları için **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, II, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 45; 1609 için Ayn Ali Efendi, **Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân ve Risâle-i Vazîfe-horân ve Merâtib-i Bendegân-i Âl-i Osmân**, M. Tayyib Gökbilgin’in önsözleriyle, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979, s. 88-91.

silahdar, ulufeci ve gureba ile doldurmazlardı²⁰⁵. Mevacip defterlerinde adı geçen neferlerin ancak kısıtlı bir miktarının cephelerde faal olarak hizmet ettiklerine işaret eden B. Tezcan, bu yüzden kapıkulu ocaklarında gözlemlenen personel artışının askerî olmaktan ziyade siyasî ve sosyopolitik bir fenomen olması gerektiğini ileri sürer. Kapıkulu ocaklarında atıl kadroların doğmasının sebebi, bilhassa serdar-ı ekrem sıfatıyla başkentten uzaklaşan bir devlet görevlisinin, muazzam paralar kazanma ihtimalini doğuran atamalar yapma yetkisine kavuşmasıyla ilişkilidir. Bu kişiler, aynı zamanda bu makamlara geçme şartı olarak “hariç”ten adamları devlet kademelerine getirme hakkını talep etmişlerdi. Osmanlı başkentinde sıkça yaşanan siyasî karışıklıklarda sipahi ve yeniçerilerin oynadığı rollere bakıldığında, bunların belirli bir devlet adamının “tevabi”leri olarak öne çıktıkları görülebilirdi. Bu yüzden B. Tezcan’a göre, maaş alan personelin sayısında görülen artış, tasarrufu altında hazır kuvvet temerküz etmeyi isteyen Osmanlı devlet ricalinin birbirlerine ve saraya karşı güçlenme niyetiyle yakından alakalıydı²⁰⁶.

Osmanlı belgeleri, hakikaten de, kapıkulu ocaklarında görülen mevcut artışının Osmanlı sefer ordularına doğrudan yansımayan cinsten sosyopolitik bir olguya işaret ettiğini teyit ederler. 16. yüzyılın ikinci yarısından beri, birçok mukataa mültezimi, bilhassa da cizye vergilerini toplama işini uhdesine alanlar arasında çok sayıda kapıkulu sipahisi yer alır. Keza bazı müteşebbisler, iltizam şartnamelerine yeniçeri olma koşulunu ekletme hususunda oldukça hevesli olmuşa benzemektedirler²⁰⁷. Hukukî statüsü bakımından “tımurlu sipahi” sayılan birçok “askerî”nin “sefere eşmeme” şartıyla bir

²⁰⁵ B. Tezcan, **Searching for Osman**, s. 240-244.

²⁰⁶ B. Tezcan, **Searching for Osman**, s. 240-258.

²⁰⁷ Linda Darling, **Revenue-raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560–1660**, Leiden: E. J. Brill, 1996, s. 169-185. **Kitâb-ı Müstetâb** müellifi, “defterdârların mâlî mîri hizmetinde deyû” sefere katılmayan altı bölük sipahilerinden şikâyetçidir (s. 16). Eyyubî Efendi, “sipah taifesi”nin devlet gelirlerini toplama işini uhdesine alan imtiyazlı bir zümre olduğunun farkındadır. “Bu tâ’ife ekseriya sâhib-i mecd ü şeref olan rü’esâ-yı eslâf ve sipâhsâlarân-ı eşrâf evlâdlarıdır. Her biri isti’dâdlarına göre taraf-ı pâdişâhiden ri’âyet olunur. Tahsil-i emvâl-i mîrîye istihdâm ü ikrâm olunurlar” (**Eyyubî Efendi Kânûnâmesi**, Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 49). Krş.: **Telhîsü’l-Beyân**, s. 155. Bundan daha önemlisi, Eyyubî Efendi, 17. yüzyıl Osmanlı iktidar yapısının gözlerden ırak doğasına işaret edercesine, vezarete kadar istikbal yolları açık olmasına ve “kimsenin mahkûmları” olmamalarına karşın fiilî bir hizmet görmeyen, “babaları gedigine geçmeğe isti’dâd-ı tahsil” etmesi için müteferrika olmuş kimselerin sayısının 631’i bulmuş olduğunu kaydeder (**Eyyubî Efendi Kânûnâmesi**, s. 30). Krş.: **Telhîsü’l-Beyân**, s. 86.

mukataanın işletme hakkına talip olduğuna bakılırsa²⁰⁸, Dergâh-i âlî ocakları mensuplarının bir kısmının da, sefer hizmetinden muaf olarak çeşitli görevler ifa ettikleri düşünülebilir. Hiç değilse, Dergâh-i âlî yeniçerileriyle birlikte maaş aldıkları halde, kimi zaman ocak neferatının onda birine tekabül eden *korucu* ve *mütekaidler* sefer hizmetinden muaf kabul ediliyorlardı²⁰⁹. Esasında, bir nevi emeklilik istihkakının keyfini çıkararak *korucu* ve *mütekaidler*le birlikte hesaplandığında, imparatorluğun uzun hudut boylarında garnizon hizmetine tahsis edilmiş yeniçeriler ve harp zamanlarında başkent muhafazası için bırakılan sekbanların yokluğunda, seferber edilebilen kapıkulu askerlerinin sayısı hayli düşüktü. *Kitâb-ı Müstetâb* müellifi, II. Osman devrinde, yaklaşık 40.000 yeniçeriden ancak 10.000 tanesinin sahra orduları için mobilize edilebildiğini yazmıştı²¹⁰. Eyyubî Efendi, H. 1071/1660 bütçesinden iktibasla bu tarihte yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî” sayısının 54.222 nefer olduğunu yazdığı halde²¹¹, 1663 Uyvar seferine iştirak eden yeniçeri sayısı yaklaşık 10.000 civarıyla sınırlı kalmış; ertesi sene bu sayı 6000–7000 kişiye kadar düşmüştü²¹². Dolayısıyla, 17. yüzyılda, sayıları tam olarak bilinmese bile, gerçekten de, Osmanlı merkezî ordusunun bir kısmı “muharip” olarak nitelenemeyecek zevatla dolmuş olmalıydı.

Bununla birlikte Osmanlı merkez ordusunun 16. yüzyılın sonları–17. yüzyıl başlarında askerî ihtiyaç ve baskılardan azade kalabalıklaşmış olduğuna yapılan vurgu ne denli haklı olursa olsun, meselenin en az iki veçheyle daha ele alınması gerektiği unutulmamalıdır. Askerî tarih değişkeni devreye sokulduğunda, – B. Tezcan’ın atladığı önemli bir ayrıntı olarak – piyade tüfekçilerin kitleleşmesinin nihaî tahlilde Osmanlı ordusundaki atlı asker sayısını beraberinde arttırması beklenen bir gelişmedir. Ne de

²⁰⁸ G. Ágoston, 1574 yılında Anadolu’da güherçile madeni işleten veya işletme hakkını almaya çabalayan askerî müteşebbislerden bazı örnekler verir (**Barut, Top ve Tüfek**, s. 147-149).

²⁰⁹ İ. H. Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, s. 278-283.

²¹⁰ **Kitâb-ı Müstetâb**, s. 16.

²¹¹ **Eyyubî Efendi Kânûnnâmesi**, s. 33. **Telhîsü’l-Beyân**’ın Sevim İlgürel neşrinde, H. 1071/1660 yılında “ehl-i sefer” adı altında kayıtlı yeniçeri sayısı 21.428’dir (s. 90). Bu sayının 18.013 olması icap eder (Kırş.: Ömer Lütfi Barkan, “1070–1071 (1660–1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler**, II, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 844).

²¹² Alois Veltzé, “Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Reniger von Reningen 1649-1666”, **Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs**, N.F., XII (1900), s. 147.

olsa, 18. yüzyılda süngünün piyade askerinin temel teçhizatı arasına girmesine kadar geçen zamanda, ateşli silah kullanan yayaları düşman taarruzlarına karşı koruyabilmek öncelikli bir mesele olmuştu. Namlu ucundan dolan tüfeklerin ateşlendikten sonra tekrar kullanılabilir hale getirilmesi için gereken işlemler, tüfekçi piyadeleri düşman süvarisine karşı savunmasız bırakacak kadar uzun zaman alıyordu²¹³. Erken modern dönem askerî hayatının en bilindik açmazlarından biri olan bu durum, mızraklı piyade bölükleri kullanmayan Osmanlılar için çok daha geçerli bir sorundu. Osmanlı kurmayları, bu sebeple savaş meydanına sürdükleri piyade bölüklerini cenahlara yerleştirilen atlı askerlerle korumaya özen gösterirlerdi²¹⁴.

Bundan daha önemlisi, 17. yüzyılda durağanlaşan cephe şartları, devletleri, ister istemez, barış zamanlarında bile kuvvetlerini sınır hatlarında yığmak zorunda bırakmıştı. Dahası, hayli paradoksal biçimde, bu yüzyılın büyük bölümünde, etkin şekilde seferber edilebilir bir askerî kuvvetin sayısı en fazla 40–50.000 kişi arasında hesaplandığından²¹⁵, belki de, kapıkulu mensuplarının tamamının aktif muharıpler olması içinden çıkılması güç bir sorun yaratırdı. Başka bir ifadeyle, bu dönemde, askerî teşkilatın kendisi ile herhangi bir tarihte sahaya sürülen sefer ordusu arasındaki orantısızlık, sadece olağan ve kaçınılmaz değildi; birçok cephede eşzamanlı olarak çarpışan veya Osmanlı imparatorluğu gibi sınır boylarında bir nevi bölgesel ordular beslemek zorunda kalan siyasî yapılar için istenen bir durumdu. En iyi ihtimalle,

²¹³ 17. yüzyıl başında, bir tüfekçi piyadenin silahını kullanmak için yapması gereken işlemler, meşhur Hollandalı askerî reformcu Willem Lodewijk'in ağabeyi VII. Johan van Nassau-Siegen'in 1599'da yılında neşrettiği kitapçıkta tarif edilir (**Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen**). Jacob de Gheyn tarafından 1607 yılında gravürlerle zenginleştirilen bu kitapta tüfeğin nasıl doldurularak ateşlenmesi gerektiği resimlerle de anlatılmıştır. (**The Exercise of Arms**). Bkz.: I. Bölüm, not. 29 ve 30.

²¹⁴ Osmanlı askerî tarihini kayda geçiren birçok müellifin aksine, savaş meydanlarının tozuna toprağına bizzat bulanmış olan Evliya Çelebi'nin sözleriyle "Yeniçeriye sipâh askerinin imdâd göndermek kanûn"du (**Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 32).

²¹⁵ Max Jähns, erken modern dönem Avrupalı askerî teorisyenlerin yazıları üzerine yaptığı araştırmada, Montecuccoli ve Turenne gibi komutanların 30.000 ilâ 50.000 kişilik orduları ideal ordular kabul ettiklerini ifade eder (**Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland**, München-Leipzig, 1891, s. 2861'den aktaran David Eltis, **The Military Revolution in Sixteenth-century Europe**, London-New York: I. B. Tauris Publishers, 1995, s. 28. 17. asrın ilk yarısına ait kaynaklar, iâşe ve ibate sorunları yüzünden ideal bir ordunun büyüklüğünü 20-30.000 nefer arasına yerleştirirler. Otuz Yıl Savaşları'na katılan orduların mevcudu en fazla 40.000 seviyesindeydi; çoğu vakit taraflar, bundan daha düşük sayılarla yetinmek durumundaydılar (S. Adams, "Tactics or Politics?", s. 255-257).

Osmanlı başkentinden yola çıkan askerî birliklerin cephede geçirdikleri fazladan her yıl, altından kalkılması son derece müşkül lojistik dertleri davet etmek anlamına geliyordu. Örneğin, Girit'te, modern kıstaslara vurulduğunda, çok değil sadece iki yıl üst üste siper hizmetinde bulunan askerler, 1649 yılında, açıkça serdar Deli Hüseyin Paşa'ya karşı ayaklandılar. İsyancı askerler, metrislerdeki sağlıksız yaşam koşulları nedeniyle bedenen tükendiklerini ileri sürüp dönmek için izin istiyorlardı. Hüseyin Paşa, askerlerin yalnızca bir kısmına izin vermenin tutarlı bir yaklaşım olmayacağı kanaatinde olmasına karşın, Osmanlı başkentinden sadece 1500 yeniçeri için terhis emri çıkmıştı. Bu havadisi alan diğer askerlerin bir kısmı firar ederken, siperlerde kalan bölükler pasif direnişe geçerek muhasarayı fiilen akamete uğrattılar²¹⁶. Başka bir örnekte, büyük ihtimalle bu tür sakıncaların doğmasına daha baştan engel olabilmek için, Osmanlı askerî kurmayları – seferin bir sonraki sene devam etmesi azminde oldukları halde –, 1663 sefer yılının sonlarına doğru altı bölük sipahilerinin terhis edilmesine müsaade etmişlerdi²¹⁷. Osmanlı askerî yönetimi, 1663'te, yeni yoldaşlarının orduya iltihakı karşılığında vilayetlerine dönen Şam yeniçerileri örneğinde olduğu gibi, aynı askerleri cephede tutmaktansa terhis

²¹⁶ Kâtib Çelebi, **Fezleke: Tahlil ve Metin**, haz. Zeynep Aycibin, III, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, 2007, s. 875-876. İlk ayaklanma sonrasında askerler taleplerini şu sözlerle dile getirmişlerdi: “Bizim şimdiden sonra durmağa dermânımız yoktur, elbette şimdi kalkıp gidelim” (Naîmâ Mustafa Efendi, **Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyin fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)**, haz. Mehmet İpşirli, III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007, s. 1239). Deli Hüseyin Paşa, en sonunda askerlerin isteklerine hak vermişti. “... askere icâzet verile ma'külü budur (III, s. 1241). 1649 Eylül'ünde gelen emir, yalnızca 1500 yeniçerinin terhisine izin verdiğiinden kuşatmada hizmet eden bölüklerde firar vakaları çoğaldı. “... bir gece elli birinci cemâ'atın cümle neferi ve elli üçün nısfı ... on dokuz ve otuz sekizin neferi cümle gidip ve kırk birincinin dahi bir mikdarı firâr edip ... sâ'ir askere de fütûr gelmeğin hizmetten soğudular. ... askere ye's-i tâm gelmekle gittikçe hizmette tekâsül gösterir oldular” (III, s. 1243). Hüseyin Paşa, kuşatma uzadıkça taze birliklerin gelmesi gerektiğinin farkındaydı. “Bu asker vilâyetlerine varıp bir mikdar dincelip gelmeyince bir dahi muhâsaraya kâdir değillerdir” (III, s. 1248). R. Murphey, bu hadiseyi Osmanlı ordu yönetiminin işleyişi ve Osmanlı askerlerinin motivasyonu açılarından ele alır. Fakat kitabında, ilk isyanla bunu takip eden olaylar arasındaki ilişki biraz karışmış gibidir (**Osmanlı'da Ordu ve Savaş**, s. 183-184). Ayrıca bkz.: Ersin Gülsoy, **Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2004, s. 63-64.

²¹⁷ SLUB Eb. 387, vr. 114b (Asitane kaymakamı İbrahim Paşa'ya yollanan evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664 tarihli hüküm). Tahmin edilebileceği gibi, sonradan bunları yeniden Osmanlı ordusuna katmak hayli zor oldu (vr. 115a; Belgrad'tan Rumeli'nin sol, orta ve sağ kol üzerinde bulunan kadılarına ve kethüda yerlerine ve Bosna eyaletindeki kazalara gönderilen evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664 tarihli üç kıta hüküm). Mühürdar Hasan Ağa, 1664'te barış müzakerelerine girişilmesini Osmanlı ordusunun iki sene üst üste sefer yapmanın zorluğundan takatsiz kalmış olmasına bağlar (**Cevâhirü't-Tevârih**, s. 271).

edilen neferlerin yerine taze kuvvetlerin gelmesine taraftardı²¹⁸. Osmanlı başkenti, bir anlamda, teoride mobilize edilmeye hazır kalabalık bir asker havuzundan mütevazı mevsimlik ordular teşkil ederek uzun süreli cephe savaşlarını sürdürmenin yollarını arıyordu²¹⁹.

Osmanlı yönetimi, kapıkulu neferlerinin “hükümet” ve saray üzerinde bir baskı unsuruna dönüşmesinden çekindiğinden bunların başkentteki varlığını makul bir seviyede tutmaya gayret göstermiş olabilir. Bununla birlikte “ehl-i sefer” olabilen kapıkulu efradının sayısı, en azından 17. yüzyılın sonlarına değin Osmanlı iktidarının askerî girişimlerini aksatan bir zafiyete işaret etmiyordu²²⁰. Görünüşe bakılırsa, Osmanlılar, “ümera kapıları” dışında, kale garnizonlarında istihdam ettikleri erleri, seferin istikametine göre sahra ordularına celp ederek ordudaki muharip sayısını yine de yüksek bir düzeyde tutmayı beceriyorlardı. C. Finkel’in 1593–1606 savaşlarına dair saptamalarına bakılırsa, Osmanlı idaresinin, Macar sınır hattını iskân etme gayretlerinin altında yatan sebeplerden biri de, gerektiğinde bu insanların asker olarak kullanılabilmesiydi. Sınır garnizonlarında istihdam edilen gönüllü, faris, martaloz, azap ve hisar eri gibi kimseler, ihtiyaç anlarında Osmanlı sefer ordularına davet ediliyorlardı²²¹. 1662–64 yıllarında sadır olan seferberlik emirlerine bakılırsa, bu tarihlerde Macaristan ve Erdel’de girişilen askerî seferlerde de sınır boylarında görev yapan kale neferleri hizmete çağrılmıştı²²². Bu sebeple Osmanlı askerî gücünün fiilî

²¹⁸ 1663 seferinde hizmet eden 500 Şam yeniçerisinin yerine yine aynı eyaletten “beynlerinde cârî olan mu’tâdları üzre nevbetleriyle beş yüz nefer” gelmesine dair Şam yeniçerileri ağası Receb’e yollanan hüküm: Albertina-B or. 295, vr. 2b (evâil-i Cemaziyelevvel 1074/1–10 Aralık 1663).

²¹⁹ Bu arada Dergâh-ı âli ocaklarına kayıtlı olduğu halde bir kere *korucu* olarak aktif hizmetten ayrılan insanların sonuna değin sefer mükellefiyetinden muaf hale geldiklerini düşünmek için bir sebep yoktur. Şayet nasihatname yazarlarının şikâyet ettiği gibi, bu unvan sefer hizmetinden kaçmak isteyenlerin “akça kuvveti”yle aldığı bir ayrıcalığa dönüşmüş ise (**Kitâb-ı Müstetâb**, s. 10-11), bir sonraki sefer vaktinde karşımıza çıkan korucuların başkaları olması kuvvetle muhtemeldir.

²²⁰ 1697’de Habsburglara karşı harekete geçen Osmanlı ordusu, yalnızca 37.170 yeniçeri ve kapıkulu süvarisi ihtiva ettiği halde, toplam 95.405 kişilik bir seferberlik kuvvetine tekabül ediyordu (Géza Dávid-Pál Fodor, “Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century”, **Eurasian Studies**, IV/2 (2005), s. 188). Buna karşın G. Ágoston, 1697 seferine – bir önceki kaynağın verdiği 18.500 sayısının aksine – takribî 21.000 yeniçerinin katıldığına işaret eder (MAD. 2371, s. 187’den naklen **Barut, Top ve Tüfek**, s. 50).

²²¹ **The Administration of Warfare**, s. 35-46.

²²² Pojega, Kopan, Şimontorna ve Peçuy kale dizdarları, neferat ağaları, kethüda yerleri ve yeniçeri serdarlarına hitaben hükümler (SLUB Eb. 387, vr. 42b, evâhir-i Zilkade 1071/17–27 Temmuz 1661);

büyükliğini tespit etmeye çalışırken sınır istihkâmlarına tahsis edilen garnizonların mevcudunu mutlaka hesaba katmak gerekir. Kalelerde hizmet veren neferlerin yalnızca cüzî bir kısmı doğrudan Dergâh-ı âlî ocaklarına bağlı olduğundan Osmanlı askerî yapısının topyekûn büyümesini ilgilendiren eğilimleri tespit edebilmek için merkez ordusunun dar sınırlarının dışına çıkılmalıdır.

Osmanlı idaresi, en geç 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sınır hatlarında yükselen sabit müdafaa yapıları için hatırı sayılır miktarlarda asker toplamıştı. Bu rakamlar, bazı hallerde, 1578–1590 İran cephesinde olduğu gibi, yeni zapt edilen bölgelerin güvenliğini temin etmeyi amaçlayan olağanüstü miktarlara işaret etse de²²³, 16. asrın ortasında Budin garnizonunda yaşandığı üzere, belli başlı hudut kentlerinde nispeten barışçı dönemlerde bile garnizon mevcutları yüksek olabiliyordu²²⁴. Sınır istihkâmlarını mümkün olduğunca güçlü askerî kuvvetlerle muhafaza etme temayülü 17. yüzyılda devam etti. Kanije garnizonu, H. 1031/1621–22 ve H. 1037/1627–28 tarihlerinde, neredeyse 1900 nefere ulaşan mevcuduyla epeyce etkileyici bir askerî merkez haline geldikten sonra H. 1063–1068/1652–1658 arasında bu miktarın bir parça aşağısında kalmakla beraber gücünü muhafaza etmişti²²⁵. M. Stein’in isabetle tespit ettiği gibi, Uyvar garnizonu, kalenin ele geçirildiği 1663 senesinde yaklaşık 1400 kişilik

Budin kul ağaları, kethüdarları ve neferatı (vr. 105a, evâil-i Zilkade 1073/7–17 Haziran 1663); Yanova ve Tımişvar kale neferlerine (vr. 105a, evâil-i Zilkade 1073/7–17 Haziran 1663); Kanije neferat ağaları ve kul tairesi (vr. 107b, evâil-i Zilhicce 1073/7–17 Temmuz 1663); Eğri paşasının komutasında sefere katılan Eğri kalesi kul tairesinin yarısı (vr. 108a, evâil-i Zilhicce 1073/7–17 Temmuz 1663); Budin yeniçerileri (vr. 109b, evâil-i Muharrem 1074/5–14 Ağustos 1663); Vaç kalesindeki “atlu ve piyâde kulun” 1663 Novigrad kuşatması için seferber edilmesi (vr. 110b, evâhîr-i Safer 1074/23 Eylül–2 Ekim 1663); İzvornik kalesi neferat ağaları (vr. 121a, evâhîr-i Şaban 1074/18–27 Mart 1664); Kostaniçe kalesi neferlerinden 350 kişinin Kör Bey, Eyüp Odabaşı ve Alemdar Osman yönetiminde sefere katılmaya memur edilmesi (vr. 129a, evâhîr-i Ramazan 1074/16–26 Nisan 1664); Bosna muhafızı İsmail Paşa’nın eyaletindeki kale ve palanka neferlerini beraberinde sefere getirmesi (vr. 130b, evâsıt-ı Şevval 1074/6–16 Mayıs 1664); Yanova valisi Kasım Paşa’nın komutasına verilen Yanova, Tımişvar, Çanad ve Lipova kaleleri ve bunlara bağlı palankaların faris, azap ve piyade neferleri (vr. 132b, evâhîr-i Zilkade 1074/14–24 Haziran 1664).

²²³ R. Murphey, **Osmanlı’da Ordu ve Savaş**, s. 78-79. Cristóbal de Salazar’dan II. Felipe’ye yollanan mektupta geçen şu ifadeyle krş.: “... Türkler, Safevilere karşı verdikleri savaşı İspanyol tarzında, ele geçirdikleri stratejik noktaları tahkim ederek sürdürüyorlar” (A. Hess, **Unutulmuş Sınırlar**, s. 149).

²²⁴ Asparuch Velkov-Evgeniy Radushev, **Ottoman Garrisons on the Middle Danube: Based on Austrian National Library MS Mxt. 562 of 956/1549–1550**, Introduction: Strashimir Dimitrov, ed. György Hazai, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996, s. 353-394.

²²⁵ Mark L. Stein, **Osmanlı Kaleleri: Avrupa’da Hudut Boyları**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 99-101.

mevcuduyla görece kalabalık bir askerî güce tekabül ederken, ertesi sene buradan sefer ordusuna ayrılanlar yüzünden sadece 600 kişilik bir kitleyi barındırıyordu²²⁶.

Bu sonuncu tespit, bir kez daha, kalelerde hizmet eden neferlerin Osmanlı sefer ordularının bir parçasını teşkil ettiğini gösterdiğine göre, 17. yüzyılda Osmanlı askerî teşkilatının ne denli büyüdüğünü anlayabilmek için sınır hatlarındaki garnizon miktarlarını hesaplamanın zarureti ortaya çıkar. Bu çetrefil bir iştir; Osmanlı bürokrasisinin maaş ödemelerini ihtiva eden defterleri tutarken sergilediği itinaya rağmen kayıtlar kesintisiz seriler oluşturmadıkları gibi müteselsil seneler arasında rakamlarda ciddi iniş çıkışlar olabilir. Bununla birlikte bir şey açıktır: kalelerde hizmet veren erat, günümüze intikal eden belgelerin yanıltıcı ve yönlendirici ekseriyetinin telkin ettiğinin aksine, ne bütünüyle Dergâh-ı âlî mensubudur, ne de tamamı maaşlarını dönemlik ulufeler şeklinde alırlar²²⁷. Batı cephesi örnek olarak kullanılmaya devam edilirse, Hezârfen Hüseyin'in temin ettiği liste, 1675 civarı için Uyvar'da hizmetli 962 neferden bahsettiği halde, bu sayı aynı yıllara denk düşen Dergâh-i âlî yeniçerilerinden ibaretti²²⁸. Hâlbuki kaledeki bütün asker sınıflarını ihtiva eden H. 1086/1675–1676 tarihli defter, iki ayrı ödeme dilimi için sırasıyla 1923 ve 1833 muhafız kaydeder²²⁹. Bu itibarla, Uyvar kalesinde hizmetli birliklerin gerçek büyüklüğünü çıkarabilmek için H.

²²⁶ **Osmanlı Kaleleri**, s. 102-104.

²²⁷ 1653–1670 arasında kapıkulu ocaklarına bağlı hizmet veren yeniçerilerin ortalama yüzde yirmi yedisi eyalet garnizonlarında bulunuyorlardı (R. Murphey, **Osmanlı'da Ordu ve Savaş**, s. 81). Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, muhtemelen eserini hazırladığı yıla yakın bir tarih için (1675 civarı) verdiği liste (**Telhîsü'l-Beyân**, s. 150-152), 21.428 neferle istisnaî derecede yüksek bir garnizon hizmeti öngörür. Ne var ki, bu kayıt bazı bakımlardan sorunludur. Hezârfen Hüseyin, bu listenin altında Dergâh-ı âlî yeniçerilerinin sayısını H. 1071'deki (krş.: **Telhîsü'l-Beyân**, s. 90) sayıyla aynı olarak 54.222 kişi verdiğinden, ilk başta, R. Murphey'nin düşündüğü gibi (**Osmanlı'da Ordu ve Savaş**, s. 81), listenin eyaletlere tahsis edilen yeniçerilerin de H. 1071'deki durumlarını gösterdiği akla geliyor. Gelgelelim, Hezârfen Hüseyin, kale garnizonlarını sıralarken Kamanıçe, Uyvar, Novigrad ve Kandiye gibi Osmanlı egemenliğine sonraki tarihlerde giren kalelere yer verir. Sevim İlgürel neşrinde “Beyân-ı Esnâf-ı Yeniçeriyan-ı Dergâh-ı Âlî ve Aded-i Nefer” başlığı altında verdiği rakamları, Ö. L. Barkan'ın yayımladığı bütçeye göre düzeltmek gerekir (“1070–1071 (1660–1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi”, s. 844).

²²⁸ **Telhîsü'l-Beyân**, s. 151. Ö. L. Barkan'ın H. 1079–1080 (1669–1670) bütçesinin ekleri arasında neşrettiği liste, Uyvar'da hizmetli dergâh-ı âlî neferatının sayısını Hezârfen Hüseyin'in verdiğiyle aynı biçimde 962 olarak kaydeder. H. 1079'un son üç ayıyla H. 1080'in ilk üç ayını kapsayan bu liste, diğer kalelerde hizmetli yeniçerilerin sayısı bakımından da birkaç istisna dışında Hezârfen Hüseyin'e yakın veya onunla tamamen aynı rakamları havidir (“1079–1080 (1669–1670) Mâlî Yılına ait Bir Osmanlı Bütçesi ve ek'leri”, **Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler**, II, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 797).

²²⁹ H. 1086/1675-1676'da Uyvar'da kayıtlı kale erleri için bkz.: M. Stein, **Osmanlı Kaleleri**, s. 107-108.

1078–1079/1668–1669 döneminde mevacipleri Uyvar hazinesince karşılanan 955 nefer ve hemen ertesi sene kale garnizonunda görünen muhtelif sınıflardan 905 kişiyi hesaba katmak elzemdir²³⁰. Bu arada, erken modern dönem için doğru bir yakıştırma olmasa da, Osmanlı toplumunun silâhına alınmasında nispeten azametli ve kalabalık kalelere ilaveten sınır boylarını bir müdafaa ağında birleştiren irili ufaklı palankaları gözden kaçırmamak gerekir. Bunlar için müşahhas rakamlar bulabilmek biraz daha güçtür; ama anlaşıldığı kadarıyla, bu görece iptidâî savunma noktaları bir araya geldiklerinde, muazzam sayıları sebebiyle askerî manzaranın aslî bir unsuruna dönüşüyorlardı²³¹. Dahası, birçok malî gerekçeyle temelden bir kale inşaatına başlamak istemeyen bir devlet, askerî hareketliliğin gereklerine uygun olarak müdafaa katkıları kanıtlanmış bu yapılardan kurma yoluna gidebiliyordu²³².

Osmanlı askerî teşkilatı, 17. yüzyılda, bir taraftan yalnızca merkezî birliklerin şişmesine değil; aynı zamanda sınır istihkâmlarının gün geçtikçe artan personel ihtiyacına bağlı olarak büyüdüğü halde, kale hizmetine kabul edilen neferlerin ancak belirli bir kısmına nakit ödemeler yapabiliyorsa, geri kalan personelin maaşları nasıl ödeniyordu? Daha derinlemesine bir incelemeye muhtaç olduğu açık olsa da, bu bilmecenin çözümü, kurumsal varlığını en azından 19. yüzyılın başlarına kadar idame ettiren timar sisteminin geçirdiği yapısal dönüşüm olabilir. 1631 yılında yapılan umumî bir teftişe göre, bu tarihte eyaletlerde bulunan sipahiler 106.000 kişilik hala son derece

²³⁰ H. 1078–1079/1668–1669 yıllarındaki Uyvar’da mevacip alan kale neferlerinin sayısı için bkz.: Ahmet Şimşirgil, “Osmanlı İdaresinde Uyvar’ın Hazine Defterleri ve Bir Bütçe Örneği”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, XII (1992-1998), s. 347. 25 Cemaziyelahir 1080/20 Kasım 1669 tarihinde tertip edilen bir listeye nazaran Uyvar kalesinde en az 905 yeniçeri, gönüllü, müstahfiz, azep, kapudan, martalos, faris, cebeci, çavuş, katip ve cami hademesi vardı (Ö. L. Barkan, “1079–1080 (1669–1670) Mâlî Yılına ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 804-805).

²³¹ Macaristan’daki savunma hattının en tafsilatlı dökümü Klára Hegyi tarafından çıkarılmıştır (**A török hódoltság várai és várkatonasága**, I-III, Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2007). Ayrıca bkz.: Burcu Özgüven, **Osmanlı Macaristanı’nda Kentler, Kaleler**, İstanbul: Ege Yayınları, 2001.

²³² En olağan örneklerden biri, Varat ve Yanova arasında bulunan köprünün başına bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla bir palanka inşa ettirilmesi emridir. Varat muhafızı Hüseyin Paşa ve Yanova mütesellimi, civar yerleşimlerden temin ettikleri cerahoları inşaatta çalıştıracak; köprü yakınlarında mevcut eski bir kilise palankanın “iç kalesi” olarak kullanılacak ve Arad’tan çıkan 200 muhafız yeni inşa edilen palankaya tayin edilecekti (SLUB Eb. 387, vr. 95a, evâil-i Şaban 1073/11–21 Mart 1663; vr. 105b, evâil-i Zilhicce 1073/7–17 Temmuz 1663).

heybetli bir gücü temsil ediyordu²³³. Her ne kadar Koçi Bey, bu etkileyici sayıyı, anlaşılması biraz daha kolay olan 70.000 seviyesine çekse de²³⁴, her iki tahmin de, 17. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı taşra kuvvetlerinin, en azından kâğıt üzerinde, istikrarını koruduğunu gösterir. Nitekim G. Dávid ve P. Fodor, Osmanlı idaresinin 17. yüzyıl boyunca uygulamaya koyduğu akılcı tedbirlerle, timar teşkilatının esasını oluşturan “kılıç”ların sayısını büyük ölçüde muhafaza etmeyi başarmış olduğu kanaatindedirler²³⁵.

Bununla birlikte, kaba bir karşıtlık kullanma pahasına belirtmek gerekirse, 17. yüzyılda dirlik tasarruf eden “sipahi”nin geleneksel atalarından bambaşka bir “askerî figürü” temsil ettiği söylenmelidir. Bir kere, önceden temas edildiği üzere, bir ekâbir sepetinde, yani nüfuzlu bir devlet adamının elinde biriken timar üniteleri, resmî kayıtlarda kılıç halinde sayılmaya devam edilirken, bu timarlar aslında, intisap ilişkileri nedeniyle, bir paşanın maiyetinde bulunan insanların tasarrufunda olabilir²³⁶. İkincisi, doğrudan bir Osmanlı seçkininin kapısına bağlanmasa da, 17. yüzyılın ilk yarısında, bir şekilde mahlûl kalan timar topraklarını “yerli bölük halkı”na, “ulufeli kul”lara veya “harp ve cenge kadir yerli yarar yiğitler”e tevcih etmek yerleşik bir uygulama halini almıştı²³⁷. Bu sonuncular, çok büyük bir ihtimalle, 1593–1606 savaşlarında Osmanlı

²³³ R. Murphey, **Osmanlı’da Ordu ve Savaş**, s. 63, Tablo 3.2 (TSMA. D. 9665). Ayn Ali, 1608 senesi için bu timar teftişinde belirtilen sonuçları aşağı yukarı teyit ederek cebelü sayılarını açıkça belirtmediği timar toprakları dışında 100.000’in üzerinde seferber edilebilir eyalet askerine işaret eder (“Her beylerbeylik kaç kılıçdır ve cümle askeri ne mikdâr olur ve her sancakda ne denlû timâr ve zeâmet vardır anları tafsîl eder” başlığını taşıyan dördüncü fasılda, s. 39-61).

²³⁴ Koçi Bey, s. 125-129.

²³⁵ “Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army”, s. 160-162.

²³⁶ **Kitâb-ı Müstetâb**, s. 39.

²³⁷ Douglas A. Howard, Osmanlı yönetiminin 1632–33 reformlarında statükocu bir tavır takınıp timar sistemini nasihatname yazarlarının talepleri doğrultusunda eski haline döndürmek yerine (Koçi Bey, “ocağın” temiz ve yabancılardan arınmış kalabilmesi için dirliğin mutlaka aile içinde el değiştirmesi gerektiğini söyler, s. 106-111) mahlul dirlikleri tevcih ederken sipahi oğlu olma şartını görmezden geldiğini yazar (**The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563–1656**, basılmamış doktora tezi, Indiana University, 1983, s. 207-227). İlk bozulma emarelerini 1584’te Özdemiroğlu Osman Paşa’nın İran seferine yerleştiren Koçi Bey, timar sisteminin “ecnebi”lere açılmasıyla askerî baskılar arasındaki bağlantının farkındadır. Osman Paşa, “ba‘zı ecnebilere şecâ‘atleri zâhir olmağla üçer bin akçe ibtidâ emri” vermişti. Bu tarihten sonra “... aslında ve cinsinde dirlik tasarruf itmeyen şehri oğlanı ve reâyâ kısmından bir âlây fûrû-mâye” dirlik almaya başlamıştı (s. 47). Koçi Bey, Osmanlı sultanlarının kuvvet ve kudretini anlamaya çalışan Safevi hükümdarı Şah Abbas’ın devlet ricaliyle yaptığı farazî konuşma vesilesiyle Osmanlı “erbâb-ı seyf ve ashâb-ı harb”ini [timarlı sipahiler] “pâk ve mazbût ve *cins* ve *asil* ve aralarında ecnebi” olmayan katışıksız bir savaşçılar zümresi olarak takdim eder” (s. 85). (İtalik vurgular bana aittir).

ordusunda çarpışan kale erleriyle iç içe geçmişlerdi. C. Finkel'e göre, bunların Osmanlı sefer ordularındaki sayısı o denli yüksek olabiliyordu ki, en geç bu tarihte, ama muhtemelen çok daha önceleri, kul ve sipahilerin dengeli dağılımına dayanan Osmanlı ordusu tarifi hükümsüz kalmıştı²³⁸.

Bu gelişme, yine Osmanlı askerî tarihinin kendi seyri içinde ele alınmalıdır. 16. yüzyılda, sınır boylarındaki kalelerin yüksek rütbeli zabıt sınıfına dirlikler tahsis edildiği bilinir²³⁹. Ne var ki, 17. yüzyıl boyunca sınıra yayılan müdafaa yapılarının sayı ve garnizon büyüklüğü bakımından genişlediği düşünülürse, Osmanlı "klasik" düzeninin dönüşümünde askerî baskıların rolü bir kez daha ciddiyetle ele alınabilir. Ne de olsa, *timar* tasarruf eden kale er ve zabıtlarının her geçen gün artması, gelir kaynağı olarak devredilebilecek "kılıç timar" sayısı nispeten sabit kaldığı müddetçe, orta vadede Osmanlı malî kayıtlarında "timarlı" olduğu halde, askerî işlevi bakımından "sipahi" olmayan birçok muharibin zuhur etmesine yol açacaktır. Bu sayede, *timar* sistemi kurumsal hayatietini muhafaza ettiği halde, Osmanlı askerî teşkilatının kendini çağdaş askerî yapılar yönünde değiştirebilme vasıtalarından biri açığa çıkar. Nitekim 17. yüzyılda Habsburg hudut boyunda hizmet veren birçok "ağa", *tahrir* defterlerinde toprak gelirine tasarruf edenler arasında kayıtlıdır²⁴⁰. Bundan daha önemlisi, bazı örneklerde,

Bu yaklaşım, Lütfi Paşa'nın şu şiddetli ikazını akla getirir: "Sadr-ı a'zâm olan zinhâr be-zinhâr ra'yyet oğlu ra'yyet olana ibtidâ emri virilmemek gerekdür" (*Âsafnâme*, s. 81).

²³⁸ **The Administration of Warfare**, s. 38-39. Keza C. Finkel'in, 16. yüzyılda da, timarlı sipahilerin refakatlerinde sefere getirmek mecburiyetinde oldukları "cebelü"lerin atlı askerler olduklarından emin olamayacağımızı hatırlatması Osmanlı ordu terkinin değişimini anlama yolunda iyi bir başlangıçtır (s. 27-28).

²³⁹ 16. yüzyılda Macaristan'la ilgili bolca atf vardır (G. Dávid, "Buda (Budin) Vilâyeti'nin İlk Tımar Sahipleri", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, XII (1982-1998), s. 57-61; Gyula Káldy-Nagy, **Kanûnî Devri Budin Tahrir Defteri (1546-1562)**, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1971, s. 41, not. 34; 47, not. 46; 77, not. 106; 78, not. 109; 84, not. 119; 158, not. 184; 159, not. 186; 161, not. 189; 176, not. 205; 268, not. 336; 346, not. 449; 347, not. 450; 369, not. 475). Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanan 1527-1528 yıllarına ait Osmanlı bütçesinde, imparatorlukta maaşlarını merkezî hazineden alan 27.617 nefere karşılık 9653 dirlik sahibi müstahfiz kayıtlıdır ("H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî yılına ait bir bütçe örneği", **Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler**, I, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 625-626). 1574'te Van'daki güherçile işletmesine talip olan Ahmed Çavuş'un, bir taraftan timarının yıllık gelirine 10.000 akçelik bir terakki talep ederken, öte taraftan iltizam şartnamesine Van kalesindeki azaplara ağa tayin edilmesi şartını koydurmaya çalışması sistemin nasıl işlediğine dair açıklayıcı bir örnek olabilir (G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 147-148).

²⁴⁰ M. Stein, **Osmanlı Kaleleri**, s. 69 (azeb ağaları); s. 71 (fârisân ağaları); s. 73 (topçu ağaları); s. 74-75 (cebeci ağaları); s. 89 (gönüllü ağaları). H. 1075'te yeniçeri ağalığına getirilen İbrahim Ağa, yeni

yalnızca komuta kademesindekiler değil; sıradan muhafız bölükleri de *timar* geliriyle donatılmışlardı²⁴¹. Hatta Lipova kalesi ve palankalarında, 17. yüzyılın en azından belirli dilimlerinde, topçu sınıfına mensup bütün erat ve müstahfız kadrolarında görev yapan kale erlerinin büyük kısmı ana geçim kaynağı olarak dirlik tahsisatlarına bel bağlamışlardı²⁴².

Bu örnekler, 1661–64 sefer yıllarından seçilen bazı vakalarla zenginleştirilebilir. Örneğin, 1661’de fethedilen Varat kalesindeki muhafızlık görevinden firar eden Ali’nin timarı H. 1075’te bir başkasına tevcih edilmişti²⁴³. Evliya Çelebi’ye göre, M. Zrínyi’nin 1661’de ateşe verdiği Hamzabeg palankasını ihya eden Bosna valisi İsmail Paşa, bu müstahkem mevkiye 300 muhafız yazdığında firar eden dizdar dışında kalan neferleri “ferd-i tîmâr” kaydetmişti²⁴⁴. Osmanlı yönetimi, ele geçirilen Uyvar kalesinin stratejik ehemmiyetine vurgu yaparak Budin’den mazul dört beş ağanın eyaletin tahriri esnasında kendilerine verilen timar ve zeamet topraklarıyla burada iskân edilmelerini istemişti²⁴⁵. 1663’te ele geçirilen Levá kalesine dizdar tayin edilen Mustafa’ya, timar toprakları “yoklanan” bölgeden bir dirlik tahsis edilmesi istenmişti²⁴⁶. Benzer biçimde, Vaç (Vác) kalesinde müstahfızlık yaptığı halde, son seferde zapt edilen Novigrad’a hisar eri kethüdası olarak tayinini isteyen Hasan b. Mustafa, bu hizmeti karşılığında yine aynı bölgeden bir timar alacaktı²⁴⁷. Göle (Gyula) sancakbeyi Derviş Mehmed’in arzına bakılırsa, 1664 Mart’ına kadar Bihisni kalesi neferleri de timar köylerine sahiptiler²⁴⁸. Keza aynı tarihlerde Eğri valisine yollanan bir hüküm, ticaretle meşgul olan “yerlü yeniçeriler”in dirliklerinin elinden alınmasını

göreviyle beraber çavuşbaşı iken tasarruf ettiği 100.000 akçelik zeametten vazgeçmek zorunda kalmıştı (A.E. IV. Mehmed 2251, gurre-i Şevval 1075/17 Nisan 1665).

²⁴¹ **Osmanlı Kaleleri**, s. 74-75 (cebeci neferleri); s. 80 (müstahfızlar); s. 73 (topçu neferleri).

²⁴² **Osmanlı Kaleleri**, s. 73 (topçular); s. 80 (müstahfızlar). Keza Luigi Ferdinando Marsigli, “L’Infanterie TOPRACL’Y” tabiriyle, bilhassa sınır garnizonlarında timar toprağına tasarruf eden piyade askerlere atıfta bulunuyor olabilir (**Stato Militare**, II, s. 84).

²⁴³ A.E. IV. Mehmed 8017 (evâhir-i Ramazan 1075/6–16 Nisan 1665).

²⁴⁴ Evliya Çelebi, VI, s. 126.

²⁴⁵ SLUB Eb. 387, vr. 120a (evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1664).

²⁴⁶ MAD. 3774, s. 9 (10 Rebiülahır 1074/11 Kasım 1663).

²⁴⁷ MAD. 3774, s. 10 (12 Rebiülahır 1074/13 Kasım 1663).

²⁴⁸ MAD. 3774, s. 60 (14 Şaban 1074/12 Mart 1664).

istiyordu²⁴⁹. Yine aynı senede, Anabolu kalesine “timâr ile ta’yîn olunan müstahfızân-ı kılâ‘ ve topçu tâ’ifesi ve sâir neferât”tan bahsedildiğine bakılırsa²⁵⁰, kısıtlı bir bölgede sadece bir senelik bir kesit manzaranın sunduğu veriler bile, Osmanlı tımarlılarının hatırı sayılır bir miktarının geleneksel imgelemin dışında bir asker tipine tekabül ettiğini akla getirir²⁵¹. Bilhassa hayatlarını sınır hattının kesintisiz çatışmalarında geçiren kale neferleri, kolay tedarik edilen, nispeten ucuz, yenilenebilir ve sürdürülebilir teknolojisi açısından malî ve taktik avantajları beraberinde getiren hafif ateşli silahlara yöneldikçe Osmanlı orduları daha kitlesel bir ateş gücüne kavuşmaya başlamıştır²⁵². Bu nedenle, süreç çok daha erken bir tarihte kemale ermiş olsa da, Hezârfen Hüseyin Efendi’nin Osmanlı askerî sınıflarını sayarken kapıkulu ocakları ve “ehl-i timar” dışında neden hassaten “serhat kulu”na yer verdiği anlam kazanacaktır²⁵³.

²⁴⁹ SLUB Eb. 387, vr. 121b (evâil-i Ramazan 1074/28 Mart–6 Nisan 1664).

²⁵⁰ SLUB Eb. 387, vr. 146b (evâsıt-ı Zilhicce 1075/24 Haziran–4 Temmuz 1665).

²⁵¹ Örneğin KK. 272 numaralı defterde üstünkörü yapılan bir tetkik bile, 1660’lı yıllarda yalnızca kethüda ve ağa gibi kale neferi zabıtlarının değil, sıradan müstahfız kadrolarından birçok insanın tımar geliri tasarruf ettiğini gösterir. Bu konunun sistematik bir incelemeye muhtaç olduğu açıktır.

²⁵² Canlı bir örnek yine Evliya Çelebi’den gelir. Evliya Çelebi, 1663’te Estergon’a uğradığında gözlemlediği martalos, çeteci ve poturacıları tarif ederken bunların “... belinde ve yeninde ve yakasında ve atlarının eğer kaşlarında ve terkilerinde beşer ve altışar aded çarhlı karabına tüfengleri ...” taşıdıklarını yazar (VI, s. 162). Yine Evliya’nın söylediklerine bakılırsa, Osmanlı-Habsburg sınır hattının öte yakasındaki sınır savaşıçılarının askerî teçhizatı aşağı yukarı aynı olmalıdır. Yanık kalesinden ele geçirilen iki sınır erinin “eğer kaşında ikişer ve terkilerinde kezâlik ikişer kol tüfengleri telatin altun yaldızlı kuburları ile musanna‘ tüfengleri” vardı ... boy tüfengleri gâyet musanna‘ idi.” (VII, s. 44). Keza 1688’de Habsburg hükümetiyle muhtemel bir barışın şartlarını görüşmek üzere Viyana’ya giden Zülfikâr Paşa, Belgrad yakınlarında gözlemlediği Avusturya atlılarının eyer kaşlarında ikişer çakmaklı tüfek, alt kısımlarda birer karabına ve kılıç taşıdıklarını fark etmişti (**Viyana’da Osmanlı Diplomasisi: Zülfikâr Paşa’nın Mükâleme Takriri 1688–1692**, haz. Songül Çolak, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 63).

²⁵³ “Vasf-ı âhar dahi vardır ki, kimi Memâlik-i Mahrûsa mâlinden mevâcib ve kimi timâr ve ze’âmete mutasarrıf olup serhad kılâ’ında muhâfaza iderler ve anlara serhad kulu derler. İki nev’iden mürekkeb bir tâifedir. Amma ekseri mevâcib-hârân kabîlindedir.” (**Telhîsü’l-Beyân**, s. 116).

II. BÖLÜM

1660–1664 SEFERLERİNDE OSMANLI ORDU YAPISI

2. 1. Osmanlı Ordu Terkibinde Ümera Kapıları

Ümera kapıları, askerî olduğu kadar siyasî uzantıları olan bir yapılanma modelidir. Osmanlı seçkinlerinin kalabalık maiyet ve muktedir askerî kuvvetler beslemesi, 16. yüzyılın ikinci yarısından beri Osmanlı devlet anlayışında köklü yer edinmiş bir uygulamadır. Bir anlamda, bu güç odakları, öyle ya da böyle, Osmanlı devlet iktidarının taşradaki fiilî temsilcileri olduğundan Osmanlı siyaset algısında meşru yapılanmalar olarak kabul ediliyorlardı. Öte taraftan, iktidar, hiçbir surette, menfaatleri tek bir noktada birleşen yeknesak bir kitleye mahsus değildi; Osmanlı seçkin haneleri, iktidar yarışında birbirlerine karşı mevzi kazanmak için siyasî şiddeti bir araç olarak kullanabiliyorlardı. Bu durum, ümera kapılarının belli bir ailenin siyasî amaç ve tasarılarına hizmet eden silahlı bölükler haline gelmesini kolaylaştırıyordu. Ümera kapısının üst tabakasında, bir Osmanlı paşasının siyasî arenadaki doğrudan aracılığı mesabesindeki “askerî”ler (vergi mükellefi reyanın karşılığı olarak) yer almakla beraber, belirli mühletlerle askerî hizmet için kiralanan savaşçı kıtalar kalabalık bir kitleye tekabül ediyordu. Bu yapılanma biçimi, Osmanlı dünyasına özgü askerî ve siyasî hususiyetleri bir arada ele alabilme yolunu açtığından 17. yüzyıl Osmanlı iktidarının doğasını anlamak için paha biçilmez bir araştırma sahası temin etmektedir.

2. 1. 1. Osmanlı İktidarının Doğası: 1660–64 Savaşlarında Ordu Terkibi ve Ümera Kapıları

17. yüzyıl askerî tarihi, evrensel bir ölçekte ele alındığında, ortaçağın asalet anlayışına dayanan savaşçılığından topyekûn bir kopuştan ziyade, asilzadeleri askerî hayat içinde yeniden tanımlayan bir tekâmül basamağına işaret eder. Osmanlı askerî gelişimi de, kabaca bu ilerleme çizgisini takip etmiş benzerdir. Gerçekten de, savaşın, uzun vadede, merkezileşme ve bürokratikleşme yönünde bir baskı yarattığı kesindir; fakat asıl mesele, bu baskının, ne kadar süre içinde ve hangi araçları kullanarak Osmanlı devlet mekanizmasını dönüştürdüğüdür. 17. yüzyıldan itibaren, sultan iktidarının yanına/karşısına, her biri kendince birer cazibe merkezi haline gelen paşa kapılarının yerleşmesi¹, imparatorluk kaynaklarının dağıtım ve tasarrufunda, *mülkü* hanedanın elinden alarak daha kalabalık bir seçkinler zümresine aktarmaya yarar. Bu gelişmenin askerî sahadaki izdüşümü, Osmanlı sefer ordularının geleneksel çekirdeğini oluşturan kapıkulu ocakları/hünkâr kullarının yanına, toplamda onlardan daha kalabalık bey ve paşa kapı halklarının konuşlanmasıdır.

Bu cinsten bir adem-i merkezileşme, niteliği bakımından, daha önceki devirlerin merkez-kaç kuvvetlerinden oldukça farklıdır. Bu nev-zuhur “kapı”lar, bazı istisnâ örnekler dışında, hep Osmanlı sistemi içinde kalarak, merkezî devlet iktidarına yakın durmayı ve hatta bu uğurda, konjonktürel olarak başkentteki makamları işgal eden ümera koalisyonuna karşı silahlı mücadeleye girişmeyi bile göze almışlardı. Bu gelişme, yani devlet kaynaklarının hanedanın tekelinden kurtarılıp daha çok kişi arasında paylaşılması, uzun vadede kamu yönetimi ve padişah ailesini birbirinden ayrıştırarak daha modern bir devlet mekanizmasının yolunu açacaktır. Ne de olsa, kamu işlerinin hanedana bağlılıktan kurtulması ve çoğu vakit sultan ve ailesinin gözlerinden irak memurların denetimine girmesi *modern* bir gelişmedir. Keza miri toprakların, yarı özelleşerek ekâbir arasında dağıtılması da, geleneksel otokratik zihniyetin çözülmesi anlamına gelebilir. En nihayetinde “... Osmanlı devletinin, hem toplumdaki hem de

¹ Rifaat Ali Abou-el-Haj, “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683–1703: A Preliminary Report”, *Journal of the American Oriental Society*, 94/4 (1974), s. 438-447.

ekonomiden ayrılarak, hızla modern türde bir özerkliğe doğru gittiği ileri sürülebilir”². Buna mukabil, bu dönem aynı zamanda, adam kayırma ve intisabın doğal hale geldiği ve devlet mansıplarını ellerinde tutanların, aile fertlerine başka memuriyetler ayarlayarak servetlerini artırmalarının yönetici tabakaya mensup olanlar için meşru telakki edildiği bir dönemdi. *Klasik* devrin, belki de yalnızca muhayyilelerde vücut bulan liyakat esasına dayalı tayinlerine özlem duyan Osmanlı münevverleri bu durumu acı bir dille eleştirirler de, “Söz konusu Osmanlı uygulamalarının yozlaşmanın bir göstergesi olduğu anlayışı, kamu çıkarının yönetici sınıfın egemen mensuplarının kişisel çıkarlarından ayrı olduğu yolundaki modern varsayımdan kaynaklanmaktadır”³.

Gerçekten de, Osmanlı devlet yapısı, 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, ümera kapılarını orduda istihdam etme doğrultusunda bir değişim geçirmişti. Bu dönemde eleştirilerini sertleştiren Osmanlı düşünürleri, dirliklerin ekâbir sepetinde birikmesine yaptıkları itirazlarla, tam da bu bahsedilen sürece tanıklık ettiklerini belli ederler⁴. Buna ilaveten, nüfuzlu bir taşra idarecisinin maiyetinde bulunanlar, sarayda veya hükümet makamlarında kendilerine yer bulmaya başlamışlardı. Ümeranın bir şekilde ellerinde dirlik biriktirmeleri, bir mansıba sahip olmadıkları ara dönemlerde *arpalıklardan* geçinmeleri ve gelirlerinin yeterli gelmediği durumlarda, başka bölgelerden *mutasarrıflık* adıyla ek tahsisatlar almaları, bunların geniş kapı halklarının dağılmasını engellemek için alınan tedbirlerdi⁵.

² Rifa’at Ali Abou-el-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, çev. O. Özel, C. Şahin, Ankara: İmge Kitabevi, 2000. s. 96.

³ Rifa’at Ali Abou-el-Haj, **Modern Devletin Doğası**, s. 95-102 (İktibas için bkz.: s. 99); 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devlet yapısı hakkındaki bu görüşler için ayrıca bkz.: aynı yazar, “The Nature of the Ottoman State in the Latter Part of the XVIIth Century”, **Habsburgisch-osmanische Beziehungen**, CIEPO Colloque, Wien, 26-30. September 1983, s. 171-187. Tosun Arıcanlı ve Mara Thomas, Osmanlı zadedânının devlet makamlarını fiilen birer yatırım aracı olarak kullandıklarına işaret ederler (“Sidestepping Capitalism: On the Ottoman Road to Elsewhere”, **Journal of Historical Sociology**, 7 (1994), s. 25-48).

⁴ Andreas Tietze, **Mustafâ ‘Âlî’s Counsel for Sultans of 1581**, I, Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1979, s. 187; Koçi Bey, s. 76-79.

⁵ I. Metin Kunt, **The Sultan’s Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650**, New York: Columbia University Press, 1983, s. 82-88. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı harbiyesinin geçirdiği dönüşümün, “ziraate dayalı ekonomide temel gelir kaynağı olan toprağın tasarrufu ve mülkiyetindeki değişim” olduğu, G. Yıldız tarafından da dile getirilmiştir. Araştırmacı, veciz bir ifadeyle, “savaşçıdan nefere” olarak nitelendirdiği bu uzun vadeli sürece dair gözlemlerini, ne yazık ki, kendi çalışmasının amaçları bakımından, her şeye rağmen 17. yüzyılın merkezî iktidarının uzuvları olan

Siyaset biliminde kullanıldığı anlamıyla Osmanlılarda bir *aristokrasi* bulunmamakla birlikte, Osmanlı ümerasının aile ilişkileri bakımından süreklilik arz eden bir kitle oluşturduğunu kabul etmek gerekir. Askerî statüyü haiz bir ailede doğan erkek çocuk, toplumsal hayata avantajlı başlamak gibi temel bir ayrıcalığa sahiptir⁶. Bu itibarla, erken modern Osmanlı seçkin “hane”si, çağdaşı aile kurumlarından pek farklı davranmamaktadır. Osmanlı askerî şahsiyetleri, en azından 17. yüzyılda, sultanın kulları veya saraydan gelen emirleri körü körüne yerine getiren hizmetkârlar olmaktan ziyade, kendi iç işleyişine sahip, menfaatlerinin bilincinde, ittifak ilişkileri veya siyasî hizipleşmelerde taraf olan çocuklar, eşler, akrabalar ve tevabilerle dolu hanelerin “reis”leri olarak tebarüz ederler⁷.

Bu “hane reisleri”, siyasî arenada rakiplerine karşı güç kazanmak için kendilerine mahsus askerî kuvvetler biriktirdikçe, bu kitlelerin yönetimini üstlenecek bir komuta heyeti yaratma zorunluluğuyla karşı karşıya gelmişlerdi. Esasında, fiilî bir savaş durumu olmadığı zamanlarda, Osmanlı seçkinlerinin malî gerekçelerle kalabalık sekban ve levent bölükleri istihdam etmedikleri söylenebilir. Ne var ki, Osmanlı devlet adamları, bu vakitlerde bile, siyasî çekişmelerde mevzi kazanmak ve diplomasi oyunlarında ehliyetli aktörlere sahip olmak adına kendi hanesinden olanlara ve yandaşlarına devlet içinde itibarlı makamlar elde etmeye gayret sarf ediyorlardı. Bir Osmanlı ileri geleninin iltiması ve tavassutuyla bilhassa askerî sistem içinde yer edinen zevat, Osmanlı ordusunun hareket halinde olduğu günlerde, büyük ihtimalle, intisap ettiği paşa veya beyin “kapı”sı içindeki yerini alarak onun “iç ağa”larından biri oluyordu. Bu iç ağaları, söz konusu Osmanlı seçkininin diğer “kapı”larla olan muhaberatını sağladıkları gibi, sefer zamanlarında bir araya getirilen ücretli askerlerin komutasını da üstleniyorlardı.

vezir ve diğer resmî görevlilerin “kapu”larıyla 18. yüzyılın mahallî ayanları arasında kesin ayrımlar yapmadan serdetmiştir (*Neferin Adı Yok*, s. 145-152).

⁶ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978, s. 67-71.

⁷ Palmira Brummett, “Placing the Ottomans in the Mediterranean World: The Question of Notables and Households”, *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa’at Abou-El-Haj*, ed. Donald Quataert, Baki Tezcan, İstanbul: İsam Publications, 2010, s. 77-96.

Osmanlı ümera kapılarının üst kademelerini teşkil eden bu şahısların kimliğini ortaya çıkarmak 17. yüzyıl Osmanlı tarihinin daha iyi anlaşılmasına hizmet edebilir. *Kitâb-ı Müstetâb* müellifinin, “... kimi vüzerânın bid‘at olan defterlüsü deyü mânde ...” olan ve seferlere kapıkulu ocakları bünyesinde iştirak etmeyen altı bölük sipahilerinden bahsetmesine bakılırsa, Osmanlı seçkinlerinin askerî kadrolara yerleştirdikleri bazı isimleri kendi “kapı”ları için saklamaları yüzyılın başlarından beri var olan bir uygulamaydı⁸. *Kadim* Osmanlı düzeninin bozulmasından şikâyetçi olan bir başka isim, Ayn Ali Efendi, bu kez “erbâb tımar” arasında bazı şahısların sancak askerleriyle birlikte savaşa gitmeyip “âhara koşandı” olmasının sakıncalarını dile getirir⁹. Ayn Ali, bu sebeple seferler esnasında sıkı yoklamalar yapılması gerektiğini bildirirse de¹⁰, 1660’lı yıllara gelindiğinde, yoklamalar esnasında zuhur etmeyen tımar ehlinin bir Osmanlı idarecisinin “defterlü”sü olduğunu ibraz etmesi dirliğini muhafaza etmek için yeterli hale gelmişti¹¹.

Cevabı zor sorulardan biri, bu “defterlü”lerin ne kadarının belirli bir paşa veya beyin maiyetinin daimî parçası olduğudur. Pekâlâ, sefer zamanlarında çeşitli vazifeler deruhte eden idarecilerin emrine geçici sürelerle tahsis edilen tımar erbabı aynı listelerde kayıtlı olabilir. Bilhassa bir vezirin defterlisi olarak görünen dirlik sahiplerinin aynı sancaktan geldiği durumlarda bu ihtimal kuvvetlidir. Bununla birlikte çoğu vakit, belirli bir devlet adamının maiyetinde hizmet ettiği için yoklamadan muaf tutulması istenen tımar ehli birbiriyle bağlantısı olmayan dağınık bölgelerden gelmektedirler. Bunun

⁸ Müellif, bu uygulamanın nev-zuhur bir kanunsuzluk olduğunu iddia eder (s. 16).

⁹ Ayn Ali Efendi’ye göre, tımar sisteminin işleyişinde görülen aksaklıkların başlıca iki sebebi vardır. Bunlardan ilki, “pâdişâh dirliğine mutasarrıf olan zuemâ ve erbâb-ı timâr sancağı askeriyeye me’ûr olmayup âhara koşandı olduğudur” (s. 75).

¹⁰ Ayn Ali Efendi, s. 76-79.

¹¹ Uyvar’ın ilk defterdarı Şeyhî Mehmed Efendi, hizmetinde bulunan zuema ve tımar erbabının dirliklerine zarar gelmemesi için bir arz kaleme almıştı. Buna göre, Osmanlı merkezî idaresi, Uyvar defterdarının malî hizmetlerini sürdürebilmesi için bir zaim ve beş tımarlının kalede görev yaptığı sürece dirliklerinin muhafaza edilmesi yönünde bir karar çıkardı. Dirliği koruma altına alınan zaim, Kütahya’da 23.000 akçelik bir zeamete sahip olan Şeyhî Mehmed’den başkası değildi (A.E. IV. Mehmed 11853, 17 Rebiülevvel 1074/18 Kasım 1663). Mehmed Efendi, 1674’te, malî sıkıntılarla boğuşan Uyvar hazinesini düze çıkarmak için alınması gerektiğini düşündüğü tedbirleri içten ve teklifsiz bir üslupla yazdığı bir takrirle Osmanlı başkentine yollayan defterdarla aynı kişiydi (Mark L. Stein, “Ottoman Bureaucratic Communication: An Example from Uyvar, 1673”, *The Turkish Studies Association Bulletin*, 20 (1996), s. 1-15).

muhtemel açıklaması, tımar toprağına tasarruf eden bu şahsiyetlerin sefer esnasında hizmetine girdikleri Osmanlı seçkiniyle daha önceden bir intisap ilişkisi kurmuş olmalarıdır.

Osmanlı ordusunun Erdel'e müdahale etmek niyetiyle seferber edildiğı 1659'dan 1662'ye kadar zeamet ve tımar sahiplerinin mobilizasyon şartlarını ihtiva eden bir defter konunun anlaşılmasına yardımcı olabilir. Buna göre, 1659 tarihinde sefer emri sadır olduğunda, Rumeli, Bosna, Budin, Yanova, Kanije, Eğri, Anadolu, Karaman, Sivas, Halep ve Adana eyaletleri sancakları askeriyle birlikte Osmanlı ordusuna katılmaya davet edilmişlerdi¹². Bu vilayetlerden gelen zuema ve tımar erbabının toplam sayısı hakkında bir bilgi bulunmasa da, Osmanlı merkez birliklerine katılmaları gerektiğı halde zuhur etmeyen dirlik sahiplerinin bazıları için "mânde" hükümleri kaleme alınmıştı¹³. Bu hükümlerin yazılma sebebi, bazı hallerde, geçerli bir mazeretle askerî hizmetten muaf tutulan kişilerin dirliğine zarar gelmesini engellemektir. Bununla beraber ele alınan defterde bu minvalde kayıtlı örneklerin nispeten az olduğu söylenebilir¹⁴. Bu bağlamda, etkin seferberlik gücünden ayrılan en kalabalık kitle, yine bir yönüyle sınır savunmasını üstlendikleri söylenebilecek olan Köprülü Mehmed Paşa'nın Yanova ve Arad'ta tesis ettiği vakıf binalarının muhafazasına tayin edilen tımar erbabı olmuştu¹⁵.

Her halükarda, yoklamadan muaf tutulmaları için haklarında emir çıkarılan sipahilerin ezici çoğunluğu, 1660'lı yılların önde gelen Osmanlı devlet adamlarının

¹² KK. 434, s. 6-17.

¹³ "Erdel seferinde defterlüler için ordu-yı hümâyûndan virilen ahkâm kuyûdudur el-vâkı' an-6 şehri Şabânî'l-mu'azzam sene 1070 (17 Nisan 1660)" (KK. 434, s. 38). Örneğin Semendire livasında 5999 akçelik bir tımara tasarruf eden Ali: "Mezbûr serdâr-ı mükerrerem Ali Paşa hazretlerinin defterlü âdemlerinden olmağın mânde için hüküm verilmişdir fi evâhir-i Şaban 1070 (1-10 Mayıs 1660)" (s. 38).

¹⁴ Segedin'de 21.000 akçelik bir zeamete sahip Hasan, Eğri'nin H. 1070/1659-1660 tarihli sürsat zahiresini toplamakla görevli olduğu için seferden muaf tutulmuştu (s. 38). Tırhala'da 11.289 akçelik tımara tasarruf eden Muharrem: "Târîh-i mezbûrdan bir sene tamâmına degin dirliğine zarar gelmemesi için hüküm verilmişdür fi 16 Zilkade 1070 (24 Temmuz 1660)" (s. 40). Timişvar'da 20.000 akçelik bir tımar tasarruf eden Yanova alaybeyi Kenan, Yanova kalesinin tamiri işine tayin edilmiş olduğundan dirliğine zarar gelmemesi için 27 Şevval 1071/25 Haziran 1661 tarihli bir hüküm almıştı (s. 42).

¹⁵ 9 zaim ve 20 tımarlı sipahi. "Saâdetlü ve mürüvvetlü sadr-ı a'zâm hazretlerinin Yanova ve Arad'da olan hayrâtı binâsının hizmetiyle istihdâm olunmaları için alıkonılan zuemâ ve erbâb-ı timarlardır fi 26 Şevval 1071 (24 Haziran 1661)" (s. 44). Keza gur-re-i Şaban 1073/11 Mart 1663 tarihli emre göre, 11 zaim ve 12 tımarlı, "defterlüyân-ı evkâf-ı vezîr-i a'zâm-ı sâbık merhûm Mehmed Paşa" olarak belirtilmişti (s. 52).

yanında bulunan tımarlılardan ibaretti¹⁶. Osmanlı müverrihi Mehmed Halife, bu devlet adamlarından biri olan Köse Ali Paşa'nın, 1663'te Uyvar'a doğru ilerleyen Osmanlı ordusunun Belgrad'a yakın bir mahalde Dimitrofça (Dmitrovica) menziline konakladığında, 5000 kişilik bir kuvvete komuta ettiğini yazsa da¹⁷, bu yüksek sayı diğer kaynaklarca teyit edilmez. Bu hususta, sefere Fazıl Ahmed Paşa'nın maiyetinde katılan Erzurumlu Osman Dede'nin verdiği 1500 rakamı daha gerçekçidir¹⁸. Gerçi Ali Paşa'nın, Osman Dede'nin temin ettiği rakamdan daha fazla asker besleme ihtimali mevcuttur. Nitekim Evliya Çelebi, 1660'ta Varat'ı Osmanlı topraklarına katan Ali Paşa'nın, Erdel'de yaşanan siyasî kargaşaya müdahale etmek amacıyla kendi kethüdalarından Hasan Ağa'yı "kırk adet bayrak sekban sarıca" ile görevlendirdiğini yazar¹⁹. Bir sekban bölüğünün, en azından kâğıt üzerinde, elli neferden oluşması beklendiğine göre, Hasan Ağa'nın emrinde Erdel'e giren Ali Paşa kuvvetleri, Uyvar kuşatmasını kale içinde tecrübe etmiş birinin kaleminden çıkan bir listenin de onayladığı üzere, en az 2000 piyade asker ihtiva etmelidir²⁰. Netice itibarıyla, Ali Paşa'nın Osmanlı ordusuna Zemun'da 3000 piyade ve atlıyla katıldığını yazan Mühürdar Hasan Ağa'ya itibar etmemek için bir sebep yoktur²¹. Görünen o ki, Köse Ali Paşa, Varat'ı zapt ettiği ve Osmanlı iktidarını yeni ele geçirilen bölgelerde tesis etmeye çalıştığı günlerde, "bayrak"lar altında teşkil edilen sekban bölüklerinin komutasında beraberinde bulunan yirmi sekiz zaim ve seksen dört tımarlının askerî bilgisine müracaat etmişti²². Tabii ki, Köse Ali Paşa'nın "kapı"sında, ücretli neferlerin idaresinden sorumlu şahısların bir kısmının, maişetlerini tımar sisteminin dışında sağlayan kimseler olabileceğini akıldan çıkarmamak gerekir. 1663 Şubat'ında Ali Paşa'nın kapısını yöneten birinci dereceden

¹⁶ H. 1071–25 Ramazan 1073/1660–3 Mayıs 1663 arasında 53 zaim ve 192 tımarlı muhtelif paşaların hizmetinde bulunurken H. 1072–1073/1661–1663'te bunlara 23 zaim ve 100 tımarlı daha eklenmişti (KK. 434).

¹⁷ **Tarih-i Gülmanî**, s. 88: "Kendünün beş bin âdemisi vardır ...".

¹⁸ Osman Dede, s. 8.

¹⁹ Evliya Çelebi, VI, s. 20.

²⁰ **Diarium Europaeum**, X, s. 680.

²¹ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 138. Bu sayı, **Diarium Europaeum**'da verilen rakamlarla (2000'i piyade olmak üzere toplam 3000 asker) örtüşür (X, s. 680).

²² Bu sayılar, H. 1071–25 Ramazan 1073/1660–3 Mayıs 1663 tarihlerinde Köse Ali Paşa'nın "defterlü"sü olarak hizmet eden tımarlıların miktarını gösterir (KK. 434, s. 38-49).

sorumlu Hasan Kethüda, Varat'ın zaptından sonra vilayette kendi vakıf mallarından – herhalde vakfın gelir kaynakları fethin akabinde IV. Mehmed tarafından şahsına hibe ve temlik edilmişti – on sekiz kişi istihdam eden bir cami bina ettirecek denli varlıklı bir zattı²³.

Bu tarihlerde, Osmanlı ordu yönetimi ve sefer planlaması bakımından öne çıkan bir diğer isim Budin valisi Hüseyin Paşa'dır. Hüseyin Paşa, H. 1073'ten evvel yalnızca dört tımar erbabı için “defterlü” hükmü çıkartmış olsa da²⁴, Uyvar kuşatmasına 1500 kişilik bir gücün başında katılmıştı²⁵. Dönemin kaynaklarında, hayli müphem ifadelerle de olsa, 1663–64 seferlerinde Budin valisine bağlı olarak hizmet veren askerî birliklerin varlığına dair atıflar mevcuttur²⁶. Bununla birlikte eserinde Budin vilayetinde bulunan Osmanlı askerlerinin mevcudunu hesaplayan P. Rycout, daha sarıh bir sayı vererek Hüseyin Paşa'nın kapı halkının 3000 kişiden oluştuğunu belirtir²⁷. Uyvar'ın fethinden sonra kalenin muhafızlığına tayin edilen Hüseyin Paşa²⁸, Köprülü ailesinin itimat ettiği simalardan biri olmalıydı. Budin eyaletine atanmadan evvel Varat'ta hizmet eden Hüseyin Paşa, burada bulunduğu süre boyunca, tıpkı Köse Ali Paşa gibi, Köprülü Mehmed vakıflarına bolca hizmet etmişti. Hatta Mühürdar Hasan Ağa'ya bakılırsa, Köprülü Mehmed Paşa vefatından önce Hüseyin Paşa'yı “... ol âdem bize çok hizmet etmişdür ...” diyerek oğluna emanet etmişti²⁹. Bu vasiyete sadık davranan oğul Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar'a tayin ettiği paşanın kalacağı yeri, tabiri caizse, kendi elleriyle

²³ KK. 272, vr. 12b (15 Receb 1073/23 Şubat 1663).

²⁴ KK. 434, s. 43.

²⁵ **Diarium Europaeum**, X, s. 680.

²⁶ SLUB Eb. 387, vr. 105a (evâil-i Zilkade 1073/7–15 Haziran 1663); Osman Dede, s. 9.

²⁷ **The History of the Present State**, s. 341.

²⁸ SLUB EB. 387, vr. 111b (evâhir-i Rebiülevvel 1074/22 Ekim–1 Kasım 1663); vr. 112b (12 Rebiülâhır 1074/13 Kasım 1663).

²⁹ **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 142-143. Hüseyin Paşa'nın ağabeyi Siyavuş Paşa, sadrazamın kız kardeşiyle yaptığı izdivaç vasıtasıyla iki aile arasındaki birliği had safhaya ulaştırdığı gibi (Şu ifadelerle bkz.: “Budun vezîri Siyavuş Paşa karındaşı Hüseyin Paşa” (**Cevâhirü't-Tevârih**, s. 141); “Siyâvuş Paşa karındaşı Gâzî Abaza Sarı Hüseyin Paşa” (Evliya Çelebi, VI, s. 20), “Siyâvuş Paşa birâderi Abaza Sarı Hüseyin Paşa (Evliya Çelebi, VI, s. 213); “Siyâvuş Paşa birâderi Gâzî Abaza Sarı Hüseyin Paşa” (Evliya Çelebi, VII, s. 133) ve Siyavuş Paşa karındaşı Hüseyin Paşa (Hasan Vecîhî, “Târih-i Vecîhî”, **Vecîhî, Devri ve Eseri**, haz. Ziya Akkaya, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1956 içinde, s. 229). Köprülü Mehmed Paşa'nın damatları için bkz.: M. Tayyib Gökbilgin, “Köprülüler”, **İA**, VI (1955), s. 897., 1687–88 kışında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ardından sadaret makamında Köprülü “hane”sini temsil eden ikinci damat olacaktı. Hasan Vecîhî'nin eseri için ayrıca bkz.: Ziya Akkaya, “Vecîhî ve Eseri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XVII/3-4 (1959), s. 533-560.

hazırladı. Kentin hemen dışında, Estergon kapısı civarında, kale surlarıyla Nitra nehri arasında kalan beş yüz adımlık bir arazi ağaç kazıklarla ihata edilip iki kapılı bir palankaya dönüştürüldü. Elli kadar “sazlı” evle meskûn hale getirilen bu alan, bundan böyle, Hüseyin Paşa ve adamlarınca kullanılacaktı³⁰. Bu dönemde Budin valisinin maiyetinde yer alan tımarlı sayısı az olsa da, Uyvar muhafızlığını yürüttüğü günlerde Hüseyin Paşa’nın beraberinde altı bölük halkından yirmi altı sipahi ve on altı silahdar mevcuttu³¹.

Bu kabilden örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Örneğin, H. 1668’de, Girit’te Fazıl Ahmed Paşa’nın maiyetinde Hanya muhafazasında hizmet eden elli dört zuema ve tımarlının dirliklerine müdahale edilmemesi için hükümler çıkarılmıştı³². Benzer şekilde, Kurd Ahmed Paşa, 1663’te zapt edilen Uyvar’ın ilk beylerbeyi olarak tayin edildiğinde hizmetinde en az üç zeamet ve üç tımar sahibi sipahi mevcuttu³³.

Bu hususta ilgi çekici bir hadise, 1662 başında, Osmanlı adayı Apafi Mihály’ye karşı Erdel tahtını ele geçirmek için teşebbüse geçen Kemény János’u yenilgiye uğratan Küçük Mehmed Paşa ile ilgilidir. Bu tarihte Yanova valisi olan Mehmed Paşa, aynı yılın Haziran ayında dört zaim ve otuz tımarlı sipahiyi defterli olarak hala yanında

³⁰ Evliya Çelebi, VI, s. 230-231.

³¹ Hüseyin Paşa, “bâ-defter” maiyetinde bulunan bu kapıkulu neferlerinin mevaciplerinin ödenmesi için bir arz yazmıştı (D. SVM 36092).

³² “Zikr olunan üç nefer sabıkâ Girid serdârı olup Hanya muhâfazasına ta’yîn olunan vezîr-i müşârün-ileyh hazretlerinin defterlülere olmağla bu sene ... olmak üzere başka başka hükümleri verildi 11 Cemaziyelevvel 1079/17 Ekim 1668”. “Zikr olunan elli bir nefer zuemâ ve erbâb-ı tımar Hanya muhâfazasına ta’yîn olunan vezîr-i müşârün-ileyh hazretlerinin defterlü âdemlerinden olup hizmetde olmağla me’mûr oldukları bayrakları altında mevcûd bulunmadılar deyü zeâmet ve tımarlarına zarar gelmemek üzere başka başka hükümler verildi 12 Cemaziyelevvel 1079/18 Ekim 1668” (ÖNB, Mixt 1305, vr. 30b-31a). Bu ruznamçe defteri için bkz.: **Katalog der Türkischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek**, Neuerwerbungen 1864-1994, Fünfter Band, haz. Smail Balić, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2006, s. 253-254.

³³ İE. Askeriye 460. Kurd Ahmed Paşa, en geç 1663 yılının Ekim başlarında Uyvar valiliğini yürütüyordu (SLUB, Eb. 387, vr. 111a). Ayrıca bkz.: vr. 114a. Evliya Çelebi (VI, s. 207, 212) ve Tâ’ib Ömer (**Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, vr. 22a), yeni teşkil edilen eyaletin başına “Kurd Paşa”nın getirildiğini teyit ederler. Bununla beraber Nisan 1665’te, Uyvar beylerbeyliği, aynı zamanda Segedin mutasarrıfı olan Küçük Mehmed Paşa’nın ellerindeydi (SLUB, Eb. 387, vr. 137a, Baçka kadısı ve mütesellimine hüküm). Vojtech Kopčan, (“Nové Zámky – Ottoman Province in Central Europe”, **Studia Historica Slovaca**, 19 (1995), s. 65) ve Ahmet Şimşirgil, (**Uyvar’ın Türkler Tarafından Fethi ve İdaresi**, s. 100-102), yayımladıkları listelerde, Kurd Ahmed Paşa’nın ismini Kurd Mehmed şeklinde verirler. Bu hatanın sebebi, Fındıklılı Mehmed Ağa’nın Uyvar’ın ilk valisi olarak Kurd Mehmed’i göstermesi olabilir (**Silahdâr Târîhi**, I, s. 282).

tutuyordu³⁴. Bu görevlendirmeler, büyük ihtimalle, Mehmed Paşa'nın Erdel'in yeni hükümdarının ülke içindeki konumu pekiştirmek için burada kalmasıyla yakından alakalıydı³⁵. Yanova valisi, 1662 Ocak'ında kazandığı savaştan sonra Erdel'de kalmış; nihayet 1663 Haziran'ında "Nemçe" seferine katılma emrini alana değin Tımışvar'dan celp edilen kıtalarla Erdel siyasetine yön verme çalışmalarını sürdürmüştü³⁶. Osmanlı belgeleri, Küçük Mehmed Paşa komutasındaki zeamet ve tımar sahiplerinin akıbetine dair bir şey söylemese de, 1664 Ocak'ında, paşanın kendi adamlarına kışı geçirmeleri için yeni atandığı Varat vilayetinin imkânlarını seferber ettiği anlaşılmaktadır. Varat kalesi neferlerinin şikâyetine itibar edilirse, eyaletin tahriri esnasında mevacipleri için ocaklık tahsis edilen yerler, Küçük Mehmed Paşa'nın "âdemleri" tarafından kışlak tutularak köy ahalileri "zahîre akçesi" adıyla vergiler ödemeye mecbur bırakıldığından ulufelerini alamaz olmuşlardı³⁷. Anlaşıldığı kadarıyla, askerî veya sivil gayelerle olsun, bir paşanın hizmetine giren şahıslar, şayet devlet mekanizması içinde belirli bir gelire sahip değillerse, "velinimet"lerinin kendileri için sunduğu olanaklardan pek sorgulamadan istifade ediyorlardı³⁸.

Başlangıçtaki soruya geri dönülürse, "defterlü" şahısların kaçta kaçının bir paşanın devamlı maiyetine mensup olduğuna, kaçta kaçının arızî görevlendirmelerle hizmete tayin edilmiş olduğuna karar vermek güçtür. Ne var ki, en azından iki durumda, bir Osmanlı yöneticisinin "defterlü"sü görünen tımar erbabı veya kapıkulu mensuplarının adı geçen idarecinin "kapı"sının sabit bir uzvu olduğundan şüphe edilebilir. Örneğin, hemen üstte verilen örnekte, Kurd Ahmed Paşa'yla birlikte Uyvar kalesinde kalması öngörülen altı sipahinin ikisinin Silistre'den, birinin İzvornik'ten ve

³⁴ KK. 434, s. 61 (12 Zilkade 1072/29 Haziran 1662).

³⁵ Küçük Mehmed Paşa'ya "Kemenya Yanoş cenginde"ki başarısından ötürü bir kaftan yollanırken yeni seçilen krala göz kulak olması için Erdel'de kalması tembih edilmişti (SLUB. Eb. 387, vr. 57a, evâsıt-ı Cemaziyelahir 1072/31 Ocak–9 Şubat 1662). Yanova valisine 1662 Ağustos'unda aynı amaçla bir hilat daha yollandı (vr. 74b, evâil-i Muharrem 1073/16–26 Ağustos 1662).

³⁶ SLUB Eb. 387, vr. 99a'da iki kıta hüküm, evâil-i Ramazan 1073/9–19 Nisan 1663).

³⁷ MAD. 3774, s. 36 (22 Cemaziyelahir 1074/21 Ocak 1664).

³⁸ Bu ilişki biçimini en iyi açıklayan örneklerden biri, Köse Ali Paşa'nın Varat seferi dönüşünde, 1661–62 kışını geçirirken yanında bulunan Dergâh-ı âlî bölükleri için iâşe tahsisatları almasına karşın kendi kapısı adına merkezî hazineden herhangi bir ödeme almamasıdır (MAD. 6616, s. 159). Bir paşanın, bu durumda, şahsî kesesinden doğrudan harcama yapmak yerine, ücretli birliklerini iâşe ve ibate etmek için ilk fırsatta halkı vergilendirmeye çalışması beklenebilir.

kalan üçünün Aydın'dan geldiğine bakılırsa³⁹, burada merkezî yönetimce yapılan atamalardan ziyade gönüllülük veya daha eski tarihli intisap ilişkileri belirleyici olmuştu. Biraz geç tarihli bir örnek olsa da, Sirem zaimlerinden Mehmed'in kaleme aldığı arz bu konuda açıklayıcı olabilir. Estergon fatihi Mehmed Paşa'nın ahfadından gelen Mehmed, Fazıl Ahmed Paşa'nın "defterlü"sü olmak istediğini beyan edip izin talep eden bir mektup yazmıştı. Bu isteği olumlu karşılayan Osmanlı idaresi, Budin valisine Mehmed b. Ahmed'in zeametine veziriazamın yanında olduğu sürece zarar gelmemesi için bir emir gönderdi⁴⁰.

Bundan daha önemlisi, paşaların maiyetlerinde görünen aile fertleri "hane"nin bir arada hareket etme güdüsünün tezahürü olmalıdır. 1663–64 seferlerinin *kurmay* kadrosu arasında yer alan Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa⁴¹, Uyvar kuşatması esnasında 2000 kişilik bir kuvvete komuta ediyordu⁴². Bu askerî gücün kimlerden mürekkep olduğu tam olarak açık olmasa da, bunların tamamının Gürcü Mehmed Paşa'nın kapı halkına mensup olma ihtimali yüksektir⁴³. Uyvar kalesi komutanı Ádám Forgách, 1663 Ciğerdelen muharebesinin başlarında, düzenlediği baskında Gürcü Mehmed Paşa birliklerinin en dış hattında bulunan tüfekçi leventlerden birçoğunu öldürmüştü⁴⁴. Bu tüfekçi piyadelerin, Gürcü Mehmed Paşa tarafından batı cephesine taşındıklarını düşünmek akla yakındır. Fazıl Ahmed Paşa, Halep valisinin Osmanlı ordusuna katkısını önemsemişe benzemektedir. Osmanlı sadrazamı, Gürcü Mehmed Paşa'nın, Edirne'de bozulan sağlık durumu nedeniyle Sofya'da bulunan Osmanlı ordusuna katılamama ihtimalinin ortaya çıkması üzerine, paşanın, en azından

³⁹ İE. Askeriye 460.

⁴⁰ İE. Ensab 260 (18 Safer 1078/9 Ağustos 1667).

⁴¹ Gürcü Mehmed Paşa, Köprülü ailesinin stratejik planlamalarında önemli bir yer tutmuştu. Mühürdar Hasan Ağa'nın ifadesiyle, "... efendimüzün pederleri [Köprülü Mehmed Paşa] çerâğı dahî kendü çerâğı olub ve Nemçe ahvâlinde gâyetile vukûfi olub dâ'imâ ânun ile meşveret iderdi" (**Cevâhirü't-Tevârih**, s. 132). Evliya Çelebi, 1665'te, Viyana sefaretî münasebetiyle ziyaret ettiğinde Budin valiliğini yürüten Gürcü Mehmed Paşa'nın Köprülü Mehmed Paşa'nın kethüdalığını yapmış olduğunu teyit eder (VII, s. 59).

⁴² **Diarium Europæum**, X, s. 680.

⁴³ SLUB Eb. 387, vr. 109b (evâil-i Muharrem 1074/5–15 Ağustos 1663); Osman Dede, s. 6. Bu hususta ilginç bir ayrıntı, Dergâh-ı âlf çavuşlarından bir zatın aynı zamanda Halep'te bir zeamet toprağına tasarruf etmesidir. Bu durumda, bu şahsın, merkezî ocaklarla olan bağlantısına rağmen Gürcü Mehmed Paşa'nın kapısının bir parçası olma ihtimali vardır (MAD. 3774, s. 50, 2 Şaban 1074/29 Şubat 1664).

⁴⁴ Osman Dede, s. 12; **Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, vr. 9b-10a.

“mükemmel kapu”sunu bir kethüdası komutasında orduya yollamasını istemişti⁴⁵. Fındıklılı Mehmed Ağa, Halep valisinin kapısının dağılma ihtimalini ortadan kaldırmak için paşanın kethüdası ve oğlunun Gürcü Mehmed Paşa’yı geride bırakarak yola koyulduklarını yazar⁴⁶.

Daha geniş bir zaviyeden bakılırsa, 1663’te Şam valisi sıfatıyla orduya katılan Kibleli Mustafa Paşa örneğinde olduğu gibi, Köprülü ailesinin damatları da geniş “hane”nin bir parçasını oluşturuyorlardı. Mustafa Paşa, Sofya’da, Gürcü Mehmed Paşa’yla aynı zamanda Osmanlı birliklerine iltihak etti⁴⁷. Bu esnada kaç kişilik bir kuvvetin başında olduğuna dair açık bir bilgi bulunmasa da, Alman kaynaklarında, paşanın Uyvar kuşatmasında 2000’i doğrudan şahsına bağlı 2500 neferden mürekkep bir gücün komutasına sahip olduğu kayıtlıdır⁴⁸. Bu tespit, çok büyük ihtimalle doğru olmalıdır; çünkü Osmanlı kaynakları, Kibleli’nin “kapı halkı” dışında kalan 500 askerin Şam kulları olduğunu teyit eder⁴⁹. Buna ilaveten Şam valisi Mustafa Paşa’nın batı cephesine taşıdığı savaşılar arasında eyalet zaim ve tımarlıları da bulunmamaktadır. Bunlar, Macaristan sınırının uzaklığından ötürü, 1663–64 seferlerinde bilfiil hizmet etmektense, askerî mükellefiyetleri karşılığında nakit bir “bedel” ödemekle yetinmişlerdi⁵⁰. Bu takdirde, Kibleli Mustafa Paşa’nın şahsına tabi olarak komuta ettiği askerlerin tamamının ücretli kıtalar olduğundan emin olunabilir.

Osmanlı seçkinlerinin oğullarının babalarıyla birlikte askerî hizmet görmeleri nispeten yerleşik bir uygulamaydı. 1663 sonlarında, “sınur-ı mansûre emekdârlarından” Hasan, tevabisine kışı geçirebilecekleri yerler tahsis edilmesi için başvuruda

⁴⁵ **Cevâhirü’-t-Tevârih**, s. 132. Görünen o ki, Gürcü Mehmed Paşa’nın yorgun bedeni, 1663 Ciğerdelen çarpışmasından sonra da paşanın istirahat etmesini zorunlu kılmıştı. Halep valisine bağlı kuvvetler tarafından ele geçirilen esir ve kelleler, Osmanlı sadrazamına Mehmed Paşa yerine kethüdası tarafından getirilmişti. “... zîrâ ... bir mikdâr mizâc-ı celâdet-izdivâclarında inhırâf olmağın ve altı sâ’atlık yere dek ta’kîb-i düşmene seğırtmek ile bî-tâb olup yorulmağın şâyed ki huzûr-ı Âsâf-ı gerdûn-menziletde murâd üzere harekete mecâl olmaya deyü ...” (**Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, vr. 12a).

⁴⁶ “Fevt olur ise kapusu tağılıur ihtimâliyle serdâr-ı â’zam istîfzân eylemegin oğlu ve kethüdâsıyla bâ-emr-i hümâyûn müsellah kapusu gelüp mülhak ...” (**Silahdâr Târîhi**, I, s. 241-242).

⁴⁷ Osman Dede, s. 6.

⁴⁸ “seiner eignen Leute” (**Diarium Europaeum**, X, s. 680 ve G. Kraus, s. 338).

⁴⁹ SLUB Eb 387, vr. 113a (evâhir-i Rebiülahir/21–30 Kasım 1663). Bu konu, ilerleyen sayfalarda bir kez daha ele alınacaktır.

⁵⁰ Şam eyaleti zeamet ve tımar sahipleri, sefer yükümlülükleri karşılığında hazineye 40.000 esedî kuruş ödemekle sorumlu tutuldular (MAD. 3774, s. 22, 27 Cemaziyelevvel 1074/12 Aralık 1663).

bulduğunda oğlunu da saymıştı⁵¹. Yine başka bir örnekte, Mustafa Zühdi, St. Gotthard savaşının dönüşünde, Ösek tarafının serdarı olarak takdim ettiği Hüseyin Paşa'nın Estergon'da iken Osmanlı sadrazamının otağının önünde icra ettiği bir geçit merasimini tasvir eder. Hüseyin Paşa, ana orduya iltihak ettiğinde, Ösek köprüsü civarında ifa ettiği hizmetlerden ötürü kendine bağlı otuz ağa ve “mahdûm-ı mükerrer”leriyle birlikte hilat giymişti⁵². Anlaşıldığı kadarıyla, bu oğullar, babalarının “kapı”ları içinde faaliyet göstermekle birlikte doğrudan kendilerine ait gelir kaynaklarına sahiptiler. Erzurum muhafızı Kenan Paşa'nın oğlu Mehmed, babasının hizmetinde Erzurum'da bulunduğu halde Semendire'de 22.464 akçelik bir zeametın hâsılatını alıyordu⁵³. Keza Ali Paşa'nın oğlu Mustafa, Tırhala, Paşa, Yanya ve İlbasan'a dağılmış vaziyette 63.790 akçelik bir zeamet gelirine sahip olduğu halde, “sûret-i emr ile” tımar yoklamasından muaf tutulduğu günlerde babasının defterlisi olarak Hanya'da görev yapıyordu⁵⁴.

Bu hizmet yöntemi, Osmanlı seçkinlerinin oğullarına, taşra idaresi ve merkezî devlet kademelerinde sabit mansıplar tasarruf ederken ailenin güttüğü siyasî hesapların içinde kalma olanağı yaratıyordu. Bu nedenle, Osmanlı sarayından herhangi bir vesileyle bir “ihşan” talep etme konumuna yükselen birisi, kendine tabi adamların yanı sıra çocuklarına da birer mansıp kapma telaşına düşüyordu. Uygulamanın kökenleri, 16. yüzyılda iltizam sözleşmelerinde mukataa işletmesinin deruhte edilmesi karşılığında belirli mansıp ve görevlerin talep edilmesine değin geri götürülebilir. Bu hususta açıklayıcı tevcihatlardan bazıları, 1665'te, Eminönü'de Yeni Cami'nin hizmete açılışı esnasında yaşanmıştı⁵⁵. Caminin ilk Cuma selamlığında, külliyenin yapım işlerinde emin olarak vazife gören El-Hacc İbrahim Ağa'ya, elli akçe terakki ihşan edilirken üç çocuğuna ve yedi hizmetkârına müteferrikalık ve çavuşluk verilmişti. Keza Mimar Ağa'ya, bir köy temlik edilip iki kese akçe bağışlanırken iki oğluna müteferrikalık tevcih

⁵¹ SLUB Eb. 387, vr. 113b (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663).

⁵² Mustafa Zühdi, vr. 30a-31a.

⁵³ KK. 434, s. 41 (20 Şaban 1071/20 Nisan 1661 tarihli kayıt).

⁵⁴ KK. 434, s. 59 (18 Zilhicce 1072/4 Ağustos 1662 tarihli kayıt).

⁵⁵ Marc D. Baer, IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan'ın İstanbul'da giriştiği imar faaliyetlerini kent mekânının İslamlaştırılması şeklinde ele alınır (“The Great Fire of 1660 and the Islamization of Christian and Jewish Space in Istanbul”, **International Journal of Middle East Studies**, XXXVI/2 (2004), s. 159-181).

edilmişti⁵⁶. Aynı gün, Valide Sultan'ın eski kethüdası Hasan Efendi'nin üç adamı müteferrikanlık almıştı⁵⁷. Bu arada hâlihazırdaki kethüda Mustafa Efendi, rikab-ı hümayuna hediye ettiği on tane at kabul edilince yedi adamına dirlik ve iki oğluna müteferrikanlık koparmayı becermişti⁵⁸.

Osmanlı siyaset dünyasının önde gelen “hane”leri, büyük ihtimalle, siyasî nüfuzlarını genişletmenin bir aracı olarak tevabilerini kapıkulu ocaklarına yerleştiriyorlardı. Köprülü hanesinde yetişen rikab kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bu maksatla, 28 Haziran 1665 tarihinde padişaha bir tane eşheb at, bir kabza murassa altın hançer, sekiz bohça eşya ve beş kese nakit akçe pişkeş takdim etmişti. Mustafa Paşa, bunun karşılığında kethüdası İbrahim Ağa'ya bir müteferrikanlık gediği tahsis ettirdi. Bundan üç gün sonra büyük mirahor Canboladzade, saraya iki at, üç bohça eşya ve iki kese nakit akçe getirdiğinde, yedi esami sipahilik ve beş esami müteferrikanlık için bir buyruldu çıkartmayı başarmıştı⁵⁹. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Edirne'deki kaymakamlığı esnasında Sivri Bölükbaşı isimli eşkıyayı derdest edip padişaha getirdiği için bir seraserle ödüllendirilmişti. Daha önemlisi, Mustafa Paşa, bu şahsiyeti zapt edip getiren adamlarından Bektaş Ağa'ya kırk akçe yevmiyeye bir sipahilik ve başka dört adamına onar akçe günlükle sipahilik kadroları ayarlayarak tevabisini kapıkulu teşkilatı içine yerleştirmenin bir yolunu bulmuştu⁶⁰. Mühürdar Hasan Ağa'ya göre ise, Tire havalisinde eşkıyalık yapan Sivri Bölükbaşı'nın adamlarını ölü veya diri ele geçirme şerefi esasında Beyko Ali Paşa'ya aitti. Arnavut asıllı olan Ali Paşa, Kandiye kuşatması esnasında Venediklilere sığınmış olmasına karşın Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'nın sadarete geçmesi üzerine tekrar Osmanlı hizmetine girmişti. İlk başta Tire beyi tayin edilen Beyko Ali Paşa, bahsedilen hizmetlerinden ötürü Rumeli valiliğine kadar

⁵⁶ **Risâle-i Hatîb**, TSMA, Eski Hazine 1400, vr. 23b (Mehmet Çömcüoğlu, **Risale-i Hatib: XVII. Yüzyıl Ortalarına Aid Bir Tarihçe**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mezuniyet tezi, 1969.)

⁵⁷ **Risâle-i Hatîb**, vr. 24a.

⁵⁸ **Risâle-i Hatîb**, vr. 25a.

⁵⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, **Vekâyi'-nâme**, Osmanlı Târîhi (1648–1682), Tahlil ve Metin Tenkidi, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca 2008, s. 195.

⁶⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, s. 182. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, kaptanıderya olduğu tarihlerde maiyetinde olan iki tımarlıyı Erdel seferine yollamayı yanında alıkoymuştu (KK. 434, s. 59, 16 Zilhicce 1072/2 Ağustos 1662).

yükseldi⁶¹. 1664 yılında, bu kez Köprülü ailesinin diğer bir muktedir ismi Fazıl Ahmed Paşa, Tatar hanının oğlu Ahmed Giray'ın kethüdası İslam Ağa'ya kapıcıbaşı zümresine iltihak etmesi için tavassut etmişti. Osmanlı sadrazamı, babasının Kırım'da katledildiği haberini alan İslam Ağa'nın, muhtemelen kendi akıbetinden endişe ederek hanzadenin "kethüdâlığından firâr" etmesini, kendi "kapı"sına askerî meselelerde tecrübeli bir ismi kaydetme şansı olarak değerlendirmişti⁶².

Osmanlı seçkin aileleri, başkentteki idarî kademeler, kapıkulu ocakları ve taşra teşkilatının çeşitli birimlerine askerî ve idarî işlerde deneyimli şahısları yerleştirmek suretiyle iki önemli kazanım elde ediyorlardı. 1659'da Budin valiliğini yürüten Seydi Ahmed Paşa ile ilgili iki hadise, bu anlamda ümera kapılarının nasıl işlediğine dair açıklayıcı bilgiler sunar. Seydi Ahmed Paşa, Erdel'in devrik prensi II. Rákóczi György, Osmanlı taraftarı hükümdar Barcsay Ákos'u yerinden ederek tekrar Erdel tahtına oturmaya niyetlendiğinde, Osmanlı başkenti tarafından gelişmelere müdahale etmekle görevlendirilmişti. Budin valisi, en nihayetinde, 22 Mayıs 1660'ta Koloşvar'da (Kolozsvár /Cluj-Napoca/Klausenburg) II. Rákóczi'yi mağlup ederek Barcsay'ı yeniden Erdel'in tek hâkimi haline getirmeyi başarmış olsa da⁶³, Erdel'e yönelik askerî harekâta başlamadan evvel kethüdası Kaytas'la arasında yaşanan bazı tatsız münakaşalar paşanın hizmetinde çalışan paralı askerlerin neredeyse tamamen dağılmasına sebep oldu. Bu tartışmalar esnasında valinin kethüdası, "tayin bekleyen 6000 sekbandan" bahsetmişti. Ne var ki, Kaytas'ın katledildiği haberi, tam da "mükemmel kapu"nun toplanıp harekete geçmesi gerektiği bir anda, mevcut sekbanların dört bir yana dağılmasına yol açmıştı. Bu sebeple, civardaki kadınlara yollanan mektuplarla "nefir-i amm" ilan edilerek "ata ve dona kâdir" savaşıların acilen Seydi Ahmed Paşa'nın huzuruna yollanması istenmişti⁶⁴. Ümera kapılarında hizmet veren askerî birliklerin komutası, çoğu vakit ağa unvanını

⁶¹ **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 129-130.

⁶² Evliya Çelebi, VII, s. 2.

⁶³ II. Rákóczi ile Osmanlı kuvvetleri arasındaki çarpışma için bkz.: **Târîh-i Vecîhî**, s. 223-228; **Tarih-i Gilmanî**, s. 71-75; Georg Kraus, **Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, 1608-1665**, herausgegeben von Ausschusse des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, II. Theil, Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, IV. Band, Wien, aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864, s. 67-72.

⁶⁴ **İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlîl)**, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996, s. 56.

taşıyan zabıtların üzerinde olmakla beraber, anlaşıldığı kadarıyla, ücretli askerleri bir araya getirip – belki de belirli bir devlet adamı adına sözleşmeyi akdeden – askerî kitleleri örgütleyenler ve tedarikçi işlevi görenler kethüdalar oluyordu⁶⁵. Bu sebeple de, büyük ihtimalle, Seydi Ahmed Paşa'nın kethüdasının ortadan kaldırılması, onun aracılığıyla toplanmış sekbanlarca sözleşmenin feshedildiği şeklinde yorumlanmıştı⁶⁶.

Buna ilaveten Seydi Ahmed Paşa, Köprülü Mehmed sadaretinin ilk yıllarında, Budin vilayetine tayin edilmeden önce kaptanıderyalık vazifesini yürütürken veziriazamı devirmeyi hedefleyen teşebbüslerden birinin başını çekmişti. Kaptanıderya, saltanata yakın “mukarrebân”ı vasıtasıyla sadaret makamına talip olduğunu hissettirip “tevâbi‘ ve levâhık”ının önyak olmasıyla halk arasında isminin yayılmasını sağlamıştı. Köprülü Mehmed Paşa, 12 Aralık 1656 tarihinde Seydi Ahmed Paşa'yı Bosna vilayetine tayin ettirmeyi becererek tehlikeyi geçici bir süreliğine bertaraf etti. Ne var ki, sipahiler arasındaki Seydi Ahmed Paşa taraftarları, kentte isyan çıkararak yeniçerileri de saflarına katılmaya davet ettiler. Bunun üzerine Köprülü Mehmed, “kendi hanesinde” tertiplediği bir mecliste, sarayın desteğini alıp isyancıları güç kullanarak ezmeye karar verdi. Merkezî iktidarın 5 Ocak 1657 günü başlayan tedhiş hareketi, gece kolaçanları ve İstanbul ve Üsküdar hanlarına düzenlenen baskınlarla kanlı bir hal aldı. Bu hengâmede, kapıkulu ocaklarına mensup birçok kişinin cesetleri, “şekavet” ettikleri gerekçesiyle infaz edildikten sonra denize atılmıştı⁶⁷. 1660–1663 arasındaki tımar yoklamalarının gösterdiği üzere, Seydi Ahmed Paşa, kapıkulu neferleri arasında sahip olduğu yandaşlarının yanı sıra, bilhassa Semendire, Peçuy, Budin ve İstolni Belgrad

⁶⁵ Varat ve Adana valisi Sinan Paşa'nın (Hâlâ Adana beylerbeyisi olan Sinan Paşa'ya Adana eyâleti ile ma'ân tevcîh olunup hükmü yazılmışdır fi 23 Muharrem 1071/28 Eylül 1660, KK. 434, s. 17) vefatı üzerine, onun “tevâbi‘ ve levâhıkından olan adamları”ndan yeni Varat beylerbeyinin hizmetine girmeyi kabul edenlere ödenmemiş ulufelerinin kethüdarları aracılığıyla verilmesi uygun görülmüştü (SLUB Eb. 387, vr. 51b, evâsıt-ı Safer 1072/5–15 Ekim 1661).

⁶⁶ Osmanlı idarecileri, asker ihtiyacını karşılamak amacıyla 1660–64 yılları arasında “vilâyetlerinde sekban namıyla” bilinen çok sayıda savaşçı istihdam ettiler (SLUB Eb. 387, vr. 104b, evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663). Bu dönemde Silistre valisi olan Can Arslan Paşa'ya yollanan hükümler, ücretli askerlerin “bi'l-cümle at binüp ve kılıç kuşanup darb u harbe kâdir garîb yiğit makülesi” arasından seçildiğini ihsas ettirir. Bu amaçla “kasabât ve kurâ ve sâ'ir mecmû'-ı nâs olan mahallerde” umuma açık çağrılar yapıyordu (vr. 100a, evâsıt-ı Ramazan 1073/18–28 Nisan 1663; vr. 104a, evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663).

⁶⁷ Abdurrahman Abdi Paşa, s. 100-103.

yörelere gelen bazı zaim ve tımarlıları “defter”lisi olarak yanında tutuyordu⁶⁸. Osmanlı belge ve tarihlerinde, Seydi Ahmed Paşa’nın adamları ve yandaşları olarak tezahür eden bu kitle, zamanı geldiğinde, hep beraber tabi oldukları paşanın veya başka bir ifadeyle hizmet ettikleri “hane”nin menfaatlerini savunmak adına silaha sarılabiliyorlardı. Bu açıdan bakıldığında, bir ailenin Osmanlı siyasî sistemi içinde uzun ömürlü bir yer edinebilmek için mümkün olduğunca kalabalık şekilde idarî ve askerî teşkilatın üst basamaklarına sahip çıkma arzusu anlaşılabilir.

Nitekim Haziran 1658’de, sipahiyan zümresine mensup eski İstanbul muhtesibi Nakkaş Hasan, etrafına topladığı bazı kişilerle sadrazamı devirmeye yeltendiğinde, başarısız girişiminin bedelini suç ortaklarıyla birlikte “sadrızamın otağında” katledilerek ödemişti⁶⁹. İnfazların veziriazamın çadırında yapılması, Osmanlı iktidarına oynayan hanelerin birbirlerine karşı giriştikleri amansız rekabetin sembolik dışavurumlarından biri kabul edilebilir. Reisülküttap Şamizade Mehmed Efendi ve damadı Niğbolu mutasarrıfı Kadızade İbrahim Paşa’nın, 13 Eylül 1663’te, Uyvar kuşatmasının devam ettiği günlerde Fazıl Ahmed Paşa tarafından idam edilmeleri⁷⁰, Osmanlı seçkinleri arasındaki iktidar mücadelesini temsil eden olağan hadiselerden bir diğeridir. Bu tarihlerde, Osmanlı müverrihlerinin bu infazların ne denli hakkaniyetli olup olmadığı hakkında yaptıkları tartışmalar bir yana bırakılırsa⁷¹, 1663 yılında, Şamizade Mehmed

⁶⁸ KK. 434, s. 38-40.

⁶⁹ Nakkaş Hasan ve destekçileri, yeniçeri ağası ve kethüdası tarafından derdest edildikten sonra Köprülü Mehmed Paşa’ya teslim edilmişlerdi (Abdurrahman Abdi Paşa, s. 119).

⁷⁰ Mühürdar Hasan Ağa (**Cevâhirü’t-Tevârih**, s. 172), İsazade (s. 79) ve Evliya Çelebi (VI, s. 201), bu hadisenin tarihini 12 Eylül 1663 olarak verirler. Abdurrahman Abdi Paşa (s. 159), Şamizade Mehmed Efendi ve damadı Kadızade İbrahim Paşa’nın katledilmeleri tarihini 13 Eylül 1663 olduğunu ileri sürerken yalnız gibi görünse de, 110b numaralı varağı “Der-zamân-ı Re’îsü’l-küttâb Hüseyin Efendi fi 10 Safer 1074” ibaresiyle başlayan ordu mühimmesi, şayet yeni reisülküttap görevine resmen bir gün sonra başlamadıysa, IV. Mehmed’in hususî tarihçisini destekler. Aynı tespit, KK. 7516, s. 36’da geçen “der-zamân-ı hazret-i re’îsü’l-küttâb Hüseyin Efendi yevmü’l-hamîs fi 10 şehri Saferi’l-hayr sene 1074” ibaresi için de geçerlidir.

⁷¹ Mühürdar Hasan Ağa ve Erzurumlu Osman Dede, Şamizade Mehmed Efendi ve damadının katledilmelerini, velinimetleri Fazıl Ahmed Paşa’yı haklı çıkaran bir üslupla anlatıp geçerler (**Cevâhirü’t-Tevârih**, s. 172; Osman Dede, s. 17). Fındıklılı Mehmed Ağa, temelde Mühürdar Hasan Ağa’yı takip etmekle birlikte Şamizade’nin gizlice padişaha yolladığı bir mektubun ayrıntılarını vererek Fazıl Ahmed Paşa’nın sadrazamlığına yönelen çok daha açık seçik bir tehdide vurguda bulunur (**Silahdâr Târîhi**, I, s. 276-277). Buna mukabil İsazade Tarihi’nin orijinal nüshası üzerine düşülen bir derkenar, bu iki suçsuz insanın Fazıl Ahmed Paşa’nın içten pazarlıklı tabiatına kurban gittikleri iddiasındadır (s. 79). Keza Evliya Çelebi’ye kulak verilirse, Osmanlı sadrazamı ile Niğbolu mutasarrıfı Kadızade İbrahim Paşa arasında, bu

Efendi ve “kendünün perverdesi”⁷² Kadızade İbrahim Paşa’nın mevcut yönetime alternatif bir “hükümet seçeneği” olarak tebarüz ettikleri görülür. Büyük ihtimalle, Fazıl Ahmed Paşa açısından esas mesele, hâlihazırda devlet yönetiminde söz sahibi olan reisülküttabın, bir de damadı vasıtasıyla heybetli bir askerî güç sergilemeye yeltenmiş olmasıydı. Bizzat mensubu olduğu Kadızade İbrahim “alay”ını böbürlenerek tarif eden Evliya Çelebi, en az 2190 tanesi muharip neferlerden oluşan toplam 3190 kişiden bahseder⁷³. Bu sayının abartılı olduğu düşünülebilir; ama her halükarda, Niğbolu mutasarrıfının beraberinde getirdiği askerlerin 2000’in altında olmadığı açıktır⁷⁴.

17. yüzyıl Osmanlı idare geleneklerinde, ücretli savaşçılar kiralama yoluyla askerî kuvvet temerküz edebilme yeteneği, devlet mansıplarına ulaşabilmenin doğal ve arzulan bir yöntemi olmuştu. Bu nedenle Niğbolu mutasarrıfı Kadızade İbrahim Paşa, 1663 Temmuz sonlarında, Osmanlı ordusuna katılırken tertip ettiği şaşaalı geçit alayında “gûyâ vezîria‘zam gibi” ihtişamlı silah ve kıyafetler kuşanınca kafalar karışmıştı. Bu manzaraya şahit olanların bir kısmı, mansıbı Niğbolu sancağından ibaret olan birisinin bu denli “vezîrâne” bir alay düzenlememesi gerektiğine inanıyorlardı. Bununla beraber tam tersini düşünenler de vardı. “Efendisi Re’îsü’l-küttâb devletinde”, kâfire korku salınması icap eden bir gazada, “damadın” da buna yaraşır bir güç gösterisinde bulunmasından daha doğal bir şey olamazdı. Herhalde, bu zihniyeti taşıyanlar için, mevcut iktidar ağını oluşturan unsurlardan, mesela dillere destan bir servete malik olan Reisülküttap Şamizade⁷⁵ ve güveyinden askerî yükün büyük kısmını sırtlanmaları zaten beklenen bir şeydi. Ne var ki, bu görkemli geçit resmi, sadrazamın hiç hoşuna gitmedi. Fazıl Ahmed Paşa’nın, keyfini kaçırın bu merasimin ardından Kadızade İbrahim’e hitap

ikincisinin birlikleriyle Osmanlı ordusuna katıldığı ilk günden beri gözlerden kaçmayan bir muhabbetsizlik hüküm sürmüştü (VI, s. 176-178, 185, 201-203).

⁷² Abdurrahman Abdi Paşa, s. 159.

⁷³ Evliya Çelebi, VI, s. 109. Evliya Çelebi, Kadızade İbrahim Paşa’dan “bizim efendimiz” şeklinde bahseder (VI, s. 155, 172).

⁷⁴ Osman Dede, s. 8; **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 138. Mehmed Halife, herhangi bir rakam belirtmeden Niğbolu paşasının Ösek’te Osmanlı ordusuna iltihak edişini teyit eder (**Tarih-i Gılmanî**, s. 90).

⁷⁵ P. Rycout, **The History of the Turkish Empire**, s. 103-104, 135.

ettiğinde üstü örtülü şekilde söyledikleri, Evliya Çelebi gibi “erbâb-ı ma‘ârif” tarafından Niğbolu paşasının makûs akıbetine dair bir işaret olarak yorumlanmıştı⁷⁶.

Bu örnek vaka, cepheden saraya yollanan her kesik başın, aynı zamanda Osmanlı iktidar temsilcileri arasında vuku bulan mülkiyet devrine işaret ettiğinin açıklayıcı bir ifadesidir. Şamizade Mehmed Efendi ve damadının infazlarının ertesi günü tarihini taşıyan hükümler, Osmanlı idaresinin vakit kaybetmeden bu ikisinden kalan mal mülkünü kaydını tutmuş olduğunu gösterir⁷⁷. P. Rycout, bu müsaderelerin devlet hazinesine ne kadar kazandırdığı sorusuna, yalnızca Şamizade Mehmed Efendi’nin el konulan servetinden bahsederken bile dudak uçuklatıcı rakamlarla cevap verir⁷⁸. 1663–64 seferlerinde Osmanlı ordugâhında bulunan P. Rycout, herhalde maktul reisülküttap ve damadının ordudan Osmanlı sarayına yollanan mallarını kastediyordu. Ama yine de, görünen o ki, gerçek sayı ve miktarları ne olursa olsun, bu mal ve eşyaların tamamı Edirne’ye ulaşmadı⁷⁹. Bunun bir sebebi, hiç şüphesiz, yeni zapt edilen Uyvar kalesinin cephaneliğini dolu tutmak için verilen askerî mühimmat siparişlerinin “vâkı‘ olan muhallefâtıdan” ödenmesiydi⁸⁰. Bu, en azından kısa vadeli etkileri bakımından düşünüldüğünde, Osmanlı zadegânının temellükü altında bulunan zenginliğin en doğrudan ve aracısız şekilde askerî gayelerle seferber edilmesini olanaklı kılmıştı.

⁷⁶ “... Mansıbına göre değil ey vezîr alayı gösterdin. İnşâallâh pâdişâhımdan sana Budin vezâretin getirdüp Yanık kal’ası altında bu dîni tekmiil edersin” (Evliya Çelebi, VI, s. 109).

⁷⁷ Şamizade Mehmed Efendi ve Kadızade İbrahim Paşa’nın mal ve mülklerine el konulmasına dair hükümler, bir malî ahkâm defteri parçasında, “Maktûl Re’îs Şamizâde Mehmed Bey ve damadı Kadızâde İbrahim Paşa’ya müte‘allik verilen evâmir-i şerîfedür” başlığı altında günümüze intikal etmiştir. MAD. 18214, s. 2.

⁷⁸ Müsadere için Reis Efendi’nin aile serveti araştırıldığında, en az 3.000.000 akçe (?) miktarında nakit bir meblağ ortaya çıkarıldığı gibi, 1600 deve, 400 katır ve 600 ata el konmuştu. Sandukalarından içinden çıkan 4000 gümüş kuşak, 27 *pound* inci, mücevherlerle süslü 300 hançer, her biri servet değerindeki doksan kılıç kını ve bir araba dolusu çini de cabasıydı (**The History of the Turkish Empire**, s. 135-136). Kadızade İbrahim’in Kayseri ve Ankara’da bulunan at ve develerine el konulmuştu (MD 94, 27/123, evâil-i Rebiülevvel 1074/3–13 Ekim 1663). 94 numaralı mühimme defteri, Müjge Karaca tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (**94 Numaralı Mühimme Defteri’nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2008).

⁷⁹ Şamizade Efendi’nin Belgrad’ta kalan mallarından doğrudan padişah hazinesine alınanlar, IV. Mehmed devrine ait bir “metrûkât” defterinde izlenebilir. “Sene 1074 mâh-ı Rebiü’l-âhırda re’îsü’l-küttâb Şamizâde Mehmed Efendi’nin Belgrad’ta olan esvâbının huzûr-ı hümâyûndan dâhil-i hazîne-yi enderûn olan eşyâsıdır”. TSMA, D. 2315, vr. 44b.

⁸⁰ MAD. 18214, s. 6 (25 Safer 1074/28 Eylül 1663).

Bununla birlikte Şamizade Mehmed ve damadının mal varlıklarının cephede el konulanlardan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Mirahor-ı kebir Muslı Ağa, sabık reisülküttabın müsadere edilen emvali Belgrad'tan gelmeden bir ay önce, İstanbul'dan, çok daha büyük bir kıymetli eşya yığınının “rikâb-ı hümâyûn”a getirmişti⁸¹. Burada en kayda değer husus, muhallefatın altın ve gümüşten imal edilmiş hançer, divit, saat gibi en değerli parçalarının doğrudan bazı padişah kullarına ihsan edilmiş olmasıdır. Tabiri caizse, Şamizade Efendi'nin serveti, en büyük hisse padişaha ait olmak üzere Osmanlı devlet ricali arasında paylaşılmıştı⁸². Bu arada, Şamizade “hane”sine fiilî darbeyi indirme rolünü oynamış olan Köprülüler, sabık reisülküttabın Edirne'deki konağına yerleşmek suretiyle Şamizade Mehmed'in metruk mallarından kendileri için bir hisse koparmayı başarmışlardı⁸³.

Ümera kapıları, nihaî tahlilde, Osmanlı iktidar çekişmelerinin doğal bir uzantısı olarak neşet etmiş olsalar da, Osmanlı askerî yönetiminin profesyonelleşmesine önemli katkılarda bulundular. Ne de olsa, “bayrak”lar şeklinde örgütlenen sekban bölükleri, kâğıt üzerinde nispeten sabit sayılarda takımlar halinde teşkil edilip ilgili bir paşanın kapı halkına mensup ağa veya kethüdanın komutasına terk ediliyorlardı⁸⁴. 1659'da, Abaza Hasan Paşa üzerine yürüyen Köprülü Mehmed Paşa'nın alayını tarif eden Evliya

⁸¹ TSMA, D. 2315, vr. 42b-44a; MD 94, 27/121 (evâil-i Rebiülevvel 1074/3–13 Ekim 1663).

⁸² “Huzûr-ı hümâyûn-ı pâdişâhîde bu defterde dâhil olan eşyâlardan ba'zı kullarına ihsân olunan ve silahdâr ağaya teslim olunan eşyâlardır” (TSMA, D. 2315, vr. 44a-44b). “Bu zikr olunan muhallefâtlardan gerek dârü's-saâde ağası sâbık Mehmed Ağa'nın gerek Re'îs Efendi'nin ba'zı kullarına fermân-ı hümâyûnları verilen eşyâlardır defterde mestûr olan eşyâlardandır” (vr. 45a).

⁸³ Erzurumlu Osman Dede, Fazıl Ahmed Paşa'nın Habsburg elçisi Walter Leslie'yi 16 Ağustos 1664 tarihinde ağırladığı mekândan bahsederken “Şamizade bahçesi”ne işaret eder (s. 58-59). Walter Leslie'ye bakılırsa, bu yemek, padişahın birkaç ay önce sadrazama dayalı döşeli olarak armağan ettiği Edirne'nin en güzide konağında vuku bulmuştu (Walter Leslie'nin imparatora sunduğu 1666 tarihli rapor, Alois Veltzé tarafından 1649-1665 tarihlerinde İstanbul'da Habsburg daimî elçiliğini yürüten Simon Reniger'in raporuyla birlikte neşredilmiştir (“Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649-1666”, *Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs*, N.F., 12. Bd., (1900), s. 57-170; Walter Leslie'nin raporu için “Hauptrelation des Grafen Leslie”, s. 152-163; atf için bkz.: s. 153).

⁸⁴ 20 Receb 1075/6 Şubat 1665 Cuma günü, Belgrad'ta kışlamakta olan Osmanlı ordusunda katledilen Sarı Bayrak Ağası Burunsuz Mustafa Ağa'nın kellesi, Fazıl Ahmed Paşa'nın telhisiyle birlikte rikab-ı hümayuna ulaşmıştı (Abdurrahman Abdi Paşa, s. 175). Uyvar kuşatmasında, 500 Budin gönüllüsünün veziriazamın ağalarından biri olan Hasan Ağa'nın komutasına verilmesi hakkında, kendisi de bizzat Fazıl Ahmed Paşa'nın maiyetinde bulunan Mühürdar Hasan Ağa'nın ifadesine bkz.: “... agalarımızdan Hasan Aga bunların üzerine baş ta'yîn olunub ve efendimiz ana tenbîh eylediler ki ...” (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 155).

Çelebi, kapıcıbaşların her birinin 40, 50, 100 veya 150 kişilik “tevâbi‘ u levâhık sâhibi” olduğunu söylerken herhalde bunu kastediyordu⁸⁵. Elbette bayrak veya sancaklar, bilhassa Osmanlı ordusunun hasımları arasından gözlendiğinde, yalnızca ümera kapılarına tabi sekban bölüklerinin alametlerinden ibaret değildir. Osmanlı merkezî birlikleri, yine her biri kendine mahsus sancaklar kullanarak savaş meydanındaki konumlarını belli ediyorlardı⁸⁶. Mesela 1664’te, St. Gotthard muharebesinden bir gün önce müttefikler arasından Osmanlı ordusunu gözleyenlerin ifadesine göre, çamurlu yolların gazabına uğrayan Osmanlı yürüyüş hattı sabah saatlerinde St. Gotthard manastırının yukarısına erdiği halde, 22 “bayrak” piyade ve 12 “bayrak” süvariden mürekkep Osmanlı artçıları ancak öğlene doğru ordugâha varabilmişlerdi⁸⁷. Bu sayede timar sisteminin sancak ve eyaletler temelinde zorunlu kıldığı askerî öbekleşmeler yerine, ateş gücünün daha doğru hesaplanmasına dayalı *erken modern* bir ordu tanzim edilebilirdi⁸⁸. Bir örnekte, Uyvar kalesi müdafileri, 22 Ağustos 1663’te, Viyana kapısı önünde yer alan tabyadan bir huruç harekâtı tertip etmişlerdi. Bu taarruza hemen karşılık veren yeniçeriler, düşman askerlerini geri tabyaya kadar sürmeyi başarmış olsalar da, kaleden açılan yoğun tüfek ateşiyle geri çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Köse Ali Paşa komutasındaki altı “bayrak Hırvat sekban”ı ve birkaç yeniçeri bölüğü, geriden destek vererek tabyanın iki kapısını kırıp burada bulunan savunmacıları kalenin “Beç kapısı”na doğru kaçmaya mecbur bıraktılar⁸⁹. Benzer şekilde, Kadızade İbrahim Paşa,

⁸⁵ Evliya Çelebi, V, s. 140.

⁸⁶ Yeniçeri odalarının sancak ve alametleri için bkz.: **Stato Militare**, II, s. 62-63 arasında Plaka 20-22.

⁸⁷ “... weil die Wege durch das viele Regnen böse worden ... massen auch seine Arrieregarde, so in 22. Fahnen zu Fusse/ und 12. zu Pferde bestund/ erst gegen Mittag im Lager anlangte” (**Theatrum Europaeum**, IX, s. 1215).

⁸⁸ 1008/1600 tarihinde Safevi cephesine sevk etmek üzere, 20 bayrak altında, her bir bölükte 50 nefer olarak 1000 kişilik süvari kuvvetinin toplanması hakkında bkz.: M. Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, s. 349; belgenin çeviriyazı metni: s. 382-385. 1664 sefer yılı için Manya dağlarından askere yazılan bin nefer tüfekçi: Osman Dede, s. 32; “... bin nefere varınca tüfenk-endâz tahrîr eylesesin ki hüsn-i rızâlarıyla gelüp sefer-i nusret-eserimde hizmetde olduklarınca ulûfe ve nafakaları verilüp ...”; “... tüvânâ ve müsella ve cenge ve harbe kâdir bahâdır piyâde ...” (SLUB Eb. 387, vr. 119a, evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1664). Göle’de (?) sakin Mehmed Paşa’nın Osmanlı ordusuna 500 sekban tedarik etmesine dair bkz.: vr. 126b, evâhir-i Ramazan 1074/16–26 Nisan 1664. L. F. Marsigli, kitabının seymenler bahsinde ümera kapılarına atıfta bulunurken bunların her bayrak altında altmış nefer olarak teşkil edildiklerini bildirir (**Stato Militare**, I, s. 85).

⁸⁹ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 164-165; Osman Dede, bunların “yaya sekban”lar olduklarını yazar (s. 15). Uyvar kale müdafilerinden biri tarafından yazılan kuşatma günlüğüne göre, “Wienerthor” üzerine yapılan

1663 Ciğerdelen çarpışmasında, Tuna'nın öte yakasındaki ileri karakol görevi esnasında, Á. Forgách kuvvetlerinin yaklaşması üzerine yanına 47 adet “bayrak sahibi” bölükbaşılarını toplamıştı⁹⁰. Budin valisi Hüseyin Paşa, 1663'te, Nitra'nın Osmanlı kuvvetlerince ele geçirilmesinin ardından Osmanlı ordugâhına gelip “emân” kâğıdı almak isteyen iki palanka ahalisinin yanlarına kendi ağalarının yönetimine bıraktığı iki “bayrak levend” vermişti⁹¹.

Bu itibarla, Osmanlı nasihatname yazarları tımar sisteminin “yozlaşma”sından ne denli serzenişte bulunurlarsa bulunsunlar, Osmanlı yönetici eliti, bazı hallerde, tımar kaynaklarının başka amaçlarla tahsis edilmesini mümkün kılan daha etkin bir askerî seferberlik düzeni kurmayı başarabilmiştir. Osmanlı ordu terkinde ümera kapılarının güç kazanması, asker toplama yöntemi ile tımar sisteminin geleneksel kalıpları arasındaki bağlantının kopmasını hızlandırmıştır. Bu durum, en azından teorik düzlemde, dirlik tevcihinden doğan üst limitleri ortadan kaldırdığından Osmanlı ordusunun bünyesine daha fazla asker alabilmesinin yolunu açmıştır. Daha anlaşılır bir ifadeyle, belirli bir sancak veya vilayetin başında bulunan bir Osmanlı yöneticisi, savaş meydanına pekâlâ tasarruf ettiği dirlik karşılığında kanunnamelerde belirtilen miktardan çok daha fazlasını kendi maiyeti olarak getirebilir. Gerçekten de, 17. yüzyıla ait birçok örnek, Osmanlı bey ve paşalarının, askerî birliklerini tımar kanunlarının gerektirdiği oranla sınırlamadıklarını; hangi şekilde olursa olsun, kapı halklarını, sahip oldukları nakit gelirin el verdiği ölçüde kalabalık tutmaya özen gösterdiklerini kanıtlar⁹². Dahası, bazı durumlarda, hâlihazırda bir taşra idareciliğine sahip olmadıkları halde askerî

saldırı 21 Ağustos'ta vuku bulmuştu (**Journal der Anno 1663 von den Türken blocquirten und endlich auch eroberten Ober-Hungarischen Vestung Vyvar oder Neuheusel; was von Anfang dieser Belägerung/ bis zu Ende derselben/ von Tag zu Tag merkwürdiges vorgegangen. Aus dem Latein übersetzt**, s. 2).

⁹⁰ Evliya Çelebi, VI, s. 177.

⁹¹ “... iki kastellerin reâyâsı gelüp istîmân ve yasağcı iltimâs itmeleriyle her birine birer bayrak levend ta'yîn ve üzerlerine kendi ağavâtından birer ağa koşup ...” (**Silâhdâr Târîhi**, I, s. 285).

⁹² Bu hususta açıklayıcı örneklerden biri, 1656 yılında kaptanıderya Kenan Paşa komutasında çıkılan Girit seferi için asker yazma faaliyetleri esnasında Osmanlı askerî seçkinlerine belirli miktarlarda tüfekçi getirmek şartıyla tevcih edilen sancak ve eyaletlerdir. Bu örnekte, bir idarî birime tayini gerçekleşen şahıstan sayısı önceden merkezî iktidarcı belirlenen sayıda “tüfeng-endâz” getirmesi isteniyordu. (E. Gülsoy, **Girit'in Fethi**, s. 108-109, not. 69).

maiyetlerini ordunun hizmetine sunan Osmanlı zâdegânı bile vardır⁹³. Bu modelde, yalnızca idarî mansıplar tasarruf eden veya yeniden etmeye talip Osmanlı seçkinleri değil, alt dereceli dirliklerden azledilmiş “askerî sınıf” mensupları da, bir paşanın riyasetinde teşekkül eden askerî kuvvetin içinde kendine yer bulabiliyordu⁹⁴. Bu esnada, kapıkulu ocaklarında geçerli teşkilatlanma modelinin seferlere eyalet idarecilerinin maiyetinde katılan birliklere genişletilmesi, 1663–64 seferlerinin tanıklık ettiği üzere, sultanın kapı halkı ile eyalet idarecilerinin kapı halklarını aynı çatı altında birleştirerek Osmanlı ordusu içinde daha standart bir yapının kurulmasına giden yolu açmış olmalıdır.

2. 1. 2. Mükemmel Bir Kapı: Fazıl Ahmed Paşa ve Kapı Halkı

Osmanlı kaynakları, çeşitli vesilelerle Osmanlı devlet adamlarının şahsına bağlı askerî kıtalar ve nüfuz gruplarına atıfta bulunsalar da, bu kitlelerin sayısı ve işleyiş tarzı hakkında epeyce ketumdurlar. 1660–64 yıllarına ait mühimme defteri, herhangi bir ümera kapısından bahsedildiğinde, “mükemmel kapu”, “yarar âdemler”, “yarar yiğitler”,

⁹³ İstanbul’dan gelen hatt-ı hümayûnda, 1664 sefer yılı için ihtiyaç duyulan asker ihtiyacını karşılamak için üç beylerbeyinin “mükemmel kapu”larıyla sefere memur edilecekleri duyurulmuştu. Bu üç isim, hepsi de mazul olan sabık Bağdat, Diyarbakır ve Mısır valileriydi (**Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 227-229). Bunlardan Bağdat’tan mazul Kanburcu Mustafa Paşa ve Diyarbakır’dan mazul Hüseyin Paşa, Osmanlı ordusunun St. Gotthard yenilgisinden sonra döndüğü İstolni Belgrad’ta Osmanlı birliklerine katıldılar (**Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 280; Evliya Çelebi, VII, s. 47-48). Başka bir örnekte, Özi’den mazul Süleyman Paşa, yine de, “mükemmel kapu”su ve “3000’den aşığı” Silistre tumarlılarıyla Özi’nin muhafazasını üstlenmişti (SLUB Eb. 387, vr. 101a, evâil-i Şevval 1073/9–19 Mayıs 1663). Karşı bir örnekte, Hasan Vecîhî, Abaza Hasan Paşa isyanından bahsederken ayaklanan kitlenin içinde yer alan mazul ümeranın da sekban ve sarıcılara sahip olduğunu teyit eder (**Târîh-i Vecîhî**, s. 169).

⁹⁴ Rumeli valisine yollanan hükümde, “... hâlâ dirliğe mutasarrıf olanlar ve mukaddemâ dirlik tasarruf edip birer tarikle azl olanların” hep beraber seferber edilmeleri istenmişti (SLUB Eb. 387, vr. 100a, evâsıt-ı Ramazan 1073/18–28 Nisan 1663). Arnavutluk’taki kadılara yollanan emirde, bu havaliden feranla orduya katılmaları istenen “askerî tâ’ifesi”nin yanı sıra mazul bey ve mazul dirlik sahiplerinden hiçbirisinin sefere katılmadıklarından şikayetçi olunmuştu (vr. 106b, evâsıt-ı Zilhicce 1073/16–26 Temmuz 1663).

“tevabi ve âdemler”, “kapu halkı”, “kendi kapusu” gibi genel ifadeler kullanır⁹⁵. Dönemin Osmanlı vekayinameleri de, 1660–64 seferlerinde boy gösteren ümera kapıları hakkında yuvarlak rakamlar vermekle yetinirler. Osmanlı kaynaklarının, ümera kapılarının tam mevcutlarını vermek yerine genel ifadeler kullanmasının bir sebebi, yukarıda anlatılanlara mutabık şekilde, bir bey veya paşanın hizmetinde biriktirdiği asker miktarının onun bu işe tahsis ettiği nakit miktarıyla ilişkili bulunması olabilir.

Aynı şekilde, Osmanlı seçkinlerinin askerî gayelerle savaşçılar toplayıp askerî bölükler haline getirmeleri süreci de belirsizliklerle doludur. Osmanlı merkezî iktidarı, İskenderiye sancağı mutasarrıfı Yusuf’tan istediği gibi, askerî bir vazifeyi yerine getirmesi için bir idareciden “vafir ve müstevfî âdem yazup mükemmel kapu[su] ile zikr olunan mahallerde” faaliyet göstermesini talep edebilir⁹⁶. Ya da, Kırşehir mutasarrıfı Ali örneğinde olduğu üzere, bir idareci adayından kendisine tevcih edilecek sancak mukabilinde “mükemmel kapu”suyla güvenlik hizmeti temin etmesi şartı ileri sürülebilir⁹⁷. Ne var ki, ümera kapılarında askerî hizmete alınan muhariplerin kimler olduğu, sosyal kimlikleri, hangi şartlarla hizmete kabul edildikleri ve hizmet sürelerinin uzunluğu gibi ayrıntılara ulaşabilmek çoğu vakit imkânsızdır.

1663–64 Osmanlı-Habsburg savaşlarında Osmanlı sadrazamı ve serdar-ı ekrem olan Fazıl Ahmed Paşa’nın kapı halkına dair dağınık bilgi kırıntılarını bir araya getirmek, ümera kapılarının işleyiş tarzını gizleyen esrar perdesinin aralanmasına bir nebze olsun yardımcı olabilir. Ne de olsa, 1661–1676 yılları arasında hayli uzunca bir süre sadaret makamında oturan Köprülü vezir, bu devirde Osmanlı tarihinin en göz önünde bulunan şahsiyetlerinden biriydi. Üstelik Fazıl Ahmed Paşa’nın maiyetine mensup Osmanlı müverrihleri, velinimetlerinin “gaza ve fetih”lerini en ince ayrıntısına kadar kâğıda dökme konusunda oldukça hassas davranmışlardı. Bunlardan Ahmed Paşa’nın *mühürdarı* olan Hasan Ağa, herhalde biraz da parçası olduğu kitlenin

⁹⁵ SLUB Eb. 837, vr. 42b, 100a, 100b, 101a, 104a, 104b, 105a, 106b, 107b, 108a, 109a, 109b, 113a, 129b, 130b, 131b.

⁹⁶ SLUB Eb. 387, vr. 100b (evâsıt-ı Ramazan 1073/18–28 Nisan 1663).

⁹⁷ SLUB Eb. 387, vr. 130a (evâsıt-ı Şevval 1074/6–16 Mayıs 1664).

ihtişamını vurgulama gayretiyle⁹⁸, 22 Mart 1662’de, Osmanlı ordusunun Edirne’de ilk halini aldığı tarihte askerî birlikleri kabaca üç kısma ayırmıştı: yeniçeriler, sipahiler ve sadrazamın “mükemmel kapu”su⁹⁹.

Fazıl Ahmed Paşa’nın askerî katkısı, ne Mühürdar Hasan Ağa’nın, ne de St. Gotthard savaşında sadrazam bölüklerinin mevcudunu 10.000 olarak veren Evliya Çelebi’nin tarifine uysa da¹⁰⁰, yine de, Osmanlı sefer planlamasının hatırı sayılır miktarda yükünü çekiyordu. Mühürdar Hasan Ağa, 1664’te, M. Zrínyi-J. Hohenlohe kuvvetlerince muhasara altında tutulan Kanije’yi tahlis etmek için yola koyulan Osmanlı ordusunda sadrazama bağlı 5000 kadar asker bulunduğunu yazar¹⁰¹. Fazıl Ahmed Paşa, en kötü ihtimalle, Uyvar kuşatmasının mağlup gözlemcisinin teyit ettiği gibi 4000 kişilik bir askerî kuvvetin başında olmalıdır¹⁰². Osmanlı ordusunun sefere ara vererek cephe gerisine çekildiği 1663–64 kışında, bu kuvvetin kışlayacağı menziller tahsis edilmesi için Belgrad kadısı, kaymakamı ve vilayet ayanına emirler gönderilmişti¹⁰³. Anlaşıldığı kadarıyla, Fazıl Ahmed Paşa’nın yakın “tevâbi‘ ve âdemleri”, Belgrad ve civarına yerleşirken sadrazam kapısına bağlı askerî bölükler Semendire, Sirem ve Tımışvar’a dağıtıldılar¹⁰⁴. Sadrazam bölüklerinin miktarı, Alman prensliklerince Habsburg imparatoru I. Leopold’un emrine tahsis edilen askerî kıtaların büyüklükleriyle karşılaştırıldığında, Fazıl Ahmed Paşa’nın tek başına Osmanlı askerî girişimlerine sağladığı katkının derecesi takdir edilebilir. Regensburg’ta toplanan imparatorluk meclisinde (*Reichstag*) alınan Şubat 1664 tarihli kararda, imparatorluk arazisinin, Avusturya birliklerine destek olmak üzere yaklaşık 21.000 kişilik bir kuvvet tahsis

⁹⁸ Benzer bir kaygı, sefere Niğbolu mutasarrıfı Kadızade İbrahim Paşa’nın maiyetinde katılan Evliya Çelebi’de de görülür.

⁹⁹ *Cevâhirü’t-Tevârîh*, s. 130.

¹⁰⁰ “... on bin aded güzîde Hirvad ve Arnavud ve Boşnak yiğitlerinden sekbân ve sarıca ...” (Evliya Çelebi, VII, s. 34).

¹⁰¹ *Cevâhirü’t-Tevârîh*, s. 255.

¹⁰² “Der Groß-Vezier hatte für sich in allem” (*Diarium Europaeum*, X, s. 680).

¹⁰³ SLUB Eb. 387, vr. 111b (evâhir-i Rebiülevvel 1074/22 Ekim–1 Kasım 1663).

¹⁰⁴ SLUB Eb. 387, vr. 113b (evâhir-i Rebiülahir 1074/21 Kasım–30 Kasım 1663). Bu hükümde, “sâhib-i devlet âdemlerine” kışlak olarak tayin edilen on beş yerleşim birimi kayıtlı olmasına karşın, bunlardan sadece altı tanesinin altında hane sayısı yazılmıştır. Buna göre, en az 9140 hane, sadrazam neferlerinin kışlık barınma ve beslenme ihtiyaçlarına ayrılmışken, Sirem’de bulunan iki kaza bu kitlenin davarları için tahsis edilmişti. 18 Eylül 1663 tarihinde, Fazıl Ahmed Paşa ve ağalarına Estergon’da 4000 kile “erz-i beyâz” dağıtılmıştı (MAD. 3279, s. 25-26).

etmesi uygun görülmüştü¹⁰⁵. Ancak bu askerî gücün salt nominal bir karakter taşıdığını ve fiiliyatta, çoğu vakit istenen rakamlara ulaşamadığını hatırlatmak gerekir¹⁰⁶. Gerçi kâğıt üzerindeki halleriyle bile ele alındığında, Macaristan cephesine asker yollamaya hazırlanan elektör prensliklerin hiçbiri, Fazıl Ahmed Paşa'nın hâlihazırda Osmanlı ordusunda hizmet veren birliklerinin miktarına ulaşamamaktadır.

Tabiatıyla, bu denli kalabalık bir kitlenin idaresi, nispeten gelişkin bir yönetim kadrosunu gerektiriyordu. Osmanlı tarihçilerinin ifadelerini ödünç almak gerekirse, aslen muharip birliklerden teşekkül eden “taşra tevabiatı” üzerinde, bunların sevk ve idaresinden sorumlu bir “iç ağaları” zümresi mevcuttu. Bu ağaların da üstünde, Köprülü ailesinin erkek fertlerinden mürekkep bir fahrî temsilciler grubu vardı. Mühürdar Hasan Ağa'ya bakılırsa, Osmanlı veziriazamının 1663–64 seferlerinde hazır bulunan kardeşleri Mustafa Bey ve Ali Bey, “vacîbü'l-riâye” sınıfından olup saygı gösterilmesi icap eden zatlardı¹⁰⁷. Bu isimlerden, geleceğin sadrazamı Fazıl Mustafa Bey, ağabeyi gibi ilmiye tarikine girmişse de, bu yolda ilerlediğine ve tedrisatla meşgul olduğuna dair belirgin bir kayıt yoktur. Mustafa Zühdi'nin verdiği sıhhati kendinden menkul bilgisi, bu iki kardeşin, “ilim ve ma‘rifet” tahsilinin ötesinde, “emîrâne ceng ü cidâl ve dilîrâne harb ü kîtâl” etmekten geri durmadıkları yönündedir¹⁰⁸. Köprülü kapısına sadık Mustafa Zühdi'nin, ailenin iki genç üyesinin cengâverliğini dillendirme telaşına düşmesi anlaşılabilir bir husustur. Hâlbuki Macaristan seferleri boyunca iki kardeşin askerî roller üstlenmedikleri aşîkârdır¹⁰⁹. Bunlardan Ali Bey, St. Gotthard savaşının dönüşünde

¹⁰⁵ Hermann Forst, “Graf Walrad von Nassau-Usingen bei den oberrheinischen Kreistruppen im Türkenkriege 1664”, **Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung**, XX (1888), s. 120-121, Ek-I.

¹⁰⁶ 27 Mart 1664 tarihine gelindiğinde, Svabya (Schwaben) prensliği, kendi üzerine tahakkuk eden toplam 3450 kişilik süvari ve piyade gücünün yalnızca 300 kişilik cüzi bir dilimini cepheye sürebilmişti (Adolf v. Schempp, **Der Feldzug 1664**, s. 247, Ek-II).

¹⁰⁷ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 255.

¹⁰⁸ Mustafa Zühdi, sadrazamın iki kardeşini “Der-beyân-ı evsâf-ı birâderân-ı müşârün-ileyh sadr-ı a‘zâm-ı âlî-şân” başlığı altında anlatır (vr. 70a-71a).

¹⁰⁹ Mustafa Bey, en geç Şaban 1070/Nisan-Mayıs 1660'ta Dergâh-ı âlî müteferrikasıydı (MD. 93, 55/271. Bkz.: **93 Numaralı Mühimme Defteri (1069–1071/1658–1660)** (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet), haz. Azize Gelir Çelebi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008). Mustafa ve Ali Bey, belirgin askerî vazifeleri olmadığı halde, Fazıl Ahmed Paşa döneminde müteferrika sıfatıyla zeamet topraklarına sahiptiler (MAD. 3774, s. 17, 22 Cemaziyelahir 1074/21 Ocak 1664). Fazıl Mustafa Bey,

hastalığına yenik düşüp hayatını kaybetmişti¹¹⁰. Bununla birlikte Fazıl Mustafa Bey, Girit seferleri esnasında annesiyle birlikte adaya yerleşerek ağabeyini yalnız bırakmadı¹¹¹. 1676'da, Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümü üzerine sadaret mührünü IV. Mehmed'e taşıyan da bizzat kendisi olmuştu¹¹². Köprülü Ali Bey, genç yaşta tarih sahnesinden çekilmişti; ama bilindiği üzere, Fazıl Mustafa, Köprülü hanesini gelecek yıllarda başarıyla temsil eden isimlerden biri olacaktı. Fazıl Ahmed Paşa, "aile"nin bir arada faaliyet gösterme azminin mantıklı bir tezahürü olarak, kardeşini Dergâh-ı âlî müteferrikası unvanıyla Paşa livasından 37.437 akçelik bir gelire tasarruf ettiği dönemlerde, yine "hane"nin siyasî kadroları içinde tutarak yanında bulundurdu. Bu amaçla "Müteferrika Mustafa" için Ağustos 1664 ve Mayıs 1666'da en az iki kere "defterlü" hükmü çıkartılmıştı¹¹³.

Fazıl Ahmed Paşa'nın kardeşleri, daha ziyade Osmanlı ordugâhında Köprülü hanesini ve sadrazam kapısını temsil etme işlevini yerine getirmiş olmalıydılar. Nitekim Mühürdar Hasan Ağa'nın arzuladığı gibi, iki kardeş, ordu neferleri arasında sadrazam alayının imtiyazlı şahsiyetleri olarak hürmet görüyorlardı. Osmanlı ordusu Belgrad'a girdiğinde tertip edilen resmigeçitte, yeniçeriler veziriazamın otağına yakın bir mahalde merasim düzeni aldıklarında, beylerbeyiler, sancak beyleri ve sipahiler yolun iki yanına sıralanmışlardı. Bunların arasından yürüyen Fazıl Ahmed Paşa bölükleri, Dergâh-ı âlî müteferrikaları ve çavuşlarını takip ediyordu. Sadrazamın iç ağaları, tuğların önünden ilerlerken en önde yürüyen Mustafa Bey ve Ali Bey yolun sağ ve solundaki askerleri

1678 başlarında, eniştesinin sadareti zamanında yeni bir zeamet gelirini tasarrufa başladı (A.E. IV. Mehmed 229, 29 Zilhicce 1088/22 Şubat 1678).

¹¹⁰ Mustafa Zühdi, vr. 71a. Evliya Çelebi, Ali Bey'in, Began kalesi civarında fenalaşması üzerine Budin'e yollandığını, burada son nefesini verdiği Paşa saray camiinde Ahmed Bey türbesine defnedildiğini yazar (VII, s. 47).

¹¹¹ Zeynep Aycibin, Fazıl Mustafa Paşa'nın Kandiye seferinde etkin bir rol alıp almadığının bilinmemesi üzerine, Mustafa Zühdi'nin 1663–64 yıllarına dair verdiği bilgiye atıfta bulunarak, Mustafa Bey'in "iki buçuk yıl boyunca İnadiye Kalesi'nde annesinin dizi dibinde oturduğunu düşünme"nin "haksızlık" olacağına hükmeder (XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti'nin Siyasî ve Sosyal Durumu, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 2001, s. 15). Oysaki Fazıl Mustafa Bey, Mustafa Zühdi'nin Köprülü ailesinin önde gelen simalarını teker teker yücelttiği satırlardaki ifadeler bir kenara bırakılırsa, daha önce de, elde kılıç askerî bölüklere komuta etmiş görünmüyor. Ne var ki, bu keyfiyetin, erkek egemen bir söylem ışığında bir tür "zafiyet" olarak değerlendirilmesinin ne denli hakkaniyetli olacağı tartışmaya açıktır.

¹¹² M. Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", s. 903.

¹¹³ İE. Dahiliye 111.

selamlamışlardı¹¹⁴. Diplomatik sürece ne denli müdahil oldukları bilinmese de, Fazıl Ahmed Paşa'nın kardeşleri, 1663 Temmuz'unda, Habsburg elçisi Johann von Goëss ve daimî elçi Simon Reniger'le yapılan barış müzakerelerinde de toplantıya katılanlar arasındaydı¹¹⁵.

Askerî ve siyâsî meselelerde boy göstermeseler de, Köprülü hanesine mensup en az iki kişi daha Erdel ve Macaristan sınırlarında operasyonlarına devam eden Osmanlı ordusunun gönüllü birer parçasını oluşturuyorlardı. Mustafa Zühdi'nin anlatımına göre, Fazıl Ahmed Paşa'nın amcası Hasan Ağa ve amcaoğlu Hüseyin Çelebi, aynen kardeş Fazıl Mustafa Bey gibi, bir an olsun kafalarını ilim tahsilinden kaldırmayan zatlardı. Buna rağmen, bilhassa Hüseyin Çelebi, yük hayvanlarına tahmil ettiği kitaplarıyla ordunun peşinden ayrılmıyor; gittiği menzillerde talebesiyle ilim tahsiline devam ediyordu¹¹⁶. “Köprülü Mehmed Paşa birâder-i Hacı Hasan Ağa”¹¹⁷, 1663 seferinden önce de, henüz kardeşinin sadrazamlığı döneminde Erdel'deki Osmanlı seferlerine iştirak etmiş olmalıdır. Hasan Ağa, 1660 yılının ilk günlerinde, büyük ihtimalle, II. Rákóczi ile kurduğu ittifaktan sonra Osmanlı kuvvetlerine yenilen Mihail Radu Mihnea ile birlikte ülkesini terk etmek mecburiyetinde kalan bir asilzadenin metruk değirmenlerini satın almıştı¹¹⁸. 1669'da, en azından iki buçuk senedir adada ikamet eden anne Ayşe Hanım dışında, küçük kardeş Fazıl Mustafa Paşa, amca Hasan Ağa, amcaoğlu Hüseyin Çelebi¹¹⁹ ve sadrazamın kız kardeşlerinin Kandiye'nin

¹¹⁴ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 133.

¹¹⁵ **Diarium Europaeum**, X, s. 500-501.

¹¹⁶ Hasan Ağa için: vr. 71a-71b. Bu Hasan Ağa, Evliya Çelebi'nin “Amca Hasan Ağa” olarak bahsettiği kişi olmalıdır (VI, s. 173). Hüseyin Çelebi için: “Der-beyân-ı evsâf-ı Hüseyin Ağa ki amm-zâde-i sadr-ı a'zâm-ı müşârün-ileyhdır” başlığı altında vr. 71b-72b.

¹¹⁷ Bu yazı kapsamında Hasan Ağa üzerine hassaten bir inceleme yapılmamış olsa da, en geç 18. yüzyıl başlarında, “Köprülü Mehmed Paşa birâder-i Hacı Hasan Ağa” üzerine kayıtlı vakıflar hayli kurumsallaşmışlardı: EV. HMH. 1749; EV. HMH. 1818.

¹¹⁸ Hasan Ağa, üç değirmen için Osmanlı hazinesine 50.000 akçe ödemişti. İE. Ensab, 181 (22 Rebiülahır 1070/6 Ocak 1660) Belgede Mikel Voyvoda şeklinde geçer. Krş.: Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, IV, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 91-96.

¹¹⁹ 1697-1702 arasında sadrazamlık makamını yürüten Amcazade Hüseyin Paşa'nın vakıfları ve muhalefatı için bkz.: Selim Hilmi Özkan, **Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)**, yayımlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006, s. 224-246.

düşüşünü hep beraber kutladıklarına bakılırsa¹²⁰, Köprülü ailesinin askerî seferlerdeki birlikteliği 1663–64 yıllarına mahsus değildi.

Bununla birlikte sadrazam kapısının en faal ve girişken ismi, Fazıl Ahmed Paşa'nın kapıcılar kethüdası Semiz İbrahim Ağa olmalıdır. Hersekli bir şahsiyet olan İbrahim Ağa, 1664'te, askerî harekât devam ederken aralarında Evliya Çelebi'nin de bulunduğu bir kafiyeyle memleketinde idarecilik yapan Sührab Mehmed Paşa'ya sadrazamın talimatlarını iletmek amacıyla yollamıştı. Evliya Çelebi, bu vesileyle kendisine emanet edilen bir mektubu ağanın annesine verilmek üzere yanına aldığını söyler. Evliya Çelebi, geri dönüp ana Osmanlı kuvvetlerine Kanije yakınlarında mülaki olduğunda, İbrahim Ağa memleketiyle ilgili havadisleri almak için can atıyordu¹²¹.

İbrahim Ağa, askerî çarpışmalar anında oynadığı roller açık olmasa da¹²², diplomatik mevzularda birinci dereceden yetki ve sorumluluk sahibiydi. 1662 Nisan'ında, Habsburg elçisi Johann Philipp Beris'in Osmanlı ordusunun harekete geçmesini engellemek amacıyla İstanbul'a yollandığı günlerde, Osmanlı başkentinde mukim daimî elçiden Viyana'ya ulaşan üç mektupta Osmanlı devlet ricalinin savaşa kararlı olduğu söyleniyordu. Daimî elçi S. Reniger'in, "sadrazam kahyası"nın Fazıl Ahmed Paşa ve reisülküttap Şamizade Mehmed Efendi'yle birlikte devlet erkânı arasında saymasına bakılırsa, Semiz İbrahim Ağa, Osmanlı dış siyasetine yön veren zümrenin içindeydi¹²³. Dahası, Fazıl Ahmed Paşa, 1662 Haziran'ında, Habsburg daimî elçisine Osmanlı başkentinin rıza gösterebileceği yedi maddelik bir antlaşma metni teklif etmişti. Simon Reniger'in Viyana sarayına gönderdiği taslak metin Habsburg yönetiminin yeni talimatlarıyla birlikte geri döndüğünde, IV. Mehmed'in huzurunda bir toplantı düzenlendi. Osmanlı sultanının riyasetinde toplanan mecliste, bir kez daha,

¹²⁰ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 461-462; Osman Dede, s. 127.

¹²¹ Evliya Çelebi, Osmanlı ordugâhında "vâlidesinin mektûblarıyla vâlidesinin emânetlerin" ağaya vermiş ve "vatan-ı aslîsi olan Hersek diyârı ahvâllerin" anlatmıştı (VI, s. 310). Pek güvenilir bir bilgi olmasa da, Evliya Çelebi'ye bakılırsa, Fazıl Ahmed Paşa, Sührab Mehmed Paşa'yla alakalı hizmetlerinden ötürü aynı gün kendisini "ağavât"ı zümresine ilhak etmişti (VI, s. 310).

¹²² Mühürdar Hasan Ağa, veziriazam kethüdasının kendi adamlarıyla birlikte Uyvar kuşatması esnasında toprak sürdüğünü yazmasına rağmen İbrahim Ağa askerî çatışmaların ortasında bir figür olarak boy göstermez (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 171).

¹²³ Alfons Huber, "Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658–1664", **Archiv für Österreichische Geschichte**, LXXXV, II. Hälfte, 1898, s. 560.

şeyhülislam, sadrazam, reisülküttap ve yeniçeri ağası gibi alışıldık görevlilerin yanı sıra “kahya bey” de bulunuyordu¹²⁴.

Fazıl Ahmed Paşa'nın kethüdası, 1663–64 savaşlarında vuku bulan diplomatik görüşmelerde de Osmanlı tarafını temsil etmeye devam etti. 1663 Temmuz'unun ilk haftasında, Ösek'te (Eszék), Osmanlı ordugâhında bulunan Habsburg temsilcileri Johann von Goëss ve Simon Reniger, imparatorun isteklerini belirtmek amacıyla sadrazamın huzuruna çıkmak istediklerinde İbrahim Ağa'nın çadırında kabul edilmişlerdi¹²⁵. Osmanlı sadrazamı, kapı kethüdasının diplomatik meselelerdeki bilgi ve tecrübesinin yanında ikna yeteneğine de güveniyor olmalıydı. Apafi Mihály, Uyvar kuşatmasını yürüten Osmanlı ordusuna katılmakta tereddüt ettiğinde, “kapı kethüdası”nı bir mektupla yollayarak Erdel hâkiminin akıbeti hakkında duyduğu endişenin bütünüyle yersiz olduğunu anlatmıştı¹²⁶.

Habsburg daimî elçisi Simon Reniger, Semiz İbrahim Ağa'yla müteaddit kereler diplomatik meclislerde bir araya gelmiş biri olarak sadrazamın kapı kethüdasıyla bir nevi dostluk ilişkisi geliştirmiş olabilir. Habsburg elçisi, Osmanlı ordugâhında önde gelen bazı ağaların yakın ahbabları olduğunu yazar. İki üç tanesi Köprülü ailesinden olan bu ağalar, St. Gotthard yenilgisini müteakip padişahın bizzat sefere katılma arzusunda olduğunu beyan eden bir hattın sadrazama ulaşması üzerine tercüman Panayot Efendi (Panayotis Nikoussios) aracılığıyla barış akdedilmesinin tam sırası olduğu haberini yollamışlardı¹²⁷. Bu ağalardan birinin Fazıl Ahmed Paşa'nın kapı kethüdası olup olmadığı konusunda bir tahmin yürütmek zordur. Bununla beraber 9 Ağustos 1664 tarihinde, Osmanlı ve Habsburg sarayları arasında harbi sonlandıran Vasvar antlaşmasının Türkçe ve Latince nüshaları temsilciler arasında teati edilirken sadrazam otağında hazır bulunan imtiyazlı dört kişiden biri yine Hersekli İbrahim Ağa olmuştu¹²⁸.

¹²⁴ Alfons Huber, s. 565-566.

¹²⁵ **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 140-141; Osman Dede, s. 10-11; **Tarih-i Gülmanî**, s. 89-90.

¹²⁶ Bu esnada İbrahim Ağa'ya Muharrem isimli bir sadrazam ağası refakat ediyordu (**Silâhdâr Târîhi**, I, s. 290-291).

¹²⁷ Alois Veltzé, “Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649–1666”, **Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs**, N.F., 12. Bd., (1900), s. 141.

¹²⁸ S. Reniger, s. 142. Vasvar antlaşması, Viyana'ya gönderilen Osmanlıca nüshayı İtalyancaya çeviren saray tercümanının hatasından ötürü batı tarihçiliğinde 10 Ağustos tarihiyle bilinir. Vasvar antlaşmasının

Nihayet, 9 Ekim 1664'te, İbrahim Ağa, en geç 1662'den beri aslî bir parçası olduğu diplomatik müzakerelerde son görevini ifa ederek Vasvar antlaşmasının tasdikli metinlerinin yürürlüğe girdiği haberini Edirne'ye getirdi¹²⁹. Rikab kaymakamı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın¹³⁰ teşrifatında padişahın huzuruna çıkan kapı kethüdası, Fazıl Ahmed Paşa'dan getirdiği name ve telhislerde “izn-i hümâyûnla akd-ı musâlahâ” edilmiş olduğunu haber veriyordu¹³¹.

Vasvar antlaşmasının son maddesi uyarınca Osmanlı sarayını ziyaret eden Habsburg elçisi Walter Leslie, Edirne'deki ikameti esnasında, ilki henüz IV. Mehmed'in huzuruna çıkmadan beş gün evvel¹³², ikincisi 16 Ağustos tarihinde olmak üzere, Osmanlı veziriazamı Fazıl Ahmed Paşa tarafından iki kez ağırlandı. Bilhassa sadrazamın konağında vuku bulan ikinci görüşme, önde gelen Osmanlı devlet ricalinin de katılımıyla iyiden iyiye önem kazanmıştı. Nefis yemekler ve cirit oyunları ile renklenen bu günde¹³³, sadrazam dışında şeyhülislam, “saray vaizi”¹³⁴ ve birçok önde gelen

imzalanma süreci ve antlaşma metninin tahlili için bkz.: Moritz von Angeli, “Der Friede von Vasvár (Beiträge zur vaterländischen Geschichte)”, **Mitteilungen des k. (u.) k. Kriegsarchivs**, Folge I-III, 1877, s. 1-36; Georg Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 430-484. Antlaşmanın Osmanlıca metni: İE. Hariciye, 408.

¹²⁹ Antlaşma, 9 Eylül tarihini taşımakla birlikte I. Leopold ve IV. Mehmed tarafından tasdik edilen metinlerin yürürlüğe girmesi, 27 Ekim 1664'te, yine sadrazam çadırında tertip edilen resmî bir merasim eşliğinde gerçekleşti. Müzakerelerin başından itibaren Habsburg tarafının sözcülüğünü üstlenen Simon Reniger'e küçük elçi pâyesi verildi (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 280-281; Osman Dede, s. 52; S. Reniger, s. 143).

¹³⁰ Köprülü hanesinin yetiştirdiği en itibarlı devlet adamlarından biri olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın telhisçiliğini yaptığı günlerde benzer vazifeler ifa etmişti. 1658'de, Yanova'nın fethi müjdesini saraya ileten Mustafa Paşa olmuştu (M. Tayyib Gökbilgin, “Köprülüler”, s. 896).

¹³¹ Abdurrahman Abdi Paşa, s. 165-166. Kimliği bilinmese de, IV. Mehmed'in Fâzıl Ahmed Paşa'nın Macaristan cephesinden gelen adamıyla, Edirne'de Çömlek köyü civarında avda iken 5 Eylül'de yaptığı görüşme de barış antlaşmasının tasdikiyle alâkalı olmalıdır (s. 164). İE. Hariciye, 408 nolu belgenin sırtında yazılı “1075 mâh-ı Saferinin fi 10 Çömlek köyünde sadr-ı a'zâmdan gelen sulha mütea'llik on mevâddın sûretidir” ibaresi, IV. Mehmed'in antlaşma metninin ilk nüshasını daha erken bir tarihte görmüş olabileceğini düşündürür.

¹³² Habsburg sefaretî, 11 Ağustos 1665'te, şaşaalı bir tören ve ziyafet eşliğinde IV. Mehmed'in huzuruna kabul edildi (Abdurrahman Abdi Paşa, s. 201; **Silahdâr Târîhi**, I, s. 385; **Theatrum Europaeum**, IX, s. 1526-1528; Johann Constantin Feigius, **Wunderbahrer Adlers-Schwung oder Fernere Geschichts-Fortsetzung Ortelii Redivivi et Continuati**, I, Wien 1694, s. 34-36). Fazıl Ahmed Paşa'nın Habsburg elçilik mensuplarıyla 6 Ağustos'ta yaptığı görüşme için bkz.: “Hauptrelation des Grafen Leslie”, s. 153; **Theatrum Europaeum**, IX, s. 1526; **Wunderbahrer Adlers-Schwung**, I, s. 33-34; John Burbury, **A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard ...**, London 1671, s. 150-151.

¹³³ Osmanlı kaynakları, Şamizâde bahçesinde gerçekleşen cirit gösterisini batılı gözleri adeta büyüleyen bir iftihar vesilesi olarak öne çıkarırlar (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 288; Osman Dede, s. 58-59). Fındıklılı

Osmanlı ricali hazır bulunuyordu. Walter Leslie, büyük ihtimalle kendisine gösterilen ihtimamı kanıtlama gayreti içinde, bu ziyaret müddetince hiçbir zaman yalnız bırakılmadığını söyler. Her daim yanı başında bulunanlardan biri de, “sadrizam kahyası”dır ki, bu şahsiyet, birçok vezirden daha önemli ve itibarlı biridir¹³⁵. İbrahim Ağa, sadaret kethüdalığından ayrılıp Halep valisi olduğu dönemlerde de, Fazıl Ahmed Paşa’nın diplomatik konularda güvendiği zevat arasındaki yerini korumuş olmalıdır. 1669’da, Kandiye kalesinin teslim şartlarını Venedikli temsilcilerle görüşen Osmanlı devlet erkânı arasında Halep valisi Şişman İbrahim Paşa da bulunuyordu¹³⁶.

İbrahim Ağa’dan doğrudan talimat alıp almadıklarına dair açık kayıtlar bulunmasa da, sadrazamın kapı kethüdası altında faaliyet gösteren bir ağalar tabakası olduğundan emin olunabilir. Büyük ihtimalle bunlardan biri olan “vezîr-i a’zâm kapıcıbaşısı ve Dergâh-ı âlî müteferrikası” Haseki Mehmed Ağa¹³⁷, Uyvar’ın fethini müjdeleyen mektubu padişaha götürmüştü¹³⁸. Şayet 1663 Ağustos’unda kapı kethüdasıyla birlikte Erdel prensine yollanan Mehmed Ağa¹³⁹, Haseki Mehmed Ağa’yla aynı kişiye, İbrahim Ağa’nın Osmanlı sadrazamının dış dünyayla muhaberatını tesis etmede en büyük yardımcılarından biri olmalıdır. En azından Haseki Mehmed Ağa’nın 1663 sefer yılından sonra memleketine dönen Erdel hükümdarı Apafi Mihály’ye dönüş

Mehmed Ağa, Osmanlı âleminin etkileyici doğasını teyit etmekten aldığı hazla, cirit oyunlarının batılı seyircileri hayrete düşürdüğünü ve bu cambazlığın oyun mu, dövüş mü olduğunu sormalarına sebep olduğunu yazar (**Silahlâr Târîhi**, I, s. 385). Mehmed Ağa, bu böbürlenmesinde pek haksız görülmemelidir (John Burbury, s. 159-160). Walter Leslie’ye bakılırsa, ziyafetin ardından sahnelenen cirit gösterisi, her biri yüzer atlı takımlara bölünen iki yüz sadrazam “hizmetkâr”ınca (*von des Veziers Knaben*) gerçekleştirilmişti (“Hauptrelation des Grafen Leslie”, s. 154).

¹³⁴ *Hofprediger*/Vani Mehmed Efendi

¹³⁵ “Hauptrelation des Grafen Leslie”, s. 154.

¹³⁶ Osman Dede, s. 120; Silahdar, I, s. 518-519. Ayrıca bkz.: E. Gülsoy, **Girit’in Fethi**, s. 159, not. 90. Osmanlı sadrazamının siyasî muhitinde bulunmak, doğal olarak bazı avantajları beraberinde getiriyordu. 14 Eylül 1663 tarihinde, yani Reisülküttap Şamizade Mehmed Paşa’nın Uyvar metrislerinde infaz edilmesinden bir gün sonra, İbrahim Ağa’ya sabık reisülküttabın Filibe çeltik mukataasında sahip olduğu günlük bir kile pirincin yarısı tahsis edildi (KK. 7516, s. 36).

¹³⁷ Mehmed Ağa’nın sahip olduğu çifte unvan, 17. yüzyıl Osmanlı iktidar yapısı ve ümera kapılarının siyasî konumlanmalarıyla ilgili söylenenlerle uyum içindedir (Bkz.: **Osmanlı İktidarı ve Ordu Terkibi: 1660-64 Savaşlarında Ümera Kapıları**). Mehmed Ağa’ya hitaben kaleme alınan hüküm için bkz.: SLUB Eb. 387, vr. 108b (evâhir-i Zilhicce 1073/26 Temmuz–4 Ağustos 1663).

¹³⁸ **Silahlâr Târîhi**, I, s. 282. Evliya Çelebi, isim yerini boş bıraktığı sadrazam ağalarından bir zatın Uyvar ve Şuran (Surány/Şurany) kalelerinin alındığı haberini vermek üzere Edirne’ye yollandığı bilgisini teyit eder (VI, s. 209).

¹³⁹ SLUB Eb. 387, vr. 110a (evâsıt-ı Muharrem 1074/14–24 Ağustos 1663).

yolunda eşlik ettiği kesindir¹⁴⁰. Belki de, aynı Mehmed Ağa, 1662 Eylül’ünde, Venedik üzerine sefere çıkılması ihtimalinin bulunduğu Banyaluka’da (Banjaluka) görevli devlet memurları ve vilayet ayanlarına kazada yer alan yol ve menzillerin durumuyla ilgili bir defter hazırlamaları için aracılık yapmıştı¹⁴¹. Keza Habib Ağa, Tatar atlılarını 1663 seferine davet etmek üzere Kırım caniplerine doğru yola çıktığında sadrazam kapısı adına benzer bir işlevi yerine getiriyordu¹⁴². Öte taraftan 1663 Nisan’ında A. Mihály’ye Osmanlı ordusuna iltihak etmesini isteyen mektubu taşıyan Abdi Ağa’nın Fazıl Ahmed Paşa’nın iç ağalarından biri olma ihtimali yüksektir¹⁴³.

Sadrazam ağalarının görevlerinden biri, muhtelif askerî bölük ve kıtalarla sadrazam arasındaki iletişimi sağlamaktı. Osmanlı ordu yönetiminin 1663–64 kışında Belgrad’ta kışlağa çekildiği günlerde, sadrazama bağlı ağalar, Zrínyi-Hohenlohe kuvvetlerinin taarruza geçtiği istihbaratının alınması üzerine atlarına atlayıp etraftaki kışlak mahallerinde konaklayan askerî birlikleri mobilize etmeye uğraşmışlardı¹⁴⁴. Ne de olsa, diplomasi sahasında temayüz edenler dışında, “iç ağaları”nın esas vazifesi, askerî yönetimi doğrudan sadrazama tabi askerî kıtaların komutasını üstlenmektir. Bu nedenle gerek, 1665’te, Habsburg elçilik heyetinin Osmanlı başkentinde bulunduğu vakitlerde, IV. Mehmed’in Çanakkale gezisi dönüşünde icra edilen alay merasiminde, sadrazamın “hizmetkârları” askerî kortejin içinde hep birlikte arz-ı endam etmişlerdi¹⁴⁵. Fazıl Ahmed Paşa tarafından Budin kalesinden gelen 500 kişilik gönüllü birliğinin başına atanan Hasan Ağa örneğinde olduğu gibi, askerî meselelerde deneyimli bu

¹⁴⁰ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 205-206.

¹⁴¹ “... me’mûr olan vezîr-i a’zâm hazretlerinin kapucibaşlarından fahrü’l-emâcid ve’l-ekârim Mehmed Ağa ve Belgradî Yusuf Ağa talebiyle kazâmızda vâkı’ a’yân-ı vilâyet ve kılâ’ ve palanka ağalarıyla akd-i meclis olunup ihbârlarıyla işbu defter tahrîr ...” (KK. 7423, s. 1). “... sadr-ı a’zâm ve ekrem hazretlerinin kapucibaşlarından Mehmed Ağa ve Belgradlı Yusuf Ağa ve vilâyet a’yânı ile işbu husûs-ı hâli’l-beyân tahrîr ve defter olunmak bâbında mezbûr Mehmed Ağa yedi ile taraf-ı saltanat-ı aliyyeden emr-i şerîf-i celîlü’l-kadr vârid olup ...” (s. 3).

¹⁴² **Silâhdâr Târîhi**, I, s. 249.

¹⁴³ G. Kraus’a göre, sadrazamın mektubunu getirip Erdel hâkiminin mektubunu götüren Abdi Ağa kapucibaşı unvanına sahipti (s. 313-315).

¹⁴⁴ Evliya Çelebi, VI, s. 241-242.

¹⁴⁵ Büyük ihtimalle elçilik heyetinin Alman mensuplarından birinin ifadesine göre, alayın başında otuz üç tane ufak top ilerliyor; bu silahların gerisinden 6000 yeniçeri sadrazamın hizmetkârlarıyla birlikte (... *samt dem Hofgesind deß Groß-Veziers*) yürüyordu (**Theatrum Europaeum**, IX, s. 1533).

şahısların ordunun farklı kademelerinde görev almaları muhtemeldi¹⁴⁶. Mühürdar Hasan Ağa, velinimetinin Uyvar'ın fethinde gösterdiği yararlığı kanıtlamaya çalıştığı satırlarda, kale hendeğinin başına varan “veziriazam kolu”nda her topun başında birer sadrazam ağasının görevlendirilmiş olduğunu yazar¹⁴⁷.

İsazade, Haziran 1663'ün son günlerinde, Fazıl Ahmed Paşa'nın kendi ağalarından yirmisini katlettiği yönünde biraz karışık bir bilgi aktarır¹⁴⁸. Osmanlı veziriazamının, ordunun Uyvar istikametinde ilerlediği bir tarihte hangi gerekçeyle böyle sert bir cezaya başvurmuş olabileceği hakkında bir şey söylemek zordur. Kaldı ki, çoğu vakit hayli tecrübesiz gençlerden müteşekkil birlikleri askerî bir düzen içinde tutmak için askerî meselelerde deneyimli profesyonellere duyulan ihtiyaç açıktır. St. Gotthard muharebesinde müttefik ordusunda görev yapan Johann von Stauffenberg'e göre, Fazıl Ahmed Paşa, savaşta esir düşen Yüzbaşı Lomb'u ihtida etmesinin ardından kendi “muhafız alayı”na kabul etmişti¹⁴⁹. Alman komutanın kulağına çalınan havadis, böyle durumlarda genellikle karşılıklı tutsak değişimi yapıldığı düşünülürse, otantik bir dedikodudan ibaret olabilir. Ya da, Evliya Çelebi'nin Kadızade İbrahim Paşa'nın sekban bölüklerinin birinin başında bulunan Macar zabiti anlattığı satırlarda olduğu gibi, amaç köprü yapımı esnasında Tuna'nın öte yakasında kalan Osmanlı birlikleri üzerine yapılan baskında bir suçlu bulma ihtiyacı olabilir. Evliya Çelebi'ye göre, bu Macar bölükbaşı, aşığı olan Türk yiğidi ile kaçıp taşkın yapan nehrin köprüünün bazı kısımlarını

¹⁴⁶ Budin garnizonunun bir parçasını oluşturan bu birlik, Uyvar kuşatmasına ilerleyen Osmanlı ordusunda Nitra nehri üzerine kurulan köprüden geçen ilk yirmi oda yeniçeriye takip edip karşı tarafa geçmişlerdi (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 155).

¹⁴⁷ “... her topun başında vezîr-i a'zam agalarından birer aga ta'yîn idi ve böyle tenbîh ederdi ki her bâr ki kefere bir top atarsa siz üç top atun ...” (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 173).

¹⁴⁸ İsazade, s. 73. Mehmed Halife ise, 30 Haziran 1663'te toplanan ikinci meclisinde sadrazamın kendi ağalarından Bekir Ağa'yı katlettiğini yazar (s. 89).

¹⁴⁹ “Er schrieb aus der Gefängnis zurück an den KriegsRath zu Wienn/ Er müsse ein Türck werden/ so sie Ihn nit bald ranzionieren, Er hat sich bald beschneiden lassen/ und ist unter die Garde des GroßVeziers angenommen worden” (Johann von Stauffenberg, **Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation des blutigen Treffens/zwischen dem Erbfeinde Christlichen Nahmens und Blutes auff einer/und dem Christlichen Kriegsheer auf anderer Seiten/gehalten den 1. Augusti An; 1664 bey S. Gotthard in Ungarn**, Regensburg: Christoff Fischer, 12 Febr. Anno 1665, s. 25).

sürüklediğini Uyvar kale komutanı A. Forgács'a ihbar ederek kalede mürtet olmuşlardı¹⁵⁰.

Bununla birlikte, her halükarda, Osmanlı ordusunda zabıt sınıfında hizmet edenlerden bazıları Almanca ve Macarca yazma yeteneğine sahip insanlar olmalıdırlar¹⁵¹. Ne de olsa, Uyvar muhasarasının başlangıcında, kalenin teslim edilmesini isteyen mektubu götüren İpşirli Muhammed Ağa ve Ciğerdelenli İbrahim Odabaşı, kale içinde Türkçe okuyabilen kimse olmadığı cevabını alınca bu kez Macarca kaleme alınan mektubu iletmek üzere yeniden kaleye gitmişlerdi¹⁵². Benzer şekilde, 1664 Temmuz'unda, Komar (Zalakovár) palankasını Osmanlı kuvvetlerine teslim eden garnizon neferlerine, "lisânları üzere mühürlü vire kâğıdı" verilmişti¹⁵³.

Fazıl Ahmed Paşa kapısında hizmet eden ağalar, başına geçtikleri askerî kıtaların teşekkülü esnasında ücretli savaşçıları bulup getirme işini deruhte etmiş olabilirler. Doğrusunu söylemek gerekirse, 1663–64 seferlerinde sadrazama bağlı çarpışan bölüklerin nasıl silâh altına alınmış olduklarına dair açık bilgiler yoktur. Ama gene de, 1664'te, ordunun taze kuvvet ihtiyacını karşılamak amacıyla kiralanan sekban bölüklerinin hizmete alınma hikâyesi, sadrazama tabi sekban ve sarıcaların da benzer yöntemlerle bir araya getirildiğini düşündürür. Buna göre, 1664 seferi hazırlıkları kapsamında Arnavut asıllı ağalardan "levent" tedarik etmeleri istenmişti¹⁵⁴. Osmanlı saflarında çarpışmak üzere asker yazmakla görevlendirilen bu kişiler, büyük ihtimalle, yöresel bağlantılarını kullanmak amacıyla Manyâ dağlarının yolunu tutmuşlardı¹⁵⁵. Gerçekten de, bu tarihlerde, Dukakin ve İskenderiye'den yola çıkan 1000 kişilik bir tüfekçi kıtası¹⁵⁶, Yenikale (Zrínyi-Újvár) çarpışmalarında ve sonrasında Niğbolu,

¹⁵⁰ Evliya Çelebi, VI, s. 175-176.

¹⁵¹ Yusuf Blaškoviç, "Köprülü Mehmed Paşa'nın Macarca Bir Ahidnamesi", **Türkiyat Mecmuası**, 15 (1968), s. 37-46; Yasemin Altaylı, "Budin Paşalarının Macar Dilini Kullanımı", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XL/1 (2006), s. 255-269.

¹⁵² "... sultânım Türkî mektûb okur içerde kimse yok imiş. İçerüde olanun cümlesi selâm itdi ve Macarca mektûb yazun deyü cevâb eyitdiler efendimiz buyurdu ki Macarca yazılsun ..." (**Cevâhirü't-Tevârih**, s. 162).

¹⁵³ **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 264-265.

¹⁵⁴ **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 229.

¹⁵⁵ Osman Dede, s. 32.

¹⁵⁶ SLUB Eb. 387, vr. 119a (evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1663); vr. 127a (evâhir-i Ramazan 1074/16–26 Nisan 1663).

Avlonya ve Dukakin beylerinin emrinde Osmanlı ordusunun muharebe gücüne katkı sağladılar¹⁵⁷. Bundan daha önemlisi, Osmanlı idaresinin, Arnavut ağaların memleketlerine giderek asker yazmalarından yaklaşık bir sene evvel, Arnavutluk'ta bulunan devlet memurlarına yolladığı hükümler vasıtasıyla bölgenin *askerî tâifesini* seferber edebilmek için beyhude yere çabalamış olmasıydı¹⁵⁸. En sonunda, Osmanlı askerî yönetimi, Dergâh-ı âlî kapıcıbaşı İbrahim aracılığıyla yapamadığını, bu ağalar sayesinde gerçekleştirerek, başka bir şekilde de olsa, Arnavutluk yöresinden toplanan askerleri cepheye, hem de oldukça ironik biçimde Avlonya ve Dukakin beylerinin komutası altına nakletmeyi başarmıştı.

Arnavut asıllı bu ağaların Fazıl Ahmed Paşa'nın maiyetinden olma ihtimalleri yüksektir. İngiliz gözlemci P. Rycout'nun isabetle tespit ettiği gibi, bu tarihlerde Osmanlı sadrazamının hizmetinde bulunan muhariplerin önemli bir kısmının Arnavutluk civarından gelmesi tesadüf değildi. Fazıl Ahmed Paşa, bu hususta babasının izinden giderek ailenin neşet ettiği topraklardan Macar tarzı silahlarla mücehhez savaşçılar istihdam ediyordu¹⁵⁹. Bu nedenle de, büyük ihtimalle, Köprülü vezir, babasının “vatan-ı aslî”si ile mevcut bağlarını kullanarak bu dağlık yörenin cengâver ahalisini askerî amaçlarla seferber etmesini biliyordu¹⁶⁰. Zaten zorunlu askerlik hizmetinin olmadığı ve halkın kitlesel olarak orduya celp edilmediği devirlerde, ümera kapılarının oluşumunda şahsî bağlantıların büyük önem arz ettiği tartışmasız bir gerçektir. Mühürdar Hasan Ağa'nın naklettiği bir örnekte, sadrazamın iç ağalarından biri olan Kul Abbas, 1664'teki Yenikale kuşatmasında kale bedenine çıkmayı başaran ilk Osmanlı askeri olmuştur. Hırvat banı M. Zrínyi'ye ait Mura nehri üzerindeki istihkâmları Osmanlılara kazandıran nihaî yürüyüşte, Kul Abbas'la birlikte taarruza geçen Fazıl Ahmed Paşa ağalarından üçü şehit düşerken birkaçı da yaralanmıştı¹⁶¹. Habsburg yönetimiyle barış akdedilmesinin

¹⁵⁷ Osman Dede, s. 44-45; *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 267-268.

¹⁵⁸ SLUB Eb 387, vr. 105b (evâsıt-ı Zilkade 1073/26 Haziran-6 Temmuz 1663); vr. 106b (evâsıt-ı Zilkade 1073/26 Haziran-6 Temmuz 1663).

¹⁵⁹ *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 379.

¹⁶⁰ Köprülü Mehmed Paşa'nın 1661 tarihli vakfiyesinde geçen şu ibareye bkz.: ... vatan-ı aslîleri olan Ruznîk nâm karyede ...” (Yusuf Sağır, *Vakfiyesine Göre Köprülü Mehmet Paşa Vakıfları*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2005, s. 75).

¹⁶¹ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 262.

ardından seferi sonlandırıp dönen Fazıl Ahmed Paşa, 13 Temmuz 1665'te, IV. Mehmed'in huzurunda seferde olup bitenleri anlatırken söz dönüp dolaşıp Yenikale'nin fethine gelmişti. Osmanlı veziriazamı, kendi yanında bulunan Erzurumlu Abbas adında bir yiğidin cengâverce davranarak kalenin zaptına önayak olduğunu anlatmıştı. Yenikale surlarına tırmanıp ilk bayrağı diken bu yiğitti; bir yeniçeri hemen Erzurumlu Abbas'ın imdadına koşmuştu. Düşman askerlerinin onca taarruzuna karşın kale bedenine sıkıca tutunan bu ikili, diğer Osmanlı birliklerinin topluca yürüyüşe geçmesini teşvik etmişlerdi¹⁶². Kul Abbas'ın hizmetleri mukabilinde, yüklü bir meblağ ve kumaş dışında, kendisi ve kardeşi için Erzurum gümrüğünden tekaüt maaşı rica etmesine bakılırsa, fiilî askerlik hayatı bittiğinde memleketine dönüp yerleşme niyetindeydi¹⁶³. Fazıl Ahmed Paşa'nın bir dönem Erzurum valiliği yaptığı hatırlanırsa¹⁶⁴, Kul Abbas'ın müstakbel sadrazamın kapısına Erzurum'da girmiş olma ihtimali kuvvetlidir. Fazıl Ahmed Paşa'nın bu eyaletten ayrılırken Vani Mehmed Efendi¹⁶⁵ ve büyük ihtimalle bir nevi Köprülü aile tarihçisi olan Erzurumlu Osman Dede'yi yanında getirmiş olması, kişisel temaslara dayanan hizmete alma yöntemlerinin yaygın olduğunu gösterir. Keza 1663 seferinde yeniçeri ağası olan Salih Ağa, Fazıl Ahmed Paşa'nın Şam valiliği esnasında kethüdalığını yapmış Bosna asıllı biriydi. Fazıl Ahmed Paşa, babasının vefatının üzerine sadaret makamına geçtiğinde "kendü çerağı"ni önce birkaç aylığına çavuşbaşı tayin edip hemen ardından yeniçeri ocağının başına getirmişti¹⁶⁶.

Fazıl Ahmed Paşa, anlaşıldığı kadarıyla, barış zamanlarında da yanından ayırmadığı bir muhafız alayına sahipti. P. Rycout'nun anlatımına göre, sayıları 100 ilâ

¹⁶² Abdurrahman Abdi Paşa, s. 198-199.

¹⁶³ Benzer bir örnekte, Girit seferinde "... Şam-ı şerif sekbânlarından olup Kara Mehmed Paşa'nın sekbân bayrağı altında ..." savaşırken ayağından yaralanan *el-Hacc* Mehmed, maişetini sağlamak için Şam gümrüğünden bir miktar ödenek talep etmişti (İE.-Askeriye 1409 (27 Receb 1079/31 Aralık 1668). Ayrıca bkz. M. Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, s. 394, belge no. 12).

¹⁶⁴ Fazıl Ahmed Paşa, 21 Ağustos 1659 tarihinde Erzurum valiliğine getirilmişti (Abdurrahman Abdi Paşa, s. 140).

¹⁶⁵ Kürt Hatib Efendi'ye göre, IV. Mehmed, Fazıl Ahmed Paşa'yı, Bursa ziyaretinde, Kadı yaylağı denilen yerde tahsiliyle iştigal ettiği sırada Erzurum valiliğine getirmişti. Bu beklenmedik tayin, bolca dedikodu ve söylentiye sebep olmuştu. Ne de olsa, bu denli namdar bir valinin Erzurum'da ne işi olduğunu merak edenler çoktu. Bununla birlikte Hatib Efendi, Fazıl Ahmed Paşa'nın Erzurum'a gittiğinde tanıştığı Vani Mehmed Efendi'yi başkente getirdiğini söyleyerek, padişahın kararında derin bir hikmet gizli olduğu sonucuna varır (**Risâle-i Hatîb**, vr. 13b-14a).

¹⁶⁶ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 154.

400 arasında değişen Boşnak veya Arnavut kökenli “deli”ler, Macar tarzında mızraklar, kılıç, savaş baltası ve bazen de kuşaklarında birer tabanca taşıyorlardı. Osmanlı sadrazamının babası Köprülü Mehmed Paşa, zamanında bu iri yapılı gençlerden 2000 kadar istihdam etmişti¹⁶⁷. Bu neferler, Erdel hükümdarı Apafi Mihály’nin Osmanlı ordugâhına gelişi şerefine tertip edilen mütevazı merasimde, sadrazam “gönüllü”leri ile birlikte selama durmuşlardı¹⁶⁸.

Fazıl Ahmed Paşa bölükleri, 1663–64 savaşları boyunca önemli askerî teşebbüslerin içinde yer aldılar. Bu çarpışmaların birinde, 1664’te, Kanije’nin önünden çekilen M. Zrínyi-J. Hohenlohe kuvvetleri, kendilerini Mura suyunun öte yakasına atmışlardı. Osmanlı birlikleri, Yenikale istihkâmları civarına mevzilenen müttefiklerin peşini bırakmayarak akarsuyun yakın kıyısına yerleştiler. Osmanlı askerî kademesi, 8 Haziran 1664’te, ilk olarak 300 sadrazam sekbanı ve 300 yeniçerinin gece karanlığında sallarla karşı kıyıya çıkarılmasına karar vermişti. Ne var ki, Mühürdar Hasan Ağa’nın ifadesine göre, henüz yalnızca elli altmış kişilik bir grup suyu aşıp siper kazmayı başarmışken, müttefik ordusu yönetimi gizli Osmanlı çıkarmasından haberdar oldu. En nihayetinde, düşman kuvvetlerinin karşısında bir başlarına kalan Osmanlı neferleri, sabah namazına kadar cengâverce dövüşmelerine rağmen yüzerek kaçabilen iki tanesi hariç tamamen imha edildiler¹⁶⁹. Bununla birlikte, Yenikale çarpışmalarının hemen başında vuku bulan başarısız Osmanlı eylemi, Hasan Ağa’nın aktardığından daha kanlı bir hal almış olabilir. Ne de olsa, müttefik ordu yönetimi, 300 Osmanlı askerinin fark etmeden Mura adasına mevzilenmiş olduğu istihbaratını aldığıında, alelacele bir araya getirilen bir miktar gücü P. Strozzi’nin emrine tahsis etmişti. P. Strozzi, Osmanlı askerlerini yerlerinden sökmek için giriştiği üç saldırıdan da sonuç alamadı. Bunun üzerine yardıma gelen J. Hohenlohe, inatla mukavemet eden Osmanlı askerlerini ortadan kaldırmaya muvaffak olsa da, P. Strozzi bu esnada kafasına isabet eden serseri bir

¹⁶⁷ **The History of the Present State of the Ottoman Empire**, s. 379.

¹⁶⁸ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 197.

¹⁶⁹ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 257. Erzurumlu Osman Dede, sadrazamın bu iş için “kendi neferlerinden” 300 kişi tayin ettiğini yazar (s. 41).

kurşunla hayatını kaybetmişti¹⁷⁰. Bu çetin mücadelede, akarsuyun karşı canibinde mahsur kalan “sâhib-i devletin delileri”nden yüz kişi, yüz serdengeçti ve yüz yeniçeriyle birlikte telef olmuştu¹⁷¹. Bu ilk başarısız denemenin ardından girişilen çemberi daraltma faaliyetlerinde, Yenikale’nin kara parçasına olan bağlantısı üzerine hücumla geçip ileri hatta metrisler kazmaya başlayanlar, yine Fazıl Ahmed Paşa’nın beş “bayrak Hırvat sekbanı” olmuştu. Bunları takip eden yeniçeriler, derhal siperlere girerek Osmanlı kuşatma hattını düşman istihkâmlarına yaklaştırmaya çalışmışlardı. Müttefik ordusu, kuşatmanın ilk günlerinde bu ileri hatta düzenlediği huruç harekâtlarıyla Osmanlı neferlerini buradan söküp atmaya çabaladılar¹⁷².

1664 Temmuz’unda, ele geçirilen Yenikale’nin yıkılmasının ardından, sadr-ı âlî ağalarından Konakçı Hüseyin Ağa komutasında “iki bayrak atlı sekban” ve Avlonya, Ohri, Dukakin beylerinin yönetiminde “miriden” kiralanmış 1000 Arnavut sekbanı, Peliška (Pölöske) palankasını zapt etmek üzere Osmanlı ordusundan ayrılmıştı. Bu kuvvetler, köprüye yaptıkları ani bir taarruzla dış kaleyi nispeten zahmetsizce zapt etmeyi becerdiler. Ne var ki, müdafiler, bir kiliseden ibaret olan iç kaleye sığınarak duvarlara külünklerle açtıkları suni mazgallardan kuşatmacılara ateş açarak direnmeye devam ettiler. Osmanlı askerleri, kiliseyi “tütsü” etmeyi, yani herhalde duman çıkaracak cinsten nesnelere yakıp içeridekileri havasız bırakmayı denedikleri halde direnişi kıramadılar. Bunun üzerine ana ordudan yollanan lağımcılar ve beş kantar barut talep edilmiş olsa da, yanar vaziyette atılan kereste ve çubuklarla kilise ateşe verilerek içindeki düşman askerleriyle birlikte yakılmıştı¹⁷³. Osmanlı kuvvetleri, Temmuz ayında, Rába nehri boyunca kuzeye doğru yaptıkları yürüyüşe başlamadan hemen önce, ordu

¹⁷⁰ G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 114-120.

¹⁷¹ Yenikale muharebesinden önce Dergâh-ı âlî yeniçerileri ve “sâhib-i devletin dahî on bayrak tüfeng-endâz-ı şeh-bâz cengâverleri” Mura ve Drava nehirlerinin birleştiği ağızda, düşman birliklerinin karşısında metrislere girmişlerdi (Nihâdî, **Tarih-i Nihâdî**, TSMA, Bağdat Kısmı, 219, vr. 193a). Bu tarihin ilgili kısmının çeviriyazı metni için bkz.: **Tarih-i Nihâdî, (152b-233a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme)**, haz. Hande Nalan Özkasap, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.

¹⁷² **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 257-258.

¹⁷³ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 267-268; Osman Dede, s. 45.

neferlerine dağıtılmak üzere Kanije'den 500 araba zahire getirildiğinde, araba yüklerinin ellisi sadrazam birliklerine verilmişti¹⁷⁴.

Fazıl Ahmed Paşa bölükleri, 1 Ağustos 1664'te, Rába suyu kenarında vuku bulan St. Gotthard muharebesinde, nehrin öte yakasına geçen Osmanlı muharip kıtaları arasındaydılar. Sabahın erken saatlerinde, köprübaşını muhafaza altına almaya çalışan yeniçerilerin peşinden destek kıtaları göndermek mecburiyeti doğmuştu. Bu esnada “sadr-ı a‘zam cünûdu” da karşıya geçme emri alanlardandı¹⁷⁵. Sabahki apansız Osmanlı taarruzunun ilk sarsıntılarını atlatan müttefik birlikleri, “altı koldan” yürüyüşe geçerek Osmanlı birliklerini nehre doğru geri itmeye niyetlendiklerinde, sadrazam “sekbân ve sarıcası” köprüden hızla karşıya geçerek siperlerde bekleyen yeniçerilerin önünde bir müdafaa hattı daha oluşturdu¹⁷⁶. Habsburg saray tarihçisi Gualdo Priorato'ya göre, çıkarma harekâtına başlayan Osmanlı kuvvetlerinin imparatorluk kıtalarını (*Reichkreisarmee*) dağıttıktan sonra hızını kesen Karl von Lothringen'in azimli direnişi olmuştu. Bu inatçı mukavemet, hem Habsburg ordusu başkumandanı R. Montecuccoli'ye zaman kazandırmış; hem de, Schmidt süvari alayı başta olmak üzere ilk darbeden sarsılan birliklerin toparlanarak yeniden savaşa katılmasını sağlamıştı. Osmanlıların muharebenin ilk vakitlerinde nispeten deneyimsiz erlerden müteşekkil prenslik kuvvetlerini perişan ettikleri anlarda, sadrazama bağlı “muhafız alayı” mızraklarıyla saldırıya geçerek etkili olmuştu¹⁷⁷.

Sadrazam askerlerinin St. Gotthard'daki saha performansı nasıl olursa olsun, Rába nehrini aşan Osmanlı birlikleriyle aynı feci akıbeti paylaşmaktan kurtulamadılar. Evliya Çelebi'ye bakılırsa, başlangıçta Osmanlı kuvvetlerinin lehine gelişen muharebe, altı saatlik kanlı bir boğuşmanın ardından müttefiklerin tarafına dönmeye başlamıştı. Savaşın Osmanlılar adına hezimete dönüştüğü anlarda, sadrazam birliklerinin yarısı telef

¹⁷⁴ Evliya Çelebi, VII, s. 29.

¹⁷⁵ Evliya Çelebi, VII, s. 31-32; *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 276.

¹⁷⁶ Evliya Çelebi, VII, s. 33.

¹⁷⁷ Galeazzo Gualdo Priorato, *Historia di Leopoldo Cesare, Continente le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656. sino al 1670*, II, Wien: Appresso Gio. Battista Hacque, 1670, s. 459-460.

olmuştu¹⁷⁸. P. Rycout, Osmanlı yenilgisini betimlediği satırlarda, Fazıl Ahmed Paşa'nın bu savaşta otuz beş ulak ve 300 asker kaybettiğini yazar. Gerçi İngiliz gözlemcinin müstakil olarak saydığı Hırvat, Boşnak ve Arnavut kayıplarının bir kısmı, sadrazam kapısına bağlı savaşan askerler olabilir¹⁷⁹.

Fazıl Ahmed Paşa'nın emrinde doğrudan kendisinden emir alan kalabalık bir askerî gücün bulunması, Osmanlı askerî planlamasının daha esnek ve etkin biçimde yapılabilmesine imkân tanımışa benzemektedir. Sadrazama bağlı birlikler, 1663–64 seferlerinde Osmanlı ordusunu bir arada tutan bir iskelet işlevi görmüşlerdi. Örneğin, M. Zrínyi-J. Hohenlohe kuvvetlerinin, 1664 Ocak'ının son on günü içinde, yıldırım hızıyla Babofça (Babócsa), Berzençe (Berzence) ve Peç (Pécs) kalelerini kuşattığı haberi Belgrad'taki Osmanlı ordugâhına ulaştığında Osmanlı ordu yönetimi bütünüyle hazırlıksız yakalanmıştı. Bilhassa Zigetvar'ın akıbetinden endişelenen Fazıl Ahmed Paşa, Ösek'e doğru yola çıkmak amacıyla Zemun sahrasına çıktığında, yanına toplayabildiği kuvvet 2000 yeniçeri ve kendi adamlarından 1500 kişiden ibaretti¹⁸⁰. Esasında, Osmanlı veziriazamının bu tarihte kendine bağlı bölükler arasından seferber edebileceği asker sayısı daha fazla olmalıdır. Ne var ki, Mühürdar Hasan Ağa'nın ifadesine göre, Fazıl Ahmed Paşa, durumun aciliyeti yüzünden ağırlıkların geride bırakılarak sadece atlı askerlerin yola koyulmalarını istemişti¹⁸¹.

1664 başlarında, Zrínyi-Hohenlohe kuvvetlerinin Ösek köprüsünü ateşe verip geldikleri hızla Osmanlı arazisini terk etmeleri Osmanlı askerî kademesinin elini kolunu bağlamıştı. Ne de olsa, aynı müttefik kuvvetlerin Nisan ayı gibi yeniden Kanije-Ösek hattında harekete geçeceklerine dair havadisler vardı; Kanije, Ösek köprüsünün kullanılabilir hale getirilmemesi durumunda, kaleye ulaşan tek yol buradan geçtiği için

¹⁷⁸ “Sadri‘azamın sekbân ve sarıcaları der-ceng-i evvel nısfı kadarı şehîd oldular” (Evliya Çelebi, VII, s. 34-35).

¹⁷⁹ Her halükarda, P. Rycout'nun Osmanlı kayıplarının toplamı olarak verdiği 17.000 sayısı çok fazladır. Sadrazam askerleri hakkındaki atf: “Three hundred of his Guard” (**The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning**, London: Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII, s. 157).

¹⁸⁰ Osman Dede, s. 29-30.

¹⁸¹ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 221.

doğrudan düşman askerlerinin insafına terk edilmiş olacaktı. Osmanlı sadrazamı, bu sebeple, Şam valisi Kibleli Mustafa Paşa ve Bosna valisi İsmail Paşa'yı Ösek köprüsünün tamiriyle görevlendirdi. Bu işte Sivas ve Karaman tımarlıları, Osmanlı paşalarının hizmetinde inşaata yardımcı olacaklardı¹⁸². Ne var ki, hâlihazırda tayin edilmiş oldukları mıntıkaya intikalde geç kalmış olan eyalet askerlerini kışladıkları konaklardan çıkarıp hizmete koşmak için bir Dergâh-ı âlî çavuşunu görevlendirmek icap etmişti¹⁸³. Bununla birlikte Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa'dan gelen mektup, Osmanlı ordugâhında öyle bir telaş havası yaratmıştı ki, Fazıl Ahmed Paşa, Ösek köprüsünü koruma altına alabilmek amacıyla, beş oda yeniçeri ve kendi adamları arasından 500 tüfekçi sekbanı derhal buraya yolladı. Bu birlikler, köprünün Kanije'ye bakan başında kurulu Darda (Dárda) palankası¹⁸⁴ etrafında inşa edecekleri toprak siperlerle, gerektiğinde bir savunma savaşı vereceklerdi¹⁸⁵.

Fazıl Ahmed Paşa'nın ağalarından Muhammed Ağa'nın, Zrínyi-Hohenlohe kuvvetlerinin ileri harekâtı esnasında Zigetvar'da mahsur kaldığı düşünülürse¹⁸⁶, Osmanlı sadrazamı, Belgrad'ta kışladığı günlerde bile ağaları vasıtasıyla stratejik planlamaları yürütmeye devam ediyordu. Keza başka bir örnekte, 1663 çarpışmalarında Habsburg idaresinin elinden çıkan Nitra (Nyitra), Leva (Léva) ve Novigrad (Nógrád) kalelerini geri almak amacıyla Váh (Vág/Waag) nehri boyunca harekete geçen Louis-Raduit de Souches kuvvetlerine karşı, Uyvar muhafızı Hüseyin Paşa önderliğinde ikinci bir Osmanlı ordusu tertip edilmişti¹⁸⁷. Ana Osmanlı ordusunda bulunan Osmanlı tarih yazarları, konuyla ilgili pek fazla malumat vermeseler de, 1664 Mayıs sonlarında,

¹⁸² A.E. IV. Mehmed 7258 (evâhir-i Cemaziyelahir 1074/19–28 Ocak 1664).

¹⁸³ SLUB Eb. 387, vr. 126a (evâsıt-ı Ramazan 1074/6–16 Nisan 1664).

¹⁸⁴ Ösek köprüsünün hemen girişindeki Terrack şato/palankası ile krş.: : **Schauplatz Serinischer und anderer Tapfern /Helden Thaten/ Was nemlich Berwichnes 1663. und nochlauffendes 1664. Jahr /Ruh-und Truckwürdiges von denen in Ungarn Campirenten Christlichen Armeen /Fürst. Und Gräfl. Herrn Generalen /mit Gottes Schutz /dem Röm. Reich zu Nutz /und dem Türkischen Achmet zu Trutz /verrichtet worden**, gedruckt im Jahr 1664, s. 19. Krş.: Evliya Çelebi, VI, s. 110.

¹⁸⁵ Osman Dede, s. 33-34; **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 232-233.

¹⁸⁶ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 219.

¹⁸⁷ Regensburg imparatorluk meclisinde alınan karar doğrultusunda oluşturan 8500 kişilik de Souches ordusu hakkında bkz.: G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 99-100. Kuzeyde doğan yeni şartlara tepki olarak Hüseyin Paşa idaresinde kurulan Osmanlı ordusu içinde, Varat, Eğri, Yanova paşalarının yanı sıra Eflak, Boğdan ve Tatar kuvvetleri de mevcuttu (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 236-237; Osman Dede, s. 40).

Osmanlı ordusunun Kanije'ye doğru ilerlediği esnada, Hüseyin Paşa komutasında Nitra ve Leva etrafındaki askerî faaliyetlere katıldıktan sonra Fazıl Ahmed Paşa'nın yanına dönen bir miktar "sadrızam sekbânları"na atıfta bulunurlar¹⁸⁸.

2. 1. 3. Osmanlı Orduları İçin Bir Savaşçı Yatağı: 1663–1664 Seferlerinde Arnavut ve Boşnak Kıtaları

1663–64 savaşlarında zorunlu olarak Osmanlı ordugâhında tutulan Habsburg daimî elçisi Simon Reniger, 1666 yılında, Habsburg imparatoru I. Leopold'e, Osmanlı topraklarındaki diplomatik vazifesini bitirip döndüğü Viyana'da nihaî bir rapor takdim etmişti. Habsburg elçisi, raporunun Osmanlı askerî gücünü değerlendirdiği satırlarında, yeniçerilerin sayısına dair kesin bir fikri olmadığını beyan etmekle birlikte bunların mevcudunun yine de 20.000'den aşağı olmadığını yazıyordu. Elçinin ifadesine göre, 1663 seferinde 10.000 kadar yeniçeri seferber edildiği halde, bir sonraki sene vuku bulan askerî operasyonlara, nereden bakılsa, 6–7000 yeniçeriden fazlası iştirak etmemişti¹⁸⁹.

17. yüzyılın ortalarında kapıkulu ocaklarına kayıtlı yeniçerilerin toplam sayısı düşünüldüğünde, Habsburg elçisinin verdiği rakamlar ikna edici gelmeyebilir¹⁹⁰. Ne var ki, 1663–64 seferlerinde hizmet eden yeniçerilerin nispeten belirli bir seviyede kaldığını teyit eden başka tanıklıklar mevcuttur. Örneğin, Uyvar kuşatmasında Osmanlı ordusunu müdafilerin arasından izleyen kimliği meçhul gözlemcinin kayıtlarına göre, muhasarada görevli otuz altı odadan mürekkep yeniçeri kuvveti 8000 kişiden ibaretti¹⁹¹. 1663 Ciğerdelen çarpışmasında Osmanlılara esir düşen Fransız askerinin mektubuna bakılırsa,

¹⁸⁸ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 250.

¹⁸⁹ S. Reniger, s. 144-145.

¹⁹⁰ Dergâh-ı âlî yeniçerilerinin sayısı ile "ehl-i sefer" olan neferlerin sayısı arasındaki farklılık için bkz.: s. 92-96.

¹⁹¹ "Janizar Aga 36. Oda /in allender Janitscharen" (*Diarium Europaeum*, X, s. 680).

bu tarihte Osmanlı ordusunda 11.000 civarı yeniçeri hizmet ediyordu¹⁹². Keza Habsburg ordusu başkomutanı R. Montecucoli, 1663'te, Osmanlı ordusundaki yeniçeri sayısının 12.000 olduğuna dair istihbarat aldığını kaydeder¹⁹³.

Bununla birlikte S. Reniger'e göre, topçularla birlikte hesaplandığında Osmanlı ordusu birbirine sayıca eşit piyade ve süvari kıtalarından oluşur. Askerî seferlerde boy gösteren yeniçeriler çok kalabalık olmasalar bile, seferlere kendi kapı halklarıyla katılan paşa, ağa, çavuş ve sipahiler ordunun ihtiyaç duyduğu piyade gücünü temin ediyorlardı¹⁹⁴. İngiliz kâtip P. Rycout, Osmanlı ordugâhında gördüğü paşa, bey ve ağa çadırlarından bahsederken, bunların maiyetinde gelenlerin Osmanlı ordusunun "hatırı sayılır" bir kısmını teşkil ettiklerini söyleyerek diplomat meslektaşının sözlerini dolaylı yoldan teyit eder¹⁹⁵.

Arnavut ve Boşnak paralı askerlerin Osmanlı ordu saflarını doldurması, buralarda hâkim olan dağlık arazinin yöre halkına askerlikten başka bir seçenek bırakmamasıyla izah edilebilir. Rumeli'den İstanbul'a akan "Arnavut keferesi", 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı belgelerine girmiştir¹⁹⁶. Arnavutluk'tan toplanan ücretli birliklerin, Osmanlı askerî tarihinin ilerleyen safhalarında da göz önünde bulunmaları, ücretli birliklere kaydolmanın bu "dağlı ahali" arasında bir maişet kapısı olarak görüldüğünü kanıtlar¹⁹⁷. 1683–1699 savaşlarının canlı tanıklarından biri olan L. F. Marsigli, uzun savaş yılları boyunca Arnavut birliklerin Osmanlı ordusu için ifa ettiği

¹⁹² Osmanlılara tutsak düşen Fransız askerinin babasına hitaben kaleme aldığı bu mektup, aynı yıl içinde batıda **Aussag über 23 Puncten deß Frantzösischen Renegatens, welcher an heut den 23. Augusti 1663. Jahrs, von dem Türkischen Lager, so jenseits deß Fluß Neutra vorhero vmb das Dorff Udler geschlagen, Freywillig herüber naher Neuhäusel kommen ...**, adıyla maddeler halinde tanzim edilerek basılmıştır. Atf için bkz.: 3. madde. Bu yazı, Vojtech Kopčan tarafından değerlendirilmiştir ("Bemerkungen zur Benutzung der europäischen Quellen in der osmanischen Geschichtsschreibung" **Asian and African Studies**, XI (1975), s. 147-160, atf için bkz.: s. 153). Mühürdar Hasan Ağa, Fransız esirin mektubunu "mürted-i mezbûrun hikâyeti" başlığıyla eserine derç etmiştir (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 169-170). Osmanlıca tercümede, yeniçerilerin sayısı 11.000 yerine 20.000 olarak gösterilir (s. 169-170).

¹⁹³ "Vom Kriege mit den Türken in Ungarn", **Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecucoli General-Lieutenant und Feldmarschall**, II, Wien-Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1899, s. 390-391.

¹⁹⁴ S. Reniger, s. 165.

¹⁹⁵ **The History of the Present State**, s. 382.

¹⁹⁶ M. Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, s. 71.

¹⁹⁷ G. Yıldız, **Neferin Adı Yok**, s. 147-148; Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyancıları (1791-1808)**, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1983.

askerî görevlere dair bazı tarifler yapar. Bir kere, Marsigli'nin edindiği istihbarata göre, Macaristan havalisinde çok sayıda Arnavut, Boşnak ve Hersekli ücretli birliğin faaliyet göstermesinin sebebi, yıpratıcı harplerin tükettiği coğrafyada yeterli savaşçı kalmamış olmasıydı. Bunların yerine ikame edilen dağlı halklar, harp sanatında hayli becerikli ve bilgili insanlardı. Mehmed Bey Rego isimli bir müteahhit, bu havaliden topladığı şahısları dört aylık hizmet karşılığında muayyen ücretlerle kiralayıp Bâb-ı Âlî'ye yolluyordu. Bu birliklerin mevcudu Viyana kuşatmasında altı bini geçmese de, yeri geldiğinde, 15–20.000 kişilik uzun fitilli tüfeklerle mücehhez kalabalık kıtalar haline getirilebilirlerdi¹⁹⁸. Arnavut askerleri, 1687 senesinde Niş'te cereyan eden muharebede, dağın arkasından kayıp ilerleyen imparatorluk ordusunu sağ cenahtan ateşle karşılamışlardı¹⁹⁹. Yine, *Stato Militare*'de, Petervaradin savaşına dair çizilen harp planında, Q harfi ile gösterilen iki imparatorluk bataryası, Osmanlı ordusundaki Arnavut karargâhını topa tutarken resmedilmiştir²⁰⁰. Arnavutluk ve Bosna diyarları, 18. yüzyılda Osmanlı ordusunun asker rezervleri işlevini görmeye devam ettiler. Bu yörelerden gelen askerler, 1768–1774 Osmanlı-Rus savaşlarında, daha önceki devirlerde olduğu gibi, Osmanlı muharip gücünün önemli bir kısmını teşkil ediyorlardı²⁰¹.

Gene de, seferberlik zamanlarında Arnavutluk ve Bosna topraklarının öne çıkmasının Osmanlı idarî yapısıyla yakından ilgili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Nihâî tahlilde, asker celbinde geçerli kişisel bağlantılar ve yöresel temelli bölükler yüzünden iktidarın sosyopolitik yapısı ile ordu neferlerinin bölgesel kökenleri arasında doğrudan bir bağ oluşuyordu. Bu nedenle, 17. yüzyılın ortalarına kadar sadaret makamına geçen vezirlerin yirmiden fazlasının Arnavut asıllı olduğu bir devlette²⁰², bu

¹⁹⁸ *Stato Militare*, II, s. 6-7.

¹⁹⁹ "L'Infanterie Albanoise" (II, s. 93-94).

²⁰⁰ *Stato Militare*, II, s. 99.

²⁰¹ Virginia H. Aksan, "Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War", *War in History*, V/1 (1998), s. 23-36. Arnavutluk ve Bosna'nın, imparatorluk orduları için temin ettiği kalabalık savaşçı kitleleri vasıtasıyla Osmanlı idarî kültürüne eklenmesi hakkında genel bir değerlendirme için bkz.: Hans Georg Majer, "Albanien und Bosnier in der osmanischen Armee. Ein Faktor der Reichsintegration in 17. und 18. Jahrhundert", *Jugoslawien: Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart*, ed. Klaus-Detlev Grothusen, Göttingen, 1984, s. 105-117.

²⁰² H. İnalçık, "Arnavutluk", *Eİ²*, I (1960), s. 656; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s. 10-42.

yöreden gelen savaşçıların nispeten kalabalık sayılarda kapıkulu ocaklarına veya belirli sürelerle teşkil edilen ücretli bölüklere savaşçı olarak girmeleri olağandışı bir hadise değildir. Boşnak ve Arnavut asıllı devşirmeler, en geç 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı devletinin yönetimine talip bir hizip haline dönüşmüş gibidirler²⁰³. 17. yüzyılın ortasında Osmanlı siyaset sahnesinin nüfuzlu şahsiyetleri arasında bolca Arnavut ve Boşnak asıllı devlet adamı bulunması, devlet yönetimine “ahlakçı” açıdan yaklaşan Veysî gibi fikir adamlarını rahatsız etse de²⁰⁴, bu dönemlerde karşı konulmaz bir güçle işbaşında olan intisap kurumunu değerlendirmenin dışında tutmak mümkün değildir. Bu gözle ele alındığında, kendisi de Arnavut olan Koçi Bey’in kapıkulu ocaklarını devşirme kanununda yeri olmayan milletlerle doldurmanın sakıncalarına işaret etmesi²⁰⁵, Osmanlı iktidarının kimlerce tasarruf edileceğine dair derin bir tartışmanın dışavurumu olarak anlam kazanır. Dahası, Koçi Bey, memleket insanının “şehbazlık ve cesurluğu” ile iftihar ederek bunların en alçağına bile dirlik verilebileceğini söyleyerek asker yatağı olarak açıkça Arnavutluk’u gösteriyordu²⁰⁶. Aziz Efendi ise, kapıkulu neferlerinde gözlemlenen yozlaşmaya karşı bir çare kabilinden, etrak, edânî, erâzil ve şehir oğlanları yerine kanun-ı kadim üzere Arnavut ve Boşnak ve kul cinsinin getirilmesini tavsiye ederek 17. yüzyıl ıslahatçılarının genel kanaatlerinden birini ortaya koyuyordu²⁰⁷.

Bu durumda, bir önceki bölümde örneklerle gösterildiği gibi, Arnavutluk topraklarıyla ailevî bir ilişkiye sahip Köprülüler sadaretinde epeyce hız kazanmış olsa da, Arnavutluk ve Bosna’dan sekban, sarıca ve levent adı altında tüfekçi askerler celp etme uygulaması, 1663–64 seferleri başlamadan çok önce Osmanlı askerî sisteminde

²⁰³ Metin İbrahim Kunt, “Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment”, *International Journal of Middle East Studies*, 5 (1974), s. 233-239. Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazamlığa geçişinden önce, Hüsrev Ağa ve Tabaniyassı Mehmed Paşa gibi Arnavut asıllı devlet adamlarının himayesinde bulunduğu dair bkz.: Metin İbrahim Kunt, *The Köprülü Years: 1656-1661*, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 1971, s. 33-49.

²⁰⁴ “Acıbdır izz ü devletde cemî’an Arnavud ü Boşnak/Çeker devrinde zilletler şahâ âl-i Resûlullah” (Elias J. W. Gibb, “Nasihât-ı Islambol Kasîdesi”, *A History of Ottoman Poetry*, ed. Edward Granwille Browne, 2. bs., VI, London: Lowe-Brydone Ltd., 1963, s. 181).

²⁰⁵ Dergâh-ı âlî yeniçerileri devşirme kökenliydi; yalnızca Arnavut, Boşnak, Rum, Bulgar ve Ermeni menşeli olanlar ocağa kabul edilirdi (Koçi Bey, s. 39).

²⁰⁶ Koçi Bey, s. 84.

²⁰⁷ Aziz Efendi, s. 31.

sağlam bir yer edinmiş olmalıdır. Emekleri kiralanananlar, bir Osmanlı paşasının kapısı yerine, miri sekban sıfatıyla doğrudan Osmanlı başkentine hizmet edeceklerse, askere yazılma sürecine ilişkin biraz daha ayrıntıya ulaşılabilir. Örneğin, 1664 seferinde istihdam edilmek üzere Arnavutluk havalisinden toplanan bin tüfekçi, büyük ihtimalle, daha en başta kendileriyle akdedilen sözleşme gereği, Osmanlı ordusuyla birlikte faaliyet gösterdikleri müddetçe “ulûfe ve nafaka” almaya devam edeceklerdi²⁰⁸. Osmanlı devleti, Hersek sınırında bulunan İhlivne'nin (Livno) muhafazası için tedbirler düşünürken Saray, Akhisar ve Güzelcehisar kazalarından toplam 310 sekbanın “rûz-ı Kāsım”a değin Hızır Paşa'nın emrine yollanmasına karar vermişti²⁰⁹. Bosna sarayı mollası ve mütesellimine yollanan hükümde, bu bölgeden muafiyetleri karşılığında “tüfekçi sekbân” çıkarılmasının “mu'tâd” olduğu hatırlatıldığına göre²¹⁰, bu tarihlerde, Bosna havalisinden tüfekçi piyade toplama uygulaması yerleşik ve düzenli bir hal almış olmalıdır. Askerî hareketlilik zamanlarında, bu iki yöreden bilhassa ümera kapılarında geçici hizmet süreleriyle bolca gencin istihdam edildiği açıktır. Bununla birlikte, anlaşıldığı kadarıyla, merkezî Osmanlı ordusunun – belki de saray hizmetlisi olarak yetiştirilmek üzere – düzenli asker ihtiyacını karşılamak için yine aynı bölgelerin ahalisine müracaat ediliyordu²¹¹. 1666 yılında Rumeli sancaklarına yollanan bir hükümde, buralardan yılda 300–320 arasında devşirme toplanması öngörülüyordu. Bu sayı, eski uygulamaların aksine, Hıristiyan çocuklarla Arnavutluk ve Bosna'nın Müslüman gönüllüleri arasında eşit paylaşılacaktı²¹². Demek ki, 1665'te, Edirne ve İstanbul'u ziyaret eden Habsburg elçisi Walter Leslie, Osmanlılar arasında harp işlerinden anlayanların genellikle Arnavut ve Boşnaklar arasından çıktığını söylerken 17. yüzyılın ortalarına ait yapısal bir özelliği tarif ediyordu. Habsburg elçisine bakılırsa,

²⁰⁸ SLUB Eb. 387, vr. 119a (evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1664).

²⁰⁹ SLUB Eb. 387, vr. 128b'de üç hüküm (evâil-i Şevval 1074/27 Nisan–6 Mayıs 1664).

²¹⁰ SLUB Eb. 387, vr. 120a (evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1664).

²¹¹ İ. H. Uzunçarşılı, 17. yüzyılın ikinci yarısında toplanan az sayıda devşirmenin yeniçeri yapılmayıp saray hizmetlerinde kullanıldığını belirtir (**Kapukulu Ocakları**, I, s. 66-67).

²¹² John K. Vasdravellis, **Armatoles and Pirates in Macedonia during the Rule of the Turks, 1627–1821**, Selanik 1975, s. 112-114, belge no. 10'dan aktaran R. Murphey, **Osmanlıda Ordu ve Savaş**, s. 69.

zaten savaşlarda da, Osmanlı birliklerine kumanda edenler çoğunlukla bu iki halk arasından seçilirdi²¹³.

En nihayetinde, Osmanlı birlikleri 1663'te Uyvar kuşatmasına başladığında, Arnavut ve Boşnak kıtaları kuşatma saflarındaki yerlerini almışlardı. R. Montecuccoli, muhtemelen bir sene sonraki deneyimlerine istinaden Osmanlı ordu yapısını incelerken, hem süvari, hem de piyadeler kısmında paşaların kapı halklarına göndermede bulunur. Habsburg başkomutanı, çarpışmalara ümera kapılarında katılan piyadelerin genellikle Arnavut ve Boşnaklardan mürekkep olduğunun farkındadır²¹⁴. Uyvar müdafileri arasında bulunan müellif, Osmanlı kuşatma ordusunu teşkil eden güçler hakkında yapılan değerlendirmede, paşaların yanından ayrılmayan ve maaşlarını bizzat onlardan alan Arnavut ve Boşnaklardan bahseder. Batılı gözlemcinin ifadesine göre, uzun namlulu çakmaklı tüfek ve birer kılıçla mücehhez bu askerlerden Köse Ali Paşa'ya bağlı olanlar hassaten övgüyü hak etmektedirler²¹⁵. Hâlihazırda Bosna vilayetini tasarruf eden Köse Ali Paşa'nın hizmetinde bulunan ücretli askerlerin ekseriyetle Boşnaklar olduğunu düşündüren bazı karineler mevcuttur. Ciğerdelen'de Osmanlı kuvvetlerine tutsak düşen Fransız askeri, Osmanlı kurmaylarının kuşatmadan önce Bosna'dan 12.000 uzun mızraklı yaya asker beklediğini belirtir²¹⁶. Bu rakamın hayli mübalağalı olduğu barizdir; fakat yine de, Osmanlı ordu yönetiminin muharip rezervlerinden birini doğru işaret eder. Nitekim Evliya Çelebi'ye göre, 7 Eylül 1663'te, Uyvar kuşatması sırasında, Köse Ali Paşa kolundan ileri atılan Bosnalı savaşçılar ve zağarcıbaşı komutasındaki yeniçeriler, kalenin batısında kalan Aktabya'ya hücum etmişlerdi. Osmanlı askerleri, istihkâmların

²¹³ Die türckische Ministri, die den Krieg etwas verstehen, sein die Europier, und unter denselben die Albaneser und Bosneser, wie dann maiste Kriegs Capi von dissen zweyen nationen sein." ("Geheimbe Relation", s. 321).

²¹⁴ "Die Albanesen und Bosnier sind höchstens Garden der Paschas" ("Vom Kriege mit den Türken", s. 475).

²¹⁵ "Die Albaneser oder Bossneser /seyn mittelmässige Leut /mit langen Flinten-Röhren /und einem Säbel /und seyn etliche dafere Leut /sonderlich die bey dem Ali Bassa; halten sich hin und wider bey den Bassen auff /und haben von ihnen ihren Sold" (**Diarium Europaeum**, X, s. 684).

²¹⁶ **Aussag über 23 Puncten deß Frantzösischen Renegatens**, 23. madde. Osmanlıca metin, Bosna'dan gelecek 12.000 piyadeden bahsetmesine karşın bunların silahları hakkında bir tespit bulunmaz (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 170).

yıkılan duvarları arasından tırmanıp tabyanın üstüne çıkmaya muvaffak olmalarına rağmen kanlı bir boğuşmanın ardından geri çekilmek zorunda kalmışlardı²¹⁷.

Burada ilginç bir ayrıntı, Ali Paşa'nın Boşnak savaşıyla birlikte harekete geçen zağarcıbaşının İbrahim Ağa isimli bir Arnavut olmasıdır²¹⁸. Belki de, bu şekilde, askerî eylem esnasında bölük komutanlarının birbiriyle sözlü iletişim ve muhaberatlarını sağlıklı biçimde kurabilmeleri amaçlanıyordu. Herhalde, benzer bir kaygı, ücretli bölüklerin yönetimi ve iç işleyişinin sorunsuzca yürütülebilmesi için ortak bir dil yaratma endişesinde tezahür ediyordu. Köprülü hanesinin gazabını üzerine çektikten sonra kayınbabası Şamizade Mehmed Efendi'yle birlikte Uyvar'daki metrislerde katledilen Kadızade İbrahim Paşa, büyük ihtimalle bu yüzden, cepheye taşıdığı paralı Hırvat, Boşnak, Arnavut ve Aznavur askerlerin komutasını devretmek üzere yanında en azından Arnavut bir ağa bulundurmıştı²¹⁹.

Osmanlı ordusunda hizmet eden ücretli birlikler, savaş meydanında buldukları yeri göstermeye yarayan ayırt edici sancaklar taşıyor olmalıydılar. R. Montecuccoli'nin 31 Temmuz tarihli raporunda yazdıklarına dikkat edilirse, en azından Arnavut bölükleri, üstlendikleri askerî vazifeleri icra ederken kendilerine mahsus sancaklar kullanıyorlardı. Habsburg komutanı, 31 Temmuz günü, Rába nehri boyunca ilerleyen Osmanlı ordusundan ayrılan bir miktar askerinin suyun öte yakasına geçtikleri istihbaratını almıştı. Arnavut sancakları taşıyan muharipler, karşıya geçer geçmez etraflarına inşa ettikleri istihkâmlarla nehir kenarında mevzilenmeye girişmişlerdi. Ne var ki, müttefiklerin zamanında müdahalesi, Osmanlıların akarsuyu geçme teşebbüslerini akamete uğratmıştı²²⁰. Osmanlıların 26 Temmuz'dan itibaren hemen her

²¹⁷ Evliya Çelebi, VI, s. 200-201.

²¹⁸ Evliya Çelebi, VI, s. 191. 1663'te Ciğerdelen çarpışması esnasında ordu birliklerinin nizamını korumak için Estergon suyu üzerine kurulu köprüden geçişleri denetlemekle görevlendirilen yeniçeri ağası Salih Ağa da Bosnalıydı (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 154; *Silâhdâr Târîhi*, I, s. 261).

²¹⁹ Evliya Çelebi, Kadızade İbrahim Paşa'nın maiyetinde bulunan savaşıların tarifini yapar (VI, s. 109). İbrahim Paşa'nın sadrazamla haberleşmek için yolladığı Arnavut Ali Ağa hakkında bkz.: Evliya Çelebi, VI, s. 176-177.

²²⁰ R. Montecuccoli'den imparator I. Leopold'e 31 Temmuz 1664 tarihli rapor. OeStA, Kriegsarchiv, **Alte Feldakten, Türkenkrieg** 1664/VIII/2b. Raporun metni için bkz.: Georg Wagner, "Die Steiermark und die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf", **Mitteilungen des Steirmärkischen Landesarchives**, XIV (1964), s. 68-69.

gün Rába nehrini geçmeye teşebbüs etmeleri, Osmanlı askerî yönetiminin yeniçerilerle birlikte Arnavut bölüklerini bu iş için önceden tayin etmiş olma ihtimalini kuvvetlendirir²²¹.

St. Gotthard muharebesinin batılı tanıkları, savaşın gelişimi ve seyri hakkında kaleme aldıkları muhtelif yazılarda Osmanlı saflarındaki Arnavut ve Boşnak askerlerin varlığına vurguda bulunurlar. Batılı gözlemciler, tabiatıyla, nehrin kendilerine ait tarafına çıkan Arnavut ve Boşnaklar hakkında değerlendirmeler yapmışlardı. 1 Ağustos'ta, sabahın erken saatlerinde, biraz da beklenmedik bir şekilde patlak veren ilk çarpışmalar, ordu yönetimlerinin acil kararlar almasını gerektirmişti. Bu karmaşa esnasında, öncü Osmanlı kuvvetlerine yardım etmek üzere görevlendirilen Kaplan Mustafa Paşa, İsmail Paşa ve Gürcü Mehmed Paşa'nın maiyetlerindeki leventleri öte yakaya geçirmeye zaman bulamadıkları düşünülürse²²², St. Gotthard muharebesine fiilen katılan Arnavut ve Boşnak muhاریlerin büyük kısmı bizzat Osmanlı sadrazamının kapı halkı olmalıdır.

Bu gözlemcilerden biri olan Baron Tullio Miglio, 4 Ağustos 1664 tarihli raporunda, sabahın ilk ışıklarıyla beraber sipahilerin terkisinde Rába'yı aşan piyade askerlerin yeniçeriler ve Arnavutlar olduğunu söyler²²³. P. Rycout ise, St. Gotthard savaşının sabahında, Osmanlı kuvvetlerinin nehrin iki farklı noktasından karşı yakaya doğru hareketlendiklerini yazar. Osmanlı süvarisi, suyun yalnızca on adım genişlikte olduğu dar bir sığılıktan geçtiği halde, sayıları 6000'i bulan yeniçeri ve Arnavutlar, bu mahallin aşağısında başka bir noktaya yerleştirilmişlerdi. Nehrin kenarına çekilen

²²¹ **Allerjüngster /Warhafftiger /recht gründlicher und unpartheysscher BERICHT /Was bey der am 23. Julii vorgehabten Cavalcade /absonderlichen aber /bey dem darauf den 1. Augusti unsern dem Closter S. Gotthard an der Raab mit dem Türcken gehaltenen memorablen Treffen ...**, in Druck verfertigt /im Wein-Monat dieses 1664. Jahrs, s. 6-12.

²²² **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 276.

²²³ Tullio Miglio'nun raporu, muhtevası itibarıyla R. Montecuccoli'nin yazdıklarıyla neredeyse bire bir örtüşür. Bununla birlikte raporun ilk ve ikinci baskısı arasında müttefik ordusunun kayıplarına dair verilen sayılarda görülen farklılık, Miglio'nun güvenilirliğini yitirmesine yol açtığından raporun imparatorlukta yeni baskılarının yapılması yasaklanmıştır. Raporun ilk telifi OeStA, Kriegsarchiv, **Alte Feldakten, Türkenkrieg** 1664/VIII/2b'de muhafaza edilmektedir. Rapor metni için bkz.: **Diarium Europaeum**, XI, s. 437-438.

Osmanlı topları, bu piyade kuvvetin geçebilmesi için öncelikle düşman safları üzerine şiddetli bir ateş açmışlardı²²⁴.

Habsburg başkomutanı R. Montecuccoli, Arnavut askerlerin St. Gotthard savaşında sergilediği muharebe performansından epeyce etkilenmiş görünmektedir. Savaşın muzaffer kumandanı, hatıralarında, muharebenin ilk aşamasında işlerin müttefikler açısından hiç de iyi gitmediği anlarda yeniçerilerle birlikte Arnavut savaşçıların gözü pekliklerine vurguda bulunur²²⁵. Bundan daha önemlisi, R. Montecuccoli'nin Habsburg imparatoruna Osmanlı örneğinde olduğu gibi düzenli ve daimî bir orduya geçilmesini teklif ederken bir kez daha lafı Arnavut ve Boşnak erlere getirmesidir. Ne de olsa, daimî bir ordu beslemenin en büyük yüceliklerinden biri, el altında yaşını almış, tecrübeli askerlerin bulunmasıdır. Bunlar, harbin çilesine alışkın ve yeni katılımlarla hep aynı sayıya ulaşan deneyimli bir kitle oluşturur. R. Montecuccoli'ye göre, Habsburg hükümeti, düzenli ordu kıtalarını doldurmak için diğer seçeneklerin yanı sıra, başta Arnavut ve Boşnaklar olmak üzere seferler esnasında ele geçirilen Osmanlı savaş esirlerini kullanabilir²²⁶.

Arnavut ve Boşnak savaşçıları harp sanatında ne denli mahir olurlarsa olsunlar, bunların birçoğu, Rába nehrini aşan yoldaşlarının başına geldiği gibi, 1 Ağustos gecesini göremediler. St. Gotthard muharebesindeki Osmanlı kayıplarını hayli yüksek veren P. Rycout, bu esnada 1500 Boşnak, 800 Arnavut ve 600 Hırvat ve Macar askerinin hayatını kaybettiğini belirtir²²⁷. Habsburg saray tarihçisi Gualdo Priorato, kitabında toplam Osmanlı kayıplarına dair İngiliz kâtiple aşağı yukarı aynı sayıya yer vermekle birlikte, bunların ne kadarının Arnavut veya Boşnak muhاریpler olduğunu hassaten kaydetmez. Bunun yerine öğleden sonra üstünlüğü ele geçiren müttefik kuvvetlerin toplu taarruzu sonrasında, Rába nehrinin 16.000 civarında yeniçeri, sipahi, Bosna piyadesi ve Arnavut

²²⁴ **The History of the Present State**, s. 386-87; **The History of the Turkish Empire**, s. 156.

²²⁵ “Der unerschrockene Muth der Janitscharen und der Albanier, welche, nachdem sie geschlagen worden, niemals wollten um Quartier oder das Leben bitten ...”. **Besondere und Geheime Kriegsnachrichten des Fürsten Raymundi Montecuculi ...**, Leipzig: Verlegt in dem Weidmannischen Buchladen, 1736, s. 235. Krş.: “Vom Kriege mit den Türken”, s. 440.

²²⁶ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 468.

²²⁷ **The History of the Turkish Empire**, s. 157.

askerinin cansız bedeniyle dolduğunu yazmakla yetinir²²⁸. R. Montecuccoli, muharebenin hemen ertesinde I. Leopold'e hitaben kaleme aldığı raporunda, Osmanlı ordusunun en seçkin askerleri olan yeniçeri ve Arnavutlardan 3000 kadar askerin telef olduğunu memnuniyetle bildirir²²⁹. R. Montecuccoli, ertesi gün, muharebenin kanlı kargaşası nispeten dağıldıktan sonra yazdığı raporda Osmanlı kayıplarını 5–6000 civarına yerleştirirken, bir kez daha Arnavutlardan bahseder²³⁰. Herhalde, bu kayıpların bir kısmı, R. Montecuccoli'nin vekil subayı Sparr komutasındaki Habsburg birliklerinin, geri çekilmekte olan yeniçeri ve Arnavut askerleri üzerine hücum ederek bunların nehri geçerken kullanmış oldukları geçit yeriyle olan bağlantılarını kopardığı anda vuku bulmuştu²³¹. Heinrich Ottendorf'un St. Gotthard muharebesini canlandıran çizimine bakılırsa, Habsburg askerleri yaptıkları birkaç salvo atışla ricat eden Osmanlı kuvvetlerinin direncini kırmışlardı²³².

Habsburg komutanı, Osmanlı saflarında çarpışan Arnavut askerlerin muharebe potansiyellerini ziyadesiyle takdir ettiğinden, St. Gotthard galibiyetinin gerçek kıymetinin anlaşılabilmesi için Osmanlı kayıplarının sayısından çok savaş sonunda Osmanlı ordusunun en seçkin muharip kuvvetini oluşturan yeniçeri, sipahi – kapıkulu süvarilerini kastediyor – ve Arnavut birliklerinin imha edilmiş olduğunun hatırlanması gerektiğini yazar. Elit birliklerin kaybı, Osmanlı ordusunun muharebe gücünü esaslı biçimde budamıştı²³³. Hakikaten de, Habsburg başkomutanı, Osmanlı ordusunun St. Gotthard yenilgisinden sonraki savaşa potansiyeli hakkında isabetli bir değerlendirme yapmış gibidir. Fazıl Ahmed Paşa, bu tarihten sonra ordusuna taze ve dinç birlikler katıldığı halde, sefer sonuna değin müttefik kuvvetleriyle yeniden açık bir savaşa tutuşmaya pek hevesli olmamıştı.

²²⁸ G. Priorato, II, s. 462-463.

²²⁹ R. Montecuccoli'nin 1 Ağustos 1664 tarihli raporu. **Copia der unterthänigsten Relation /so an Ihr Kays. Mayst. unserm Allergnädigsten Herren: Derro Geheimer Rath /Cammerer /und General Feld-Marschall Herr /Raymond Graff Montecucoli, wegen der/ wieder den Erb-Feindt Christlichen Nahmens den Türcken /den 1. Augusti, 1664. erhaltenen ansehentlichen Victori allergehorsambist abgehen lassen**, [Wien] 1664.

²³⁰ R. Montecuccoli'nin 2 Ağustos 1664 tarihli raporu (**Ausgewählte Schriften**, s. 562-563).

²³¹ G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 316.

²³² OeStA, Kriegsarchiv, **Kartensammlung**, H IIIc, 20, Einzeichnung 52.

²³³ "Vom Kriege mit den Türken", s. 438-439.

2. 2. Osmanlı Ordusu ve 17. Yüzyıl Mevzi Savaşları: 1663–64 Savaşlarında Osmanlı Piyadesi

R. Murphey, Osmanlı askerî teşkilatının ordu terkihi bakımından 17. yüzyılda batıda yaşanan gelişmelerin uzağında kaldığını belirtir. Buna göre, Osmanlı sefer orduları, yeniçeri sayısı 17. yüzyılın ortalarında 40.000 civarına yükselmiş olmasına rağmen süvari ağırlıklı bir yapıya sahipti. R. Murphey'nin hesaplamasına bakılırsa, 17. yüzyılda sefere çıkan bir Osmanlı sahra ordusu, piyadenin süvariye oranı bakımından en fazla bire ikilik bir dizilime sahip olabilirdi; hatta durum ekseriyetle bire üç olarak gerçekleşiyordu²³⁴.

Ne var ki, 17. yüzyıl Osmanlı ordularının süvari ağırlıklı olduğu iddiasına şüpheyle bakmak için geçerli bazı sebepler vardır. Bir kere, R. Murphey, Osmanlı ordu terkihi dair hesaplamalarını yaparken tımar teşkilatı içinde kalan eyalet askerlerinin nominal değerini almakla yetinmiş görünmektedir. 17. yüzyıl boyunca, en azından kâğıt üzerinde, Osmanlı sarayının askerî hizmet amacıyla başvurabileceği tımarlı sayısının büyük ölçüde aynı kaldığı doğrudur. Bununla birlikte, pratikte bunların kaçta kaçının seferber edilebildiği ve savaş zamanlarında askerî hizmetine başvuru kitlenin ne kadarının fiiliyatta atlı askerlerden müteşekkil olduğu açık değildir. C. Finkel'in hatırlattığı gibi, 16. yüzyılda bile, tımarlı sipahilerin refakatlerinde getirdikleri “cebelü”lerin atlı askerler olduklarından emin olmak için geçerli bir sebep yoktur²³⁵. Dahası, kesin sayıları bilinmese de, ümera kapılarının bir parçasını oluşturan sepet tımarlar ve tımar geliri tasarruf ettiği halde kale muhafızları arasında kayıtlı neferlerin bazılarını doğrudan piyade hanesine yazmak icap edebilir. En nihayetinde, 17. yüzyılda bir çırpıda bu yönde bir gelişimin yaşandığını söylemek mümkün olmamasına rağmen, en geç 17. yüzyılın sonunda Osmanlı ordu teşkilatının batılı çağdaşları ayarında bir piyade-süvari oranı tutturduğu bilinir. Şöyle ki, 1697–1698 Macaristan seferine çıkan

²³⁴ **Osmanlı'da Ordu ve Savaş**, s. 58-73.

²³⁵ **The Administration of Warfare**, s. 27-28.

Osmanlı sahra ordusu, 95.405 kişilik mevcudunun en az yüzde altmışını piyade neferleri oluşturuyordu²³⁶.

Bundan daha önemlisi, ordu teşkilatının bütünü içindeki süvari gücünün potansiyel miktarını piyade kuvvetinin miktarıyla karşılaştırmaktan ziyade, sahaya inen bir Osmanlı sefer ordusunda geçerli kuvvet ve rol dağılımını tespit etmektir. Ne de olsa, Osmanlı ordularının 17. yüzyılda hala süvari ağırlıklı bir terkibe sahip olduklarını söylemek, birçok araştırmacının zihninde, yalnızca Osmanlı ordu yapısına dair sayısal bir veri olmaktan öte, 17. yüzyıl Osmanlı ordularının atlı askerlerin hareketli taktiklerine veya kalabalık süvari kitlelerinin darbe esaslı şok taarruzlarına dayalı bir taktiksel formasyonla yönetilmeye devam edildikleri izlenimini yaratmaktadır. Hâlbuki Osmanlı orduları, en geç 17. yüzyılın ortalarından beri, seferberlik halindeki askerî kuvvetin içinde ne kadar süvari olursa olsun, kuşatma eylemleri başta olmak üzere çağın gerektirdiği durağan mevzi savaşlarına uygun bir yapılanmaya sahipti. Osmanlı süvarisi başka bir başlık altında başlı başına bir konu olarak inceleneceğinden şu temel noktaları dile getirmekle yetinilebilir. Osmanlı atlı birlikleri, perdeleme harekâtları, keşif ve gözetleme gezileri, istihbarat toplama ve ordu iaşesinin teminine katkı sağlama gibi askerî planlamanın hayatî unsurları olan vazifeler icra etmekle birlikte, ateşli silahlar çağının durağan ve sabır gerektiren mevzi savaşlarının uzağında kalıyorlardı. Bu nedenle, sefer ordusunda ne denli kalabalık halde bulunurlarsa bulunsunlar, kuşatma eylemleri ve sahra istihkâmları çevresinde vuku bulan kapışmalarda atlıların düşman kuvvetlerine darbe indirerek mücadelenin düğümünü çözmeleri pek beklenmiyordu. Süvariler, meydan savaşları veya küçük müfrezelerin açık arazide karşılaştıkları arızî çarpışmalarda vurucu taktik birimler olarak hala çok önemli roller oynuyorlardı. Fakat ufak çaplı çatışmalar, seferin gidişatına önemli bir etki yapmadığı gibi, 17. yüzyılda vuku bulan meydan muharebelerinin sayısı da hayli azdı. Kısacası, atlı birlikler, askerî mücadelenin yoğunlaştığı mekânların biraz dışında kalarak kendileri için uygun zamanın gelmesini bekliyorlardı.

²³⁶ Géza Dávid-Pál Fodor, “Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army”, s. 188, tablo. 9.

Bu itibarla, biraz keyfî ve sunî olduğunu akılda tutmak kaydıyla, seferber edilmiş toplam askerî kuvvet içinde, çoğunluğu piyade kıtalarınca teşkil edilen mevzi çarpışmalarına daha uygun çekirdek bir muharebe gücünün olduğu söylenebilir. Uyvar kalesindeki gözlemcinin listesinde, Osmanlı kuşatma ordusunda bulunan Köse Ali Paşa'ya bağlı 3000 kişilik birliğin en az 2000'inin piyadelere ibaret olduğu hassaten kaydedilmiştir. Aynı kaynağa göre, Anadolu valisi Yusuf Paşa'nın beraberinde getirdiği 1500 askerin 500 tanesi yaya iken, Rumeli valisi Beyko Ali Paşa'nın 1000 kişilik kuvvetinin 700'ü piyadelere mürekkepti²³⁷. Tekrara düşmemek adına, Osmanlı sahra ordusunda yer alan ümera kapılarının hepsi için durumun aşağı yukarı aynı olduğunu hatırlatmak yeterli olacaktır. Örneğin, nispeten uzun uzadıya incelediğimiz sadrazam bölüklerinin kaçta kaçının piyade neferlerinden terkip ettiği açık olmasa da, sayısız örneğin yanında, daha önce de belirtildiği üzere, St. Gotthard savaşının sabahında sadrazamın nehri zorlayan Arnavut askerlerinin at ve develerin terkisinde suyu aşmaları bunların çoğunun yaya askerler olduğunu kanıtlar²³⁸. Esasında, buraya değin anlatılanlar, muharebe tarzları ve askerî mühimmatları bakımından ümera kapılarında hizmet eden sarıca, sekban ve leventlerin büyük kısmının tüfekçi piyadeler olduğunu göstermeye kâfidir; ama zaten bazı hallerde kaynaklar, paşa kapılarındaki askerlerin piyade olduğunu açıkça beyan ederler.

Evliya Çelebi, mensubu olduğu Kadızade İbrahim Paşa'nın askerî maiyetini anlatırken, herhalde bir nebze olsun mübalağa ihtiva eden rakamlar vererek neredeyse 2200 neferlik bir muharip kitleden bahseder. Yine de, Osmanlı seyyahının temin ettiği rakamların oransal kıyaslaması meseleye ışık tutacak cinstendir. Buna göre, Kadızade İbrahim'in hizmetinde sefere gelen savaşçılar, kapıcıbaşı, müteferrika, iç ağa ve iç mehteri gibi muhtemelen zabıt sınıfından olanlar dışında, 300 tüfekçi atlı sarıca ve 770 Hırvat-Boşnak-Arnavut-Aznavur sekbandan ibaretti. Buna ilave edilmesi gereken deli, gönüllü ve Tatarlarla birlikte toplam mevcut 2000'in üzerine çıkıyordu²³⁹. Zabıt

²³⁷ *Diarium Europaeum*, X, s. 680-681.

²³⁸ Tullio Miglio'nun 4 Ağustos tarihli raporu (*Diarium Europaeum*, XI, s. 437-438); G. Priorato, II, s. 457; *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 276.

²³⁹ Evliya Çelebi, VI, s. 109.

takımının statüleri gereği süvari oldukları düşünülürse, askerî bölükleri teşkil eden muhariplerin bire iki oranından daha fazlası piyadelerden mürekkepti. Piyadelerin fazlalığı, askerın iaşe ve ibate sorunları açısından ele alındığında, maliyetleri düşürme çabasının doğal bir sonucu olarak beklenen bir durumdur.

Bununla birlikte, ümera kapılarında zuhur eden süvarilerin bir kısmının da, esasında 17. yüzyılda epeyce yaygın olan *dragoon* cinsi atlı piyadeler olduklarının altı çizilmelidir. “Osmanlı *dragoon*ları” tezin ilerleyen bölümlerinde ele alınacağından, burada yalnızca kaynaklarda süvari olarak görünen bir kısım askerın de çatışma anlarında piyade vazifesi gördüğünü hatırlatmak yeterlidir. Bu arada, kale garnizonlarının sefer ordusuna sağladığı asker yardımlarını görmezden gelmemek icap eder²⁴⁰. Kale neferleri, muhafaza hizmetinin doğası gereği aralarında bolca piyade asker ihtiva ettiklerinden seferberlik hallerinde Osmanlı ordusuna yaya asker takviyesi sağlayabiliyorlardı²⁴¹. Esasında, 17. yüzyılın ortalarında, uzun cephe savaşları ve durağan mevzi çarpışmaları yüzünden tüfekçi piyade kullanımı hayli kitleselleşmiş görünmektedir. Uyvar kalesi gözlemcisine bakılırsa, Eflâklılar ve Boğdanlılar arasında uzun namlulu tüfeklerle mücehhez biner kişilik piyade kıtaları mevcuttu²⁴². Evliya Çelebi için ise, bu vassal hükümdarların Osmanlı ordusuna sağladığı piyade tüfekçi sayısı bundan fazlaydı. Bir kere, Boğdan kuvvetlerinin alay merasimi esnasında onlarla birlikte geçen tüfekçilerin bazıları, Osmanlı başkentinin kendi taht namzedini desteklemek amacıyla ülkeye yolladığı “divan efendisi, 100 kapıcıbaşı ve 1000 Müslüman sekban ve sarıca”dan başkası değildi. Hâlbuki bu iki kitle içinde “tarabans tüfekli”den bol bir şey yoktu; üstelik Boğdanlılar namlı süvariler olsalar da, Eflâklıların piyade askerleri şöhretliydi²⁴³. En nihayetinde, 1663–64 seferlerine iştirak eden yeniçeriler ve sefer esnasında kiralanan miri sekbanlar hesaplamağa dâhil edilirse,

²⁴⁰ Krş.: I. Bölüm, not. 222.

²⁴¹ Çavuşzade Mehmed Paşa'nın hizmetinde bulunan 500 Budin yeniçerisi hakkında bkz.: SLUB Eb. 387, vr. 109b (evâil-i Muharrem 1074/5–15 Ağustos 1664).

²⁴² “Unter den Moldauern /wie nicht weniger auch unter den Wallachen /seyn tausend zu Fuß /mit langen Röhren wol bewehrt” (**Diarium Europaeum**, X, s. 684).

²⁴³ Evliya Çelebi, VI, s. 196-197.

Osmanlı ordusunun çekirdek muharebe kuvvetinin önemli bir bölümünün piyade askerlerinden oluştuğunu iddia etmek gerçekçilikten uzak olmayacaktır.

Bu piyade birlikleri, muharebenin açık alanda bir boğazlaşmaya dönüştüğü istisnaî haller dışında genellikle sabit istihkâmların arkasından savaşıyorlardı. Bu sebeple, 1663–64 seferlerine katılan yaya askerlerin neredeyse tamamının ateşli silahlarla teçhiz edilmiş olduğu söylenebilir. Mart 1663-Haziran 1664 tarihlerini kapsayan Osmanlı cebehane kayıtları, bu zaman zarfında askerî birliklere 10.982 tüfek dağıtıldığını gösterir²⁴⁴. Yine de, Macaristan cephesine dair sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için bu yekûndan aynı vakitlerde Karadeniz donanmasının ihtiyaçları başta olmak üzere çeşitli gerekçelerle farklı bölgelere yollanan silahları düşmek gerekir. Çıkarma işleminden sonra arta kalan 10.000 sayısı, Fazıl Ahmed Paşa riyasetinde Macaristan cephesine intikal eden Dergâh-ı âlî yeniçerilerinin miktarıyla uyumlu görünmektedir. Keza 1663 sonbaharında cebehaneden talep edilen 3000 tüfek, doğrudan Belgrad'a istendiği halde yeni fethedilen Uyvar kalesinin müdafaa ihtiyaçlarıyla ilgili olmalıdır²⁴⁵. Yine, bu sevkiyatı takiben, 2000 tüfek daha, kısa bir süre sonra Tuna nehri üzerinden yollanmıştı²⁴⁶. Belgrad'ta bulunan Osmanlı yönetimi, 1664 Mart başlarında, 2000 tüfek daha talep etti²⁴⁷. Her halükarda, ümera kapılarında hizmet eden piyade kıtalarının silahlarını merkezî istihkakın dışında kalan yollarla temin ettikleri düşünülebilir. Bu keyfiyet, erken modern orduların ortaklaşa mustarip olduğu bir zafiyet olarak askerî birlikler arasında mühimmat ve silah standardının tesis edilmesini güçleştirmektedir. Ne var ki, Osmanlı askerî kademesinin talep ettiği tüfek sayısı, bu tarihlerde Macaristan cephesine intikal eden yeniçerilerin mevcuduyla kıyaslandığında,

²⁴⁴ MAD. 3279, s. 175. G. Ágoston, Mart 1663-Haziran 1664 arası cebehane kayıtlarını ihtiva eden defterin “yekûn-ı masraf” başlığı altındaki nihaî harcama toplamlarındaki rakamların aynı yıllara denk düşen Osmanlı-Habsburg savaşlarıyla ilgili olduğunu düşünerek Macaristan'a yollanan tüfek adedinin 10.982 olduğunu yazmıştır (**Barut, Top ve Tüfek**, s. 47). Ne var ki, “el-mesârif” kısmında, yapılan harcamaların kalem be-kalem gösterildiği daha ayrıntılı kayıtlarda, bu tarihlerde yola çıkan 982 tüfeğin aslında başka yerlere gönderildiği anlaşılmaktadır (MAD. 3279, s. 171-174).

²⁴⁵ MAD. 18214, s. 6 (25 Safer 1074/28 Eylül 1663). 3000 tüfeğin cebehane-i amireden çıkışı, yaklaşık iki ay sonra onaylandı (MAD. 3279, s. 129, 25 Cemaziyelevvel 1074/25 Aralık 1663). Uyvar kalesi mühimmatı için tamir edildikten sonra Mehmed eliyle cebehane-i amireye teslim edilen 3000 tüfek namlusu için bkz.: MAD. 3279, s. 169 (3 Rebiülahır 1074/4 Kasım 1663).

²⁴⁶ MAD. 3279, s. 135 (6 Ramazan 1074/2 Nisan 1664).

²⁴⁷ MAD. 3774, s. 53 (6 Şaban 1074/4 Mart 1664).

bu tüfeklerin bir kısmının sadrazam birlikleri başta olmak üzere, bazı ümera kıtalarına dağıtılmış olabileceği ihtimali bütünüyle dışlanmamalıdır.

Osmanlı piyadesi, hafif ateşli silahlarını başlıca iki amaçla kullanıyordu. Bunlardan ilki, özellikle kuşatma savaşlarında, düşman safları arasında göze kestirilen bir hedefe nişan alınarak açılan ateşti. Bu şekilde, muhasara altında tutulan yapılardaki muhafız erleri sur ve tabya mazgallarından uzaklaştırılarak kuşatma araç gereçlerinin çalışması için yer ve zaman kazanılıyordu. 16. yüzyılın ortalarında, ateşli silah kullanımının büyük ölçüde profesyonel yeniçeri bölüklerine münhasır olduğu tarihlerde, Osmanlı tüfekçisinin usta keskin nişancılar oldukları yönünde birtakım bilgiler mevcuttur. Habsburg askerî kurmayı Lazarus Schwendi, Osmanlı tabur sisteminin nedeni yıldırıcı olduğunu izah ederken yeniçerilerin uzun namlulu tüfekleriyle iyi nişan aldıklarını söyler²⁴⁸. Osmanlı tüfekçilerinin 1517 Ocak'ında Kahire sokaklarında sergilediği başarılı performansa bakılırsa, yeniçeriler bu tarihlerde silahlarını korkutucu bir isabetle kullanmayı öğrenmişlerdi²⁴⁹. 1541'de Budin'de kurulu Osmanlı ordugâhını ziyaret etme fırsatına erişen Péter Pécsi Kis, yeniçerilerin uzun namlulu hafif arkebüzlerini büyük bir maharetle kullandığı hususunda aynı fikirdeydi²⁵⁰. Yine, 1565 Malta kuşatmasında, Osmanlı piyadesinin tüfeklerini ay ışığı altında bile saygı duyulması bir ustalıklarla kullandığı rivayet ediliyordu²⁵¹.

Osmanlı tüfekleri, 17. yüzyılın ortasına gelindiğinde, batılı ordularda geçerli standartlara kıyasla nispeten uzun menzilli atışlar icra etmek için uygun askerî gereçler olma vasfını koruyorlardı. 1665'te Osmanlı sarayını ziyaret eden Habsburg elçilik heyetinde yer alan John Burbury, 3 Haziran'da Budin valisi Gürcü Mehmed Paşa'nın konağına giriş merasimini anlatırken kapıdaki yeniçerilerin görünüş ve teçhizatı hakkında bilgi verir. Sefaret anılarında, başta Osmanlı musikisi olmak üzere, birçok konuda Türk kültürüne dudak büken ve eleştirel sözler sarf etmekten geri durmayan

²⁴⁸ C. Imber, **Osmanlı İmparatorluğu**, s. 359-360.

²⁴⁹ F. Emecen, "Ateşli Silahlar Çağı", s. 55-56. Ridaniye Savaşı'ndan sonra Kahire sokaklarında Osmanlı güçlerine karşı verilen müdafanın tafsilatlı bir anlatımı için bkz.: F. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 271-283.

²⁵⁰ Péter Pécsi Kis, **Exegeticon**, ed. József Bessenyei, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993, s. 54'ten iktibas eden T. Szalontay, **The Art of War**, s. 142-143.

²⁵¹ V. J. Parry, "İslâm'da Harb Sanatı", s. 206-207.

İngiliz kâtip, yeniçeri tüfeklerinden etkilenmiş benzemektedir. J. Burbury'nin gözlemlerine bakılırsa, yeniçeri tüfekleri, ağır, geniş ağızlı ve İngiltere'de kullanılanlardan iki kat fazla barut hakkı alabilen silahlardı²⁵². Habsburg komutanı R. Montecuccoli, daha ufak kalibreli olduklarını söylese de, Osmanlı tüfeklerinin uzun namlulara sahip olduğunun farkındaydı. Dahası, Osmanlı askerleri, elleri altındaki silahların metal aksamındaki çelik oranı ve kalitesi mükemmel olduğundan, her defasında tüfeklerine mermi ağırlığına eşit miktarda barut doldurabiliyor ve bu sayede çok daha uzun menzilli atışlar yapabiliyorlardı²⁵³. Belki de, Uyvar garnizonunun meçhul yazarının kaydettiği gibi, yeniçeri tüfeklerinin çakmaklı mekanizmalara sahip olması tüfeğin ateş güvenliğini ve isabet yüzdesini artırıyordu²⁵⁴.

Yine Uyvar müdafilerinden biri tarafından kaleme alınan kuşatma günlüğünde, Osmanlı tüfeklerine kurban giden garnizon muharıpleri hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Gerçi anonim müellif, muhasara esnasında yaralanan veya ölenleri kaydederken yalnızca komuta heyetinin belli başlı isimlerine ilgi duymuş gibidir. Bu anlatımda sıradan erat kendine pek yer bulamasa da, 1663 Ağustos ve Eylül'ünde Osmanlı tüfek mermilerinin sebep olduğu zarara dair yine de bir fikir sahibi olunabilir. 31 Ağustos 1663'te, Osmanlı birlikleri kale hendeğini doldurmaya çalışırken bir kurşun yarası alan Johann Matthias von Lamberg ertesi gün hayatını kaybetmişti²⁵⁵. 5 Eylül'de, Komorn'dan (Komárom) kalenin imdadına gelen dört yüz kişilik bir Hayduk birliğinin reisi, şehre girmeye uğraşırken nereden geldiği belli olmayan bir merminin kurbanı olmuştu²⁵⁶. Kuşatma günlüğünün yazarına göre, 9 Eylül'de, Osmanlı ateşi öylesine yıkıcıydı ki, kale garnizonu Osmanlı top ve tüfek mermilerine otuz bir ölü vermişti²⁵⁷. Keza 15 Eylül'de Walther süvari alayına mensup bir zabıt bir tüfek kurşunuyla hayatını kaybederken bir hafta sonra Estergon markisi başına isabet eden bir mermiyle hafifçe

²⁵² J. Burbury, s. 85-86.

²⁵³ "Vom Kriege mit den Türken", s. 472.

²⁵⁴ "Ihr Geschoß ist mit Flintenschlössern versehen" (*Diarium Europaeum*, X, s. 683).

²⁵⁵ **Journal der Anno 1663 von den Türken blocquirten und endlich auch eroberten Ober-Hungarischen Vestung Vyvar oder Neuheusel; was von Anfang dieser Belägerung/ bis zu Ende derselben/ von Tag zu Tag merkwürdiges vorgegangen. Aus dem Latein übersetzt**, s. 4.

²⁵⁶ **Journal der Anno 1663**, s. 5.

²⁵⁷ **Journal der Anno 1663**, s. 5.

yaralanmıştı²⁵⁸. Keza Yenikale kuşatmasında, 27 Haziran 1664'te, varını yoğunu Zrínyi istihkâmlarını takviye etmek uğruna harcayan Albay d'Avancourt, başına isabet eden bir kurşunla ölümcül bir yara almıştı²⁵⁹.

Bir anlayışa göre, erken modern dönemde, Avrupa dışı bölgelerde elde taşınan ateşli silahlar stratejik bir kullanım sahasına sahip olmamışlardır. En bariz örnek olan Japonya'da basılan talim kitapçıkları, bu silahların avlanma veya yayın isabet oranını ikame etmeye yönelik bir keskin nişancılık amacıyla kullandıklarını ihsas ettirir. Başka bir ifadeyle, Avrupa kıtası dışında hafif ateşli silahların etkin kullanımını destekleyen kültürel ve sosyal altyapının bulunmamasından ötürü, bu silahların taktik ünitelerin kitlesel kullanımını sağlamaya yönelik bir çaba olmamıştır²⁶⁰. Evrensel askerî tarih açısından durum ne olursa olsun, Osmanlı askerî uygulamalarını bu kapsamda değerlendirmek hakkaniyetli bir yaklaşım olmayacaktır. Osmanlı tüfekçileri, en geç 17. yüzyılın ortalarında – ama tarihî vakaların tanıklık ettiği üzere esasında çok daha erken tarihlerden beri –, silahlarını topluca ateşleme ve askerî taktik birimler halinde belirli mevzileri işgal ederek düşman kuvvetlerini bu mahallerden püskürtme kabiliyetine sahiptiler.

1593–1606 Osmanlı-Habsburg savaşlarını inceleyen T. Szalontay, Osmanlı ordusunu içten içe kemiren disiplinsizliğe ve Osmanlı askerî kademesinin planlama yetersizliğine vurguda bulunurken bir akarsuyu geçmeye çabalayan Osmanlı kuvvetlerinin saldırıya açık bir tedbirsizlik içinde olduğunu iddia eder. Osmanlı komutanları, nehir geçişleri esnasında suyun iki tarafında kurulması icap eden müstahkem müdafaa noktalarını ihmal ettiklerinden emirleri altındaki askerleri büyük bir tehlikeye atıyorlardı²⁶¹. Macar araştırmacının 16. yüzyılın sonlarına dair tespitleri tartışmaya açıktır; gelgelelim, 1593–1606 çarpışmalarındaki gerçek durum ne olursa olsun, Osmanlı askerî heyeti, 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde nehir geçişlerinde doğan güvenlik sorunlarının üstesinden gelmiş gibidir.

²⁵⁸ *Journal der Anno 1663*, s. 6, 8.

²⁵⁹ A. Schempp, *Der Feldzug 1664 in Ungarn*, s. 104, 106.

²⁶⁰ H. Kleinschmidt, "Using the Gun", s. 622-626.

²⁶¹ T. Szalontay, *The Art of War*, s. 226-228.

Anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlılar, 1663–64 seferlerinde, erken modern dönemde geçerli sahra tahkimat usullerini askerî manzaranın gelişimine göre pratik gayelerle tatbik edebilme becerisine sahiptiler. Fazıl Ahmed Paşa, 1664 başlarında, M. Zrínyi-J. Hohenlohe kuvvetlerinin Ösek üzerinden bir kez daha Osmanlı arazisine girecekleri haberini aldığı anda, köprü tamiratının bir süreliğine terk edilerek nehrin öte yakasında savunma istihkâmlarının kurulmasını istemişti. Bu amaçla bölgeye yollanan birlikler, köprübaşında toprağın su seviyesine çok yakın olmasından ötürü “yer üzerinde amelî metrisler” kurma yoluna gideceklerdi²⁶². Daha açık bir ifadeyle, toprak dolu sepet ve kazıklarla inşa edilecek toprak yükseltmeler, yeniçeriler ve sadrazam sekbanlarından müteşekkil Osmanlı gücünün ateşli silahların yardımıyla Ösek köprüsünün girişini muhafaza etmelerini sağlayacaktı.

Askerî birlikler, yeterli zamana sahip olduklarında muhtemelen toprağın derinlerine inen daha müstahkem ve geniş savunma noktaları yükseltme temayülündeydi. Bir fikir vermesi için sayısız örnek arasından nispeten canlı bir tarif seçilebilir. Evliya Çelebi'nin anlatımına bakılırsa, Zrínyi-Hohenlohe kuvvetleri Kanije'yi kuşattığında, kalenin karşısına adeta topraktan yeni bir kale inşa etmişlerdi. Devasa bir hendek, muhacimleri kaleden yapılacak huruç hareketlerine karşı korurken, hendeğin iç yüzüne tepeleme yığılan toprağın üzerinde açılan metrislerle dış cephe koruma altına alınmıştı. Bu toprak settin en az dokuz farklı noktasında top platformu olarak hizmet veren toprak tabyalar mevcuttu. Toprak kale, yere çatılmış kazıklarla korunan üç kapıya sahipti. Hendeğin içine açılan gizli çukurlar düşman askerlerinin yaklaşmasını güçleştirme amacını taşıyordu. Hendeğin iç kısmındaki toprağın gerisine yerleştirilen kütük yığınları, savunmanın direncini yükseltmişti. Bu toprak kalenin iç kısmında, iç kaleye benzetilen bir çekirdek savunma yapı daha vardı²⁶³.

Bununla birlikte tarafların hamle üstünlüğünü ele geçirmek adına biteviye hareket halinde olduğu durumlarda, ister istemez, alelacele yükseltelen sahra istihkâmları önem kazanıyordu. 1664 Temmuz'unun son haftası içinde, Osmanlı ve müttefik

²⁶² Osman Dede, s. 33-34.

²⁶³ Evliya Çelebi, VI, s. 312-313.

ordularının Rába suyu boyunca giriştikleri kovalamaca, Osmanlı güçlerinin nehrin karşı kıyısına geçmek için teşebbüslerde bulunduğu bir köşe kapmaca halini almıştı. 17. yüzyıl mevzi savaşlarının doğasına dair açıklayıcı ipuçları ihtiva eden bu yarışta, müttefik ordusuna bağlı *dragoon* müfrezeleri ivedilikle nehir yukarı ilerliyor; Osmanlı askerlerinin nehri zorlayabileceği müsait noktalara daha önce varıp müdafaa tedbirleri almaya çalışıyorlardı. Bu savunma tedbirleri, esas itibarıyla, nehir kıyısında toprak tabyalar (*Redout*) oluşturup kazılan siperlerin içine tüfekçiler yerleştirmekten ibaretti²⁶⁴.

Görünüşe bakılırsa, St. Gotthard savaşından önce yaşanan bu mücadele, doğası itibarıyla hafif ateşli silahların sıkça kullanıldığı çatışmalara dönüşmüştü. Bilhassa 27 Temmuz günü, Osmanlı birlikleri Rába'yı geçmek için sabahın erken saatlerinden itibaren tertip ettikleri her girişimde, müttefik muhafızların kararlı ateşiyle karşılaşarak geri çekilmek zorunda kaldılar. İki kuvvet arasında uzanan akarsu ve nehir kıyısını koruyan askerlerin toprak istihkâmların ardından açtığı ateş yüzünden bu gün gerçekleşen ölüm ve yaralanmaların neredeyse tamamı tüfek kurşunlarından kaynaklanmıştı. Bir keresinde, Osmanlı askerleri, Macar milisler ve yirmi kadar *dragoonun* korumasına emanet edilen bir köprüye yaptıkları baskın esnasında istediklerini elde etmeye epeyce yaklaştılar. Yeniçeriler, kıyıda oluşturdukları derme çatma siper ve çitlerin arkasına mevzilenerken köprüyü yoğun bir ateş altına almışlardı. Macarlar, köprü başındaki kapıyı açık bırakıp kaçmalarına rağmen *dragoon* müfrezesi mukavemet etmeye devam etti. Tam zamanında yetişen Fransız ve Alman birlikleri, Osmanlı teşebbüsünü engelleyip yeniçerileri püskürtmeyi başardılar. Bu arada bilhassa Fransız komutan Jean Comte de Coligny-Saligny'ye bağlı kıtalar, atlarından inip uzun namlulu tüfekleriyle Osmanlıları nehir kıyısından içeriye doğru uzaklaştırmışlardı²⁶⁵.

Müttefik askerleri, aynı gün Körmend palankası önünden ilerlerken Osmanlı piyadesinin tahripkâr ateş gücüne bir kez daha şahit oldu. Metruk bir palankadan ibaret olan bu yapı, çıplak arazide her canipten açık vaziyette olduğundan müttefik birlikleri

²⁶⁴ J. Stauffenberg, s. 15.

²⁶⁵ "... durch ihr unablässig schießen ..." ve "Das vielfältige schießen ..." tabirleri, Osmanlı ateşinin mahiyetini tarif eder (*Cavalcade*, s. 7-8).

amansız bir Osmanlı salvosunun kucağına düşmüşlerdi²⁶⁶. Ne var ki, 27 Temmuz'da, müttefik kuvvetlerin, en azından J. Hohenlohe komutasındaki Almanların da, uzun namlulu tüfekleriyle çalı ve ağaçların ardından ateş açmak suretiyle Osmanlı muhriplerine benzer yöntemlerle karşılık verdikleri söylenebilir²⁶⁷. En nihayetinde, daha önceden temas edildiği gibi, St. Gotthard savaşından bir gün önce Arnavut sancakları taşıyan bir miktar Osmanlı askeri Rába nehrinin karşı yakasına geçmeyi başarmıştı. Bu öncü kuvvet, büyük ihtimalle, akarsuyu topluca aşmak niyetinde olan Osmanlı ordusunun geçişi için bir köprübaşı vazifesi görecekti. Ne var ki, Osmanlı öncüleri, etraflarını saran istihkâmlar örüp savunma düzeni almış olsalar da, müttefik birliklerinin müdahalesiyle yerlerinden sökülüp atıldıkları için Osmanlı girişimi bir kere daha akamete uğramıştı²⁶⁸.

1664 sefer yılının sonlarına doğru, Leva muharebesini kaybeden Budin valisi Hüseyin Paşa'yı takip eden Louis-Raduit de Souches, Uyvar'ı kuşatmaya başladığı halde ana Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşması üzerine Estergon köprüsünü ateşe verip bölgeden çekilmişti. Osmanlı güçleri, köprüyü yeni baştan inşa edebilmek için geleneksel uygulamalara başvurup ilk önce nehrin öte yakasında “azîm metîn tabya” kurmaya karar verdiler. Bu tabyanın içine yerleştirilecek “tüfeng-endâz”lar, de Souches birliklerinin tekrar saldırıya geçme ihtimaline karşı caydırıcı bir ateş gücü yaratacaklardı²⁶⁹. Doğal suyolları, en başından beri, 1663–64 yılları sefer planlamasının vazgeçilmez bir parçasını teşkil ediyordu. Bu senelerde vuku bulan belli başlı çarpışmaların hepsi – 1663 Ciğerdelen, 1664 Yenikale kuşatması, Leva savaşı ve nihayet St. Gotthard muharebesi –, taraflardan birinin düşman kuvvetleriyle arada kalan nehri zorlaması şeklinde gerçekleşti. Nehir geçişleri, askerî birlikler arasındaki intizam ve irtibatı bir süreliğine kopardığından saldırgan kuvvetleri karşılamak için en müsait zamanı yaratıyordu. Bu nedenle, Osmanlı kurmaylarının Estergon köprüsünün tamiri esnasında aldığı tedbirler gibi, başlıca sefer güzergâhları üzerinde kalan akarsular müstahkem köprüler veya sahra

²⁶⁶ “... mussten sie in solchen eine gute Salva von dem Feind aushalten ...” (*Cavalcade*, s. 8).

²⁶⁷ *Cavalcade*, s. 9.

²⁶⁸ R. Montecucoli'den imparator I. Leopold'e 31 Temmuz 1664 tarihli rapor (G. Wagner, “Die Steiermark und die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf”, s. 68-69).

²⁶⁹ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 279; Osman Dede, s. 51.

istihkâmlarıyla koruma altına alınmış oluyordu. Fazıl Ahmed Paşa, 1664 Nisan'ında, tamir edilmeye uğraşılan Ösek köprüsünü muhtemel bir müttefik hücumuna karşı muhafaza etmek amacıyla dört beş oda yeniçeriyle birlikte kendi adamlarından 500 tüfekçi yolladığında, bunlar ilk başta köprünün Kanije'ye bakan yüzünde kurulu Darda palankasını mesken tutmuşlardı²⁷⁰. Ne var ki, köprü ağzını korumakla yükümlü palanka, Zrínyi-Hohenlohe kış seferinde tahrip edilmiş olduğundan Osmanlı askerleri toprak istihkâmlar yükseltmekle yetindiler²⁷¹.

Osmanlı ordusu, Yenikale kuşatmasının ardından Kanije'ye çekildiğinde, Tatar askerleri ve gönüllü serhat savaşçılarından mürekkep bir kitle, Rába suyunun ötesine geçip düşman arazisini yağmalamakla görevlendirilmişti. Bununla birlikte Evliya Çelebi'nin de içinde yer aldığı çapulcular, bir gün boyunca nehir kenarını arşınlamalarına karşın öte yakaya geçecek münasip bir yer bulmayı başaramadılar. Kıyı şeridi, Evliya Çelebi'nin tarifine göre, birer top menzili aralıklarla dizili gözetleme kuleleri ve suyun içine sahile tırmanışı zorlaştıran “harbe”lerle iyice berkitilmişti. Osmanlı kuvvetleri, bu göz korkutucu manzara karşısında, ele geçirilen esirlere Rába'nın nereden geçilebileceğini söyletilene kadar karşı tarafa geçmekten vazgeçmişti; çünkü tahkim edilmiş kıyıyı geçmek mümkün olsa bile, bir çatışma halinde geri çekilme yolları kapalı olacaktı²⁷². Keza Yenikale çarpışmalarında, Mura adasına çıkan bir miktar Osmanlı savaşçısını geri atmaya başaran müttefik kuvvetler, nehir kıyısını bir uçtan diğerine siperlerle ihata ederek yeni bir çıkarma teşebbüsünü neredeyse imkânsız hale getirmişlerdi²⁷³. Yine, Habsburg komutanı R. Montecuccoli, St. Gotthard muharebesinin akşamında, Osmanlı askerlerini yenilgiye uğrattıktan sonra Rába nehri kıyısını siper ve kazıklarla boydan boya tahkim ederek aslen bir müdafaa savaşı yürütme taraftarı olduğunu bir kez daha göstermişti²⁷⁴.

²⁷⁰ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 234; Osman Dede, s. 33-34.

²⁷¹ Bkz.: II. Bölüm, not. 262.

²⁷² Evliya Çelebi, VII, s. 1-4.

²⁷³ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 257.

²⁷⁴ R. Montecuccoli, 1 Ağustos günü, muharebe devam ederken toplanan harp meclisinde Osmanlı kuvvetlerine karşı taarruza geçilmesi hususunda çekingen bir tavır sergilemişti. Öğle saatlerinde cereyan eden tartışmalar için bkz.: G. Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 261-290. Osmanlı kuvvetlerinin nehrin öte yakasına atılmasından sonra alınan savunma tedbirleri için bkz.: *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 278; J.

St. Gotthard savaşı, muharebenin gelişimi ve seyri açısından ateşli silahlar çağının alan işgal etmeye dayanan mevzi çarpışmalarına güzel bir örnek teşkil eder. Bu savaş, Osmanlı tarihçiliğinde çoğunlukla meydan muharebesi olarak nitelendirilmesine rağmen Osmanlı tarihinin kendinden önceki meydan savaşlarından önemli farklılıklar arz eder. Fazıl Ahmed Paşa, Rába'nın karşı yakasını terk etmeye yanaşmayan müttefik kuvvetlerine hücum edebilmek için sabahın oldukça erken saatlerinde bir miktar yeniçeriye gizlice nehri geçmekle görevlendirmişti. Gizli bir mahalden develerin sırtında karşıya çıkan yeniçeriler, derhal metrisler kazmaya girişerek Osmanlı ordusunun ana birliklerini taşıması amaçlanan köprünün güvenlik içinde inşa edilmesine nezaret etmeye başladı. Osmanlıların nehri geçtiğini keşfeden müttefik kuvvetleri, yeniçerileri siperlerinden sökmek için acele bir hücumla kalkıştılar. Yoldaşlarının taarruza uğradığını gören köprünün diğer ucundaki Osmanlı süvarisi, alelacele suya atlayarak bir anda binlerce müttefik askerini kılıçtan geçirdiler. Müttefik saldırısının başarıyla savuşturulmasının ardından yaklaşık 10.000 Osmanlı süvari ve piyadesi, kıyıya kurulu yeniçeri saflarını daha da sıkılaştırmak gayesiyle topluca harekete geçti²⁷⁵.

Osmanlı birliklerinin nispeten kalabalık kitleler halinde karşı yakaya çıkışı, köprübaşında kazılan ilk metrislerin önünde yeni siper hatlarının oluşturulmasını gerektirmişti. Anonim bir Fransız kaynağına göre, Osmanlı neferleri, gerçekten de, Rába'yı aştıktan sonra kıyıda yükselttikleri bir siper sisteminin gerisinde köprü inşaatına devam ettiler. Gerçi bu köprü, en başta tasarlandığı şekliyle yapılamamıştı; ama Osmanlılar, yüzer köprü ve tombazlarla idare etmeyi bilmişlerdi²⁷⁶. Büyük ihtimalle, Osmanlıların birbirinin peşi sıra inşa ettiği toprak siperler, Fransız birliklerinin rahatça müşahede edebileceği bir yerdeydi. Nitekim başka bir Fransız anonimi, Osmanlı öncü kuvvetlerinin Mogersdorf'a uzanan hücumlarından sonra tekrar aşağı çekildiklerinde, kıyıya bitişik düzlükte kısa aralıklarla kazıp en seçkin askerleriyle doldurdıkları

Stauffenberg, s. 63-64; "Relation de la Campagne d'Hongrie en M. DC. LXIV., et des Combats de Kermain et S. Godart entre les Troupes Allemands et Françaises, et l'Armée des Turcs", (Christophe van Dyck, **Recueil Historique Contenant Diverses Pieces Curieuses de ce Temps**, Cologne, 1666, s. 59-97 arasında), s. 92.

²⁷⁵ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 275-276; Osman Dede, s. 45-46; Evliya Çelebi, VI, s. 31-32.

²⁷⁶ "Relation de la Campagne d'Hongrie", s. 87.

siperlere yerleştiklerini teyit eder²⁷⁷. Fransız süvari birlikleri komutanı de Beauvezé, 8 Ağustos tarihli *relation*unda, Osmanlılara karşı toplu taarruza geçilmesi fikrinin kendine ait olduğunu iddia ettiği satırlarda, bu tedbiri Osmanlı kuvvetlerinin nehrin beri yakasında kendilerini tahkim etmeye devam etmeleri halinde bunların sökülüp atılmasının mümkün olmayacağı kanaatine dayandırır. Zaten Osmanlı birlikleri, bir taraftan sayıca çoğalırken, öte taraftan toprak siperlerle tahkimata devam ediyorlardı²⁷⁸. Keza başka bir Fransız, Feuillade dükü François D'Aubusson, karşı hücum fikrinin kendisinden çıktığını savunurken Osmanlı kuvvetlerinin Mogersdorf'a yakın bir mahalde ağaçlık arazinin önünde tahkimat kurmaya başladıklarını bildirir. Bu durumun devam etmesi halinde, Osmanlı askerini yerlerinden söküp atmanın çok daha zorlu bir hal alacağı düşüncesindedir²⁷⁹.

Johann von Stauffenberg, köprübaşını güvence altına almaya çabalayan Osmanlı kuvvetlerinin taktik davranışları üzerine en tafsilatlı malumatı veren isimdir. Alman kumandana bakılırsa, yeniçeriler, nehrin öte kıyısına çıkmayı başardıktan sonra bin bir zahmetle birbirine paralel uzanan on metris hattı kazmışlardı. Bu siperler, J. Stauffenberg'i hayretler içine düşürecek şekilde, muhtemel başka bir yerde değil; vadi boyunca birbirinin arkasına gelecek sırada yükseltilmişlerdi. Böylece Osmanlı askerleri, on sıra halinde birbirlerinin görüş açısını engellemeden ve kör noktalar oluşturmadan topluca "salvo" atışında bulunabileceklerdi. Çünkü vadinin eğimi siperler arasındaki mesafeyle birleşince, hatlar arasında yeterli ateş açma açısı kalmıştı²⁸⁰. Bu tahkimat usulü, J. Stauffenberg için alabildiğine yabancı ve tersti; fakat askerî faydası bakımından

²⁷⁷ Archives nationales, Abt. Archives de la Guerre, A¹, 110, fol. 198-199'dan iktibas eden G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 248.

²⁷⁸ Archives nationales, Abt. Archives de la Guerre, A¹, 190, fol. 202-203'den naklen G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 352-353.

²⁷⁹ **Diarium Europaeum**, XI, s. 430-431. Evliya Çelebi, ileri çıkan yeniçerilerin "bir ok menzili" mesafede yeni metrisler kazarak içlerine girdiklerini yazar (VII, s. 34).

²⁸⁰ "Sein Zweck aber bestehet indeme/ daß er aus 10. Lauffgräben hinter einander mehr schaden könne/ als aus einem/ wann aber 10. Lauffgräben hinter einander seyn auff einer Flache/ seyn sie nichts nutze/ weil einer den andern todt schiesset oder die fördern niderbucken müssen/ wann die hintern Feuer geben. Wann aber in einem Thal solche fossen seyn/ und der Feind kommet von Berge/ Berg oder Thal ein/ können Sie alle hindereinander/ einer ohne dem andern zu schaden gute Salve zugleich geben/ und Schaden thun ..." (J. Stauffenberg, s. 50).

pekâlâ işe yarar bir yöntem olabileceğini kabul etmeye hazırı²⁸¹. En nihayetinde, müttefik ordusunun toplu taarruzu bu ardışık siperlere yöneldiğinde²⁸², Osmanlı askerleri ilk başta beklendiği kadar kararlı bir mukavemet sergileyemediler. Evliya Çelebi'ye sorulursa, muharebenin son aşamasında Osmanlıların uğradığı hezimetin sebebi, tazyikini artıran düşman kuvvetleri karşısında yeniçerilerin ileri hatları terk ederek köprübaşındaki daha sağlam istihkâmlara dönmesi yönündeki sadrazam emriydi. St. Gotthard yenilgisinin baş sorumlularından biri olarak Gürcü Mehmed Paşa'yı gösterme temayülünde olan Evliya Çelebi, bu paşanın tavsiyesiyle alınan kararın zararlı sonuçlarına işaret etmekten memnun görünse de, belki bu şekilde intizamlı bir ricat gerçekleştirilebilirdi. Bununla beraber ordunun geri kalan muharip kıtaları, yeniçerilerin gerileyişini açık bir firar olarak algıladılar; bozgun havası baş gösterdi ve Osmanlı erleri can havliyle Rába suyuna atlamaya başladılar²⁸³.

1 Ağustos günü Rába kıvrımına görüntüsünü veren toprak istihkâmlar veya çit ve kazıklarla çatılan müdafaa hatları, muharebeye katılan askerlerce son derece önemsenmiş olmalıdır. 17. yüzyıl mevzi savaşlarına aşina bir muharip için bu tür savunma tedbirlerinin ihmal edilmesi bağışlanamayacak bir hataydı. Magdeburg alayı zabitlerinden Joachim Huldreich, sabahın erken saatlerinde başlayan çarpışmalarda, imparatorluk ordugâhına kadar ilerleyen Osmanlı öncü kuvvetlerinin nehir kıyısına geri itilmelerinden sonra yeni Osmanlı birliklerinin Rába'yı aşmaya devam ettiklerini yazar. Adeta bir baskına dönüşen Osmanlı saldırısının imparatorluk kıtaları arasında bu denli büyük bir kargaşaya yol açmasının sebebi, J. Huldreich'a göre, siper ve çitlerle mevzilenmesi icap eden piyadelerin çıplak arazide kaderlerine terk edilmiş olmalarıydı. Fransızlar zamanında yardıma yetişmeseydi, kıyıda bulunan müttefik askerlerin tamamı imha edilmiş olabilirdi²⁸⁴.

²⁸¹ "... dises Fundament sey wie es wolle/ ich approbier oder refutiere es nicht" (J. Stauffenberg, s. 50).

²⁸² "Relation de la Campagne d'Hongrie", s. 89.

²⁸³ Evliya Çelebi, VII, s. 36. Burada C. W. C. Oman'ın şu tespitini hatırlamakta fayda vardır: "Askerler tam anlamıyla denetlenemiyorsa, türdeş olmayan bir orduyla geriye doğru yapılan stratejik hareketler daima açık bir ricate dönüşme eğilimi taşımıştır ..." (**Ok, Balta ve Mancınık**, s. 81).

²⁸⁴ J. Huldreich'in St. Gotthard anıları (**Des Lieut. Huldreichs Bericht von dem Treffen mit dem Türcken nebst Bitte, ihm seine Compagnie ferner zu lassen auch selbige zu recrutiren**), "Die Magdeburger in der Schlacht bei St. Gotthard im Jahre 1664", mitgetheilt von Archiv-Rath von

Ateşli silahların kitlesel biçimde kullanıldığı bir devirde, toprak yükseltelerin korumasından mahrum kalan piyadeler, toplu bir piyade hücumu sırasında havada uçan serseri kurşunlara kurban gidebilecekleri gibi, süvari taarruzlarına karşı da çaresiz kalabiliyorlardı. Bu nedenle, J. Huldreich'in şikâyetini ciddiye almak ordu üst kademelerinin en büyük sorumluluklarından biri olmalıydı. Aksi takdirde, silahlarını doldurup ateşlemeleri belirli bir süre alan piyadeyi koruyabilmek için geriye yalnızca iki seçenek kalıyordu. Bunlardan ilki ve muhtemelen etkinliği açısından tercih edileni, tüfekçi piyadeleri kanatlardan ve geriden atlı birlikler ve mızraklı piyade tarafından koruma altında tutmaktı. Bu sayede, süvari neferlerinin göstermelik de olsa bir karşı taarruza yeltendiği vakitlerde, piyade askerlerine geçici bir koruma kalkını oluşturabilmek mümkündü. Evliya Çelebi'ye göre, St. Gotthard'da Osmanlı ricatının başıboş bir hezimete dönüştüğü anlarda, sipahi birliklerinin nehre doğru gerilediğini gören yeniçeriler muharebenin çoktan kaybedilmiş olduğuna hükmederek kaçmaya başlamışlardı²⁸⁵. Dönemin muharebe pratikleri açısından bakıldığında, Osmanlı piyadesini bu kararından ötürü yargılamak pek makul değildir. Tüfekçi piyadenin sabit mevziler veya süvari korumasından yoksun kaldığı anlarda başvurabileceği son çare, – tezin ilerleyen sayfalarında daha derinlemesine incelenecektir – mümkün olduğunca çabuk ve intizamlı bir biçimde saflar halinde dizilip kesintisiz bir yayılım ateşi açmayı denemekten ibaretti. Bu ateş açma yöntemi, kâğıt üzerinde, muhacim kıtaları belirli bir mesafede tutmaya yaramasına rağmen çatışmayı sonlandırma gücüne sahip değildi. Dahası, çoğu örnekte, o veya bu sebepten dolayı, sürekli ateş etmeyi amaçlayan piyade kıtaları bu işi gerekli düzen ve devamlılık içinde icra edemiyorlardı. Bilhassa tüfekçi askerlerin yeterli sayıda olmadığı durumlarda, piyadeyi feci akıbetinden kurtarmaya yarayacak kudrette bir ateş gücü doğmuyordu. Bir kez daha Evliya Çelebi'ye dönülürse, 1663 Ciğerdelen çarpışmasının açılış vakitlerinde, karavul hizmetinde iken saldırıya

Mülverstedt, *Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg*, 1867, s. 142-154 içinde yayımlanmıştır. Rapor için bkz.: s. 147-151. J. Huldreich'in şu ifadesine dikkat ediniz: "... die Fußvölcker, die in den Graben und Hecken haben liegen sollen, hat man auf freyen Felde angeführet ..." (s. 149).

²⁸⁵ "Bizim ensemblede kafâdârımız sipâh olmayacak biz bunda bu kadar piyâdegân ayaklı nişleşek" (VII, s. 36).

uğrayan Kadızade İbrahim birlikleri, piyade neferlerini ortada bırakıp kaçmak zorunda kalmışlardı. Bu yaya askerler, muhtemelen Osmanlı askerî geleneklerinde son derece yerleşik bir uygulama olarak derhal “yedi kat” olup tüfek ateşi açarak kendilerini savunmaya çalıştılar. Ne var ki, bu “yaylım ateşi” cılız kaldı ve Osmanlı piyadesinden hayatta kalanlar artlarına bakmadan firara başladılar. Evliya Çelebi’ye göre, bu esnada İbrahim Paşa bir miktar atlıyla piyadeleri kurtarmaya niyetlenmiş olsa da, kendilerini yalnız bırakmamaları için feryat eden yayaları kendi kaderlerine terk etmek dışında elden bir şey gelmemiştir²⁸⁶.

Görünen o ki, 1660–64 Osmanlı-Habsburg çarpışmalarına katılan herhangi biri, bu dönemde piyade olarak savaşmanın ne tür kendine has zorlukları olduğunu gayet iyi biliyordu. M. Zrínyi-J. Hohenlohe birlikleri, 1664 kış seferinde Peç kalesinden Hırvat banının topraklarına geri çekilirken Osmanlı askerlerince uzaktan takip edilmişlerdi. Bu esnada hala Belgrad’ta bulunan Osmanlı askerî heyeti, Mühürdar Hasan Ağa’nın ifadesiyle, “kar içinde piyâdenin hâli bellidir” diyerek düşman kuvvetlerinin dönüş yolunda çok zayıf vermesini bekliyorlardı²⁸⁷. Gene de, herhalde, savaş meydanında bir başına kalan tüfekçi piyadenin nasıl çaresiz bir duruma düştüğünü 1663 Ciğerdelen çarpışmasından daha iyi anlatan örnek az bulunur. Uyvar kalesi komutanı Ádám Forgách, garnizonu oluşturan muhtelif birlik kumandanlarını güç bela Tuna’yı geçmeye uğraşan Osmanlı kuvvetleri üzerine bir baskın tertip etmeye ikna ettiğinde²⁸⁸, yanına takriben 6000 kişilik bir güç alıp yola koyulmuştu. Bu kuvvetin büyük kısmı süvari birliklerinden müteşekkil olsa da, en az 500 tanesi seçmece Avusturya piyadelerinden

²⁸⁶ VI, s. 181-183. 1642 Edgehill Savaşı, ortalıkta süvari kalmadığı anlarda, piyadenin tek başına nasıl aciz hallere düşebileceğinin iyi bir örneğidir. Fairfax alayı, bu savaşta, düşman süvarisi tarafından ezilip geçilmeden önce sadece bir kez ateş edebilmişti (C. Jörgensen, M. F. Pavkovic, R. S. Rice, F. C. Schneid, C. Scott, **Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ (Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler) 1500–1763**, Cilt II, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 92-95).

²⁸⁷ **Cevâhirü’t-Tevârih**, s. 224.

²⁸⁸ Á. Forgách, Osmanlı ordusunun nehir geçişi esnasında irtibat kopukluğu yaşadığı istihbaratını alınca bir saldırı düzenleme niyetini beyan etmişti. Bununla birlikte, toplanan mecliste Á. Forgách’ın fikrine karşı çıkanlar da vardı. Bunların başında gelen Alman süvari komutanı Albay Walther, kendisine verilen talimatların sadece kale müdafaasına katkı vermek olduğunu söylüyordu. Bu müzakerelerle birkaç gün kaybedildi. Walther, alayının bir kısmını bu baskına tahsis ettiği halde kendisi kalede kaldı (P. Rycout, **The History of the Turkish Empire**, s. 141).

ibaret 1000 kişilik bir tüfekçi kıtası da ihmal edilmemişti²⁸⁹. Gelgelelim, Uyvar garnizonu Ciğerdelen'e vardığında, Á. Forgách'a ulaşan istihbaratın hatalı olduğu ortaya çıktı. Sözüm ona taşan nehrin azgın sularına kapılan köprü'nün, Osmanlı öncü kuvvetlerini ana birliklerden koparıp kolay bir yem haline getirmesi bekleniyordu; fakat müttefik askerleri karşılarında çok daha kalabalık bir Osmanlı kuvveti buldular. Osmanlı ordu yönetimi, Á. Forgách'ın baskın seferinden haberdar olduğundan köprü inşaatına hız vererek nehri geçen ilk birliklerin yardımına taze kuvvetler yollamıştı²⁹⁰. Tuna kıyılarında vuku bulan çarpışmada Avusturyalı ve Macar piyadenin serencamına gelinirse, bunlar, tüfeklerini tekrar doldurdıkları esnasında üç bölük Macar süvarisi tarafından korunacaklardı²⁹¹. Á. Forgách kuvvetleri arasında Walther "kürassier" alayından ayrılan 600 kişilik bir süvari müfrezesi bulunduğu halde, büyük ihtimalle, ağır zırhlı süvariler taarruz hamleleri için kullanılacağından tüfekçi piyadelerin muhafazası hafif Macar atlılarına bırakılmıştı. Ciğerdelen'de yaşananları Almanların bakış açısıyla aktaran Albay Walther'e bakılırsa, mağlubiyetin baş müsebbibi, daha ilk sıcak temas anında kaçmaya koyulup Almanları muharebe meydanında tek başlarına bırakan Macar süvarisiydi²⁹². Gerçi Alman süvarisi, son ana değin yiğitçe dövüşmeye devam etmişti²⁹³; ama süvari korumasından mahrum kalan piyadelerin sonu hiç iyi olmayacaktı.

Osmanlı askerî heyeti, Á. Forgách birliklerinin yenilgiyi kabullenip kaçmaya başladıklarını gördüğünde, geride kalan piyade neferlerin icabına bakmanın pek zor olmayacağını bilmişti. Osmanlı kaynaklarına göre, Ciğerdelen çarpışması sonrasında ölü

²⁸⁹ Albay Walther, Ciğerdelen'de bizzat bulunmadığı halde, çarpışmada yaşananları tayin ettiği süvari komutanından dinlemiş olmalıdır. Á. Forgách'ın kaleden çıkış anına şahsen şahit olması elbette doğaldır. Büyük ihtimalle Walther'ın kaleminde çıkan 8 Ağustos 1663 tarihli rapor için bkz.: **Warhafftiger Bericht/ auß unterschiedlichen Extract-Schreiben zusammen getragen /Welcher Gestalt zwischen den Christen und Türcken den 8. Aug.St.n. eine Recontre für Neuhäusel gehalten worden**, Gedruckt im Jahr 1663, 1. rapor.

²⁹⁰ Köse Ali Paşa, Anadolu beylerbeyi Yusuf Paşa ve birkaç oda yeniçeri ile takviye edilen Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa, köprü'nün tamamlanmasının hemen ardından karşı yakaya geçtiler (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 151; Osman Dede, s. 12; Evliya Çelebi, VI, s. 175-176).

²⁹¹ "... die Fuss Völcker bis sie wieder geladen zu beschützen ..." (G. Kraus, s. 336).

²⁹² "Die Ursach dieses Verlusts seind die Ungarn /welche so bald bey dem ersten Angriff sich gewendet /außgerissen/ und die Teutschen im stich gelassen" (**Extract-Schreiben**, 1. rapor).

²⁹³ Walther süvari alayından ayrılan 600 kişilik kuvvetin başında Ciğerdelen çarpışmasına katılan süvari komutanı ("Rittmeister von dem Waltherischen Regiment"), takdim ettiği raporda, muharebe esnasında yeterince metin dövüşüklerini, bu uğurda bolca kayıp verdiklerini ve savaş meydanını en son terk edenler arasında olduklarını kanıtlamaya çalışır (**Extract-Schreiben**, 2. rapor).

veya diri olarak ele geçirilen piyade sayısı, batılı me hazların kaydettiğinden biraz daha fazladır. Herhalde iki kaynak grubu arasında oluşan fark, muzaffer askerlerin kazandıkları zaferi süsleme gayretinin yanı sıra, savaşın hengâmesinde atını kaybeden askerlerin – belki de Á. Forgách kuvvetleri saflarında vuruşan *dragoon* neferlerinin – doğrudan yaya kaydedilmesinin sonucuydu. Erzurumlu Osman Dede, düşman atlısının geldiği yoldan geri döndüğünü gururla yazdığı satırlarda, muharebe meydanında bir başlarına kalan 2000 “piyâde kâfir”den bahsederken bunları katletmenin işten bile sayılmayacağını söylüyordu²⁹⁴. Mühürdar Hasan Ağa, Uyvar kuşatması başladıktan bir müddet sonra R. Montecuccoli komutasında Osmanlı ordusunu taciz etmekle görevlendirilen bir Habsburg kuvvetinden ele geçirilen mektupların muhtevasını naklederken daha kesin rakamlar verir. Buna göre, Ciğerdelen’de hayatını kaybeden müttefik sayısı 3–4000 arasında olduğu halde, bunlardan 700’ü “Nemçe” ve 800’ü Macar tüfekçileriydi²⁹⁵. Daha önemlisi, Osmanlılar, süvari yoldaşları tarafından terk edilen yaya tüfekçilerin askerî anlamda denklemin dışına itildiğinden o denli emindi ki, Köse Ali Paşa, Kaplan Mustafa Paşa, Anadolu valisi Yusuf Paşa ve Budin valisi Hüseyin Paşa, düşman piyadesini görmezden gelip kaçan süvari birliklerinin peşine takıldılar. Fındıklılı Mehmed Ağa’ya bakılırsa, bu takip son derece olumlu sonuç vermişti. Altı saatlik bir kovalamacadan sonra varılan nehir kenarında kısıtılan düşman atlılarının bir kısmı, burada kılıçtan geçirildi. Aralarında Á. Forgách’ın bulunduğu bir kitle ise, bin bir zahmetle akarsuyun karşısına geçip canlarını kurtarmayı bildiler²⁹⁶.

Nereden bakılsa, neredeyse 2000 kişilik hatırı sayılır bir tüfekçi gücü, süvari desteğini yitirdikleri andan itibaren çarpışmanın seyrine etki edecek bir hamlede bulunamamışlardı. Bu tüfekçilerin muharebe alanına nasıl dağılmış vaziyette oldukları bilinmediğinden taktik davranışları hakkında bir değerlendirmede bulunmak zordur. Bununla birlikte, ister münferit müfrezeler halinde, ister topluca aynı hat üzerinde

²⁹⁴ “ ... biraz muhârebeden sonra düşmân yine havf u hirâs müstevlî olmağın atlasu geldiklerin yola gürîzân olup meydân-ı ma’rekede iki bin kadar piyâde kâfir kalup mezbûrların katli yaya olduğu cihetden âşândır” (Osman Dede, s. 12).

²⁹⁵ *Cevâhirü’t-Tevârih*, s. 169.

²⁹⁶ *Silâhdâr Târîhi*, I, s. 260-261; *Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad*, vr. 10b-11a. Muharebeye katılan Walther süvari alayı komutanı, Osmanlı kuvvetlerince Uyvar’a kadar takip edildiklerini teyit eder (*Extract-Schreiben*, 2. rapor).

bulunmuş olsunlar, Osmanlı saldırısı karşısında caydırıcı bir ateş gücü yaratamadıkları aşikârdır. Bu yetersizlik hali, ateş gücünün asgarî miktarda belirli bir noktada toplanıp eşgüdümlü bir tarzda kullanılmadığı durumlarda erken modern tüfekçilerin geleneksel silahlarla mücehhez birlikler karşısında hala çaresiz olduğunu teyit eden sayısız örnekten biridir. En nihayetinde, bu tüfekçi askerlerin bir bölümü çatışmalar esnasında Osmanlı silahlarına kurban gitse de, büyük çoğunluğu umutsuzluğa yenik düşerek silahlarını Osmanlı askerlerine teslim etmeyi seçmişlerdi²⁹⁷.

2. 3. 1663–1664 Savaşlarında Osmanlı Süvarisi

Erken modern dönemde, başlıca iki etken, geleneksel ortaçağ ordularının süvari ağırlıklı terkiibinden ateşli silahlarla mücehhez piyade kıtalarının daha kalabalık olduğu ordulara giden yolu açmıştır. Bunlardan ilki, ateşli silahların savaş meydanlarının çehresini değiştirerek süvari hücumlarının değerini azaltmış olmasıdır. İkincisi ve belki de daha önemlisi, nüfus artışı ve merkezî devletlerin tasarrufuna geçen malî kaynakların artışıyla beraber daha fazla insanın askerî amaçlarla mobilize edilebilmesidir. Ne var ki, ordu mevcutları arttıkça, her bir neferi ağır zırhlar, bakımlı savaş atları ve imalatı uzun yıllar alabilen konvansiyonel silahlarla donatabilme imkânı kalmamıştır. Bu yüzden de, süvari birlikleri, ya ortadan kalkmış, ya da yeni görev tanımlarıyla birlikte şekil değiştirmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı atlılarının erken modern dönemde yaşadığı serencamın aşağı yukarı aynı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, taktiksel değişimin süvari kıtalarının askerî değerini azalttığı iddialarına şüpheyle bakılmalı; en azından 17. yüzyılda, atlı savaşçıların, hem muharip hücum kıtaları, hem de çeşitli taktik vazifeleri yerine getiren hafif atlılar olarak büyük önem taşımaya devam ettikleri kabul edilmelidir.

²⁹⁷ Silahdâr Târîhi, I, s. 261.

2. 3. 1. Osmanlı Ordusunda Değişen Roller: 1663–1664 Savaşlarında Osmanlı Hafif Süvarisi

Batı askerî tarihçiliği, geleneksel anlatımında, zırhlı süvari taarruzlarının muharebede son sözü söylediği ortaçağ savaşlarının yerini kitlesel ateş gücüne dayalı kalabalık piyade mücadelelerine bıraktığı erken modern dönemle birlikte, atlı savaşçıları askerî manzaranın dışına itme eğiliminde olagelmıştır. Süvariler, bu anlatım tarzında, tabiri caizse, o ihtişamlı geçmişlerinin sadece silik birer gölgesi olarak etkin muharip unsurlar olmaktan çıktıkları gibi, ordu terkinde piyadeler aleyhine istikrarlı biçimde azalan, miadı dolmuş bir ortaçağ kurumu muamelesi görmeye başladılar. Ne de olsa, 16. yüzyıldan itibaren savaş meydanlarına hâkim olan ateşli silahlar, kuşatma harekâtları ve mevzi savaşlarının muharebe sahnesini esaslı surette değiştirmesiyle beraber atlı birliklerin taktik rollerini yeniden tanımlama zorunluluğunu doğurmuştu. Düzenli tüfekçi kıtalarına karşı toplu süvari hücumuna kalkışmak, sonucu önceden belli bir çılgınlık addedildiğinden süvari neferinin cephedeki varlığı sorgulanır hale gelmişti. Askerî devrim kuramının klasik yorumunca desteklenen bu anlayışa göre, süvari kıtaları, nihayet ortadan kalkacakları 20. yüzyıla değin cephe gerisinde keşif kolları tertip etmek, istihbarat toplamak, ordugâhların etrafında devriyeye çıkmak ve muharebe hattının gerisine sarkıp düşman ağırlıklarını yağmalamak gibi tali vazifelerle yetinmek mecburiyetinde kalacaklardı.

Tarihî gelişim açısından düşünüldüğünde, bu bakış açısının haklılık payı taşıdığı söylenebilir. Durağanlaşan savaş meydanı ve uzayan cephe mücadeleleri, atlı birliklerin üstleneceği askerî rollerin yeni baştan belirlenmesini gerektiriyordu. Keza askerî teşkilatın bütünü ele alındığında, silâh altında tutulan neferlerin toplam sayısında piyadeler lehine bir artış söz konusuydu. Ne var ki, yaya askerlerin kalabalık mevcudu, esas itibarıyla, sınır hatlarında fazlalaşan müstahkem yapıları muhafız bölükleriyle doldurma ihtiyacından neşet etmişti. Kale garnizonları, görev tanımları icabı bolca piyade ihtiva ettiği halde, sıra sahaya çıkacak sefer orduları teşkil etmeye geldiğinde

süvariler yine sahne alıyorlardı²⁹⁸. Dahası, 17. yüzyılın ilk yarısında, ateşli silahlar çağının savunmacı doğası sabit mevzilere yerleşen birliklere büyük bir avantaj sağladığından nispeten uzun soluklu sefer stratejileri tasarlamak çok önemli hale gelmişti. Bu sebeple keşif gezileri, ufak çaplı taciz çarpışmaları ve perdeleme operasyonları için sürat ve çeviklik anlamına gelen hafif atlı birliklere sahip olmak fark yaratan bir üstünlüğe dönüşmeye başladı. Bu durum, 17. yüzyılın sonlarından itibaren, “batı tarzı savaş” a aykırı doğulu unsurların başta İspanya ve Avusturya Habsburgları olmak üzere batılı ordulara sızmasına yol açtı²⁹⁹. En nihayetinde, gayrinizamî harpte uzmanlaşan hafif süvari kıtaları, hüsarların 18. yüzyıl Prusya ordusunun daimî bir parçası haline dönüşmesinde olduğu gibi³⁰⁰, Orta ve Doğu Avrupa’dan kaynaklanan bir nevi kültürel melezlenme sayesinde mekanize tümenlerin doğuşuna kadar norm kabul edilen orduların yapısal uzuvlarından biri oldu³⁰¹.

Osmanlı süvari savaşçılığı, ilk günden beri ana hatlarıyla yukarıda tarif edilen tekâmül çizgisini takip etti. Geleneksel Osmanlı askerî teşkilatında, nispeten daha ağır süvariler sayılabilecek altı bölük halkı dışında, eyalet kuvvetlerinin sefere çok sayıda hafif atlı birlik halinde iştirak etmesi bekleniyordu. Bununla birlikte, Osmanlı askerî girişimleri, en geç 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ağırlıkla kale kuşatmaları ve kurtarma ordularıyla girişilen mevzi ele geçirme mücadelelerine dönüştüğünden tımarlı sipahilerin askerî statülerinin kadim günlerin imtiyazlarından arındırılması icap ediyordu. Şöyle ki, geleneksel Osmanlı askerî anlayışında, yörük ve müsellemler olarak kayıtlı haneler sefer ordularına nöbetleşe gönderdikleri geri hizmet kıtaları aracılığıyla top çekmek ve yolları temizlemek gibi emek yoğun işleri deruhte ediniyorlardı. Bu arada “zuemâ ve erbâb-ı timâra ancak cenk ü kıtâl hidmeti teklîf” edilebiliyordu³⁰². Ne var ki, 17. yüzyılın ikinci yarısında, yörük ve müsellemler teşkilatının fiilen ortadan kalkmış

²⁹⁸ S. Adams, “Tactics or Politics?”, s. 255-261.

²⁹⁹ L. Henninger, “Military Revolutions and Military History”, s. 12.

³⁰⁰ C. Jörgensen vd., **Erken Modern Çağ**, s. 118-120. Prusya ordusuna bağlı hüsar alaylarının 1757 Leuthen savaşındaki performansları için bkz.: s. 60-66. Leh kanatlı hüsarlarının 1683 Viyana kuşatmasında Osmanlı kuvvetleri üzerine yaptığı hücum için bkz.: s. 152-154.

³⁰¹ J. Black, **Rethinking Military History**, s. 68-71.

³⁰² Ayn Ali, s. 42-43.

olduğu devirlerde³⁰³, bu cinsten lojistik hizmetler kısmen tımarlı sipahilerin sırtına yüklenmiş görünmektedir³⁰⁴.

Daha önceden temas edilmiş bir örnekte, Karaman ve Sivas tımarlılarının Ösek köprüsünün tamiratında istihdam edilmek üzere Kibleli Mustafa Paşa'nın emrine tahsis edildikleri dikkati çeker³⁰⁵. Ne var ki, bu birliklerin harekete geçmekte geç kalmaları üzerine iki Dergâh-ı âlî çavuşunun görevlendirildiğine bakılırsa³⁰⁶, köprü inşaatında çalışma konusunda pek istekli olmadıkları tahmin edilebilir. Oysaki Evliya Çelebi'nin anlattıkları esas alınır, 1663-64 seferlerinde bir miktar yörük ahali yer almıştı. Bununla birlikte, 1663 güzünde, Osmanlı ordusu Uyvar'dan Novigrad istikametine ilerlerken Silçat menziline konakladığında, yörük taifesiyle birlikte Eflâk ve Boğdanlıların haricinde Bozok beyi de sancağı askeriyle balyemez topları çekmekle uğraşmıştı³⁰⁷. Zaten Eflâk ve Boğdan birlikleri, Budin valisi Hüseyin Paşa komutasında katıldıkları Leva çarpışmasındaki yetersiz katkıları bir kenara bırakılırsa, 1663-64 seferleri boyunca aslen top ve zahire nakli, hendek doldurmak için toprak sürme ve Uyvar kalesinin tamirâtı için toprak yığma gibi işlerle meşgul olmuşlardı³⁰⁸. Osmanlı askerî yönetimi, tımar ehlinde lojistik hizmetler beklerken bir hayli ciddi idi. Uyvar metrislerinde çalışmayıp top nakliyatında hizmet etmeyen Ahmed, Osmanlı idaresinin müdahalesiyle dirliğini bir isimdaşına kaptırmıştı³⁰⁹. Eserinde Anadolu menşeli sipahiler hakkındaki olumsuz kanaatlerini saklama gereği duymayan Evliya Çelebi, Uyvar kuşatmasının ilk günlerinde, top çeken “yörük etrâk” ve “topların salyasına me'mûr toprak sipâhîleri”nin çıkardığı yersiz gürültü patırtı yüzünden garnizon kuvvetlerinin Osmanlıların kuşatma çemberini daraltıp topları yaklaştırdıklarından haberdar olduğunu

³⁰³ Halime Doğru, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990, s. 50-54.

³⁰⁴ Hezarfen Hüseyin Efendi, neredeyse kelimesi kelimesine Ayn Ali'deki ibareyi tekrar etmesine karşın cephe faaliyetleri bambaşka bir duruma işaret eder (**Telhîsü'l-Beyân**, s. 118-119).

³⁰⁵ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 232-233; A.E. IV. Mehmed 7258 (evâhir-i Cemaziyelahir 1074/19-28 Ocak 1664).

³⁰⁶ SLUB Eb. 387, vr. 126a (evâsıt-ı Ramazan 1074/6-16 Nisan 1664)

³⁰⁷ Evliya Çelebi, VI, s. 230.

³⁰⁸ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 205.

³⁰⁹ A.E. IV. Mehmed 2764 (14 Rebiülevvel 1074/15 Kasım 1663).

söyler³¹⁰. 1663–64 yıllarında doğrudan hücum kıtaları olarak kullanılmayan birçok tımarlı sipahi, yine de, sefer organizasyonunun parçası olarak geri hizmetlerde istihdam edilmiş olabilirler. Peç alaybeyi, geçen bahardan beri Yenikale kuşatmasındaki metris hizmetleri dışında Bobofça ve Kanije kalelerinin tamirinde çalıştıklarını anlattığı arzuhalinde, sorumlusu olduğu “erbâb-ı timâr ve zuemâ” için eve dönüş izni talep etmişti. Peç tımarlıları, arzın orduya takdim edildiği 1664 Ekim’inde hala Kanije’de bulunuyorlardı; ama geçen seneki kış baskınında ateşe verilen hanelerini onarıp kışı karşılamak için memleketlerine dönmeleri büyük önem arz ediyordu³¹¹.

Osmanlı askerî teşkilatında tımar erbabının lojistik faaliyetlere kaydırılmaları 17. yüzyılın ortalarından çok daha önce başlamış olmalıdır. En kötü ihtimalle, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı atlı birliklerinin yeniçerilerle birlikte “metris hizmeti”ne koşuldukları açıktır. Osmanlı askerî geleneğinde sağlam yeri olan bir uygulamayı dile getiren P. Rycout, Osmanlı ordusunda hizmet eden tımarlı sipahilerin yanlarında gelirleri nispetinde üç veya dört sepet getirmekle mükellef olduklarını yazar. Çünkü bu atlılar, muharebe vazifelerinin yanı sıra toprak sürmek, taş taşımak, topçu bataryaları inşa etmek ve siper kazmakla da görevlidirler³¹². 1663–64 savaşlarında Habsburg kuvvetlerine komuta eden R. Montecuccoli, tımarlı sipahilerin kuşatmalar esnasında çalı demetleri derme, hendekleri doldurma ve metris kazma ameliyelerinde kullandıklarını müşahede etmiştir³¹³. Askerî istihkâmlar konusunda deneyimli bir uzman olan L. F. Marsigli, biraz daha tafsilatlı bir gözleme dayanarak yeniçerilerin ileri hatlardaki sıçan yollarında adım adım ilerlerken “sipahiler, zaim ve tımarlılar”ın arka hatlarda siper ve metrisler için sepet, çalı ve demet hazırlamakla meşgul olduklarını anlatır. Marsigli’ye göre, bunların doğrudan siper kazma işinde istihdam edildikleri örnekler de yok değildi³¹⁴.

Kuşatma eylemleri, 17. yüzyıl savaşlarının zaman ve emek tüketimi bakımından en büyük dilimini oluşturduğundan toprak işçiliğinde uzman insan

³¹⁰ Evliya Çelebi, VI, s. 191.

³¹¹ SLUB Eb. 387, vr. 135b (evâsıt-ı Rebiulâhır 1075/31 Ekim–10 Kasım 1664).

³¹² **The History of the Present State of the Ottoman Empire**, s. 328.

³¹³ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 504.

³¹⁴ **Stato Militare**, II, s. 138.

toplulukları ve askerî hayatlarının büyük bölümünü metrislerde geçiren yeniçerilere ilaveten mümkün olan herkesi bir şekilde istihdam etmek gerekebiliyordu. Büyük ihtimalle, bu ihtiyaçtan ötürü “toprak sürmek”le görevlendirilen sipahiler ağası Sunullah Ağa, 11 Eylül 1663’te “toprak”ta şehit olmuştu³¹⁵. Bizzat sipahiler ağasının muhasaranın istihkâm işleriyle ilgilendiği düşünülürse, ona tabi olan merkezî süvari alaylarının da kuşatma çemberini daraltmak için toprak taşımakla görevlendirilmiş olması oldukça doğaldır. Görünen o ki, dış istihkâmlarının kapladığı alan bakımından hayli geniş bir savunma yapısı olan Uyvar’ı kuşatabilmek için ordunun hemen her kademesinden adama ihtiyaç olduğu gibi “sipâhîler ve silahdâr ve ... birkaç sancak begi” de toprak taşıma nöbetine kaydedilmişti³¹⁶.

Evliya Çelebi, tımarlı sipahilerin kuşatma esnasında gerek duyulan araç gereçleri hazırlamada gördükleri hizmetleri nispeten canlı bir üslupla anlatır. Buna göre Uyvar muhasarasında, kale hendeğindeki suyun bir miktar boşaltılmasının ardından hendeğin toprak dolu torbalarla doldurulması ferman olunmuştu. Bunun için has ve tımar alan askerler, ulufelilerle birlikte, gelirleri nispetine göre belirli sayıda torba hazırlayacaklardı. En azından tımar erbabı ve zuema, “biner akçe başına” iki torba toprak hazırlamakla mükellef tutulmuştu. Ünsi Efendi³¹⁷ tarafından tutulan deftere birer birer kaydedilen torbalar için çadırlardaki döşemeler sökülmüş; çadırları tefriş eden kilim, kebe, keçe, ihramlar ve atların yem torbaları seferber edilmişti. Gelgelelim, bu torbalar, ilk başta, hendeği doldurmak için değil; kale duvarı seviyesine yükselen bir yığınak elde edebilmek amacıyla kullanılmışlardı. Evliya Çelebi’ye bakılırsa, sonradan hendeğin içini doldurabilmek için 2000 (!) boş araba ve 200.000 (!) kütük hendeğe

³¹⁵ “... sipâhîler agası Sun‘ullah Ağa toprak sürerken açık yerde bulunup karşudan küffâr kurşunıyla urub şehîd oldu” (**Cevâhirü’t-Tevârih**, s. 172); **Tarih-i Gilmanî**, s. 101; **Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, vr. 17b. Geliri Sunullah Ağa tarafından tasarruf edilen Antep’e bağlı İvril köyü, ağanın vefatından bir gün sonra Hasan’a tevcih edildi (MAD. 18214, s. 1, 9 Safer 1074/12 Eylül 1663).

³¹⁶ **Cevâhirü’t-Tevârih**, s. 171.

³¹⁷ Ordu kadısı Ünsi Efendi, ayrıca Uyvar’ın zaptından sonra kalenin tahririni gerçekleştirmişti. Uyvar tahririyle ilgili bilgiler için bkz.: Ahmet Şimşirgil, “1663 Uyvar Seferi Yolu ve Şehrin Osmanlı İdaresindeki Konumu”, **Anadolu’da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri**, 21 Mayıs 2001, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: “Globus” Dünya Basımevi, 2002, s. 79-98.

fırlatılmıştı. Kütük yığınının üstü, toprakla dolu torbalarla kaplanarak kalenin müdafaa noktalarına yönelik taarruzlar için geçiş yolları oluşturmak amaçlanıyordu³¹⁸.

17 Eylül'de, Köse Ali Paşa kolundan yürüyüşe geçen kuvvetler geçici bir süreliğine Aktabya'yı zapt ettiğinde, toplu taarruza kalkışabilmek için müsait şartlar oluşmuştu. İstihkâm duvarlarına tırmanabilmek için bin adet merdiven imal edilirken, tımar ehline bir kez daha 600.000 (!) torba, çit çubuğu ve tomruk hazırlamaları emredildi. Ertesi gün Aktabya'nın altına döşenen lağımın patlatılması sonucu tabyanın duvarları hendeğin içine yıkıldığında, Osmanlı topçuları, açılan gedikten boy gösteren toprak yığınlarını düzleştirebilmek için aralıksız ateşe başladılar. Bu arada tımarlı sipahilerden, 1000 akçelik gelir mukabili yüzer çit çubuk toplamaları istendi. Bu çubuklar, hücumla kalkan askerlerin kaleye girebilmeleri için hendeğin içindeki balçığın üzerinin döşenmesinde kullanılacaktı³¹⁹.

Tımarlı sipahilerin bir kısmının geri hizmetlere kaydırılmasının sebeplerinden biri, bunların askerî etkinlik açısından vurucu güçlerini yitirmiş olmaları olabilir. Habsburg elçisi Johann Philipp Beris, 1663 Haziran'ında, Belgrad'ta Osmanlı ordugâhını ziyaret ettiğinde müşahede ettiği Anadolu tımarlılarının askerî değerlerinin düşük olduğunu bildirmişti. Elçinin gözlemlerine göre, aralarında altmış yetmiş yaşını deviren ihtiyarlar bulunan tımarlı birlikleri, yalnızca kılıç ve mızraklarla zayıf biçimde teçhiz edilmiş atlılardan ibaretti³²⁰. Osmanlı hafif süvarisinin saldırı taktiklerini mızrak ve ciritlere dayandırması bu atlıların etkisiz üniteler olduğunu göstermese de, Osmanlı müverrihi Mustafa Zühdi, tımarlı askerlerden nadiren bahsettiği satırların birinde, dolaylı yoldan bu atlıların hafif teçhizatını teyit eder³²¹. Yine de, Anadolu tımarlıları hakkındaki olumsuz görüşlerin Köprülü devrinin konjonktürel şartlarıyla ilgili olabileceğini akıldan çıkarmamak gerekir. Habsburg büyükelçisi Walter Leslie, 1665 yılında Osmanlı sarayına yaptığı sefaret gezisinden dönüşte I. Leopold'e takdim ettiği

³¹⁸ Evliya Çelebi, VI, s. 195.

³¹⁹ Evliya Çelebi, VI, s. 203-204. Aktabya için batı kaynaklarında geçen Friedrich tabyasına bkz.: **Journal der Anno 1663**, s. 6-7; Thomas Mabb, **A Brief Chronicle of the Turkish War, From July to January 1664. Together with his Imperial Majesties Reasons for the undertaking of the War, and a Map for the better understanding of the Story**, London 1664, s. 25-26.

³²⁰ A. Huber, s. 571-572.

³²¹ "... zuemâ ve erbâb-ı timârî yât u yarakları ve cümle silâh ve mızrakları ..." (Mustafa Zühdi, vr. 35a).

gizli raporunda, doğu vilayetlerinden gelen birliklerin Türkler arasında pek itibarlı bir yere sahip olmadığını yazar. Bunların Macaristan cephesinin soğuk hava şartlarına alışkan olmadıkları ve bu sebeple imparatora karşı verilen son savaşta iyi iş çıkarmadıkları söylenmektedir³²². Bununla beraber Habsburg elçisi, Osmanlı yönetiminin Habsburg sınırında görev yapan paşaları doğudakilere nazaran el üstünde tuttuğunu da belirtir³²³.

Hakikaten de, tımar teşkilatının seçkin unsurları, tezin ilgili bölümünde işaret edildiği gibi, hâlihazırda bir ümera kapısında hizmet etmekte olabileceğinden alaybeylerinin komutasında bir araya gelen tımar erbabı askerî nitelikleri zayıf insanlardan mürekkep olabilir. 17. yüzyılın ortalarında, bu durumla bağlantılı olarak belirli bir yöredeki tımarlı sipahileri mobilize etmekle mükellef alaybeyleriyle hiyerarşik yapıda bunların amiri olan bey ve paşalar arasındaki idarî bağların görece gevşediği iddia edilebilir. 1663–64 sefer yıllarına ait bazı örnekler, tımarlı askerlerin cephe gerisindeki bölgeleri muhafaza etmekle vazifelendirilmelerinde olduğu gibi, mazisi hayli eskilere uzanan köklü uygulamaların devamından ibarettir³²⁴. Ama her halükarda, askerî seferberlik yıllarında düşman tacizine açık olduğuna inanılan muhitlerin korunması için geride bırakılan tımarlı askerler, Osmanlı sahra ordusuna katılan tımarlı sipahi sayısının sınırlı kalmasına sebep olacaktır. Bu hususa dair en açıklayıcı örneklerden birinde, Sirem mutasarrıfı İbrahim'den Pojega ve Sirem sancaklarından orduya katılması beklenen tımarlı sipahinin 800–1000 kişiyi bulmadan Ösek köprüsünden geçmelerine müsaade edilmemesi isteniyordu. Ne de olsa, bu havali Hırvat akıncıların sürekli tehdidi

³²² "... die Asiatische werden von den Türckhen selbst nicht sonderlich æstimirt, dann Sie können das Regenwetter, und die Kälte gar schwehr ausdauern ..." ("Geheimbe Relation", s. 321).

³²³ "Die Türckhn æstimiren die Basen, vnd andere Capi gegen Euer May. Gränizen mehr als die andere, die gegen Persien, vnd Selben ländern sein." ("Geheimbe Relation", s. 322).

³²⁴ Bosna vilayetinin muhafazasıyla görevlendirilen Pojega tımarlıları (SLUB Eb. 387, vr. 50b, evâil-i Safer 1072/26 Eylül–5 Ekim 1661); Tımişvar tımarlılarının Erdel'de bulunan Küçük Mehmed Paşa'nın yanına gönderilmeleri (vr. 99a, evâil-i Ramazan 1073/9–18 Nisan 1663); "3000'den aşağı" Silistre tımarlılarının Özi muhafazası için Süleyman Paşa'nın emrine tahsis edilmeleri (vr. 101a, evâil-i Şevval 1073/9–18 Mayıs 1663); Bosna serhaddında görevli İzvornik ve Kilis tımarlıları (vr. 102b, evâil-i Şevval 1073/9–18 Mayıs 1663); Tımişvar tımarlılarının Varat kalesi muhafazasında görevlendirilmeleri (vr. 103b, evâsıt-ı Şevval 1073/18–28 Mayıs 1663); Hersek alaybeyi Haydar'ın muhafaza hizmeti (vr. 117b, evâil-i Şaban 1074/28 Şubat–8 Mart 1664).

altında olduğundan, bu askerlerin Ösek kasabası ve etrafındaki köylerin muhafazası için geride kalmaları uygun olacaktı³²⁵.

Tımarlı sipahiler, doğrudan sefer hizmetiyle mükellef tutuldukları takdirde, genellikle mevcut bir askerî kuvvet içinde destek kıtaları hüviyetine bürünüyorlardı. En kayda değer örneklerden birinde, İzvornik tımarlıları, 1663–64 seferleri boyunca İzvornik sancakbeyi ortalarında hiç görünmediği halde, “kânûn olduğu üzre cebelüleriyle Nemçe seferine” katılmaları emrini aldıkları 28 Mayıs–6 Haziran 1663 tarihinden itibaren cephe hattında çok çeşitli vazifeler yerine getirmişlerdi³²⁶. İzvornik alaybeyi, bu dönemde kendisine tevdi edilen askerî görevlerin büyük çoğunluğunu, Osmanlı sahra ordusuna Ösek’te katılan Bosna alaybeyi İsmail’le birlikte gerçekleştirdi³²⁷. Bosna tımarlıları, bu yıllarda Bosna vilayetini tasarruf eden meşhur Köse Ali Paşa veya St. Gotthard savaşında hayatını kaybedene değin sefer planlamasının önde gelen şahsiyetlerinden biri olan İsmail Paşa orduda olmasına rağmen çoğu vakit müstakil bir askerî birim olarak faaliyet gösterdi. İzvornik ve Bosna tımarlıları, 1664 Ocak sonlarında, Zrínyi-Hohenlohe kuvvetlerinin Osmanlı sınırlarına saldırdığı anlaşıldığında hep birlikte Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa’nın komutasına bağlanmışlardı³²⁸. Osmanlı kuvvetlerinin 1663–64 kışında yeniden kışlağa çekildikleri günlerde, bu tımarlılar Çirmen havalisindeki kale ve palankaları muhtemel bir düşman baskınına karşı korumakla görevlendirilmişlerdi³²⁹. Ne var ki, aynı tımarlı birlikleri, daha görev yerlerine intikal edemediği gelen yeni bir talimatla Pojega’yı muhafaza etmekle görevlendirilen Kaplan Mustafa Paşa’nın komutasına tahsis edildiklerinden ondan gelecek emirleri beklemeye koyuldular³³⁰. Nihayet, Bosna alaybeyi, Nisan 1664’te

³²⁵ SLUB Eb. 387, vr. 108a (evâil-i Zilhicce 1073/7–16 Temmuz 1663).

³²⁶ SLUB Eb. 387, vr. 103b (evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663).

³²⁷ SLUB Eb. 387, vr. 102a (evâil-i Şevval 1073/9–18 Mayıs 1663).

³²⁸ Albertina-B. Or. 295, vr. 7b (evâhir-i Cemaziyelahir 1074/19–28 Ocak 1664).

³²⁹ SLUB Eb. 387, vr. 114a (23 Receb 1074/20 Şubat 1664).

³³⁰ SLUB Eb. 387, vr. 117a (evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664). 1663 Ocak’ın son günlerinde, Zigetvar’ın kuşatma altına alınmış olduğu haberinin ulaşması, Osmanlı ordugâhında büyük bir telaş havasının doğmasına sebep olmuştu. Fazıl Ahmed Paşa, ilk başta, Ösek’te bulunan Halep valisi Mehmed Paşa, Kaplan Mustafa Paşa, İstolni Belgrad ve Yanova paşaları ve İzvornik tımar erbabını kışlaklardaki Tatar askerleriyle birleştirip kale savunmasına yollamak istediye de, müttefik kuvvetlerin hızlı davranması sonucunda bunlar ancak bir halas ordusu şeklinde teşkil edilebildiler (**Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 220).

Bosna valisi İsmail Paşa kuvvetlerine iltihak etmek üzere yola koyulduğunda İzvornik tımarlıları da onlarla beraber hareket etme emri aldılar³³¹.

Keza Silistre beylerbeyi Can Arslan Paşa, vilayetindeki savaşçıları bir araya getirip Osmanlı ordusuna katılma emri aldığıında, zuema dışındaki tımar ehlini başında bulunduğu kuvvete dâhil etme imkânına sahip olmamıştı. Bu tımarlılar, Özi muhafızı Süleyman Paşa'nın hizmetinde görevlendirilmiş olduklarından 1663–64 seferlerinde Osmanlı ordusuyla birlikte faaliyet gösteremeyeceklerdi³³². Belgenin ifadesini aktarmak gerekirse, bu durumda, Can Arslan Paşa'nın serdarlığında, Osmanlı sadrazamıyla buluşmak üzere Belgrad'a doğru yola koyulduğunda “yarar âdemleri ve mükemmel kapu”su dışında yalnızca zeamet sahipleri bulunuyordu³³³.

Görüldüğü kadarıyla, bu dönemde paşa ve beylerin doğrudan şahıslarına tabi nispeten kalabalık askerî kafiler bulundurmaları, sancak askerlerini askerî ihtiyaçlar doğrultusunda alaybeylerinin komutasında hareket eden müstakil ünitelere dönüştürmüştü. En bariz örneklerden biri, Niğbolu sancağı askerlerinin Osmanlı-Habsburg savaşları boyunca üstlendikleri rollerin çeşitlilik ve mahiyetidir. 1663 Ciğerdelen çarpışmasında, Niğbolu mutasarrıfı Kadızade İbrahim Paşa, Tuna nehrinin öte yakasına geçen Osmanlı birliklerini korumak için gözcülük ve devriye vazifesini yerine getirirken Á. Forgách birliklerini karşılayan ilk Osmanlı kuvveti olmuştu. İbrahim Paşa, alelacele tertip ettiği muharebe düzeninde, tüfekli birliklerden mürekkep atlı ve piyade neferlerini kendi yanında tutarken ileri yollanan Niğbolu tımarlılarına ilk hücumun hızını kesmeyi amaçlayan bir perdeleme operasyonu düşmüştü³³⁴. Evliya Çelebi, çarhacı namıyla en dış hattı teşkil etmesi beklenen tımarlıların 3000 kişiyi bulduğunu söylese de, birçok başka örnekte de yaşandığı gibi, seferber edilmelerinde daha en baştan beri güçlük çekilen Niğbolu tımar ehlinin bu sayıya ulaşması mümkün değildir³³⁵. Niğbolu sancağı, Uyvar metrislerinde infaz edilen Kadızade İbrahim

³³¹ SLUB Eb. 387, vr. 124b (evâsıt-ı Ramazan 1074/6–16 Nisan 1664).

³³² SLUB Eb. 387, vr. 100a (evâsıt-ı Ramazan 1073/18–28 Nisan 1663); vr. 104a (evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663).

³³³ SLUB Eb. 387, vr. 104b (evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663).

³³⁴ Evliya Çelebi, VI, s. 177.

³³⁵ SLUB Eb. 387, vr. 103b (evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663).

Paşa'nın ardından Mahmud Paşa'ya tevcih edildiğinde, sancak tımarlılarının komutası ile yeni "Niğbolu paşası"nın askerî maiyeti arasındaki bağ, kâğıt üzerindeki hiyerarşik emir-komuta zincirine rağmen tamamen koptu. Mahmud Paşa, 1664 Haziran'ında, Yenikale kuşatmasında emrine tahsis edilen 1000 kişilik bir Arnavut tüfekçi piyade kıtasının başında savaşırken Niğbolu zeamet ve tımar sahipleri, kaç kişilik bir kitle oldukları yine şüpheli olsa da, alaybeyleri komutasında Varat kalesinin muhafazasını sağlamakla meşguldüler³³⁶. Demek ki, Niğbolu tımarlılarının kuzeye doğru yola çıktığı günlerde, "mükemmel ve mürettep kapu"su ve "yarar ve müsella" adamlarıyla Zemun sahrasına inen Mahmud Paşa³³⁷, Osmanlı birliklerinin kışlaklarda bulunduğu dönemde, masrafları devlet hazinesinden karşılanan sekban askerlerinden bir kapı teşkil etmişti. Niğbolu tımar erbabı, en kötü ihtimalle, 1665 Temmuz ortalarına kadar Varat'ta hizmet ettikten sonra memleketlerine dönmeyip bu kez Akkırman havalisinin korunmasına katkı vermek için Süleyman Paşa'nın komutasına girmişlerdi³³⁸.

Bununla birlikte Osmanlı süvari birlikleri, çağdaşı askerî teşkilatlarda olduğu gibi, sefer organizasyonu ve askerî planlamanın önde gelen unsurları olmaya devam ettiler. Zaten daha intizamlı ve nispeten daha ağır teçhizatlı olan kapıkulu süvarisi, askerî hizmetlerini genellikle piyade kıtalarıyla işbirliği içinde yürütüyordu. Yeniçeriler, Uyvar kuşatmasında metrislere girdiklerinde "altı bölük sipahisi"ne muhasara hattının arkasında "kafadâr" olma vazifesi verilmişti. Kuşatma birliklerini kale müdafilerinin huruç harekâtlarına karşı emniyete alma amacını taşıyan bu kadim uygulama, Evliya Çelebi'nin sözcükleriyle "kânûn-ı pâdişâhî" idi³³⁹. Osmanlı merkezî süvari alayları, Yenikale kuşatmasında da, bu sefer muhtemelen paşa kapılarında hizmet eden atlı yoldaşlarının refakatinde gece gündüz siperlerin gerisinde nöbet tuttular³⁴⁰. Bu koruma tedbiri, Osmanlı askerî pratikleri bakımından standart bir uygulama olsa da, anlaşıldığı kadarıyla, bazı hallerde süvarilerden daha dikkatli olmaları isteniyordu. Nitekim Uyvar kuşatması sürerken Pojon (Pozsony/Bratislava) civarından elde edilen istihbarat, R.

³³⁶ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 263; SLUB Eb. 387, vr. 117a (evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664).

³³⁷ SLUB Eb. 387, vr. 119b (evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1664).

³³⁸ SLUB Eb. 387, vr. 147a (evâsıt-ı Zilhicce 1075/4–13 Temmuz 1665).

³³⁹ Evliya Çelebi, VI, s. 192.

³⁴⁰ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 258.

Montecuccoli yönetiminde bir Habsburg kurtarma ordusunun yaklaşmakta olduğu malumatını ihtiva ettiğinden sipahilere gece gündüz yeniçeri metrislerinin gerisinde “pür-silâh” durmaları emredilmişti³⁴¹. Altı bölük sipahisi, yeniçerileri Rába nehri kıyısında kazdıkları ilk siperleri terk edip ilerlediklerinde de yalnız bırakmamışlardı. Piyade tüfekçiler, “bir ok menzili” mesafede yeni bir müdafaa hattı tesis edene değin “cemî’i sipâhân-ı silâhşorânlar yeniçeri enselerinde kânûn üzre kafâdârlık ederek zü’l-cenâhayn-vâr mevc mevc durdular.³⁴²”

Kapıkulu süvarileri muharip kıtaların aslî bir parçası olarak faaliyet gösterirken, tımarlı sipahiler, piyadelerin deruhte etmesi imkânsız bazı askerî rollerin yerine getirilmesiyle yükümlü olan hafif atlı birlikler olarak hizmet ediyorlardı. Hafif süvari, R. Montecuccoli’nin tarifinde, baskınlar tertip etme, ana orduya eşlik ve öncülük etme, düşman arazisini tahrip etme, bozulan düşman birliklerini kovalama gibi vazifelerin yanı sıra, hasım orduyu huzursuz ederek onları her vakit silâh altında bulunmaya mecbur bırakarak yormak gibi bir işleve de sahiptir³⁴³. Osmanlı hafif süvarisi, Tatar atlılarıyla birlikte, Habsburg komutanın hafif atlı birliklerden beklediklerini büyük ölçüde karşılama meziyetine sahipti. R. Montecuccoli, bir keresinde, St. Gotthard savaşından önce süvari komutanı Sporck’u istihbarat toplaması için 2000 kişilik bir atlı birliğin başında Osmanlı ordugâhına doğru yollamıştı. Bununla birlikte Osmanlılar, her zaman uyguladıkları başarılı devriye sistemi icabı, sayıları bazen 5-6000’i bulan hafif atlı güruhlarını, ana ordugâhtan pek uzaklaşmayacak şekilde etrafa dağıtmışlardı. Bu devriye atlıları, acil durumları bildirebilmek için aralarında önceden tayin ettikleri birtakım işaretlerle haberleşiyorlardı. Albay Sporck, kaçınılmaz olarak bu devriye birliklerinden birine denk geldiğinde, Osmanlı atlıları öylesine çabuk bir biçimde çoğalmışlardı ki, R. Montecuccoli’ye sorulursa, Sporck’un kayıp vermeden geri dönebilmiş olmasını başlı başına bir başarı telakki etmek gerekiyordu³⁴⁴.

³⁴¹ Evliya Çelebi, VI, s. 204-205.

³⁴² Evliya Çelebi, VII, s. 34.

³⁴³ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 473.

³⁴⁴ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 398-399.

Evliya Çelebi, Habsburg komutanını teyit edercesine, Uyvar kuşatmasının sürdüğü günlerde tımarlı sipahilerin ne tür askerî hizmetleri yerine getirdiğine dair örnekler verir. Yeniçeri, cebeci ve topçu bölüklerinden mürekkep kapıkulu neferleri, metris kazıp sıçan yollarını ilerleterek kalenin dış istihkâmlarını etkisiz bırakmaya çalışırken, her biri birer batarya işlevi gören paşa kolları, kapı halklarıyla kuşatma çemberini daraltmaya çalışıyorlardı. Kapıkulu süvarisi, önceden belirtildiği gibi, kuşatma işleriyle meşgul piyadeleri korumak ve siperlerdekilere bir baskına kurban gitmesini engellemek için seyyar bir koruma kalkanı tertip etmişlerdi. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, bu arada etrafa dağılan sancak beyleri, Uyvar kalesinin dört tarafında devriye gezip otluğa giden at, oğlan ve karakullukçuların can güvenliğini temin etmekten sorumlu tutulmuşlardı³⁴⁵.

Osmanlı hafif süvarisinin aslen ordugâhın ve muhasara hatlarının güvenliğinden sorumlu olduğu aşikârdır; ama yine de, bazı durumlarda, tımarlı sipahilerin Tatar birlikleriyle birlikte istihbarat toplamak ve esir almak için nispeten uzak mesafeler kat ettikleri söylenebilir. Örneğin Uyvar kuşatmasını kaldırmak amacıyla bir Habsburg ordusunun yaklaştığı haberini getirenler, yukarıda temas edildiği üzere, Pojon'a kadar ilerleyip burada bazı esirler ele geçiren "Maraş gazileri" olmuştu³⁴⁶.

En nihayetinde, sıcak çatışma anlarında askerî kıymetleri ne olursa olsun, lojistik imkânların elverdiği ölçüde fazla askerî kuvveti seferber etmek en az iki sebepten ötürü önemli görünmektedir. Bir kere, daha önceden irdelendiği gibi, birkaç sefer mevsimi üst üste devam eden uzun savaş yılları boyunca cepheye taze ve dinç kuvvetler intikal ettirmek elzem olduğundan el altında bir sonraki sene için mobilize edilebilecek yedek kuvvetler bulundurmamak son derece önemlidir. Dahası, Osmanlı ordusunun zapt ettiği kale ve palankalara muhafız tayin etmek için ordu neferlerinden bir kısmını ayırmak zorunda kaldığı düşünülürse, tımarlı birliklerin orduyla birlikte sefer güzergâhında ilerlemesi Osmanlı askerî kademesinin işini kolaylaştırmış olabilir. Evliya Çelebi, 5 Ekim 1663'te, Uyvar kalesinin zaptının ardından Budin valisi Hüseyin

³⁴⁵ Evliya Çelebi, VI, s. 193. L. F. Marsigli, Osmanlı sipahisinin kuşatmalar devam ederken etrafı kolaçan etmekle görevlendirildiğinin farkındadır (*Stato Militare*, II, s. 138).

³⁴⁶ Evliya Çelebi, VI, s. 204-205.

Paşa'yla birlikte Novigrad'a doğru ilerlediği sırada, yol üzerindeki Şuran (Surány/Šurany) palankasını ziyaret ettiğinde Ohri beyini palankada bulmuştu³⁴⁷. Keza Evliya Çelebi, yolun devamında Maden-i Süfla adını verdiği bir kaleden bahseder. Bu müstahkem yapı, daha önceden Eğri valisi Pirinççi Filibeli Mehmed Paşa tarafından zapt edilmiş olduğundan derhal itaat arz etmişlerdi. Bunun üzerine Canik beyi, sancak askerleriyle beraber buraya muhafazacı tayin olunmuştu³⁴⁸.

2. 3. 2. Osmanlı Süvarisine İade-i İtibar: 1663–64 Savaşlarında Muharip Osmanlı Süvari Kıtaları

17. yüzyıl süvarisi, kısa aralıklarla dizili müstahkem mevkilerce kesilen muharebe alanlarında kendilerine geleneksel taktik formasyonların dışında kalan yeni askerî roller bulmak zorunda kalmışlardı. Yine de, 17. yüzyılda, askerî hareketliliğin nihayet atlı birliklerin etkin muhripler olarak devreye sokulabileceği çatışma ortamlarını yarattığı sıklıkla müşahede edilmişti. Ne var ki, bir askerî operasyonda kimi zaman son sözü söylemek anlamına gelen süvari hamleleri, sefer organizasyonu bakımından hayli paradoksal bir durum yaratıyordu. Bazen aylarca süren yorucu yürüyüşler sonunda kesin bir sonuç elde edebilmenin tek yolu amansız bir süvari taarruzuna yeltenmekti. Ne de olsa, erken modern dönemde, siperlere giren veya etrafını hendekler ve diğer engellerle çeviren düşmanı yerinden sökebilmenin kimi zaman yegâne yolu, atlı birliklerle kanatlardan veya geriden yapılan hücumlardı³⁴⁹. Aksi takdirde, muharebe, iki tarafı da takatsiz bırakan usandırıcı bir karşılıklı ateş çıkmazına girme temayülü sergileyebilirdi. Öte taraftan, vurucu taktik birimler olarak hizmet eden

³⁴⁷ Evliya Çelebi, VI, s. 213.

³⁴⁸ Evliya Çelebi, VI, s. 231.

³⁴⁹ David A. Parrott, "Strategy and Tactics in the Thirty Years' War: The 'Military Revolution'", *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 2/85, 38 (1985), s. 12-16. Son araştırmalar, yerleşik kanaatin aksine, atlı muharip kıtaların en azından I. Dünya Savaşı'na kadar etkili bir kullanım sahasına sahip olduğunu gösterir (Gervase Phillips, "'Who Shall Say the Days of Cavalry are Over?': The Revival of the Mounted Arm in Europe, 1853–1914", *War in History*, 18/1 (2011), s. 5-32).

süvari kıtaları, savaşın düğümünü çözecek o kutlu an gelene değin sefer ordusu içinde ateşli silahlar çağının yadsınmaz gerçeği olan mevzi savaşlarına uygun bir hat-ı hareket takip etmek mecburiyetindeydiler. Bu muammaya getirilen en uygun çözümlerden biri, süvari askerlerini çift işlevli hale getirmektir.

Osmanlı askerî yönetimi, 16. yüzyılın sonlarından itibaren kapıkulu süvarisini atlı hücum kıtaları olarak kullanmaya devam ettiği halde, çağdaşı batılı ordularda olduğu gibi, ateşli silahların yayılmasına bağlı olarak tüfekle mücehhez atlı müfrezeler istihdam etmeye başladı. Ateşli silahlar kullanan Osmanlı süvarisi, 17. yüzyılda kabaca iki çeşit askerî unsur temsil ediyordu. Evliya Çelebi'nin tarifinde, çarklı ve çakmaklı kol tüfekleri, karabina, tabanca-tüfek ve piştov taşıyan atlı savaşçılar³⁵⁰, ilk sıcak temas anında bu silahlarını bir kez boşalttıktan sonra kargı ve kılıçlarıyla geleneksel darbe esaslı şok taktiklerine başvuruyorlardı. 1593–1606 Osmanlı-Habsburg savaşlarına iştirak eden Şam yeniçerileri, belki de, bu cins süvari birliklerinin en şöhretli örnekleriydi³⁵¹. Muharebe usullerinde bir değişme yaşanıp yaşanmadığı belli olmasa da, Şam yeniçerileri, 1663–64 seferlerinde de boy gösterdiler. Şam valisi Kibleli Mustafa Paşa, Sofya menziline Osmanlı ordusuna iltihak ettiğinde hizmetinde beraberinde 500 kişilik bir “Şam kulu” kıtası mevcuttu³⁵². Bu sayı resmî Osmanlı evrakı tarafından teyit edildiği gibi, büyük ihtimalle, askerî mobilizasyonun imparatorluk sathındaki yerleşik kaidelerini sağlamlaştırma azminden ötürü bu kitlenin 1664 yılı için Şam'dan gelecek taze 500 neferle ikame edilmesi kararlaştırılmıştı³⁵³. Bununla birlikte kışlak hükümlerinde Kibleli Mustafa Paşa'nın kışı “Şam kulu”yla birlikte geçireceği belirtildiğine göre³⁵⁴, Şam yeniçerileri kış soğuğunun atlatılmasından sonra memleketlerine döneceklerdi.

Bunun dışında, Osmanlı ordusunda, en azından 1663–64 Osmanlı-Habsburg savaşlarında, yine ateşli silah taşımalarına rağmen farklı bir muharebe tarzını yeğleyen atlı birlikler bulunuyordu. Beylerbeyi ve paşaların sekban ve sarıca adı verilen milis kuvvetler beslediklerini söyleyen P. Rycout, pek isabetli bir tanımlama olmasa da, bu

³⁵⁰ F. Emecen, “Askerî Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi”, s. 92-94.

³⁵¹ Bkz.: I. Bölüm, not 199 ve 200.

³⁵² Osman Dede, s. 6.

³⁵³ Albertina-B or. 295, vr. 2b (evâil-i Cemaziyelevvel 1074/1–10 Aralık 1663).

³⁵⁴ SLUB Eb 387, vr. 113a (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663).

askerlere ordu ağırlıklarının korunması vazifesinin verildiğini iddia eder. Ama her halükarda, İngiliz kâtime bakılırsa, sarıcalar, yeniçeri silahlarına benzeyen musket/muşkatlarıyla hizmet eden piyade askerler, sekbanlar ise, Hıristiyanlık âlemindeki *dragoon* neferlerine benzeyen atlı tüfekçilerdir³⁵⁵. Gerçi sarıca ve sekban tabirleri, Osmanlı dünyasında sıklıkla birbirlerinin yerine kullanıldığından Osmanlı kaynakları aynı anda “atlı” sarıca ve “atlı” sekbanlardan bahseder. R. Montecuccoli, Uyvar’ı kuşatan Osmanlı ordusuna dair gözlemlerini aktarırken Fazıl Ahmed Paşa’nın komutası altında savaşan süvarilerin bir kısmının *Dragoner* olduğunu yazar³⁵⁶. Zaten Habsburg komutanı, Osmanlı ordusunu sistematik olarak muharip unsurları bakımından tasnif etmeye çalışırken “atlı sekbanları” hassaten ayrı bir kategori olarak ele alır. Bu atlıların batı ordularında hizmet veren *dragoon* askerleri mesabesinde olduğunu aktaran R. Montecuccoli, hem süvari, hem piyade olarak faaliyet gösteren Osmanlı atlılarının çoğunlukla ümera kapılarının bir parçası olduğunu kaydetme lüzumunu hissetmiştir³⁵⁷. Keza L. F. Marsigli, 17. yüzyılın sonunda durumun aynı olduğunu teyit ederek “paşaların süvarileri” tabirini kullanır³⁵⁸.

Evliya Çelebi, 1660’lı yıllarda ümera kapılarında hizmet eden tüfekli süvarileri bizzat gören isimlerden biridir. Osmanlı seyyahı, Köprülü Mehmed Paşa’nın Abaza Hasan Paşa isyanını bastırmak amacıyla Anadolu’ya geçtiği seferde, sadrazam tarafından “peydâ” edilen 1000 adet serdengeçtinin “yarar küheyl atlı ve eli tüfengli” olduğunu nakleder³⁵⁹. Evliya Çelebi, başka bir vesileyle, Uyvar seferi esnasında mensubu olduğu Kadızade İbrahim Paşa kapısında 300 tüfekli “atlı sarıca” bulunduğunu yazar³⁶⁰. Evliya Çelebi’nin serdettiği rakamlar tartışmaya açık olsa da, bu dönemde Osmanlı paşalarının askerî maiyetlerini oluşturan atlı birliklerin en azından bir bölümünün tüfekli neferler olduğu barizdir. Örneğin, daha önceden anlatıldığı üzere,

³⁵⁵ (“... and the others [segbans] on Horse-back like Dragoons in Christendom ...” (**The History of the Present State**, s. 379-380).

³⁵⁶ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 399.

³⁵⁷ “Giebt es auch Einige, die zu Fuss und zu Pferde, wie unsere Dragoner und gewöhnlich bei den Paschas dienen” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 475-476).

³⁵⁸ La Cavalerie des BACHAS (**Stato Militare**, II, s. 91).

³⁵⁹ Evliya Çelebi, V, s. 140.

³⁶⁰ Evliya Çelebi, VI, s. 109.

sadrazam ağalarından Konakçı Hasan Ağa'nın, Temmuz 1664 sonlarında, Pelişka (Pölöske) palankasına doğru yola çıkarken yanına aldığı iki “bayrak atlı” Hırvat sekbanı herhalde sadrazama tabi askerî kıtalardan tahsis edilmişti³⁶¹.

Burada önemli olan husus, Osmanlı *dragoon*larının batılı meslektaşları gibi uzun namlulu tüfeklerle teçhiz edilmiş olmalarıdır. Kimliği belirsiz Uyvar müdafisi, Osmanlı kuşatma ordusunu betimlerken kapıkulu süvarileri ve tımarlı sipahiler dışında kalan süvarilerin nadiren tabanca taşıdıklarını yazar. Bu “beylik” süvariler, kılıçları haricinde uzun namlulu tüfeklerle donanmışlardır³⁶². Eserinde uzun uzadıya tarifler yapmaktan haz aldığı son derece aşikâr olan Evliya Çelebi'nin, ümera kapılarındaki atlı askerlerin silahlarına, çarklı veya kol tüfeği yakıştırmayı yapmadan sadece “tüfeng” deyip geçmesi de bu kanaati güçlendirmektedir. Ne var ki, atlı sekbanların uzun tüfekler taşıması, askerî pratikler açısından çok önemli bazı sonuçlar doğurur. Uzun namlulu ateşli silahların at sırtında kullanılabilmesi çok zordur. Süvarinin tüfeğini ateşleyebildiği varsayılsa bile, isabet yüzdesi bir hayli düşük olacaktır. Dahası, tüfek ağzını bir noktaya sabitlemek epeyce müşkül olacağından atın hareket halinde olduğu durumlarda bu silahtan çıkacak merminin dost unsurlara zarar verme ihtimali daha yüksektir. Bu sebeple, atlı sekbanlar, batılı *dragoon* kıtaları gibi, silahlarını atlarından inmek suretiyle ateşliyorlardı. Bu muharebe tarzı, savaş meydanına at sırtında gelmekle birlikte, belirli mesafelerden mevzi savaşlarına katılması veya müstahkem mevkilere karşı yürütülen kuşatma savaşlarında kullanılması icap eden atlı tüfekçilerin 17. yüzyıl savaşlarına verdiği tepkinin doğal sonucu kabul edilebilir. Böylece, belki de, bir savaşçının cephede en çok sahip olmak isteyeceği şeye, yani sürate erişiyorlar; öte taraftan, çatışmaların seyrine bağlı olarak tüfekleriyle mevzilenerek açık arazinin yarattığı tehditten sakınıyorlardı.

Gerçekten de, *dragoon* kıtaları, savaşma usulleri itibarıyla, 18. yüzyılın başlarında şekil değiştirerek katıksız hafif süvari alaylarına dönüşene değin mevcut askerî baskılara verilen doğaçlama ve tabii tepkilerin mahsulü gibidirler. Ciğerdelen'de

³⁶¹ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 267-268; Osman Dede, s. 45.

³⁶² “Die gemeine Reuterey führet lange Röhr/ und gar selten Pistol /im übrigen einen Säbel” (*Diarium Europaeum*, X, s. 683).

Osmanlı kuvvetlerine tutsak düşen Fransız asker, Mühürdar Hasan Ağa'nın tercümesiyle, Osmanlı süvarisini kastederek "... asker atlısı yürüyüş mahallinde yaya olup yürüyüş eder ..." derken esasında erken modern askerî tarihinin en tanınmış manzaralarından biri olan kale kuşatmalarında atlı savaşçılardan azamî faydayı elde etme gayretine göndermede bulunur³⁶³. Daha önceden değinildiği gibi, hangi alay veya bölüğe mensup olursa olsun, herhangi bir Osmanlı süvarisi, kendini muhasara eylemlerinin yorucu toprak işçiliğinde görevli bulabilirdi. Gelgelelim, Osmanlı kaynaklarının "yürüyüş" tabiri ile anlatmak istedikleri, kale istihkâmlarında açılan bir gediğe yönelik sistematik piyade hücumu olduğuna göre, "yürüyüş"e katılan süvari neferleri, R. Montecuccoli'nin çift işlevli olarak hizmet edebildiklerini bildirdiği Osmanlı atlıları olmalıdır. Lojistik yetersizlikler yüzünden seferber edilen askerî birlik mevcudunun belirli bir seviyede kaldığı bir dönemde, piyade neferlere kıyasla çok süratli bir şekilde muharebe noktalarına intikal edebilen atlı tüfekçilerin aynı zamanda kale kuşatmalarında kullanılabilmesi herhalde ordunun üst kademelerince hayli olumlu karşılanan bir özellikti.

Bu gelişim çizgisi, ateşli silahların atlı askerler arasında yayılmasına bağlı olarak kararlı bir süreklilik arz etmiş olmalıdır. Osmanlı ordusu Yenikale'yi zapt ettikten sonra Tatar atlıların getirdiği esirler, müttefik ordusunun Osmanlı ilerleyişini durdurmak için Yanık (Raab) civarında toplandığı istihbaratını getirmişlerdi. Fazıl Ahmed Paşa, muhtemelen Rába nehrinin öte yakasında korumasız kalan araziye yağmalatıp düşman kuvvetlerinin Moravya istikametinden askerî destek alabilmesinin önüne geçmek amacıyla Tatar birliklerine bir talan seferi düzenleme izni verdi. Evliya Çelebi'ye göre, bu esnada sadır olan sadrazam emrinde "ata dona mâlik olan garîb yiğitler"ın ganimet elde etmek için Tatar atlılarına katılabilecekleri duyurulduğunda, 10.000 (!) adet "serhadli tüfeng-endâz gâzîleri" öne çıkıp yağma seferine gönüllü olmuşlardı³⁶⁴. Bu sefere iştirak eden serhat askerinin gerçek sayısı ne olursa olsun, bunların kitlesel biçimde tüfeklerle mücehhez olmaya başlamaları, ister istemez, sınır boylarında yaşanan

³⁶³ **Aussag über 23 Puncten deß Frantzösischen Renegatens**, 12. madde (V. Kopčan, "Bemerkungen zur Benutzung der europäischen Quellen, s. 154); **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 170.

³⁶⁴ Evliya Çelebi, VII, s. 1-2.

ufak çaplı çatışmalarda bile, *dragoon* taktiklerinin tecrübî yollardan keşfedilmesine yarayacaktı. Şöyle ki, her daim at sırtında muharebe etmek üzere eğitilen bir süvari neferi, bineğinin üstünden ateşleyebileceği kısa namlulu ve çarklı tüfeklerle yetinmek zorundaydı. Ne var ki, bir piyade hattı üzerine hücumla kalkan atlı, elindeki silahın piyadenin uzun namlulu tüfeğinin menziliyle baş edememesi yüzünden bir anda kolay bir ava dönüşebilirdi. Bunun aksi durumda, yani atlı asker silahının menzilini piyadelerinkiyile eşleştirme arzusunun gösterdiğinde, uzun namlulu ve ağır tüfeği tek elle kullanmak mümkün olmadığından atından inip nişan almak dışında bir seçeneği kalmıyordu.

Bu örneklerden birinde, Hırvat banı M. Zrínyi, 1663 kışında Osmanlı arazisine tertip ettiği baskınlardan birinde, Uyvar ve Estergon arasındaki köprüye nispeten yakın bir mahalde bir Osmanlı konvoyuyla karşılaşmıştı. Bir miktar süvari ve 120 yeniçeri tarafından eşlik edilen kervan, derhal arabalardan bir savunma çemberi kurarak Zrínyi birliklerine esaslı bir mukavemet gösterdi. Süvari hücumlarıyla Osmanlı *wagenburgunu* aşamayacağını anlayan Hırvat banı, en sonunda hüsar kıtalarını atlarından indirerek düzenlediği bir piyade taarruzuyla Osmanlı tüfekçilerinin belini bükebildi³⁶⁵. Büyük ihtimalle, 1663 Ciğerdelen’de, *karavul* görevini alan Kadızade İbrahim kuvvetlerinin arasında yer alan Evliya Çelebi ve silah arkadaşları, bir müddet sonra atlarını bırakıp piyade olarak düşman kuvvetlerine saldırmaya başladıklarında yaptıkları Macar hüsarlarıyla aynı şeydi³⁶⁶. Zaten Macaristan sınır hattının karşılıklı yakalarında hizmet eden askerî birliklerin birbirlerine benzeme temayülü sergiledikleri bilinen bir gerçektir. Nasıl ki, Evliya Çelebi, Osmanlı idaresindeki Estergon kalesindeki serhat savaşçıları ile Habsburg denetimindeki Yanık’tan gelen askerleri benzer bir kalıp içinde tarif ediyorsa, Hırvat banı M. Zrínyi’nin ağabeyi Péter Zrínyi’nin 1663’teki baskın seferlerini anlatan

³⁶⁵ “... welche deßwegen die Wägen zusammen geführt sich dazwischen gesetzt /und den Unserigen starcken Widerstand gethan: Als haben endlich die Husarn von den Pferden absteigen /und zu Fuß auf die Wagenburg loß gehen müssen ...” (**Schauplatz Serinischer und anderer Tapfern**, s. 5-6).

³⁶⁶ “... bir kerre cümlemiz at birağup piyâde kâfirler üzre ...” (Evliya Çelebi, VI, s. 179).

Alman müellifler, ölü ele geçirilen Osmanlı sipahilerinin Macar milis atlılarına ne denli benzediğini kaydetmekten geri duramamışlardı³⁶⁷.

Bununla beraber süvari kıtaları, askerî teçhizatları ne olursa olsun, yalnızca sahip oldukları sürat ve hareketlilik avantajıyla bile seferin seyrine etki edebilecek evsafıta askerî birimlerdi. Yentür Hasan Paşa, 1664 baharında müttefik kuvvetler tarafından kuşatma altına alınan Kanije kalesinde mahsur kaldığında, Osmanlı ordugâhına imdat çağrısını havi bir mektup göndermişti. Kanije muhafızının yardım haykırışına kulak vermek gerekirse, kale dört farklı noktaya kurulan topçu bataryalarının ağır ateşi altındaydı. Zrínyi-Hohenlohe kuvvetleri, kale hendeğini doldurmak için suyun içine kazıklar çakıp çitler sürmüşlerdi. Hasan Paşa, düşmanı arkadan çevirmek için derhal 7-8000 kişilik bir süvari kuvvetinin yollanması gerektiğini yazıyordu. Ne de olsa, Kanije hendeğini doldurmaları için tutulan insanlar, civar bölgelerden toplanan çiftçilerden ibaretti. Osmanlı süvarisinin görünmesi, bu köylülerin dağılıp kaçması için yeterli olacaktı³⁶⁸.

Osmanlı atlıları, St. Gotthard muharebesinde sergiledikleri gibi, yeri geldiğinde, doğrudan süvari taarruzlarına kalkarak düşman hattını yarma meziyetini haizdiler. 1 Ağustos 1664 sabahı, Rába nehrini aşmak için müttefiklerin kıyı kenarındaki birliklerini geriye itmeye çabalayan Osmanlılar, anlaşıldığı kadarıyla, bu esnada yalnızca kapıkulu süvarisini çarpışmalara katma imkânına sahip olmuşlardı. Habsburg ordusu başkomutanı ve askerî teorisyen R. Montecuccoli, Osmanlı merkezî süvari birliklerinin St. Gotthard'da sergilediği muharebe performansını değerlendirirken Osmanlı atlılarının çarpışmalar süresince her canipten kanat hücumları gerçekleştirmeye teşebbüs ettiklerine temas eder. R. Montecuccoli, savaşın gerçekleştiği günün akşamında I. Leopold'e hitaben kaleme aldığı raporunda, Osmanlı süvarisinin merkez hattındaki mücadele bütün şiddetiyle devam ederken nehrin aşağı ve yukarısında yarım saatlik mesafede bulunan geçiş yerlerini zorlayarak karşıya geçmeye çalıştıklarını anlatır. Nehri aşma denemelerinde muvaffak olamayan Osmanlılar, müttefik birlikleri karşısında aldıkları

³⁶⁷ "... welche in dem Ansehen wie unsere Gült-Pferde ..." (**Schauplatz Serinischer und anderer Tapfern**, s. 5).

³⁶⁸ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 245-246.

yenilgilerle çok sayıda kayıp vererek geri çekilmişlerdi³⁶⁹. İtalyan asıllı askerî mütehasşıs, hatıratında 1 Ağustos günü Osmanlı atlılarının giriştiği süvari eylemlerinin gerçek anlamı ve muhtemel sonuçları üzerine de fikirlerini bildirir. Buna göre, Osmanlı piyadesi Rába'yı aşır ele geçirdiği araziye tahkim etmekle meşgulken, Osmanlı atlılarının nehrin iki ucundan manevralara girişmesi müttefik ordusunun çembere alınması tehlikesini yaratabilirdi. Fransızlar ve Ren bağlaşıkları, aşağı kesimde Osmanlı süvarisinin karşıya geçmesine daha en baştan engel olmuşlardı olmasına; ama Montecuccoli alaylarının desteğini alan Albay Sporck, süvari kıtalarıyla nehrin yarım mil yukarisından nehri geçmeye başlamış olan Osmanlı kuvvetlerine zamanında saldırmamış olsaydı, savaş müttefik ordusu için umutsuz bir boğuşmadan başka bir şey olmayacaktı³⁷⁰.

R. Montecuccoli'nin Sporck kanat harekâtı hakkında anlattıkları, Habsburg hanesinin şanını yüceltmeyi amaçlayan İtalyan komutanın hakikati tahrif ettiğine inanan birçok çağdaş batılının nazarında mübalağalı bir hikâye olarak kabul edile geldi. Hakikaten de, Sporck'un Osmanlı süvarilerinin müttefik ordusunu kanattan çevirme girişimine karşı bir harekât gerçekleştirip gerçekleştirmediği, St. Gotthard savaşının bitmesinden hemen sonra bir tartışma konusu haline gelmişti. Viyana sarayına yakın kaynaklar, bu kanat eylemini teyit ederken imparatorluk ve Fransız kaynakları böylesi bir hadiseden bahsetmiyorlardı. Bu sebeple daha 17. yüzyılın ikinci yarısında, bunun R. Montecuccoli'nin bir uydurmacası olduğunu ilan edenler bile çıkmıştı³⁷¹.

Tullio Miglio, savaştan üç gün sonra yazdığı raporda, bir kez daha R. Montecuccoli'nin anlatımına sadık kalmak suretiyle, öğleden sonra, müttefik komuta heyetinin Osmanlı ilerleyişine karşı nasıl bir hatt-ı hareket izlenmesi gerektiğini tartıştığı dakikalarda, Osmanlıların nehrin kırk beş dakika yukarisında faaliyete geçtiklerini

³⁶⁹ **Copia der unterthänigsten Relation ...**

³⁷⁰ **Besondere und geheime Kriegsnachrichten**, s. 282.

³⁷¹ Konunun Avusturya askerî tarihçiliğinin resmî tezleri açısından bir değerlendirilmesi için bkz.: G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 312-339. Wilhelm Nottebohm, Habsburg sarayına yakın kaynakları eleştirel bir gözle okuduğu çalışmasında, Rába'nın üst yakasında ayrı bir çatışmanın yaşanmış olma ihtimalini düşük bulur. Alman müellife göre, böyle bir çarpışma vuku bulmuşsa bile, bu, muharebenin kaderini değiştiren cinsten bir gelişme değildir (**Montecuccoli und die Legende von St. Gotthard (1664)**, Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung, 1887, s. 16-17).

söyler. Montecuccoli ve Sporck birlikleri tarafından yenilgiye uğratılan bu Osmanlı süvari kıtaları, Tullio Miglio'nun ifadesine göre yaklaşık 4000 kişi kadardı³⁷². Bahsi geçen kanat harekâtının muzaffer kumandanı Albay Sporck, Habsburg harp meclisi başkanı Sagan prensi Wenzel Lobkowitz'e yazdığı 13 Ağustos tarihli mektupta, muharebe günü Osmanlı atlılarıyla bir kez değil; ikisi de Rába nehrinin üst kısmında olmak üzere iki kere karşılaştığını iddia eder. Sporck'un anlattıklarına bakılırsa, sabahın erken saatlerinde atlarını olatmaya çıkararak Osmanlı birlikleri üzerine yaptığı bir baskında bunların birçoğunu tüfeklerle avlamışlardı. Sporck, mektubunun en azından bu kısmında haklı olabilir; Evliya Çelebi, savaşın ertesi gün yapılacağı duyurulmuş olduğundan 1 Ağustos sabahı Osmanlı neferlerinin kalabalık kitleler halinde atlarına ot ve yiyecek bulma telaşı içinde etrafa dağılmış olduklarını teyit eder³⁷³. Bununla birlikte Sporck, anlatımına devam ederek müttefik karargâhına döndükten sonra aldığı ivedi bir talimatla alelacele yeniden harekete geçtiğini iddia eder. Süvari kumandanı, apar topar yola koyulmadan evvel yanına kendi birlikleri dışında Montecuccoli alayından yedi müfreze, bir miktar *dragoon* ve Hırvat atlısı almıştı. Sporck kuvvetleri, ilerlemeye başladıktan bir süre sonra nehrin çeyrek saatlik mesafesinde çoktan nehri aşmış 4000 kişilik bir Osmanlı süvari birliği ile karşılaştı. Sporck'a göre, bunlar Osmanlıların en iyi muharipleri olan (*des Feindes beste Leuth*) sipahilerdi³⁷⁴.

Anlaşıldığı kadarıyla, cenahlarda yaşananlara dair havadisler, muharebenin merkez hattına Osmanlı kuvvetlerinin nehrin öte yakasına püskürtülmesinin ardından ulaşmıştı. Müttefik ordusu, büyük bir gurur ve sevinç içinde harp nizamını korurken Sporck tarafından yollanan bir haberci, Rába'nın bir mil yukarısında tesadüf ettikleri 5000 kişilik Türk ve Tatar atlılarını yenilgiye uğrattıkları müjdesini getirmişti. R. Montecuccoli'ye iletilen rapora göre, Albay Sporck, bir miktar Arnavut askerin refakatinde nehre yakın bir mahalde görünen Osmanlı süvarisine hücum ederek 200–300

³⁷² Tullio Miglio'nun 4 Ağustos tarihli raporu (*Diarium Europaeum*, XI, s. 437-438).

³⁷³ Evliya Çelebi, VII, s. 31-32.

³⁷⁴ G. Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 333-334.

arası at, deve ve yük hayvanı ele geçirmeye muvaffak olmuştu³⁷⁵. St. Gotthard muharebesini şahsî gözlemlerine istinaden aktaran J. Stauffenberg, Sporck'un aynı gün içinde nehir boyunda Osmanlılarla iki farklı noktada savaşa tutuştuğunu söylerken Habsburg sarayına yakın kaynaklarla aynı safta yer alır. Fakat Alman müellif, bizzat karargâhta bulunmasına rağmen Sporck'un karargâha dönüp elindeki kuvveti yeni birliklerle takviye ettiği yolundaki iddiadan bütünüyle habersiz görünür. J. Stauffenberg'e bakılırsa, Sporck, sabahki çarpışmanın ardından geri dönüş yolundayken 4000 kişilik başka bir Osmanlı kuvvetine rast gelmiştir. Bir kısmı suyu aşmış olan Osmanlı birlikleri, müttefik süvarisinin taarruzu karşısında dayanamayarak dağılmışlardı³⁷⁶.

Muhtemel bir Osmanlı kanat operasyonu hakkında batı kaynaklarında yer alan bilgilerin telif edilmesi zorunlu görünmektedir. En nihayetinde, H. Ottendorf, St. Gotthard muharebesini tasvir ettiği savaş haritasında, Albay Sporck'u iki farklı noktada işaretleyerek Habsburg iddialarını desteklese de, ilgili numaraların notlarında, nehri zorlayan Osmanlı atlılarının "Asya sipahileri" ve Tatarlar olduğunu kaydeder. Başka bir deyişle, bu kitle, Sporck'un iddia ettiği gibi Osmanlı merkezî süvari alaylarından müteşekkil olmamalıdır. Üstelik H. Ottendorf için Sporck'un savaşa tutuştuğu Osmanlı atlılarının sayısı ancak birkaç bin kadardır³⁷⁷. Bununla birlikte H. Ottendorf, haritasının sağ ucunda safları birbirine karışmış iki düşman kuvvet çizerek burada esaslı bir çarpışma yaşanmış olduğunu gösterme gayretindedir. Oysaki J. Stauffenberg, Rába'nın

³⁷⁵ "... kam auch von dem Herrn Feldm. Leut. Baron Sporcken/ ein Officirer mit noch einer frölichen Botschaft an/ und berichtete dē Hn. Gen. Feldm. Grafen von Montecuculi wie ermeldter Herr Feldm. Leut. nachdem er diesen Morgen mit des Hn. Gen. Feldm. und seine Reg. zu Pferde eine Meile oberhalb die Raab passiret wäre/ nicht ferne von solchem Flusse/ eine starcke Parthey von 5000. Türcken und Tartern/ wobey auch die Albaneser gewesen/ angetroffen/ mit denselbigen scharmutsieret/ etliche davon erlegt/ und zwischen 2. und 300. Pferde/ Cameele und Maulthiere ihnen abgenommen hätte" (**Theatrum Europaeum**, IX, s. 1222).

³⁷⁶ J. Stauffenberg, s. 50.

³⁷⁷ Kriegsarchiv, **Kartensammlung**, H IIIc, 20. "Allhie ging denselben Tag des Morgends gar früh der General Sporck über/ und attaquirte der Türcken Fouragierer/alda er etliche hundert Cameel/ und Pferd bekam" (71. Einzeichnung); "Hie ohngefehr giengen in wehrender action etliche tausend Tartarn und Asiatische Spahi durch die Raab/ in meinung uns in den Rucken zu kommen/ und also eine diversion zumachen/ welch aber der General Sporck mit seinem/ dem Montecucolischem/ und Cofchenitschen Regiment Croaten/ neben etlichen Compagnien der Jacquischen und Görtsischen Dragoner begegnete und sie zuruck schlug daß ihrer viel blieben und theils in der Raab ersoffen (72. Einzeichnung).

öte yakasına geçen Osmanlı kuvvetlerinin, hiçbir zaman daha sonraki tarihlerde çizilen gravürlerde resmedilen nispette olmadığını açık yüreklilikle itiraf eder³⁷⁸.

Ne yazık ki, Osmanlı kaynakları, Sporck kanat harekâtının üzerinde dolanan şaibe bulutunu ortadan kaldırma hususunda pek yardımcı değildir. Evliya Çelebi, Osmanlı öncü kuvvetleriyle birlikte suyun karşı tarafına çıkmış olduğu için Rába'nın diğer kısımlarında neler olup bittiğinden habersiz olması anlayışla karşılanabilir. Hattı zatında Osmanlıların nehrin başka bir noktasından daha geçmeye teşebbüs ettiklerine dair bu denli yazılıp çizilmesinin önemli sebeplerinden biri, 17. yüzyılın ortalarında, savaşın kanlı karmaşası içinde haberleşme imkânlarının önemli derecede kısıtlı olmasıydı. Bu nedenle, Erzurumlu Osman Dede, Osmanlı ordusundaki birçok neferin uğranılan hezimetten haberdar olmadığını yazdığına, Osmanlı başarısızlığını önemsizleştirme gayretinin dışında çok daha temel bir gerçeğe işaret ediyordu³⁷⁹. Mühürdar Hasan Ağa, dolambaçlı bir lisan kullanarak Osmanlı komuta heyetinin müttefik ordusunun arkasına sarkmak için bir süvari harekâtı tertip ettiğini söylemektense düşman askerleri arasında Tatarların ve Osmanlı atlılarının nehrin farklı noktalarından karşıya geçmiş olduğu şayiasının yayılmış olduğuna değinir. Osmanlı müverrihine göre, düşman askerlerinin bazılarının arabalarla dağlar üzerinden firar etmeye başladığı saatlerde, müttefik ordugâhında Osmanlılarca nehrin muhtelif yerlerden geçildiği zan ve korkusu hâkimdi³⁸⁰. Büyük ihtimalle, Osmanlı ve Tatar süvarisi, düşman ordusuna cenahtan saldırmak için akarsuyu nispeten uzak bir mahalden geçmeye yeltendiyse bile, bu eylem, askerî anlamda büyük etkiler yaratmadan akamete uğramıştı.

Osmanlıların 1 Ağustos günü nasıl bir taktik izlediklerini kestirebilmek için R. Montecuccoli'nin Osmanlı muharebe tarzına dair yazdıklarına müracaat edilebilir. Osmanlı ordusu, temel dizilimi açısından batılı hasımlarına benzer; çünkü aklın ve mantığın zorlamasıyla piyadeleri ortaya süvarileri kanatlara yerleştirmektedir. Hafif Osmanlı atlıları, muharebe boyunca düşman hattının arkasına sarkmaya, düşman

³⁷⁸ J. Stauffenberg, s. 50.

³⁷⁹ Osman Dede, s. 50.

³⁸⁰ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 276.

birliklerine cenahlardan saldırmaya teşebbüs ederler. Bu süvari kıtaları, çatışma hattının gerisine geçmeyi başardıklarında ordu ağırlıklarına hücum ederek kargaşa çıkarmayı umut ederler. En ilginç, R. Montecuccoli'nin Osmanlı muharebe hattının genişliğine dair yazdıklarıdır. Buna göre, Osmanlı birlikleri bir hilal çizmektedir çizmesine; lakin bunun sebebi, belki de, “mümkün olduğunca çok sayıda muharibi aynı anda çatışma içinde tutma kaygısıdır”³⁸¹. R. Montecuccoli, muharebe esnasında ateşli silahlarını nasıl kullandıkları hakkında açıklayıcı ifadeler kullanmasa da, Osmanlıların savaşırken mütemadiyen ateş açıp düşman hattını yorup kendi birlikleriyle düşman arasına güvenli bir mesafe koyduklarını belirtir. Osmanlı kuvvetleri, en nihayetinde, hasımlarının muharebe hattında bir gedik açıldığını tespit ettikleri an var güçleriyle o noktaya saldırırlar³⁸². Habsburg başkomutanının Osmanlılarla ilgili askerî tecrübesini büyük ölçüde St. Gotthard savaşında edindiği bilindiğine göre, Osmanlılar, 1 Ağustos 1664'te, neticede başarısız da olsa, pekâlâ bu tarife uygun surette davranmış olabilirler. Hiç değilse, Fransız kuvvetleri komutanı Jean Comte de Coligny-Saligny, muharebenin ikinci evresinde, merkez hattına birbirinin peşi sıra iki yardım kuvveti yolladığını, ama bizzat kendisinin başında olduğu üçüncü birliğin de yardım için çağrıldığını söylerken bu durumu akla getiren bir ipucu verir. Coligny-Saligny, üçüncü yardım talebinin nedenli yersiz olduğundan şikâyet etmek için bu vakitte zaten karşısında “harp nizamı” almış bir Osmanlı kuvvetinin bulunduğundan yakınır³⁸³. Büyük ihtimalle, Osmanlı süvarisi, R. Montecuccoli'nin tasavvurunda olduğu gibi, uygun fırsatı yakaladığında müttefik ordusuna kanatlardan bir darbe indirmek için muharebe hattı boyunca genişlemesine yayılmıştı; ama savaş istenildiği surette gelişmedi.

Kanatlardaki süvari kıtalarının muharebe performansları hakkında bir şey söylemek zor olsa da, St. Gotthard savaşında, düşman hattının göbeğine doğru bir çıkarma harekâtı icra eden Osmanlı kuvvetlerinin kapıkulu sipahisinin askerî

³⁸¹ “Formiert er sich in breiter Front in mehrerem nach rückwärts wie ein Halbmond ausgebogenen Linien, um einen breiteren Raum einzunehmen und mehr Kämpfer zugleich in Thätigkeit zu setzen ...” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 552).

³⁸² “Er zeigt sich in sehr breiten Abtheilungen und wo er eine Lücke findet, da macht er mit angeborener Geschicklichkeit gegen die feindlichen Flanken Front und dringt in die Lücke ein” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 553).

³⁸³ **Mémoires du Comte de Coligny-Saligny**, par M. Monmerqué, Paris 1841, s. 115-116.

yeteneklerini sonuna kadar kullandığı barizdir. Sabahın erken saatlerinde, Rába'nın öte yakasında bir köprübaşı tutmaya çabalayan yeniçeri bölükleri ani bir baskın yediğinde, nehrin hala Osmanlı ordugâhının bulunduğu tarafında bekleyen sipahiler hep birlikte suya atlamışlardı³⁸⁴. Bunlar, Evliya Çelebi'nin tarifıyla, çarpışmanın kılıç kılıca bir boğuşmaya dönüştüğü vakitlerde, yeniçerilerle birbirini karşılıklı destekleyen saflar halinde dövüşmüşlerdi. Muharebenin ilk evresinde Rába suyuna hâkim bir tepede kurulu Mogersdorf köyüne kadar çıkan Osmanlı öncü kuvvetleri, bu esnada piyade ve süvarinin eşgüdümlü kullanımına dayanan bir operasyon gerçekleştirmişti³⁸⁵. J. Stauffenberg'e bakılırsa, daha en başta, kıyıyı korumakla görevli imparatorluk destek kıtaları, Osmanlıların baskılı hücumuna dayanamayacaklarını anlayıp geri çekilmeye yeltendiklerinde, Osmanlı süvarisi devreye girip kaçanları takip ederek birçoğunu kılıçtan geçirmişti³⁸⁶. Osmanlı askerî yönetimi, ilk darbeyi müttefik kuvvetlerin en deneyimsiz ve genç erlerinin yer aldığı noktaya indirerek hamle üstünlüğünü ele geçirmeyi başarmıştı. İmparatorluk piyadesini amansız bir kıyımın pençesinden kurtarmak üzere imdada koşan süvari alayları, aynı feci akıbeti paylaşmaktan kurtulamadılar. Batı kaynaklarına göre, Osmanlı kuvvetleriyle yüz yüze kalan imparatorluk ve Habsburg atlıları, taarruza yeltenseler bile, Osmanlı süvarisinin korkutucu görüntüsü ve savaş çılgınlıkları karşısında kararlı saldırılar tertip edemediler³⁸⁷. Alay komutanlarının disiplini muhafaza etmek için aldığı sert tedbirlere rağmen bunları muharebe düzeninde tutmak mümkün olmamıştı³⁸⁸.

Bu esnada Osmanlı süvarisi, bazı düşman alaylarını neredeyse tamamen imha etmişti. Westphalia süvari alayı, Osmanlı sipahisinin hücumuyla dağıldıktan sonra

³⁸⁴ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 276.

³⁸⁵ Evliya Çelebi'ye göre, Mogersdorf'a giren Osmanlı askerleri 500 kişiydi (VII, s. 31-32).

³⁸⁶ "... welches so bald der Feind es sahe/ und daß sie weichen/ setzte Er zu Pferd durch/ und hawet ihnen nach/ wie er dann dieselbe meistentheils nidersäblete" (J. Stauffenberg, s. 30).

³⁸⁷ J. Stauffenberg, s. 43.

³⁸⁸ Josias von Waldeck, bazı subaylarının sırtına kendi elleriyle kılıç savururken Holstein kontu süvarinin başına bizzat geçmeyi denediği halde neredeyse çatışmaya sokacak asker bulamamıştı (**Theatrum Europaeum**, IX, s. 1218).

boşalttığı alana yeniçeri bölükleri yayılmaya başladı³⁸⁹. Nehir kıyısında yaşanan hezimetle müdahale etmek isteyen Albay Ente, Osmanlı taarruzu karşısında alayının tamamını kaybettiği gibi, kendisi de bir mermiye kurban gitti³⁹⁰. Keza imparatorluk kitaları tedarik subayı Franz Fugger, askerlerinin savaş meydanından firar etmesinden sonra Osmanlı kuvvetlerinin kucağına düştüğünde, başına yediği bir kurşunla hayata veda etti³⁹¹.

Osmanlı atlıları, St. Gotthard savaşının ilk saatlerinde kazandıkları başarıyı ateşli silahlardan ziyade çeliğin öldürücü soğukluğuna borçluydular. Bilhassa Osmanlı taarruzunun yoğunlaştığı mahalde hizmet eden tecrübesiz prenslik birlikleri, yakın temasın gerektirdiği sebat ve cesareten en mahrum kitleyi oluşturuyordu. Müttefik kuvvetler, Osmanlılara karşı kazandıkları zaferden sonra nehir kıyısını tekrar ele geçirdiklerinde, Osmanlı kılıç ve baltalarına yem olmuş binlerce başsız bedenın nahış görüntüsü yıllarını harbe vakfetmiş deneyimli savaşçıların bile kanını dondurmuştu³⁹². Yine de, Albay Ente ve Franz Fugger'in son nefeslerini Osmanlı kurşunlarına teslim etmelerinde olduğu gibi, Osmanlı kapıkulu süvarisi, düşman hattıyla göğüs göğse çarpışmaya girmeden hemen önce yakın mesafeden tek el ateş açıyor olmalıdır. P. Rycout, Osmanlı kapıkulu süvarisinin ateşli silahlara pek itibar etmediğini yazmasına rağmen bunların bir kısmının tabanca veya karabina taşıdığını teyit eder³⁹³. L. F. Marsigli, 17. yüzyılın sonlarında, Osmanlı atlılarının büyük bölümünün birer piştovla mücehhez olduğunu yazar³⁹⁴. Osmanlı süvarisinin 17. yüzyılın sonlarında düşman hattının direncini kırmak için doğrudan süvari hücumlarına geçmeye devam ettiği akılda

³⁸⁹ “Das Westphalische Regiment/ so zur rechten stund/ dises fielen gleichfalls zugleich auch die Spahy an/ und nachdem Sie es auch in Confusion gebracht hetten/ liessen Sie den Janitscharen raum ...” (J. Stauffenberg, s. 34).

³⁹⁰ “... obwohl Herr Obriste Enthe mit seinem Regimente an selben Orte beordert war auch hinmarschiren thete, aber ehe er recht zum Stande kommen, waren schon alle bereit viel 1000 Türcken und Tartarn über, gingen auch auf gedachten Herren Obristen Enthen Regiment los, hauten alles nieder, der Obriste auch selbsten geschossen ...” (J. Huldreich, s. 147-148).

³⁹¹ “hierüber blieb der Herr Gen. Feldzeugm Grafe Fugger/ durch einen Schuß in Kopff/ todt ...” (*Theatrum Europaeum*, IX, s. 1218). Ayrıca bkz.: Heinrich Kummert, “Franz Fugger und der Türkenkrieg 1664”, *Südost-Forschungen*, 22 (1963), s. 299-311.

³⁹² “Relation de la Campagne d’Hongrie”, s. 88.

³⁹³ *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 349-350.

³⁹⁴ *Stato Militare*, II, s. 16.

tutulursa, Osmanlı atlılarının ateşli silahlarla geleneksel yakın dövüş aletlerini harmanlayan tek atış taktiklerini tatbik ettikleri söylenebilir.

2. 3. İki Uçlu Bıçak: Osmanlı Sefer Organizasyonunda Tatar Kuvvetleri

Kırım hanlığına tabi Tatar atlıları, 1657’de, II. Rákóczi György’nin Lehistan içlerine yaptığı istila seferinden itibaren Osmanlı başkenti nezdinde Erdel meselesinin çözümünde siyasî bir baskı unsuru olarak değerlendirilmişlerdi. Esasında, Osmanlı iktidarı, bu tarihlerde zaten daha etkin ve müdahaleci bir kuzeybatı siyaseti izleme yolunda gerekli adımları atmakla meşguldü. 1656’da sadaret makamına gelen Köprülü Mehmed Paşa’nın ilk icraatlarından biri, Eflâk Hıristiyanlarını isyana teşvik ettiği gerekçesiyle Ortodoks patriğini idam ettirmek olmuştu. Rum patriği III. Parthenios, Mart 1657’de, Eflak voyvodası Constantin Şerban’a yolladığı mektubun ele geçirilmesi üzerine Parmakkapı’da asıldı³⁹⁵.

Osmanlı idaresini kaygılandıran gelişmelerden biri de, Erdel prensinin İsveç kralı X. Karl Gustav’la kurmuş olduğu ittifak ilişkisiydi. II. Rákóczi György, İsveç hükümdarının kendisine vaat ettiği Leh tacının büyüüne kapılarak 1657 başlarında Lehistan’a girdiğinde, bu gözü pek eylemin Bâb-ı Âli nezdinde iyi yorumlanmayacağını biliyor olmalıydı. İsveç kralı, birbirinin peşi sıra iki elçisini Osmanlı başkentine yollayarak İsveç-Erdel yakınlaşmasının Osmanlı devletini hedef almadığını kanıtlamaya çalışsa da, Osmanlı hükümetinin endişelerini bertaraf etmek mümkün olmadı³⁹⁶.

³⁹⁵ Abdurrahman Abdi Paşa, s. 103-104. Marc D. Baer, Ortodoks patriğinin öldürülmesini Osmanlı devlet yönetiminde gün geçtikçe azalan dinî hoşgörüyeye bağlama eğilimindedir (**IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası’nda İhtida ve Fetih**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 2010, s. 98-99). Ne var ki, bu hadise, II. Rákóczi önderliğindeki Erdel ile Eflâk ve Boğdan arasında gittikçe aşikâr hale gelen siyasî yakınlaşma perspektifinden ele alındığında daha tutarlı bir zemine oturmaktadır.

³⁹⁶ İlk İsveç elçisi Claes Rålamb, 1657 Mayıs’ında İstanbul’a ulaştı. Bir ay sonra İsveç kralının son talimatlarını getiren Gotthard Wellingk, İstanbul’daki İsveç sefaret heyetini daha da kalabalıklaştırdı (Karin Ådahl, “Claes Brorson Rålamb’ın Bâbiâli’deki Elçiliği (1657–1658)”, **Alay-ı Hümayun: İsveç**

Köprülü Mehmed Paşa, Osmanlı sultanının rızasını hiçe sayarak yabancı bir krallığa sefere çıkan itaatsiz Erdel hükümdarının cezayı hak ettiği kanaatindeydi. II. Rákóczi'nin affedilmesi için arabuluculuk yapan Claes Rålamb'a göre, daha kötüsü, tam işlerin yoluna girmeye yakın olduğu anda gelen Lehistan'dan gelen bozgun haberi idi. Rákóczi'nin yenilgiye uğradığı bilgisi, bir anda her şeyi altüst etmiş; İstanbul'da bulunan Erdel temsilcileri hapse atılmış ve İsveç elçileri, memleketlerine dönüş yolculuğuna çıkmadan evvel padişahın huzuruna çıkma şerefinden mahrum kalmışlardı³⁹⁷.

Osmanlı başkenti, daha 1657'de, Tatar kuvvetlerini Erdel ülkesine yönelik bir tedip seferi için teşvik etmişti. Erdel ahalisine sorulursa, bu yıkıcı yağma seferinin sebebi, Osmanlı sadrazamının 1645'te Eğri valiliği yaparken I. Rákóczi – II. Rákóczi György'nin babası – ile arasında doğan şahsî garezden başka bir şey değildi³⁹⁸. Tabii ki, erken modern dönemde, “devlet” iktidarı ile “hükümet” iktidarının birbirinden modern kıstaslarla ayrılmamış olduğu açık olsa da, 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı dış siyasetinin yalnızca bir vezir ailesinin menfaatlerine göre şekillendiğini iddia etmek

Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657–1658, ed. Karin Adahl, çev. Ali Özdemir, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 9-25). Erdel-İsveç ittifakının Osmanlı ricali arasında yarattığı kuşku havası için bkz.: Sten Westerberg, “Claes Rålamb: Devlet Adamı, Bilgin ve Elçi”, **Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657–1658**, ed. Karin Adahl, çev. Ali Özdemir, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 39-44. Gotthard Wellingk'in elçilik ziyaretine dair anlatı, onunla beraber seyahat eden genç ilahiyatçı Conrad Jacob Hildebrandt tarafından kaleme alınmıştır (**Conrad Jacob Hildebrands Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenburgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658)**, herausgegeben und erläutert von Franz Babinger, Leiden: E. J. Brill, 1937).

³⁹⁷ Claes Rålamb, **İstanbul'a Bir Yolculuk, 1657–1658**, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, s. 94-98. İsveç elçisinin 1657 Nisan'ında görüştüğü Erdel hükümdarının kaygılı annesinden oğlunun Bâb-ı Âli nezdindeki durumuna dair nasihatler alması hakkında bkz.: s. 26-27.

³⁹⁸ “Hân'ım, ibtidâ Köprülü Egre paşası iken bizim Rakofçi kral ile hasm idi. Şimdi vezîr olup intikâm almak ister” (Evliya Çelebi, V, s. 74). Köprülü Mehmed Paşa'nın Eğri valiliği, J. Blaskovics'in neredeyse yarım asır önce neşrettiği açık bulgulara rağmen modern Osmanlı tarihçiliği tarafından atlanmış görünmektedir. József Blaskovics, “Beiträge zur Lebensgeschichte des Köprülü Mehmed”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 11 (1960), s. 51-55; Yusuf Blaşkoviç, “Köprülü Mehmed Paşa'nın Macarca Bir Ahidnamesi”, **Türkiyat Mecmuası**, 15 (1968), s. 37-46. Szabolcs Hadnagy (“Köprülü Mehmed egri kormányzósága – egy oszmán államférfi életrajzának kerdőjelei”, **Keletkutató**, İlkbahar 2010, s. 107-113), kısa süre önce yayımlanan makalesinde, rus kayıtlarına dayanarak Köprülü Mehmed'in Eğri'deki görev mühletine dair çok daha kesin tarihlere ulaşmıştır. Konuyu benimle tartışarak makalesini bana sözlü olarak tercüme etme nezaketini gösterdiği için kendisine minnettarım.

insafsızlık olur³⁹⁹. Osmanlı merkezî iktidarı, anlaşıldığı kadarıyla, geleneksel yöntemlere müracaat ederek Tatar kalabalıkların yıkıcılığını Erdel'deki gelişmeleri kendi çıkarlarına göre yönlendirmek için kullanıyordu. Köprülü Mehmed Paşa, 2 Eylül 1658'de Yanova'yı ele geçirdiğinde, Tatar süvarisi bir kez daha Erdel arazisini talan edip bolca esir toplamıştı⁴⁰⁰. Hasan Vecihi, bu tarihte Tatar akınlarının Kazak savaşçıların da katılımıyla "Erdel Belgradı"na (Alba Julia/Gyulafehérvár/Weißenburg) kadar uzanmış olduğunu söyler⁴⁰¹.

Tatarların Osmanlı dış siyasetinin beklentilerine göre istihdam edilmesi, muhakkak ki, Osmanlı sarayı ile Kırım hanlığı arasındaki hiyerarşik siyasî ilişkiye son derece bağlıydı. Bununla birlikte Tatar atlılarının esas itibarıyla belli bir ücret ve maddî kazanç edinme hakkı karşılığında askerî hizmetlerini kiralayan profesyonel bir savaşçılar kitlesi olduğunu unutmamak gerekir. Kırım hanlığı, 1655–1660 Kuzey Savaşları'nda Lehistan ve Brandenburg prensliği saflarında seferlere katılmalarında olduğu gibi, Osmanlı menfaatlerini zedelediği sürece yabancı hükümdarlıklara para karşılığında askerî hizmet sunabiliyorlardı. Tatar süvari kitlelerinin özü bakımından paralı savaşçılardan mürekkep olması, Osmanlı sarayı açısından da bazı pratik sonuçlar doğuruyordu. Osmanlı başkenti, Kırım Tatarlarını seferber edebilmek için hanlığın ileri gelen askerî önderlerine doğrudan maddî ödüller yollarken sıradan savaşçılara sefer boyunca ganimet elde etme taahhüdünde bulunuyordu. Osmanlılar, 1593–1606 savaşlarında, Tatar atlılarını askerî gayelerle harekete geçirebilmek için kesenin ağzını açmışlardı. II. Gazi Giray Han, 1594 seferinde, bu maksatla Yanık kalesi önlerinde 5000 filori almış⁴⁰²; 1602'de, Tatarlara 30.000 florilik yüklü bir meblağ ödenmişti⁴⁰³.

Mühürdar Hasan Ağa, 1663 baharında, Edirne'de askerî hazırlıklarla uğraşıldığı günlerde, Kırım hanı Mehmed Giray'ı sefere davet etmek üzere kaleme

³⁹⁹ Bu dönemde Osmanlı yönetiminin kuzey siyasetinin hedefleri hakkında bir değerlendirme için bkz.: İ. Metin Kunt, "17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler**, IV-V (1976–1977), s. 111-116.

⁴⁰⁰ A. Huber, s. 521-522.

⁴⁰¹ **Târîh-i Vecîhî**, s. 176-177.

⁴⁰² İbrahim Peçuyulu, **Târîh**, II, s. 150. Tatarlar için Kefe gümrüğünden 5000 flori tahsis edilmesi emredilmişti (MD. 71, 161/320).

⁴⁰³ C. Orhonlu, **Telhîsler**, s. 55; C. Finkel, **Administration of Warfare**, s. 105.

alınan mektupla birlikte 10.000 altın yollandığını yazar⁴⁰⁴. Bu iş için görevlendirilen Büyük Mirahor Çerkes Muslı Ağa, bir taraftan Osmanlı sadrazamı Fazıl Ahmed Paşa adına götürdüğü mektup ve kıymetli hediyeleri hana takdim ederken, öte taraftan söz konusu 10.000 altını “çizme-bahâ” namıyla teslim edecekti⁴⁰⁵. Ne var ki, bu miktarın Tatarların yola çıkması için bir nevi peşinattan ibaret olduğunu kabul etmek yerinde olur. Eyyubî Efendi’nin belirttiği gibi, sefere davet esnasında Kırım hanına hatt-ı şerif, murassa kılıç ve hilat gibi sembolik öğelerin yanı sıra, “çizme-bahâ ve tîr-keş, 40000 altın ile” gönderilmesi kanun haline gelmiş olduğuna göre⁴⁰⁶, Osmanlı idaresi, büyük ihtimalle, Tatar kuvvetlerini 1663–64 yıllarında cephede tuttuğu müddetçe ilave ödemeler yapmış olmalıdır.

Dahası, Tatar birlikleri, Osmanlı merkezî kıtalarına mahsus sosyal güvenlik şemsiyesinin dışında kaldıklarından bunların kışlak ihtiyaçlarının karşılanması cepheye yakın yörelerdeki halkın sırtına yükleniyordu. Tatar atlıları, 1663–64 kışında, ertesi baharda vuku bulacak çarpışmalar için dinlemek üzere Pojega, Peç, Zigetvar, Kopan, İstolni Belgrad, Şimontorniya ve Segedin kazalarına dağıtılmışlardı⁴⁰⁷. Gelgelelim, kapıkulu mensupları için belirlenen sürsat tarifesi, Tatarların ikamet ettiği menzil ve konaklarda uygulanmıyordu. Daha açık bir ifadeyle izah etmek gerekirse, Dergâh-ı âlî yeniçerileri yiyecek içecek ve bunlara ait yük hayvanlarının yem ihtiyacı için sırasıyla tahsis edilen dört ve ikişer hanenin bu gıda maddelerini kaçar akçeden satacakları önceden belirlenmişti⁴⁰⁸. Oysaki belgenin diliyle ifade edilirse, Tatar askerlerinin et, arpa, zad ü zevâde ihtiyaçları “tahammüllerine göre” yöre halkından tahsil edilmişti. Tatarların kışlamasından sorumlu tutulan kazaların ahalisi, bu maksatla hane başına

⁴⁰⁴ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 137; Osman Dede, s. 6.

⁴⁰⁵ **Silâhdâr Târîhi**, I, s. 240.

⁴⁰⁶ **Eyyubî Efendi Kânûnnâmesi**, 56.

⁴⁰⁷ Tatarlarla ilgili kışlak hükümleri: SLUB Eb. 387, vr. 112b (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663); vr. 113a (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663); 113b (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663); vr. 118a (evâil-i Şaban 1074/28 Şubat–8 Mart 1664); vr. 120a (evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1664); vr. 125b (evâsıt-ı Ramazan 1074/6–16 Nisan 1664); Albertina-B Or. 295, vr. 3b’de iki kıta hüküm (evâhir-i Cemaziyelevvel 1074/20–30 Aralık 1663).

⁴⁰⁸ Örnek olarak bkz.: SLUB Eb. 387, vr. 112b (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663; Yenipazar kadısına hüküm).

bölüşükleri miktarı herhangi bir karşılık almadan hazır etmek durumundaydılar⁴⁰⁹. Herhalde, Tatarların dillere destan başıbozuklukları bir yana, yalnızca karşılıksız işe mecburiyeti bile, Tatarlarla bir kış geçirmek zorunda kalan köylülerin çareyi memleketlerini terk etmekte bulmalarına sebep olmuştu. Pojega ve Valkovar’dan (Valkóvár) kaçarak başka köyleri “tavattun” eden ahalinin ordu mühimmatı için “kadîmî” yerlerine iskân ettirilmesi için çıkarılan müekked hükümlere bakılırsa⁴¹⁰, en azından bu iki kaza halkı için Osmanlı ordusunun cephe gerisinde geçirdiği kış hayli çekilmez olmuştu.

Osmanlı askerî yönetimi, Tatar birliklerinin kışlaya çekildiği vakitlerde halk üzerinde büyük bir yük oluşturduğunun farkındaydı. 1664’te, Habsburg sarayını Vasvar barış antlaşmasından doğan haraç mükellefiyeti konusunda sıkıştırmak isteyen Fazıl Ahmed Paşa, kışı orduyla birlikte Belgrad’ta geçirmeye karar verdiğinde, Tatarların memleketlerine geri dönmüş olması memnuniyet verici bir olay olarak değerlendirilmişti. Mühürdar Hasan Ağa’ya göre, bu esnada yürütülen fikir alışverişinde, Osmanlı neferlerinin sınır hattına yakın mahallerde bir kış daha geçirecek olmasının “reâyâ”yı sıkıntıya sokabileceği dile getirilmişti. Osmanlı ileri gelenlerine sorulursa, bu doğrudu; ama Tatar askerlerinin olmadığı bir zamanda halkın kışla hizmetinin altından kalkması yine de pek zor olmayacaktı⁴¹¹. Osmanlı idaresi, Tatarların yol açtığı yüksek maliyete rağmen bu atlıları cephede barındırabilmek için elinden gelen her türlü fedakârlığı yapmaya hazırdı. İstolni Belgrad’ta, buraya yollanan 1500 Tatarın kışı geçirmesi için yer olmadığı anlaşıldığında, Tatarlara mekân tahsis edilmesi için kaleyi boşaltıp Budin’e geri dönmek zorunda kalanlar geçen sefer yılında hizmet eden 500 Budin yeniçerisi olmuştu⁴¹². Keza, büyük ihtimalle, cebrî yollarla tekrar köylerine getirilen Pojega ahalisi, bütün Osmanlı ordusuyla birlikte Tatarlar için zorunlu tutulan

⁴⁰⁹ SLUB Eb. 387, vr. 113a (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663); 113b (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663).

⁴¹⁰ SLUB Eb. 387, vr. 118a (evâil-i Şaban 1074/28 Şubat–8 Mart 1664; Pojega ve Valkovar kadılarına iki kıta hüküm).

⁴¹¹ “Gerçi reâyâyâ zordur ammâ iktizâsı budur ne çâre böyle Tatar askeri kışlada yokdur. Anlara icâzet verdik. Reâyâyâ büyük zor Tatar askeridir ne hâl ise böyle kışla dahi çekilir.” (Cevâhirü’t-Tevârih, s. 286).

⁴¹² Albertina B. or. 295, vr. 2b (evâil-i Cemaziyelevvel 1074/1–10 Aralık 1663).

kışla hizmeti Ramazan bayramıyla sona ermiş olduğu halde, Tatarlara fazladan on günlük tayinat vermekle mükellef tutulmuştu⁴¹³.

Tatar atlılarının Osmanlı stratejik gayelerine koşulması, doğurduğu ağır maddi yükün yanında Osmanlı merkez karargâhının dışında kalan müstakil bir ordu yönetiminin varlığının kabul edilmesi zaruretini beraberinde getiriyordu. Osmanlı sarayı, devletlerarası hukuk bakımından Kırım hanedanını meşru, tanınmış ve bağımsız bir yönetici ailesi telakki ettiğinden cephedeki askerî düzenlemelerde de aynı teşrifat kaidelerine riayet edilmesine özen gösteriyordu⁴¹⁴. Bu sebeple, Kırım hanının oğlu Ahmed Giray, Uyvar kuşatmasının onuncu gününde (28 Ağustos 1663), Tatar kuvvetlerinin başında Osmanlı ordusuna iltihak ettiğinde, o an metris hizmetinde bulunmayan Budin valisi Hüseyin Paşa, Şam valisi Kibleli Mustafa Paşa, Silistre valisi Can Arslan Paşa, Sivas valisi Sührab Mehmed Paşa ve altı bölük ağaları Tatar hanzadesini “istikbâl” etmek için yola koyuldular. Tatar hanzadesi, Tatarların Osmanlı ordusuna katılışı vesilesiyle verilen göz kamaştırıcı ziyafette mirzalarıyla beraber bizzat sadrazam otağında ağırlandı. Fazıl Ahmed Paşa, Ahmed Giray’ı kendi hazinesinden çıkarttığı altın kılıç, samur kürk ve değerli taşlarla bezeli tirkeş ve hançerle taltif ederken Tatar ileri gelenlerine hilatler giydirdi⁴¹⁵. Bu ilişki biçimi, Osmanlı ve Tatar askerî kademeleri arasındaki hoşnutsuzluk ve soğukluğa rağmen 1663–64 seferleri boyunca muhafaza edildi. Mustafa Zühdi’ye göre, Osmanlı sadrazamı, bu dönemde Ahmed Giray ve Tatar kuvvetlerinin önde gelen mirzalarına birkaç defa gösterişli ziyafetler tertip edip kıymetli hediyelerle bunların gönlünü kazanmaya çalışmıştı⁴¹⁶. En sonunda, 13 Ekim 1664’te, Budin sahrasında, Tatar birliklerinin memleketlerine dönmek için yola çıkmalarından hemen önce Ahmed Giray şerefine büyük bir ziyafet daha düzenlendi.

⁴¹³ SLUB Eb. 387, vr. 125b (evâsıt-ı Ramazan 1074/6–16 Nisan 1664).

⁴¹⁴ Kırım hanları, Osmanlı siyasî tarihinde hanedanla ilgili çıkan hemen her buhranda Osmanlı tahtına alternatif figürler olarak tartışma konusu oluyorlardı (Feridun M. Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 37-60).

⁴¹⁵ **Cevâhirü’l-Tevârih**, s. 166-167; **Silâhdâr Târîhi**, I, s. 271; **Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, vr. 15a-15b. “Mâh-ı mezbûrun [Muharrem] yigirmi dördüncü günü çehâr-şenbe gün Hân-zâde Sultân ve yalı ağası ... gelüp ...” (ÖNB, H.O. 46a, vr. 124b).

⁴¹⁶ Mustafa Zühdi, vr. 46b-47a.

Hanzadeye samur kürk, altın kılıç, tirkeş ve donanmış bir at hediye edilirken belli başlı Tatar mirzalarına başdefterdar ve sadrazam kethüdası aracılığıyla hilatler giydirildi⁴¹⁷.

Osmanlı askerî liderlerinin ara sıra Tatar komuta heyetini davet ederek ağırlaması, iki ayrı karargâhın ortak stratejik hedefler doğrultusunda elbirliğiyle hareket etme ihtiyacının doğal bir sonucuydu. L. F. Marsigli'nin de dikkatini çektiği gibi, Osmanlı ve Tatar ordugâhlarının bir arada bulunması istisnaî bir durumdu⁴¹⁸. Tatarlar adına çalışan Kosak Paul lakaplı casus, Habsburg makamlarınca yakalandıktan sonra verdiği ifadesinde, Moravya'daki ikinci gezisinden dönüp Uyvar kuşatmasına destek olan Tatar kuvvetlerine katıldığını beyan etmişti. Paul'un ikrarına göre, Ahmed Giray, kendisini Osmanlı karargâhında neler olup bittiğini öğrenmekle görevlendirmişti⁴¹⁹. Demek ki, Osmanlı ve Tatar karargâhları yalnızca müstakil birimler olarak faaliyet göstermekle yetinmiyor; birbirlerine karşı da en azından kısmen kapalı davranıyorlardı. Keza Osmanlı başkentinde, Uyvar'ın zaptından sonra kalenin fethini tebrik eden iki hattı hümayun kaleme alınmıştı. Bunlardan ilki, doğrudan Fazıl Ahmed Paşa'nın şahsına hitabe yazılmış olduğundan onun çadırında okundu. İkinci padişah hattı, Osmanlı veziriazamının elinden Ahmed Giray Han'a aktarıldı; Tatar hanzadesi, bu mektubu Komaran kalesinin karşısında yer alan kendi ordugâhındaki çadırında okudu⁴²⁰. Mektubun muhtevasında sadrazamın emirlerine göre hareket etmesi isteniyorsa da, bu durum, iki ayrı komuta heyetinin varlığını tescil ediyordu.

Her ne kadar, müşterek menfaatler uğruna belirli bir stratejik planlamanın unsurları olarak işlev görseler de, Osmanlı ve Tatar kuvvetlerinin ayrı karargâhlardan yönetilmeleri, muharebe yöntemleri ve askerî teçhizatları bakımından farklı kültürleri temsil eden iki kitlenin mümkün mertebe bir arada kullanılması azmini yansıtıyordu. Tatarlar, Kırım hanının hassa alayı olarak hizmet eden tüfekçi sekbanlar bir kenara bırakılırsa, Osmanlı seferlerine iştirak eden birlikler bakımından tamamen atlı savaşıçılardan mürekkepti. 16. yüzyıldan itibaren olağan bir Tatar savaşıçısının sefer için

⁴¹⁷ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 286; Osman Dede, s. 57; Mustafa Zühdi, vr. 47a-48b.

⁴¹⁸ *Stato Militare*, II, s. 82.

⁴¹⁹ M. Ivanics, "Krimtatarische Spionage", s. 126-127.

⁴²⁰ *Silahdâr Târîhi*, I, s. 289.

buluşma noktasına bir veya birkaç at getirmesi kural haline gelmişti. Tatarlar, orta boylu, kalın başlı, hızlı ve dayanıklı olan bineklerinden genellikle üç tane getirerek sefer mevsimi boyunca hiçbir nizamlı askerî birliğin kat edemeyeceği mesafeleri, yine hiçbir düzenli kıtanın kat edemeyeceği bir süratte aşabiliyorlardı⁴²¹. Yeri geldiğinde, Tatar birliklerinin günde aralıksız on üç saat yol gidebileceği biliniyordu⁴²². Aşırı sıcak ve soğuğa dayanıklı olan Tatar atları, toprak üzerinde biten hemen her nebatla beslenebildikleri için dört beş ayı bulan zorlu seferlerle baş edebiliyorlardı. Tatar atları, nehirleri ve bataklıkları hızla geçebilmek üzere talim ve terbiye edilmişlerdi. Bu avantajlarının farkında olan Tatarlar, yollarını kısaltmak istediklerinde köprülere itibar etmeden atlarını doğrudan akarsulara sürerlerdi. Tatar grupları, yağmalamak istenen araziye geldiklerinde “koş” adı verilen bir ordugâh kuruyorlardı. Savaşçıların üçte ikisi ordugâhta beklerken kalan üçte bir, iki kısma bölünerek etrafa dağılıyordu. Bunlar yüzer kişilik çapulcu gruplar halinde “koş”un neredeyse 80 mil uzağındaki köylere kadar baskınlar yapıp ganimet ve esir topluyorlardı. Askerî taktikleri bakımından yakın dövüşler ve sıcak teması ihtiva eden cephe taarruzlarından çekinen Tatarlar, kargı, cirit, tabanca, tüfek, kılıç, hançer gibi her türlü silaha erişebildikleri halde, esas itibarıyla uzun menzilli bileşik kavisli yaylarına bel bağlamışlardı. Tatar kitleleri, belli bir bölgeyi talan ettikten sonra zapt ettikleri ganimetle hızla cephe gerisine çekilerek gözden kayboluyorlardı⁴²³.

Tabii ki, cephe gerisine talan seferleri düzenleyerek ani baskınlarla düşman arazisini yağmalama anlayışı, esas beklentisi askerî birliklerin eşgüdüm içinde sefer

⁴²¹ Osmanlı yönetimi, 1663–64 kışını Osmanlı-Habsburg sınır boyunda geçiren Tatarların kışlak menzillerinde ikiden fazla olan atları için yem verilmeyip sadece otluk verilmesine dair bir hüküm çıkardığına göre, bu sefere üç veya daha fazla atla gelen Tatar süvarileri olduğu kesindir (Albertina-B or. 295, vr. 3a (evâsıt-ı Cemaziyelevvel 1074/10–20 Aralık 1663). Evliya Çelebi’ye göre, 1663’te Osmanlı ordusuna katılan Tatar süvarisinin mevcudu ile yanlarında getirdikleri at sayısı arasında adeta bir uçurum vardı. 40.000 süvariden oluşan Tatarlar, beraberlerinde 150.000 küheylan at getirmişlerdi (VI, s. 196).

⁴²² Rhoads Murphey, “Horsebreeding in Eurasia: Key Element in Material Life or Foundation of Imperial Culture”, *Central and Inner Asian Studies*, IV (1990), s. 2, not. 3 (1654 Lehistan seferiyle ilgili atıf).

⁴²³ L. J. D. Collins, “The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th-17th Centuries”, *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 257-276; *Stato Militare*, II, s. 41-42. 1683’te, Tatarlara esir düşen L. F. Marsigli, bu akıncıların tutsaklarını atlarının kuyruklarına takarak nehirlerden nasıl geçirdiğini şahsî tecrübesine dayanarak tarif eder (II, s. 47-48).

planlaması adına stratejik önem taşıyan mıntıkaların işgal edilmesini öngören Osmanlı harp stratejisine ancak bir dereceye kadar uyumluydu. Muharebe tarzları ve stratejik mevzulardaki anlayış farklılıkları, en geç 16. yüzyılın ikinci yarısından beri, Osmanlı ve Tatar birlikleri arasında tatsız bir gerilimin yaşanmasına sebep olmuştu. Lütü Paşa'ya bakılırsa, Tatarların askerî disiplin içinde zapturapt altında tutulamayacak başına buyruk bir halk olduğu 16. yüzyılda bile barizdi; Osmanlı idaresi, hafif süvari ihtiyacını karşılamak için Tatarlar yerine eşkinci, ellici ve akıncı statüsünde reayadan süvari devşirmenin yollarını aramaya başlamalıydı⁴²⁴. 1593–1606 savaşlarında, Osmanlı askerî yönetimi ile Tatarların birbirine zıt savaşma tarzları ve sefer esnasındaki beklentilerinin uyumsuzluğu sorun yaratmaya devam etmişti. Osmanlı başkenti, bu gibi durumlarda, Kırım tahtında değişikliğe giderek Osmanlı menfaatlerine daha mütemayil hükümdar adaylarını iş başına getirmeye çalışıyordu. Mustafa Ali'nin sert eleştirilerine kulak vermek gerekirse, bilhassa Koca Sinan Paşa'nın Tatar zadedânıyla yaşadığı açık muhabbetsizlik, arzuladıkları yağma seferi iznini alamayan Tatarların hoşnutsuzluğu yüzünden Osmanlı askerî kabiliyetine esaslı darbeler indirecek cinstendi⁴²⁵.

1663–64 seferlerinde de, Osmanlı ve Tatar askerî kademeleri arasındaki ilişkinin pürüzsüz olduğunu söylemek güçtür. Bir kere, Habsburg kuvvetlerine karşı cephe açılmasına karar verilmesi üzerine Kırım'a yollanan haberciler, Tatar kuvvetlerinin istenilen zaman ve miktarda mobilize olmasını sağlamaya muktedir olamamışlardı. Tatar atlıları, nihayet bir hayli gecikmeli şekilde batıya doğru hareket ettiklerinde, ülkesinin selameti adına sefere şahsen katılmadığı için affını isteyen Mehmed Giray, sadrazama yolladığı mektupta, kendi yerine Tatar birliklerine komuta etme görevini oğluna tevdi ettiğini yazıyordu⁴²⁶. Daha önceden temas edildiği gibi, Tatar süvarisinin Uyvar kuşatması başladıktan ancak on gün sonra Osmanlı ordusuna yetişebilmesi, her halükarda Osmanlı idarecilerince pek iyi karşılanmamış olmalıdır. Bu

⁴²⁴ “Lütü Paşa Âsafnâmesi”, s. 97.

⁴²⁵ R. Murphey, **Osmanlıda Ordu ve Savaş**, s. 55-56; 160-161. Koca Sinan Paşa'nın, birçok Osmanlı müverrihi arasında, 1593-1606 Osmanlı-Habsburg savaşlarında oynadığı rol bakımından pek de itibarlı bir yere sahip olmadığını akılda tutmak gerekir (Feridun M. Emecen, “Uzun Savaşlar'ın Başlaması (1592–1606) ve Zıtvatorok Anlaşması: Dönemin Çağdaş Osmanlı Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 280-287.

⁴²⁶ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 143-145.

arada Osmanlı idaresi, Tatar birliklerinin hareketini çabuklaştırmak için birbiri ardına yolladıkları ulaklarla Kırım sarayı üzerinde baskı oluşturmaya çabalamışlardı⁴²⁷. Habsburg sarayına karşı yürütülen savaş sona erdikten sonra Mehmed Giray'ın Kırım tahtından uzaklaştırılması, hanın 1663–64 seferlerine iştirak edemediği için dilediği özrün Osmanlı başkentinde kabul edilmediği şeklinde yorumlanabilir⁴²⁸.

Tatarlar adına casusluk yapan Kosak Paul, sorgulanırken verdiği ifadesinde, bir defasında Uyvar önünde kurulu Osmanlı ve Tatar ordugâhları arasında mektup taşıdığını anlatır. Paul, Tatar hanzadesini bu denli öfkelen direnin ne olduğunu açıkça söylemese de, Ahmed Giray'ın Osmanlı sadrazamından gelen mektubu hiddetle yırtıp parçaladığına temas eder. Bununla birlikte Litvanya asıllı casusun bu bilginin hemen ardından Osmanlıların Tatar birliklerinin kale kuşatmaları için uygun olmadıkları için bunların askerî değerleri hakkında pek olumlu görüşlere sahip olmadıklarını belirtmesi, iki karargâh arasındaki meselenin muhasarada daha faal bir rol almak isteyen ya da kuşatma ordusunu bekleyen bir perdeleme kuvveti işlevi görmektense, doğrudan bir yağma seferine çıkmak isteyen Tatarların Osmanlı üst yönetiminden müsaade alamamalarıyla ilgili olabilir⁴²⁹. Yine de, Tatarların müstahkem mevkiileri ele geçirme hususunda pek faydalı olmadıklarının bilincinde oldukları düşünülürse⁴³⁰, Ahmed Giray'ın Uyvar kuşatmasında kale istihkâmlarına daha yakın bir yerde görev alma konusunda ısrarcı olması düşük bir ihtimaldir. İlginç bir hadise, Tatar birlikleriyle beraber gelen Kazakların, Uyvar'ın zaptından hemen sonra Novigrad kalesinin kuşatılması esnasında, bir türlü alınamayan kaleye hücum etmek için izin istemeleridir. Evliya Çelebi'nin

⁴²⁷ Mehmed Giray, sadrazama hitaben kaleme aldığı mektubunda, o ana değin İstanbul'dan Tatar birliklerinin acilen yola çıkmasını talep eden birkaç hatt-ı hümayun aldığını itiraf eder (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 143-144). Fazıl Ahmed Paşa, Tatarların gelişini çabuklaştırmak için kendi ağalarından Habib Ağa'yı görevlendirmişti (**Silâhdâr Târîhi**, I, s. 249). Tatarlar, nihayet yola koyulduklarında beraberlerinde mirahur ve kapıcıbaşı Süleyman Ağa bulunuyordu (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 143-144).

⁴²⁸ N. Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, IV, s. 130.

⁴²⁹ M. Ivanics, "Krimtatarische Spionage", s. 126-127.

⁴³⁰ L. J. D. Collins, "The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars", s. 271.

tarifine göre, Kazaklar, baştan ayağa zırhlı tüfekçi kıtalar halinde geldikleri halde⁴³¹, bunların talebi Fazıl Ahmed Paşa tarafından nispeten alaycı bir tavırla reddedilmişti⁴³².

Görünen o ki, hafif atlı Tatar birliklerini etkili muharip unsurlara dönüştürmenin en iyi yolu, bunları düzenli Osmanlı bölükleriyle birbirlerini destekleyecek mahiyette kullanabilmekten geçiyordu. Osmanlı stratejik hesaplamaları açısından bakıldığında, Tatar birliklerini Osmanlı ordusundan uzak bir mahalde uzun süre tek başına bırakmak, bu kuvvetlerin toptan imha edilmesi tehlikesini doğurabilirdi. L. F. Marsigli, bu sebeple, öncü kuvvetlerin daha ilerisinde, düşman arazisini yağmalamakla meşgul Tatar, Eflâk ve Boğdan atlılarının bir sebeple birleştikleri haber alındığında, Osmanlı ordusunun derhal Tatar kuvvetlerine yanaştığını yazar. Ne de olsa, bunların bir başlarına batılı kuvvetlere karşı çaresiz oldukları tecrübe edilmişti⁴³³. Küçük ölçekli çarpışmalarda da, aynı askerî gerçeklerin bütün çıplaklığıyla iş başında olduğu söylenebilir. Osmanlı kuvvetlerinin eline geçen Uyvar kalesinde bakım onarım çalışmaları devam ederken atlarına ot ve zahire bulmak için Komaran taraflarına giden bir Osmanlı birliği, kaleden çıkan bir Habsburg kıtası tarafından gafil avlandığında Tatar süvarisinin yardımıyla bir nebze olsun toparlanma fırsatı yakalamışlardı. Tatar askerlerinin düşman neferleri üzerine topluca yağdırdığı oklar, çarpışmanın seyrini bir anda değiştirmişti. Ne var ki, aynı Tatar güçleri, Komaran'dan gelen yeni kıtaların ateş açması üzerine hiç düşünmeden Estergon'a doğru firara başlamışlardı. Evliya Çelebi'ye sorulursa, "Tatar-ı adüvv-şikâr"ın "tîz-firâr bî-karâr" olmasının nedeni, ateşli silahlara dayalı muharebe yöntemlerinden hiç haz etmemesiydi. Bununla birlikte, 17. yüzyıl savaşlarına son derece aşina olan Evliya Çelebi, bu durumu nispeten doğal karşılayarak hezimetle biten çarpışmanın ardından Osmanlı savaşçıları ötede beride birbirlerini bulup

⁴³¹ Evliya Çelebi, VI, s. 196.

⁴³² "Hemân hatmanlar siz Tatar kal'asın alagörün, yohsa sizin Macar kal'asın almada alâkanız yokdur" (Evliya Çelebi, VI, s. 234). Benzer eleştiriler, Habsburg ordu yönetimi tarafından Macar ve Hırvat atlılarına yönelik olarak dile getiriliyordu. "Posten und befestigte Orte anzugreifen, sowie der Kampf stehenden Fusses waren übrigen nicht Sache der Ungarn und Croaten, deren Element in der Schnelligkeit und Wachsamkeit wurzelte" (R. Montecuccoli, "Vom Kriege mit den Türken", s. 421).

⁴³³ **Stato Militare**, II, s. 114.

Uyvar'a geri dönmeye çabalarken, Tatarların boş atlarına yaralıları doldurarak iki saatlik yolu daha çekilir hale getirmelerini övmekten geri durmuyordu⁴³⁴.

Gerçekten de, Tatar birlikleri, Osmanlı kıtalarının koruyucu şemsiyesi altında oldukları takdirde, karşı tarafın muharebe gücünü azaltmaya yarayan eylemleri rahatlıkla üstlenebiliyorlardı. Örneğin 1664 Haziran'ında, Yenikale kuşatması esnasında, müdafaa istihkâmlarının aşıldığı anlaşılınca Mura nehrinin öte yakasındaki müttefik muharipleri köprüyü imha ederek karşı kıyıya geçişi zorlaştırmak istemişlerdi. Gelgelelim, bu şekilde, kaleden kaçmaya çalışan yoldaşlarının geri çekilme yollarını da kesmiş oldular. Kale müdafilerinin nehre atlaması üzerine, Osmanlı tüfekçileri, kıyıya yaklaşarak nehri baştan aşağı kurşun yağmuruna tutmaya başladılar. Aynı zamanda suya giren serhat savaşçıları ve Tatar askerleri, ağızlarında tuttıkları kılıçlarıyla yüzüp yakaladıkları müttefik askerlerini ya oracıkta katlediyor; ya da saçlarından çekerek kıyıya sürüklüyorlardı⁴³⁵. Bu, yalnızca esir ve değerli eşya elde etmek isteyen nispeten başıbozuk ve düzensiz savaşçıların maddi çıkarları uğruna giriştikleri bir eylem olarak ele alınmamalıdır. Ganimet kazanma hırsı, bireysel bir motivasyon kaynağı olarak anlaşıldığı sürece bu bakış açısı elbette doğrudur. Ne var ki, bu eylem, Osmanlı ordu yönetiminin nazarında hasmın muharip unsurlarının ayıklanarak bertaraf edilmesi anlamını taşır. Bu örnekte, Tatarlar ve “serhat gazileri”, Osmanlı ateş gücünün kendilerine temin ettiği emniyet alanı içinde, avcı bölükleri olarak hareket edip nehrin öte yakasına çıkabilecek müttefik askerlerinin çoğuna bu imkânı tanımayarak seferin ilerleyen günlerinde Osmanlı ordusunun karşısına çıkabilecek potansiyel asker sayısını azaltmış oluyorlardı⁴³⁶.

Mühürdar Hasan Ağa, biraz da M. Zrínyi-J. Hohenlohe'nin kış baskınının Osmanlı komuta heyeti üzerinde yarattığı düş kırıklığının etkisiyle, Tatar askerlerinin askerî kıymetini sorgulayan bazı ifadeler kullanır. Osmanlı müverrihine göre, bu atlıların Osmanlı askerinin yanında faydalı vazifeler gördükleri doğrudur; ama yalnız başlarına

⁴³⁴ Evliya Çelebi, VI, s. 216-218.

⁴³⁵ “... ağızlarında kılıçları ile nehr-i Morava'ya düşüp niçe yüz küffârlara su içinde yetişüp kimin katl edüp niçe binini saçlarından beri tarafa çıkarup esîr etdiler” (Evliya Çelebi, VI, s. 327).

⁴³⁶ Avcı bölükleri, 18. yüzyılda Prusya ve Habsburg hükümetleri tarafından başarıyla kullanılmıştı (**Erken Modern Çağ**, s. 54-55).

düşmanı karşılamaya hiç yanaşmazlar. 1663–64 kışında, sınır boyundaki kışlak menzillerine hayli Tatar kuvveti bırakılmış olmasına karşın bunların çoğu ya ülkelerine geri dönmüşler; ya da çeşitli gerekçelerle etrafa dağılmışlardı. Bu sebeple, 1664’ün ilk aylarında, müttefik kuvvetlerin Osmanlı arazisine musallat olduğu günlerde bunların “iki tanesini bir yere” getirebilmek mümkün olmamıştı. Tatar süvarisi, müttefik güçlerin açtığı ateşten dert yanarak bu kurşunların atlarına isabet etmesi durumunda zararlarını kimsenin karşılayamayacağını söyleyip saldırmaktan ya da düşman hücumu karşılamaktan kaçınıyorlardı. Hasan Ağa’ya bakılırsa, bunlar “köy ve kentleri yakıp yıkarken pehlivan kesilmelerine” rağmen, iş muharebe etmeye gelince kaçak güreşiyorlardı⁴³⁷.

Tâ’ib Ömer, Tatar atlıların taktik davranışları hakkında eserinin Fazıl Ahmed Paşa’nın seferlerini anlattığı sayfalarında ziyadesiyle istifade ettiği Hasan Ağa’dan farklı düşünmüyordu. Ahmed Giray Han, Uyvar kuşatmasının sürdüğü tarihlerde, Tatar atlısıyla düşman arazisine bir baskın tertip etmek istediğinde, yanına Şam valisi Kibleli Mustafa Paşa komutasında Osmanlı birlikleri de tahsis edilmişti. Osmanlı sadrazamının Tatarların arasına düzenli Osmanlı bölükleri katmak istemesinin bir sebebi bunları denetleme arzusu olabilirse de, Tâ’ib Ömer’e göre esas neden, Tatar süvarisinin yalnızca yağma ve talan eylemlerinde yararlı, sabit istihkâmların ardından açılan tüfek ve top ateşine karşı nasıl muharebe edileceğini bilmeyen bir kitle olmasıydı⁴³⁸. Esasında, Evliya Çelebi’nin 1664’te Yenikale’nin zaptından sonra Tatar kuvvetleri ve serhat savaşılarının Kanije’den çıktıkları çapul seferini tarifi, Osmanlı askerî kademelerinin ateşli silahlarla mücehhez bölükleri daha ziyade Tatar akıncılarının geri çekilme yollarını güvence altına almak için görevlendirildiğini gösterir. Tatarlar ve “Kanije gazileri”, bu sefer esnasında, Osmanlı bölükleri refakatlerinde olduğu halde, herhangi bir

⁴³⁷ “Köyi ve kenti urup yakmaga pehlüvândur. Ammâ varun küffârı bir karşılayun diseler ilerü varmaz ancak bir nâmı vardır. Ammâ gâyet ile zebûn asker imiş. Hemân Hak Teâlâ hazretleri asker-i İslâma zevâl virmeye. Asker yine Âl-i Osmân askeridür.” (**Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 226).

⁴³⁸ “... leşker-i Tatar ancak bilâd ve hisâr-ı küffârı hark ve gâret âhâlisin esîr ve destgîr itmede sâhib-i mahâret olup der-pîş-i divâr-i tûfeng ve tob-ı pür-âşûb ile ceng ü peykar iden hilekâr ile göğüs gerüp gîrûdâr eylemek dilîrân-ı Ruma ve Osmâniyân-ı gazanfer-hücûma mahsûs ...” (**Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, vr. 15b). Fındıklılı Mehmed Ağa, eserinde bu ifadeleri aynen iktibas eder (**Silahdâr Târîhi**, I, s. 272-273).

kale veya palankanın kendini müdafaaya hazır olduğu gördükleri anda buralara dokunmadan geçip gitmişlerdi⁴³⁹. Bununla birlikte ganimetle yüklü atlı birliklerin nehirleri geçmeye çalıştıkları esnada gafil avlanmamaları için köprübaşı vazifesi görecek tüfekçi kıtaları büyük önem arz ediyordu.

Tatar süvarisinin top ve tüfek mermilerinin havada uçuştığı muharebe alanlarında Osmanlı merkezî birliklerini yeterince desteklememeleri, Leva savaşında Osmanlı askerî yönetiminin Habsburglar karşısında elini zayıflatan bir yenilgiye yol açtı. 1664 yazında Uyvar muhafazasında bulunan Budin valisi Hüseyin Paşa, Habsburg generali Louis-Raduit de Souches'nin bir sene evvel Osmanlılarca ele geçirilen Nitra ve Leva kalelerini geri almak üzere harekete geçtiğini Fazıl Ahmed Paşa'ya bir mektupla bildirmişti. Bunun üzerine Hüseyin Paşa komutasında bir kurtarma ordusu teşkil edilmiş olsa da, Osmanlı güçlerinin bölgeye intikali bir hayli geç kalmıştı⁴⁴⁰. Fransız asıllı general⁴⁴¹, 3 Mayıs'ta Nitra kalesini teslim aldığı gibi, Haziran ayı içinde Leva kalesini de Habsburglara kazandırdı⁴⁴². Hüseyin Paşa, emri altındaki kuvvetlerle Levá'yı bir kez daha kuşattığında, bu havalide faaliyet göstermeye devam eden Habsburg güçleriyle çarpışma kaçınılmaz oldu. 19 Temmuz 1664'te vuku bulan muharebe, de Souches birliklerinin Leva kuşatmasıyla meşgul Osmanlı kuvvetlerine arkadan yaklaşmasıyla başladı. Osmanlı birlikleri, kale müdafileriyle ilerleyen Habsburg kuvveti arasında sıkışma tehlikesine karşı yüksekçe bir tepeye çıkarak düşman askerlerine hâkim bir yere mevzilendiler.

1663 Ciğerdelen çarpışması, 1664 Yenikale kuşatması ve St. Gotthard savaşında olduğu gibi, bir kere daha, Osmanlı ve müttefik kuvvetleri, aralarından uzanan bir nehrin iki yanında karşılıklı beklemeye koyulmuşlardı. Leva savaşı, bir “yanlış anlama”yla başlaması hasebiyle de ilginç bir karakter taşır. De Souches birlikleri, muharebenin arifesinde, gece vakti rüzgârın karşı tepelerde yer alan ağaççıklarla

⁴³⁹ Evliya Çelebi, VII, s. 2-9.

⁴⁴⁰ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 236-237, 254, 278-279; Osman Dede, s. 34-35, 37, 40.

⁴⁴¹ Louis-Raduit de Souches'nin Habsburg sarayı hizmetindeki askerî faaliyetleri hakkında bkz.: Peter Broucek, “Louis Raduit de Souches, kaiserlicher Feldmarschall”, *Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft “Adler”*, 1971-73, s. 123-136.

⁴⁴² G. Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 120-126.

yarattığı aldatıcı görüntünün etkisinde kalarak teyakkuza geçmişlerdi. Habsburg ordu komutanı, kendi ifadesiyle, ilk başta kendisi de Osmanlı ordusunun harekete geçtiği zehabına kapılmış olduğu halde, alarımın yanlış olduğunu anladıktan sonra durumu lehine kullanmaya karar verdi. Habsburg neferleri, ilk defa bu kadar erken bir saatte topluca ayaktaydı; de Souches, Estergon suyunu üç yerden aşma emri verdiği birliklerini öte kıyıda taarruz düzenine soktu. Osmanlı kıtaları, Habsburg muharebe hattı üzerine tertip ettikleri iki hücumdan sonuç alamayınca daha savunmacı bir pozisyon takındılar. Louis-Raduit de Souches, Caprari alayı, 4 Brandenburg süvari müfrezesi, Morowitz *dragoon*ları ve başka bazı müfrezeleri bir araya getirerek terkip ettiği bir hücum kolunu Tatar ve Boğdanlılardan oluşan Osmanlı sol cenahına yollayarak hamle üstünlüğünü ele almaya çalıştı. İlk taarruz başarılı olmasa da, Saksonya ve Brandenburg piyadelerinin 6 top eşliğinde verdikleri ateş desteğinin ardından hafif süvari birlikleri kaçmaya başladılar⁴⁴³. Görünen o ki, Osmanlı hezimetinin baş sebeplerinden biri, kanatları korumakla mükellef hafif atlı birliklerinin – ki bunlar arasında Tatar ve Boğdanlıların yanı sıra Erdel ve Eflâk askerleri de bulunuyordu⁴⁴⁴ – daha ilk sıcak temasta göstermelik birkaç çarpışmadan sonra savaş meydanını terk ederek kaçmaları olmuştu. Bu tarihlerde ana Osmanlı kuvvetleriyle Rába nehri kenarında bulunan Mühürdar Hasan Ağa'nın duyduğu da aşağı yukarı bu yöndeydi. Hasan Ağa'ya ulaşan istihbarata göre, Leva'da, Eflâk ve Boğdan birlikleri mücadeleye girmeyerek Hüseyin Paşa'yı yalnız bırakmıştı. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, kendi “tevabi”si dışında, yalnızca iki üç bin serhat

⁴⁴³ Habsburg generali Louis-Raduit de Souches'nin 20 Temmuz 1664 tarihli raporu (**Copia der allerunterthenigsten Relation, so an Ihr Kays. May. Unsern Allernädigsten Herrn /Dero HoffKriegsRath /Cammerer /und General Veldtmarschall Herr Ludwig Radwig Graff DE SOUCHES, Wegen der /wider den Erbfeindt Christlichen Namens den Türcken /und seine Adhærenten die Wallachen /Moldawer und Tartarn /den 19. dits /in Entsetzung Löwentz unweit darvon erhaltenen ansehlichen /grossen Victori allergehorsambist abgehen lassen /auff allerhöchstermelter Ihro Kays. Majestät allernädigste Bewilligung /mit beygelegtem Kupfer in offentlichen Druck gegeben.** Gedruckt zu Wienn /bey Johann Jacob Kürner). I. Leopold'e sunulan rapor, aynı sene içinde İngilizceye tercüme edildi (**A True and Perfect Relation of the Battail and Victory Lately Obtained near Lewentz Against Twenty five Thousand Turks, Tartars, and Moldauians, by General Souches: As it was sent to His Imperial Majesty, Dated July 20. 1664.**, London: Printed by Tho. Mabb, living at S. Pauls Wharff, 1664).

⁴⁴⁴ G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 129-130.

gazisinin desteğini alarak Habsburg güçlerine mukavemet etmeye beyhude yere uğraşmıştı⁴⁴⁵.

Habsburg kuvvetleri, Leva çarpışmasının ardından Uyvar istikametinde yürüyüşlerine devam ettiler. De Souches, 1 Ağustos akşamı, Fazıl Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerinin Rába’da ağır bir yenilgi aldıkları günün son saatlerinde, Tuna üzerinde kurulu Ciğerdelen palankası etrafındaki keşif çalışmalarını tamamladı. Gece vakti patlak veren şiddetli sağanağın ertesi sabaha kadar sürmesi, Alman askerlerince, başta Tatarlar olmak üzere Osmanlı muhariplerine “korkaklık”larından ötürü kaçmak için müsait bir ortam hazırlamıştı. Habsburg kuvvetinin Ciğerdelen’i ele geçirme hikâyesine bakılırsa, yeniçeriler, pek etkili olmasa bile, palanka istihkâmlarının arkasından Habsburg piyadesine ateş açarak mevzilerini tutmaya çabalamalarına rağmen Tatarların pek böyle bir kaygıları olmamıştı⁴⁴⁶.

Tatar atlılarının taktik formasyon açısından askerî bir disiplin içinde tutulmalarının epeyce zor olduğu açıktı; ama belki de, bundan daha önemlisi, bazı hallerde, bu yağmacı kitlelerin doğrudan Osmanlı devlet ricalinin beklenti ve taleplerine aykırı davranmalarıydı. Tatar birliklerinin Osmanlı askerî kademelerinin talimatlarını hiçe sayıp alenen kendi maddi menfaatleri adına kılıca sarıldıkları bir örnek, Uyvar’ın tesliminde kale garnizonunun sadrazamla akdedilen sözleşme gereğince Komaran’a götürülmeleri esnasında yaşanmıştı. Fazıl Ahmed Paşa, “eman” verdiği kale müdafilerine aileleriyle birlikte kaleden serbestçe çıkma hakkı bahşetmişti. Bunlar, sadrazamca kabul edilen talepleri doğrultusunda, can ve mal güvenliğine sahip olmalarının yanı sıra Komaran’a kadar ihtiyaç duydukları araba ve gıda maddeleriyle takviye edildiler. Silahlarına el konulmuş olsa da, Uyvar garnizonu neferlerinin bayraklarını açıp bando çalmalarına izin verilecekti. A. Forgách, imparatorluk

⁴⁴⁵ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 279.

⁴⁴⁶ “Einnahm und Einäscherung der Stadt Parkan /wie auch die darauf vorgenommene Ruinirung der Türkischen Brucken /über die Donau /gleichfalls von Herrn Gen. Feld. Marschall Graf de Souches, den 2. Augusti An. 1664. glücklich verrichtet”, Christian von Wallsdorff, **Türkischer Landstürzter /oder Neue Beschreibung der fürnehmsten /Türkischen Städte /und Vestungen /durch Ungarn /Thracien /und Egypten ... Sambt einen Anhang /Derer bey S. Gotthard und Leventz beschehen harten Treffen /von hoher und gewisser Hand /ausführlicher berichtet**, Erstlich gedruckt im Herbst-Monat, 1664 içinde, s. 34.

makamlarına göstermek üzere, Osmanlı veziriazamının imzasını taşıyan ve kaleyi son ana değin yiğitçe müdafaa etmiş olduğunu teyit eden bir mektup bile almıştı. Bununla birlikte kale ahalisinin Fazıl Ahmed Paşa'dan özel bir talebi daha vardı. Hiçbir surette Tatar askerleriyle bir araya gelmek istemiyorlardı⁴⁴⁷. Osmanlı sadrazamı, müdafilerin bu talebini ve Komaran'a kadar Osmanlı kuvvetlerince refakat edilmeleri isteğini olumlu karşıladı. Ne de olsa, Fazıl Ahmed Paşa, Tatarların yol boyunca savunmasız kalan kale halkına soğukkanlılıkla zarar verebileceğinin farkındaydı⁴⁴⁸.

Her ne kadar, Osmanlı ricali, teslim şartlarına uyup silahlarını terk eden kitlenin can ve mal güvenliğini teminat altına aldıysa da, Tatarlar, bir bahane bulup Komaran'a ilerleyen ahaliye saldırmaya tevessül etmişlerdi. Görüldüğü kadarıyla, Tatarların bu hareketi, Osmanlı ordugâhındaki başka bazı başıbozuk ayaktakımını da kısa yoldan maddi kazanç elde etme sevdasına düşürmüştü⁴⁴⁹. Sözü Tatar atlılarıyla müteaddit çapul seferine katılmış olan Evliya Çelebi'ye bırakmak lazım gelirse, bu "ayaktakımı"nın arasında bizatihi kendisi de vardı. Osmanlı seyyahına göre, Uyvar garnizonu antlaşma gereği Osmanlı askerlerince belirtilen yere götürülürken kalenin Litre tabyasında vuku bulan infilak, düşman askerlerinin kirli bir oyununa hamledilmişti. Havaya uçanlar aslında kaleyi temizlemekle görevlendirilen Boğdanlılar'dan başkası değildi; ama "cünûd-ı müslimînden bir kimesne helâk olduğu müşâhede olunmadan" herkes atlarının sırtına atlayıp intikam peşine koşturmaya başlamıştı. Evliya Çelebi de bu gruhun içindeydi; zira "mukaddem küffâra dâğ-ı derûnum vardı" diyordu. Gözünü kin bürümüş Osmanlı atlıları, hâlihazırda Komaran'a hayli yaklaşmış düşman kitlesine saldırarak bunların birçoğunun "hinzîrlar gibi ormanlara" kaçmasına sebep oldular. "Gâzîlerin âkılları ormanlarda bu kâfirlerin niçesin kırdı". Bununla birlikte esas niyet, esir toplayıp götürmekti. Bu sebeple kismetli olanlar, "niçe yüzünü esîr edüp orduya gelmeden bu kadar avret ve oğlan ile" Estergon yolunu tutmuşlardı. Bu hengâme esnasında, Uyvar kalesinden çıkanların refakatine tayin edilen Kaplan Mustafa Paşa ve Adana valisi Ali Paşa, olan bitenler karşısında mütecaviz Osmanlı atlılarını durdurmaya

⁴⁴⁷ "... ordi içinden geçmeyelim Tatar yüzün görmeyelim ..." (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 177).

⁴⁴⁸ Fazıl Ahmed Paşa, "Tatar size pek hasımdır, sizi çapmasın" diyordu (Evliya Çelebi, VI, s. 207).

⁴⁴⁹ P. Rycout, *The History of the Turkish Empire*, s. 144.

çalışıp katliam ve esir almak için ellerinde ferman olup olmadığını sormaya çalıştılar. Bu eylemlerin “bilâ-fermân” olduğu anlaşılınca, iki paşa kendi askerlerine “yağmacı”ları def etme emrini verdi. Bunun üzerine çıkan kargaşada, çok sayıda yaralının yanında yedi Osmanlı askeri hayatını kaybetmişti. Evliya Çelebi’nin açık sözlü anlatımına göre, Kaplan Paşa ve Adana valisinin müdahalesi işlerin yoluna girmesi için yeterli olmadı. Uyvar tarafından yükselerek göğü kaplayan siyah dumanın arasından baş gösteren yeni Osmanlı bölükleri, saldırmaya can atanlar tarafından kendilerine katılmaya gelenler olduğu zannıyla yanlış algılandı. Bir kez daha kopan yaygarada, yağmacılar, Kaplan Paşa ve Ali Paşa birlikleri engellemeye çalışsalar da, “kâfir”lerin arabalarına dadanıp bol miktarda mal, genç kız ve oğlan aşırıp ormana karışıp izlerini kaybettirdiler⁴⁵⁰. Evliya Çelebi’nin bu hadise hakkında yazdıklarına sorgulayıcı bir tarzda yaklaşırsa, Tatarların, kalede yaşanan patlamayı P. Rycout’un işaret ettiği bahane olarak kullanma fırsatını kaçırmadıkları ortaya çıkar. Zaten Evliya Çelebi’nin işittiğine göre, kaledeki patlamanın aslı astarı soruşturulduğunda, zapt edilen tabyalarda açıkta olan barut istiflerinin tabya altındaki mahzenlere taşınırken tütün içen birisinin dikkatsizliği yüzünden ateş almasıyla ortalığın kana bulandığı anlaşılmıştı⁴⁵¹.

Bu örnekte, Osmanlı askerî yönetimi ile Tatarların başını çektiği nispeten disiplinsiz, başıbozuk, kapalı ve intizamlı formasyonlar içinde savaşıma ünsiyeti bulunmayan serbest ruhlu savaşçılar arasındaki gerilim ve askerî kültür farklılığını görebilmek çok kolaydır. Bununla birlikte ordunun üst kademelerinin ordunun hatırı sayılır bir parçasını oluşturan bu savaşçılar üzerindeki denetiminin bu denli zayıf olduğunu görmek şaşırtıcı gelebilir. Dahası, Tatar atlılarının Osmanlı ana kuvvetlerinden uzakta faaliyet gösterdikleri anlarda, Osmanlı merkezî bölüklerinin askerlik gelenekleri dışında kalan eylemleri çok daha pervasızca icra etmeleri işten bile değildi. Bir kez daha Evliya Çelebi’ye dönülürse, Tatarlar, 1664 baharında, Kanije, Eğri ve Budin’den gelen gönüllülerin de katılımıyla oluşturdukları yağma ordusuyla Pojega’ya geldiklerinde,

⁴⁵⁰ Evliya Çelebi, VI, s. 208-209.

⁴⁵¹ Evliya Çelebi, VI, s. 209. R. Montecucoli’ye göre, Osmanlılar, Tatarların teslim olmuş garnizonu yağmalama girişimlerini engellemişlerdir. “Die Absicht der Tataren, sie [Uyvar garnizonu] zu plündern, wurde von den Türken verhindert” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 404).

Osmanlı temsilcileriyle bir silahlı çatışma daha yaşamışlardı. Pojega paşası, Tatarlardan kısa süre önce ele geçirdikleri esir ve ganimetlerin pençliğini talep ediyordu. Bu hususta kendini tüm benliğiyle Tatarların safında hisseden Evliya Çelebi, çapul seferine katılan herkesin bu talebi topluca reddettiğini yazar. Pojega idarecisi, yağmacıları “pâdişâhın reâyâsı”nı esir etmekle itham etse de, Evliya’ya göre, Pojega beyinin kendilerine husumet beslemesinin sebebi ganimetten pay alamamış olmasından ötürü duyduğu kıskançlık ve öfkedir. Pojega beyinin müsellimi ve kethüdası, ganimetten talep ettikleri hisseyi alamamanın kırınglığıyla gece Tatarların konakladığı yere kentte toparladıkları eşkıya ve haramiler aracılığıyla gizli bir baskın düzenlediler. Evliya Çelebi, daha önceden haber aldıkları bu tertibatı, gece karanlığında kurdukları pusuyla bertaraf ettiklerini anlatır. Ama daha önemlisi, sabah vakti, atlı ve yaya Pojega askerlerinin doğrudan Tatarların üzerine saldırıya geçmesidir. Evliya Çelebi ve arkadaşları, anlaşılan o ki, bu çarpışmada karşılarına çıkan askerleri herhangi bir düşman kuvvetiyle yaptıkları çatışmada yüzleştiklerinden ayırt etmemişlerdi. Neticede, Tatarlar Pojega askerlerini yenilgiye uğrattıktan sonra cesetlerin üzerini arayıp değerli eşyaları almışlar ve kesik kafaları mızrakların ucuna geçirip teşhir etmeyi ihmal etmemişlerdi⁴⁵².

Peki, bu durumda, Osmanlı münevverleri muhitindeki olumsuz intiba, gerçek askerî kıymetleri hakkında zihinlerde uyandırdıkları onca şüphe, askerî disiplinsizliklerine dair kötü şöhret ve bazı hallerde Osmanlı makamlarıyla düştükleri açık anlaşmazlıklara rağmen Tatarları Osmanlı ordu yönetimi açısından bu denli vazgeçilmez kılan neydi? Bu sorunun birden fazla cevabı vardır. Bir kere, Tatarlar, istihbarat toplayıcı bir cephe aktörü olarak Osmanlı stratejik planlamasının önemli bir parçasını oluşturuyorlardı. Eflâk, Boğdanlı ve Tatarlar, hareketli hafif süvari kitleleri olarak ana Osmanlı kuvvetlerinin önünde ilerleyerek Osmanlı yürüyüş hattı üzerindeki arazinin askerî şartları ve düşman birliklerinin hareketlerine dair bilgi topluyorlardı⁴⁵³.

⁴⁵² “Ale’s-sabâh cümlesinin leşlerinde esbâbları vü eskâlleri ve silâhları ve atların alup cümle leşlerinden başların kesüp kellelerin ârâyîş-i nize edüp ...” (Evliya Çelebi, VI, s. 325).

⁴⁵³ 1683–1699 savaşlarında, Süleyman Paşa’nın Osmanlı ordusunun yürüyüş nizam ve tertibatına dair kaleme aldığı bir hüküm L. F. Marsigli tarafından eserine derç edilmiştir. Buna göre Tatarlar, Eflâklar ve Boğdanlılar, düşman kuvvetlerinin yerlerini tespit etmek ve bunlarla ilgili takrirler hazırlamakla görevlendirilmişlerdi (**Stato Militare**, II, s. 116).

Tatar birliklerinin istihbarat edinmede hayli başarılı ve profesyonel olduklarını ihlas ettiren örnekler mevcuttur. Bu örneklerden en açıklayıcı olanlarından biri, Olmütz mahkemesinde sorgulanan Paul isimli Katolik Litvanyalı'nın verdiği 13 Eylül 1663 tarihli ifadeye gizlidir. Mária Ivanics, Avusturya Devlet Arşivi'nde muhafaza edilen bu yazılı ifadeye dayanarak Tatarların Osmanlı sınırlarının ötesinde kalan bölgeler hakkında bilgi edinme yöntemlerini gün yüzüne çıkarmaya çalışmıştır⁴⁵⁴.

M. Ivanics, bu bağlamda Osmanlı sefer planlamasının bütünü açısından büyük değer taşıyan sorulara karşılık bulmaya gayret eder. Tatarlar, hangi arazinin korumasız olduğunu nereden öğrenirler? Düşman ordusunun hareketlerinden nasıl haberdar olurlar? Müdafaadadan yoksun olduğuna kani oldukları yerlere açılan yol ve akarsu geçitlerini nasıl keşfederler? Bu tür bilgiler, önceden sahip olunan malumata dayalı bir stratejik planlamanın ürünü mü; yoksa bizatihi arazide kazanılan anlık tecrübelerin bir mahsulü müdür? Macar araştırmacının bulguları, burada gün ışığına çıkarılan yeni tespitlerle birleştirildiğinde, ilk şikkın, yani Tatarların faaliyet göstermeyi planladıkları alanlar hakkında nispeten profesyonel yöntemlerle önceden bilgi toplama ihtimallerinin daha akla yatkın olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim yirmi sekiz yaşında bir genç olan Paul, bu yaşına gelinceye değin muhtelif hükümdarların hizmetinde paralı asker olarak hizmet etmişti. En sonunda, 1661'de, alayından firar edip memleketine dönmeye çabalarken esir düşüp Tatar hanının hizmetine girmek zorunda kaldı. Burada, Kırım hanı adına çalışan 700 kişilik bir Alman ağır zırhlı süvari alayının istihbarat koluna girdi. Kahlkopf lakaplı Alman süvari komutanı, yönettiği istihbarat teşkilatına mensup kırk casusu, 1663 seferinden yarım sene evvel Moravya, Silezya, Bohemya ve Viyana'ya yolladığında, Paul, Almanca, Fransızca ve Macarca gibi dillerin yanı sıra yerel lisanları da konuşabilen casuslardan bir tanesiydi. Yanına iki adet iltimas mektubu verilen Paul, Moravya, Silezya ve Lehistan'a yaptığı iki seyahat esnasında Alman albayın tanıdığı işbirlikçilerden oluşan bir şebeke tarafından ağırlandı⁴⁵⁵.

⁴⁵⁴ Paul'un ifadesi: OeStA, HHStA, **Ungarische Akten, Allgemeine Akten**, Fasc. 176, fol. 49a-52a.

⁴⁵⁵ Mária Ivanics, "Krimtatarische Spionage im osmanisch-habsburgischen Grenzgebiet während des Feldzuges im Jahre 1663", b.a..

Budin valisi Hüseyin Paşa'nın 1663'ün ilk aylarında hayvan satıcısı kisvesine büründürdüğü Budinli bir zımmiyi bilgi toplaması için Yanık, Komaran ve Viyana taraflarına yollamasında olduğu gibi⁴⁵⁶, istihbarî faaliyetler için bölgenin yerel dillerine vâkıf casuslar kullanılması epeyce yaygın bir yöntem olmalıdır. 1663'te Moravya'nın altını üstüne getiren Tatar akınlarını müteakip mahallî makamlarca yakalanan on üç kişi, Tatarlara yolları ve geçit yerlerini göstermekle itham edilmişlerdi. Bunlar arasında Brünn'de ele geçirilen hacı kıyafetli iki casustan biri, Paul'un itiraflarında belirttiğine mutabık biçimde, İtalyanca ve biraz Almanca konuşabilen bir Fransız'dı⁴⁵⁷. Keza G. Kraus, Müslüman olup Osmanlı saflarına geçtikten sonra Tatarlara bütün yolları ve geçit yerlerini gösteren Nitzai Jakop isimli bir sınır hüsarından bahseder. Tatarlarla birlikte yağma seferlerine katılan Jakop, ormanlık arazide saklananları tuzağa düşürmek için insanlara Macarca veya Almanca isimlerle haykırıp ortaya çıkmalarını sağlıyordu. G. Kraus'a bakılırsa, bu gibi hainler, Tatarların çekilmesinden sonra derdest edilerek Komaran kalesine getirilmişlerdi⁴⁵⁸. Keza Habsburg süvari komutanı Sporck'un kulağına çalınan haberlere göre, 1663 sonbaharında, bazı yöre insanları, Tatarlara gizli saklanma yerlerini, geçitleri, nehir geçişlerini ve istihkâmların konumlarını göstererek ihanette bulunmuşlar; Osmanlılar namına istihbarat toplama faaliyetine girişmişlerdi. Bu şahıslar, Tatarların refakatinde Avusturya ve Moravya içlerine kadar ilerlemişlerdi⁴⁵⁹. Evliya Çelebi'nin tecrübelerinden istifade edilirse, bu sebeple, hasbelkader Tatarlara kılavuzluk hizmeti vermek zorunda kalan yerel ahali, Osmanlı ordusunun bölgeden

⁴⁵⁶ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 141-142.

⁴⁵⁷ “Nun grieff man in Mähren auch nach den Gewissens-losen Spionen und Landsverräthern/ so die Tartarn in das Land geführet und denselbigen alle Wege und Stege gewiesen hatten/ und fieng solcher Gesellen in kurbem auf die 13. Stücke/ von unterschiedlichen Nationen/ und unter andern zu Brinn zweene in Pilgrams-Kleidern/ der eine war ein Franßose/ so auch Italianisch und etwas Teutsch redte ..” (**Theatrum Europaeum**, IX, s. 961).

⁴⁵⁸ “... ein Tyrnawer vndt Grantz Hussar, so zu einem Türken worden, Nitzai Jakop mit nahmen, ihn mähren geführet, vndt alle pass wege vndt Stege gezeigt haben ... ihn die Wälder hin vndt wider, also sich vill menschen verstecket, gezogen, welchen mit böhmischen, vngrischen vndt teutschen nahmen ruffen kennen, vndt dergestalt vill arme leut herfür gelocket vndt gefangen ...” (G. Kraus, s. 350).

⁴⁵⁹ OeStA, Kriegsarchiv, **Alte Feldakten, Türkenkrieg** 1663/9/57, Abschlußbericht Sporcks an Montecuccoli, Karlbürg, 14.09.1663.

çekilmesini müteakip dindaşlarının gazabına uğramamak için kendi istekleri doğrultusunda “elvân makdem sarıklar” kuşanıp tebdil-i kıyafet seyahat ediyorlardı⁴⁶⁰.

Anlaşıldığına göre, Tatar birlikleri, Osmanlı ordusunun yürüyüş hattı üzerinde tertip ettikleri keşif ve gözetleme gezileri esnasında ele geçirdikleri esirler dışında, büyük ihtimalle, cephe gerisinde canlı tuttukları istihbarat ağı sayesinde düşman kuvvetlerin askerî vaziyetleri hakkında hayranlık uyandırıcı ölçüde doğru bir bilgi akışına sahiptiler. St. Gotthard muharebesinin mağlup ordusu, 1664 sonbaharında, Uyvar yakınlarında Habsburg ve Osmanlı sarayları adına imzalanan barış antlaşmasının tasdik edilmesini beklerken gelen istihbarat raporunun muhtevası Tatarların bu işte ne kadar uzmanlaşmış olduklarının ikna edici bir göstergesidir. 9 Ağustos 1664 tarihinde, Fazıl Ahmed Paşa'nın otağında teati edilen antlaşma metinleri, I. Leopold ve IV. Mehmed tarafından onaylanıp geri gelinceye kadar taraflar askerî harekâta serbest olacaktı. Osmanlı sadrazamı, rakip saraylar arasında bir barış antlaşması akdine son derece yaklaşmış olduğu bir dönemde bile, Nitra'yı tekrar ele geçirmek için harekete geçme fikrini savunuyordu⁴⁶¹. En nihayetinde, Osmanlı ordusunun yeni bir fetih seferi için ayağa kaldırılması mümkün olmayacaktı; lakin Tatarlar, muhtemel bir Nitra eylemi için ehemmiyet arz eden üç belli başlı maddeden mürekkep bir istihbarat raporu takdim etmeyi ihmal etmediler⁴⁶².

⁴⁶⁰ Evliya Çelebi, VII, s. 4. 3 Eylül 1663'te, Váh nehrini zorlayan Tatar kuvvetlerine kılavuzluk yapan Macarlar hakkında bkz.: **Theatrum Europaeum**, IX, s. 952.

⁴⁶¹ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 280. Bu arada ilginç bir ayrıntı, Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar eyaletinde yer alan Şuran (Surân) ve Komyatin (Komjâtin) varoşlarını ve bu iki kasabaya tabi köy ve mezarları, “rikâb-ı kâmyâb”a isim vererek “istid'â” ettiğini bizzat “arz ve telhîs” etmiş olmasıdır (TT. 794, s. 21-22. Krş. Josef Blaškovič, “Sadriazam Köprülüzâde (Fazıl) Ahmed Paşa'nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları 1664–1665”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, IX (1978), s. 320). Bu isteğin muhtemel sebeplerinden biri, Surân ve Komjâtin şehirlerinin Uyvar-Nitra yolu üzerindeki stratejik konumu olabilir (Josef Blaškovič'in 1664 tarihli Uyvar tahrir defterine dayanarak çizdiği Uyvar vilayeti haritasına bkz.: “Ein türkisches Steuerverzeichnis aus dem Bezirk von Žabokreký aus dem Jahre 1664”, **Archiv orientální**, 45 (1997), s. 208-209 arasındaki ekler). Uyvar-Nitra yolunun stratejik ehemmiyeti dışında, Fazıl Ahmed Paşa, ilk andan itibaren Şuran'daki yerleşimi kendi adına tesis edeceği vakıf için kazançlı bir yer haline getirmeye çalışmış olmalıdır. Osmanlı sadrazamı, kale komutanı Á. Forgách'ın isteğine rağmen Uyvar'ın düşmesinin ardından kale içinde kalan yaklaşık iki bin köylüye garnizonla birlikte kaleyi terk etme izni vermemiş; bu “re'âyâ”yı Şuran palankasına yollayarak iskân etmişti (Evliya Çelebi, VI, s. 207-208). Evliya Çelebi, Uyvar'ın fethinden çok kısa bir süre sonra, 1663 Ekim'i başlarında, Budin valisi Hüseyin Paşa'nın kuvvetleriyle birlikte Şuran'ı ziyaret ettiğinde “Ohri beği askeriyile cümle re'âyâ”nın “hüs-n-i ülfet edüp” şehri “gâyet amâr” bir hale getirmiş olduklarını yazar (VI, s. 213).

⁴⁶² **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 280.

Buna göre, kıtlık ve hastalığın pençesine düşen müttefik ordusu gün geçtikçe kan kaybediyordu. Bu, nispeten kolay tahmin edilebilecek bir bilgiydi; ne de olsa, Osmanlı birliklerinin de daha iyi bir durumda olduğu söylenemezdi. Bununla beraber müttefik ordusundaki bazı birliklerin savaşma azmini hepten yitirmiş olduklarını sergileyen birtakım bilgiler, Osmanlı kurmayları tarafından sevinçle karşılanmış olmalıdır. Habsburg mareşali R. Montecuccoli, Osmanlıların Nitra'ya yönelik yeni bir seferi ciddi bir seçenek olarak ele aldıklarını öğrenmişti⁴⁶³. Ne var ki, Tatarlara bakılırsa, müttefik ordusu saflarındaki piyade askerler, Osmanlı ordusunun Nitra'ya doğru ilerlemeye başlaması durumunda harekâta katılmayacaklarını açıkça dile getirmişlerdi. Bunlar, süvari kıtaları kendilerini terk etse bile, Váh nehri kenarında kamp kurup bekleme taraftarıydılar. Piyadeler, bir adım dahi atamayacak denli bitap düşmüşlerdi; ancak Osmanlı saldırısının kendi üzerlerine dönmesi halinde silaha sarılacaklardı. Üstelik Tatar istihbaratına göre, müttefik neferler, barış akdedilmesine oldukça yaklaşıldığını biliyorlardı ve hiç kimse boş yere kan akıtılmasına hevesli görünmüyordu. Herhalde, Osmanlı askerleri arasında da, seferin daha fazla uzamasına karşı çıkan çok sayıda yorgun ve hasta insan bulabilmek işten bile değildi⁴⁶⁴.

Tatar atlıları, 1664 güzünde müttefik birliklerin içine düştüğü umutsuz ruh halini son derece sağlıklı bir şekilde tahlil etmeyi başarmışlardı. I. Leopold, Habsburg hanedanının imparatorluk prensliklerine akdedilen barışı izah etmek üzere yolladığı *Motivenbericht*'te, Osmanlı ordusunu Rába kenarında durdurmayı başaran R. Montecuccoli'nin neden bu zaferden istifade edemediğini anlatır. Salzburg başpiskoposu tarafından 24 Ekim 1664'te elektör prenslere dağıtılan yazı, imparatorluk genelinden ve

⁴⁶³ **Besondere und geheime Kriegsnachrichten**, s. 289.

⁴⁶⁴ Mühürdar Hasan Ağa'nın Habsburg temsilcileriyle yürütülen barış müzakerelerinin mantığını, iki sene üst üste sefer yapmanın zorluğu ve Osmanlı ordusunun takatsiz kalmış olmasına dayandırdığını hatırlayınız (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 271). Evliya Çelebi'nin Yenikale çarpışmalarında boş yere akıtılan Osmanlı kanından duyduğu rahatsızlık için bkz.: VI, s. 327-328. Evliya Çelebi, başka bir örnekte, Kazancızade Süleyman Ağa'yla yaptığı bir sohbeti aktarma vesilesiyle Osmanlı idaresinin 1663-64 seferlerindeki tutumunu acı bir dille eleştirir. "El-amân ey güzîde-i Âl-i Osmân' deyüp harâc-güzârlık kabûl edüp elçilerin gönderdi, Sadrı'azam elçilerin gerüye dönderdi. Küffâr tekrâr resûl gönderdi ve sulha rağbet edüp elçileri yine reddolundu. ... Bu hâl üzre küffâr mazlûm olmuş idi. ... İşte cânım Evliyâ Çelebim, bizim tâze cüvân nev-zuhûr hâkimlerimiz hod-re'ylikleri sebebiyle Rabbü'l-âlemîn küffârı üzerlerimize musallat edüp bu nehr-i Raba'da böyle münhezim olup ..." (VII, s. 42).

diğer Hıristiyan hükümdarlardan beklenen yardımların gelmemesi üzerine savaşı ikinci senesinde doğan ağır mali yükün altından kalkılmasının imkânsız hale geldiğini iddia eder⁴⁶⁵. Bunun fiilî düzlemde tezahürü, muhtelif vilayet ve kraliyetlerden toplanan birliklerin Macaristan havalisinde bir ay geçirdikten sonra bu bölgenin çetin koşullarına dayanamamasından ötürü, her sene buraya yeni bir ordu gönderme zaruretinin doğmasıdır. Ne var ki, bu, hem malî sebeplerle, hem de insanların asker olarak Macaristan'a gelmeye gönüllü olmamaları nedeniyle mümkün olmadığından seferin ikinci senesinde Osmanlılara karşı savaşacak muharip bulmak neredeyse hayal olmuştu. Cephane ve erzak yetersizliği bir yana, yeni bir askerî teşebbüse yeltenebilmek için gereken askerî birliklerin hiçbiri gelmediği gibi, müttefik saflarında hizmet eden gönüllüler orduyu terk ederek dağılmışlardı. Geri kalanlar ise, özellikle Fransız piyadesi, hastalıklardan muzdarip halde kendi başlarına bir hayat memet kavgası veriyorlardı⁴⁶⁶. Tatarların kastettiği piyade kıtaları, çok büyük ihtimalle Fransızlardan başkası değildi. Kaldı ki, Tatar casusların Osmanlı askerî yönetimine bu konuda çok daha sarîh bir istihbarat sağlayarak Fransızların ismini zikrettikleri düşünülebilir. Bununla birlikte, görüldüğü kadarıyla, Mühürdar Hasan Ağa, bu ayrıntıya pek önem vermediğinden eserine R. Montecuccoli'nin de emir-komuta zincirinin zayıflığı sebebiyle hayli şikâyetçi olduğu itaatsiz piyade kıtalarının ismini derç etme lüzumunu hissetmemiştir⁴⁶⁷.

Süratle yer değiştirebilme kabiliyetine sahip hafif Tatar süvarisi, istihbarî çalışmalar vasıtasıyla Osmanlı sefer planlamasına hayatî katkılarda bulunmakla beraber, düşman kuvvetlerini bölüp rakip ordugâhın stratejik hesaplarını bozmak gibi son derece önemli bir yeteneğe de sahipti. Macar arazisinin idarî bölgelerinden gelen askerî birliklerin Wartberg'te 24 Ağustos 1663 günü buluşması kararlaştırılmış olduğu halde, o gün gelip çattığında, ortalıkta bir tane bile Macar askeri yoktu. R. Montecuccoli'nin 1663-64 Osmanlı-Habsburg savaşlarına dair hatıralarına göz atılacak olursa, Nitra, Novigrad ve Hond bölgeleri, Osmanlıların tazyiki yüzünden yerlerinden

⁴⁶⁵ Martin Meyern, **Ortelius Continuatus, Das ist der Ungarischen Kriegs-Empörungen/Fernere Historische Beschreibungen ...**, verlegt durch Paul Fürsten/ Kunst –und Buchhändlern in Nürnberg, getruckt zu Franckfurt am Mäyn bey Daniel Fiebet, im Jahr 1665, s. 359.

⁴⁶⁶ J. Stauffenberg, s. 85-89.

⁴⁶⁷ **Besondere und geheime Kriegsnachrichten**, s. 288-289.

kıyırdayamadıklarını söylüyorlardı; Arva, Turocz ve Trencsin, dağlık şehirlerdeki evlerinin selametini düşünmek zorunda olduklarını dile getirerek aflarını istemişlerdi; nihayet Pressburg (Pojon/Pozsony), Ciğerdelen'deki hezimetle çok asker kaybettiğini öne sürüyordu⁴⁶⁸. Seferler müddetince sınır çizgisini ihlal edip düşman arazisine baskınlar düzenleyenler, Habsburg sınırının tecrübeli serhat savaşçıları bir kenara bırakılırsa, yalnızca Tatar atlıları olduğundan Habsburg askerî yönetiminin sefer planlamasını baltalayanlar da aynı kişilerdi. Bu atlılar, 1663 Eylül'ünün ilk günlerinde, Avusturya hududuna yaptıkları saldırıda öylesine büyük bir telaş ve korkuya sebep olmuşlardı ki, Habsburg ordu yönetimi, Tatar akınlarının başladığı günün akşamında askerî birliklere Tuna nehrinin ötesine çekilip yeni bir ordugâh teşkil etme emri vermek zorunda kalmıştı⁴⁶⁹. Bu zemin kaybı, Habsburg birliklerinin Uyvar'ı kuşatmakla meşgul Osmanlı ordusuna müdahale edebilme imkânını bir süreliğine tamamen ortadan kaldırmıştı.

Tatar birlikleri, 1663 Uyvar muhasarasında caydırıcı bir perdeleme kuvveti işlevi görerek Osmanlı kuşatma birliklerini beklenmeyen bir anda bir kurtarma ordusuyla karşılaşma tatsızlığından kurtarmıştı. Esasında, Tatar atlılarının Osmanlı ordusuna iltihakta gecikmeleri, başlangıçta Osmanlı askerî kademeleri açısından can sıkıcı bir hal yaratmıştı⁴⁷⁰. Kuşatmanın ilk haftasında, Tatar kuvvetlerinin yokluğunda, imparatorluk kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğuna dair havadisler Osmanlı ordugâhında tedirginlik dolu bir bekleyişe yol açmıştı. Nihayet Tatar hanzadesinin Solnok'a (Szolnok) üç dört menzil mesafede olduklarını beyan eden mektubu Osmanlı yöneticilerinin eline ulaştığında, bu kaygılar ortadan kalktı⁴⁷¹. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın tasviriyle, Tatar atlıları, gelir gelmez "düşmen yolu üzerine" kondukları için Osmanlı kuşatma birliklerini dış dünyadan yalıtın bir koruma çeperi vazifesi görmeye

⁴⁶⁸ "Vom Kriege mit den Türken", s. 398.

⁴⁶⁹ *Theatrum Europaeum*, IX, s. 952.

⁴⁷⁰ Silistre valisi Can Arslan Paşa'ya gönderilen hükümde, oğlu Ahmed Giray'ı önden yollayan Kırım hanının bizzat taze kuvvetlerle sefere katılacağına söylendiğine bakılırsa, Osmanlı askerî yönetimi, 1663 baharında Mehmed Giray'dan bütünüyle umudunu kesmemişti (SLUB Eb. 387, vr. 104b, evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs-6 Haziran 1663).

⁴⁷¹ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 162-164.

başlayacaklardı⁴⁷². Tatarlar, en azından Uyvar'da, üzerlerine düşen askerî rolü neredeyse kusursuz biçimde oynadılar. R. Montecuccoli komutasında Pojon köprüsünden geçen kalabalık bir Habsburg ordusunun Uyvar kuşatmasını kaldırmaya çalışacağına dair istihbarat alan Osmanlı yönetimi, bu kuvvetin toplanması beklenen Komaran havalisinde bulunan Tatar mirzalarına gerekli tedbirleri almalarını buyuran talimatlar yollamıştı⁴⁷³. Gerçekten de, en başından beri bu eylemin sıhhatinden şüphe eden İtalyan asıllı komutan, Nitra nehri üzerindeki geçit yerlerinden birinde “pusuda” bekleyen 500 kişilik muhafız birliğinin Tatar taarruzuna dayanamayıp çekilmesi üzerine Osmanlı ordusuyla aradaki mesafeyi korumaya karar verdi⁴⁷⁴.

Tatar kuvvetlerinin Osmanlı ordusu içinde yer alması, erken modern askerî dünyanın en başa bela meselelerinden biri olan birlik intikalleri ve yük taşımacılığını biraz olsun katlanılabilir hale getiriyordu. Tatar süvarisi, yeri geldiğinde, beraberlerinde göttükleri bol miktarda boş atı Osmanlı ordu yönetimine kiralayarak anlık ihtiyaçlara cevap veriyorlardı. Osmanlı birlikleri, St. Gotthard savaşına giden yolda, şiddetli yağmurun adeta çamur deryasına çevirdiği Rába kıyısında güç bela ilerlemeye çabalarken yük arabaları ve toplar balçığın içine saplanıp kalmışlardı. Fazıl Ahmed Paşa, ordu ağırlıklarının kurtarılması için Tatarlara at başına birer altın ödeyerek topları çamurun içinden çektirmişti⁴⁷⁵. Tatar atları, bir kere daha, bu kez sırtında St. Gotthard mağlubiyetinin yorgunluğu İstolni Belgrad'a doğru yürümeye çalışan Osmanlı neferlerinin yardımına tahsis edilmişti. Alay toplarını çeken beygirler, yemsizlik ve sağanak yağmurun iyice yumuşattığı zemin yüzünden takatsiz kaldıklarında, Tatarlar 2000 esedî altın mukabilinde topların intikali için dinç atlar temin etmeyi kabul etmişlerdi⁴⁷⁶. Son tahlilde ücretli birliklerden ibaret olan Tatarlar açısından yalnızca düşman arazisine yapılan çapul seferleri değil; Osmanlı ordugâhında ifa ettikleri

⁴⁷² **Silâhdâr Târîhi**, I, s. 272. Tatarlarla birlikte Eflâk, Boğdan ve Kazak birlikleri de Osmanlı ordugâhının etrafına dağıtılmışlardı (Evliya Çelebi, VI, s. 199).

⁴⁷³ Evliya Çelebi, VI, s. 204-205.

⁴⁷⁴ Osman Dede, s. 15-16.

⁴⁷⁵ Evliya Çelebi, VII, s. 29-30.

⁴⁷⁶ **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 278; Osman Dede, s. 51. Bu arada ilginç bir ayrıntı, Evliya Çelebi'ye göre, belki de bu tarihlerde Osmanlı hazinesinin içine düştüğü sıkıntı yüzünden Tatarlara yapılan ödemeler arasında cebehaneden çıkarılan ok ve yayların bulunmasıydı (VII, s. 40).

vazifeler de bir gelir kalemi addediliyor olmalıdır. Nitekim Tatarlar, İstolni Belgrad'a geri çekiliş yolu üzerinde, Simeg (Sümeg) kalesi civarında çamura saplanan bir balyemez topu, sadrazam kethüdası İbrahim Ağa'dan aldıkları 1000 altın karşılığında çıkarmışlardı⁴⁷⁷.

Osmanlı muharip kıtalarının önemli bir bölümünün piyade neferlerden mürekkep olduğu düşünülürse, yedekte bekletilen Tatar atlarının hizmete koşulabileceği anların zuhur etmesi pek şaşırtıcı olmamalıdır. St. Gotthard hezimetinde, bazı Tatar atlıları, nehre atlayıp canını kurtarmaya gayret eden Osmanlı piyadesini kurtarabilmek için boş atlarıyla ileri yollanmışlardı⁴⁷⁸. 17. yüzyılda, muharebe tecrübesine sahip, askerlik eğitimi almış, nispeten uzun yıllar bilfiil cephe deneyimine malik neferleri geride bırakmak bir ordu yönetiminin en son isteyeceği şey olduğundan bu tür kurtarma operasyonları ilk anda tahmin edilenden daha büyük bir önem arz ediyordu. Üstelik erken modern dönemde, muharebenin sıklıkla nehir geçişleri esnasında vuku bulduğu bir kez daha hatırlanırsa, büyük ihtimalle, askerlerin hatırı sayılır bir kısmının yüzme bilmediği bir çağda, bu esnada uğranılan bir yenilgi bir devletin savaşma kabiliyetine ciddi hasarlar verebilecek bir boyuta ulaşabilirdi⁴⁷⁹. Bu nedenle, Tatar atlılarının bir şekilde hayatta kalıp kendini akarsuya atmayı başarmış askerleri selametle karşı yakaya geçirmesi, Osmanlı ordu yönetiminin gönlüne bir nebze olsun su serpmiş olmalıdır.

Tatar atlılarının askerî değeri hakkında unutulmaması gereken bir unsur, bunların münferit çarpışmalarda sergiledikleri saha performansı akıllarda ne cinsten kuşuklar yaratırsa yaratsın, cephe gerisine sarkabilen hafif süvarinin uzun soluklu stratejik planlamalarda düşman kuvvetin savaşı sürdürebilme imkânlarını yok ederek uzun vadede harbi kazandırma melekesine sahip olmasıdır. Nitekim Habsburg imparatoru I. Leopold, Vasvar antlaşmasının imzalanmasından ötürü hoşnutsuzluk gösteren batı kamuoyunu ikna etmek adına kaleme aldığı yazısında, Osmanlı birliklerinin ulaştığı yerlerden iaşe ikmalinin kesildiği için müttefik ordusunu

⁴⁷⁷ Evliya Çelebi, VII, s. 41.

⁴⁷⁸ "... bir mikdâr deve ve yüz kadar çatal bârgîrli Tatar gönderilüp piyâdeyi geçirdiler" (**Silahdâr Târîhi**, I, s. 362).

⁴⁷⁹ Virginia H. Aksan, "Locating the Ottomans", s. 83-84.

dozurmanın güçleşmiş olduğunu itiraf eder⁴⁸⁰. 17. yüzyılda, devletler arası askerî hesaplaşmaların nadiren kesin sonuçlu meydan muharebeleriyle çözüldüğü bir devirde, hasım kuvvetlerin savaşa devam etme azmini baltalamak anlamına gelen düşman arazisini talan edip iâşe kaynaklarını kurutma seferlerini Tatarların başarı hanesine yazmak isabetli olacaktır⁴⁸¹. Esasında, 1663–64 savaşlarında, Osmanlı merkezî birlikleri ve en azından sadrazam kapısında hizmet eden bölüklere gıda maddeleri dağıtıldığı açık olsa da, ordunun geri kalan unsurlarının karınlarını nasıl doydurdukları belli değildir. Bunlar, başta Tatar kitleleri olmak üzere, Evliya Çelebi'nin anlattığı surette, zahire bulma ümidiyle ordugâhtan ayrılan birkaç yüz kişilik grupların “çeteci ve poturacı” namıyla civar yerleşimlere yaptıkları baskınlardan elde edilen yiyecek içecek maddeleriyle idare etmek zorunda kalıyor olabilirler⁴⁸². M. Zrínyi, 1664 Ocak'ının son günlerinde tertip ettiği meşhur kış seferinde, birçoklarınca beyhude yere Osmanlı ordusunun muhtemel sefer yolu üzerinde sebep olduğu yıkım ve tahribatla Osmanlı ilerleyişini durdurmayı hayal etmişti; ama neticede, Hırvat banının gayelerinden biri, 1663 sonbaharında gelen Alman birliklerinin ve hâlihazırda kumanda etmekte olduğu Hırvat, Macar ve İstirya askerlerinin iâşe meselesini çözmekti. Osmanlı arazisinden toplanan ürünler, kışın en zorlu günlerinde bu birliklerin karnını doydurmaya yetmişti⁴⁸³.

Tatarların Osmanlı ordu iâşesine katkılarına dair bir örnek vermek gerekirse, 1663 sonbaharında, Uyvar'ın düşüşünden hemen sonra Kaplan Mustafa Paşa ile Novigrad civarına giden Tatar atlılarına değinilebilir. Mühürdar Hasan Ağa'nın ifadesine göre, bunlar, kalabalık topluluklar halinde nöbetleşe akınlar düzenleyerek yaklaşık 20.000 esirle geri dönmüşlerdi⁴⁸⁴. Yalnızca bir bölgeden bu denli çok sayıda

⁴⁸⁰ G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 450-451.

⁴⁸¹ Tatarlar, 17. yüzyıl boyunca düşman arazisinden mal, hayvan ve insan yığınları toparlayıp götürmekte hayli korkutucu bir şöhrete sahip oldular. 1624'te, yenilgiye uğratılan Tatar ordusu, esir çocuklardan oluşan üç millik bir yürüyüş kolunu bırakmak zorunda kaldı. Tatarlar, 1667 senesinde, 300 köy harap ederken sadece J. Sobieski'nin emlakinden 50.000 sığır toplamışlardı. Rivayete göre, Leh kralı J. Sobieski, 1672'de yollarını kesip dağıttığı Tatarların elinden 44.000 kişiyi kurtarmıştı (L. J. D. Collins, “The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars”, s. 268).

⁴⁸² Evliya Çelebi, VI, s. 199.

⁴⁸³ Géza Pálffy, “Scorched-Earth Tactics in Ottoman Hungary: On a Controversy in Military Theory and Practice on the Habsburg-Ottoman Frontier”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 61/1–2 (2008), s. 193-195.

⁴⁸⁴ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 189.

tutsak elde edebilmek pek mümkün görünmese de, Evliya Çelebi'ye bakılırsa, bu havalide çapul seferleri tertip eden Tatar ve Kazakların Osmanlı ordugâhına taşıdığı ganimet ve esir miktarı, Ahmed Giray'ın Fazıl Ahmed Paşa'ya doğrudan beş yüz esir hediye etmesine izin verecek kadar çok olmalıdır⁴⁸⁵. Geniş stratejik perspektiften bakıldığında harp halinde bulunulan hanedan ve sarayın savaşı sürdürebilme olanaklarını imha etmeyi amaçlayan tahrip seferleri, sıradan askerin çileli hayatında çok daha temel ve basit bir ihtiyacı karşılamaya yarıyordu: Düzenli bir kent veya köy işleyişinin bulunmadığı yaban bir arazide hayatı idame ettirmek. Bu durumun çelişkili bir tezahürü, St. Gotthard muharebesinden önce, Osmanlı birliklerinin Râba nehrinin kenarında ilerlemeye çalıştıkları esnada içine düştükleri muazzam açlık ve kıtlıkta yaşanmıştı. Osmanlı askerlerini iâşe etmesi lazım gelen gemiler, muhtemelen sahil şeridinin sıkıca tutulmuş olmasından ötürü Ösek'e geri dönmüşlerdi. Ama en az bunun kadar geçerli başka bir sebep, Yenikale kuşatmasının sürdüğü günlerde nehrin karşı yakasını acımasızca talan eden Tatarların nehir boyunda yaşayan yerli halkı bütünüyle yerlerinden etmiş olmalarıydı. Fersahlarca uzayan arazi, ahalinin dağlara kaçmasından dolayı metruk ve hali yerleşimlerden ibaret bir görüntü almıştı; yiyecek bir şey bulabilmek artık imkânsızdı⁴⁸⁶.

1663 sonbaharında, Osmanlı ana kuvvetlerinin Uyvar kuşatmasıyla meşgul olduğu günlerde, Tatar atlıların Moravya içlerine yaptıkları seferler Habsburg yönetimini tam manasıyla çaresiz bırakmıştı. IV. Mehmed, Kırım hanını Osmanlı ordusuna katılmaya davet ettiği mektubunda, "Orta Macar" ve Moravya havalilerini yağmalama hakkını bahşetmişti⁴⁸⁷. Bazı Osmanlı kıtalarının desteğini alan Tatar süvarileri, bu tarihte, Osmanlı sarayının taahhüt ettiği ganimet fırsatlarından sonuna kadar istifade etmiş görünmektedir. 1663 baskınları esnasında kaç köylünün hayatını

⁴⁸⁵ Evliya Çelebi, VI, s. 235-236.

⁴⁸⁶ "... cemî'i küffârın kurâ vü kasabât ve kılâ'ları gâret olup harâb u yebâb olup cümle küffârın cânları başlarına ve eşlerine düşüp sarp kal'alara kapanup niçe kere yüz bin küffâr hâne-berdüş olup askerî oldukları ecilden kaht [u] galâ olmasının bir sebebi dahi bu oldu" (Evliya Çelebi, VII, s. 29).

⁴⁸⁷ M. Ivanics, "Krimtatarische Spionage", s. 123.

kaybettiği bilinmemekle birlikte, Tatarlar tarafından esir alınarak köleleştirilenlerin sayısının 20.000 ilâ 40.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir⁴⁸⁸.

İlk Tatar taarruzu, 3–13 Eylül tarihleri arasında gerçekleşti. Tatar, Boğdanlı, Eflâklı ve Kazak süvarilerden mürekkep akıncı güç, bir miktar yeniçeri ve topçu refakatinde yola çıkarak Freistädtl'in aşağı yakasında üç yerden Váh nehri üzerine başarılı bir baskın düzenlediler. Hafif süvari, başka birçok noktadan daha nehri geçerken Osmanlı askerleri Schintau'daki köprübaşını ve Freistädtl'deki şatoyu ele geçirerek akıncı birliklerin ricat yolunu emniyet altına aldılar. Tatarların başını çektiği yağmacı kitleler, bilhassa ilk iki günde, batı ve kuzeybatı istikametinde hızla ilerleyerek birçok köy ve kasabayı tarumar edip yağmaladılar. Bu talan seferinin yarattığı korku öylesine şiddetli olmuştu ki, Moravya içlerinde Brünn ve Olmütz'e kadar ilerleyen Tatar atlılarının işlediği rivayet edilen kan dondurucu cinayetler bölge halkı arasında muhtemelen bire bin katılarak dilden dile aktarılıyordu. Süvari albayı Sporck, Tatarlarla yüzleşmek için Gyulafehérvár'da (Karlsburg/Erdel Belgradı) kurulu Habsburg ordugâhından 3000 kişilik bir kuvvetin başında harekete geçmesine rağmen bu süratli akıncılara yetişmeyi başaramadı⁴⁸⁹.

Mühürdar Hasan Ağa, Eylül başındaki Tatar akınlarının nasıl icra edildiğine dair bilgi vermese de, Moravya'ya girip dönen Tatarların Osmanlı ordusuna bolca esir, sığır ve koyun getirdiklerini teyit eder. Bir anda Osmanlı ordusunda esir fiyatlarının hayli düşmesine sebep olan bir bolluk ortamı oluşmuştu⁴⁹⁰. Fındıklılı Mehmed Ağa, eserinde sıklıkla yaptığı gibi, *Cevâhirü't-Tevârîh*'teki satırları mealen aşağı yukarı aynen iktibas etmesine karşın Tatar akınlarının Viyana'ya kadar etkisini hissettirdiğini söyleyerek bu tarihte vuku bulan baskınların muazzam yıkıcılığına atıfta bulunur⁴⁹¹. P. Rycaut'ya bakılırsa, Viyana doğrudan tehdit altında olmamasına rağmen Tatarlar

⁴⁸⁸ Peter Broucek, "Türkenjahr 1663 und Niederösterreich", **Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich**, Neue Folge, XL (1974), s. 207-208.

⁴⁸⁹ **Theatrum Europaeum**, IX, s. 952-953; P. Broucek, "Türkenjahr 1663 und Niederösterreich", s. 902-908.

⁴⁹⁰ "... mâh-ı mezbûrun dokuzuncu günü Tatar askeri akından gelüp kul-ı halâyık hadden bîrûn getürdüler ordu-yı hümâyûnda arabalar ile halâyıkları gezdirdiler. Onar on beşer en âlâsı kırkar ellişer guruşa satıldı. Ve sığır ile koyun dahi ziyâdesiyle orduya geldi" (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 172).

⁴⁹¹ **Silâhdâr Târîhi**, I, s. 277.

Habsburg başkentine beş mil mesafeye kadar olan araziyi yerle bir etmişlerdi⁴⁹². Bu mesafe, iki sene sonra büyükelçi sıfatıyla kenti ziyaret eden Kara Mehmed Paşa'nın sefaret takririnde bahsettiği "Eski Beç" isimli yıkık ve metruk hisarın bulunduğu yere tekabül ediyor olmalıdır. Osmanlı elçisi, Viyana'ya iki saatlik uzaklıkta olduğunu yazdığı viran kalenin "Uyvar seferi senesinde" harap edildiğini öğrendiğinde, bu gurur verici olayı, herhalde IV. Mehmed'in de hoşuna gideceği tahminiyle elçilik raporuna derç etmişti⁴⁹³.

Hakikaten de, akıncı birlikler, nihayet 13 Eylül'de Váh nehri üzerinden geri dönene değin, Tatar saldırıları sadece Niederösterreich'in kuzeydoğu ucunu fiilen etkilemesine rağmen bütün bölge genelinde bir karmaşa ve tedirginlik havası hâkim olmuştu. Tatar mezalimine dair gerçek ya da asılsız şayialar ortalığı kaplarken, asilzade ve ruhbanların batıya veya Bohemya istikametine kaçtıklarına dair haberler çaresiz yöre insanları tarafından kaderlerine terk edildikleri şeklinde yorumlanmıştı. Osmanlı birliklerinin yaklaştığı havadisi, Osmanlıların başkent üzerine yürüme ihtimalini ciddiye alan Viyana ahalisi arasında büyük bir korku ve karmaşa yaşanmasına sebep olmuştu. Habsburg savaş meclisi (*Hofkriegsrat*), en başından beri I. Leopold'un daha güvenli bir yere gönderilmesine taraftardı. Her ne kadar Habsburg imparatoru bu zorlu günlerde bile başkentini terk etmediyse de, Viyana başpiskoposu gibi bazı önemli isimler Tatar akınları esnasında Linz'e doğru yola koyulmuşlardı⁴⁹⁴.

Tatar atlıları, 18–26 Eylül arasında Váh nehrini bir kez daha aştılar. Freistädtl ve Schintau merkezli muhafız kıtaları, tahminen 20.000 kişiden mürekkep Tatar-Osmanlı kuvvetini nehir çizgisinde durdurmada aciz kaldılar. Bu askerler, ya çatışmaya

⁴⁹² **The History of the Turkish Empire**, s. 143.

⁴⁹³ Abdurrahman Abdi Paşa, s. 233. Kara Mehmed Paşa'nın takriri, IV. Mehmed'in talimatı üzerine Abdurrahman Abdi Paşa tarafından **Vekâyi'-nâme**'ye ilave edilmiştir (s. 229-236). Bununla birlikte Kara Mehmed Paşa'nın elçilik takririnin en sağlam ve eksiksiz nüshası, **Cevâhirü't-Tevârih**'te bulunmaktadır (s. 298-305). Millet Ktp, Ali Emiri, nr. 846'daki tarihsiz nüsha, **Târîh-i Râşid**'den istinsah edilmiştir (Mehmed Râşid, **Târîh-i Râşid**, 2. bs., I, İstanbul 1282/1865, s. 120-125). Fındıklılı Mehmed Ağa, eserinde takririn başka bir nüshası daha verir (**Silahdâr Târîhi**, I, s. 403-409).

⁴⁹⁴ Arthur Levinson, "Nuntiattriberichte vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657, Februar bis 1669, Dezember)", **Archiv für österreichische Geschichte**, 193. Band (1913), s. 759, 22 Eylül 1663, Viyana). Ayrıca bkz.: Benno Roth, "Die geplante Evakuierung des Domstiftes Seckau 1663/64", **Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark**, 53 (1962), s. 137-144.

dahi girmeden mevzilerini terk etmişler; ya da ilk Tatar-Osmanlı hücumundan sonra topluca ricat etmişlerdi. Louis-Raduit de Souches tarafından görevlendirilen Habsburg yönetimine bağlı Eflâklı atlılar, Tatar akıncıların iç kısımlara girmesini engellemek için bunlarla sıcak temas sağlamış olsalar da, Tatar grupları, ilk seferde olduğu gibi, güneyde Morava (March/Morva) nehri boyunca önlerinde savunmasız uzanan araziye talan ederek ele geçirdikleri insanları esir aldılar. Tatarlar, yolları üzerindeki köylere ani baskınlar yaptıkları halde, biraz bile müstahkem yerleşimlere musallat olmayı düşünmüyorlardı⁴⁹⁵. Bu yağma seferi esnasında bilhassa Pojon şehri etrafında – 17 ve 20 Eylül’de olmak üzere iki kez – baskılarını yoğunlaştırmışlardı. Geleneksel askerî bilgeliklerine mutabık biçimde, kente giriş çıkışı denetleyebilecekleri bir noktaya ordugâh kuran Tatarlar, yüzlerce atlıdan oluşan akıncı birliklerini civar köy ve bahçeleri ateşe verip yağmalamaları için dört bir yana yollamışlardı. Bu baskınlar esnasında, büyükbaş hayvanların dışında Pojon varoşlarındaki bahçe ve üzüm bağlarında yaşayan insanlardan kent içine kaçma fırsatı bulamayanlar kısıvrak yakalanmıştı⁴⁹⁶.

G. Kraus’a göre, Osmanlı komuta heyetinin Váh nehrinin ötesine bir yağma kuvveti yollamasının sebebi, gün geçtikçe şartları ağırlaşan Uyvar muhasarasıyla başı belada olan Osmanlı ordusunda gün yüzüne çıkmaya başlayan açlıktı⁴⁹⁷. Akıncı birliklerin her defasında Osmanlı ordugâhına hayvan sürüleriyle çıkagelmeleri – bu hayvanlar ordu içinde kurulan pazarda derhal satılıyorlardı –, ordu iaşesinin yağma seferlerinin teşvik edici etkenlerinden biri olduğunu gösterir. Bununla beraber Tatar atlılarının Váh nehrini aşan ikinci seferlerinden tam da Uyvar’ın teslim alındığı gün dönmeleri, Osmanlı askerî idaresinin bu seferleri Habsburg kuvvetlerini bölmek ve kuşatmanın sürdüğü günlerde Osmanlı kuşatma birliklerinin herhangi bir düşman müdahalesine uğramadan güven içinde çalışabilmesini temin edebilmek amacıyla düzenlediği ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

Köprülü Ahmed Paşa, 1663 Ekim’inin ilk haftasında, zapt edilen Uyvar istihkâmlarının tamir edilmesi için emir verdiği günlerde, bazı Osmanlı ve Tatar hafif

⁴⁹⁵ P. Broucek, “Türkenjahr 1663 und Niederösterreich”, s. 200-202.

⁴⁹⁶ *Theatrum Europaeum*, IX, s. 957-958.

⁴⁹⁷ G. Kraus, s. 348.

atlı birlikleri üçüncü yağma ve talan seferine başladılar. Ne var ki, bu defa şartlar biraz değişmişti. Her ne kadar, Tatarların yarattığı dehşet havasını aksettirmekten belirgin bir haz alan Alman anlatımları, Ekim ortalarında Uyvar'a dönen Tatar atlılarının kişi başına iki ilâ dört esiri zincirleyip getirdiklerini iddia etseler de⁴⁹⁸, ilk iki akında kullanılan yollar, artık nispeten daha iyi tahkim edilmiş ve müdafaa altına alınmıştı. Tatar süvarisi, Váh boyunca ilerleyerek Hrosikau ve Jablunka (Jablunka) geçitlerini zorlamaya karar verdi. Jablunka geçidi, Silezya birlikleri tarafından başarıyla korundu; fakat Tatar atlıları Hrosikau geçidini kullanarak karşı yakaya geçmeye muktedir oldular. Farklı raporlara göre, sayıları 16.000 ya da 4000 olan bu atlılar, Morava düzlüklerine hâkim olmalarına karşın kalabalık kuvvetlerle nehri geçmeyi başaramamışlardı⁴⁹⁹.

Osmanlı hafif süvarisinin düşman arazisini hedef alan akınları her zaman arzulanan surette gelişmiyordu. 1663 Ekim'i ortalarında, Çengizade Ali Paşa tarafından Zrínyi ailesinin mülklerine yönelik tertip edilen talan seferi, M. Zrínyi'nin ağabeyi Károlyváros (Karlstadt/Karlovac) idarecisi Peter Zrínyi'nin zamanında müdahalesiyle, büyük ihtimalle, en nihayetinde Ali Paşa'nın hayatına mal olan bir hezimete dönüştü. P. Zrínyi, Bosna ve Dalmaçya havalisinden bir araya getirilen bir kuvvetin başında harekete geçtiğini haber aldığı Ali Paşa'yı emri altındaki Hırvat atlılarıyla pusuya düşürdü. Hırvat banının ağabeyinin şahsî ifadesine göre, Osmanlılar, bu baskında bin kadar askerlerini cansız bırakırken yüzlerce esir vermekten kurtulamamışlardı⁵⁰⁰. Ana Osmanlı kuvvetlerinden uzakta gerçekleşen bu eylem, Osmanlı müverrihlerinin ilgisini pek çekmemişe benzemektedir. Yine de, Mühürdar Hasan Ağa'nın Viyana'dan yollandıktan sonra ele geçirildiğini söyleyerek eserine derç ettiği mektuplardan biri bu konuyla ilgili olmalıdır. Osmanlı tarihçisi, isimleri alenen zikretmese de, Yenikale civarına yapılan başarısız bir Osmanlı baskınından bahseder. 7–8000 kişiyi bulan taarruz kuvvetleri, son anda “Zirin-oglu karındâşı”nın geceleyin yetişmesiyle durdurulmuştu. Yaşanan muharebede 500 Osmanlı askeri katledilmiş; rivayete göre, kaçanların ardına

⁴⁹⁸ **Theatrum Europaeum**, IX, s. 960. Felemenkçeden tercüme edilen **A Brief Chronicle of the Turkish War**, 1663 Moravya akınları esnasında sözlü gelenek tarafından Tatarların işlediği rivayet edilen cinayet ve katliamlara yer verir (s. 30-36).

⁴⁹⁹ P. Broucek, “Türkenjahr 1663 und Niederösterreich”, s. 203-204.

⁵⁰⁰ **Diarium Europaeum**, X, s. 802-807; **Schauplatz Serinischer**, s. 5.

düşen Hırvat atlıları bir hayli insanı kılıçtan geçirmişlerdi⁵⁰¹. Doğrusunu söylemek gerekirse, Ali Paşa, Hırvat kılıçlarına canını teslim edenler arasında değildi; bir yolunu bulup kaçmayı becermişti. Gelgelelim, Çengizade, büyük ihtimalle, bu mağlubiyeti iktidar içi tasfiyelerinde bir mazeret olarak kullanmak isteyen Köprülü hanesinin gazabından kurtulamadı. Hadiseleri Osmanlı sarayından takip eden Abdurrahman Abdi Paşa'ya göre, “ziyâde zul ü fesâdı” görülen Çengizade Ali Paşa'nın kesik kellesi, 13 Nisan 1664'te Edirne'ye ulaştı⁵⁰².

Osmanlı askerî ricali, kışı geçirmek üzere Belgrad'a çekilirken Yeni Palanka menzilinde bir toplantı yapılmıştı. Burada Fazıl Ahmed Paşa, yalı ağası Ahmed Ağa'nın nezaretine bıraktığı Tatar kuvvetleri ve Kaplan Mustafa Paşa'nın emrine tahsis edilen serhat savaşçıları, bir kere daha, Zrínyi ailesinin emlakine saldırı düzenlemekle görevlendirdi. Bu iş için Kanije valisi Yentür Hasan Paşa tarafından gönderilen üç kılavuz da istihdam edilecekti. Mühürdar Hasan Ağa'nın anlatımına göre, yanlarında epeyi esir bulunan Tatarlar kışlalara çekilirken en iyi atlara sahip süvariler yağma seferine katılacaklardı⁵⁰³. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın muahhar bilgisine itibar etmek gerekirse, Zrínyi ailesinin arazi ve mülklerine yapılacak sefer için ilham kaynağı, Budin civarında alınan bir istihbarat olmuştu. Söylenenlere bakılırsa, Hırvat banı, I. Leopold tarafından Viyana'ya davet edilmişti ve Hırvat sınır boyunun savunmasız kaldığı düşünülüyordu⁵⁰⁴. Fındıklılı Mehmed Ağa'nın naklettiği bu istihbarat, esas itibarıyla gerçek bir duruma işaret ediyor olmalıdır. Viyana'daki papalık temsilcisinin 19 Temmuz 1664 günlü mektubu, M. Zrínyi'nin bu tarihte R. Montecuccoli'den duyduğu rahatsızlığı dile getirip doğrudan kendi komutasına tahsis edilecek bir ordu ve para talep etmek

⁵⁰¹ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 168-169.

⁵⁰² Abdurrahman Abdi Paşa, s. s. 161. “Maktûl Çengi oğlu Ali Paşa'nın” mülklerine devlet hazinesi tarafından el konulmasıyla ilgili aynı tarihi taşıyan Yanya (?) ve Kosova kadılarına hitaben alt alta iki hüküm: SLUB, Eb. 387, vr. 123a (evâil-i Ramazan 1074/28 Mart-6 Nisan 1664). Bu tarihte Kanije valisi olan Ali Paşa'nın aynı vilayette bulunan eşyalarının Osmanlı ordugâhına yollanması hakkında bir hüküm: MAD. 3774, s. 79 (7 Ramazan 1074/4 Nisan 1664). Anlaşıldığı kadarıyla Çengizade Ali Paşa, Balkanlar'a yayılmış zengin bir mal varlığına sahipti. Maktul paşanın Hersek'ten talep edilen malları arasında sığır, koyun, at, kul ve cariyelerin yanında değirmenler de sayılıyordu (MAD. 3774, s. 80, 9 Ramazan 1084/6 Nisan 1664). Ayrıca bkz.: Bethlen János, **Erdély Története, 1629-1673**, Budapest: Balassi Kiadó, 1993, s. 203-207, 241-242.

⁵⁰³ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 210-211; Osman Dede, s. 28.

⁵⁰⁴ **Silahdâr Târîhi**, I, s. 301.

üzere Habsburg başkentini ziyaret ettiğini teyit eder⁵⁰⁵. Hırvat banı, Osmanlı hafif süvarisi yola çıkmadan evvel memleketine dönmüş olmalıdır.

Osmanlı-Tatar birlikleri, 1663 Kasım'ının son günlerinde Mura nehrini geçerek Yenikale civarına çıkmaya teşebbüs ettiler. Karşı yakaya çıkan 2000 kişilik bir Tatar kuvveti, sefer kuvvetinin geri kalanını nehrin öte kesimine taşıyacak tombaz köprüünün yapımına gözcülük ediyorlardı. Bu esnada saldırıya geçen M. Zrínyi birlikleri, Tatarların yalnızca bir kere yapabildikleri ok salvosunu atlattıktan sonra nehir kenarındaki atlıları suya doğru ittirdiler. Osmanlı kıtaları Tatarların imdadına koşmuş olsa da, düzensiz biçimde geri çekilen Tatar atlılarının arkadan gelen birliklerle çarpışmasını müteakip büyük bir telaş ve karmaşa doğmuştu. Bu hengâmede birçok Osmanlı ve Tatar savaşçısı hayatını kaybetti. M. Zrínyi, Mura nehri üzerinde kazandığı zaferi Habsburg imparatoruna anlatmak için kaleme aldığı raporunda Osmanlı vezirinin adını vermese de, Kaplan Paşa, akarsuyun öte yakasını tutup akşama kadar mücadeleye devam etti. Osmanlılar, gece karanlığından istifade ederek sessizce Kanije'ye ricat ettiler⁵⁰⁶.

Mur girişimine dair havadisler, ya Osmanlı ordugâhına nispeten tahrif edilerek ulaşmıştı; ya da bir anlamda Köprülü hanesinin tarihçisi olan Mühürdar Hasan Ağa'nın sansürüne takılmışlardı. Buna göre, yalı ağası Ahmed Ağa ve Köprülü ailesinin damatlarından Kaplan Mustafa Paşa, düşman birliklerinin Mura nehrinin geçit yerinde "tabur" kurmuş olduklarını belirtip buradan geçilemediğini haber vermişlerdi. Osmanlı birlikleri, bu manzara karşısında nehri geçmeye teşebbüs etmeden kışlaklarına dönmüşlerdi⁵⁰⁷. Hâlbuki en başından beri Köprülü hanesiyle arasında belirli bir mesafe bulunan Evliya Çelebi, bu açık başarısızlık karşısında lafını esirgeyecek birisi değildi. Evliya Çelebi, Hırvat topraklarına Zrínyi, Nádasdy ve Batthyány ailelerinin mülklerini yağmalamak üzere yollanan Kaplan Paşa'yı binlerce Osmanlı askeri ve atını telef

⁵⁰⁵ "Nuntiatuerberichte vom Kaiserhofe Leopolds I.", s. 773 (19 Temmuz 1664, Viyana).

⁵⁰⁶ M. Zrínyi'nin 29 Kasım 1663 tarihli mektubu için bkz.: **Diarium Europaeum**, X, s. 871-875. Mektubun İngilizce tercümesi, **A Brief Chronicle of the Turkish War**, s. 88-93'te bulunabilir. Ayrıca bkz.: **Schauplatz Serinischer**, s. 7-8.

⁵⁰⁷ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 214.

etmekle itham ediyordu⁵⁰⁸. Ne var ki, Çengizade Ali Paşa'nın askerî başarısızlığı nedeniyle infaz edilmesinin aksine, Kaplan Mustafa Paşa'nın yenilgisi herhalde sadece kapalı kapılar ardında yapılan sitem dolu sohbetlerin konusu olmakla kalmıştı⁵⁰⁹.

Sonuç olarak ana Osmanlı kıtaları ve Tatar birlikleri, farklı iki muharebe kültürünü temsil ediyordu. Yine genel anlamda Osmanlı askerî yapısı içinde kalmakla beraber, serhat gazileri ve bazı gönüllü savaşçılar, sefer esnasında Tatar atlılarıyla birlikte hareket etmeyi kendi çıkarları açısından daha uygun görüyorlardı. Tatar kitlelerinin yağma ve çapul seferleri, bu akınlara katılanların nazarında öncelikle bir servet edinme girişimi olarak görülse bile, hafif süvari birliklerince tertip edilen yıkıcı baskınlar, Osmanlı stratejik planlamasında düşman kuvvetlerin savaşma iradesini zayıflatmak ve hasım siyasî gücü şartlarını Osmanlı sarayının belirleyeceği bir barışa razı etmek için kullanılıyordu.

⁵⁰⁸ “ ... hâ'ib ü hâsir bu kadar bin atdan ve bu kadar bin cândan ayrılıp bî-tâb u bî-mecâl gelüp Sadrı'azama ahvâl-i pür-melâlin bir bir nakl ... ” (Evliya Çelebi, VI, s. 238). Anlaşılan, Osmanlı seyyahının Köprülü Mehmed'in damadı hakkındaki kanaatleri hayli olumsuzdu. Evliya Çelebi, bundan önce de, Kaplan Mustafa Paşa'nın Novigrad kalesini almakla görevlendirilmesine karşın ana Osmanlı kuvvetlerinin buraya intikal ettiği tarihlerde kuşatmanın neredeyse bir adım bile ilerlememiş olduğu söylüyordu (VI, s. 234).

⁵⁰⁹ Zrínyi biraderlerin kendi topraklarını korumak için verdikleri müdafaa savaşları, 1663–64 seferlerinin genel gidişatını etkilemekten uzak olmasına rağmen imparatorluk matbaalarında hak ettiği kadar fazla bir ilgi görmüştü. G. Wagner'in ikaz ettiği gibi, 1663 yılında imparatorluk kuvvetleri büyük başarılar kazanmaktan uzak olduklarından bu dönemde kaleme alınan *relation*lar ufak çaplı Hıristiyan başarılarını abartma eğilimi gösteriyorlardı (s. 80). Örnek olarak M. Zrínyi'nin 29 Kasım tarihli mektubunu esas alan “Abbildung des Serinischen Treffens bey dem Fluß Mvhr geschehen” başlıklı el ilanına bkz.: ÖNB, **Flugblätter –und Plakatesammlung**, 1663/2. P. Zrínyi ve M. Zrínyi'nin zaferlerini bir arada anlatan bir el ilanı için bkz.: “Eigentliche Abbildung/und warhaffter Bericht/ Der 2. ansehlichen Siege/ welche den 16. Octobr. 1663. Herr Graff Peter von Serin/ u. wie auch den 17. Novemb. Herr Graff Nicolaus von Serin/ u. wider die Türkischen und Tartarischen Bluthunderühmlich erhalten haben” (John Roger Paas, **The German Political Broadsheet 1600–1700**, IX (1662–1670), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007, s. 102, P- 2642).

III. BÖLÜM

1663–64 SEFERLERİNDE STRATEJİ VE TAKTİK

3. 1. 1663–64 Osmanlı Sefer Stratejisi

Savaş, Clausewitz'in dediği gibi, siyasetin başka araçlarla sürdürülmesinden ibaret ise, harp halindeki bir devlete ait sefer ordularının hatt-ı hareketi, o devletin siyasi stratejisi hakkında çok şey söyleyecektir. Osmanlı sahra ordularının yönetim kademesi, 1663-64'te ortaya koydukları sefer planlaması ile bu dönemde Osmanlı merkezî iktidarının esas önceliğinin Erdel meselesinin halli olduğunu göstermiştir. Osmanlılar, bu amaçla, savaş sürerken birçok değişik unsuru bir arada kullanarak Erdel'in Osmanlı sarayının bir iç meselesi olduğunu Habsburg başkentine kabul ettirmenin yollarını aramıştır. Osmanlı ordularının bu yıllarda giriştiği kuşatma ve savaşlar, Tatar birliklerinin yağma seferleri, Erdel'de Osmanlı taraftarı bir hükümdar bulundurma çabası ve yerel nüfusa yönelik Habsburg karşıtı çağrılar, tek bir amaca matuf eylemler olarak ele alınabilir.

3. 1. 1. Kızıl Elmanın Peşinde?

1660–64 Osmanlı-Habsburg mücadelesini çağdaş bilimsel ölçütlere dayanarak inceleyen ilk isimlerden biri olan Anton Rintelen, 1828'de kaleme aldığı seri makalelerinde, R. Montecuccoli'ye ait yazıları ilk sıraya yerleştirerek konuyla ilgili Avusturya Devlet Arşivi'nde muhafaza edilen resmî evrakı batı tarihçiliğinin kullanımına sunmuştu. A. Rintelen, 17. yüzyıl Habsburg kaynaklarının yönlendirici etkisi altında, Fazıl Ahmed Paşa'nın 1663 Mayıs'ında Belgrad'ta döktürdüğü on iki ağır

topun Viyana kuşatması için düşünülmüş olması gerektiğini belirtiyordu¹. Bu bakış açısı, Avusturya tarihçiliğinin muteber ismi G. Wagner başta olmak üzere², birçok Orta Avrupalı tarihçinin görüşünü şekillendirmiş gibidir. Josef Blaškovič, bu dönemde Osmanlı stratejik planlamasına dair yaptığı değerlendirmede, Osmanlı sadrazamının 1663'te Viyana yolunu savunmasız yakalamasına rağmen Habsburg başkentine yürümeyi akıl edemediğini yazar. J. Blaškovič'e bakılırsa, Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar'ı zapt etmek için göze aldığı fedakârlık ve Osmanlı ordusunun kale önünde gösterdiği onca cehd ü gayret karşılığında Viyana'yı alabilmek pekâlâ mümkündür. Osmanlı casus ve istihbaratçıları veziriazamı yetersiz ve hatta yanlış bilgilendirmek suretiyle Osmanlılar açısından tarihî bir fırsatın kaçırılmasına sebep olmuşlardı³.

17. yüzyılın ikinci yarısında kâğıda dökülen Habsburg taraftarı metinlerde, 1663–64 yıllarında Osmanlı ordusunun muhtemel ilerleyişi hakkında ileri sürülenlerin ne kadarının tarihî gerçeklere sadık kaldığını, ne kadarının belirli siyasî tasavvurlarla ve yahut Macar sınır hattında yaşayan insanların geleneksel ve doğal korkuları üzerine inşa edilen retorikle bağlantılı olduğuna karar vermek güçtür. Öte taraftan, bilhassa 1663'te, Habsburg sarayının Macar ve Erdel sınırına dayanan Osmanlı birliklerine karşı sahaya caydırıcı bir askerî kuvvet çıkaramadığı aylarda, belirli bazı muhitlerde Osmanlıların esas hedefinin Viyana olduğuna dair kanaatler oluştuğu kesindir. Habsburg başkentindeki Venedik elçisi Giovanni Sagredo'ya göre, Osmanlıların 1663'te Viyana'ya yönelmemesinde son sözü söyleyen Tanrı'nın hikmeti olmuştu. Aralıksız yağın yağmurlar, Osmanlı ordusunun hızını kesmiş ve Budin'e çekilen birlikler, kuşatma için gereken ağır topları peşinden sürükleyebileceği yollardan mahrum kalmıştı⁴. Keza Habsburg saray tarihçisi Gualdo Priorato'ya bakılırsa, Osmanlı askerî

¹ Anton Rintelen, "Die Feldzüge Montecuccolis gegen die Türken von 1661 bis 1664 nach Montecuccolis Handschriften und anderen österreichischen Originalquellen", **Österreichische Militärische Zeitschrift**, Jg. 1828/1, s. 3-273; Jg. 1828/2, s. 3-262; Jg. 1828/3, s. 3-34 (Atıf için bkz.: 1828/2, s. 9).

² G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 2, 80-81, 105.

³ Josef Blaškovič, "Einige Dokumente Über die Verpflegung der türkischen Armee vor der Festung Nové Zámky im J. 1663", **Asian and African Studies**, II (1966), s. 104-105.

⁴ "I progressi di quell'anno furono notabili^{te}. ritardati dalla protezione del Cielo verso la bontà dell'Imperatore, che per riparare alla trascuraggine de suoi ministri, fece grondare in tanta copia le piogge che profundate le strade, conuenne al Visir, con dilungazione de' progressi trattenersi più di 40 giorni in Buda, la malagevolezza delle strade non lasciando transitar il cannone". (Venedik'in Viyana elçisi

kademesinin Viyana'yı arzuladığı su götürmez bir gerçektir. Bununla birlikte 1663'te toplanan harp meclisinde Yanık ve Viyana üzerine gidilmesi fikri gündeme geldiğinde, bu kalelerin Tuna üzerinde olmasından dolayı tamamen çembere alınmasının güç olduğu dile getirilmişti. Üstelik bu iki kalenin askerî liderleri, deneyimli ve yetenekli askerler olduklarından Osmanlı muhasarasını boşa çıkarmak için ellerinden geleni yapacakları açıktı. Dahası, bu hamle, batı âleminin müşterek bir ordu çıkarması ihtimalini kuvvetlendireceği için Osmanlı menfaatleri adına stratejik bir davranış olmayacaktı⁵.

Görünen o ki, Uyvar kuşatmasından önce tertip edilen harp divanında konuşulanlar, Habsburg daimî elçisi S. Reniger ve tercüman Panayotis Nikoussios aracılığıyla Habsburg saray muhitine bir parça tahrif olmuş şekilde ulaşmıştı. İlerleyen sayfalarda inceleneceği üzere, Fazıl Ahmed Paşa riyasetinde toplanan harp meclisinde, Viyana şehri hiçbir zaman askerî seçeneklerden biri olarak masaya yatırılmamıştı. Ama büyük ihtimalle, batı kamuoyu, amiyane tabirle niyet okuyarak işlerin nihayetinde oraya varacağına inanıyordu. Osmanlı ordugâhında bulunmasına rağmen 1663-64 seferleri anlatısında batı kaynaklarından çokca istifade ettiği anlaşılan P. Rycout da bu isimlerden biriydi. İngiliz kâtip, Osmanlı veziriazamının aklındakileri paylaşıp fikir almak için düzenlendiği mecliste, sınır boylarının tecrübeli askerleri tarafından Yanık'a saldırmanın hayli zahmetli ve tehlikeli olduğu yönünde uyarıldığını anlatır. Serhat savaşçılarında sorulursa, Yanık kuşatmasının bir yaz içinde başarıya ulaşması zordu. Kışın bastırması durumunda ise, Anadolu ve daha uzaklardan gelen askerlerin dayanması kolay olmayacaktı. P. Rycout'ya göre, Fazıl Ahmed Paşa, bu tavsiyelerden hiç hoşnut kalmamıştı; Köse Ali Paşa ve diğer sınır paşalarıyla durumu bir kez daha mütalaa etti. Ne var ki, hemen herkes aynı fikirde görünüyordu. Oysaki İngiliz yazara itibar etmek gerekirse, Osmanlı sadrazamı, Yanık'ın kolay bir av olacağına inanmıştı; Yanık üzerinden hızını kesmeden Viyana'ya ilerleyecekti⁶.

Giovanni Sagredo'nun 2 Mayıs 1665 tarihli raporu için bkz.: Adam Wolf, "Drei diplomatische Relationen aus der Zeit Kaiser Leopolds I", *Archiv für österreichische Geschichte*, XX (1858), s. 305-320, atf için bkz.: s. 308-309).

⁵ Gualdo Priorato, II, s. 232.

⁶ *The History of the Turkish Empire*, s. 140-141.

Habsburg başkentinde de, özellikle Uyvar'ın kaybedilmesinin ardından her an Osmanlı askerlerinin kent surlarının ötesinde görüneceği yolunda endişeli bir bekleyiş vardı. Nitekim daha önceden de belirtildiği gibi, Tatar akınlarının da baskısıyla halk Viyana'yı terk edip Graz ve Linz taraflarına doğru göç etmeye başlamıştı. Bu esnada Habsburg idaresi, uzun süreli bir kuşatmaya hazırlanmak için Viyana'da kalan ailelerin bir senelik gıda ihtiyaçlarını istiflemeleri emrini çıkarttığı gibi buna kudreti yetmeyenlerin şehri terk etmelerini istedi⁷. Viyana istihkâmlarının bakım ve onarımına hız verildi; şehir civarında düşman askerlerine sığınmak teşkil edebilecek ağaçlık ve çalılık yerler temizlendi⁸. I. Leopold, kent surlarından iki yüz adım içeriye kadar evlerde oturan kent sakinlerinden hanelerini boşaltmalarını talep etti⁹. Keza kentin yeterince erzak ve şaraba sahip olması için kente giriş çıkışlar serbestleştirilmişti¹⁰.

Öte yandan, Osmanlı entelektüel dünyasında ve askerlik geleneğinde, I. Süleyman devrinden beri “Kızıl Elma” ile özdeşleştirilen Viyana'nın muhayyileleri süsleyen bir arzu nesnesi olduğu açıktı¹¹. Belki de sırf bu yüzden, Osmanlı ordularının Habsburg başkentine yaklaştığı 1663–64 yıllarında, yalnızca batı kamuoyunun değil, Osmanlı seçkinlerinin de aklına muhtemel bir Viyana kuşatmasının gelmesi şaşırtıcı sayılmamalıdır. Bununla birlikte esas mesele, “Kızıl Elma” imgesinin fiilî düzlemde askerî gerçeklerle ne derece örtüştüğüdür. Osmanlı/Habsburg hanedanlarının şanını yüceltmek amacıyla kalem oynatan saray tarihçileri için Viyana'nın zaptı/kaybı, devletlerinin inkişafı/bekası açısından bir temenni/kaygıdan ibaret olabilir. Bu sebeple, Mühürdar Hasan Ağa'nın, Osmanlı ordusunun St. Gotthard'da uğradığı yenilgiyi anlattığı satırlarından hemen sonra “Nemçe çâsârının tâc u tahtına” yalnızca on saatlik mesafe kalmış olmasından ötürü hayıflanmasını, Osmanlı askerî kademesinin 1664 yılındaki stratejik hesaplarından ziyade, Osmanlı müverrihinin bu hezimetini “devlet-i

⁷ **The History of the Turkish Empire**, s. 140.

⁸ **The History of the Turkish Empire**, s. 144.

⁹ P. Broucek, “Türkenjahr 1663”, s. 181-182.

¹⁰ P. Broucek, “Türkenjahr 1663”, s. 187.

¹¹ Osmanlı imparatorluk söyleminde “Kızıl Elma” imgesi hakkında bkz.: Orhan Şaik Gökyay, “Kızıl Elma Üzerine”, **Tarih ve Toplum**, 23 (1986), s. 425-430; 26 (1986), s. 84-89; 27 (1986), s. 137-142; 28 (1986), s. 201-205; Pál Fodor, “The View of the Turk in Hungary: The Apocalyptic Tradition and the Legend of the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context”, **In Quest of the Golden Apple: Imperial Ideology, Politics and Military Administration in the Ottoman Empire**, İstanbul: ISIS Press, 2000, s. 71-103.

aliyye'nin itibarı ve Köprülü ailesinin fütühatçı ruhuna yakıştıramamasıyla irtibatlandırmak gerekir¹². Ya da, W. Nottebohm'un uyardığı gibi, St. Gotthard savaşından bir gün önce Osmanlı ordusundan firar edip Habsburg ordugâhına sığınan Balthasar Gallo'nun Osmanlı kuvvetlerinin sayısı hakkında verdiği çelişkili malumattan ötürü tanıklığına itibar edilmediği halde, aynı şahsiyetin Osmanlıların amacının Viyana'yı almak olduğu yolundaki istihbaratının R. Montecuccoli tarafından derhal I. Leopold'e aktarılmasının aslen siyasî tasavvurlarla ilgili olduğunun farkında olmak önemlidir¹³. Habsburg imparatoru, bu bilgiyi alır almaz, elektör prensliklerden daha fazla maddî ve askerî yardım talep eden Habsburg sarayının menfaatleri doğrultusunda yaymaya başlamıştı¹⁴.

Hâlbuki cephenin dondurucu geceler, çamurlu yollar ve ölümcül hastalıklarla dolu kanlı çilesini çeken savaşçılar, askerî hedeflerin belirlenmesinde çok daha ayakları yere basan değerlendirmeler yapabiliyorlardı. Örneğin 1663 Ciğerdelen çarpışmasında Osmanlı güçlerine esir düşen Fransız subayın mektubuna bakılırsa, Osmanlı ordu ricali, bir hayli iyi tahkim edilmiş olduğunu düşündükleri Viyana'ya yönelik bir saldırı düşünmüyordu. Ertesi sene, sefer mevsiminin yeniden açılmasıyla kuvvetlerini M. Zrínyi'nin toprakları etrafında yoğunlaştıracaklardı¹⁵. Mühürdar Hasan Ağa, herhalde yine benzer bir hissiyat içinde, tutsak Fransız subayın yazdıklarını “mürted-i mezbûrun hikâyeti” başlığı altında tercüme edip eserine derç ederken Osmanlı kurmaylarının Viyana şikkını elediklerine dair kısmı atlayıp yalnızca “Zirin-oğlunun memleketi”ne

¹² “ ... Nemçe çâsârının tâc u tahtına ve şehri ve diyârı hücum-ı asker-i İslâm ile pây-mâl olmaga yakîn oldıydı. Zîrâ Beç on sâatlik yer kaldıydı ... ” (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 278). 17. yüzyılda, yalnızca Osmanlı seçkinleri arasında değil; nispeten kalabalık Osmanlı kitleleri arasında da, Viyana'nın esasen bir İslam toprağı olduğu ve er geç mutlaka fethedileceği inancı kuvvetlenmişti (Karl Teply, **Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien**, Wien-Köln-Graz: Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1980).

¹³ W. Nottebohm, **Montecuccoli und die Legende von St. Gotthard**, s. 23, not. 2.

¹⁴ I. Leopold, 1662 başında, büyüyen Osmanlı tehlikesine karşı imparatorluk meclisinin (*Reichstag*) toplanması için çağrıda bulunduğu halde, meclis neredeyse bir sene sonra açılabilmişti. Ne de olsa, prenslikler, evvela I. Leopold'ün kendisine tahsis edilen kaynakları şahsî menfaatleri uğruna kullanmayacağından emin olmak istiyorlardı. 20 Ocak 1663'te Regensburg'ta açılan imparatorluk meclisi, bu tarihten itibaren düzenli aralıklarla toplanan yönetsel bir kurum haline geldi (Anton Schindling, **Die Anfänge des Immerwährenden Reichstags zu Regensburg: Ständevertretung und Staatskunst nach dem Westfälischen Frieden**, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 1991, s. 63-121).

¹⁵ **Aussag über 23 Puncten deß Frantzösischen Renegatens**, 16. madde.

doğru bir seferden bahsederek iç kamuoyuna yönelik bir sansür işlemi gerçekleştirmişti¹⁶.

Osmanlı askerî yönetiminin 1663–64 seferlerinde peşine düştüğü stratejik gayeleri anlayabilmek için retorik ile Osmanlı ordu ricalinin önüne gelen gerçek seçenekleri birbirinden ayırmak şarttır. Osmanlı idaresi, sefer yıllarında ortaya çıkan yeni koşulların zorlamasıyla stratejik planlamada ilk başta hesapta olmayan birçok değişiklik yapmış olsa da, nihaî tahlilde, Habsburg sarayıyla giriştiği mücadelenin özü Erdel meselesinin halledilmesi olmuştur. Esasında, Osmanlı hükümeti, daha Köprülü Mehmed Paşa sadareti döneminde, Erdel’i Osmanlı başkentine doğrudan bağlı bir “vilayet”e dönüştürme seçeneğini ciddiyetle ele almıştı. 17. yüzyılın ikinci yarısı, Doğu Avrupa’nın siyasî kaderinde, geleneksel olarak “uç bölgesi” işlevi görmüş geniş alanların gitgide güçlü bürokrasi ve merkeziyetçi devletlerin denetimine girmeye başladığı bir dönemdi¹⁷. Köprülü Mehmed Paşa’nın önyak olduğu Erdel siyaseti, anlık değişiklikler, inceden inceye hesaplanan diplomatik ve siyasî manevralar, Osmanlı emellerini gerçekleştirmeye giden yollarda ortaya çıkan pürüzler gibi arızî öğelerinden arındırıldığında, bu tarihî gelişim çizgisine büyük ölçüde uyuyordu.

Hiç şüphesiz, Erdel prensi II. Rákóczi György’nin Lehistan sınır boylarındaki mevcut siyasî dengeyi altüst etmesi, Osmanlı devlet ricalinin gözlerini bu noktaya dikmesi için yeterli bir sebeptir. Bununla birlikte Osmanlı hükümeti, en azından 1664’te Osmanlı-Habsburg savaşları sonlanıncaya değin, kuzeybatı hudutlarındaki siyasî ve askerî vaziyeti eski haline döndürmektense, bu bölgeye yeni bir nizam verme iddiasını dillendirmeye başladı. Köprülü Mehmed Paşa ve oğlu ve sadaret makamındaki halefi Fazıl Ahmed Paşa, askerî yöntemlere veya diplomatik zorlamalara başvurarak Erdel’i Osmanlı iktidar denizinde bir ada haline sokmaya gayret sarf etmişlerdi¹⁸. Bu nedenle

¹⁶ *Cevâhirü’t-Tevârîh*, s. 170.

¹⁷ William H. McNeill, *Europe’s Steppe Frontier, 1500–1800*, Chicago: The University of Chicago, Press, 1964, s. 126-179.

¹⁸ László Kontler, *A History of Hungary*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 174-180; Peter F. Sugar, “The Principality of Transylvania”, *A History of Hungary*, ed. P. F. Sugar, P. Hanák, T. Frank, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press, 1994, s. 134-136. Petr Štěpánek, 1660’ların başında kuzeybatıda sertleşen Osmanlı siyasî tutumunun, ideolojik ve retorik kaygılar dışında, gerçekte Erdel’i Osmanlı topraklarına bağlama niyetine hiçbir zaman sahip olmadığını iddia eder (“Zitvatoruk (1606) ve

de, Osmanlı ordusu Edirne'den hareket ettikten sonra Habsburg temsilcileriyle muhtelif menzillerde yapılan diplomatik görüşmelerin başlıca tartışma maddelerinden biri, 1661 yılında Erdel'deki bazı kalelere yerleşen Habsburg askerlerinin buradan çekilmeleriyle ilgili oldu¹⁹. Osmanlı *grand* stratejisi açısından Erdel'in Avusturyalı ve Alman askerlerden temizlenmesi öncelikli bir hedef gibi görünüyordu; çünkü 1658'de Yanova'da, 1660'da Varat'ta doğrudan Osmanlı başkentine bağlı iki beylerbeyilik tesis edildiği düşünülürse, Osmanlı iktidarının bu bölgede daha etkin ve kalıcı bir genişleme siyaseti izlediği su götürmez bir gerçektir²⁰. 1660–64 arasında vuku bulan gelişmeler, Osmanlı devletinin Erdel'i – en azından ülkenin mümkün olan en büyük parçasını – “yutma” niyetinde olduğuna dair kanaatlerin pekişmesine katkıda bulunmuştu²¹. Varat

Vasvár (1664) Anlaşmaları Arasında Orta Avrupa'da Osmanlı Siyaseti”, çev. Ramazan Kılınc, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler**, IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 730-737). Bununla birlikte P. Štěpánek'in yazdıkları, 1650'lerin sonundan itibaren gözlemlenen siyaset değişikliğinin, uluslararası düzlemde ilk anda akla gelenden daha derin bir kırılmayı ifade ettiğini açıkça gösterir. Osmanlı siyaset mekanizması, 1644-45'teki bir anlık kafa karışıklığı bir yana bırakılırsa (Petr Štěpánek, “War and Peace in the West (1644/5): A Dilemma at the Threshold of Fecility?”, **Archiv orientální**, 69/2 (2001), s. 327-340), Otuz Yıl Savaşları'nın Habsburgları dış müdahaleye karşı en aciz bıraktığı yıllarda bile 1606 ve 1615 antlaşmalarının ruhunu canlı tutmak için elinden geleni yapmıştı. G. Wagner, Otuz Yıl Savaşları'nda Osmanlı devletinin takip ettiği Habsburg siyasetini Hermann Czernin von Chudenitz'in ikinci İstanbul sefaretine dair tuttuğu notlar temelinde inceler (“Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikası”, **Osmanlı Araştırmaları**, II (1981), s. 147-166).

¹⁹ A. Huber, s. 540-541; **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 134-137, 140-141, 148-150, 206-207; **Tarih-i Gilmanî**, s. 87, 89-90, 92.

²⁰ 1541'de, Osmanlı ordusu Budin'e birkaç menzil uzaklıkta iken kaleme alınan bir planlama raporunda Varat için sarf edilen sözler, Osmanlı merkezî iktidarının bu bölgede izlediği siyasetteki devamlılığı vurgulaması bakımından anlamlıdır: “Vilâyet-i Erdel'de Varat nâm kal'a defaâtle nice krallara ve yarar beğlere taht olmuştur bu kal'a elde omayınca vilâyet-i Erdel zapt olunmaz” (TSMa, E. 11796'dan naklen P. Fodor, “Macaristan'a Yönelik Osmanlı Siyaseti”, s. 59). Pál Fodor, 1660–1680 arasına tarihdlediği *Târîh-i Beç Kralı* isimli yazmanın bu dönemde Osmanlı dış siyasetine hâkim saldırgan tutumun tezahürlerinden biri olduğunu iddia eder. Bu kurgusal eserde, Osmanlı siyaset dünyasının yarattığı bir kavram olan “Orta Macar”, tarihî gerçekliğin aksine belirgin bir biçimde Osmanlı karşıtı bir Hıristiyan ittifakı içinde yer aldığından Osmanlı güçlerince zapt edilir (“Ungarn und Wien in der osmanischen Eroberungsideologie (im Spiegel der Târîh-i Beç krâli-17. Jahrhundert)”, **Journal of Turkish Studies**, XIII (1983), s. 81-98). Osmanlı iktidarının Varat ve Yanova'da yerleşme çalışmaları, bu iki yeni vilayetin paşalarına Erdel için verilen hudutname ve ahidname gereğince işlemleri üstlenmeleri için yollanan hükümdar bulunabilir (SLUB Eb. 387, vr. 59a, evâil-i Receb 1072/20 Şubat–1 Mart 1662).

²¹ Osmanlı karşıtı bloğun en güçlü seslerinden biri olan Miklós Zrínyi'nin sekreteri Sopronlu hukukçu István Vitnyédy'nin 4 Haziran ve 11 Temmuz 1663 tarihli mektupları için bkz.: Ágnes R. Várkonyi, “Transylvania and the Porte in the Second Half of the 17th Century”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23–28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi**, II. Cilt, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 657-658. P. Rycout, Kemény János'un ortadan kaldırılmasından sonra Osmanlı

ve Yanova'nın zaptı, Erdel-Avusturya sınırını fiilen ortadan kaldırıp Erdel'i Osmanlı toprakları içine hapsedmeyi amaçlayan hamlelerdi²². Osmanlı müverrihlerinin 1663'te kuşatma için neden Uyvar'ın seçildiğine dair anlatıları ne olursa olsun, bu müstahkem kalenin fethi de, en nihayetinde Erdel kralı ile Habsburg imparatorunun iletişim ve ulaşım hatlarını koparmaya hizmet etti.

1660–64 yıllarına ait kayıtları ihtiva eden ordu mühimmesinde Silistre valisi Can Arslan Paşa'ya hitaben kaydedilen bir hüküm, 1663'te Osmanlı başkentinin ne tür beklentilerle askerî birliklerini Habsburg sınırına yolladığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu mühimmme kaydının sert dili ve merhametten uzak ifadeleri, ilk anda akla ne getirirse getirsin, belki de, hunhar bir devletin ganimet elde edip zenginleşme arzusu dışında her şeyi anlatmaktadır. Can Arslan Paşa'ya Belgrad'a yaklaşmakta olan sadrazamla birleşme çağrısı yapılan hükümde, seferin yönünün “İçerü Nemçe vilâyeti” olduğu bildirilir; bu esnada Osmanlı ordusunun karşısına çıkma cesareti gösteren kuvvetlerle çarpışılmaktan kaçınılması ve “dâr-ı diyârları nehb ü gâret ve kır ve varoşları ... hasâret ve etfâl ve ıyâlleri katl ve esîr” olunmasının ferman edilmiş olduğu hatırlatılır²³. Osmanlı yönetimi, Habsburg tebaasına müsamaha gösterilmeyeceğini alenen beyan etmiş olmasına rağmen seferin yönü hususunda muğlâk ifadeler kullanmayı tercih etmiştir. Bunun sebebi, Osmanlı askerî yönetiminin geleneksel olarak başarıyla uyguladığı gibi, düşman kuvvetlerini Osmanlı ordusunun yürüyüş yolu hakkında tereddütte bırakmaktan ibaret değildir. Bu durum, ilk başta naif bir yaklaşım gibi görünebilirse de, Osmanlı başkentinin sefer planlamasını neredeyse son ayrıntısına kadar hâlihazırda cephede bulunan devlet ricaline terk etmesiyle ilgilidir. Elbette, Osmanlı siyâsî iktidarının en üst makamlarının aynı zamanda ordu yönetimini temsil

yönetiminin Erdel'i pašalığa çevirmeyi ciddi ciddi düşünmeye başladığını yazar (**The History of Turkish Empire**, s. 121-122).

²² İ. Metin Kunt, “17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum”, s. 111-116. Erdel'in Habsburg devletiyle bağlarını koparma siyaseti, şayet böyle bir şeyden bahsedilebilirse, Osmanlı *grand stratejisi*nin 16. yüzyılın ikinci yarısından bu yana nispi bir süreklilik arz ettiğini gösterir (Feridun M. Emecen, “Osmanlıların Tuna'nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Stratejileri: XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği”, **Halil İnalçık Armağanı-I**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 126-141).

²³ SLUB Eb. 387, vr. 104a (evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663).

ediyor olması, askerî karar alma mekanizmasının bir hayli özerk işlemesi anlamına gelecektir.

Bundan daha önemlisi, 1663–64 seferlerinin Osmanlı sarayının Erdel’e ilişkin beklentileriyle ordu kademelerinin Habsburg güçlerine karşı yürütmeyi tasarladıkları askerî mücadeleyi mezcetmesidir. Başka bir ifadeyle, Habsburg sınırına yürüyen Osmanlı güçlerinin esas amacı, yağma ve talan seferleri, stratejik öneme sahip kale ve palankaların zaptı, düşman arazisinin tahribi ve hasım hanedana tabi nüfusun bir şekilde sindirilmesi yoluyla Habsburg sarayını dize getirmektir. Bu gayenin başarılması durumunda diplomatik arenada üstünlüğü eline geçirecek olan Osmanlı başkenti, en geç 1660’tan beri açıkça dillendirdiği gibi, Habsburgları Erdel’in Osmanlı imparatorluğunun bir iç meselesi olduğuna zor yoluyla ikna etmiş olacaktı²⁴. Bu nedenle, Osmanlı sarayı, erken modern dönemin çok bilinmeyenli lojistik dünyasında seferin stratejik planlamasını tamamen ordu yönetimine bırakmıştı²⁵. Zaten bu devirde, bir sefer ordusundan, Clausewitzçi bir yaklaşım ya da Napolyon döneminin bakışıyla bir *Vernichtung*/imha savaşı yürütmesini beklemek hayalcilik olurdu²⁶. Osmanlı kuvvetleri, 1663–64 yıllarında, cephenin değişken şartlarına göre kısa vadeli çözümler üretilip en nihayetinde Habsburg tarafının savaşa devam etme azmini yok edip muzafferiyetlerini ilan etmek için çaba göstermişlerdi.

Osmanlı idaresi, Köprülü Mehmed Paşa’nın sadarete geçmesinden bir müddet sonra Macaristan ve Erdel boylarında bir kapışma için hazırlıklara başlamıştı. Evliya Çelebi’ye bakılırsa, Köprülü Mehmed Paşa, 1657’de, veziriazam olur olmaz, bir

²⁴ Köprülü Mehmed Paşa, Varat’ın Osmanlılarca alınmasından sonra birçok davetli huzurunda S. Reniger’le yaptığı görüşmelerin birinde, Habsburg elçisinin Erdel’in Osmanlıların eline geçmesine göz yumulamayacağını söylemesi üzerine çılgına dönerek Habsburgların sultanın topraklarında nasıl bir söz hakkı olabilir diyerek köpürmüştü (A. Huber, s. 533-534).

²⁵ 17. yüzyılda hava şartları, iğşe ve iklim sorunları, hastalık ve firarlar yüzünden uzun vadeli stratejiler üretebilmenin zorlukları hakkında bkz.: Géza Perjés, “Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the Seventeenth Century”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 16 (1970), s. 7-51.

²⁶ 17. yüzyılın ilk yarısında, Otuz Yıl Savaşları’nda da, geçerli stratejiler müstahkem mevki ele geçirip orduları arazide tutmanın yollarını bulmak gibi sınırlı kazanımlar üzerine inşa edilmişti (Derek Croxton, “A Territorial Imperative? The Military Revolution, Strategy and Peacemaking in the Thirty Years’ War”, *War in History*, V/3 (1998), s. 253-279).

zamanlar valiliğini yaptığı Eğri’de devasa bir baruthane inşa ettirmişti²⁷. Evliya Çelebi’nin bahsettiği, temelleri baştan atılan yeni bir yapı olmaktan ziyade mevcut baruthanenin genişletilmesi olabilir; çünkü Eğri’de 1596’dan beri ufak da olsa bir barut üretim merkezi faaliyeteydi²⁸. Yine de, bu tarihlerde kalede girişilen inşaat faaliyetleri için devlet hazinesinden bin altın yollandığına bakılırsa, Eğri, en kötü ihtimalle, yakın gelecekte patlak vereceğine inanılan bir mücadeleye hazırlanıyordu²⁹. Büyük ihtimalle, 1661 ortalarında, Osmanlı başkentinde Erdel meselesini güç kullanarak halletme temayülünün ağır bastığı günlerde, Eğri’de yeni barut mahzenleri yaptırılmıştı³⁰. 1661 sonlarına doğru Varat ve Yanova’ya gönderilen yüklü miktarda barut, Osmanlı devlet ricalinin muhtemel bir savaşta Erdel’le Habsburg başkenti arasında uzanan ikmal ve muhaberat hattını sıkıca denetleme arzusunun tezahürü olabilir³¹.

Osmanlı iktidarı, 1660’ların başından itibaren Habsburg sınır hattı üzerinde kalan askerî üslerinin durumuyla yakından ilgileniyordu. Macar tarihçi Géza Perjés, 1663’te Osmanlıları harekete geçiren esas saikin, Mainz elektör prensi Johann Philip önderliğinde kurulan ve Hırvat banı M. Zrínyi’nin de bir parçası olduğu Ren ittifakından önce davranıp savaş meydanındaki önceliği ele alma kaygısı olduğunu iddia eder³². Bu faraziye teyit eden karineler bulmak pek kolay olmasa da, 1661 sonlarında Kanije ve Ösek’e genel bir teftiş amacıyla Dergâh-ı âlî cebecilerinden Çorbacı İbrahim’in gönderilmesi Osmanlıların bu cephede de savaşa hazırlıksız yakalanma niyetinde olmadıklarını gösteriyordu. Bir taraftan bu kalelere cephane nakleden İbrahim, aynı zamanda teftiş ettiği kalelerde hâlihazırda ne kadar cephane olduğuna dair kayıtlar tutmakla görevlendirilmişti³³. Osmanlı yöneticileri, siyasî gerilimin askerî bir çatışmaya

²⁷ Evliya Çelebi, VII, s. 66.

²⁸ G. Ágoston, **Barut, Top ve Tüfek**, s. 184.

²⁹ MAD. 4688, s. 84 (24 Zilhicce 1067/3 Ekim 1657).

³⁰ SLUB Eb. 387, vr. 36a (evâsıt-ı Ramazan 1071/9–19 Mayıs 1661).

³¹ Varat ve Yanova kalelerine beş yüzer kantar barut yollanması için Belgrad dizdarına yazılan 21 Muharrem 1072/16 Eylül 1661 tarihli hükümlerin sureti: MAD. 6616, s. 6-7. Anlaşıldığı kadarıyla, bahsi geçen barut yükleri, en geç iki hafta içinde Yanova mütesellimi ve defterdarına teslim edilmişti (SLUB Eb. 387, vr. 47a’da birbiri ardınca üç kıta hüküm, evâhir-i Muharrem 1072/15–25 Eylül 1661).

³² Géza Perjés, “Count Miklós Zrínyi (1620–1664)”, **A Millennium of Hungarian Military History**, ed. László Veszprémy and Béla K. Király, Boulder: Social Science Monographs, 2002, s. 142-147.

³³ MAD. 6616, s. 13 (20 Rebiülahır 1072/13 Aralık 1661).

dönüşme ihtimalinin iyice arttığı 1663 Şubat’ında Zrínyi aile mülklerinin hemen karşısına düşen Kanije’ye ilave askerî mühimmat yollamışlardı³⁴. Osmanlı devleti, 1662 yazında lağımca ve “kal’a-kûb” topları çekecek camızlar kiralayarak “bu sene-i mübâreke vâkı‘ olacak” seferde bir kale kuşatmasının ilk hazırlıklarını gerçekleştirmeye başlamışlardı³⁵. Bu tarihten itibaren bilhassa top arabacıları ve cebeci ocaklarına kaydedilen yeni neferlerle sefer ordusuna personel takviyesi yapılmıştı³⁶.

Osmanlı yönetimi, M. Zrínyi’yi Osmanlı emperyal siyasetinin önündeki en önemli engellerden biri olarak görüyordu. Hırvat banı, 1661 yazında, Kanije’nin karşısında Osmanlı topraklarına girip çıkan Macar/Hırvat sınır savaşçılarına Mura nehri üzerinde güvenli bir askerî üs işlevi görecek Yenikale’nin (Zrínyi-Újvár) temellerini attığı günden beri, Osmanlı merkezî iktidarının kaygı dolu bakışlarını üzerinde daha fazla hissetmeye başlamıştı. Osmanlı başkentinin 1661 Temmuz’unun sonlarına doğru Pojega mutasarrıfı Mustafa Paşa’ya yolladığı hüküm, M. Zrínyi’nin Kanije karşısında inşa ettirdiği “palanka”nın Osmanlı idarecileri tarafından nasıl bir tehdit olarak algılandığını gözler önüne serer. Osmanlı idaresi, bu esnada yapımı devam eden istihkâmlara karşı Mustafa Paşa riyasetinde Sirem (Srem/Srijem), Kopan (Koppány), Şimontorna (Simontornya) ve Peç’ten toplanan askerî birliklerin derhal Kanije’ye gönderilmesini talep etmişti. Emrin muhtevasına bakılırsa, bu bölgeye intikal eden Osmanlı askerlerinin görevlerinden biri, düzenleyecekleri baskınlar yoluyla Zrínyi “palanka”sının inşasına engel olmaktı³⁷. Aynı tarihlerde, Serhoş oğlu Hüseyin Paşa da, Kanije serhaddinin “ehl-i vukûfu” olduğu için Hırvat banının “murâd eylediği”

³⁴ *Diarium Europaeum*, X, s. 103.

³⁵ MAD. 6616, s. 18-19.

³⁶ Osmanlı yönetimi, 3 Mart 1663 tarihinde, sefer ordusunu takviye etmek amacıyla top arabacıları sınıfına 100 yeni nefer kabul etmişti (KK. 7516, s. 20). 3 Ramazan 1073/11 Nisan 1663’te mehteran-ı hayme cemaatinden mahlûl kalan 115 gediğe yeni isimler tayin edilmişti (s. 24). Bundan yaklaşık iki hafta sonra topçular cemaatine 400 kişi kaydedildi (s. 26-27, 20 Ramazan 1073/28 Nisan 1663). Osmanlı ordusunun hareketinden sonra da, top arabacıları arasına yeni neferler alındı. 23 Zilhicce 1073/29 Temmuz 1663’te göreve kabul edilen 200 kişi hakkında bkz.: s. 29. Bu dönemde yapılan yoklamalar “nâ-mevcûd” neferlerin saptanıp gediklere yeni neferlerin kaydedilmesine yarıyordu. 23 Muharrem 1074/27 Ağustos 1663’te, fiilen hizmette olmadıkları anlaşılan 256 cebeci yerine yine aynı sayıda nefer göreve alındı (s. 30-32).

³⁷ SLUB Eb. 387, vr. 42b’de iki kıta hüküm (evâhir-i Zilkade 1071/17-27 Temmuz 1661); vr. 50b (evâil-i Safer 1072/26 Eylül-5 Ekim 1661).

palankanın yapımını engellemek ve Kanije’yi muhafaza etmek amacıyla bu bölgeye gönderilmişti³⁸. Osmanlı iktidarı, “yılanın başını ufakken ezme” teşebbüsünden sonuç alamayınca 1663 Temmuz’unda Kanije valisi tayin edilen Yentür Hasan Paşa komutasındaki kuvvetlere Zirin-oğlu tarafından “sulha mugâyir sonradan müceddeden binâ ve ihdâs” edilen kalenin yıkılması için harekete geçmelerini emretmek zorunda kalmıştı³⁹. Ne var ki, Osmanlı-Habsburg diplomatik görüşmelerinin de başlıca tartışma maddelerinden biri haline gelen Zrínyi istihkâmlarının yıkılışını görmek için Fazıl Ahmed Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusunun 1664 yazında bölgeye intikalini beklemek gerekecekti.

Bu arada, 1661 sonlarında Dalmaçya sahillerindeki Venedik kalelerini almak için açılması düşünülen sefer, Osmanlı iktidarının batı stratejisinde bazı kafa karıştırıcı durumlar yaşanmasına sebep oldu. Ne de olsa, Kotor, Şibenik (Şibenik) ve Split üzerine yönelmesi planlanan sefer için gerekli hazırlıkların tamamlanması neredeyse 1662 sonlarını bulmuştu. Fındıklılı Mehmed Ağa’ya göre, bu amaçla, “ber-vech-i arpalık” Tire mutasarrıfı olan Arnavut Beyko Paşa, Bosna ve Arnavutluk diyarlarında bulunan yolların genişletilip temizlenmesi çalışmalarını deruhte etmişti. Beyko Paşa, bu hizmetleri karşılığında Rumeli eyaletine tayin edilecekti. Yine Fındıklılı Mehmed Ağa’nın aktardığına göre, Venedik seferinin gündeme alınmasıyla IV. Mehmed’in talebi üzerine sadrazam konağında bir toplantı yapılmıştı. Fazıl Ahmed Paşa, bu mecliste kubbealtı vezirleri, önde gelen ulema, asker reisleri ve ocak ihtiyarlarına padişahın aldığı hattı göstererek Venedik seferinin serdarlığına getirildiğini ilan etmişti. Bu doğrultuda çıkarılan sürsat emirleri, Dalmaçya sınırına doğru uzanan sefer yolu üzerinde bulunan devlet görevlilerine yollanarak menzillerde istifleyecekleri gıda maddeleriyle birlikte Osmanlı ordusunun gelişini beklemeye koyulmaları istenmişti⁴⁰.

Osmanlı tarihçiliğinde, Fındıklılı Mehmed Ağa’nın konuyu ele alış tarzı esas kabul edilmiş görünmektedir. Bununla birlikte 1663 baharında yola çıkan Osmanlı

³⁸ SLUB Eb. 387, vr. 43a (evâhir-i Zilkade 1071/17–27 Temmuz 1661).

³⁹ SLUB Eb. 387, vr. 107b (evâil-i Zilkade 1073/7–17 Haziran 1663).

⁴⁰ **Silahdâr Târîhi**, I, s. 235-236. Tâ’ib Ömer, IV. Mehmed’in Osmanlı sadrazamını huzuruna davet ettiği toplantıda sefer yönünün Venedik arazisi olmasını istediği bilgisini teyit eder (**Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, vr. 5a-5b).

ordusunun doğrudan Macar sınır hattına yürümesi, Dalmaçya istikametinde yapılan hazırlıkların “Avusturya’yı kuşkulandırmamak için zâhirî surette” girişilen kandırmacalardan ibaret olduğu zannının yayılmasına sebep olmuştur⁴¹. Belki bundan da ilginç, dönemin muasır kalemi P. Rycaut’un da aynı fikirde olmasıdır. İngiliz kâtip, Habsburglara karşı savaş kararının 1662’de alınmış olmasına rağmen mevsimin ilerlemiş olması, Habsburg fevkalade elçisinin beklenmesi, hazırlık için yeterli vakit olmaması, askerlerin meşhur 1661 İstanbul yangınından sonra evlerinin tamiriyle uğraşmaları gibi bazı sebeplerle seferin ertesi bahara ertelendiğini yazar. P. Rycaut’ya göre, bu esnada hedefin belli olmaması için seferin Venedik üzerine yapılacağına dair bir izlenim verilmeye çalışılmıştır⁴². Dahası, P. Rycaut, 1663 başlarında Habsburg olağanüstü elçisi Johann von Goëss’le neredeyse mutabakata varılmasından ötürü savaş ihtimalinin insanlar arasında gündemden düştüğünü anlatır. Osmanlı başkentindeki hava, sefer hazırlıklarının tekrar Dalmaçya yönüne çevrilmesi şeklindeydi. Oysaki bu durum, Osmanlı ricalinin başarıyla sergilediği bir oyundan ibaretti ve daimî elçi S. Reniger nedenli ikaz ederse etsin, Habsburg başvekili Johann Ferdinand von Portia’yı Osmanlıların savaş niyetinde bir değişme olmadığına ikna etmeyi becerememişti⁴³. Gerçekten de, 1663 baharında, Habsburg saray muhitlerinde Osmanlılarla savaşa tutuşma beklentisi o denli düşüktü ki, I. Leopold, 6000 kişiden mürekkep beş kıtalık bir Avusturya gücünün İspanya’ya gönderilmesine onay vermişti⁴⁴.

Hâlbuki Osmanlıların Arnavutluk boylarında giriştikleri savaş hazırlıkları, yalnızca Habsburg sarayının kafasını karıştırmayı amaçlayan stratejik bir hamleden ibaret olmayabilir. Hiç değilse, sadrazamın kapıcıbaşlarından Mehmed Ağa ve Belgradlı Yusuf Ağa, Osmanlı yönetiminden aldıkları talimatlar doğrultusunda Banaluka’ya giderek kaza hudutları içinde kalan menzilleri teftiş etmiş; sefer

⁴¹ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III/1, s. 402.

⁴² **The History of the Turkish Empire**, s. 120.

⁴³ **The History of the Turkish Empire**, s. 131.

⁴⁴ “Nuntiattriberichte”, s. 755 (12 Mayıs 1663, Medeling). G. Wagner, bu kuvvetin 7000 kişi olduğunu yazar (**Das Türkenjahr**, s. 79-80). Portia, 1662 Mart’ında da, Erdel’i açık savaşa girişmeden diplomatik yollarla kurtarma niyetindeydi. Bu politikayı fazlasıyla iyi niyetli bulan papalık temsilcisine göre, Erdel’in tamamen kaybedilmesi mukadderdi (“Nuntiattriberichte”, s. 731, 25 Mart 1662, Viyana). Portia’nın Osmanlılarla uzun boylu bir savaşa girişme fikrinden duyduğu kaygı için ayrıca bkz.: s. 737 (17 Haziran 1662, Viyana).

güzergâhına düşen yolların temizlenip genişletilmesi için gerekli emirleri vermiş; vilayet ayanı ve yerel müdafaa ağından sorumlu askerî şahsiyetleri topladıkları bir mecliste bölgede bulunan kale ve palankalardaki askerî mühimmatın durumunu soruşturmuşlardı. Bu maksatla 16 Eylül 1662’de tanzim edilen deftere, Osmanlı birliklerinin Sava nehri üzerinden geçebileceği mahallerde inşa edilmesi planlanan köprüler için akarsuyun belirli noktalarında yapılan ölçümlerin sonuçları da kaydedilmişti⁴⁵. Elbette bundan daha önemlisi, aynı tarihte, Belgrad’tan Split, Şibenik ve Zadar’a uzanan yol üzerindeki menzillerin defterinin hazırlanmış olmasıydı⁴⁶. Hal böyleyken, Osmanlı merkezî iktidarının izlediği hatt-ı harekete dair iki yorum yapılabilir. Osmanlı devlet ricali, ya Habsburglar üzerine yönelecek askerî harekâtı son ana değin gizleyebilmek için Venedik kalelerine giden yol üzerinde yalnızca göstermelik olmayıp Osmanlı hazinesinin bir kısmına mal olacak fiilî çalışmalar içine girmişti; ya da Habsburg sarayıyla askerî mücadele kaçınılmaz hale gelmeden önce Venedik’le kozlarını paylaşma hususunda gayet ciddi idi.

Bu noktada meseleyi bir nebze aydınlatmak için yeniden Fındıklılı Mehmed Ağa’nın eserinde naklettikleri üzerinde düşünmek icap eder. Buna göre, Osmanlı ordusu Venedikliler üzerine sefere çıkmak için Davud Paşa menziline geldiğinde, Macaristan ve Erdel sınır boylarından gelen haberlerle Habsburgların bazı sınır palankalarına saldırdıkları ve Kanije karşısında barış şartlarına aykırı bir kale inşa edildiği öğrenilmişti. Bunun üzerine Fazıl Ahmed Paşa, her halükarda Belgrad’a kadar ilerlenip burada yeni bir karar verileceğini duyurdu⁴⁷. Tek başına, Osmanlı ve Habsburg temsilcileri arasında 1661’den beri kesintisiz süren diplomatik görüşmeler bile, hadiselerin bu şekilde gelişmiş olması ihtimalini büyük ölçüde ortadan kaldırır. Üstelik Fındıklılı Mehmed Ağa’nın anlatımındaki karışıklık, doğal olarak, Habsburg sınırından gelen haberler üzerine yapılan meşverette seferin yönünün değiştirilmesine karar verildiğinde, IV. Mehmed’in bu durumdan sonradan bir telhis yoluyla haberdar edilmesi

⁴⁵ KK. 7423, s. 1.

⁴⁶ KK. 7423, s. 13-19.

⁴⁷ **Silahdâr Târîhi**, I, s. 236-237.

sonucunu doğurur⁴⁸. Böylesi önemli bir konuda sarayın kanaatinin en sona terk edilmesi pek olası görünmemektedir. İkincisi, Belgrad'a kadar aynı yol takip edilse de, sefer yönünün birden değiştirilmesi, askerî kıtaları içinden çıkılması imkânsız iâşe ve lojistik sorunlara kurban etmekten farksızdı. Fındıklılı Mehmed Ağa da bu muammanın farkında olmalıdır ki, Osmanlı veziriazamının ağzından telaşa mahal olmadığını anlatmaya çalışır: “ ... ale'l-husûs cebehâne ve zahîremiz iki tarafda dahi mükemmeldir”⁴⁹.

Oysa Fındıklılı Mehmed Ağa'nın ana kaynakları olan Mühürdar Hasan Ağa ve Erzurumlu Osman Dede'ye geri dönülürse, anlatımdaki karmaşanın nereden kaynaklandığını tespit etmek mümkündür. Fındıklılı Mehmed Ağa, bu hadisede, Fazıl Ahmed Paşa'nın batı cephesindeki askerî faaliyetlerini anlatırken çoğunlukla yaptığı gibi *Cevâhirü't-Tevârih*'ten istifade etmiş olduğu halde, bu kaynakta olayların sıralanma biçiminin biraz ötesine geçer. Mühürdar Hasan Ağa, Habsburglara karşı çıkılan seferden önce Venedik cephesine yönelik hazırlıkları teyit edip kendisinin de sadrazamın mühürdarı olması hasebiyle ilgili mektupları kaleme almakla görevlendirildiğini belirtir. Ne var ki, Dalmaçya kıyılarında yer alan Venedik kalelerine yönelik sefer hazırlıkları, 1661 Ekim'inde alınan bir kararla ilişkilidir⁵⁰. Dolayısıyla Osmanlı ordusu, en geç Edirne'de iken hangi tarafa doğru eyleme girişeceğini biliyor olmalıdır. Osmanlı kronikleri bu konuda belirsizliğini korusa da, Evliya Çelebi'ye bakılırsa, Osmanlı askerî yönetimi 1663 baharında Edirne'de toplandığında, zaten seferin yönü hakkında kesin bir karara varmıştı. Osmanlı birlikleri, Yanık ve Uyvar istikametine doğru ilerleyeceklerdi⁵¹. Osmanlı gezgininin temin ettiği bilgi, Osmanlı başkentinin bu seferden öncelikli beklentisinin Erdel'le Habsburg sarayı arasındaki bağlantıyı koparmak olduğu iddiasını destekler.

Her halükârda, Osmanlı idaresi, Dalmaçya ve Macar/Erdel sınır hattında eşzamanlı hazırlıklar sürdürerek birçok erken modern devletin altından kalkamayacağı bir organizasyon becerisi sergilemişti. Herhalde sadrazam kapıcıbaşılardan Mehmed

⁴⁸ *Silâhdâr Târîhi*, I, s. 239.

⁴⁹ *Silâhdâr Târîhi*, I, s. 239.

⁵⁰ *Cevâhirü't-Tevârih*, s. 128-130; Osman Dede, s. 4-5.

⁵¹ Evliya Çelebi, VI, s. 89.

Ağa ve Belgradlı Yusuf Ağa, 16 Eylül 1662 tarihli keşif defterinde, Belgrad'ta mevcut top sayıları ve kentteki peksimet ambarlarının doluluk oranları hakkında bilgi verirken muhtemel iki cephenin de ihtiyaçlarına yönelik çalışmış oluyorlardı⁵². Belki de, R. Montecuccoli'nin dediği gibi, askerî birliklerin sahada iaşe sıkıntısı çekmelerini engellemek için yapılan hazırlık ve sevkiyatı uzun süre gizlemek mümkün olmadığından, Osmanlı askerî yönetimi seferin yönünü saklamak için birçok yerde hakikaten de eşzamanlı hazırlıklar yapıyordu. Bu sebeple, 1662 yılında da, bir taraftan Venediklilere karşı Dalmaçya'ya saldırıcağı gibi hazırlıklar yapılırken, öte taraftan Erdel seferi için de kuzey bölgelerde bir hareketlilik hüküm sürmüştü⁵³.

Osmanlı ricali, sefer planlamasına son şeklini vermek için 1663 Temmuz'unun sonlarına doğru Budin'de bir kez daha bir araya geldiler. Fazıl Ahmed Paşa'nın otağında tertip edilen divanda, vezirler, beylerbeyiler, yeniçeri ve sipahi ocakları ağaları görüşlerini paylaşmak için hazır bulunmuşlardı. Mühürdar Hasan Ağa'ya göre, veziriazam serhat boylarında görev yapan tecrübeli savaşçıların fikirlerine başvurmadan da çekinmemişti. Ayrıca ele geçirilen tutsaklara cömert ihsanlarda bulunularak bunlardan sınırın öte yakasındaki askerî şartlar hakkında istihbarat alınmasına gayret edilmişti⁵⁴. Bu toplantıda üç kale muhtemel hedefler olarak öne çıkmıştı: Yanık, Komaran ve Uyvar. Evliya Çelebi'nin hiç zikretmediğine bakılırsa, büyük ihtimalle, Komaran seçeneği daha en başta elenmişti⁵⁵. Herhalde bu seçimde, Mühürdar Hasan Ağa'nın dile getirdiği gibi, Komaran'a saldırılabilmek için kalabalık Osmanlı kuşatma kitalarını bir adaya nakletmenin doğuracağı sakıncaların caydırıcı etkisi büyük rol oynamıştı⁵⁶.

Bununla beraber Budin'deki mecliste Yanık kalesi hakkında enine boyuna düşünülmüş gibidir. En nihayetinde, Yanık'ın – en azından o an için – Osmanlı askerî hedefleri arasından çıkarılmasının kabaca iki sebebi vardı. Bunlardan ilki, ordunun muharip tabakasını teşkil edenlerin gözüyle, bu kalenin muazzam miktarda asker

⁵² KK. 7423, s. 3-4.

⁵³ "Vom Kriege mit den Türken", s. 451.

⁵⁴ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 146-147.

⁵⁵ Evliya Çelebi, VI, s. 158-159.

⁵⁶ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 147.

tarafından korunan çok müstahkem bir yer olmasıydı⁵⁷. Üstelik Yanık istihkâmları son yıllarda modernizasyona tabi tutularak daha da takviye edilmişti⁵⁸. Ordunun üst kademeleri bakımından ise, Yanık’a doğru ilerlemenin başka mahzurları vardı. Bir kere, Osmanlı birliklerinin bu bölgeye kaydırılması durumunda, askerlerin tamamının iaşesini sağlayabilecek kadar köy ve kasaba bulabilmek mümkün olmayacaktı. Ama belki bundan da önemlisi, askerî kademeyi teşkil eden Köprülü hanesi ve müttefiklerinin “fütühatçı” emelleri zaviyesinden bakıldığında, Yanık’ın zaptı, Osmanlılara dış dokunur miktarda bir toprak kazancı sağlamayacaktı⁵⁹. Buna karşılık Uyvar “Orta

⁵⁷ Evliya Çelebi, VI, s. 158-159.

⁵⁸ Habsburg hükümeti, 17. yüzyılın ortalarında, külliyetli inşa masrafları yüzünden sınır boylarında sadece iki kalenin modern tarzda yenilenmesine karar vermişti: Yanikkale (Győr/Raab) ve Uyvar (Érsekújvár/Nové Zámky). Yanık kalesinin modernizasyonu çok uzun süreler gecikmiş ve nihayet R. Montecuccoli’nin buraya 1661’de vali tayin edilmesiyle tamamlanabilmişti (John A. Mears, “The Influence of Turkish Wars in Hungary on the Military Theories of Raimondo Montecuccoli”, **Asia and the West: Encounters and Exchanges from the Age of Explorations**, ed. Cyriac K. Pullapilly- Edwin J. Van Kley, Notre Dame: Cross Cultural Publications, 1986, s. 132). G. Schreiber, **Raimondo Montecuccoli**, s. 150-153.

⁵⁹ **Cevâhirü’l-Tevârîh**, s. 147. Köprülü hanesinin fütühatçı dış siyaseti ve Osmanlı devletince ele geçirilen toprakların hanedan ve iktidar mensuplarınca paylaşımı hususunda sistematik bir çalışma henüz yoktur. Ama yine de, 17. yüzyılın ortalarında, nispeten uzun süreli ve istikrarlı bir “hükümet” kurma eğiliminin varlığını şiddetle hissettirdiği rahatlıkla söylenebilir. Örneğin, Koçi Bey, IV. Murad’a sunduğu risalesinde, “vezir-i âzamlık” gibi “ulu bir makam”a gelenlerin sudan bahanelerle azledilmesinin yanlış olduğunu ve “nice yıllar sadrazamlık makamında” bulunacak kişilerin devlet yönetimi açısından daha faydalı olacağını anlatmaya çalışıyordu (s. 28). Kâtip Çelebi, 1653’te kaleme aldığı **Düstûrü’l-amel**’de, Osmanlı İmparatorluğu’nu günden güne çürüten illet karşısında bir *sâhibü’s-seyf* çıkarmanın şart olduğu konusunu işliyordu. Bu muktedir ve işinin ehli kurtarıcının sultan olmasına gerek yoktu (s. 136-137). 1654’te, sadaret konağının saray dışına taşınması, Osmanlı tarihinde hanedanın manevî varlığından daha bağımsız veziriazamlık görevlerinin müjdesi gibiydi. 17. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, Osmanlı siyasî dinamiklerinin Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazamlığına giden yolu döşemesine dair genel bir değerlendirme için bkz.: İ. Metin Kunt, “Naima, Köprülü, and the Grand Vezirate”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Humanities**, I (1973), s. 57-64. Köprülü sadaretinin savaşçı ruhu, 17. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir solukla doğan “fütühatçı” talepleri en iyi tatmin eden hükümet modelini temsil ediyordu. Bu keyfiyet, elbette, daha geç tarihlerde, meşhur vaiz Vani Mehmed Efendi, şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi ve Köprülü “hane”sinin gelecek nesillerinin katılımıyla çok daha belirgin bir hal alacaktı. Ancak 1660’ların ortalarında, Köprülü ailesinin “hükümet tarzı”na dair kanaatler olgunlaşmıştı. Habsburg daimî elçisi S. Reniger’in yorumuna bkz.: “Sein Reich ist auf Krieg fundiert, hat er keinen Krieg, so hat er innerliche Unruhen und Sublevationen ...” (s. 144). Keza Kürt Hatip, Köprülü Mehmed’in sadarete geçişini, kimsenin Venedik donanmasının karşısına çıkmaya cesaret edemediği bir dönemde (“Sadır-ı suffe-i sadâret hâlî kaldı”) bir *sâhibü’s-seyf*in ortaya çıkışı şeklinde takdim eder (vr. 8b). Krş.: P. Rycout, **The History of the Turkish Empire**, s. 113; C. Râlamb, **İstanbul’a Bir Yolculuk**, s. 76-78. En nihayetinde, Köprülü Mehmed ve oğlu Fazıl Ahmed Paşa, Osmanlı askerî gücünün batı sınırlarında yayılmasına koşut olarak bu bölgelerde kendilerine temlik edilen toprakların geliriyle aile vakıfları kurdular (İ. Metin Kunt, “The Waqf as an Instrument of Public Policy: Notes on the Köprülü Family Endowments”, **Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage**, İstanbul: Isis Press, 1994, s. 189-198; Sultan Murat Topçu, **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi**:

Macar'ın baş kalesi" olduğu için bu kalenin ele geçirilmesi durumunda, bu büyük müstahkem mevkiin artalanını oluşturan sayısız palanka, köy ve varoş doğal yollardan Osmanlı hâkimiyetine girmiş olacaktı. Dahası, aynı yerler, kuşatma esnasında ordunun ihtiyacı olan yiyecek maddelerini kesintisiz şekilde temin edebilecek özellikteydi⁶⁰.

Bu tez Osmanlı sefer organizasyonunun lojistiği hakkında müstakil bir araştırmayı kapsamamakla birlikte, 1660–64 yıllarında Habsburg ve Erdel hudutlarında faaliyet gösteren Osmanlı ordularının iâşe ve ibatesinde askerî eylemlerin sonuçlarını doğrudan etkileyen büyük arızaların yaşanmadığı söylenebilir. Osmanlı askerî yönetiminin kuşatma birliklerinin çıplak arazide hayatlarını idame ettirmelerini sağlamak için "meskûn mahallerde" karar kılmaları, ordunun en azından bir bölümünün – bu dönemde çağdaş askerî yapılarda olduğu gibi – gıda ihtiyaçlarını civar bölgelerdeki halktan aldıklarıyla giderdiklerine işaret eder. Evliya Çelebi'nin müteaddit defalar katıldığı ufak baskınlar, Osmanlı askerlerinin – ekseriyetle Tatarlar ve tımarlı sipahiler – yiyecek bulmak için etrafı kolaçan ederken uğradıkları köylerde insanlara pek nazik davranmadıkları öykülerle doludur.

Osmanlı-Habsburg savaşlarının ikinci yılı, sefer planlaması ve stratejik önceliklerde yaşanan hızlı değişiklikler bakımından esaslı bir kırılmaya şahit oldu. 1663 sefer yılı Osmanlı kurmayları açısından ne kadar başarılı geçtiyse, ertesi sene bir o kadar zafiyet ve sıkıntılarla dolu olmuştu. Osmanlı ricali, 1664 Ocak'ında ansızın Osmanlı arazisine giren M. Zrínyi-J. Hohenlohe kuvvetlerinin yarattığı telaş ve tedirginlik havasıyla birlikte askerî inisiyatifî müttefik güçlerin eline bıraktılar. 16. yüzyılın ikinci yarısından beri, Habsburg sarayının belirli muhitlerinde, 1577'de Yukarı Macaristan

Köprülüler, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2010, s. 47-256). Köprülü vakıflarının yerleri ile Osmanlı askerî politikaları arasındaki bağlantı, bu ailenin Osmanlı genişlemesinden belirli bir "pay" aldığını açık seçik ortaya koymaktadır. Bu ilişki biçimi, bilhassa Köprülü ve Rákóczi aileleri arasındaki kanlı rekabette açığa çıkar. Şu ana değin pek üzerinde durulmamış olsa da, Köprülü ailesinin Erdel ve Macaristan'da temellük edindiği arazi ve mal varlığının önemli bir kısmı devrik Erdel hükümdarına aittir. Köprülü ailesinin savaş yoluyla zenginleşme yöntemlerine bir konferans vesilesiyle değinmişim ("A Family Sprouting in War: The Emergence of Köprülü Political Influence during the Habsburg-Ottoman Military Engagements of 1658–1664", **12th International Congress of Ottoman Social and Economic History**, 11-15 July 2011, Retz, Austria); ancak konunun çok daha derinlemesine incelenmeye muhtaç olduğu tartışmasızdır.

⁶⁰ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 147.

genel komutanı Hans Reuber'in (1568–84) dile getirdiği gibi Osmanlı kuvvetlerinin kışın savaşmakta yetersiz olduğuna dair yerleşik bir kanaat vardı⁶¹. Bu isimlerden biri olan Lazarus Schwendi (1564–68), daha da önce, Osmanlılara kaybedilen toprakların tahrip edilerek Habsburg devletine yönelecek yeni bir seferin iaşe ve lojistik kaynaklarının baştan kurutulmasını esas alan bir savunma stratejisinin sözcülüğüne soyunmuştu. Budin'in güneyinde kalan arazinin tahrip edilmesi, 1591–1606 savaşlarında yine gündemde olan konulardan biriydi. Ne var ki, bu taktiksel görüş, 1598'de Miklós Pálffy ve 1664 kışında Miklós Zrínyi'nin tatbik ettikleri istisnâî örnekler bir yana bırakılırsa, hiçbir vakit uygulama sahasına konulamadı. Osmanlı yönetimindeki Macar topraklarının tahrip edilmesine yönelik her teklif, yine Osmanlı sınırında hizmet veren nüfuzlu askerî şahsiyetlerin şiddetli itirazlarına yenik düşmüştü. Sınır boylarının neferat ve komutanları, hemen sınırın öte yakasındaki vergilendirilebilir zenginliklerin imha edilmesine karşı çıkacaklardı elbette; çünkü Habsburg-Osmanlı hududu, son sözü kale ve istihkâmların söylediği, geçişken, muğlâk ve belirsiz bir bölgeden ibaretti. Bu alanın içinde kalan köylüler, çoğu zaman her iki devlete de vergi ödüyorlardı. Sözün özü, Osmanlıların elindeki topraklar, Habsburg garnizonlarının yiyecek ve işgücü ihtiyacını karşılıyorlardı. En nihayetinde, Habsburg monarşisi, zaten uygulanması imkânsız olan böyle bir karar verse bile, kendi geçimliğini sağlayan tarla ve çiftlikleri yakmaya gönüllü bir tek kale neferi bile bulamayacağı gibi, tek başına bu karar, monarşi ve Macar zadeğânı arasında köprülerin atılmasına sebep olabilirdi⁶².

Hırvat banı M. Zrínyi, Ren ittifakının bir parçası olduğu andan itibaren Osmanlılarla muhtemel bir savaşı mümkün olduğunca ertelemeye çalışan Habsburg sarayının aksine doğu sınırında daha saldırgan bir askerî siyasetin hazırlıklarına girişmişti. M. Zrínyi, J. Hohenlohe birliklerinin katılımıyla Drava suyu boyunca tatbik etmeyi istediği Avusturya Habsburglarının içine pek sinmeyen bir askerî plan dâhilinde harekete geçti. 21 Ocak 1664 tarihinde yola çıkan M. Zrínyi-J. Hohenlohe ordusu, kışın en şiddetli olduğu zamanlarından birinde, sadece yirmi altı günde takriben 450 km.lik

⁶¹ Gábor Ágoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453–1826", **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 144.

⁶² G. Pálffy, "Scorched-Earth Tactics in Ottoman Hungary", s. 181-191.

bir mesafe kat ederek Osmanlı sınır savunmasını kelimenin tam anlamıyla gafil avladılar⁶³. Osmanlı kaynakları, Belgrad'taki Osmanlı karargâhının hiç beklemedikleri kış taarruzu karşısında nasıl şaşkınlığa düştüğünü açık yüreklilikle anlatırlar. Mustafa Zühdi, "... İbn Zirin dedikleri la'în-i dûzeh-karîn'in "şiddet-i berk ü bârânda ale'l-gafla" ileri yürüyüşe geçtiğini teyit ederken⁶⁴, Mühürdar Hasan Ağa, veziriazamın bu zaman zarfında Kaniye, İstolni Belgrad veya diğer serhat kalelerinden istihbarat gelmemesini "taaccüb"le karşıladığını yazar. Hasan Ağa'nın anlatımına göre, Osmanlı ordugâhına ilk haberler, 24 Ocak 1663'te Babofça ve Berzençe palankalarının müttefik askerlerince yakılmasıyla ilgili olarak intikal etmişti⁶⁵. Gerçekten de, görüldüğü kadarıyla, Osmanlı askerî kademesinin Zrínyi-Hohenlohe baskınına ilk tepkisi, Ocak'ın sonlarında Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa'ya bir müdafaa ordusu teşkil etmesini emretmek şeklinde olmuştu⁶⁶. Keza yine Mühürdar Hasan Ağa'ya göre, haberlerin ulaşmasından sonra geçen bir ay içinde Osmanlı komuta heyeti ancak 5–10.000 kadar askeri bir araya getirebilmeyi başarabilmişti⁶⁷.

Müttefikler, 7000 kadarı süvarilerden mürekkep yaklaşık 18.500 kişilik bir kuvveti temsil ediyorlardı. Bu kuvvet, fırsat doğduğu takdirde bir kuşatma gerçekleştirebilmek için yanına on iki top ve bir havan topu almıştı⁶⁸. Zrínyi-Hohenlohe birliklerinin Babofça ve Berzençe palankalarını ele geçirmeleri fazla uzun sürmedi; iki Osmanlı garnizonu da, mukavemet etmeksizin teslim olmayı tercih etmişlerdi. M. Zrínyi, ayın yirmi altısında, yanına aldığı bir miktar süvariyle Zigetvar civarını yoklamak üzere yola çıktı. Ama ordu ağırlıkları ve toplar aynı süratte bölgeye intikal ettirilemeyeceğinden kaleyi kuşatmak mümkün olmadı. Hırvat banı, ertesi gün, yani 27 Ocak'ta Peç üzerine ilerlediğinde, J. Hohenlohe ordunun geri kalanıyla onu takip etti. Bu arada Ziget geçidi üzerine bir miktar Alman süvarisi konuşlandırılarak Zigetvar'dan

⁶³ G. Perjés, "Count Miklós Zrínyi (1620–1664)", s. 142-147.

⁶⁴ Mustafa Zühdi, vr. 12a-b.

⁶⁵ "... bu cem'iyetden kimse haber-dâr olmayup ancak küffâr-ı bî-dîn mâh-ı cemâziye'l-âhirun yigirmi ikinci günü 'azîm tâbûr ve 'azîm cebe-hâne ve 'azîm çok 'asker kimsenün haberi yok iken ..." (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 219-220).

⁶⁶ Albertina-B. Or. 295, vr. 7a (evâhir-i Cemaziyelahır 1074/19–28 Ocak 1664).

⁶⁷ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 226.

⁶⁸ *Ausführliche und aller Umständen recht-gründliche ...grossen Schaden zugefüget* isimli *flugschriefften* iktibas eden G. Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 94-95.

gelmesi muhtemel Osmanlı yardımının önü kesilmiş oldu. M. Zrínyi, Peç önündeki faaliyetlerine Hohenlohe'nin gelişini beklemeden başladı. Budin kapısından kaleye yardım getirmeye çalışan bir Osmanlı kuvveti engellendiği gibi, diğer kapıların önü de süvari birlikleriyle tıkandı. 28 Ocak'ta Hohenlohe'nin gelip ordugâh kurmasıyla kuşatma daha düzenli bir hal almıştı⁶⁹.

Zrínyi-Hohenlohe birlikleri, Peç kalesinin dış istihkâmlarını baş döndürücü bir hızla zapt etmeyi becerdiler. Aynı gün kentin varoşu ateşe verilirken, bir gün sonra yapılan taarruzda Osmanlı garnizonu iç kaleye çekilmek zorunda kaldı. Her ne kadar, Osmanlı müdafaasını yarmak uzun sürmediyse de, komuta heyetinden hayatını kaybeden veya yaralananların sayısına bakılırsa, müttefikler, bu esnada Osmanlı savunma ateşine karşı bir miktar zayıat vermişlerdi⁷⁰. M. Zrínyi, 30 Ocak'ta, yanına aldığı Macar atlıları ve Alman süvarisinin yarısıyla Ösek üzerine ilerledi. Şikloş'ta (Siklós/Šikloš) bulunan 300–400 Osmanlı askeri ve 500 kadar Tatar atlısı zamanında istihbarat olarak hemen kaçmışlardı. Hırvat banı, Ösek köprüsünün girişini koruyan Darda palankasını ele geçirerek müdafileri katletti. Bir miktar Tatar askeri, Drava nehrinin karşı yakasından yolladıkları oklarıyla cılız bir saldırıya teşebbüs etseler de, Ösek köprüsünün ateşe verilerek tahrip edilmesine mani olamadılar⁷¹. Öte taraftan Julius Wolfgang von Hohenlohe idaresindeki kuvvetler, Peç kuşatmasına devam ediyorlardı. Müttefik askerleri, 6 Şubat tarihinde Peç kalesinin hendeğine ulaşmayı başarmalarına rağmen Osmanlı birliklerinin yaklaşmakta olduğu haberi üzerine süratle geri çekilme düzeni alıp yola koyulmuşlardı⁷².

M. Zrínyi tarafından tahrip edilen Ösek köprüsünü bizzat müşahede ettiğini yazan P. Rycout, bir keresinde, 6–7 mil uzunluğunda olduğunu söylediği köprüyü at sırtında geçerken saatine baktığında yürüyüşün bir saat 45 dakika sürdüğünü fark etmişti. İngiliz kâtibin ifadesiyle, Osmanlılar, Zirin-oğlu diye hitap ettikleri, Kanije'ye

⁶⁹ **Schauplatz Serinischer**, s. 10-16.

⁷⁰ **Schauplatz Serinischer**, s. 16-18.

⁷¹ **Schauplatz Serinischer**, s. 18-20.

⁷² **Schauplatz Serinischer**, s. 20. Kuşatmanın ardından Belgrad'taki Osmanlı yönetimine mektup yollanan Peç kadısı, kalenin bazı kapıları ve duvarlarının harap olduğunu belirtip tamirat işleri için yardım talep etmişti (MAD. 3774, s. 45, 22 Receb 1074/19 Şubat 1664).

açılan yol üzerindeki bu heybetli köprüyü kullanılamaz hale getiren Hırvat banının askerî melekelerine büyük saygı gösterdikleri gibi ondan çekiniyorlardı. M. Zrínyi, Osmanlıların nazarında muktedir, tecrübeli ve işinin ehli bir düşmandı. 1664 kışının Ocak ve Şubat aylarında gerçekleştirdiği yıldırım harekâtı, Drava ve Tuna arasında kalan Osmanlı arazisini bir baştan diğer başa yakıp yıkmayı başarmıştı⁷³.

Bu arada Belgrad'ta bulunan Osmanlı askerî kademesi, müttefik kuvvetlerin kış baskınına cevap vermekte yetersiz kalmıştı. Fazıl Ahmed Paşa, alelacele Belgrad'tan ayrılıp Zemun sahrasına çıktığında, sadece atlı askerlerin bütün ağırlıkları geride bırakarak hemen yola koyulmalarını istemişti⁷⁴. En nihayetinde, Osmanlı sadrazamı, Ösek havalisinde zor duruma düşen Osmanlı savunma yapılarına yardıma gitmek için hareketlendiğinde, başına geçtiği kuvvetin mevcudu 2000 yeniçeri ve kendi kapısına mensup 1500 kadar savaşıdan fazla değildi⁷⁵. Bu nedenle, Osmanlı ricali, Zrínyi-Hohenlohe kuvvetleriyle yüzleşmek için pek aceleci davranmamışlardı. Görüldüğü kadarıyla, Peç kalesi müdafileri, Şubat'ın ortalarında Osmanlı askerlerinin nihayet bir yardım ordusu teşkil edebilecek sayıya ulaşmasına değin kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardı. "Peçuy" kadısı ve Mohaç sancakbeyi Murtaza Bey'den gelen arza göre, Zrínyi ve Batthyány birlikleri, on iki gün boyunca kaleyi kuşatma altında tutup üç farklı yerden lağım faaliyetine girişmişlerdi. Buna karşılık Osmanlı askerleri, birkaç kere kale istihkâmlarına doğru toplu hücumla geçen düşman birliklerinin metrislerine huruç harekâtları tertipleyip muhasarayı boşa çıkarmaya gayret etmişlerdi⁷⁶. Anlaşılan Fazıl Ahmed Paşa, bu tarihte Dimitrofça'dan (Sremska Mitrovica) daha ileriye gidememişti. Nihayet hatırı sayılır bir Osmanlı kuvveti bir araya getirildiğinde, Peç kuşatması kaldırılmış olduğundan Osmanlı askerî yönetimi 21 Şubat'ta Belgrad'a geri döndü⁷⁷.

M. Zrínyi önderliğinde girişilen kış seferi, 1663-64 savaşlarına, müttefik kuvvetlere fiilen kazandırdıklarından ziyade Osmanlı ve batı kamuoyunda yarattığı

⁷³ *The History of the Turkish Empire*, s. 146-147.

⁷⁴ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 221.

⁷⁵ Osman Dede, s. 29-30.

⁷⁶ Osman Dede, s. 30-31.

⁷⁷ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 225.

psikolojik havayla damgasını vurdu. Osmanlı askerî yönetimi, bir önceki sene doyasıya yaşadığı hamle üstünlüğünü rakip tarafa kaptırma korkusunu hissetmeye başlamıştı. Osmanlı arazisine giren Zrínyi-Hohenlohe birliklerinin yol açtığı tedirginlik öylesine büyük bir hal almıştı ki, Hırvat banı Ösek köprüsüne düzenlediği baskın esnasında yalnızca iki kez neredeyse yanından şöylece bir geçip gittiği halde, Zigetvar'ın müttefiklerce zapt edildiği şayiası dilden dile dolaşır hale gelmişti. Batı kamuoyuna Macaristan cephesi hakkındaki havadisleri aktaran birçok broşür ve risale, o günkü Hırvat banının büyük dedesi Miklós Zrínyi'nin 1566'daki destansı Zigetvar müdafaasının verdiği manevî hassasiyetle Zigetvar'ın bu kez torunun elleriyle yeniden Hıristiyan dünyasına kazandırıldığını iftiharla anlatıyordu. Bu dönemde geçerli istihbarat ağlarının sınırlarına dair öğretici bir örnek, sadece avama yönelik propaganda amaçlı el ilanlarında değil; Şubat'ta Regensburg'ta toplanan imparatorluk meclisinde de Zigetvar'ın alındığının resmen duyurulmuş olmasıydı⁷⁸. Belki de bundan daha hayreti mucip olan husus, bu kış baskınının sınır boylarından hayli uzakta kalan Osmanlı kentlerinde bile, hayal mahsulü birçok dedikodu ve rivayete sebebiyet vermiş olmasıdır. Mühürdar Hasan Ağa'nın bir tutam öfkeyle karışık anlattığı gibi, Edirne ve İstanbul ahali, birbirlerine Budin ve Ösek arasında kalan Osmanlı kale ve palankalarının Habsburg idaresine geçtiği yolunda uydurmaca hikâyeler anlatmaya koyulmuşlardı⁷⁹.

1664 başlarında düzenlenen kış seferi, askerî değeri gerçekte ne olursa olsun, M. Zrínyi'ye batı dünyasında hayli sağlam bir kimlik edindirmişti⁸⁰. Ne var ki, M. Zrínyi'nin kazandığı itibar, Habsburg kumandanı R. Montecuccoli'yi bu kış seferinin

⁷⁸ G. Etényi Nóra, "Szigetvár 1664. évi ostroma: Egt téves hír analízise – és a Zrínyi-hagyomány", **Történelmi Szemle**, 41/1–2 (1999), s. 209-220.

⁷⁹ "Ammâ İslâmbol halkı ve Edirne tiryâkileri çarşularda ve kahvelerde Zirin-oğlunun bu kış içinde hareket eyledüğün bir vâveylâ koparmışlar ve böyle dimişler ki Budim'den Ösek'e varınca ne kadar kal'a ve ne kadar palanka var ise küffâr-ı bî-dîne aldirmışlar. Ne Sigetvâr ve ne Peçuy ve ne Kanije ve Kopan ve Koloşvâr ve cümle palankaları küffâr aldı deyü çok kıl u kâl olup ..." (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 227).

⁸⁰ M. Zrínyi'yi âlicenap bir kişilik, mükemmel bir asker ve bilgili bir devlet adamı olarak resmeden eserlerden biri için bkz.: **The Conduct and Character of Count Nicholas Serini, Protestant Generalissimo of the Auxiliaries in Hungary, The Most Prudent and resolved Champion of Christendom. With his Parallels Scanderbeg & Tamberlain**, London, printed for Sum. Speed, at Rainbow in Fleet-street, 1664 (**Angol Életrajz Zrínyi Miklósról**, giriş yazısı Kovács Sándor Iván, önsöz Péter Katalin, çev. Bukovszky Andrea, Gömöri Éva, Rab Andrea, Zajkás Péter, Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1987).

kazandırıp kaybettirdiklerinin muhasebesini yapmaktan alıkoymuyordu. Hırvat banına bakılırsa, maksat hâsıl olmuştu; çok sayıda köy ateşe verilmiş ve arazi baştan aşağı yıkıma uğratılmıştı. Onun hesabına göre, Osmanlıların buradan yeni bir sefere yeltenmeleri ihtimali neredeyse ortadan kalkmıştı. Dahası, Ösek köprüsünün tahrip edildiği düşünülürse, müttefiklerin Kanije’yi kuşatmaları durumunda, Osmanlı yardım kıtalarının kaleye ulaşması muhasarayı başarıyla tamamlayabilmek için gereken zamandan daha uzun sürecekti⁸¹. R. Montecucoli ise, meseleye bambaşka bir gözle bakıyordu: 1664 başlarında, kış mevsiminin en sert günleri hüküm sürerken Osmanlı topraklarına yapılan bir akından fazlaca bir şey beklemek hayalcilik olurdu. Ne de olsa, bu mevsimde tohumlar toprağın altında olacaktı; Osmanlı askerleri, çadırlarda konakladıklarından ateşe verilen evlere zerrece üzülmeyeceklerdi; palanka, köprü gibi nesnelere tahribi, sadece ve sadece, bunları baştan inşa etme işine koşulacak zavallı çiftçilerin hayatını zorlaştıracaktı. Çiftçi ve büyükbaş hayvanların toplanarak götürülmesi, Osmanlı askerî yönetimine bir miktar güçlük çıkaracaktı elbette; ama bu, Osmanlı ordusunun ilerleyişini engellemek için hiç de yeterli değildi. Osmanlı arazisini yağmalamak birkaç kişinin – R. Montecucoli’nin burada Zrínyi ve Batthyány aileleri gibi sınır beylerini kastettiğine şüphe yoktur – şahsî yararına hizmet edebilirdi; ama sefer planlamasının bütünü açısından bir manası yoktu. Uygun bir fırsat doğduğunda, Osmanlı topraklarına yönelik tam teşekküllü bir askeri sefer tertiplenirse, bu bölgelerin tahrip edilmiş olması tamamen olumsuz sonuçlar doğuracaktı. Bu görüşleri ileri süren R. Montecucoli’ye nazaran, bu yağma ve talan seferlerine harp adını vermek zordu. Bu, ancak nizamlı ve tertipli bir harbin yan unsuru olarak kullanılabilirdi; tali unsuru başlıca eylemle karıştırmamak gerekiyordu⁸².

Habsburg kurmayının sert eleştirileri, Hırvat/Macar askerî liderlerle temelde ayrı bir harp stratejisine sahip olmasından kaynaklanıyordu. R. Montecucoli, 1663 Ekim’inin sonlarında imparatorluk kuvvetlerinin mümkün olan en erken tarihte Tuna

⁸¹ G. Pálffy, “Scorched-Earth Tactics in Ottoman Hungary”, s. 193-195.

⁸² “Vom Kriege mit den Türken”, s. 409-410. Géza Perjés, “The Zrínyi-Montecucoli Controversy”, **From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary**, ed. János M. Bak-Béla K. Király, Boulder, Co.: Social Science Monographs, 1982, s. 335-349.

boyunda toplanması gerektiği fikrini ortaya atmıştı. Osmanlı kuvvetleri, bu tarihlerde kışlalara dağılmış vaziyette olacaklardı ve Osmanlı ordusu araziye çıkmadan evvel aralarında Estergon ve Budin gibi kalelerin bulunduğu esaslı hedeflere saldırılar düzenlenebilirdi. Ne var ki, bu esnada Zrínyi ve Hohenlohe kuvvetlerinin ses getiren bir başarıya ulaşmaları, R. Montecuccoli'nin Tuna hattı boyunca girişmeyi düşündüğü topyekûn saldırı planını kökten baltalamıştı. Bundan sonra müttefik kuvvetlerin tamamını bir yerde toplamak ve büyük bir orduyla stratejik planlamalar yapmak mümkün değildi⁸³. Habsburg kurmayının uzun vadeli stratejik hesaplamalara dair eleştirileri bir yana, Osmanlılar da, büyük ihtimalle, son derece hazırlıksız yakalandıkları kış baskınını büyük bir kayıp vermeden atlatmış olmanın gönül rahatlığıyla Hırvat banının kış ayazında giriştiği Peç kuşatmasını akılcı bulmadıklarını beyan etmişlerdi⁸⁴.

Müttefik birlikleri, Nisan ayının son günlerinde bir kez daha Osmanlı topraklarına girerek Kanije'yi kuşatma altına aldılar⁸⁵. M. Zrínyi, en az iki sebepten ötürü kalenin büyük zahmet çekilmeden ele geçirilebileceği yanılıgısına kapılmıştı. İlk olarak Hırvat banı, daha önceden izah edildiği üzere, Ösek köprüsünün tahrip edilmesi ve bölgenin altının üstüne getirilmesinden sonra Osmanlı kıtalarının bu yolu kullanarak Kanije'ye yardım getirmesinin zor ve gecikmeli olacağından neredeyse emindi. Esasında, bir bakıma M. Zrínyi'nin hesaplarında pek hatalı olmadığı söylenebilir; ama imparatorluk meclisi ve Habsburg başkentinde hüküm süren kronik tereddüt ve atalet yüzünden Kanije muhasarasına ilk başta planlanandan yaklaşık bir ay sonra başlanabilmişti. Tabii ki, Osmanlı idarî teşkilatının Ösek köprüsünü tahmin edilenden

⁸³ G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 93-94, 99, 101-103.

⁸⁴ "... Peçuy kal'asın küffâr-ı bî-dîn bu kadar bin kefere ile on beş gün döğüp ve ardına bakarak gitdi. Ammâ buna hiç akıl dinilür mi? Böyle kış kıyâmet günlerinde kal'a döğülür mi taşrada ve metersde yatılır mı? Zâhir kefere dahi cân taşır bu ne hâldür? Çok mütehayyir olmuşdur bu ne fikr bu ne gayret-i câhiliyyedür?" (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 227).

⁸⁵ Kanije kuşatmasına katılan müttefik birliklerin mevcudu: 1-J. Hohenlohe komutasında yaklaşık 5000 neferlik müttefik birlikleri. 2-İmparatora ait dört piyade alayı (Strozzi, Spick, Sparr ve Montfort) ve iki "kürassier" alayı (Piccolomini ve Rappach). Hepsi Strozzi'nin kumandanlığında olarak toplam 7000 asker. 3-Bavyera elektör prensliğine ait 1200 asker. 4-Zrínyi'nin hüsar ve haydukları; Batthyány, Drašković ve Esterházy'e bağlı gönüllüler. Hepsi M. Zrínyi'nin komutası altında 7400 nefer (Adolf v. Schempp, **Der Feldzug 1664 in Ungarn**, 23. ek).

çok daha hızlı tamir edip ordunun geçebileceği bir hale getirmesi takdire şayandır⁸⁶. Ama yine de, müttefik kuvvetlerin Kanije önlerine Mart ayında ulaşması durumunda, M. Zrínyi'nin hayallerinin gerçekleşmesinin ciddi bir ihtimal olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki, 1664 sefer yılı için Osmanlı birliklerini seferber etmek neredeyse Mayıs'ın ikinci haftasını bulmuştu⁸⁷. Kanije'nin daha erken bir tarihte kuşatılması durumunda, Osmanlı askerî yönetiminin mobilizasyon çalışmalarını daha önce başlatacağı aşikâr olmakla birlikte müttefik ordusuna meydan okuyabilecek miktarda bir kuvvet toparlamakta büyük zorluk çekeceği tartışmasızdı. En nihayetinde, Fazıl Ahmed Paşa, eline Yentür Hasan Paşa'nın yardım isteyen en az üç mektubu ulaştığı halde, Kanije'ye doğru "aheste" yürümeye devam etmişti⁸⁸. Osmanlı sadrazamının kuşatmacılarla doğrudan bir savaşı zorlamamasının sebebi, büyük ihtimalle, Kanije muhasarasının yirmi ikinci gününde Ösek köprüsünün girişindeki Darda palankasına vardığında, Osmanlı ordu mevcudunun – bilginin kaynağının Mühürdar Hasan Ağa olduğu düşünülürse en iyi ihtimalle – 30.000 kişiye bile ulaşmamış olmasıydı⁸⁹. Hatta Evliya Çelebi, kuşatma hattını yarararak kaçmayı başaran bir feryatçının aklıktan kırılan Kanije garnizonunun mücadeleyi bırakmak üzere olduğu haberini getirdiğini bildirir. Feryatçının sızlanmalarına kulak verilirse, Kanije müdafileri neredeyse bir aydan beri dış dünyadan haber alamıyorlardı; kale dışına yollanan hiç kimse geri dönmeyi başaramamıştı⁹⁰. Keza Mühürdar Hasan Ağa, Kanije nihayet kurtarıldıktan sonra müttefiklerin kale etrafında yürüttüğü kuşatma faaliyetlerine bir göz attığında, durumun vahametini kavrayarak biraz daha geç kalmanın çok pahalıya mal olacağına hükmetmişti⁹¹.

⁸⁶ Osmanlı idaresi, Ösek köprüsünün tamiri için civar bölgelerdeki halkı kadılar vasıtasıyla seferber etmişti (SLUB Eb. 387, vr. 118b, evâsıt-ı Şaban 1074/8–18 Mart 1664; vr. 120b, evâhir-i Şaban 1074/18–27 Mart 1664; vr. 125a, evâsıt-ı Ramazan 1074/6–16 Nisan 1664; vr. 131a, evâhir-i Şevval/16–25 Mayıs 1664).

⁸⁷ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 242.

⁸⁸ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 245-248, 251-252.

⁸⁹ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 247.

⁹⁰ Bu arada ilginç bir ayrıntı, kuşatmacıların "zemberek ok"larla kaleye attıkları mektuplarla psikolojik harp yürütmeleridir. Bu mektuplarda padişahın ölüp veziriazamın Edirne'ye döndüğü söylenerek kaleyi savunmanın anlamsızlığına işaret ediliyordu (Evliya Çelebi, VI, s. 310-311).

⁹¹ "Ammâ hakikat küffâr hayli kal'aya karîb gelmiş imiş. Beş on güne kala idi içerüde olan ümmet-i Muhammed tâkat getüremezdi" (**Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 256). Bu esnada Zigetvar muhafazasında

İkincisi, Hırvat banı, Kanije istihkâmlarının düzenli bir kuşatma ordusu karşısında uzun süre dayanamayacağı kanaatini taşıyordu. Hâlbuki rivayete göre, müttefik subaylar, Kanije etrafında daha ilk keşif çalışmalarını yaparken tahmin edilenden daha muhkem ve alınması zor bir yapı karşısında olduklarını anlamışlardı⁹². Gerçekten de, Kanije kuşatması, Osmanlı garnizonunun inatçı savunmasının etkisiyle uzun, yorucu ve sabır tüketen bir mücadeleye dönüşmüştü. Osmanlı müdafileri, kurtarma ordusunun gelişi için vakit kazanmak amacıyla bıkip usanmadan düşman tabyaları üzerine huruç harekâtları tertip ediyorlar; müttefik siperlerini “kibrit ve nef”le ateşe vermeye çalışıyorlardı⁹³. Ne var ki, M. Zrínyi’nin Kanije istihkâmları hakkında bu denli yanlış bilgilere sahip olması uzak bir ihtimaldir. Hırvat banının 1661 yazında inşa ettirdiği Yenikale’nin Kanije’ye oldukça yakın bir askerî üs olması bir yana, M. Zrínyi, 1660’ta, Köse Ali Paşa’nın Varat seferi esnasında Kanije’de çıkan yangını fırsat bilip kaleyi kuşatma altına almıştı. Bu tarihte, Kanije kuşatmasının Osmanlılarla doğrudan açık bir savaş anlamına geleceğini bilen Habsburg idaresinin Hırvat banına yardım etmeyi reddetmesi üzerine muhasara kaldırılmıştı⁹⁴. İyimser bir yaklaşımla, Kanije’de görev yapan Osmanlı idarecilerinin dört sene içinde kalenin müdafaa yapılarına yenilerini eklemek suretiyle M. Zrínyi’nin planlarını boşa çıkartacak denli şaşkırttığı düşünülebilir; fakat böyle bir şeyin olma ihtimali epeyce düşüktür. M. Zrínyi’nin Kanije kuşatmasını daha en başından hatalı bir karar kabul eden R. Montecuccoli, muhasara birliklerinin başarıya ulaşma şansına neredeyse hiçbir zaman sahip bulunmadıklarını iddia eder. Habsburg komutanına göre, Kanije’yi ihata eden yumuşak arazi, kuşatma gereçleri ve siperler için gereken eşyaları yuttuğundan müttefik askerleri adeta çıplak arazide savunmasız kalakalmışlardı. Kale içindekilere karşı göstermelik hendek ve siperler kazılmış olsa da, adamakıllı yaklaşma yolları inşa etmek mümkün olmamıştı. Siper namına yapılan yükselteler, top mermileri şöyle dursun, tüfek kurşunlarını bile

bulunan Gürcü Mehmed Paşa’dan gelen haberler, bir an evvel yardım ulaştırılmadığı takdirde Kanije’nin tek başına fazla dayanamayacağı yönündeydi (Osman Dede, s. 37-38).

⁹² G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 108-109. P. Rycout, 1664 Mart’ındaki keşif çalışmalarından bahseder (**The History of the Turkish Empire**, s. 148).

⁹³ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 251.

⁹⁴ G. Kraus, 107; P. Rycout, **The History of the Turkish Empire**, s. 109-110.

karşılama kabiliyetine sahip değildi. Sulu arazi için çalı çırpı, demet, torba, gibi şeyler elzemdi; ancak ordugâhta bunlardan çok az mevcuttu. Kuşatma ordusu, kendi hattında kesinlikle emniyet içinde değildi; birçok subay ve er, ayak, bacak ve vücutlarının üst kısmına isabet eden mermilerle can vermişlerdi⁹⁵.

Zaten askerî strateji konusunda Hırvat meslektaşıyla neredeyse taban tabana zıt doğrulara inanan R. Montecuccoli'ye bakılırsa, M. Zrínyi'nin göz boyayarak Regensburg'taki imparatorluk meclisine Kanije kuşatmasını kabul ettirmesinin tek sebebi, kendi toprakları üzerindeki Osmanlı baskısını azaltmak ve şahsî menfaatleri peşinde koşmaktı⁹⁶. R. Montecuccoli'ye göre, müttefik ordusu, en sonunda Kanije'deki kuşatmayı apar topar kaldırıp geri çekilmek zorunda kaldığında, daha akılcı hedefler için sarf edilebilecek en azından bir milyon altın değerinde cephane, el bombası, kuşatma araç gereci ve silah zayi olmuştu⁹⁷.

M. Zrínyi'nin önyak olduğu Kanije kuşatması ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, bu tercih, 1663–64 seferlerinin kaderini çok ciddi biçimde etkilemiştir. Daha açık bir dille ifade edilirse, Osmanlı askerî yönetimi, M. Zrínyi-J. Hohenlohe kuvvetlerinin kış seferi ve 1664 Mayıs'ında Kanije'nin kuşatma altına alınması sebebiyle stratejik planlarını bir kenara bırakıp müttefik ordusunun eylemlerine karşılık vermenin çarelerini aramaya koyuldular. Osmanlı ordusu, Kanije'nin yardımına koşmak için bir kez Tuna hattından uzaklaşınca 1664 sefer yılı ilk başta hayal bile edilmeyen yerlerde ve şartlarda gerçekleşecekti. Örneğin Nihadî'ye göre, 1664 seferinin hedefi Yanık kalesi olacaktı. Ne var ki, müttefik kuvvetlerin Kanije'yi muhasara etmesi, bütün hesapları alt üst ederek Osmanlı birliklerini kalenin imdadına koşmaya mecbur bıraktı. Bundan sonra, Yenikale civarına çekilen müttefik ordusunu arkada bırakıp zaten hayli uzakta kalmış Yanık'ın üzerine ilerlemek mümkün değildi. Gelgelelim, Yenikale öncelikli bir hedef olarak görülmediğinden bu menzile yeterince kuşatma araç gereci getirilmemişti⁹⁸. Mustafa Zühdi, müverrih meslektaşının yazdıklarını teyit ederek, değişen şartlar muvacehesinde

⁹⁵ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 413-414.

⁹⁶ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 412-413.

⁹⁷ **Besondere und geheime Kriegsnachrichten**, s. 265.

⁹⁸ **Târîh-i Nihadî**, vr. 192a-b.

seferin yönü değiştiği için Osmanlı ordusunun Yenikale kuşatmasında “kal‘a-kûb” sıkıntısı çektiğini belirtir. Bu sebeple Kanije’den balyemez sınıfı ağır toplar talep edilmiřti⁹⁹. Hakikaten de, M. Zrínyi’nin öncülüğünü üstlendiği kış harekâtı Osmanlı kuvvetlerini Kanije civarında oyalanmaya mecbur bırakmasaydı, 1664’te Osmanlı askerî kademesinin büyük bir kale kuşatmasına girişmesi oldukça muhtemel bir seçenektir¹⁰⁰.

Yenikale istihkâmları etrafında vuku bulan çarpışmayı Osmanlı kuvvetleri kazandılar. Zrínyi ailesinin mülklerini korumak; Mura nehri üzerinden Osmanlı topraklarına giren Macar/Hırvat çapulcuların geri dönüş yollarını emniyete almak için inşa edilmiş olan bu mütevazı kale, Osmanlı yönetimi tarafından ateşe verilerek yerle bir edildi. Bu başarı, yine de, Osmanlı ordusu için bir anlamda sonun başlangıcı oldu. Bundan böyle, nehrin öte yakasında kalan müttelik kuvvetlerini hesaba katmadan bir adım bile atmak muhtemel değildi. Üstelik savaş kazanılmasına kazanılmıştı; ama ana üslerinden uzakta faaliyet gösteren Osmanlı kıtaları, telafi edilmesi zor kayıplar vermeye başlamışlardı. Osmanlı ricali ile arasına belirli bir mesafe koyan Evliya Çelebi, bu çarpışmalar esnasında yaşanan can kayıplarının miktarından hayli rahatsız olmuş gibidir¹⁰¹. Osmanlı gezgini, daha en başta, herhalde 1663–64 seferleri boyunca omuz

⁹⁹ “... bu sene-i mübârekede sefer-i zafer-eser taraf-ı âhara olması emr-i mukarrer iken ... bu tarafların takdîm olunması muktezi olmağın ...” (vr. 17a).

¹⁰⁰ Osmanlı askerî idaresi, 1663 Ekim’inde, Belgrad’ta “kal‘a-kûb” cinsi ağır kuşatma toplar dökülebilmek için hummalı bir faaliyet gösteriyordu. Bu amaçla kente gelen top dökücülerini kethüdası Mehmed, uygun bir mahalde fırın kurmakla görevlendirilmişti (MAD. 3774, s. 3, 15 Rebiülevvel 1074/17 Ekim 1663). Topçu ağalarından 31. çorbacı Mahmud, bölüğüyle birlikte top dökme işlemlerinde istihdam edilmek üzere Osmanlı başkentinden Belgrad’a yollandı (s. 4). Belgrad’ta inşa edilmesi tasarlanan fırın ve top döküm ameliyesi için on iki adet büyük taş (s. 4, İzvornik kadısına), 1000 kerpiç (s. 4, Asitane kaymakamı İbrahim’e), 80 kantar demir, 80 kantar kalay (s. 5, Kaymakam İbrahim ve defterdar kaymakamı Mehmed’e), maya olarak kullanılmak amacıyla iki tane envanter dışı top (s. 5, Estergon kadısı ve dizdarına), kazan vezni (s. 5, Budin kadısı ve mütesellimine), 3000 çekici çam odunu, üç adet 16 zıralık kalın direk, sekiz adet 12 zıralık çam direği temin etme çalışmaları başlatıldı. Aynı maksatla İzmir’den altmış kantar demir tel temin edildi (MD 94, 28/129, evâil-i Cemaziyellevvel 1074/1–10 Aralık 1663). Osmanlı idaresinin 1664 seferi için lağımcı tedarikiyle uğraşması, yine aynı amacın bir tezahürü olarak ele alınabilir (s. 39, 27 Cemaziyelahir 1074/26 Ocak 1664; s. 56, 2 şaban 1074/29 şubat 1664).

¹⁰¹ Osmanlı askerî kademesini eleştiren Evliya Çelebi, Kanuni Süleyman devrine ait babasından dinlediğini iddia ettiği bir hikâyeyi eserinde nakleder. Babası Derviş Mehmed Zillî’nin 1537’de Korfu kuşatmasında bulunduğunu rivayet eden Evliya, kalenin ağır top ateşi altında iyice ezildikten sonra yürüyüş için müsait bir hal doğduğu anı tasvir eder. Ne var ki, tam da kalenin fethedilmesinin işten bile olmadığı bir anda gelen dört yeniçerinin ölüm haberi, Kanuni Sultan Süleyman’ı öylesine teessüre gark etmiş ki, “dörd aded binâullâh (!) bir akçe etmez kal‘a için şehîd olduklarından avdet” etmiş ve kaleyi almamasının esbabı da buymuş. Evliya Çelebi, bu öyküyü “hâlâ asrımız manzûrumuz olan gazâlarda”

omuza kılıç sallayarak duygudaşlık ettiği savaşçıların hislerine tercüman olarak, Fazıl Ahmed Paşa ve “Kanije gazileri” dışında kalan ordu neferlerinin Uyvar gibi azametli bir kale kuşatmasından çıktıktan sonra yeni bir muhasara savaşına atılmaya hiç de hevesli davranmamış olduklarını kaydeder¹⁰². Hal böyleyken, “ac ü zâc” Osmanlı neferlerinin, üstelik de tatlı dilli ve laf anlayan kimseler olmayan zabıtların elinde işi ağırdan almaları ve göstermelik dövüşmeleri kadar doğal bir şey olamazdı¹⁰³. Evliya Çelebi, Yenikale’nin zapt edilmesinden sonra yaşanan tartışmalar vesilesiyle, bir kere daha ordu yönetiminin zihniyetini paylaşmadığını dile getirme bahtiyarlığına ermişti. Osmanlı seyyahı, sanki Osmanlı üst makamlarını biraz kibirli buluyor gibidir¹⁰⁴; üstelik bir hiç uğruna verilen bu çarpışmanın haddinden fazla Osmanlı askerinin hayatına mal olduğu ve sonuçta hiçbir şey kazandırmadığı kanaatindedir. Evliya Çelebi’nin rakamları birçok durumda olduğu gibi kesin sayılardan ziyade yakıştırma yollu oranlara işaret etse de, bu çetin mücadele esnasında 3700 asker şehit olmuş; 2000’den fazla er yaralanıp iş göremez hale gelmişti¹⁰⁵.

Yenikale çarpışmalarının Osmanlı sefer ordusunun muharebe potansiyelinden çok şey götürdüğü açıktı. Dahası, M. Zrínyi ve diğer Macar/Hırvat sınır aileleri bir kenara bırakılırsa, bilhassa Habsburg askerî yönetimi, Zrínyi istihkâmlarının uğruna fazlaca kan akıtılacak değerinde bir yapı olmadığını düşündüğünden kale savunmasına ancak kısıtlı bir katkı vermişti¹⁰⁶. Osmanlı ordusunu bundan sonra Rába nehri

yaşanan merhametsizlik ve kıymet bilmezliğe vurguda bulunmak için kullanır. Mesela Deli Hüseyin Paşa serdarlığındaki Azak seferinde 12.000 “mahlûk-ı Hudâ” şehit olmasına rağmen “ser-i kârda” olanlardan biri bile bu insanlara acımayıp beytûmalci derhal ölümlerini “camadanlarını ve âlât-ı silâhlarını” zapt etmekle meşgul olmuştu. Yine benzer şekilde, Hanya, Yanova, Arat, Varat kalelerinin fetihlerinde, Uyvar, Nitra, Leva ve Novigrad muhasaralarında “niçe yüz bin ibâdullâh şehîd” olmuşken, hatta daha beteri yaralı halde yerde acı çekerek son nefeslerini verirken hiç kimse bunlara merhamet etmemişti (Evliya Çelebi, VI, s. 321).

¹⁰² Evliya Çelebi, VI, s. 319-320.

¹⁰³ Evliya Çelebi, VI, s. 321.

¹⁰⁴ Evliya Çelebi, Yenikale’ye giren Osmanlı “hâkimleri”nin kalenin fethiyle çok sayıda düşman savaşçısının nehirde boğulmasına “hamd ü senâ” etmediklerini, “ ‘Bire küffâr boğuldu ve bire kırıldı. İşte kaçdı, işde şaşdı’ deyü gülüşerek bir hây ve bir hûy edüp küffâr üzere mağrûrâne evzâ’ [u] etvârlar edüp bu feth u nusreti Cenâb-ı Bârî’den bilmeyüp kendülerinin re’y [ü] tedbîr-i ahsenlerinden bildiler” diyerek zaferden fazlaca böbürlendiklerini ifade eder (VI, s. 327-328).

¹⁰⁵ Evliya Çelebi, VI, s. 327-328.

¹⁰⁶ R. Montecuccoli’nin Yenikale hakkında olumsuz görüşleri için bkz.: “Vom Kriege mit den Türken”, s. 417-418. J. Stauffenberg’in kulağına çalınanlar doğrusa, Zrínyi’ye ait kale, üstü kapalı bir biçimde

doğrultusunda çileli ve zahmetli bir yol bekliyordu. R. Montecuccoli, Haziran başlarında müttefik ordusunun başkumandanlığına getirilmesini müteakip nehrin öte yakasını tutmayı amaçlayan bir savunma stratejisi geliştirmişti. Osmanlı askerî heyetinin nasıl bir hatt-ı hareket izleyeceği muhtelif rivayet ve varsayımlarla örülü bir bulmaca halini almıştı. R. Montecuccoli'nin aklını karıştıran, Osmanlı kuvvetlerinin Yenikale istihkâmlarını yıktıktan sonra Kanije'ye çekilmeleri oldu. Müttefik ordusu başkumandanı, birkaç esir ve başka kaynaklardan istihbarat alındığını söylüyordu; ama Osmanlı askerî yönetiminin elinde bulundurduğu seçenekler birden fazlaydı. Osmanlılar, her an Balaton Gölü'ne doğru Habsburg-Macar palankalarını tahrip etmek üzere yola çıkabilir, buradan Yanık'a ulaşabilirlerdi. Ya da doğrudan Yanık'a doğru ilerleyerek nehrin karşı yakasına geçmek için hızlı davranabilirlerdi. Ayrıca doğruca Mura nehrine geri dönüp bu esnada Osmanlı ordusuna yetişmeyi planlayan müttefik kuvvetlerin boşalttığı araziden sorunsuzca karşı yakaya geçebilirlerdi¹⁰⁷. Bu arada Mühürdar Hasan Ağa, sadrazamın daha Kanije'yi kurtarmak için yolda iken Hırvat topraklarına girip Zrínyi, Batthyány ve Nádasdy ailelerinin mülklerine zarar verme planları yaptığını bildirir. Ama herhalde bu iş için yine hafif Osmanlı süvari birliklerini kullanacak; kendisi "Orta Macar"ya yönelip Nitra ve Leva'yı istirdat etmek için görevlendirilen Hüseyin Paşa serdarlığına verdiği orduya yardım götürecekti¹⁰⁸. Aynı kaynağa göre, Fazıl Ahmed Paşa, Yenikale çarpışmalarından muzaffer çıktıktan sonra da fikrini değiştirmemişti. Nitekim Ösek'te bırakılan yirmi parça ağır topun cephaneye ve zahireyle birlikte Budin'e yollanması emri verilmişti. Fazıl Ahmed Paşa, bu işle vazifelenen Silistre mutasarrıfı Hüseyin Paşa ve Maraş mutasarrıfı Mustafa Paşa'ya yolladığı mektupta, Osmanlı ordusunun Yanık semtine ilerleyeceğini ve kendileriyle İstolni Belgrad'da buluşulacağını bildirmişti¹⁰⁹.

ihanete kurban gitmişti. Gerçi J. Stauffenberg, kalenin Osmanlılara terk edilmesinin hayli gerçekçi ve geçerli sebepleri olduğunu söyler (s. 10).

¹⁰⁷ "Vom Kriege mit den Türken", s. 425.

¹⁰⁸ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 254. Gerçekten de, Yenikale zapt edildikten sonra Kanije'den yola çıkan Tatar birlikleri ve serhat savaşçıları, nehrin öte yakasında kalan araziye bir talan seferi tertip etmişlerdi. Evliya Çelebi, bu yağma seferine katılanlardan biriydi (Evliya Çelebi, VII, s. 2-9).

¹⁰⁹ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 263.

Görünen o ki, bu tarihte Osmanlı askerî kademesinin esas niyeti, müttefik kuvvetlerini nehrin öte yakasından peşlerine takıp yukarıya doğru çıkmaktı. Şayet Rába nehri aşılabilirse, Yanık kalesi Osmanlı birliklerinin taarruzuna uğrayacak ilk yer olacaktı. Keza Osmanlı ordusunun nehir boyunca ilerlemeye başlaması üzerine müttefik ordusunda neşv ü nema bulan söylentiler de bu yöndeydi. Rivayete göre, tutsak ve asker kaçaklarından elde edilen istihbaratta, Osmanlıların Yanık'ı almayı kafaya koydukları belirtiliyordu¹¹⁰. 22 Temmuz'da, Fransız komutanı Coligny müttefik kuvvetlerine katıldığı gün Macar atlılarından gelen haber ise, Osmanlı kıtalarının Körmend istikametinde ilerlediği, bu noktada Rába'yı geçip Wiener Neustadt'a taarruz edecekleri ve yine Körmend'i geri çekilme noktası olarak tahkim edip kullanacakları yönündeydi¹¹¹. St. Gotthard muharebesinin hemen arifesinde, müttefik karargâhındaki hava, nispeten geleneksel bir korkuya dönüşerek Osmanlı kuvvetlerinin bir yolunu bulup seferi Viyana'ya kadar uzatacakları şayiasına teslim olmuş gibiydi¹¹².

Müttefik ordugâhında hüküm süren söylenti ve şayialar hangi minvalde olursa olsun, 1664 Temmuz'unda Osmanlı askerî heyetinin bir Viyana kuşatması planladığına dair bariz bir bulgu yoktur. Büyük ihtimalle, Osmanlı kuvvetleri, Kanije ve Körmend arasındaki palankaları ele geçirip 27 Temmuz'da vardıkları Rába nehrinin karşı yakasına geçebildikleri takdirde, Yanık kalesini kuşatma altına alıp civar bölgeleri vurmaları için bir kere daha hafif süvari birliklerini serbest bırakmakla yetineceklerdi. Ne var ki, başlı başına bu yolculuk bile, Yenikale çarpışmalarında hatırı sayılır zayıatlar veren Osmanlı ordusunun savaşma kudretini oldukça azaltmıştı. Osmanlı kaynakları bu hususta suskunluklarını muhafaza etseler de, seferin bağımsız kalemi Evliya Çelebi, Tatar atlıları ve serhat savaşçılarıyla katıldığı yağma seferinden dönüşte ana Osmanlı ordusuna iltihak ettiğinde, Osmanlı askerlerinin şiddetli yağmur ve bataklık yollar yüzünden büyük

¹¹⁰ **Cavalcade**, s. 3.

¹¹¹ J. Stauffenberg, s. 10.

¹¹² **Cavalcade**, s. 12. Habsburg daimî elçisi S. Reniger, 31 Temmuz'u 1 Ağustos'a bağlayan gece yazdığı raporunda, Osmanlıların Komaran ya da Yanık'ı kuşatma altına almayı planladıklarını ve bu iş için imparatorluğun doğu yakasından gelen askerlerin gemiler ve toplarla birlikte Tuna üzerinden yola çıkardıklarını duyurmuştu. Şayet Osmanlılar, ağır toplarla birlikte nehir yoluyla Komaran'ı geçmeyi başarırlarsa, "mantiken" Viyana yolunu tutacaklardı. "Solten sie aber mit denen Stückhen zu Wasser bey Comorn passiren können, so haben sie in Sin Wien zu belegern" (HHStA, StA/Türkei I/Kart. 137/1664. IV-XII. Lagebericht vom 1. August'tan nakleden G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 170).

kayıplar vermiş olduklarını ve orduda ciddi bir açlık olduğunu müşahede etmişti¹¹³. Evliya Çelebi ve sefer yoldaşları, ganimet mallarını satmak için Kaniye'ye gidip yeniden Osmanlı birliklerine yetişebilmek için geriden yola koyuldular. Evliya Çelebi'ye bakılırsa, kısa süre önce Osmanlı birliklerince ele geçirilen Kemenvar (Kemendollar) palankası önündeki manzara o denli kötüydü ki, ana birliklere yetişmeye çalışanlar, bir anlığına Osmanlı ordusunun hezimete uğrayıp bütün mal ve hayvanları ortalıkta bırakarak kaçtıkları zannına kapılmışlardı¹¹⁴. Evliya Çelebi ve arkadaşları, Vasvar (Vasvár/Eisenburg) kalesinin ilerisinde, nihayet Rába suyuna ulaştıklarında, yine Osmanlı ordusunun artıklarından ibaret olan içler acısı görüntüyle karşılaştılar. Her taraf çamurlar içinde bırakılan eşyalarla doluydu ve yüzlerce hasta adam geride kaderlerine terk edilmişlerdi¹¹⁵.

Osmanlı kuvvetlerinin nehir kenarına varmasıyla durum daha da vahimleşmiş olmalıdır. Çünkü Osmanlılar, 27 Temmuz'dan St. Gotthard savaşının sabahına değin nehri geçebilmek adına giriştikleri başarısız teşebbüslerde birçok savaşıyı müttefik kurşunlarına kurban vermeye başlamışlardı¹¹⁶. Bu arada Osmanlı kaynaklarının seferde vuku bulan gelişmeleri ele alma biçimlerini yansıtan kayda değer bir örnek, 27 Temmuz günü Gürcü Mehmed Paşa, İsmail Paşa ve Kaplan Paşa kuvvetlerini pusuya düşüren bir müttefik kıtasıyla ilgilidir. Mühürdar Hasan Ağa'nın anlatımında, Osmanlı öncülerinin nehir kenarına vardıkları bu gün, pusuda bekleyen 400–500 kadar müttefik askeri Osmanlılara saldırmalarına karşın bu askerler 220 “Hıristiyan kellesi” alan Osmanlı öncüleri tarafından başarıyla dağıtılmıştı¹¹⁷. Oysaki Evliya Çelebi, aynı yerde yaralı atlar, düşman ölüleri ve Osmanlı erlerinin yeni kazılmış mezarlarını gördüğünü

¹¹³ Evliya Çelebi, VII, s. 9-10.

¹¹⁴ Bu kal'a [Kemenvar] altına bizden mukaddem asâkir-i İslâm gelüp konmuş göçmüş, ammâ at ve katır ve deve ve topkeşân sığırları leşinden geçilmez idi. Hatta bir katâr deve ve niçe katâr katırlar ve atlar ormanlar içre serseri gezerlerdi. Ve dermândan kesilmiş küheylân atlar bî-kıyâs ormanlarda eğerleriyle gezüp harârlar ve çadırlar ve sepet sandûkalar içre bî-hadd ü bî-kıyâs esbâblar târumâr yerde yatup aslâ kimesne almamış, çamur içre eyle kalmış ve cebehâne arabaları yükleriyle ve koşulmuş ölmüş kalmış atlarıyla ormanlar içre kalmış dururlar. ... Hatta biz askeri bozuldu kıyâs etdik. Meğer cümle asâkir-i İslâm ve cem'î hayvânât açlıktan ve bârân-ı rahmetin kesretinden ve âlâm-ı derd-i mihenin vefretinden cümle mâlların birağup bir cânibe gitmişler” (Evliya Çelebi, VII, s. 11).

¹¹⁵ Evliya Çelebi, VII, s. 12.

¹¹⁶ **Cavalcade**, s. 7-12.

¹¹⁷ **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 270.

söylüyordu. Bu esnada ağaçların arasından fırlayan iki asker, Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa'nın öncü kuvvetleri arasında olduklarını anlatmışlardı. Bu iki savaşıya inanmak icap ederse, Gürcü Mehmed Paşa, Budin valisi İsmail Paşa'yla "çarhacı"lık hizmetinde iken baskın yemiş ve Osmanlı kuvvetleri ağır kayıplar vermişlerdi¹¹⁸.

Evliya Çelebi'nin anlatımına sadık kalınırsa, 1 Ağustos sabahında, Osmanlı ordusunun St. Gotthard savaşına başlamadan önce muharebe gücünün önemli kısmını yitirmiş olduğu anlaşılabilir. Osmanlı neferleri arasında hüküm süren açlık, şiddetle yağın yağmurun yol açtığı lojistik zorluklarla birleşince yürümeye takati kalmayan insanlar yolda bir başlarına makûs akıbetlerine terk edilmeye başlanmıştı¹¹⁹. Bu sebeple, Evliya Çelebi'nin Osmanlı ordusunun Rába nehrini zorlayacak kudreti olmadığı fikrini beyan etmesinin, bu ana değin anlattıklarıyla son derece uyumlu olduğunu kabul etmek gerekir. Evliya Çelebi, Gürcü Mehmed Paşa ve Bosna valisi İsmail Paşa'nın savaş için bastırması sırasında, kimsenin bu pervasız ve çılgınca talebe karşı çıkmamasını hayretle karşılıyordu¹²⁰.

Osmanlı askerî yönetimi, 1663–64 seferlerinde, çağdaş birçok insanın zihnine şöyle bir uğramış olsa da, Habsburg başkentini zapt etme fikrini hiçbir zaman gerçekçi bir seçenek olarak ele almadı. Bununla birlikte, 1664 kışında askerî inisiyatifi müttefiklere kaptırdığı andan itibaren savaşı kendi lehine sonlandırmanın yollarını aramaya başladı. Rába kıyısı boyunca yaşanan köşe kapmaca, iki tarafın da enerjisini büyük oranda tüketmişti. R. Montecuccoli'nin en başından beri planlarını Osmanlı kuvvetlerini nehrin karşı tarafına geçmekten alıkoyacak bir savunma stratejisi üzerine inşa ettiği düşünülürse, günler süren yorucu yürüyüş ve karşılıklı baskınlar Habsburg komutanının işine yaradı¹²¹. Fazıl Ahmed Paşa, müttefik ordusunun kararlı bir

¹¹⁸ Evliya Çelebi, VII, s. 13-14.

¹¹⁹ Asâkir-i İslâm içre cû'dan bir za'af müstevlî olup bir nâ-dürüstlük oldu kim nâ-murâd garîb yiğitleri ba'zı dıraht sâyesinde çamura birağup feryâd [u] enîn ederek kalırdı" (Evliya Çelebi, VII, s. 29).

¹²⁰ "Kış gününden berü asâkir-i İslâm üç sefer edüp Kanije kal'asın dahi küffârdan halâs edüp yetmiş yedi pâre kal'alar dahi feth edüp asker-i İslâm'da dermân kalmadı ve vakt-i şitâ gelüp kaht [u] galâdan at eşek ve askerde cân kalmadı. Bu eyyâm-ı şitâ-yı matarda Beç'e ve Prağ'a ve Yanığ'a gitmek nice olur' deyemediler" (Evliya Çelebi, VII, s. 31).

¹²¹ Rudolf Kindinger, R. Montecuccoli'nin usta manevralar sayesinde muharebe alanını kendi istediği gibi seçtiğini yazsa da, savaşın St. Gotthard'da cereyan etmesi, nispeten doğaçlama hadiselerin bir sonucu olmuş gibidir. Bununla birlikte müttefik birliklerin son ana değin Osmanlı askerlerine nehrin geçit

Osmanlı hücumunu karşılayamayacağına inanıyor olmalıydı. Ama Köprülü vezir, bu arada, emri altındaki Osmanlı birliklerinin “kararlı” bir taarruz gerçekleştirebileceğini düşünürken iyimser davranıp Osmanlı askerî gücünü olduğundan daha fazla değerlendirme hatasına düşmüştü.

3. 1. 2. Osmanlı’nın Tatlı Yüzü: Osmanlı Sefer Planlamasında Apafi Mihály ve “İstimalet” Mektupları

Osmanlı merkezî iktidarı, en geç 1658’den beri, Yanova’nın zapt edilmesinde olduğu gibi, Erdel meselesinin halli için askerî seçeneklerin gündeme alınabileceğini kabul etmişti. Osmanlı başkenti açısından en önemli hususlardan biri, Erdel’de Osmanlı nüfuzunun zayıflamasına sebep olabilecek taht adaylarının yolunu tıkamak ya da bunu başaramadığı takdirde Osmanlı hükümetinin siyaset dairesinden çıkmayı arzulayan hükümdarları Erdel tahtından uzaklaştırmanın bir yolunu bulmaktı. 1657’de II. Rákóczi György’nin Osmanlı başkentinin rızasını almadan kuzey savaşlarına katılması, Osmanlı devletinin kuzeybatı hududundaki güç dengelerini bozması bakımından tam da böyle bir gelişmeydi. Bundan sonra Osmanlı idaresi, bilhassa da Köprülü Mehmed Paşa, ne olursa olsun, II. Rákóczi’yi affetmeye asla yanaşmayacaktı. Osmanlı veziriazamı, 1658’de, Yanova’nın fethiyle neticelenen Erdel seferine çıktığında, Rákóczi’yi ele geçirmek için elinden geleni yaptı. Ne var ki, “la’în-i bî-dîn ol taraflarda karar u ârâm edemeyip Nemçe serhaddine karîb olan bir kal’a-i metîne dek firâr” etmişti¹²². Osmanlı kaynaklarının iddiasına bakılırsa, Köprülü Mehmed Paşa, Abaza Hasan Paşa isyanının çığ gibi büyüdüğüne dair başkentten gelen haberleri almasaydı, Rákóczi’nin işini

yerlerini kapamaları, askerî bir başarı olarak Habsburg komutanının hanesine yazılabilir (“Die Schlacht bei St. Gotthard am 1. August 1664: Ein Würdigungsversuch der Feldherrnkunst Montecuccolis unter neuen Gesichtspunkten”, *Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark*, XLVIII (1957), s. 145-155).

¹²² *Târîh-i Vecîhî*, s. 176.

kesinkes bitirmek için sefere devam etmeye kararlıydı¹²³. Büyük ihtimalle, devrik Erdel hükümdarıyla olan hesaplaşmasının yarım kalmasından dolayı hayal kırıklığına uğrayan sadrazam, II. Rákóczi'nin yerine Erdel tahtına geçirilen Barcsay Ákos'la Budin valisi Kenan Paşa arasında varılan mutabakatın dördüncü maddesinde Rákóczi'nin akıbeti hakkındaki samimi hislerinin dile getirilmesini sağladı: “Rakoçi-yi bî-dînün vücûdın dünyâdan kaldurmak, murâd-ı hümâyûn-ı Pâdişâhîdür”¹²⁴.

1659 Ağustos'unda Osmanlı sarayına gelen Habsburg elçisi, Erdel'deki siyasî kargaşayı teskin etmek için söze başladığında Osmanlıların tutumunda hiçbir yumuşama olmadığını müşahede etti¹²⁵. Bu “şefâ'at lâyıık-ı dîn ü devlet” görülmediği gibi, daha önceden Köprülü Mehmed Paşa ve Şamizade Mehmed Efendi'nin açıkça belirttikleri gibi, bu işin yegâne çözümü, II. Rákóczi'nin ölü veya diri Osmanlı makamlarına teslim edilmesiydi¹²⁶. Nitekim Osmanlı kuvvetlerince Erdel tahtına oturtulan Barcsay Ákos'a yollanan hükümlerde, Osmanlı saltanatının, mevcut Erdel hâkimi ile Rákóczi'nin diplomatik uzlaşma çabaları içine girmesine taraftar olmak şöyle dursun, Rákóczi'nin hayatta olmasına bile razı olmadığı hatırlatılıyordu¹²⁷.

Hal böyleyken, Erdel meselesinin çözümü, bizatihi II. Rákóczi György'nin “fani varlığı”na takılıp kalmış gibi görünüyordu¹²⁸. Elbette, bu kabaca indirgenmiş

¹²³ “... la'în-i merkûmun tahassun etdüğü kal'a üzerine azîmet olunmak tasâm olunup tedâriki görülmek üzere iken ...” (**Târîh-i Vecîhî**, s. 177). Ayrıca Köprülü Mehmed Paşa'nın I. Leopold'e mektubuna bkz.: Feridun Ahmed Bey, **Münşe'âtü's-Selâtin**, II, 2. bs., İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1275/1858, s. 416-417.

¹²⁴ Abdurrahman Abdi Paşa, s. 127.

¹²⁵ 12 Ağustos 1659 tarihli elçi kabulü için bkz.: Abdurrahman Abdi Paşa, s. 139; **Tarih-i Gilmanî**, s. 69; **Silahdâr Târîhi**, I, s. 166. Habsburg elçisine verilen *nâme-i hümâyûnda*, Erdel hadisesiyle ilgili “... ahvâl vezîr-i a'zâm-ı âlf-i mikdâr ve serdâr-ı ekrem-i celîlü'l-iktidâr” Mehmed Paşa'nın “mektûbuna havâle” olunmuştu (**Münşe'âtü's-Selâtin**, II, s. 415-416).

¹²⁶ Habsburg daimî elçisi S. Reniger ile Osmanlı sadrazamı ve reisülküttabı arasındaki müzakereler: A. Huber, s. 523. Naima'da geçen şu ibareye bkz.: “Çasarın maksûdu elbette beynimizde mün'akid olan sulhu ri'âyet ise ol bî-dîni ele getirip Der-i devlete irsâl etsin” (IV, s. 1836). Barcsay Ákos, 16 Zilhicce 1068/14 Eylül 1658 tarihli yemin senedinde, Rákóczi ile “ne gizlü ne âşikâre dostluk” etmeyeceğini, bilakis sabık hükümdarı “ele getürmege sa'y” edeceğini ve başarılı olması durumunda Rákóczi'yi “Âsitâne-i saâdete irsâl” etmeyi taahhüt etmişti (İ. Hakkı Uzunçarşılı, “Barcsay Akos'un Erdel Kırallığına Ait Bazı Orijinal Vesikalar”, **Tarih Dergisi**, IV/7 (1952), s. 51-68; iktibaslar için s. 63).

¹²⁷ A. Huber, s. 523.

¹²⁸ Köprülü Mehmed Paşa'nın I. Leopold'e mektubunda geçen şu ifadeler bkz.: “... ol hâ'in Rakofci ... beher hâl vücûdı izâle olunmak lâzım idüğü ve hayâtda oldukca fitne vü fesâd ile dostluğa ihtilâl virmekden hâlî olmayacağı ...”; “... ol mel'ûnun dünyâdan gitmesi her ne cânibden mümkün olursa ...”;

yaftanın ardında, Macar zadedgâni ve Osmanlı ve Habsburg saraylarını içine alan hayli karmaşık bir ilişkiler yumağı ve siyasî rekabet söz konusuydu. Bundan da ötesi, Osmanlı idaresinin Erdel'in en itibarlı ailelerinden biri olan Rákóczi hanedanını bütünüyle saf dışı etme isteği, geleneksel Osmanlı fetih uygulamaları bakımından tutarlı bir hamleydi. Bundan önceki başına buyruk ve cüretkâr teşebbüsleriyle, Macar asilzadelerine Osmanlı karşıtı bir direnişte önderlik edebileceğini kanıtlayan bir hükümdar adayı en son arzulan kişi olacaktı¹²⁹. Osmanlı yönetimi, en nihayetinde, Seydi Ahmed Paşa'nın Erdel'e 1660 Mayıs'ındaki ikinci müdahalesi esnasında hayatını kaybeden II. Rákóczi'den tamamen kurtuldu¹³⁰. Bu arada Osmanlıların savaş tazminatı olarak talep etmiş oldukları yüklü meblağı denkleştirmeye çalışan Barcsay, ağır vergiler yüzünden halkın gözünden düşmüştü¹³¹. Erdel asilzadelerinden destek alan Kemény János, 1661 senesinin ilk gününde Erdel tahtına oturmayı başardı¹³². Bu tarihten itibaren Osmanlı iktidarı, Kemény'ye karşı bir müddet Barcsay'ı kollamakla yetinse de¹³³, Köse Ali Paşa, Osmanlı ve Tatar birliklerinin Mureş (Maros) nehri civarında gerçekleştirdikleri askerî operasyonların ardından 14 Eylül 1661'de topladığı mecliste Apafi Mihály'yi Erdel hâkimi seçtirtti¹³⁴. Kemény, 23 Ocak 1662'de tahtı geri alabilmek için Yanova beyi Küçük Mehmed Paşa ile giriştiği savaşı kaybettiğinde, M. Apafi, Osmanlı başkentinin

“... vücûd-ı habâ'is-âlûdının def' ü izâlesine takayyüd olunmak ümîd olunur ...” (**Münşe'âtü's-Selâtin**, II, s. 418).

¹²⁹ Halil İnalçık, “Ottoman Methods of Conquest”, **Studia Islamica**, 2 (1954), s. 103-129.

¹³⁰ A. Huber, s. 527-528.

¹³¹ Barcsay Ákos, “hîn-i feth-i kal'a-yı Yanova'da”, “cizye-i gebrân-ı reâyâ-yı vilâyet-i Erdel” karşılığında Osmanlı hazinesine senede 40.000 “sikke-i hasene” (6.400.000 akçe) ödemeyi taahhüt etmişti (İE, Hariciye 109/1). Erdel hükümdarı, bu maksatla 7 Şevval 1069/28 Haziran 1659 tarihinde 400.000 akçelik bir ödeme yaptı (İE, Hariciye 109/3-4). İ. H. Uzunçarşılı, Barcsay Ákos'un Köprülü Mehmed Paşa huzurunda akdettiği taahhütname ve bu esnada tertip edilen hücceti neşretmiştir (“Ekoş Barçay'ın Erdel Kırallığına Tayini Hakkında Birkaç Vesika”, **Belleten**, VII/ 27 (1943), s. 361-377).

¹³² A. Huber, s. 538.

¹³³ Erdel hâkimi tayin edilen Apafi Mihal'e bin asker yollanması hakkında Eflak voyvodasına yollanan hüküm: SLUB Eb. 387, vr. 51b (evâhir-i Safer 1072/15-24 Ekim 1661). “Kemyanoş” ve “taraf-ı âhar”dan üzerine yollanan askerlerle mücadele eden Erdel hâkimine yardım etmesi için Eflak voyvodasına yazılan hüküm: vr. 55a (evâsıt-ı Rebiülâhır 1072/3-13 Aralık 1661). Yanova valisi Küçük Mehmed Paşa'ya Erdel'e göz kulak olması için yollanan emir: vr. 57a (evâsıt-ı Cemaziyelâhır 1072/31 Ocak-10 Şubat 1662).

¹³⁴ A. Huber, s. 545-549. Köse Ali Paşa, Erdel'de ifa ettiği hizmetler karşılığında iki hilatle ödüllendirilmişti (SLUB Eb. 387, vr. 52b, evâhir-i Safer 1072/15-24 Ekim 1661; vr. 83b, evâsıt-ı Rebiülâhır 1073/22 Kasım-2 Aralık 1662).

beklentileri doğrultusunda Kemény kuvvetlerinin bir kısmını kendi safına çekerek Habsburgların Erdel üzerindeki etkisinin zayıflatılmasında üzerine düşeni yerine getirmişti¹³⁵.

Osmanlı yönetimi, Habsburg sarayıyla askerî kapışma kaçınılmaz hale geldiğinde, Erdel hükümdarı M. Apafi'ye de stratejik planlamasında bir rol biçti. Fazıl Ahmed Paşa, sefer hazırlıklarının sürdüğü dönemde, Erdel prensine yolladığı 1662 yılı Kasım sonlarının tarihini taşıyan bir mektupla Osmanlı ordusunun ertesi baharda Macaristan istikametine yürüyüşe geçeceğini bildirmişti¹³⁶. Bununla birlikte, Erdel hâkimini 1663 sefer yılında Osmanlı ordugâhına getirmek hiç de kolay olmadı. Mühürdar Hasan Ağa'ya sorulursa, M. Apafi'nin Osmanlı sadrazamının huzuruna çıkmakta ayak diretmesinin basit bir sebebi vardı. Erdel hükümdarı, Osmanlı ordugâhına adımını attığı andan itibaren can güvenliğinden mahrum kalacağına inanıyordu¹³⁷. Yine de, M. Apafi'nin veziriazamın davetine icabet etmekte yavaş davranmasının daha akla yatkın bir izahı olabilir. Osmanlı iktidarı, Erdel kuvvetlerini Osmanlı ordusuyla birleştirmek için en geç 1663 Nisan'ından beri diplomatik yolları zorluyordu. G. Kraus'un anlatımına göre, bu tarihte Abdi Ağa isimli bir kapıcıbaşı, M. Apafi'ye sadrazamdan Erdel hâkiminin derhal yola koyulmasını talep eden bir mektup getirmişti¹³⁸. Buna ilaveten IV. Mehmed, 12 Haziran 1663'te, aşağı yukarı aynı muhtevaya sahip başka bir mektubu Erdel'e yolladı¹³⁹. Görüldüğü kadarıyla, Erdel hükümdarının temsilcileri, Osmanlı ordusu Uyvar kuşatmasına devam ederken Fazıl Ahmed Paşa ve M. Apafi arasındaki muhaberatı tesis etmek için hareket halinde

¹³⁵ P. Rycout, **The History of the Turkish Empire**, s. 110-111.

¹³⁶ **Török-magyarkori történelmi emlékek VI. Okmánytár**, ed. A. Szilády-S. Szilágy, Budapest 1870, s. 78-79'dan iktibas eden Vojtech Kopčan, "Einige Bemerkungen zur Versorgung der osmanischen Armee während des 'Uyvar Seferi' im Jahre 1663", **Türkische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920**, Akten des IV. Internationale Kongresses, herausgegeben von Hans Georg Majer, Raoul Motika, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag 1995, s. 163.

¹³⁷ **Cevâhirü't-Tevârih**, s. 196-197.

¹³⁸ G. Kraus, s. 313-315.

¹³⁹ IV. Mehmed'den Mihály Apafi'ye yollanan 6 Zilkade 1073/12 Haziran 1663 tarihli ferman Göttingen, Turc. 29, vr. 147b'de mahfuzdur. Belgenin transkripsiyon ve faksimile baskısı için bkz.: Josef Blaškovič, "Einige Dokumente Über die Verpflegung der türkischen Armee", s. 111-113.

olmuşlardı¹⁴⁰. Oysaki Erdel hâkimi, büyük ihtimalle, sorumlu olduğu zadedgân ve idare ettiği tebaanın beklentileri bakımından Habsburg başkentiyle ipleri birden bire koparmanın sakıncalarını düşündüğünden Osmanlı kuvvetlerinin Uyvar önündeki akıbetini görmeden karar vermeye yanaşmamıştı. Nitekim M. Apafi, kalenin düşmesini müteakip 1663 sefer yılında askerî havanın bütünüyle Osmanlılardan yana olduğundan emin olduktan sonra Uyvar önlerinde bulunan Osmanlı ordusuna doğru ilerlemeye başladı.

Erdel hükümdarı, 23 Ekim 1663'te birkaç yüz süvari refakatinde Osmanlı ordugâhına girdi. Fazıl Ahmed Paşa, M. Apafi'nin gelişi şerefine hayli şaşaalı bir alay ve merasim tertip ettirmişti. Eflak ve Boğdan voyvodaları birkaç çavuş eşliğinde Erdel heyetini karşılamak için ileri çıkarken sadrazamın muhafız alayı da geçit resminde bulunmak için görevlendirilmişti¹⁴¹. Mühürdar Hasan Ağa'nın Apafi'nin Osmanlı karargâhında gördüğü ihtimama dair kanaatleri, büyük ihtimalle Osmanlı askerî heyetinin Erdel hâkiminden beklediklerinin muhtasar bir ifadesidir. Buna göre, bir benzetme yapmak icap ederse, Kanuni Sultan Süleyman Macaristan'a girdiğinde "Budin kralı"na öylesine riayet etmişti ki, bu havadisi alan "Orta Macar keferesi" topluca Osmanlı yönetimine itaatlerini sunmuşlardı¹⁴². Hiç kuşkusuz, tarihî hadiseler incelendiğinde, Osmanlı hâkimiyetinin Orta Avrupa'da yayılışı, ne bu kadar kolay ne de bu denli tatlılıkla olmuştu. Yine de, anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı ricali, sınanmış yöntemlere müracaat ederek M. Apafi önderliğinde bir araya getireceği Macar zadedgânını Habsburg sarayının siyasî emellerine karşı bir enstrüman olarak kullanmanın hayalini kuruyordu. Osmanlı askerî heyetinin Erdel prensiyle kurduğu ilişkinin mahiyeti hakkında ortalıkta dolanan rivayetler muhtelifti. Örneğin, herhalde 1663 senesinde Habsburg-Osmanlı sınır hattının fiilî gerçeklerinden uzakta yaşayan batılılar için, Fazıl Ahmed Paşa'nın M. Apafi'yi kendi tarafına çekmek istemesinin temel sebebi, saflarında bol miktarda "Afrika ve Asyalı" savaştı barındıran Osmanlı ordusunun Macaristan'ın

¹⁴⁰ Erdel hâkiminin "Uyvar kalesi ilinde" bulunan "Silvas" isimli adamına ve Budin'de bulunan başka bir adamına evâhir-i Zilhicce 1073/26 Temmuz-4 Ağustos 1663 ve evâhir-i Muharrem 1074/24 Ağustos-3 Eylül 1663 tarihlerinde iki kıta yol hükmü çıkarılmıştı (SLUB Eb. 387, vr. 108b).

¹⁴¹ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 196-197; Osman Dede, s. 22-23.

¹⁴² *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 197.

kısa ama sert kış soğuklarına dayanmakta muazzam bir güçlük yaşamasıydı. Bu sebeple sıcak iklimlere alışkın Osmanlı erleri kışlaklarda dinlenmeye çekildiğinde, Erdel birliklerinin askerî operasyonlara devam etmek ve Osmanlılarca zapt edilen yerleri korumakla görevlendirileceğine inanılıyordu¹⁴³.

Hâlbuki daha önceden de belirtildiği gibi, Osmanlı sefer stratejisi, esas itibarıyla Habsburg hükümetinin savaşı sürdürebilme imkânlarını elinden alıp barış masasında Osmanlı devletinin elini kuvvetlendirmektir. Bunu başarabilmenin yollarından biri de, Mühürdar Hasan Ağa'nın açıkça belirttiği gibi, birtakım himaye anlaşmalarıyla kale garnizonları arasına karışan Habsburg kıtalarını "Orta Macar" ve "Erdel Macarı"ndan çıkarmanın bir yolunu bulmaktır¹⁴⁴. Osmanlı veziriazamı, bu maksatla M. Apafi'nin Erdel asilzadeleri üzerindeki nüfuzunu kullanarak ülkede Osmanlı taraftarı bir ortam yaratmaya çalıştı. 1663 sefer yılının sonunda, Osmanlı kıtaları kışlak mahallerine doğru yola koyulmadan evvel Erdel hükümdarından memleketine döndüğünde, yollayacağı gizli mektuplarla Erdel zadedânının padişahın yüksek iktidarını kabul etmelerini sağlamaya gayret etmesi istenmişti¹⁴⁵. Erdel'deki siyasî şartlar düşünüldüğünde, M. Apafi'nin ülkenin ileri gelenlerini doğrudan Osmanlı hâkimiyetini tanımaya davet etmiş olması pek muhtemel değildir. Bununla birlikte Erdel prensi, M. Zrínyi önderliğinde hareket eden Osmanlı karşıtı hizip içinden birkaç asilzadeyi bile tarafsızlığa ikna etmeyi başardığı takdirde, Osmanlı askerî planlaması adına önemli bir adım atılmış olacaktı. Bunun haricinde Erdel hükümdarı, Macar asıllı köylü ve çiftçi tabakaları üzerindeki manevî nüfuzunu kullanıp Osmanlıların zapt ettiği Uyvar civarındaki yerleşimlerin iktidar değişikliğine alışmada daha uysal ve kayıtsız olmasını temin edebilirdi.

Bu açıdan bakıldığında, iki tarafın da gerçek niyet ve samimî hisleri ne olursa olsun, M. Apafi'nin Osmanlı ordugâhından ayrıldığı günlerde Osmanlı idaresi ile Erdel hâkimi arasında fiilen bir stratejik ortaklık ve işbirliği ahdi vücut bulmuş gibiydi. Mesela

¹⁴³ Thomas Mabb, *A Brief Chronicle of the Turkish War*, s. 56-57.

¹⁴⁴ "Efendimüzün murâd-ı şerîfleri lütf-i hakkıyla Orta Macardan ve Erdel Macarından Nemçe keferesin ihrâc eylemekdür. Cümle Macar tâ'ifesünün kırılı ol ola deyü bu tarikle kendüye u kadar lütf u iltifâtlar oldı" (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 197).

¹⁴⁵ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 205; Osman Dede, s. 26.

bu tarihlerde Eğri ve Varat paşalarına yollanan hükümde, M. Apafi'nin Osmanlı devletinin müttefiki olduğuna temasta bulunuluyor; ihtiyaç doğduğu anda Erdel hükümdarının yardımına gidebilmek için gerekli hazırlıkların şimdiden halledilmesi isteniyordu¹⁴⁶. Şöyle ki, Fazıl Ahmed Paşa, 1664 sefer mevsiminde Erdel birliklerinin Osmanlı ordusuna katılmak yerine memleketlerindeki Habsburg kıtalarını buradan çıkarmakla meşgul olmalarının daha yararlı olacağına hükmetmişti¹⁴⁷. P. Rycout'ya bakılırsa, bu, Osmanlı askerî geleneklerinde sık rastlanan bir uygulama olmadığı için hususî bir açıklamayı gerektiriyordu. Osmanlı askerî yönetiminin nazarında, Erdel askeri, sefer zamanlarında Tatar, Eflâk ve Boğdan birlikleriyle birlikte Osmanlı ordusuna iltihak etmek zorunda olan yardımcı kuvvetlerden biriydi. P. Rycout'ya göre, bu açık mükellefiyete rağmen M. Apafi'nin son savaşta Erdel'de kalması, bir mecburiyetin çiğnenmesi değil; bilakis Osmanlı idaresince Hasburg güçlerinin bu ülkeye doluşmasını engellemek için aldığı bir tedbirdi¹⁴⁸.

Ágnes R. Várkonyi, Osmanlı karşıtı bloğun en güçlü seslerinden biri olan Miklós Zrínyi'nin sekreteri Sopronlu hukukçu István Vitnyédy'nin 4 Haziran ve 11 Temmuz 1663 tarihli mektuplarında, Osmanlıların niyetinin Erdel'i bütünüyle Osmanlı başkentine bağlı bir yer haline getirip M. Apafi'yi başka topraklara hükümdar kılma olduğunun dile getirildiğini yazar. Bu dönemde, Apafi'nin iktidarını ve dolayısıyla Osmanlı hâkimiyetini kabule yanaşmaya hazır çok sayıda insan olduğunun başka isimlerce de belirtildiğini hatırlatır¹⁴⁹. Bununla beraber Á. Várkonyi'nin yaklaşımına göre, M. Apafi bu esnada ikili oynayarak Hıristiyan güçlerle gizlice temas halinde kalmıştı. Fazıl Ahmed Paşa imzalı mektubun Vitnyédy üzerinden Zrínyi'ye ulaştığına dikkat edilirse, Macar asilzadelerin Osmanlı veziriazamının niyetlerinden haberdar edildikleri aşikârdır. Dahası, M. Apafi, Osmanlı birliklerine teslim olanların cezalandırılmasına dair açık emirler sadır etmiştir. Á. Várkonyi, Macar zadeğânının M. Apafi'nin gerçekte kendi saflarında olduğunu bildikleri için Erdel'in Osmanlı

¹⁴⁶ SLUB Eb. 387, vr. 117b (evâhir-i Receb 1074/17-27 Şubat 1664).

¹⁴⁷ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 205.

¹⁴⁸ *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, s. 347.

¹⁴⁹ Ágnes R. Várkonyi, "Transylvania and the Porte", s. 657-658.

askerlerine kucak açmadığını iddia ederek Erdel hükümdarına tartışmalı itibarını iade etmeye çalışır¹⁵⁰.

Osmanlı kuvvetlerince tahta çıkarılan M. Apafi, Erdel'deki parçalı siyasî yapı ve ülkenin iki imparatorluk arasında uzanan sınır hattında yer almasından ötürü 1663–64 muharebelerinde gerçekten de ikili oynamış olabilir. Ne var ki, bu durum, Osmanlı yönetiminin Erdel hükümdarından askerî amaçlarla istifade edemediği anlamına gelmez. Viyana'da mukim papalık temsilcisine sorulursa, 1662 Mart'ı gibi erken bir tarihte, Habsburg sarayındaki kanaat Erdel'i Osmanlılara karşı muhafaza etmek olsa bile, Osmanlı idaresi hâlihazırda M. Apafi vasıtasıyla Erdel'in büyük bölümünü fiilen işgal altında tutuyordu¹⁵¹. 1663 sonlarındaki ordugâh ziyareti, Á. Várkonyi'nin faraziyesinin aksine, Erdel hâkimi üzerindeki tehdit dolu baskıyı artırdığından Osmanlı iktidarı ile yürüttüğü işbirliği ilişkisini gevşetmek yerine daha sıkılaştıracaktır. M. Apafi'nin 1663 sonlarında Macar halkına yönelik kaleme aldığı çağrılar, Palatin F. Wessélinyi'nin bir karşı bildiri neşrederek Osmanlı himayesinin kötü akıbetini herkese duyurma ihtiyacı hissetmesine bakılırsa, Erdel ahalsinin en azından bir kısmı üzerinde etkili olmuştu¹⁵². Ne de olsa, daha 1662 sonlarında, Fazıl Ahmed Paşa'nın Macaristan ve Erdel boylarında dağıttığı mektuplar, bölge seçkinleri üzerinde belirli bir tesir bırakmıştı. Osmanlı merkezî iktidarı, Erdel kraliyet meclisinde Habsburg temsilcileri ve mahallî asilzadeler arasında yükselen gerilimden mutlaka haberdardı. Osmanlı sadrazamı, Habsburg otoritesinden kaçan kitlelere, imparatorluk ordusunun cebir ve şiddet dolu eylemlerinden

¹⁵⁰ “Transylvania and the Porte”, s. 660-661. Á. Várkonyi, 1663 sonbaharında, Ren ittifakına sunulan bir planda Erdel'in Hıristiyan kuvvetler arasında sayılmasını önemli bulur. Buna göre, Estergon başpiskoposu György Lippay, Habsburg başvekili Portia'ya takdim ettiği arzında Erdel'i kendi saflarında gösterirken, aynı şeyi, Turenne vikontu, meşhur **Oratio**'sunda yapıyordu (s. 659-660). Ne var ki, bu örnekler, M. Apafi'nin gerçek siyasî eğilimlerini göstermekten ziyade, Habsburg sarayının istihbarat zafiyetine işaret ediyor olabilir. Ne de olsa, 1660 başlarından beri, Osmanlı ilerlemesinin önünde en kararlı şekilde dikilen Hırvat banı M. Zrínyi ve ağabeyi P. Zrínyi, Habsburg vekilleri arasında, Bethlen Gábor vakasında olduğu gibi, Osmanlılarla anlaşıp kendi başlarına bir krallık ihdas etmeye çalıştıkları şeklinde itham edilmişlerdi. Papalık temsilcisinin belirttiği ve bu devirde Hırvat banıyla kıyasıya mücadele eden Osmanlı idarecilerinin de muhtemelen teyit edeceği gibi, bu hayli düşük bir ihtimaldi (“Nuntiatuerberichte vom Kaiserhofe Leopolds I.”, 21 Haziran 1663, Viyana).

¹⁵¹ “Nuntiatuerberichte vom Kaiserhofe Leopolds I.” (25 Mart 1662, Viyana).

¹⁵² Mühürdar Hasan Ağa, Osmanlı karşıtı ifadeler içeren ve Macar halkını “krala” itaate davet eden bu mektubun tercümesine eserinde yer vererek açık fikirli davranma faziletini sergilemiştir (**Cevâhirü't-Tevârih**, s. 215-219).

kurtuluş ve merkezileşme politikalarından hazzetmeyenlere ibadet özgürlüğü vaat ediyordu¹⁵³. Bu kabilden özgürlük sözü veren çağrılar, bilhassa Hıristiyan entelektüeller arasında infiale yol açıyor gibidir. M. Zrínyi'nin şanlı hayat hikâyesini sonraki nesillere aktarma şiarıyla kalemine sarılan kimliği meçhul müellif, Osmanlı yönetiminin Hıristiyan nüfusu yanına çekmek için halka açık neşrettiği ilanların göz boyayıcı yalanlar ve tatlı hayallerle insanları kandırma amacını taşıdığını iddia eder¹⁵⁴. Keza *A Brief Chronicle of the Turkish War* yazarı, benzer bir hissiyatla, akli başında ve eğitimli insanlarca sadece birer tuzak ve hile olarak kabul edilen bu çağrıların avam arasında zaman zaman yankı bulduğunu itiraf eder¹⁵⁵.

Bilhassa Osmanlı sınırından fersahlarca uzakta yaşayan batılılar, Osmanlı idaresi altında bulunan dindaşlarının hukukî statüleri ve içtimaî şartları hakkında kulaktan dolma bilgilerle yetinmek zorundaydılar. Bu durumun yol açtığı kafa karışıklığını anlamanın en güzel yollarından biri, belki de sırf konunun otoritesi olma gibi bir iddia taşımadığı için ortalama akli temsil eden batılı bir gezginin söylediklerine kulak kabartmaktan geçer. John Burbury, Osmanlı diyarına alabildiğine yabancı bir İngiliz kâtiptir. 1665'te Osmanlı sarayını ziyaret eden Habsburg elçilik heyetinde, efendisi Henry Howard'ın maiyetinde seyahat notlarını tertiplemeyle meşgul olan J. Burbury, Osmanlı içtimaî yapılanmasına dair ne kadar az şey bildiğini ifşa etmekten çekinmez. Ne de olsa, "alelulum" intikal eden bilgi, Osmanlı tebaasının tamamının padişahın kulu olduğunu beyan etse de, gördüğü kadarıyla, yürürlükte olan "âdet ve imtiyaz"lara binaen insanların mallarının hatırı sayılır bir kısmını varislerine bırakabildikleri aşikârdır¹⁵⁶. Dahası, Osmanlı idaresi, zapt ettiği bölgelerde, yalnızca mücadeleyi yitirmiş hükümdarın arazisine, muharebeler esnasında ölenlerin emval ve topraklarına ve kilise mülklerine el koyar. Hâlbuki Osmanlı yönetimini kabul eden Hıristiyanlar, Osmanlı tebaası sıfatıyla vergilendirilirken aile mülklerinin bir kısmını,

¹⁵³ Á. Várkonyi, "Transylvania and the Porte", s. 656-657.

¹⁵⁴ "Now he expects *Christendome* should either submit to his power, or be cheated by his allurements of *liberty of Conscience, the free exercise of all Religions, no Taxes for six years, and then but five shillings yearly upon house; with security of their Laws, Rights, Claims, Titles and Properties.*" (**The Conduct and Character of Count Nicholas Serini**, s. 27).

¹⁵⁵ Thomas Mabb, **A Brief Chronicle of the Turkish War**, s. 39-40.

¹⁵⁶ John Burbury, s. 109-111.

kimi zaman yarıdan fazlasını miras yoluyla aktarma olanağına sahiptirler. Çünkü fetih esnasında, ister istemez, bazı ahit ve sözleşmeler devreye girmektedir¹⁵⁷.

Jozef Blaškovič, Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar'ı fethettikten sonra kazandığı askerî başarıyı siyasî bir zaferle taçlandırma arzusuyla Macaristan'ın Habsburg yönetimi altındaki kısımlarını ayaklanarak Osmanlı himayesine geçmeye davet ettiğini söyler. Bu çabalar, yine J. Blaškovič'in tespitine göre, Ahmed Üsküdarî isimli bir yeniçerinin şiirlerinde bile görülebilir¹⁵⁸. Ne var ki, yazara göre, M. Apafi'nin aynı maksatla Macar halkını Osmanlı hâkimiyetini tanımaya davet eden çağrılar olumlu bir yankı bulmamıştır¹⁵⁹. Bununla birlikte Uyvar'ın Osmanlı egemenliğine geçmesinin ardından yaşananlar, J. Blaškovič'in farz ettiğinin aksine, Osmanlı genişlemesi karşısında aile emlakini güvence altına almaya çabalayan asilzade tabakası arasında iktidar değişimine bakışta en azından kısmî bir yumuşamanın doğduğuna işaret eder. Osmanlı himayesi seçeneğinin bazı Macar asilzadelere pek de ürkütücü gelmemesinde M. Apafi'nin doğrudan katkısının ne olduğunu söylemek zor olsa da¹⁶⁰, 1663 sonlarından itibaren soluğu Osmanlı ordugâhında alan “zimmî”lerin sayısında nispî bir artış olduğu iddia edilebilir. Örneğin, Uyvar'ın zaptını müteakip Osmanlı ordugâhına gelen Kereştori Alaslo (?), “kendü tasarrufunda olan emlak ve eşyâsına ve emvâl [ve] erzâkına taraf-ı âhardan” kimsenin müdahale etmemesi için sadrazamdan izin koparmayı becermişti¹⁶¹. Bu şahsiyetle aynı tarihlerde Osmanlı idaresine müracaat eden on kişi daha, bu kez Budin valisi Hüseyin Paşa tarafından zapt edilen Nitra kalesi civarında yer alan “mezra”larını “ibtidâ-yı fethde cümleden evvel gelüp inkıyâd” ettikleri gerekçesiyle

¹⁵⁷ John Burbury, s. 113.

¹⁵⁸ Jozef Blaškovič, “Zwei türkische Lieder über die Eroberung von Nové Zámky aus dem Jahre 1663”, **Asian and African Studies**, XII (1976), s. 63-69. Fevziye Abdullah, bizzat kendisine ait bir yazmada Uyvar'ın zaptını anlatan birkaç şiir tespit ettikten sonra bunları tanıtmıştır (“XVII. Asır Sazşairlerinden Üsküdarî”, **Ülkü**, VIII/44 (1936), s. 119-122).

¹⁵⁹ “Einige Dokumente Über die Verpflegung der türkischen Armee”, s. 105-106.

¹⁶⁰ Bu tarihlerde batı kamuoyundaki yaygın inanç, M. Apafi'nin “Orta Macar”daki halkı Osmanlılar lehine kazanmaya ve bir ayaklanma çıkarmaya uğraştığı yönündeydi (**A Brief Chronicle of the Turkish War**, s. 80-81).

¹⁶¹ SLUB Eb. 387, vr. 111a (evâil-i Rebiülevvel 1074/3–13 Ekim 1663). Macar asilzade, herhalde kendi emlakı arasında saydığı 190 cizye hanesine tekabül eden köylü aileleri için Osmanlı hazinesine senede 1000 kuruş ödemeyi taahhüt ediyordu (MAD. 3774, s. 2, 15 Rebiülevvel 1074/17 Ekim 1663).

muhafaza etmek istiyorlardı¹⁶². Hatta Mühürdar Hasan Ağa'ya bakılırsa, Nitra'nın Osmanlı güçlerinin eline geçmesinin ardından “bir ‘ankâ zımmî gelüb vezîr-i a‘zama bulışub ve efendimüzden serbest emrin” almıştı. Bu şahsiyet “Orta Macar”ın önde gelen asilzadelerinden biriydi; onun Osmanlılarla işbirliği yaptığını gören bölge köylüsünün bu örneği izleyeceği umuluyordu¹⁶³. Daha önemlisi, 1660’ların başında Erdel’de Osmanlı menfaatlerini savunmakla görevli Köse Ali Paşa, davet ettiği Gábor Haller’i Erdel tahtına geçirmeyi başarabilseydi, herhalde yeni hükümdarın kraliyet imtiyazları ve aile mülküne de aynı riayet gösterilecekti¹⁶⁴.

Esasında, sınır hattında ikamet eden ahali açısından iktidar değişikliği arzulan bir şey olmasa bile, nispeten sorunsuzca uyum sağlanabilecek bir gelişmeydi. Şöyle ki, Budin valisi Hüseyin Paşa, 1663 Ekim’inde mukavemet etmeden teslim olan Nitra kalesine girdiğinde, otuz araba tedarik ettiği garnizon neferlerini Pojon’a yollarken kentte kalmak isteyen “varoş” ahalisini memnuniyetle yerlerinde muhafaza etmesi sık görülen bir uygulamaydı¹⁶⁵. 1663 sonlarında Uyvar eyaletinin resmen teşkil edilmesinin ardından, kaba bir hesaplamayla 750 köy temsilcisinin Kurd Ahmed Paşa’ya başvurarak vergilerini Osmanlı makamlarına ödemeyi kabul ettiklerini duyurmuşlardı¹⁶⁶. Gerçekten de, Osmanlı pratiği, savaş yoluyla istila edilen arazilerde kalıp yaşamını idame ettirme niyetini izhar eden nüfusu “reaya” statüsünde vergi kayıtlarına geçirme taraftarıydı. Zapt edilen topraklarda hazine veya özel şahıslar adına temellük işlemleri gerçekleştirme, ancak belirli hallerde, çatışmalar esnasında emlakini bırakıp kaçanların arazisinde

¹⁶² SLUB Eb. 387, vr. 111a (evâil-i Rebiülevvel 1074/3–13 Ekim 1663).

¹⁶³ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 187-188.

¹⁶⁴ Evliya Çelebi, VI, s. 20. Konuyla ilgili Ali Paşa’ya yollanan bir hüküm: SLUB Eb. 387, vr. 95a (evâil-i Şevval 1073/9–19 Mayıs 1663); vefat eden Erdel beyinin yedi adamına geri dönüş izni için: vr. 113a (evâhîr-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663). 1661 ortalarında, Erdel’den gelen bir heyet için Mehmed Çavuş aracılığıyla yapılan harcamalar bu konuyla ilgili olabilir (İE, Hariciye 64, 13 Zilkade 1071/10 Temmuz 1661). Gábor Haller (1614–1663), 1657’den sonra II. Rákóczi’nin Erdel’de birleşik ve merkezî bir kraliyet kurma çabalarına karşı çıkan muhalifler grubunun bir üyesiydi. Osmanlı yönetimine meyilli Ferenc Rhédey ve Barcsay Ákos’un tahta geçmesinde perde arkasında bulunan şahsiyetlerden biri olduğu söyleniyordu (Szabó András Péter, **Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája**, Eötvös Loránd Üniversitesi, Budapest, 2008).

¹⁶⁵ **Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 186.

¹⁶⁶ J. Blaškovič, yöre halkının Osmanlı yönetimini seçmesinde Osmanlı vergi sisteminin Avusturyalı emsalinden daha az talepkâr olmasının belirleyici olduğu kanaatindedir (Jozef Blaškovič, “Osmanlılar Hâkimiyeti Devrinde Slováky’daki Vergi Sistemi Hakkında”, **Tarih Dergisi**, 32 (1979), s. 187-210).

uygulanıyordu¹⁶⁷. Bununla beraber Osmanlı genişleme siyasetinde vergi defterlerine yeni “reaya”lar kaydetmenin ötesinde, memleketin siyasî kaderine etki edebilecek cinsten soyluları mücadelenin dışına itmek çok daha ehemmiyetliydi. Erdel’deki arazi sahibi zadegânın Osmanlı karşıtı yekpare bir muhalefet ve mukavemet birliği oluşturması, Osmanlı gücünün batıya ve kuzeye yayılmasının önünde aşılması zor bir engel oluşturabilirdi. Viyana’daki papalık temsilcisine bakılırsa, benzer kaygılar, bu kez Osmanlıların “Orta Macar”daki asilzadeleri kendi saflarına çekme ihtimalinden doğan korkularla karışık olarak Habsburg sarayındaki vekillerin zihnini kurcalıyordu. Habsburg başkentine ulaşan haberlere göre, Osmanlı devlet erkânı, Orta Macar’da sadrazamın himayesinde Habsburg/Katolik karşıtı bir “cumhuriyet” ihdas etme çabasındaydı. Papalık temsilcisi, “mülhit”lerin piskoposlukları ilga edip Cizvitleri sürmeye karar verdiklerini ve kilisenin mallarına el koymaya niyetli olduklarını yazıyordu. Hatta rivayete göre, Ren palatini Ludwig’e bu cumhuriyetin başına geçmesi teklif edilmiş; fakat o, imparatora sadık kalarak bu öneriyi geri çevirmişti¹⁶⁸.

Yine de, M. Apafi’nin Erdel’de Osmanlı nüfuzunun yayılmasına doğrudan katkıda bulunduğunu gösteren örnekler yok değildir. Herhangi bir sebeple, Habsburg kıtalarına şüpheyle bakan veya I. Leopold’ü temsilen Erdel kalelerinde hizmet eden komutanlara başkaldıran garnizonlar, Erdel’in meşru hükümdarı olduğuna inandıkları M. Apafi’yi kaleye davet etmekte bir sakınca görmüyorlardı. M. Apafi, bu şekilde, olağan şartlarda kapılarını Osmanlı kuvvetlerine açmaları mevzu bahis dahi olmayan müstahkem mevkiileri Habsburg taraftarı yönetimlerden kurtararak savaş yılları boyunca çarpışmanın dışına çekmiş oluyordu. Bu aracılık rolü, orduların askerî faaliyetlerine son verdikleri gün barış masasına muzaffer taraf sıfatıyla oturmak isteyen Osmanlı iktidarı için bulunmaz nimetti. Tam tersine, bu cins aracılık rollerinin Habsburg menfaatlerine karşı doğurabileceği sakıncalardan son derece rahatsız olan G. Kraus, Osmanlıların Varat’ın zaptından sonra antlaşmalara aykırı olarak Erdel’deki bazı kaleleri nasıl ellerine geçirdiklerini anlatır. Osmanlı hâkimiyetine geçen kaleler, Varat çevresinde bulunan ve

¹⁶⁷ MAD. 3774, s. 8 (12 Rebiülahir 1074/13 Kasım 1663 tarihli iki kıta hüküm).

¹⁶⁸ “Nuntiatuerberichte vom Kaiserhofe Leopolds I.”, s. 761 (20 Ekim 1663, Viyana).

istihkâm ağları bakımından bu kaleye “ait” olan yapılarıdır. Bunlardan Papmezső (Răbăgani) ahalisi, Osmanlıları bizzat kendisi davet etmişti. Keza G. Kraus’a sorulursa, Osmanlıları Solyomkeő’ye çağırın da Kalvinist inanca sahip bir Macar papazdan başkası değildi. Kendi rızalarıyla Osmanlı egemenliğine geçen ufak bazı yerleşimlerin ahalisi, bu da yetmezmiş gibi, St. Job kuşatmasında Osmanlı ordusuna yardımcı olmuşlardı. Dahası, St. Job’un zaten hiçbir direniş sergilemeden teslim bayrağını çekmiş olması G. Kraus’u iyiden iyiye çileden çıkarmıştı¹⁶⁹.

Bu ufak yerleşimlerin 1660’ta Varat’ın ele geçirilmesiyle birlikte Osmanlı siyasî nüfuzunun doğal etki alanında kaldıkları varsayılabilir. Bununla birlikte Székelyhíd garnizonunun 1664 başlarında isyan ederek kaleyi M. Apafi’ye teslim etmesi, Erdel hükümdarının Habsburg karşıtı siyasî projelerde ne kadar faydalı bir ortak olabileceğini en iyi gösteren örneklerden biridir. P. Rycout, Osmanlı-Habsburg savaşları döneminde, bazı muhitlerde Erdel’de içinde Alman askerleri bulunan garnizonlara şüpheli gözlerle bakıldığını teyit eder. Bu kalelerden biri olan Székelyhíd’de 1664 Ocak’ında patlak veren isyanda, ödenmeyen maaşlarını gerekçe göstererek kazan kaldıran garnizon neferleri, kale komutanını bertaraf ettikten sonra şehri M. Apafi’ye teslim etmişlerdi. Bu arada I. Leopold’ten gelen bir ulak, gecikmiş ödemelerin tamamının karşılanacağını temin eden bir mektupla gelse de, askerler üzerinde ikna edici bir etki bırakamamıştı¹⁷⁰.

Bu örnek, benzer dertlerden muzdarip Kolozsvár (Cluj-Napoca), Szamosújvár (Gherla/Neuschloß) ve Segesvár (Schäßburg, Sighişoara) garnizonları tarafından takip edilerek kaledeki Habsburg temsilcilerini çıkaran kalelerin Erdel hâkimiyle birleşmesi sonucunu doğurmuştu¹⁷¹. Bu kalelerin Kemény János döneminde Alman neferlerle

¹⁶⁹ G. Kraus, s. 143-144.

¹⁷⁰ **The History of the Turkish Empire**, s. 146. Székelyhíd garnizonunun isyanıyla alakalı Fransız sarayına ulaşan rapor için bkz.: I. Hudita, **Répertoire des Documents concernant les Négociations Diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe Siècle (1653–1683)**, Paris: Librairie Universitaire J. Gamber, 1926, s. 127 (83. belge): Archives du Musée de Chantilly, Lettres de Condé, fol. 219. Du Lumbres à Caillet. Varsovie, le 22 Fevrier 1664 (“... On escrit de Hongrie que la garnison de Zekelet, qui s’estoit mutinée, a vendu la place à Abaffi. Elle est d’importance, aussy est elle une des causes de la rupture dy traité de l’Empereuer avecque le Turc, qui la vouloit avoir, ce que le premier n’avoit voulu accorder ...”).

¹⁷¹ G. Kraus, s. 370-371.

takviye edilen yerler olduğu düşünülürse, seferin bu aşamasında Erdel'deki siyasî ortam Osmanlı ricalinin beklentilerine uygun surette geliyordu. 1664 Mart'ının ilk günlerinde, Osmanlı askerî yönetiminin Habsburg başvekili Sagan dükünün mektubunu aldığı tarihlerde ordugâha gelen Erdel elçisi, "Nemçenün Erdel içinde zapt eylediği" kalelerden biri olan Koloşvar'ın (Kolozsvár) yeniden "Erdel kralına tabi" olduğu müjdesini getirmişti. Bu haber üzerine Fazıl Ahmed Paşa'nın Erdel'e bir kapıcıbaşısını yolladığına bakılırsa, bu tarihte Osmanlı idarî makamlarıyla Erdel temsilcileri arasında nispeten sağlam bir iletişim ağı tesis edilmişti¹⁷².

Á. Várkonyi, imparatorluk meclisinden gelen bir raporda, Székelyhíd ve Kolozsvár kalelerinin kapılarını M. Apafi'ye açmasının Hıristiyan kuvvetlerin gücüne güç katılması şeklinde selamlandığını yazsa da¹⁷³, bunun hayli zorlama bir yorum olduğunu belirtmek gerekir. Koloşvar'dan R. Montecucoli'ye ulaşan 10 Ekim 1662 tarihli bir rapora bakılırsa, M. Apafi, bu tarihlerden itibaren kale garnizonunun Habsburg yönetimiyle olan bağlantısını koparmak için elinden geleni yapmıştı. Szatmár'dan yollanan mühimmatın kaleye girişini engellemek için yapılan çabalar bir yana, Erdel hükümdarı, garnizon neferlerinin maaşlarını almaması için kentin dış dünyaya açılan kapılarını da sıkıca denetliyordu¹⁷⁴. Bunun dışında Székelyhíd, Habsburg ve Osmanlı temsilcileri arasında yürütülen diplomatik müzakerelerde, en başından itibaren Osmanlıların talep ettiği bir yer olagelmmişti. Bu sebeple de, Habsburg hükümeti, şehrin Osmanlı güçlerine teslim edilmesine yanaşmadığından bir barış akdedilmesi durumunda kalenin ancak yıktırılabilceğine razı olduğunu duyurmuştu. Bununla birlikte kalenin Erdel hükümdarına geçmesinin ardından Székelyhíd'in boşaltılarak yerle bir edilmesini savunan Habsburg tarafı olmuştu¹⁷⁵. Osmanlı yönetimi, St. Gotthard mağlubiyetine değin bu talebi her defasında reddettiği halde, savaşı müteakip imzalanan Vasvar

¹⁷² **Cevâhirü't-Tevârîh**, s. 228-229. Erdel hâkiminden gelen adamların oyalanmadan ve güven içinde seyahat etmelerinin sağlanmasına dair Belgrad'tan Erdel sınırına kadar olan yollardaki görevlilere yollanan hüküm için bkz.: SLUB Eb. 387, vr. 118a (evâil-i Şaban 1074/28 Şubat-8 Mart 1664). Köse Ali Paşa, 1663 Haziran'ında M. Apafi'ye bir Osmanlı ulağı yollamıştı (Eudoxiu de Hurmuzaki, **Documente privitoare la Istoria Românilor**, V/1, Bucuresci, publicat sub auspiciile Acadeiei Române și ale Ministeriului Cultelor și al Instrucțiunei Publice, 1884, s. 65).

¹⁷³ "Transylvania and the Porte", s. 663-664.

¹⁷⁴ C. V. Rumlein'den R. Montecucoli'ye mektup (Koloşvar, 10 Ekim 1662). Hurmuzaki, V/1, s. 64.

¹⁷⁵ S. Reniger, s. 124-128, 133-135, 137-140.

antlaşmasının üçüncü maddesinde Habsburg isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı¹⁷⁶. Başka bir ifadeyle, Habsburg başkentinin nazarında, Székelyhíd'in M. Apafi'nin idaresinde olması, Osmanlı devletinin fiilen bu Erdel şehrini yönetmesiyle aşağı yukarı aynı şeydi.

3. 2. 1663-64 Savaşlarında Taktiksel Formasyon

Osmanlı askerî tarihçiliği, haklı sebeplerle, ilgilendiği konular arasına Osmanlı askerî ünitelerinin taktiksel formasyon ve muharebe usulleri gibi başlıkları katmakta pek hevesli davranmamıştır. Bu hususlarda spekülâtif olmayan kati bilgiler bulmak nispeten zor olduğu gibi, Osmanlı tarihçilerinin elinde sefer lojistiğine dair muazzam miktarlara ulaşan belge yığınları hala beklemektedir. Ne var ki, Osmanlı tarihçisi konunun spekülâtif doğasından kaçsa bile, dünya literatüründe Osmanlı harbiyesine biçilen durağan ve ilerlemeye kapalı rol, yalnızca Osmanlı askerî sisteminin sağlıklı iaşe sistemi ve takdir edilesi organizasyon becerisine vurguda bulunarak tashih edilebilecek gibi değildir. İzleyen satırlarda ifade edilen düşünceler, sistematik bir yaklaşım ve Osmanlı tarihine yönelik bir kavramsal çerçeve eksikliğinden ötürü spekülâtif bir denemeden ibaret kalabilir. Yine de, kaynakların elverdiği ölçüde, Osmanlı askerî dünyasının taktiksel veçheleri üzerinde durmanın kışkırtıcı olduğu kadar karşılaştırmalı medeniyet tarihi araştırmaları açısından faydalı olacağı aşikârdır.

¹⁷⁶ “ve tarafeyn memleketinin mazarratı def'i için Sikelhit kal'ası ve tabyaları yıkılup hâk ile yeksân ola tarafeynden ve yâhûd bir gayri kimesneden bir tarîk ve bir bahâne ile gene yapılmaya ve asker ile ve âlât-ı harb ile muhâfaza olunmaya” (BOA, İbnülemin-Hariciye, 408).

3. 2. 1. *Caracolenin Osmanlıyla İmtihanı: 1663–64 Savaşları Örneğinde Askerî Tarihin Çıkmaz Sokağı*

Batı tarihçiliğinde, süvari kıtalarının ateşli silahlarla teçhiz edilmesi, askerî tarihe yön veren ilerlemeci aşamalardan biri olma itibarını taşır. At sırtında kullanılması için tasarlanan kısa namlulu ve çarklı mekanizmalar, süvariye, bir anlamda, piyade yoldaşlarının seyyar platformlar üzerinde hareket eden eşdeğerlerine dönüştürmüştü. Ateşli silahlarının menzil dâhilindeki etkinliklerine güvenen atlılar, mızrak ve kargı gibi darbe esaslı şok taarruzlarının vazgeçilmez araçlarını bir kenara bırakıp yaya tüfekçi neferleri gibi saflarını bozmadan muharebe hattında kalmanın çarelerini düşünmeye başladılar¹⁷⁷. 1597 Ocak'ında, askerî devrimin sancaktarlığını yapan Maurits van Oranje, Turnhout (Antwerp yakınları) yakınlarında İspanyol kuvvetlerinin karşısına çıktığında 800 kişilik süvari birliğinin tamamı piştov kullanan “cuirassier”lerden müteşekkildi¹⁷⁸. Maurits, bu teçhizat biçimini Birleşik Eyaletler ordusunda hizmet eden bütün atlı neferleri için genelleştirmişti. İkisi de çarklı mekanizmalara sahip tüfekler kullanan süvariler, piştovcular ve karabinacılar olmak üzere iki kısma ayrılmışlardı¹⁷⁹. Geleneksel muharebe yöntemlerine yabancılaşan süvari neferleri Avrupa ordularında yaygınlaştıkça, aynen tüfekçi piyade alaylarında olduğu gibi, ateşli silahlarının kullanım etkinliğini artırmak ve istikrarlı bir ateş gücü yaratabilmek için nispeten katı kurallara tabi bir emir-komuta zincirinin parçası haline gelmişlerdi¹⁸⁰. 16. yüzyılda, bazılarına göre, süvari birliklerini, üstün ateş gücüyle muazzam bir savunma yeteneğine sahip tüfekli piyade kıtalarının üstüne sürmektense, bunları, kısıtlı hareket özgürlüğüne sahip yayalara kanatlardan yaklaştırıp ateş açmak çok daha faydalıydı¹⁸¹.

¹⁷⁷ F. Tallett, **War and Society in Early Modern Europe**, s. 30-31; D. Eltis, **The Military Revolution in Sixteenth-century Europe**, s. 21-22; Bert S. Hall, **Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics**, Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 1997, s. 190-200.

¹⁷⁸ J. P. Puype, “Victory at Nieuwpoort”, s. 71-72.

¹⁷⁹ J. P. Puype, “Victory at Nieuwpoort”, s. 82-84.

¹⁸⁰ Atlıların ateşli silahlarını kullanırken uymaları gereken komutların listesi için bkz.: W. Hahlweg, **Die Heeresreform der Oranier**, s. 102-103.

¹⁸¹ D. Eltis, **The Military Revolution in Sixteenth-century Europe**, s. 48-49.

Bu itibarla, 16. yüzyıl askerî kuramcıları, süvari kıtaların ateş gücünü azamî seviyeye çıkarmak amacıyla karmaşık taktik manevralarla dolu muharebe usulleri üzerinde kafa yordular. Bu manevralar arasında temayüz eden *caracole*, esas itibarıyla, temel kaideleri bakımından piyadenin “enfilade” ya da “conversion” taktiklerine benzeyen bir kontramarş yürüyüşüydü. Ya da, daha doğru bir ifadeyle, teorik olarak böyle olması icap ediyordu. Kitabına uygun icra edildiğinde, *caracole* emri alan süvariler, en az altı saf derinliğinde ve altı ilâ yirmi sıra genişliğinde bir kol şeklinde dizilirlerdi. Düşman hattına darbe indirmek gibi bir derdi olmayan bu formasyon, düzenli olduğu kadar hantal yapısıyla tırısaya kaldırılmış atların hızından ötesine geçmezdi. Ateş açma usullerine dair bin bir tavsiye ve teklif bulunsa da, *caracole* uygulamasının ruhunu, piyadelerin “yaylım ateş”inde olduğu gibi, ateş eden safın geriye çark ederek yerini arkadan gelen tüfeği/tabancası dolu neferlere bırakmasıydı¹⁸².

J. Kelenik’in 1593–1606 Osmanlı-Habsburg mücadelesinde tatbik ettiği gibi, askerî devrim kuramının en ham yorumuna göre, süvari birlikleri el silahlarıyla donatıldıkları ölçüde modern ve değerli askerî unsurlara dönüşüyorlardı. Bu yüzden J. Kelenik’e bakılırsa, Uzun Savaş yıllarının başında, Macaristan’da Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmak için gelen yabancı atlı birliklerin tamamının ateşli silahlarla mücehhez olması adeta bir iftihar vesilesiydi. Macaristan arazisini askerî devrimin meyvelerinin yeşerdiği ilk sahalardan birisi haline getirenler arasında bu birliklere hak ettikleri kıymeti vermek şarttı¹⁸³. Oysa yine Macar araştırmacının yazdıklarından çıkan sonuç, tezin askerî devrim tezinin Osmanlı tarihine uygulanmasında gözlemlenen yaklaşımların tartışıldığı bölümde de ileri sürüldüğü gibi, en azından yerel süvarinin ateşli silah kullanımındaki oranların On Beş Yıl Savaşları’nın başlangıcındaki duruma kıyasla uzayan sefer yıllarının sonlarına doğru artış gösterdiği. 1596 tarihli nizamnameye göre, dört veya daha az at için kendisine ödeme yapılan tüm süvariler birer mızrak taşımakla mükellef oldukları halde, 1603’te kurulması planlanan 1000 kişilik hüsar birliğinin mızrak değil, iki uzun arkebüz taşımaları şarta bağlanmıştı¹⁸⁴.

¹⁸² W. Hahlweg, **Die Heeresreform der Oranier**, s. 103-112; **Erken Modern Çağ**, s. 73-76.

¹⁸³ J. Kelenik, “The Military Revolution in Hungary”, s. 130, 141-146.

¹⁸⁴ J. Kelenik, “The Military Revolution in Hungary”, s. 150-151.

Bu son saptama, askerî devrim kuramı kapsamında, batı tarihinde görülen askerî yeniliklerin çizgisel ilerleyen bir birikim modeli olarak ele alınması durumunda ortaya çıkan mahzurları gözler önüne serer. Ne de olsa, batı süvarisi, kâğıt üzerinde ateşli silah talimi alan ilave ateş gücüne tahvil edilmiş olsa da, 16.–17. yüzyıllarda, atlı askerlerin nasıl daha etkili taktik birimlere dönüştürülebileceğine dair kafa karışıklığı hiçbir surette bitmemişti. Tek eli silahının namlusunu doğrultmakla meşgul süvari, ister istemez, tırstan daha fazla sürate nadiren ulaşan hantal ve ağır formasyonlar oluşturma eğilimindeydi. Bu şekilde, en azından teorik düzlemde, düşman hattına yanaşıp ateş açtıktan sonra çark ederek atların çabuk ayakları sayesinde düşman silahlarının menzilinden çıkmak elbette mümkündü. Ne var ki, fiiliyatta bu başarılsa bile, süvari neferlerinin nispeten hafif çarklı mekanizmalarından çıkan mermiler, çoğu vakit hasım formasyon üzerinde hissedilir bir etki bırakmıyordu. Daha da beteri, yine silahların menzil sorunuyla alakalı olarak, piyade tüfekçilerin kullandığı uzun namlulu silahların çok daha uzaklara kurşun yollayabilmesiydi. Demek ki, süvari neferleri, yaya rakiplerine karşı bir ateş düellosuna cüret ettikleri vakit bu mücadeleden galip çıkabilme ihtimalleri yok gibiydi. Birçoklarına göre, atlı birlikleri ateşli silahlarla donatma teşebbüsü, bunları toptan kullanışsız hale getiren hatalı bir taktiksel hamle olmuştu. Süvarinin esas faziletinin göğüs göğse çarpışmalar esnasında yarattığı şok etkisi olduğuna inananlar için, düşmanın muharebe hattında bir gedik açıldığı hallerde bile, bu noktaya karşı taarruza geçebilecek atlı sayısının neredeyse bir elin parmaklarını geçmemesi keder verici bir gelişmeydi. Sonuç olarak sözü batı askerî tarihinin en büyük üstatlarından biri olan C. Oman'a bırakmak gerekirse, “Piştovcu süvarinin en kötü alışkanlığı *caracoleydi* ... Adamların hepsi, fevkalade iyi talimli ve sıkı iradeli olmadıkları takdirde, bu hareket kargaşa ve düzen bozukluğundan başka bir şey getirmezdi”¹⁸⁵.

Otuz Yıl Savaşları, *caracole* tekniklerini kullanan ateşli silahlarla donatılmış atlı birliklerin *l'arme blanche* ile çarpışmak üzere eğitilmiş kararlı bir süvari birliği

¹⁸⁵ A History of the Art of War, s. 241.

karşısında çoğu zaman hüsrana uğradığını gösteren örneklerle doludur¹⁸⁶. 1631 Breitenfeld muharebesinde, Gustavus Adolphus'un karşısına çıkan imparatorluk kuvveti içinde yer alan Pappenheim süvarisi, İsveçli meslektaşlarını dize getirmek için bir *caracole* manevrası icra etmek istediklerinde hayli ağır bedeller ödemişlerdi¹⁸⁷. Keza 1642'de, İngiltere İç Savaşı'nda, parlamentaristler ve kralcılar arasında vuku bulan Edgehill savaşında, Rupert komutasında dörtlü bir hücumla kalkan kraliyet taraftarları, atlarının sırtında bekleyen ateşli silahlarla mücehhez süvariye adeta ezerek dağıtmıştı. Parlamenterist atlılar, düşman süvarisinin hızla yaklaşan kalabalığının ürkütücü görüntüsü karşısında önce karabinalarını sonra da tabancalarını etkili menzilin çok ötesine nişan alarak çabucak ateşlemişlerdi. Rupert süvarisi, havada vızıldayan mermilerin arasından geçip hasmının boğazına yapıştığı anda ciddi bir kayıp vermemişti¹⁸⁸.

17. yüzyılın ilk yarısında, süvari ve tüfeğin mutlu bir birliktelik sürdüremeyeceğine inananların sayısı gün geçtikçe artıyordu. İlk kararlı itiraz, atlı askerleri yarı seyyar ateş platformlarına dönüştürme fikrine temelden karşı çıkan İsveç kralı Gustavus Adolphus'tan geldi. İsveçlilerin bakış açısı aslında bir hayli basitti. Bu dönemde en talimli piyadenin bile, muharebenin kan ve telaş dolu karmaşasında tüfeğini bir dakika içinde iki kereden fazla ateşlemesine imkân yoktu. Yeterince süratli bir atlı birlik, piyade hattıyla arasındaki mesafeyi bir çırpıda kat ederek safları arasında dişe dokunur kayıplar vermeden hasmının üstüne pekâlâ çullanabilirdi. G. Adolphus, savaş kazandıran bir yakın dövüş unsuru olarak itibarını iade ettiği süvarisine yine de kısa menzilli tabancalar vermeyi ihmal etmemişti; ama bu silahlar, yalnızca düşman hattıyla sıcak temas sağlanmadan hemen önce bir kez ateşlenecekti. Yakın mesafeden düşman formasyonunu “yumuşatmak” için açılan tek yayılım sonrasında kılıçlarına sarılan atlılar, soğuk metallerin hala ne derece can yakıcı olduğunu Otuz Yıl Savaşları'nda İsveçlilerin

¹⁸⁶ David A. Parrott, 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde Fransız ordusunun katıldığı savaşları incelemiştir (“Strategy and Tactics in the Thirty Years' War: The ‘Military Revolution’”, *Militärgeschichtliche Mitteilungen*, 18/2 (1985), s. 7-25).

¹⁸⁷ **Erken Modern Çağ**, s. 35-36; Archer Jones, **The Art of War in the Western World**, Urbana: University of Illinois Press, 2001, s. 232-236; Russell F. Weigley, **The Age of Battles: The Quest for Decisive Warfare from Breitenfeld to Waterloo**, Bloomington: Indiana University Press, 2004, s. 3-23.

¹⁸⁸ Godfrey Davies, “The Battle of Edgehill”, *The English Historical Review*, 36/141 (1921), s. 30-44.

karşısına çıkan kıtalara acı tecrübelerle hatırlatmışlardı¹⁸⁹. Bundan neredeyse bir asır sonra Prusya hükümdarı Büyük Friedrich, süvarisine ateşli silah kullanımını yasakladığında da aklında aşağı yukarı aynı şey vardı. Prusya atlısı, 1740–48 Avusturya Veraset Savaşları’nda düşmana doğru dörtlüye geçtikleri toplu taarruzlar sayesinde Avrupa kıtasındaki algının büyük ölçüde değişmesine öncülük ettiler. Friedrich, 1757 Leuthen savaşında da, hücumla kalkmakta mütereddit davranan süvarilerin atlarına el konacağını ve kılıçları ellerinden alınan askerlerin garnizon hizmetlerine atanacakları tehdidinde bulunmuştu. Bu, 18. yüzyılın ortasında bile, açıkça bir “tenzil-i rütbe” anlamını taşıyordu¹⁹⁰. Bundan önce Marlborough dükü de, süvarisine yalnızca üç sıkımlık kurşun vererek niyetini belli etmişti. Üstelik bu mermiler, çatışma anında kullanmaktan ziyade otağa çıkan atların korunması için tahsis edilmişlerdi¹⁹¹.

Osmanlı askeriyesinin, en azından 17. yüzyılda, Lehistan ve Rusya’yla birlikte İsveç örneğine yakın bir modeli takip ettiğini düşünmek için yeterli sebep vardır. Oysa Osmanlı tarihçiliğindeki baskın eğilim, bilhassa batılı şarkiyatçıların nazarında, Osmanlı atlılarının ateşli silahlara karşı kültürel bir önyargı ve iğreti bir beceriksizlikle yaklaştıkları yönünde olagelmıştır. Mesela V. Parry ve R. C. Jennings, İstanbul’u ziyaret eden Habsburg elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq’in 1560 tarihli bir mektubunda anlattığı hikâyeyi esas alarak Osmanlı süvarisini ateşli silahlarla teçhiz etme teşebbüsünden ne denli hazin ve gülünç bir sonla vazgeçildiğini vurgularlar¹⁹². Buna göre, Hadım Ali Paşa’nın komutasında hizmet eden bir *deli*, 2500 kişilik bir Osmanlı süvari kıtasının 500 atlıdan ibaret ağır zırhlı Hıristiyan süvari alayına yenilmesini, “mertçe” savaşmayan Hıristiyan atlıların “ateşi yardımlarına çağırarak” yiğitliğe yaraşmayan bir tavır sergilemelerine bağlamıştı. Habsburg elçisi, aynı mektubun devamında Rüstem Paşa’nın Safeviler üzerine sefere çıkarken 200 kişilik bir tüfekçi atlı müfreze teşkil ettiğini anlatıyordu. Ne var ki, netice yine hüsrandı. Bu atlı askerlerin tüfekleri kısa süre sonra bozulma emareleri göstermişti; cihazların demir aksamları kendiliğinden düştüğü gibi,

¹⁸⁹ M. Roberts, **Gustavus Adolphus**, II, s. 255-258.

¹⁹⁰ **Erken Modern Çağ**, s. 60-61.

¹⁹¹ **Erken Modern Çağ**, s. 108.

¹⁹² V. J. Parry, “İslâm’da Harb Sanatı”, s. 205; R. C. Jennings, “Firearms, Bandits, and Gun-Control”, s. 341. Ayrıca bkz.: M. Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, s. 162-164.

zaten yeni silahlarına alışmakta zorluk çeken kapıkulu süvarisi, barutun sebep olduğu pislikten ötürü ise bulandıklarında yoldaşlarının alaycı sataşmalarına maruz kalmışlardı¹⁹³. Bu örnek, Osmanlı tarihinde kültürel öğelerin belirleyici rolüne fazlasıyla göndermede bulunan şarkiyatçıların elinde, Osmanlı süvarisinin tüfeklere duyduğu yabancılığın Memlüklerin ateşli silahları kabullenmedeki dinî isteksizlikleriyle üstü kapalı benzerlikler taşısa da, askerî tarihe daha evrensel bir perspektiften bakan yeni kuşak araştırmacıların zihninde bambaşka bir hüviyet kazanır. K. Chase, Osmanlı tarihi uzmanı olmamasına rağmen Dalmaçyalı süvarinin acıklı ama yersiz serzenişleri karşısında Osmanlı devlet ricalinin verdiği sert tepkinin hikâyeden çıkarılmaması gerektiğini hatırlatarak daha isabetli bir tespitte bulunur. “Başka bir deyişle, özür aptalca olmaktan çok, ‘özü kabahatinden büyük’ dedirtecek nitelikte olduğundan, vezirler öfkelerine ve durumun ciddiyetine karşın gülmelerini tutamadılar”¹⁹⁴.

Hâlbuki tez içinde ateşli silah kullanan Osmanlı süvarisine dair verilen örnekler bir yana, 16. yüzyılın ortalarına ait *Kitâbu Mesâlih* adlı risalenin yazarı, Osmanlıları avucuna alan bir kültürel engel şöyle dursun, Osmanlı devlet erkânının yine bu tarihlerde 4000–5000 kişilik bir tüfekçi atlı birliği teşkil etme azminden bahseder¹⁹⁵. Yine büyük ihtimalle 16. yüzyılın ortalarına ait başka bir eserde, bu kez at sırtında tüfeğin nasıl doldurulup ateşlenebileceğine dair yöntemlerin tasvir edildiğine bakılırsa, Osmanlı askerî yönetimi, basit bir teknoloji ithalinden öte süvari askerlerin taktik yararlıklarını artırmaya yönelik deneysel bazı girişimlerde bulunmuş bile olabilir. Görünen o ki, Osmanlılar, muharebe meydanına ne derece ve nasıl yansıttıkları belli olmamakla beraber, binicinin yanına önceden hazırlayıp konulan barut ve mermilerle dolu kamışlar vasıtasıyla iptidâî bir kartuş türü akıl edip tüfeğin atış hızını artırmayı denemişlerdi¹⁹⁶.

¹⁹³ **The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq**, trans. Edward Seymour Forster, Oxford: Clarendon Press, 1968, s. 123-124.

¹⁹⁴ K. Chase, öykünün “can alıcı noktasını” atladığı için R. C. Jennings’i eleştirir (**Ateşli Silahlar Tarihi**, s. 121-122 ve not. 45). Feridun M. Emecen, Busbecq’in Rüstem Paşa’nın kurmaya çalıştığı atlı tüfekçi birliği hakkındaki anlattıklarını basıma hazırladığı **Savaşın Sultanları** isimli kitabında değerlendirmiştir. Kitabın taslak halinden istifade etmeme izin verdiği için kendisine müteşekkirim.

¹⁹⁵ **Kitâbu Mesâlihi’l-Müslimîn ve Menâfi’i-l-Mü’minîn (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler II)**, yay. Yaşar Yücel, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1980, s. 120-121.

¹⁹⁶ Belediye Ktp. M. Cevdet Yazmaları, nr. O.50, vrk. 39b. F. Emecen, yazmanın ilgili kısmını değerlendirmiştir (**Savaşın Sultanları**).

Daha önceden temas edildiği gibi, Osmanlı süvarisi muhtemelen tek atış stratejisini benimsemişti; düşman hattıyla yüzleşmeden hemen önce ateşlenen tabanca ve tüfekler derhal yerlerine konarken yakın dövüş aletleri açığa çıkarılıyordu. 1621’de, Hotin önlerinde yapılan çarpışmalarda da, Osmanlı öncü atlılarının hem tüfek kullanıp hem de düşman hattına girdiği baskınlar aynı anlayışın tezahürü olabilir¹⁹⁷. Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür; ama bu kadarı bile, Osmanlıların süvari ve ateşli silahları yan yana getirme yolunda kültürel bir mâniayla karşılaşmadıklarını kabul etmek için yeterlidir. Elbette, bu yolun her zaman rahat ve engebesiz olduğunu düşünmek için de bir sebep yoktur; fakat dünya askerlik tarihi, zaten şahsî cengâverlikten feragat edip ateşli silah talimi yapmak zorunda bırakılan savaşçıların bu işi hiç de severek yapmadığı örneklerle doludur¹⁹⁸. Osmanlı kapıkulu atlılarının, şayet farz edildiği gibi yoldaşlarının alaycı tebessümleri karşısında barut tozuyla hemhal olmaktan utanır hale geldikleri doğruysa bile, bu hususta istisnaî bir vaka olmadıkları açıktır¹⁹⁹. Sonuçta, V. Parry’nin de haklı tespitiyle, Osmanlılar, yüksek ateş gücü yaratmaya çalışan batılı hasımları karşısında, bilinçli tercihlerine dayanarak – neticede ateşli silah temin etme ve kullanma hususunda belirgin bir sıkıntı yaşamadıkları açıktı – *l’arme blanche* kullanan süvari birliklerini öne çıkarıyorlardı²⁰⁰. Bugün, daha geniş bir zaviyeden bakmak suretiyle, bu saptamaya ilaveten Osmanlı atlılarının en azından bazı hallerde taarruzları esnasında tek atış taktiklerine başvurarak İsveç modeline yakın bir geleneği takip ettikleri söylenebilir.

17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Osmanlı süvari muharip sınıfları arasında kargı ve kılıç gibi geleneksel silahların yanında karabina cinsi kısa namlulu süvari tüfeği ve tabanca kullanımının hayli yaygınlaştığı görülmektedir. Osmanlı diyarlarını bir

¹⁹⁷ “...çarhacılar ‘arsa-i peygâra at sürüp gâh ceng-i tûfeng ve gâh âheng-i peleng iderken ...” (**Zafer-Nâme**, s. 151).

¹⁹⁸ Örnek olarak Fransız ordusunun ateşli silahlara geçişte yaşadığı sıkıntılı sürece bakılabilir (Frederic J. Baumgartner, “French Reluctance to Adopt Firearms Technology in the Early Modern Period”, **The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment**, ed. Brett D. Steele, Tamera Dorland, Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2005, s. 73-85).

¹⁹⁹ Willem Lodewijk, kuzeni Maurits’e yazdığı mektubunda, insanlara ilk başta garip geleceğinden talim işlerinin gizlice ya da yalnızca dostların huzurunda yapılmasını tavsiye etmişti. Ne de olsa, yaylım ateşi alıştırılmaları bazıları için gülünç manzaralar yaratmaktaydı (G. Parker, “The Limits to Revolutions in Military Affairs”, s. 339 ve not. 13).

²⁰⁰ V. J. Parry, “La Manière de Combattre”, s. 243-244.

baştan diğerine arşınlayan Evliya Çelebi, Osmanlı savaşçılarının taşıdığı ateşli silahların çeşitliliği hakkında tafsilatlı bilgiler verir. Osmanlı gezgininin atlı Van muhafızlarının kargularından ayrı bellerinde ikişer tane tabanca taşıdığını yazması, süvarilerin ateşli silah kullanımının yalnızca imparatorluğun batı sınırlarına mahsus olmadığını kanıtlar²⁰¹. Keza Evliya Çelebi, Bitlis hâkimi Abdal Han'ın eşya listesini aktardığı satırlarda, doğulu tüfek yapımcılarının adlarını zikretmeye özen göstermiş gibidir²⁰². Bununla birlikte akılda tutulması gereken önemli bir husus, erken modern dönemde, ateşli silahların ilk olarak göğüs göğse muharebeye girişme melekelerini kaybetmiş, nispeten acemi ve meslekî olarak askerlik terbiyesi almamış yeni nesil celpler arasında yayılmış olduğudur. Bu gözle bakıldığında, P. Rycout'nun kapıkulu süvarisine dair değerlendirmeleri anlam kazanır. İngiliz kâtibe göre, Osmanlı süvarisi hafif bir atlı türüdür. Cirit ve kargı fırlatmada son derece maharetli oldukları tartışmasız olduğu gibi, çarpışmanın kol mesafesine indiği anlarda kılıçlarına müracaat etmekten kaçınmazlar. Bunların bir kısmı tabanca ve karabina taşımalarına rağmen muharebede işten çok gürültü çıkardığına inandıkları bu ateşli silahlara fazlaca itibar etmezler²⁰³.

Esasında, atlı savaşçılar, düşman hattını yarmak için kararlı hücumlar düzenleyebilme irade ve yeteneğine sahip oldukları müddetçe ateşli silahlara dudak bükmeleri birçok askerî liderin anlayışla karşılayabileceği bir şeydi. R. Montecucoli, Osmanlı komutan ve askerlerinin bu meziyetleri nasıl kesp ettiklerine dair tatmin edici bir açıklama getirmekte aciz kalsa da, Osmanlı muharip kıtalarının çok tecrübeli ve cesur savaşçılardan mürekkep olduğunu dile getirir. Habsburg komutanı, Osmanlı tecrübesini daha ziyade pratikte, yani imparatorluğun her daim savaşta olmasında bulur. Bununla beraber Osmanlı askerlerinin iyi bir talim ve savaş eğitiminden geçtiklerine dair bir kanaati vardır. R. Montecucoli, biraz da yaşadığı çağda geçerli batı-merkezli fikr-i

²⁰¹ F. M. Emecen, "Askeri Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi", s. 92-93.

²⁰² F. M. Emecen, "Askeri Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi", s. 94.

²⁰³ "... but esteem not much of Fire-arms, having an opinion, that in the Field they make more noise than execution ..." (**The History of the Present State**, s. 349-350). Osmanlı süvarisi, bu dönemde atlılar için tasarlanan ateşli silahların etkinlik derecesinden şüphe etmek için geçerli sebeplere sahipti. Piştovun isabet oranı ve tahrip gücü hakkında en kayda değer uyarılardan biri, 17. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınan talim kitaplarında, bu silahların düşmanın vücuduna değdirilerek ateşlenmesi tavsiyesidir. Üstelik bu durumda bile, kurşunu yiyen askerin ölmesi kesin değildi (**Erken Modern Çağ**, s. 93).

sabitlerin yönlendirmesiyle, Osmanlı neferinin genç yaşlarından itibaren aldığı askerî eğitim sayesinde kusursuz bir silah taliminden geçmiş olduğunu ifade eder²⁰⁴.

Ne var ki, Osmanlı merkezî süvari alaylarının düşman hattını yakın çarpışmaya zorlamak için başvurduğu taktikler nasıl tezahür ederse etsin, Osmanlı süvarisinin 1663–64 savaşlarında tek atış stratejisine bağlı kalarak yedekte bir veya birkaç ateşli silah bulundurduğu kesindir. 1664 Leva muharebesini canlandıran bir gravürde, müttefik ve Osmanlı süvarisinin birbirlerine kısa namlulu tüfeklerle saldırdıklarını gösteren temsili bir sahne vardır²⁰⁵. Bu dönemde resmedilen gravürlerin tarihî vakanın aslına sadık bir anlatımı olduğu söylenemese de, hiçbir gravürde, Tatarların ateşli silahlarla gösterilmemiş olması, 17. yüzyılın ortalarında ateşli silahlarla dövüşen Osmanlı süvarisi imgesinin batılı askerlerin zihnine yabancı olmadığını anlatmaktadır. 1663–64 seferlerine dair bundan çok daha kesin bir delil, 21 Ekim 1663 tarihinde Mehmed Ağa eliyle Adana’dan imparatorluk cebehanesine yapılan tüfek teslimatı içinde sayılan 734 adet “tabancalı” tüfektir²⁰⁶. Evliya Çelebi’nin terminolojisi kullanılırsa, bu tabancalı mekanizmalar, süvarilerin at sırtında kullanabilmesi için daha kısa namlulu üretilen tüfek çeşitleri olmalıdır. İstanbul’daki ana ambarlara yapılan teslimatın tarihine dikkat edilirse, bahsi geçen 734 silah, hâlihazırda sefere çıktığı esnada yanlarına askerî teçhizatlarını çoktan almış kıtaların ilave ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tedarik edilmiş olsa gerektir. Bu takdirde, Osmanlı süvarisi, karabina ve piştovlarını atlarının eyerinde veya kıyafetlerinin kuşağında gezdirmekle yetinmiyor; muharebe esnasında bunları bilfiil kullanıyordu.

R. Montecuccoli, nizamî kıtalarca icra edilen kitlesel ve düzenli manevraların daimî savunucusu olarak Osmanlı hafif atlılarına karşı *caracole* taktiklerini kullanan orduların başarıya ulaşacağı kanaatindeydi. Bir kere, Osmanlı süvarisi her halükarda

²⁰⁴ “Der türkischen Miliz werden der Gebrauch der Waffen, die Bewegungen, das Gewöhnen an Reih’ und Glied von frühester Jugend an beigebracht” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 478-490, atf için bkz.: s. 490).

²⁰⁵ Johann Hoffmann, **Abbildung der Denckwürdigen Schlacht/ welche den 19. Julii Anno 1664. Die Christen mit dem Erbfeinde/ nach Entsetzung Leventz/ gehalten/ und dabey eine herrliche Victori erlanget samt beygefügter Nachricht deß eigentlichen Verlauffs**, Nürnberg 1664.

²⁰⁶ “... kebîr meksûr kundaklı ve sâde namlulu 1885 tufeng” ve “meksûr kundaklı ve sâde namlulu 734 tabancalı” (MAD. 3279, s. 169).

batılı emsallerine kıyasla daha hızlı ve çevik olduğundan boş yere kalabalık hafif süvari kıtaları beslemekle uğraşmamak gerekiyordu. Batılı süvari, bunun yerine, kesintisiz ateş gücü yaratacağı *caracole* manevrası sayesinde, muharebe esnasında her an kaçma fırsatı kollayan hafif atlıları zahmetsizce darmadağın edebilirdi²⁰⁷. Osmanlı atlı birliklerinin sürekli ateş hattına yönelik bir taarruzda muvaffak olma ihtimalinin düşük olduğu konusunda Habsburg askerî kurmayının öngörülerine katılmak mümkündür; ama her şeyi kitabına uygun yapmak isteyen R. Montecucoli, yine de, *caracole* taktiklerinin Osmanlı atlılarını bozmak için yeterli olduğunu söylerken hayli iyimserdi. R. Montecucoli, her zamanki gibi, batılı süvarinin saflar halinde icra edeceği kitlesel ve düzenli bir manevradan bahsediyordu; ama zaten mesele de, çarpışmaların sağlıklı düşünmeyi zorlaştırdığı anlarda, bu iki unsuru, yani kitle ve düzeni yan yana getirebilmektir.

A. Forgách, 1663 Ağustos’unda, Ciğerdelen mevkiinde Tuna’yı geçmeye çalışan Osmanlı kuvvetlerine baskın düzenlemeye yeltendiğinde, ateşli silahlarla mücehhez Alman atlıların muharebe anlayışlarına dair kafalarda birtakım soru işaretleri uyanmıştı. Çarpışmaların ilk safhasında, Kadızade İbrahim Paşa kuvvetlerinin bir parçası olarak Uyvar’dan gelen müttefik birliklerini ilk karşılayanlar arasında yer alan Evliya Çelebi’ye göre, “küçük kol tüfekleri”yle çok can yakan “Nemse atlısı” hiç de fena bir mücadele çıkarmamıştı. En azından A. Forgách kolundan ileri çıkan ağır süvari Osmanlı hücumunun gücünü kırmak için bir karşı taarruz tertipleme irade ve cesaretini sergilemişti²⁰⁸. Ne var ki, Macarlara sorulursa, Forgách süvarisinin açtığı ateşin Osmanlılara zarar verme ihtimali yok gibiydi; çünkü bunlar, düşman hattında daha üç yüz adım varken erkenden silahlarını ateşlemişlerdi. Dahası, süvari birliklerinin en az üç yüz adım gerisinde kalan piyadeler de, düşmana yönelik göstermelik bir yayılım açtıklarından Osmanlı gücü sarsılmadan kalmıştı. Oysaki bu sırada, sol kanattaki Macar atlılarının lideri Pálffy, bir piştov mermisiyle yıkılmayan Osmanlı komutanının işini

²⁰⁷ “Sie soll nicht allzu zahlreich sein, denn was Schnelligkeit und Beweglichkeit betrifft, sind die Türken ihr jedenfalls überlegen, daher im Vortheil, sie würde also durch ihre Bewegung und ihr Caracolieren (da sie nicht Stand zu halten vermag, wenn sie nachdrücklich angegriffen wird) in einer Schlacht Unordnung anrichten ...” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 473).

²⁰⁸ “Hakkâ ki dilrâne neberd etdiler” (Evliya Çelebi, VI, s. 177-178).

eline aldığı kılıcıyla bizzat bitirmişti²⁰⁹. Başka bir deyişle, askerlik geleneklerinde düşmanla göğüs göğse kesin sonuçlu bir dalaşa girmenin özel bir yere sahip olduğu Macar ve Hırvatlar açısından Almanların ateşli silahların etkili olamayacağı bir menzilden açtığı ateşe dayalı hücum tarzı Ciğerdelen’de maruz kalınan hezimetin başlıca sebeplerinden biriydi. Tabii ki, Alman ağır süvarisinin meseleye bakışı bunun tam tersiydi. Onlar, Macarların daha ilk çarpışma sırasında ortalıktan adeta sıvışıp Almanları savaş meydanında bir başlarına bıraktıklarını söylüyorlardı²¹⁰. Alman-Macar tartışmasının haklı tarafı kim olursa olsun, bu muharebede Osmanlı askerlerinin zaferi doğrudan bir cephe hücumuna geçmekle kazandıkları aşikârdı. İszade, Osmanlı savaşçılarının A. Forgách kuvvetlerinin açtığı ateşe aldırış etmeden hücumla kalkarak düşman hattının direnme azmini kırdıklarını söyler²¹¹. Osmanlı askerlerinin kendilerini bodoslama ateş hattını atmış olmaları pek muhtemel olmasa da, A. Forgách piyadesinin silahlarını doldurmak için ihtiyaç duydukları aradan çok iyi istifade ettikleri tahmin edilebilir. Çarpışmalar esnasında Tuna’nın öbür yakasında kalan Mühürdar Hasan Ağa’nın anlattıklarına bakılırsa, karşı yakadan gelen tüfek sesleri kesildiği anlarda Osmanlı askerleri kılıçlarla saldırıya geçip savaşı kazandıran hamleyi yapmışlardı²¹².

Evliya Çelebi, 1664 Temmuz’unda, Yenikale’nin ele geçirilmesinin ardından Zrínyi mülklerine yapılan yağma seferi vesilesiyle bu kez muhtemelen yerel Macar/Hırvat atlı milisleriyle karşılaşmıştı. Bu defa, iki tarafın da süvari hücum taktikleri birbirine benziyordu. Müdafiler, Osmanlı güçlerine karşı süvari hücumuna

²⁰⁹ “... gieng er [Forgács] zwar mit 2. Flügeln /und die Infanterie in der Mitte fort /es that auch der Graf Palfy mit seinem lincken Flügel den Angriff/ traff auf den Commendanten der Parten /und als er von Lösung der Pistole nicht gleich fallen wollte /rennte er ihn mit dem Stecher durch den Kopf /aber des Forgatsch Flügel lösete das Gewehr 300. Schritt ehe sie an den Feind kamen /die Infanteria wiewol sie 300. Schritt zurück war /hielten sich auch wol /und gab wackere Salve unter den Feind /als aber 3. Compagni von den Ungarn /so in der Reserva stunden/ und die Infanteria, biß sie wieder geladen /bedencken sollten/ durchgiengen /ist der Feind eingebrochen und meister worden ...” (**Extract Schreiben**, 12 Ağustos tarihli üçüncü rapor).

²¹⁰ “Die Ursach dieses Verlusts seind die Ungarn /welche so bald bey dem ersten Angriff sich gewendet /außgerissen/ und die Teutschen im stich gelassen” (**Extract Schreiben**, Walther süvari alayına mensup birisine ait 8 Ağustos 1663 tarihli ilk rapor).

²¹¹ “küffârın top u tüfengine bakılmadıklarında küffâr ol hamleye fazl-ı Mevlâ ile tâkât getürmeyüp ...” (İszade, s. 77).

²¹² “Çün bir sâ’at oldu, tüfeng sesi gelmez oldu. Meger asker-i İslâm hemân kılıçla hücum idüp aslâ tüfenge el urmamışlar” (**Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 152).

kalktıklarında mümkün olduğunca yakın bir mesafeden topluca ateş açmışlardı. Bu yayılım, birçok örnekte olduğu gibi, Osmanlı atlıları arasında ciddi bir zayıyata sebep olmadı. Neticede göğüs göğse girilen çarpışmalarda ve tarafların birbirine karşı tekrar tekrar giriştiği atlı hücumlarda Osmanlılar üstünlüğü ele geçirip çatışmayı kazandılar²¹³. Evliya Çelebi'nin gözlemlediği düşman süvarisi, *caracole* taktiğini andıran kesintisiz ve istikrarlı bir ateş hattı yaratmaya çalışmamıştı ve sıcak temastan önce açılan toplu ateş düşman saflarını sarsmak için yeterli değildi. Süvari birliklerinin işi soğuk metallere bırakmadan ateşli silahlarla halledebilmeleri için küllî miktarda askerin eşgüdümlü hareket edebilmesi şart görünüyordu. Aslına bakılırsa, erken modern dönemde, ateşli silahların, özellikle de, süvarilere mahsus kısa namlulu tabanca ve karabinaların oldukça kısa menzilli silahlar olduğu pekâlâ bilinen bir şeydi. Bu sebeple, esas mesele, askerleri düşman kuvvetleri etkili menzile girene değin silahlarını ateşlemeden tutma konusunda terbiye edebilmektir. Ne kadar doğru olduğu bilinmese de, M. Zrínyi'nin kusursuz kişiliği ve askerî dehasını dillendirmek için kaleme alınan *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini* müellifine göre, Hırvat banı, düşman askerleri tabanca/piştov menziline girene değin süvarisinin taarruza geçmesine müsaade etmezdi. Düşman atlıları tabanca menziline girdiğinde, uzaktan yollandıkları takdirde havada deliciliğini yitirip giden mermileri etkili biçimde ateşleyebilmek mümkündür²¹⁴.

St. Gotthard muharebesi, batılı süvari alaylarının Rába nehrinin öte yakasına geçmeyi başaran Osmanlı kuvvetlerine karşı giriştiği bazı başarısız *caracole* teşebbüslerine sahne olmuştu. Osmanlı öncü birlikleri, çarpışmanın ilk safhalarında müttefik ordusunun dengesini alabildiğine bozup firar etmeye yeltenen düşman erlerinin peşinden Mogersdorf köyüne kadar ilerlediği vakitlerde, müttefik karargâhının ilk karşı taarruzu gerçekleşti. Bu saatlerde müttefiklerin esas hedefi, bir yolunu bulup Osmanlı ilerleyişini durdurmaktı. *Reichsarmee*ye bağlı Alman süvarisi, Osmanlı kuvvetlerine karşı öğleden önce defalarca ileri çıkmışlardı; ama bu atlılar, her seferinde bir *caracole* manevrasıyla yetinip silahlarını nispeten uzak bir mesafeden ateşledikten sonra çark

²¹³ "... hemân küffâr bizim askerimiz üzre at birağup iki asker birbirimize kavuşup küffâr-ı hâk-sâr bir hov edüp bir yayılım kurşum urup hamd-ı Hudâ az âdemimiz mecrûh olup ..." (Evliya Çelebi, VII, s. 8).

²¹⁴ *The Conduct and Character of Count Nicholas Serini*, s. 67.

ederek geri çekiliyorlardı. Bu kararlıktan yoksun hamleler Osmanlı hatları üzerinde ciddi bir etki bırakmadığı gibi, ricat etmek üzere düşmana sırtını dönen Alman süvarisinin büyük kayıplar vermesine yol açmıştı. Ren bağlaşıkları başkomutanı Julius von Hohenlohe, düşman kuvvetlerini alt edebilmek için bu tür eylemlere bel bağlamanın hayalcilik olduğunu belirtiyordu. Şayet bir sonuç alınmak isteniyorsa, kapalı formasyonlar halinde teşkil edilecek piyade ve süvari kitalarının eşgüdüm içinde kullanılmasından başka yol yoktu²¹⁵.

J. Stauffenberg, öğleden önce Osmanlı hücumlarının hızını kesmek ve müttefik ordusunun toparlanması için zaman kazanmak amacıyla girişilen süvari saldırılarını teyit eder. Baden prenslik kuvvetlerinin tedarik subayına sorulursa, bu esnada yalnızca imparatorluğun prenslik kitaları değil, Ren bağlaşıkları ve Fransız süvarisi de Osmanlılara karşı *caracole* hücumları düzenlemişlerdi. Bu atlılar, piyade tüfekçilerin sağladığı korumayı bir anlığına bırakıp ileri çıkıyorlar; ateşli silahlarını düşmana doğru boşalttıktan sonra Osmanlıların kendilerini takibe başlamaları üzerine tüfek menziline geri dönüp emniyet buluyorlardı²¹⁶. Anlaşılan o ki, J. Stauffenberg, bu sürekli geri çekilme halinden hiç hoşnut değildi. Osmanlı hattıyla yüzleşmesi gereken süvari alayları, Rába kıvrımının düzlüğüne inmeyi başardıkları anlarda, ilk salvoyu ateşledikten sonra kılıç hurbine girişmek yerine sancaklarıyla beraber gerisin geriye, ihtiyat kuvvetlerinin beklediği hatta geri çekiliyorlardı. J. Stauffenberg, bunları insanların haysiyetiyle oynamak için anlatmadığını belirtme ihtiyacını hissetmişti. Muharebenin seyrine göre, ricat etmek, her askerin başvurabileceği doğal bir seçenektir; kendisi de, birçok muharebede düzenli ricatlar gerçekleştirmişti. Ne var ki, imparatorluk kitalarının

²¹⁵ “... teutsche Reuterey /so zum öftern auf den Feind /doch ohne einzigen Effect, weiln solche nie geschlossen angiengen /sondern allein in einen Caracoll auf ihn traffen und wider zurück wichen /waren diese allezeit vom Feind dergestalt convoyret /daß ihrer viel die Köpf dahinten liessen ...” (**Cavalcade**, s. 17-18). “So traf auch obgemeldte Teutsche Reiterey zwar zum öftern auff den Feind, aber ohne einzigen Nachdruck, weil sie nit geschlossen angiengen, sondern in einem Caracoll ansatzten und gleich wieder zurück wiechen, worauf sie dann allemal von dem Feinde dergestalt convoyret wurden, daß ihrer viel die Köpffe darhinden liessen, auch eine gute Anzahl Officirer und gemeine Reiter verwundet wurden. ... Solches unnütze chargiren war dem Hn. Grafen von Hohenloe sehr zuwider, darum beehrte er, daß man insgesamt recht mit geschlossenen Trouppen zu Roß und zu Fuß, in guter Ordnung und mit resolution den Feind angreifen sollte, ...” (**Theatrum Europaeum**, IX, s. 1220).

²¹⁶ J. Stauffenberg, s. 40.

bazı generalleri, yine de, Osmanlı kuvvetlerinin nehrin öbür tarafında çoğalmalarını engellemekten aciz kalan bu yöntemlerden son derece rahatsızdılar²¹⁷.

R. Montecucoli, muharebenin ilerleyiş tarzına bakarak yakın temastan kaçınan süvari eylemlerinin hiçbir şey getirmediğine kanaat getirmiş olmalıdır. Zaten Habsburg komutanının St. Gotthard savaşından bir gün önce askerî birliklere dağıttığı talimatnameye göre, ağır süvari, hiçbir hal ve koşulda piyadeden ayrılıp müstakil eylemlere girişmemeliydi. Bu ağır zırhlı atlı kıtalar, ancak piyadenin başını çektiği toplu hücumlarda ileri harekâtın bir parçası olabilirdi²¹⁸. R. Montecucoli, herhalde sabah saatlerinde icra edilen başarısız süvari girişimlerinin etkisi altında, öğleden sonra toplanan harp meclisinde süvarinin toplu taarruzun vurucu bir uzvu olmasında ısrar etti. J. Stauffenberg, R. Montecucoli'nin talimatlarını müttelik süvari kıtalarına iletmekle görevlendirildi. Buna göre, en dış cephede bulunan atlılar, ne pahasına olursa olsun, düşmanla kılıç kılıca dövüşe girişmekten kaçınmayacaklar; ikinci hattaki süvari birlikleri de, derhal ilk hatta yapışıp mücadeleye fiilen katılacaklardı. Bu emre itaat etmeyenlerin ölümle cezalandırılacaklarının da duyurulması istenmişti²¹⁹.

3. 2. 2. Askerî Devrimin Ayak Sesleri: 1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Çizgisel Muharebe

Ateşli silahların kitlesel kullanımı, 16. yüzyılın ortalarından itibaren muharebe meydanlarındaki görüntüyü değiştirmeye başladı. Bu tarihlerde bile, tüfekçi piyadeler, baştan doldurulması zaman alan silahlarını düşman süvarileri karşısında etkili kullanabilmek adına ateşi kesintisiz hale getirmeyi amaçlayan bazı yöntemler kullanıyorlardı. Ne var ki, elde taşınan piyade silahlarının teknik yetersizlikleri, tüfekçi

²¹⁷ "... Eben so gienge es auch warhafftig mit disen etlichen Esquadronen zu/ sie marschirten herausser in die Flache, und gaben Salve auff den Feind. Ehe Sie aber auff den Säbelstreich warteten/ giengen Sie mit Standarten/ und allem zuruck/ bis sie widerumb in retirade der andern ruckwerts in battalie stehenden Esquadronen kahmen/ ..." (J. Stauffenberg, s. 44).

²¹⁸ "Vom Kriege mit den Türken", s. 429-430.

²¹⁹ J. Stauffenberg, s. 55.

yayaları çoğu vakit sabit mevzilerin veya alelacele yükseltilen sahra istihkâmlarının arkasından savaşmaya mecbur bırakıyordu. 17. yüzyılın başlarında, yeterli sayıda safın intizamlı bir muharebe düzeni içinde tutulması durumunda, birbirinin peşi sıra yollanan salvoların aralıksız bir ateş gücü yaratabileceğine duyulan güven gitgide artmaya başladı. Batı ve Orta Avrupa savaş sahnelerinde, piyadenin açacağı “yaylım ateşi”nin hasım kuvvetlerin taarruz teşebbüslerini tamamen boşa çıkaracağı inancı gün geçtikçe daha fazla taraftar buluyordu. Yine de, bir yolunu bulup erken modern orduların büyük kısmını teşkil etmeye başlayan piyade kıtalarına hücumda etkin bir rol verme zarureti ortadaydı. Tüfekli birlikler, silahlarını biteviye ateşledikleri halde saflarını bozmadan düşman kuvvetlerinin üzerine disiplinli yürüyüşler icra edebildikleri takdirde, bu meselenin de üstesinden gelinebileceği dillendirilmeye başlanmıştı.

Bu haliyle “yaylım ateşi”, hasbelkader ateşli silahlarla tanışan birçok erken modern askerî teşkilatın bazen askerî uzmanların aracılığı, bazen de doğaçlama yollardan keşfettiği bir müdafaa taktiği olarak askerî repertuara yerleşti. Tüfekçi piyadeleri taarruz eylemlerine katmaya gelince, safların bir yandan ateş ederken düzenli bir yürüyüş icra ettikleri “kontramarş”tan daha iyi bir çözüm görünmüyordu. Kontramarş tertibi alan piyade hatları, ateş eden safın tüfeğini yeniden doldurmak üzere durduğu aralarda bir gerideki safın öne çıkıp silahını ateşlemesi esasıyla harp ediyordu. G. Parker, Birleşik Eyaletler ordusunun 1600 Niuewpoort savaşında bu taktiği başarıyla tatbik ettiğini savunsa da²²⁰, büyük ihtimalle, 1620’lerde G. Adolphus önderliğinde sıkı bir talimden geçen İsveç kıtalarının altı saflık derinlikle icra ettikleri hareketli ve sürekli ateş uygulamalarına kadar kontramarş daha ziyade kâğıt üzerinde kaldı²²¹.

Her halükârda, yaylım ateşi ile kontramarş arasındaki sınırlar büyük ölçüde muğlâktı. 17. yüzyılın ikinci yarısında, çok daha kalabalık tüfekçi kıtalarına sahip batılı ordular, ateş gücünden azamî nispette yararlanmak amacıyla çizgisel muharebe taktiklerini geliştirinceye değin piyadenin elindeki ateşli silahlar aslen savunma araçları olarak kalmıştı. Esasında, bu tarihten sonra da, nereden bakılsa 18. yüzyılın ikinci

²²⁰ “The Limits to Revolutions in Military Affairs”, s. 331-372.

²²¹ G. Parker, **Askerî Devrim**, s. 31-32.

çeyreğine kadar çizgisel muharebe anlayışını tam anlamıyla yerleştirmek mümkün olmadı. Ne de olsa, 18. yüzyıldan önce, süngü ve çakmaklı tüfeklerin sıradan erin teçhizatı arasına henüz girmemiş olduğu tarihlerde, kıtalar arasında boşluk bırakılmadan kurulan düz hatların kendi başlarına ayakta durabilmeleri çok zordu²²². Anlaşılan, tüfekle teçhiz edilen askerî birlikler, sırf muharebe esnasında kendi yararlarına olduğu için bile, yoldaşlarından mürekkep safları korumayı amaçlayan salvo atışları yapmakta nispeten uzmanlaştıkları halde, aynı mahareti çarpışmaya başladıkları çizgiyi terk ettikleri andan itibaren gösteremiyorlardı.

Bu sebeple, ister başarıyla icra edilsin, ister iyi niyetli bir teşebbüsten ibaret kalsın, piyade kıtalarının yerleşme düzeni ve icra ettikleri manevralar bakımından yaylım ateşi ile kontramarşı birbirinden ayırmak önemli görünmektedir. Yaylım ateşi, eşyanın tabiatı gereği, muharebe alanının belirli bir kısmını tutmakla vazifeli piyade kıtaları tarafından şu veya bu şekilde icra edilebilir. Gelgelelim, mevzu tüfekçi piyadenin ateş hattını bozmadan düzenli bir yürüyüşle düşman birliklerinin üzerine doğru ilerlemesi olduğunda, bir piyade kıtasının tek başına yapacağı manevranın hemen hiçbir anlamı yoktur. Bu takdirde, piyade kıtasının arkası ve cenahları savunmasız kalacağından formasyonun merkezine ve kenarlarına mızraklı askerler yerleştirmek mecburi hale gelir. Oysaki mızraklı erler, hantal silahlarının yarattığı karmaşa nedeniyle, piyade hattının nizamını allak bullak edebildikleri gibi, ateş gücünün ister istemez düşmesine sebep olurlar. Kaldı ki, 17. yüzyılın son çeyreğinden itibaren istense bile kalabalık tüfekçi birliklerini koruyacak sayıda mızraklı piyade bulabilmek mümkün olmamıştır²²³. Bu şartlar muvacehesinde, en az iki sebepten ötürü, tüfekçi piyadeleri kesintisiz bir muharebe hattı üzerinde ince formasyonlarda dizmek şart gözüküyordu: Düşman kuvvetlerinin kontramarşa yeltenen piyade kıtalarını kenarlardan avlamalarını engellemek ve mümkün olduğunca çok sayıda namloyu hep beraber düşman hattına doğrultmak.

²²² J. Black, **A Military Revolution?**, s. 20-26.

²²³ **Erken Modern Çağ**, s. 37-47.

16. yüzyılda, Osmanlı tüfekçilerinin silahlarını yalnızca müdafaa amacıyla kullanmayıp taarruzlara iştirak ettiklerine dair bazı karineler vardır. Sucudî, 1516 Mercidabık savaşında Osmanlı barutlu silahlarının “ale’l-istimrâr” ateşlendiğinden bahsetse de²²⁴, bu kayıt tek başına pek bir anlam ifade etmez. Bununla birlikte Ada’î-i Şirâzî’nin bu savaşta yeniçerilerin muharebe hattındaki başlangıç yerlerini terk edip ileri yürüdüklerini belirtmesi²²⁵, Osmanlı tüfekçilerinin bu tarihlerde hücum amaçlı manevralarda nasıl istihdam edildiklerinin anlaşılmasında çok daha yardımcıdır. F. Emecen, Mercidabık savaşını hayli tafsilatlı incelediği çalışmasında, “fitilli el silahı olarak tüfekler”in “müdafaa kastıyla değil, aynı zamanda hücumla kalkılırken” kullanılmasının “nasıl bir düzen dâhilinde yapıldığı hakkında” “ateş sürekliliği”nin sağlanması dışında sarıh bilgilerin bulunmadığına işaret eder. F. Emecen’e göre, hücumla kalkan yeniçeriler, yürüyüşleri esnasında önlerine çaprazlamasına siper edilen arabaların korumasından istifade etmiş olmalıdırlar²²⁶. Hakikaten de, Osmanlı yayılım ateşi uygulamaları, silahlarını ilk ateşleyen safın rotasyonunun sonunda tüfeğini yeniden ateşlemesi ilkesine sadık biçimde sürekli bir ateş gücü yaratmaya muktedir olmakla beraber çoğu vakit sahra istihkâmlarıyla korunan belirli mevzilerde tatbik ediliyordu. Osmanlı muharebe hattının, ateş gücünü azamileştirmek gayesiyle nispeten ince formasyonlara dönüşmüş olması ihtimal dâhilindedir; ama 16 ve 17. yüzyıllarda, çizgisel bir muharebe düzeninin topluca icra edildiği kontramarş manevralarına dair deliller yoktur.

Osmanlı askerî kademeleri, daha ziyade 17. yüzyılın sonlarından itibaren batılı orduların üstün disiplin ve manevra kabiliyetine dayalı kontramarş taktiklerinin fark yaratıcı doğasını keşfetmeye başlamışlardı. Zülfikar Paşa, 1688’de Habsburg başkentini

²²⁴ **Selimnâme**, vr. 74a’dan iktibas eden F. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 222.

²²⁵ “Yeniçeri askerleri de yerlerinden kalkarak/Kin ve düşmanlık ateşini tutuşdurdular.

Top ve tüfek sesleriyle insan çığlıkları yüzünden/ Yeryüzü tir tir tireyip güneşin yüzü sarardı” (**Adâ’ı-yi Şirâzî ve Selim-nâmesi** (İnceleme-Metin-Çeviri), haz. Abdüsselam Bilgen, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 151).

²²⁶ F. Emecen, **Yavuz Sultan Selim**, s. 225-226. Orta Asya ve Hint diyarları hakkındaki kitabını 1583’te tamamlayan Seyfi Çelebi’ye bakılırsa, Hindistan’da vuku bulan “fil cenkleri”nde de, filin üstünde ve yanlarında hazır bulunan tüfekçi ve okçular fillerin ileriye çıkarıldığı anlarda birbirleriyle savaşıyorlardı (**L’Ouvrage de Seyfi Çelebi: Historien Ottoman du XVIe Siècle**, ed. Joseph Matuz, Paris: Librairie Adrien Maisonnueve, 1968, s. 107-109).

ziyaret ettiğinde, Avusturya ordusu hakkında hayli sitayiş yüklü tespitler yapmıştı. “Nemçe cenkçi”leri, belki tek tek ele alındıklarında yiğit cengâverler olmayabilirlerdi; ama ordu tertibine son derece titizlikle dikkat edildiği tartışılmazdı. Askerî bölükler öbekleşmekten uzak durdukları gibi, harp esnasında hiçbir surette birbirleriyle karışmıyorlardı. Habsburg ordusunda sağlanan bu manevra disiplininin sebebi, askerî birimlerin Osmanlı ordusuna nazaran çok daha fazla sayıda komuta kademesine sahip olmasıydı²²⁷. Osmanlı diplomatı, kendisi farkında olmasa da, bu tarihte, 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde iyice gün yüzüne çıkacak çizgisel muharebenin önkoşullarından biri olan kalabalık bir komuta heyetinin varlığını tespit etmişti. Ne var ki, savaş meydanında takdire şayan bir eşgüdüm sergileyen ve ateş gücü yüksek askerî formasyonların bir zaafı vardı. Bunlar, aldıkları askerî eğitim ve taşıdıkları silahların doğası gereği çarpışmanın kılıç mesafesine indiği anlarda çaresiz kalıyorlardı. III. Ahmed’e takdim edilen 1718 tarihli tahririn sahibinin sözleriyle ifade etmek gerekirse, Avusturya birliklerinin neredeyse tek marifeti tüfek kullanmaktı; kılıç devreye girdiği andan itibaren pek bir askerî değerleri yoktu. Bununla birlikte aynı neferlerin büyük bir disiplinle icra ettikleri salvo atışları öylesine etkiliydi ki, tek başına savaşın galibini belirleyebilirdi²²⁸. İbrahim Müteferrika, batı askerî dünyasında yaşanan gelişimlere dair bu tür gözlemleri genişletip derinleştirdiği ıslahat risalesini 1732’de bastı. Osmanlı âlimi, Rus askerî kurumlarını görece sistematik bir tahlile tabi tutmuştu; onun da fikri, başka bazı maddelerin yanı sıra, Osmanlı ordusundaki subay adedini artırıp batı tarzı yayılım ateşi uygulamalarını taklit etmekte²²⁹.

Safların sırayla yaptıkları sürekli ateş, 16. yüzyılın başlarından beri Osmanlı askerî geleneklerinin aslî bir parçası olduğuna göre, Osmanlı kurmaylarının 18. yüzyılın başlarında farkına vardıkları Osmanlı dünyasına yabancı bir uygulama olmalıydı. Daha isabetli bir değerlendirmeye, 18. yüzyılın başlarında batılı askerî formasyonlara şahit

²²⁷ **Zülfikâr Paşa’nın Mükâleme Tahriri**, s. 63-64.

²²⁸ “.. kaç saf ise ale’t-tertib birinci saf fitilden ateş saçtığı gibi geriye çekilip, saff-ı sâni hâzır ve âmâde bulunmağla anların yerine gelip bunlar dahi...” (Faik R.Unat, “Ahmet III. Devrine Ait Bir Islahat Tahriri: Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları”, **Tarih Vesikaları**, I/2 (1941), s. 112-113).

²²⁹ Adil Şen, **İbrahim Müteferrika ve Usûlü’l-Hikem fi Nizâmi’l-Ümem**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 1995, s. 162-191.

olan Osmanlılar, ya icra edilişindeki disiplin ve etkinlik bakımından Osmanlı tarzı “yaylım”dan daha yıkıcı bir ateş açma yöntemine denk gelmişlerdi; ya da Osmanlı mütefekkirlerinin nazarında nitelik bakımından bambaşka bir askerî gelişme söz konusuydu. Osmanlı piyadesi, en iyimser tahminle, 17. yüzyılın sonlarına kadar deniz muharebelerindeki “tek atış stratejisi”ne benzer bir anlayışla çarpışmıştı. Buna göre, kaba bir analogjiyle, kadırgalar çağının savaşları, nasıl ilk atıştan sonra mahmuzlama ve bordalamayı ihtiva ediyorsa, kara savaşlarında muharip birlikler, yakın menzilden yaptıkları tek atışın ardından göğüs göğse mücadeleye dalıyorlardı. R. Murphey, bu keyfiyeti, 1678 Çehrin kuşatmasına atıfta bulunarak “daha ileri ve teknik bakımdan daha üstün olmakla birlikte” tüfeğin 17. yüzyılda henüz istikrarlı bir silah haline gelememiş olmasına bağlar. Osmanlı muharıpleri, bu örnekte de, düşmanla burun buruna kaldığı anlarda hiç de güven telkin etmeyen tüfekleriyle yakın mesafeden ateş açmaya çalışmak yerine kılıç, teber ve balta gibi geleneksel muharebe araçlarının kesinliğine bel bağlıyorlardı. Osmanlı piyadesi, ateşli silahlarını genellikle metrislerden çıkmadan hemen önce son bir kez yaylım atarak hücumla geçilen mıntıkayı “taramak” için kullanıyordu²³⁰.

Osmanlı askerleri, 1663–64 seferlerinde “tek atış stratejisi”ni epeyce andırmakla beraber karma bir muharebe taktiğini takip etmiş olabilirler. Bu tarihe gelindiğinde, Osmanlı muharip kıtaları arasında ateşli silah kullanımı çoktan kitlesel boyutlara varmıştı; bu sebeple, düşman birliklerine geniş bir cepheden topluca ateş yağdırabilmek için nispeten uzun muharebe hatlarının tercih edilmesi beklenen bir gelişmeydi. R. Montecucoli, Osmanlı ordusuna dair gözlemlerinde, bazı hallerde şarkiyatçı kalıplara başvurmaktan çekinmese de, Osmanlı muharebe hattının baş döndürücü genişliğinin yalnızca hasım kuvveti kanatlardan sarma üzerine kurulu kadim uygulamalardan kaynaklanmadığı fark etmişti. Osmanlı ordusu, temel dizilimi açısından batılı hasımlarına benziyordu; onlar da, aklın ve mantığın zorlamasıyla piyadeleri ortaya süvarileri kanatlarla yerleştiriyorlardı. Cenahlarda bekleyen hafif süvari, uzun Osmanlı

²³⁰ “... ilerü metrislerde olan yeniçeri ve cebeci ve serdengeçdilerinin ve sâ’ir tevâif-i askerînin manzûrları olup bir yaylım kurşun atıldıktan sonra seyl-i seyf üzerlerine hamle ve hücum eylediklerinde ...” (**Silahdâr Târîhi**, I, s. 705); R. Murphey, **Osmanlı’da Ordu ve Savaş**, s. 144-145.

hattının uçlarında bulunmanın nimetlerinden faydalanarak arkadan düşman ordusunun ağırlıklarına saldırarak kargaşa çıkarmayı deniyordu. Ne var ki, esas Osmanlı muharebe gücü, yine de, azamî sayıda savaşçıyı aynı anda çatışmanın içinde tutmaya yarayan genişlemesine uzanan taktik dizilimde yatıyordu²³¹. Osmanlı muharebe hattı, mütemadiyen açtığı top ve tüfek ateşi sayesinde, kendisiyle düşman birlikleri arasına güvenli bir mesafe koyuyor; geniş cephele oluşturulan askerî kıtalar, düşman hattında bir gedik tespit ettikleri an takdir edilesi bir çabuklukla zayıf bölgeye hücum ediyorlardı²³².

Demek ki, Osmanlı piyadesi, son bir yayılım ateşi açıp topluca kılıç hücumuna geçmeden önce düşman hattında “yumuşak” bir noktayı gözüne kestirmek istiyordu. Herhalde iki muharebe hattının karşılıklı ateşle birbirini yormaya çalıştığı vakit, bu tür “arızalı” yerleri tespit etmek için en uygun zamandı. R. Montecucoli, Osmanlı piyadesinin batı tarzı tertipli bir ateş açma yöntemine sahip olmadığından bahseder; yeniçeriler, ilk salvonun ardından yatağanlarına sarılıp hep beraber taarruza geçmektedirler²³³. Bu saptama, ancak çarpışmanın hayli kısa bir mesafeye indiği durumlar için geçerli görünmektedir. Habsburg daimî elçisi S. Reniger’in de söylediği gibi, Osmanlı askerlerinin en itimat ettiği savaş gerecinin kılıç olduğu muhakkaktır; ama düşman hattını yarmayı başardıkları veya muharebe meydanında üstünlüğü ele geçirdiklerinde²³⁴. 1663–64 savaşlarından örnekler verilirken değinileceği gibi, Evliya Çelebi, bilhassa ufak müfrezelerin gevşek formasyonlarla çarpıştığı anlarda, az sayıdaki tüfekçinin caydırıcı bir ateş gücü yaratmasının zorluğundan ötürü muharebenin kaderini sıklıkla “dalkılıç” saldırıya geçen tarafın tayin ettiğini gösteren vakalar anlatır²³⁵.

Osmanlıların 18. yüzyılın başlarına değin elde kılıç yapılan kitlesel hücumların faziletine inanmaya devam etmeleri, erken modern dönemde üretilen ateşli silahların teknik yetersizlikleriyle doğrudan bağlantılıydı. Ateşli silahlarla mücehhez birliklerin

²³¹ “Formiert er sich in breiter Front in mehrerer nach rückwärts wie ein Halbmond ausgebogenen Linien, um einen breiteren Raum einzunehmen und mehr Kämpfer zugleich in Thätigkeit zu setzen ...” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 552).

²³² “Er zeigt sich in sehr breiten Abtheilungen und wo er eine Lücke findet, da macht er mit angeborener Geschicklichkeit gegen die feindlichen Flanken Front und dringt in die Lücke ein” (s. 553).

²³³ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 490.

²³⁴ S. Reniger, s. 145-146.

²³⁵ Evliya Çelebi, V, s. 274. Ayrıca bkz.: F. Emecen, “Evliya Çelebi ve Ateşli Silahlar”, s. 93.

akıbeti, hala herhangi bir kıtanın açtığı ateşin ne derece düzenli ve sürekli olabildiğine, söz konusu askerî kıtanın gerekli manevraları ne denli disiplin ve uyum içinde icra edebildiğine bağlıydı. Tüfekçilerin savaş meydanına hükmedebilmeleri için bazı önkoşullar varlığını koruyordu. Bunlar, etkili bir ateş gücü yaratabilmek için yeterli sayıda olmalıydılar; savunmada düşman kuvvetlerini uzakta tutabilecek süratte bir ateş açmaları mümkün olsa bile, hücumda varlıklarını hissettirebilmek için hayli geniş bir satha yayılan ince formasyonlar üzerinde muazzam derecede intizamlı yürüyüşler yapmaktan başka çareleri yoktu. Çizgisel muharebe taktiklerini uygulayabilecek sayı veya disiplinden yoksun oldukları takdirde, modern silahlarla donanmış ve gelişkin piyade taktikleri kullanan İngilizlerin İskoçlara karşı verdikleri mücadelede başlarına geldiği gibi, askerî başarı her zaman pamuk ipliğine bağlı kalıyordu. İskoçlar, gözü peklilik, cesaret, kararlılık ve süratleri sayesinde 1746 Culloden savaşına kadar çoğu vakit İngiliz ateşli silahlarının ilk ateşten sonra bir daha ateşlenmesine fırsat tanımadan hasımlarının boğazına yapışmışlardı²³⁶.

18. yüzyılın ilk yarısında, tüfekli piyadeyi muharebe meydanlarında en öldürücü biçimde kullanan önder isimler bile, savaşın yalnızca düşmanın üzerine mermi yollayarak kazanılamayacağını düşünüyorlardı. Prusya hükümdarı II. Friedrich, yoğun tüfek ateşinin faydasına asla sırtını dönmese de, şayet tatbik edilebiliyorsa, her hal ve şartta süngü hücumunun en doğrusu olduğunu savunmaktan bıkmamıştı²³⁷. Batı tarihine yön veren “Büyük” hükümdarın kendi sözleriyle, “Piyade, müdafaada ateş gücüne, taarruzda süngüsüne güvenir ... Birliklerimizin bütün kudreti taarruzda yatıyor ve ortada bir sebep yokken taarruzdan vazgeçmek akılsızlık” olacaktır²³⁸. Büyük Friedrich’in çağdaşı Maurice de Saxe, askerî tarihin en büyük yapıtlarından biri kabul edilen *Mes Réveries*'de 18. yüzyılın ilk yarısındaki askerî şartları değerlendirirken ateşli silahların muharebenin sonucunu tayin etmede zannedildiği kadar önemli olmadığını yazmıştı.

²³⁶ G. Parker, **Askerî Devrim**, s. 46-47.

²³⁷ Büyük Friedrich'in askerî görüşleri hakkında bkz.: Robert R. Palmer, “Frederick the Great, Guibert, Bülow: From Dynastic to National War”, **Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age**, ed. Peter Paret, Princeton: Princeton University Press, 1986, s. 91-105.

²³⁸ **Military Instructions from the Late King of Prussia to his Generals**, translated from the French by Lieut.-Colonel Foster, Fifth Edition, Sherborne: printed by and for J. Cruttwell, 1818, s. 112.

Ona göre, savaşı kazandıran unsur, katı talim ve disiplin altında eğitilmiş askerlerin açılış salvolarından sonra karşılıklı ateş, süngü ve kılıçlarla birbirlerine yaptıkları hamlelerdir. Zaten en fazla can kaybının yaşandığı safha da budur²³⁹. 18. yüzyılın askerî önderleri nasıl tespitlerde bulunurlarsa bulunsunlar, askerliğe kitabî bir inceleme alanı olarak bakmayan neferleri askerî teorinin doğruları adına kanlı boğazlaşmalarda canlarını tehlikeye atmaya ikna etmek hiç de kolay değildi. Bu dönemde de, daha önce ve daha sonra olduğu gibi, muharebeyi menzilli silahlarla yürütüp mümkünse düşman savaşılarıyla bedenî temasa girmeden tamamlama temayülü ağır basıyordu. Başka bir deyişle, mesele bir kez daha, tüfekçi piyade bulmak değil; savaşı kazandıracak hamleyi yapmaktan korkmayan hücum kıtaları tertip edebilmektir.

1663 Ciğerdelen muharebesinde Osmanlılara zaferi getiren böyle hücum kıtalarına sahip olmalarıydı. Batılı kaynaklar, Uyvar kalesi komutanı A. Forgách'ın Tuna'yı geçerken hatları kopan Osmanlı birliklerine bir baskın yapmayı hayal ettiği halde, karşısında önceden istihbarat olarak harp düzeni almış kalabalık bir Osmanlı gücü buluverdiğini iddia ederler²⁴⁰. Bununla birlikte Osmanlı ordugâhından yazanların verdiği bilgiler, Tuna'nın öte yakasına çıkan Osmanlı öncü kuvvetlerinin gerçekten de gafil avlandıklarına işaret eder. Nitekim aralarında Evliya Çelebi'nin de bulunduğu en dış hatta keşif ve gözetleme görevine bırakılan Kadızade İbrahim Paşa birlikleri, ansızın bastıran düşman hücumuna dayanamayıp geri çekildikleri gibi²⁴¹, A. Forgách birliklerinin gece baskını Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa hizmetindeki bir miktar tüfekçi levendin daha çadırlarından çıkamadan katledilmelerine yol açmıştı²⁴². P. Rycout'ya göre, sessizce icra edilen baskının başarısının sırrı, fitilli yerine çakmaklı

²³⁹ Maurice de Saxe, arada askerî kıtaları birbirinden ayıran hendek, çit, siper gibi mâniolar olmadıkça hafif ateşli silahların bir kenara bırakılması gerektiğini savunuyordu (**Reveries or Memoirs Concerning the Art of War by Maurice Count de Saxe, Marshal-Genaral of the Armies of France**, translated from French, Edinburg, printed by Sands, Donaldson, Murray, and Cochran, MDCCLIX, s. 98).

²⁴⁰ "... in dem er die Türcken /wie leßt seine Kundschaftt eingezogen /4000. Mann zufinden verhofft /seynd sie in 20000. Mann in voller Battaglia und guter Ordnung daselbst zu Baracan gestanden ..."
(**Extract Schreiben**, 8 Ağustos 1663 tarihli ilk rapor). Büyük ihtimalle, diğer batılı kaynaklarda yer alan konuyla ilgili bilgiler buraya dayanmaktadır (Thomas Mabb, **A Brief Chronicle of the Turkish War**, s. 17-19; G. Kraus, s. 335-336).

²⁴¹ Evliya Çelebi, VI, s. 175-181.

²⁴² **Tarih-i Gilmanî**, s. 93-95.

tüfek taşıyan Alman/Macar askerlerinin gece karanlığında fark edilmeden Osmanlı ordusuna yaklaşabilmiş olmalarıydı²⁴³. Osmanlı kuvvetleri, yine de, hızlı bir şekilde toplanıp düşmana mukavemet etme becerisini gösterdiler. Bu esnada, *caracole* taktiklerinin değerlendirildiği sayfalarda anlatıldığı gibi, Osmanlı muhripleri çarpışmanın belirli bir anında Alman/Macar tüfeklerinden çıkan kurşunlara aldırış etmeden doğrudan bir cephe saldırısına geçmişlerdi. Muharebe esnasında müttefik süvarisinin at sırtından ateş açma denemeleri zaten bir hayli etkisiz olmuştu; tam sayıları belli olmamakla beraber yaklaşık 6000 kişiden oluşan A. Forgách kuvvetlerinde mevcut piyade sayısı da²⁴⁴, Walther alayına mensup Alman atlıları ve M. Pálffy idaresindeki Macar süvarisi çıkarıldıktan sonra pek fazla olmamalıydı. Uyvar kalesi komutanının yanına aldığı 1000 seçme Alman piyadesi ve Macar hayduklar, büyük ihtimalle, en fazla 2000 kişiydi²⁴⁵. Bunlar, Ciğerdelen çarpışmasının seyri düşünüldüğünde, savaşın gidişatını değiştiren etkide bir ateş gücü yaratmaya muktedir olamamışlardı. Belki, tüfekçi piyadelerin hepsinin birden kusursuz bir eşgüdüm içinde kullanılması halinde Osmanlı savaşçılarının en azından A. Forgách hattına doğrudan bir hücumla geçmeleri engellenebilirdi. Ne var ki, süvarilerin epeyce kötü bir performans sergilediği bir muharebede, tüfekçi piyadenin kanatlarının savunmasız kaldığı bir ortamda oluşturabildiği ateş gücü, Mehmed Halife'nin veciz anlatımında dile getirildiği gibi Osmanlı birliklerinin amansız saldırısını püskürtmeye yetmemiştir²⁴⁶. Savaşı salt ateş

²⁴³ **The History of the Turkish Empire**, s. 141.

²⁴⁴ "... die Unserigen aber an Teutschen und Ungarn nicht viel über 6000. Mann starck gewesen ..." (**Extract Schreiben**, 8 Ağustos 1663 tarihli ilk rapor). P. Rycout, A. Forgách'ın komutasında Osmanlı öncü birliklerine sürpriz bir taarruzda bulunmak için gelenlerin 8000 kişi olduğunu yazar (**The History of the Turkish Empire**, s. 141); ama bu hususta, G. Wagner'in yaptığı gibi 6000 sayısını esas almak daha isabetli görünmektedir (**Das Türkenjahr**, s. 79).

²⁴⁵ "... und 500. der besten Pytschen und Lacronischen Musquetirer außgegangen ..." (**Extract Schreiben**, 8 Ağustos 1663 tarihli ilk rapor). G. Kraus, A. Forgách'ın 2000 Macar atlısı, 1200 Macar asilzadesi, Walther "kürassier" alayında 600 süvari, Pio ve Lacron alaylarından 500'er tüfekçi ile takriben 5000 kişilik bir kitleyle yola çıktığını yazsa da, hesaplamasında Macar hayduk tüfekçilerini atlamış görünmektedir (s. 335-336).

²⁴⁶ "... ol sâ'at beşâret-i gülbank-ı muhammedî sadâsiyla herkes at arkasına gelüp bende ve âzâde hadden ziyâde berk-i hâtif gibi irişüp mübârizân-ı dîn ü devlet ve şecâ'at-şi'âr olan guzât-ı İslâm ve cünüd-ı muvahhidin aslâ küffârın top ve tufengine bakmayup şîr ü bîr-vâr hücum itdükde küffâr-ı hâk-sâr ile vâdi ve cibâl mâlâ-mâl iken leşker-i İslâma tâkat getürmeyüp karârları firâra mübeddil olup ..." (s. 94).

gücüne dayanarak kazanabilmek için daha fazla sayıda askere ihtiyaç duyulduğu aşikârdı.

Ertesi sene, Osmanlı ve müttefik orduları bu kez Rába nehri kenarında daha esaslı bir muharebeye giriştiklerinde durum epeyce farklıydı. Akarsuyun öbür tarafına geçen Osmanlı askeri sayısının 10.000'i aşmış olması pek muhtemel olmadığı halde, müttefik kıtalarının toplam mevcudu en az 23.000 civarında olmalıydı²⁴⁷. St. Gotthard muharebesinin hemen arifesinde, müttefik ordugâhındaki baskın kanaat, Osmanlıların bu haliyle Rába'yı zorlamaya cesaret edemeyecekleri yönündeydi. Osmanlı ve müttefik kuvvetlerini ayıran su, son günlerde yağın yağmurla birlikte hayli çağılıtlı akan bir debiye ulaşmıştı; Osmanlı askerî yönetiminin nehrin daha sığ olduğu kuzey istikametine doğru yürüyüşe devam edeceği düşünülüyordu²⁴⁸. Gerçi J. Stauffenberg'e bakılırsa, 31 Temmuz'da görüştüğü R. Montecuccoli'nin kendisine ertesi gün bir Osmanlı taarruzu beklediğini söylemişti; ama Habsburg komutanı Osmanlıların nehir geçişini suyun daha sığ olduğu Saubach çayı üzerinden deneyeceklerini tahmin ediyordu²⁴⁹. Ne var ki, Osmanlı askerî yönetimi, hiç umulmadık bir hamleyle müttefik ordularının tam da göbeğine bir çıkarma tertipledi. J. Stauffenberg'e göre, bu mahallin seçilmesi, akli başında ve deneyimli bir generalin asla yapmayacağı bir iş olsa da²⁵⁰, anlaşılın o ki, Osmanlı kademeleri müttefik hattının en zayıf yerini doğru tespit etmişlerdi. Büyük çoğunluğu son anda celp edilen savaş tecrübesi eksik erlerden müteşekkil imparatorluk kıtaları içinde hiç kimse, Osmanlıların bu noktadan böylesine kararlı bir taarruza girişeceğini tahmin etmemişti. Dahası, *Reichskreisarmeenin* bulunduğu bölüm, siperlerle ve toprak yığınlarıyla tahkim edilmemişti. G. Wagner'e göre bunun sebebi, imparatorluk

²⁴⁷ W. Nottebohm, St. Gotthard savaşında fiili bir katkıda bulunmayan Macar ve Hırvat "başlıbozukları"nın hariç tuttuğu hesaplamasında 22.800 kişilik bir kuvvete ulaşır (**Montecuccoli und die Legende von St. Gotthard**, s. 9-10). Hans von Zwiédineck-Südenhorst'a göre, müttefik kuvvetlerin toplam mevcudu 28.700 olmalıdır ("Die Schlacht von St. Gotthard 1664", **Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte**, X (1889), s. 449). A. Schempp, bu sayıya nispeten yakın rakamlar vererek St. Gotthard muharebesine katılan 24.450 atlı ve piyade müttefik neferinin bulunduğunu yazar (**Der Feldzug 1664 in Ungarn**, s. 149). G. Wagner, 22 Temmuz'da takriben 30.000 kişiden oluşan müttefik ordusunun bir hafta süren zorlu yürüyüşten kaynaklanan hastalık ve firar gibi etkenlerce 26.000 seviyesine düşmüş olabileceğini söyler (**Das Türkenjahr**, s. 153-155).

²⁴⁸ **Theatrum Europaeum**, IX, s. 1216.

²⁴⁹ J. Stauffenberg, s. 21.

²⁵⁰ J. Stauffenberg, s. 30.

kıtalarının yönetiminden sorumlu Leopold Wilhelm von Baden ve Georg Friedrich von Waldeck'in, ortaçağ şövalyesi zihniyetleri yüzünden bir müdafaa savaşı fikrini kendi şereflerine yakıştıramıyor olmalarıydı²⁵¹.

Gerçek sebep ne olursa olsun, Magdeburg alayı subaylarından J. Huldreich'in da teyit ettiği gibi, siperler ve çitlerle mevzilenmeleri icap eden imparatorluk piyadeleri, askerî bilgeliğe bütünüyle ters biçimde çıplak arazide bir başlarına kaderlerine terk edilmiş olduklarından Osmanlı hücumu bunları en az iki dalga halinde önüne katıp muazzam bir kargaşanın yaşanmasına yol açtı²⁵². Osmanlı birlikleri, toplu bir hücum için Rába'nın öte kıyısına ilk adımlarını attıkları andan itibaren muazzam bir ateş gücü yaratarak imparatorluk neferlerini gün doğduğunda işgal ettikleri mevzilerden geri itip kendilerine yerleşme alanı açtılar. Nehrin Osmanlı ordugâhının kurulu olduğu tarafından sürekli ateş eden Osmanlı topçusu, karşı kıyıya çıktıktan sonra salvo atışlarla yer kazanmaya çalışan yeniçeri ve herhalde Arnavut/Boşnak sekbanlara destek veriyordu. Nasıl tatbik edildiği belli olmasa da, bu yaylımların imparatorluk kıtaları üzerinde son derece yıkıcı bir etki bıraktığı açıktı. J. Stauffenberg, Osmanlı ateşinin *Reichsarmee* muhafızlarını çaresiz bırakmasını, zaten sıkı bir topçu desteği alan Osmanlı tüfekçilerinin imparatorluk neferlerini ön cepheden olduğu kadar kanatlardan da ateş altına almış olmalarına bağlıyordu²⁵³. Osmanlı taarruzunun tecrübesiz erler arasında yarattığı karmaşa, askerî tarihin en önemli derslerinden birinin muharebe hattında disiplinli ve savaş deneyimine sahip kıtaların taşıdığı değerın büyüklüğü olduğunu bir kez daha hatırlatır. Osmanlıların daha ilk salvolarını yolladıkları vakit öylesine telaşlı bir

²⁵¹ G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 182-191.

²⁵² Sabahın erken saatlerinde başlayan Osmanlı çıkarma harekâtı, binlerce piyade ve süvarinin katıldığı bir taarruza dönüşmüştü. "... so bald aber wir angekommen, hat der Feind schon alle bereit in geschwintler Eil ein Brücken verfertigt und mit etzlichen 1000 Mannen zu Fuße und zu Pferde, so theils von der Brücken und theils durch das Wasser wie die Gänse schwimmen, hefftigen und als wie ein Blitz auf uns zugetrungen ..." (**Des Lieut. Huldreichs Bericht**, s. 147). İlk darbeyi indirip kendilerine istihkâm alanı açan Osmanlı birlikleri, çarpışmaların başlamasından kısa bir süre sonra nehir üzerinden gelen taze kitalarla takviye edildiler. "... daß uns der Feind über so ein schnöll flüsend Waßer mit seiner ganzen Macht hette angreifen wollen ..." (s. 149).

²⁵³ "... Mitler weilen gaben die Türcken jenseith bald eine so harte continuirliche Salve auf die unsere Wache/ daß diese nicht wohl subsistiren könten/ weil derer etlich 1000. mit Janitscharen Röhren herumb stunden/ und zu ihnen herüber flanquierten. Mit den Stucken gleicher gestalt donnerten sie so strack/ und canonirten so scharff auf die Wacht/ und in das Lager ..." (s. 30).

alarm havası hâsıl olmuştu ki, imparatorluk tüfekçilerinin içine düştüğü kargaşa görülmeye değerdi. J. Stauffenberg'in renkli anlatımında, bunlardan bir tanesi, sadece iki sıkımlık barutum var derken, bir diğeri, yalnızca üç mermim var diyor; beriki, benim tüfeğim yok, düşman karşısında ne yapacağım diye dövünürken, bazıları, zabitlerden barut dileniyor; bahtsız bazı tüfekçiler de, tüfeğe ateş aldırıyorum diye haykırıyordu²⁵⁴.

Hakikaten de, Osmanlı hücumuna eşlik eden yoğun ateş, müttefiklerin savunma hattını alabildiğine yıpratmış gibidir²⁵⁵. İmparatorluk kuvvetlerine yardım etmek üzere harekete geçen Habsburg ordusuna mensup Schmidt süvari ve Nassau ve Kielmannsegg piyade alayları, bu noktada başarılı bir direniş tertiplemek için hiç ümit kalmadığını gördüklerinde çarpışmalara katılmadan ricat etme eğilimi göstermişlerdi. G. Priorato'ya göre, yine de, yeniçeri bölükleri bu esnada “çasar” birlikleri üzerine açtıkları yaylım ateşiyle tecrübesiz erlerin çoğunun başıboş şekilde kaçmasına sebep olmuşlardı²⁵⁶. Osmanlı ateş gücü, sabahki çarpışmalarda bir kez daha etkinliğini göstermişti. Fransız kuvvetleri komutanı Coligny, esasında Osmanlı yaylımlarının pek de etkili olmadığı kanaatindeydi; buna rağmen paniğe kapılıp kendi süvari alaylarına doğru düzensiz bir şekilde kaçarak bir bozgun havası yaratanlar imparatorluk kıtalarındaki yeniyetme askerler olmuştu²⁵⁷. H. Ottendorf, St. Gotthard savaşı haritasında, muharebenin ilk aşamasını tasvir ederken imparatorluk ve Habsburg süvari alaylarının Osmanlı piyadesinin açtığı salvolarla dağıtıldığı bilgisini teyit eder²⁵⁸. Batılı kaynaklar, bu esnada müttefik kıtalarına komuta eden birçok önde gelen şahsiyetin Osmanlı mermileriyle can verdikleri konusunda hemfikirdir²⁵⁹.

²⁵⁴ J. Stauffenberg, s. 31-32.

²⁵⁵ **Theatrum Europaeum**'da geçen “... durch ihr starckes Schiessen ...” tabiri, Osmanlı tüfek ve toplarının saldırı esnasında oynadığı etkili role göndermede bulunur (IX, s. 1220).

²⁵⁶ G. Priorato, II, s. 458. Tullio Miglio'ya göre, yeniçeriler “çasar” askerlerini ağırlıkların bulunduğu yere kadar kovaladılar (Kriegsarchiv, **Feldakten, Türkenkrieg**, 1664/VIII/2c. Abschreibung'dan naklen G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 203-204).

²⁵⁷ **Mémoires du Comte de Coligny-Saligny**, s. 95-96.

²⁵⁸ “ ... durch die sich salvirende Fueß-Völcker ... ” (Kriegsarchiv, **Kartensammlung**, H IIIc, 20, Einzeichnung 46).

²⁵⁹ **Theatrum Europaeum**, IX, s. 1220; J. Stauffenberg, s. 35-36. İlginç vakalardan biri, omzundan yediği bir kurşunla yerde yatan Frankonya alayı komutanının birliğinin yönetimini kaybetmesidir (J.

Bununla beraber, tezin ilgili kısmında işlendiği gibi²⁶⁰, Osmanlı savaşçıları düşman hattını epeyce sarsan yaylım ateşiyle yetinmeyip askerî düzenlerini önemli ölçüde yitirmiş hasımlarının üzerine çullanarak kesin bir zafer kazanma arayışına girdiler. Bu esnada Osmanlı askeri, yakın dövüşlerde rüştünü çoktan ispatlamış geleneksel silahlarını kavrayıp doğrudan beyhude yere yeni bir müdafaa çizgisi oluşturmaya çabalayan hasmının üzerine atılmıştı. Macaristan cephesinin kendine has şartlarına alışkın olmayan Alman prenslik askerleri, akıllara durgunluk veren savaş çılgınlıklarıyla üzerlerine gelen Osmanlı savaşçıları karşısında hemen hiçbir varlık gösteremediler. Tüfekçiler, vahşî Osmanlı hücumu karşısında mızraklı piyadenin içine çekilmeye çalışırken öyle bir karmaşa doğmuştu ki, mızraklılar silahlarını Osmanlı askerlerine doğrultma alanı ve imkânını bulamamışlardı. İlk kelleler havada uçuşmaya başlar başlamaz, herkes silahını atıp kaçmaya başladı. Piyadelerin canhıraş şekilde savaş meydanında koşuşturmaya başlaması, süvari kıtalarının da elini ayağını bağlamıştı²⁶¹. R. Montecuccoli'nin St. Gotthard savaşından bir gün evvel ordu komutanlarına dağıttığı talimatnameye bakılırsa, Osmanlı taarruzunun bilhassa muharebe tecrübesi az yeni celplerin maneviyatını kırmak için korkutucu savaş nidalarıyla gerçekleşmesi bekleniyordu. Müttefik ordusu başkumandanı, talimatnamesinin dokuzuncu maddesinde, “barbar”ların çıkardığı tüyler ürpertici ses ve savaş çılgınlıklarının nazar-ı itibara alınmamasını istiyordu²⁶².

Ne var ki, büyük ihtimalle tek başına Osmanlı savaşçılarının çıkardığı sesler olmasa bile, Osmanlı hücumunun icra ediliş sürati ve kararlılığı, muharebenin bu safhasında imparatorluk askerlerinin düzenli müdafaa hatları tertip edip düşmanı püskürtmeye yarayacak bir ateş gücü yaratmalarını engellemişti. İlginç ayrıntılardan biri, rivayete göre, tam da bu esnada müttefik süvari ve piyade kıtalarından yavaş ama disiplinli bir “kontramarş” yürüyüşü talep edilmiş olmasıdır. Müttefik ordusu yönetimi, Osmanlıların düzensiz yığınlar halinde saldırıya geçmiş olduğu fikrindeydi; şayet

Stauffenberg, s. 33). Albay Ente ve Franz Fugger'in ilk Osmanlı saldırısında hayatlarını kaybetmeleri hakkında bkz.: II. Bölüm, not. 390 ve 391.

²⁶⁰ Bkz.: “Osmanlı Süvarisine İfade-i İtibar”, s. 200-202.

²⁶¹ J. Stauffenberg, s. 33.

²⁶² “Vom Kriege mit den Türken”, s. 429-430.

müttefik atlı ve yayaları, saflar arasındaki mesafeyi koruyarak ilerlerken ateş açan safin diz çökerek silahını doldurabilmesi için gerekli yürüyüş nizamını uygulayabilirse, Osmanlı hücumunun tepetaklak edilmesi işten bile değildi²⁶³. Bundan neredeyse yarım asır sonra yazan L. F. Marsigli de, imparator birliklerinin, intizam ve tertibatlarını bozmaksızın yalın kılıç hücumu geçen Osmanlıların savaş çığlıklarına kulaklarını tıkadıklarında hep galip gelmesini bildiklerini yazıyordu²⁶⁴. Taktiksel açıdan değerlendirildiğinde, düzenli bir kontramarş eyleminin Osmanlı taarruzunu durdurmada etkili olduğu hususunda müttefik komuta heyetinin sonuna kadar haklı olduğu su götürmezdi. Gelgelelim, zaten mesele Osmanlı süvari ve piyadesinin çarpışmayı göğüs göğse mücadeleyi zorlayan bir mesafeye indirmesinden sonra neredeyse kusursuz bir ahenk ve eşgüdüm gerektiren bir piyade taktiğinin nasıl tatbik sahasına konabileceğiydi.

Müttefikler, hayalini kurdukları cinsten bir kontramarş yürüyüşünü öğleden sonra, Osmanlı taarruzu hızını yitirip Osmanlı askerleri Rába kenarına geri çekildiklerinde gerçekleştirebildiler. Müttefik ordusu kurmayları, öğle saatlerinde toplanan harp meclisinde, en nihayet Osmanlı kuvvetlerinin akarsuyun beri yakasında daha da kalabalıklaşmadan topluca karşı taarruza geçilmesi fikrinde karar kılmışlardı²⁶⁵. Mühürdar Hasan Ağa'nın anlatımına göre, müttefik saldırısı, sabahtan ikindiye değin çarpışmaktan mecalsiz düşmüş Osmanlı askerlerinin nehir kıyısında kıyafetlerini kurutup istirahat ettikleri bir anda gelivermişti²⁶⁶. *Cevâhirü't-Tevârîh*, bu karşı hücumun nasıl icra edildiğini anlatmasa da, eserini aynı notlara dayanarak yazan Erzurumlu Osman Dede, müttefik saldırısının doğasına dair çok önemli ipuçları sağlar. Osman Dede'ye göre, "küffâr tekrâr alayları"ni tertip ederek düzenli bir yürüyüşe geçmişti; bu

²⁶³ "Hierbey nun ward von der gesamten Generalität auch dieses befohlen, daß die Squadronen zu Pferde und die batallions zu Fusse allesamt fein langsam und in guter ordre den Feind angreifen, sonderlich aber von dem Fußvolcke allezeit ein Glied nach dem andern Salve geben, und das erste, sobald solches geschehen nieder knien, wieder laden, und sich hinten anschliessen solte, damit die Türcken, welche sich nur ihres Säbels gebrauchten, und Fußvolck und Reiterey ohne Ordnung untereinander vermengt wären, desto mehr möchten zertrennet, und ihnen, sich wieder zu erholen, keine Zeit gelassen werden" (*Theatrum Europaeum*, IX, s. 1221).

²⁶⁴ *Stato Militare*, II, s. 131.

²⁶⁵ St. Gotthard savaşının müttefiklerce kazanılmasından sonra hemen herkes toplu hücum fikrinin kendisine ait olduğunu iddia etmişti (G. Wagner, *Das Türkenjahr*, s. 261-290).

²⁶⁶ *Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 276-277.

yürüyüş “azîm tedârikle” atılan topraklarla desteklenirken müttefik hattı Osmanlı askerleri üzerine “âheste âheste” ilerliyordu²⁶⁷.

Râba nehrinin iki kenarında bekleyen Osmanlılar, sabahleyin Osmanlı savaşçılarının muzaffer olduğu meydana bu kez müttefik birliklerinin “guyâ karıncaya binmişler” gibi ağır ve uygun adımlarla girmesini hangi sözcüklerle tarif ederlerse etsinler²⁶⁸, en azından Fransız kurmayları muharebenin son safhasında başarıyla uyguladıkları saldırıyı “counter-marche” olarak isimlendiriyorlardı. R. Montecuccoli, 31 Temmuz tarihli talimatnamesinin dördüncü maddesinde, Osmanlı birliklerine karşı kesintisiz bir ateş gücü oluşturabilmek için yayılım ateşinin nasıl tatbik edilmesi gerektiğini adım adım tarif etmişti. Bununla birlikte Habsburg kurmayının talimatları, belki de en başından beri bir müdafaa savaşına taraftar olduğundan müttefik kıtaların düşman üzerine yapacağı bir taarruz esnasında açılacak ateşin şartlarını değil; yerleşik bir muharebe hattında safların tüfeklerini doldurdukları zaman aralıklarında ateşi kesmeden birbirlerini koruyacakları kademeli bir yayılımı ihtiva ediyordu²⁶⁹. Ne var ki, harp meclisine hâkim olan kanaat toplu bir karşı taarruz olunca ateş açma tarzının baştan düzenlenmesi şart hale gelmişti. Fransız süvari birlikleri komutanı de Beauvezé, girintili çıkıntılı arazi şartlarından dolayı süvarilerle piyadelerin bir arada faaliyet göstermesinin çetrefil bir hal almış olduğunu söylemesine karşın bunların harp nizamlarını kaybetmeksizin başarılı bir yürüyüş gerçekleştirdiklerini belirtir. Bu esnada Fransız süvarisi, de Beauvezé’nin iftiharla aktardığına göre, bir taraftan tüfeklerini saf be-saf ateşleyip öte taraftan düşman hattı üzerine ilerleyerek bir “counter-marche” icra etmiştir²⁷⁰. Yine Fransız ordusu içinde bulunan Feuillade dükü, Fransız sarayına yolladığı raporunda, Fransız piyade ve süvarisinin son derece başarılı ve uyumlu taktik manevralar sergilediğini yazıyordu. Süvariler sağ tarafta, piyadeler sol tarafta olmak

²⁶⁷ Erzurumlu Osman Dede, aynı zamanda Mühürdar Hasan Ağa’nın notlarından **Cevâhirü’t-Tevârih**’i temize çeken kişi olmakla beraber aynı notlardan kendi namına toplayıp yazdığı eserdeki bazı ayrıntıların tek başına ne kadar önem taşıyabileceği bu örnekten de anlaşılacaktır (Atıf için bkz.: s. 50).

²⁶⁸ Evliya Çelebi, VII, s. 34.

²⁶⁹ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 429-430.

²⁷⁰ Archives nationales, Abt. Archives de la Guerre, A¹, 190, fol. 202-203’dan naklen G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 352-353.

üzere ilerleyen Fransız askerleri, saf be-saf ateş açarak Osmanlı hattını yarmışlardı²⁷¹. Fransız anonimi, St. Gotthard savaşını müttefiklere getiren son hücumda, Fransız piyadesini gayrete getirenin yayaların önüne düşerek saldırıyı başlatan süvari kıtaları olduğunu bildirir. Bundan sonra Fransız piyadesi de, salvo atışlarla nehir kenarında müdafaa istihkâmlarına çekilmeye çabalayan Osmanlı askerlerine doğru yürüyüşe geçmişti. Kimliği meçhul Fransız'ın yorumuna göre, Osmanlılar göğüs göğse mücadeleye daha yatkın savaşçılar olduklarından kesintisiz ateşin yarattığı yıkımdan bir an önce kaçıp kurtulmak için nehre ve metrislere doğru koşuşturmaya başlamışlardı²⁷².

Habsburg hükümdarının emrine tahsis edilen *Reichskreisarmee* alaylarında hizmet edenler, Osmanlı kuvvetlerini Rába'ya doğru iten toplu hücumun muvaffakiyetle icra edildiği hususunda Fransız silah arkadaşlarından farklı düşünmüyorlardı. Georg Friedrich von Waldeck, Münster piskoposu Graf Christoph Bernhard von Galen'e Steinamanger'den yolladığı 11 Ağustos 1664 tarihli *relationda*, müttefik askerlerin düzenli bir biçimde yürüyüşe geçmeleri üzerine Osmanlı muhriplerinin “koyun sürüsü gibi nehre döküldüklerini” yazar²⁷³. Bu insafsız benzetmeyi hak ettiği söylenemezse bile, muharebenin son safhasında müttefik hattının bir hilal çizerek sürekli bir ateş eşliğinde kısa ve düzgün adımlarla saldırıya geçmesi karşısında Osmanlı askerlerinin nehre doğru firar etmeye başladıkları Osmanlı kaynaklarınca doğrulanır²⁷⁴. St. Gotthard muharebesinde Alman prenslik kıtaları generali Leopold Wilhelm von Baden'in tedarik subayı olan J. Stauffenberg, Osmanlı savaşçılarının henüz bir “kurşun atımı uzaklıkta” buldukları halde hiçbir mukavemet göstermeden suya doğru koşuşturmaya başladıklarını yazar. Alman subaya bakılırsa, tam da bu anda, düzensiz firar emareleri sergileyen Osmanlı askerlerinin peşinden atılıp bunların binlercesini göz açıp kapayıncaya dek biçmek mümkündü. Müttefik kıtaları, gene de, burunlarının dibinde

²⁷¹ Archives nationales, Abt. Archives de la Guerre, A¹, 190, fol. 298-299'dan naklen G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 353-354.

²⁷² “Relation de la Campagne d'Hongrie”, s. 91.

²⁷³ **Theatrum Europaeum**, IX, s. 1234-1235.

²⁷⁴ Bkz.: “Osmanlı Ordusu ve 17. Yüzyıl Mevzi Savaşları”, s. 168-171. Öğle saatlerinde toplanan müttefik harp meclisinden hücum kararı çıktığında, bunun şekli de kabaca belli olmuştu. Osmanlı kuvvetleri, muhtemelen nehrin karşısına çıktıkları dar alanda topladıklarından hilal şeklinde bir yarım daire oluşturularak topluca ilerlenecekti (G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 268-269).

uzanan kışkırtıcı fırsata rağmen saflarını bozmadan “adım adım” ilerlediler. Belki de, R, Montecuccoli’nin bir gün önce dağıttığı talimatnamenin on üçüncü maddesine riayet etmeye çalışıyorlardı. Gerçi başkumandanın askerî birliklerin yürüyüş esnasında asla yer değiştirmemesini, askerlerin sırayı bozmamasını ve düşman hattıyla karşılaşmıncaya kadar harp nizamının en başta teşkil edildiği gibi muhafaza edilmesi gerektiğini söylemesi, büyük ihtimalle tek başına pek bir şey ifade etmiyordu²⁷⁵. Askerî önderler, buna benzer tavsiye ve talimatları, ister yazılı ister şifahî yollardan olsun, başını çektikleri ordunun kıta ve bölük reislerine asırlardır bıkıp usanmadan iletiyorlardı. 1664 yazında takdire şayan olan, süvari – bunlar da kısa namlulu karabinalarını ateşliyorlardı – ve piyade birliklerinin birbirlerinin hızına ayak uydurarak ve sürekli bir ateş gücü teşkil edebilmek için kademeli ateş açma yöntemlerini sabır ve ustalıkla uygulayarak elbirliğiyle Osmanlı hattını ağır ağır nehre doğru süpürmeleri olmuştu²⁷⁶.

Osmanlı ilerleyişinin ivme kaybettiğini anlayıp soluğu son anda Rába’nın güvenli yakasında almayı başaran Evliya Çelebi, kaleminin bağımsızlığına duyduğu güven ve sıradan Osmanlı savaşıyla kurabildiği empati sayesinde müttefik ordusunun ortaya koyduğu manevra kabiliyetini övmekten çekinmemişti. Bir kere, müttefik safları, asla bozulmadan ve harp düzenlerini yitirmeden nehir kenarına doğru ilerleyebilmişlerdi²⁷⁷; dahası, kıtaların birbirlerini korumak amacıyla sergiledikleri karşılıklı yardımlaşma iyi bir eşgüdüm örneği oluşturuyordu²⁷⁸.

Aynı savaşta, iki nispeten değişik muharebe yöntemi iki farklı zamanda başarılı olmuştu. Osmanlı kuvvetleri, ağır topçu ateşi desteğinde çıktıkları Rába kenarında etkili yaylımlarla kendilerine mekân açtıktan sonra bozulan düşman hattının üzerine bilhassa

²⁷⁵ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 429-430.

²⁷⁶ “... sich ohne weiters Gefecht/ oder den geringsten Versuch/ da wir noch einen Schuß wegs von ihm waren ins Wasser stürzte/ und uns den Rucken zukehrete. Indem wir das ersahen/ hetten wir gleich in solcher seiner Confusion in ihm gesetzt/ so hetten wir etliche 1000. von ihm auff dem Feld niedermachen können/ es geschah aber nicht/ wir avancirten gradatim auff ihn/ und liessen die Mußquetier/ so noch ein wenig hinter wahren/ geschwind/ geschwind fortruckten. Dise erlangten so einen und den andern mit ihren Schuß/ und wir mit den Carbinern auch so einen/ und avancirten so lang mit geschlossenen Tropfen/ bis Er sich in die Raab meist stürzt hette” (J. Stauffenberg, s. 57-58).

²⁷⁷ “... gûyâ karıncaya binmiş âheste âheste asker-i İslâmî kira kira nehr-i Raba kenârına gelmede” (VII, s. 37).

²⁷⁸ “... bilâ acele âheste âheste revîş ile sürü sürü domuz topu olup asâkir-i İslâmî ta’kîb ederek aslâ askerîn kafâlarından ayrılmayup ...” (VII, s. 38).

merkezî süvari alayları aracılığıyla amansız cephe saldırıları düzenleyerek ortalığı bir anda kan gölüne çevirmişlerdi. Bu vakitlerde müttefik ordusundan firar edenlerin azımsanmayacak sayısına ve düzenli bir ricatı savunan komutanların varlığına bakılırsa, bir nevi “tek atış stratejisi”ne dayanan acımasız Osmanlı hücumu, neredeyse tek darbede harbi sonlandırmak üzereydi. Bununla birlikte Osmanlı ilerleyişini ormanlık arazinin içlerinde durdurup vakit kazanmayı beceren müttefik ordusu, öğleden sonra giriştiği toplu taarruzda, muazzam yıkıcılıkta bir ateş gücünü harp düzenini bozmadan Osmanlı hattına doğru ilerlettiğinde Osmanlı savaşçıları nehir kıyısında tutunamayacaklarını anlayıp canlarını kurtarma telaşına düştüler. Şayet batıda erken modern dönemde bir askerî devrim yaşandıysa, herhalde bu etkili kontramarş manevraları, devrimin semerelerinden biri olmalıydı; ama 1663–64 savaşları, bu meyvenin hâlâ ancak çok nazik hal ve şartlarda olgunlaşabildiğini bir kere daha gösteriyordu. Etkili bir kontramarş için yeterli sayıda neferin asgarî beden terbiyesi ve disiplinle birlikte hareket etmesi şarttı. 17. yüzyılın ortalarında, çoğu vakit, bu vasıflardan ya biri ya diğeri eksik kalıyordu. En nihayetinde, 1 Ağustos 1664 günü, müttefik komuta heyeti Osmanlı öncü kuvvetlerini hezimete uğratan bir yürüyüş icra etme yeteneğini göstermişti. Yine de, müttefik komutanlarını Osmanlı hattına saldırmaya cesaretlendiren etkenin askerî devrimin nimetleriyle beslenen ordularının üstün ateş gücüne duydukları inançtan ziyade Rába kıyısında sahra istihkâmları kurmakla meşgul Osmanlı kıtalarının henüz çok kalabalık olmadığı farkında olmalarıydı²⁷⁹.

²⁷⁹ Bkz.: “Osmanlı Ordusu ve 17. Yüzyıl Mevzi Savaşları”, s. 168-171. J. Stauffenberg, St. Gotthard savaşından sonra çizilen ve Osmanlı askerlerini nehrin aşağı yakasından geçmeye çalışırken resmeden gravürlerin akarsuyu aşan Osmanlı askerlerinin sayısını hatalı biçimde kalabalık gösterdiğini hatırlatır. “... was in den Kupfersticken mit eingestochen worden /als daß der Feind mehr underwerths auch durchgegangen seye” (s. 54).

3. 2. 3. Usta Savaşçının Pahalı Zevki: 1663–64 Seferleri ve Ok ve Yayın Dayanılmaz Cazibesi

Savaş sanatı tarihinin usta ismi C. W. C. Oman'ın dediği gibi, savaş en basit unsurlarına indirildiğinde, düşmanı alt etmenin sadece iki yolu vardır: topyekûn hücum ya da uzaktan atılan silahlar kullanmak²⁸⁰. Savaş tarihi, nereden bakılsa, genç Davud'un dev Câlût'u sapanıyla alt ettiği günden beri, her fırsatta ikinci şıkkı tercih ettiğinden menzilli silahlar muharebe meydanlarının en fazla aranan araçları olagelmıştır. Menzilli silahların muazzam etkinliği ve askerî faydasına dair bir tereddüt olmasa da, erken modern dönemde, düşmanı uzak mesafelerden avlamada en iyi aracın geleneksel yaylar mı, yoksa nev-zuhur ateşli silahlar mı olduğu bazen ucu zihin kışkırtıcı felsefî tartışmalara kadar giden bir fikir yarışına dönüşmüştü. 16. yüzyılın başlarında başlayan bu tartışma, genelde zannedilenin aksine, ateşli silahlar lehinde nihaî bir çözüme erdirilene kadar yazılı metinler üzerinden epeyce uzun bir süre devam etti.

Bundan da ilginç, Osmanlı tarihçiliğinde, askerî devrimin medar-ı iftiharlarından biri olan hafif ateşli silahlar karşısında kadim devirlerin saygıdeğer ama köhne bir yadigârı olan geleneksel yayların taşıdığı gerçek anlamın ne olduğunun hala belirsiz olmasıdır. 16–17. yüzyıl Osmanlı askerî teşkilatını inceleyen eserler, Tatarlar istisna edilirse, bu tarihlerde taktik gayelerle kullanılan Osmanlı yaylarına dair sistematik bir bakış açısına sahip değildir. Bunun önemli sebeplerinden biri, adı konmamış olsa da, son zamanlarda Osmanlı askerî tarihçiliğine damgasını vuran revizyonist yaklaşım bağlamında, geleneksel yayların erken modern Osmanlı askerî yapılarına “yakıştırılmaması” olabilir. Bilhassa 17. yüzyıl Osmanlı askerî tarihiyle ilgilenen bir araştırmacı, büyük ihtimalle, bir nevi “ayıbı gizleme” saikıyla olmasa bile, erken modern Osmanlı harbiyesinde boy gösteren “batılı” unsurların cerbezesine kapılmak suretiyle kökleri ortaçağa inen kurum ve silahları göz ardı etmesinin mazur görülmesini isteyecektir.

²⁸⁰ Ok, Balta ve Mancımık, s. 63.

Bununla birlikte H. İnalçık'a göre, ateşli silahlar çağında, 1643 gibi geç bir tarihte bile, Eğri kalesi cephaneliğinde bol miktarda ok ve yaya tesadüf edilmesi, ancak Osmanlıların Asyalı mazisi ile izah edilebilir²⁸¹. H. İnalçık, bu iddiasında, yazısında sıklıkla atıfta bulunmasından da anlaşılacağı üzere, Macar araştırmacı J. Kelenik'in askerî devrimin anayurdunun Macaristan olduğunu savunduğu makalesinden hayli etkilenmiş gibidir. Buna göre, ateşli silahlar 16. yüzyılda batı ordularının başlıca muharebe aracı haline gelmişti. Bu silahlar J. Kelenik'e bakılırsa öylesine etkiliydi ki, nispeten uzak mesafelerden bile zırhları delip ölümcül yaralara sebep olmaları mümkündü. Ateşli silahların menzili ve öldürücü gücü hakkındaki şüpheler bir kere bertaraf edilirse, 16. yüzyılda, İngiltere dışında kalan batılı askerî teşkilatların hepsinde birden yayların ansızın ortadan kalmasının sırrını çözmek çok kolaydı²⁸². Bu durumda, hafif ateşli silahların geleneksel yaylar karşısındaki üstünlüğü bariz olduğuna göre, Osmanlıların ateşli silahları benimsemede batılı hasımları kadar kitlesel davranamamaları herhalde birtakım kültürel alışkanlıklara bağlıydı.

17. yüzyılda, Osmanlı silah envanterinde ok ve yay gibi geleneksel menzilli silahlara rastlanması, doğrudan ifade edilmese bile, Osmanlı askerî sisteminin geleneksel kalıplarını batıya özgü devrimci bir atılımla kırmakta yetersiz kaldığı yorumuna hayat vermiştir. Bu tarihlerde varlığı tespit edilebilen Osmanlı yaylarının bir kısmının fiilî çarpışmalardan ziyade merasimlerde görevli hassa hizmetlilerinin geleneksel giyim kuşamının bir parçasını oluşturduğu söylenebilir. Osmanlı padişahının özel muhafız alayını teşkil eden solaklar, en azından 18. yüzyılın başlarına kadar yay taşımaya devam etmişlerdi²⁸³. P. Rycout, Osmanlı devlet ve toplum yapısına dair gözlemlerini aktardığı kitabında, muhtemelen kendi devrinde şahit olup eserine eklediği bir solak resminde bu askerî askerî teçhizatı arasında ok ve yaylara da yer vermişti²⁸⁴. Osmanlı sultanlarının

²⁸¹ Halil İnalçık, "Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi", **Osmanlı Uygarlığı**, ed. Halil İnalçık, Gülsel Renda, 3. bs., II, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2009, s. 1049-1089 içinde "Avrupa'da 'askerî devrim' ve Osmanlılar" bölümü, s. 1069. Eğri kalesi envanteri için bkz.: TSMA D. 5365; Lajos Fekete, **Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung**, çev. A. Jacobi, I-II, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955, I, s. 692-699; II, tablo 81; Mark L. Stein, **Osmanlı Kaleleri**, s. 52-53.

²⁸² J. Kelenik, "The Military Revolution in Hungary", s. 118-130.

²⁸³ İ. H. Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, I, s. 218-226.

²⁸⁴ **The History of the Present State of the Ottoman Empire**, s. 341.

17. yüzyılda askerî seferlere önderlik etmedikleri düşünülürse, bu muhafız alayının daha ziyade törenlere mahsus sembolik vazifeler icra ettikleri kabul edilebilir.

Buna ilaveten Osmanlılar, cephaneliklerinde muhafaza ettikleri yayların bir bölümünü, anti-personel silahı olarak kullanmak yerine müstahkem yapılar içinde yangın çıkartmak amacıyla kullanıyorlardı. Evliya Çelebi, 1664 yazında, Zrínyi ailesinin topraklarını yağmalamak üzere katıldığı seferde, Tatarların uçlarını ateşle tutuşturdukları okları bu amaçla kale surlarının üstünden yolladıklarına şahit olmuştu²⁸⁵. Yangın çıkarmak maksadıyla okların ucuna saman parçaları ve kükürtlü karışıma bulanmış fitiller bağlama gibi yöntemler, 1683 Viyana kuşatmasında da kullanıldı²⁸⁶. Hangi amaçla kullanılıyor olurlarsa olsunlar, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı askerî yönetiminin belli başlı kale garnizonlarında belirli miktarda ok ve yay bulunmasına özen gösterdiği anlaşılmaktadır. 1663–64 seferlerinde İstanbul’da bulunan defterdar kaymakamı Mehmed’e yollanan bir hüküm, zapt edilen Uyvar kalesi için 500.00 ok ve 500 yay hazırlanarak Belgrad’a yollanmasını talep eder²⁸⁷. Osmanlı merkezî silah imalathaneleri, gerçekten de, bu istek doğrultusunda faaliyet gösterip belirtilen miktarda mühimmatı hazırlamışlardı²⁸⁸. Görüldüğü kadarıyla, Osmanlı yönetimi, Habsburg sınırının en uç noktalarından birinde kalan Uyvar’ın savunma araçlarından yana hiçbir surette eksik kalmasını istemiyordu. Bu maksatla, 1663 Ekim’inin ilk günlerinde Mahmud Ağa aracılığıyla kale garnizonuna 4000 ok daha teslim edilmişti²⁸⁹.

Aynı tarihlerde, herhalde Osmanlı askerî kıtalarının kışı geçirmek üzere kendilerine tahsis edilen konak ve menzillere çekilmesiyle bağlantılı olarak Ösek’te kalan askerî mühimmatın bir kısmının Zigetvar’da muhafaza altına alınması uygun görülmüştü. Bu askerî malzeme arasında tüfek, kurşun ve barutun yanı sıra 4000 adet ok bulunuyordu²⁹⁰. Osmanlı askerî yönetimi, Habsburg hükümetiyle barış antlaşması

²⁸⁵ “Tatar kemândârları oklarına kibrît bağlayup ve beş yüz nefer tûfeng-endâz paçavralı kurşumları ve kibrîtlî yanmış okları kal’a içine ol rûzgârda perrân edince ...” (VII, s. 3).

²⁸⁶ Meryem Kaçan Erdoğan, **II. Viyana Kuşatması**, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 17-18.

²⁸⁷ MAD. 18214, s. 6 (25 Safer 1074/28 Eylül 1663).

²⁸⁸ MAD. 3279, s. 129.

²⁸⁹ MAD. 3279, s. 129 (4 Rebiülevvel 1074/6 Ekim 1663).

²⁹⁰ MAD. 3279, s. 129.

imzalandıktan sonra, muhtemelen 1663–64 seferleri boyunca tükenmeye yüz tutan mühimmat stoklarını tazelemek amacıyla ok ve yay siparişleri vermişti. Belki de, Osmanlı idaresi, Habsburg elçisinin gelişini çabuklaştırmak için 1664–65 kışını Belgrad'ta geçirmeye karar verdiğinde, gelişmelerin seyrine göre yeniden askerî harekâta başlama tehdidinde tahmin edildiğinden çok daha ciddiydi²⁹¹. Her halükârda, İlbasan kazasında hazırlanan 200 yay ve 20.000 ok, 1664 Aralık'ının ilk günü Dergâh-ı âlî cebecileribaşı Ali Ağa'ya teslim edildi²⁹². Osmanlı arşiv belgelerinin sistematik bir taraması, 17. yüzyılın sonuna değin Osmanlı cephaneliklerinde muhafaza edilen yay ve oklarla ilgili örneklerin kolayca çoğaltılabileceğini gösterecektir²⁹³.

Ne var ki, esas mesele, Osmanlı ordusunda geleneksel yay kullanımının nasıl yorumlanması gerektiğidir. Bu ana değin verilen örneklerde, yalnızca kale garnizonlarına tahsis edilen ok ve yaylara veya bu silahların merasim ve alaylara kattığı temsilî değere atıfta bulunulmuş olsa da, bu bölümün ilerleyen sayfalarında gösterilmeye çalışılacağı üzere, Osmanlı muharıpleri fiilî çatışmalar esnasında bireysel teçhizatlarının bir parçası olarak geleneksel yaylar bulunduruyorlardı. Yine de, bu tür silahların mevcudiyetini Osmanlı askerî sisteminin Asyalı kökenleriyle izah etmek pek geçerli bir açıklama tarzı gibi durmamaktadır. Kültürel alışkanlık ve bağlara yapılan aşırı vurgu, bir kez daha, Osmanlı askerî geçmişini dünya askerlik tarihinden koparıp içine kapalı, ayrı ve kendine mahsus bir alana hapsetme tehlikesini doğurur. Bu nedenle, Osmanlı savaşçılarının ok ve yaya duyduğu muhabbeti besleyen kaynakları anlayabilmek için karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu çağdaşı askerî yapılardaki şartları incelemeye dâhil etmek gerekir.

Önceden belirtildiği gibi, elde taşınan ateşli silahların etkinlik derecesi, erken modern dönem boyunca hep tartışmalı bir konu olarak kalmıştı. Bu silahların etkili menzillerinin nispeten kısa oluşu ve doldurulması esnasında geçen sürenin uzunluğu, ateşli silahlarla mücehhez birlikleri, çoğu vakit mevzilerini korumaya çalışan

²⁹¹ Osmanlı birlikleri, 1664–1665 kışını Sirem, Vulçitrın, Vidin, Alacahisar, Budin, Mohaç, Seksar, Tımişvar, Eğri, Segedin, Peçuy, Pojega, Kopan, Kilis ve İzvornik'e dağılmış vaziyette geçirmişti (KK. 6598).

²⁹² MAD. 3279, s. 165.

²⁹³ M. Stein, **Osmanlı Kaleleri**, s. 51.

savunmacılar konumuna indirgiyordu²⁹⁴. Buna karşın geleneksel yay, savaş meydanlarında rüşünü ispat etmiş bir silahtı. İngilizler, ateşli silahların icadına rağmen dillere destan uzun yaylarını ısrarla kullanmaya devam ettiler. Keza İskoçya kralı IV. James, 1508 senesinde kendi hususî kullanımı için bir “culverin” temin ettiği halde, beş yıl sonra ordusunun başında feci bir hezimete uğradığı Flodden’a neredeyse hiç ateşli silah götürmemişti²⁹⁵. C. Oman’a sorulursa, bunda şaşılacak bir taraf yoktu; çünkü bu tarihlerde, “uzun yayın arkebüz üzerindeki üstünlüğü hala sürüyordu ve daha kazanacağı ünlü savaşlar vardı”. 1513 Flodden savaşı bu örneklerden biriydi; ama sonuncusu değildi. VI. Edward dönemi gibi geç bir tarihte (1549), Kett isyancıları, hükümetçe üzerlerine yollanan bir Alman arkebüz kıtasını seri ok atışlarıyla darmadağın etmişlerdi. Uzun yay, 16. yüzyılın ikinci yarısında, Kraliçe Elizabeth döneminde de İngiliz ordularının millî silahı olma şerefini olduğu gibi muhafaza ediyordu²⁹⁶. Fransa, Alçak Ülkeler ve Macaristan’da bilfiil yirmi yıla yakın askerî hizmette bulunan John Smythe, 1590’larda savaş tecrübelerinden istifade ederek kaleme aldığı risalesinde uzun yayın ateşli silahlar karşısındaki üstünlüğünü açıkça savunmaktan geri durmuyordu. İskoç askerî uzman, yayın seri atış avantajına ilaveten nemlenen barut ve aşırı sıcaktan çatlayan namlular nedeniyle tüfekten çok daha güvenli olduğunu ileri sürüyordu²⁹⁷.

İngiltere’de 17. yüzyıl boyunca ordunun standart silahının yay olması gerektiğini savunanlar hâlâ mevcuttu. Gerçekten de, en azından 17. yüzyılın ilk yarısında, İngiliz ordularında hatırı sayılır miktarlarda okçu yer alıyordu. 1798 gibi hayli geç bir tarihte bile, İngiltere’nin ulusal silahı olarak yayın tekrar kullanıma sokulması

²⁹⁴ F. Tallett, 16. yüzyıl tüfekçisinin yüzde elli isabet oranıyla birkaç dakikada ancak tek atış yapabildiğini yazar (*War and Society in Early Modern Europe*, s. 23).

²⁹⁵ G. Parker, *Askeri Devrim*, s. 23.

²⁹⁶ C. W. C. Oman, *Ok, Balta ve Mancınık*, s. 116.

²⁹⁷ John Smythe, *Certen discourses, concerning the forms and effects of diuers sorts of weapons, and other verie impaortant matters militarie, greatlie mistaken by diuers of our men of warre in these daies; and chiefly, of the mosquet, the caliuier and the long-bow; as also, of the great sufficiencie, excellencie, and wonderful effects of archers: with many notable examples and other particularities, by him presented to the nobilitie of this realme, & published for the benefite of this his natiue countrie of England*, London: printed by Richard Iohnes, at the signe of the Rose and Crowne neere Holburne Bridge, 1590, fol. 20b-22b (*Bow versus Gun*, ed. E. G. Heath, East Ardsley: EP Publishing, 1973 içinde tıpkıbasımı mevcuttur). Ayrıca bkz.: *Certain Discourses Military*, by Sir John Smythe, ed. J. R. Hale, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1950.

gerektiğini savunan yazılara rastlanabilirdi²⁹⁸. İlk anda bu tür uçuk fikirleri, tarihin akışına karşı kürek çektikleri gerekçesiyle toptan görmezden gelip bir kenara atmak mümkündür. Ama Benjamin Franklin gibi akli başında bir devlet adamı bile, 1776 Bağımsızlık Savaşı'nda barut azlığından duyduğu kaygıyla yayın faziletlerini anlata anlata bitirememişti. Bağımsız Amerikan hükümetinin meşhur diplomatı, bir okçunun hedefi vurma kabiliyetinin en az tüfek kullanan piyadeninki kadar yüksek olduğunu iddia ediyor; üstelik tüfeğin yeni bir atış için doldurulduğu esnada düşmana dört ok daha atılabileceğini sözlerine ekliyordu. Ayrıca barutun dumanı yüzünden savaş meydanında göz gözü görmezdi, ama ok öyle değildi. Tüfek mermisiyle hafifçe yaralanan bir asker savaşmaya devam edebilirdi ama ok 'bir adamın neresine saplanırsa saplansın, onu savaşamayacak hale getirirdi –ta ki oku etinden çıkarana kadar-.’ En önemlisi ise, ‘Ok ve yay, tüfek ve cephaneye kıyasla çok daha kolaylıkla ve her yerden temin edilebilirdi’²⁹⁹.

B. Franklin bu fikirleri hangi saiklerle ifade etmiş olursa olsun, tavsiyesini temelde doğru argümanlar üzerine inşa etmişti. Bu hususiyetler, geleneksel yayın erken modern savaşçılar üzerindeki bitmek bilmeyen cazibesini açıklamak isteyen tarih araştırmacılarının da dikkatini çekmiştir. 16. yüzyılda, bin bir türlü teknik yetersizlikle boğuşmak durumunda kalan bir arkebüzücü, silahını doldurmak için harcadığı birkaç dakikanın ardından mermiyi azamî 100 m.lik bir menzile yollayabildiği halde, iyi eğitilmiş bir okçu, 200 metre mesafeye kadar dakikada on ok atabiliyordu³⁰⁰. Yıvsız bir tüfeğin 73 metre uzakta yer alan insan ebatlarındaki bir hedefi vurma ihtimali sifıra yakındı³⁰¹. Hâlbuki bileşik kavisli yaylar kullanan Ortadoğulu savaşçıların neredeyse yetmiş metre ötedeki, çapı bir metreyi bile aşmayan hedefleri neredeyse her attıklarında vurdukları bilinmekteydi. Bu okçular, kimi zaman silahlarıyla 250 metre uzaklıktaki

²⁹⁸ D. Eltis, **The Military Revolution in Sixteenth-century Europe**, s. 101-102. 1660'larda, Fransa'da da uzun yayların yeniden piyade silahları arasına girmesi gerektiğine dair teklifler vardı (K. Chase, **Ateşli Silahlar Tarihi**, s. 280-281, not. 49).

²⁹⁹ **The Works of Benjamin Franklin**, ed. Jared Sparks, VIII, Boston: Hilliard Gray and Company, 1839, s. 169-170.

³⁰⁰ G. Parker, **Askeri Devrim**, s. 24.

³⁰¹ K. Chase, **Ateşli Silahlar Tarihi**, s. 92.

insanları bile avlayabiliyorlardı³⁰². Ne var ki, bir savaşçının yay kullanımında ustalaşabilmek için sarf etmesi gereken emek miktarı, uzun vadede, vücudun birçok uzvunu terbiye etmeyi gerektiren bu silahın bariz taktik üstünlüğüne rağmen ateşli silahların vaat ettiği sadelik ve rahatla boy ölçüşebilmesini engellemiştir. J. F. Guilmartin'in de vurguladığı gibi, "makul derecede iyi bir arkebüz kullanıcısının yetişmesi için, iyi bir talim çavuşu ve birkaç gün yeterli iken, usta bir okçunun yetişmesi, yıllarca süren ve hayatın bütününe kapsayan bir uğraş gerektiriyordu"³⁰³. 17. yüzyılın başlarına kadar tüfekçi piyadenin süvari hasımları karşısındaki durumunda hatırı sayılır bir düzelme yaşanmadı. Tecrübeli ve talimli bir tüfekçi, dakikada en fazla iki atış yapabiliyordu; ama tüfekçi neferin sahip olduğu silahın teknik özellikleri düşünüldüğünde, bu durum, süvari saldırısı esnasında atlı birliklerin atış menziline girişleri ile göğüs göğse mücadelenin başlaması arasında sadece bir atışa tekabül ediyordu³⁰⁴.

İngiliz ordularının kıtada yaşayan dindaşlarına kıyasla geleneksel uzun yaylarına en az bir asır boyunca sadık kalmaları ile İngiliz yaylarının muazzam menzili ve etkinlik derecesi arasındaki bağlantı yeterince açıktır³⁰⁵. Bu nedenle arbalet cinsi kurmalı yayların daha yaygın olduğu memleketlerde, ateşli silahların kitlesel yaylılığı çok daha itirazsız olmuşa benzemektedir. Çarklı mekanizmalar kullanan piyade atıcılar, genellikle uzun yay veya doğu usulü bileşik kavisli yayların gerektirdiği bireysel deneyim ve vücut terbiyesine sahip olmadan silahlarını kullanabilme imkânına sahiptiler. Dahası, yalnızca İngiliz uzun yayları değil, at sırtında atışlar için tasarlanan refleks yayların menzili de, 18. yüzyılın başlarına kadar çağdaşı arkebüz ve misket tüfeklerinden daha uzundu³⁰⁶. Belki de, aynı sebeple, Osmanlı askerî teşkilatına erken

³⁰² W. F. Paterson, "The Archers of Islam", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 9/1-2 (1966), s. 69-87.

³⁰³ John F. Guilmartin, **Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century**, Cambridge: Cambridge University Press, 1974, s. 150-155.

³⁰⁴ G. Parker, **Askerî Devrim**, s. 25. Moğol atlı okçuları, batılı hasımlarının iki tüfek atışı yapabildiği sürede altı atış yapabiliyorlardı (s. 64, not. 29).

³⁰⁵ Thomas Esper, "The Replacement of the Longbow by Firearms in the English Army", **Technology and Culture**, 6 (1965), s. 382-393; Robert Hardy, **Longbow: A Social and Military History**, New York: Lyons & Burford, 1993.

³⁰⁶ L. J. D. Collins, "The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars", s. 271.

tarihlerden itibaren giren hafif ateşli silahlar, “zemberek” ve “zemberekçi”leri nispeten hızlı bir şekilde sistemin dışına iterken geleneksel yaylarla uzun süre yan yana var olmak zorunda kalmışlardı³⁰⁷. Erken modern ateşli silahların en büyük eksikliklerinden biri, balistik kaidelerden ötürü, namlu çıkış hızı bir hayli yüksek olmasına rağmen havanın sürtünme direnciyle merminin ivmesini çok kolay yitirmesiydi. Bu, isabet oranını hayli aşağıya çektiği gibi, etkili menzili kimi zaman 20–30 metre civarına kadar indiriyordu³⁰⁸. Bu yetersizliğin pratik sonucu, piyade olsun, süvari olsun, ateşli silahlarla mücehhez savaşçıların muharebenin korku ve telaş yüklü boğuşmalarında menzile pek özen göstermeden silahlarını ateşlemeleri nedeniyle ölümcül yara sayısının ister istemez düşmesiydi. Etkili menzilin sadece birkaç metre ötesinde kalan bir asker, vücuduna isabet eden kurşuna rağmen hayatî fonksiyonlarını büyük ölçüde sürdürebiliyordu.

İsveç kralı Gustavus Adolphus, 1632 Lützen savaşında askerî maiyetinden ayrı düşüp imparatorluk kıtalarının içine sürüklendiğinde, son nefesini verene kadar yanından aldığı bıçak darbesinden ayrı sonuncusu kafasına olmak üzere üç kurşun yemişti³⁰⁹. İsveç kralına karşı dövüşen Ottavio Piccolomini ise, muharebeyi nihayet imparatorluk ordusunun lehine çevirene değin vücudunu sıyıran altı veya yedi kurşunun gadrine uğrasa da, altında can veren nice atın aksine savaşın sonunu getirmeyi becermişti³¹⁰. 1664’te, Albay Maxvel, Louis-Raduit de Souches birlikleri Ciğerdelen palankasına hücumla geçtiklerinde, Osmanlı tüfeklerinden çıkıp biri sağ omzuna diğeri sol yanağına isabet eden iki mermi yarası almasına rağmen muharebeye devam edebilmişti³¹¹. Esasında, 17. yüzyılın ortalarında tüfek ve tabanca mermilerinin çoğu zaman ölüm anlamına gelmediği herhalde nispeten yaygın bir bilgiydi. Evliya Çelebi, bu yüzden çarpışma esnasında vurulma ihtimaline karşı metal vücut zırhları kullanmayıp

³⁰⁷ 1606 tarihli Kavânîn-i Yeniçerîyan’da geçen şu ifadeye bkz.: “Ve zemberekçiler dahi zemberek âlâtın kullanmak gerekdir. Ta kim alınan kal’alarda vâki’ olan zemberekler kullanılıb battal olmayalar. Şimdi her bir kal’ada bu denli zemberekler vardır, paslanub yoğ olmaktadır. Bunların görülmesi lâzımdır.” (s. 265).

³⁰⁸ George Raudzens, “Firepower Limitations in Modern Military History”, **Journal of the Society for Army Historical Research**, LXVII (1989), s. 130-153; A. Rupert Hall, **Ballistics in the Seventeenth Century: A Study in the Relations of Science and War with Reference Principally to England**, Cambridge: Cambridge University Press, 1952.

³⁰⁹ **Erken Modern Çağ**, s. 89-90.

³¹⁰ **Erken Modern Çağ**, s. 90.

³¹¹ **Einnahm und Einäscherung der Stadt Parkan**, s. 34.

bedeni kumaşla sarma tavsiyesinde bulunuyordu. Ne de olsa, boş yere, kendi başına öldürücü olmayan kurşun tanesinin bir metal parçasıyla beraber vücuda girmesine izin verip enfeksiyon kapmanın âlemi yoktu³¹².

Peki, askerî tarihin rüzgârı ilk ateşli silahların bu kadar aleyhine eserken nasıl olmuştu da bu hantal, isabet yüzdesi düşük, doldurulması zahmetli ve tahrip gücü tartışmalı silah, çağların sınavlarından alınının akıyla çıkararak seri, etkili ve birçok usta savaşçının göz bebeği olagelmiş bir silahın yerine geçme becerisini göstermişti? Akla ilk gelen izahatlardan biri, ateşli silahların merminin namlu çıkış hızı itibarıyla zırhlı debileceğidir³¹³. Bu, başlı başına bir tartışma konusu olduğu gibi, misket tüfeklerinin zırh yanında delik açabileceği doğru olsa bile, ateşli silahlar aslen savunma amaçlı kullandıklarından bunun gerçekte nasıl bir avantajı beraberinde getireceği belirsizdir³¹⁴. Bununla birlikte tüfek imalatının geleneksel silahlara nazaran daha ucuza mal edilebildiği yaklaşımı akla daha yatkındır. Batı orduları erken modern dönemde ciddi bir büyüme sergilemişlerdir. Kalabalık kitleleri el silahlarıyla donatabilmenin yegâne yolu, üretim maliyetlerini düşürüp sıradan neferlerin kullanmakta güçlük çekmeyeceği basit mekanizmalardan mümkün olduğunca çok imal etmektir. Ne de olsa, neredeyse her gün talim yaptığı şahsî silahıyla deyim yerindeyse duygusal bir ünsiyet tesis eden ortaçağ cengâverlerinden bulmak gün geçtikçe zorlaşıyordu. Bu sebeple, yukarıda belirtildiği gibi, kalabalıklaşan ordular için imal edilen silahın başlıca iki özelliği taşıması şarttı: kullanımı çok özel bir yeteneği gerektirmemeliydi ve ucuz olmalıydı. Yine de, parça başına maliyet hesapları yapıldığında, geleneksel yayın tüfekten daha ucuza mal olduğunu gösteren bazı karineler vardır. D. Eltis, İngiltere’deki bir yazmada, tüfeğin geleneksel rakibine kıyasla daha pahalıya üretildiğinin kayıtlı olduğunu bildirir³¹⁵.

³¹² Evliya Çelebi, IV, s. 142. Ayrıca bkz.: F. Emecen, “Evliya Çelebi ve Ateşli Silahlar Çağı”, s. 98.

³¹³ D. Eltis, **The Military Revolution in Sixteenth-century Europe**, s. 11-18, 21-22.

³¹⁴ Bert S. Hall, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde tedavüle giren ağır misket tüfeklerinin ateşli silah terminolojisinde yarattığı karmaşaya temas eder. Bu silahlar, arkebüz cinsi emsallerine kıyasla çok daha ağır mermiler yollayarak en azından kısa mesafelerde ağır süvari zırhlarını debiliyorlardı. Bununla birlikte diğer ateşli silahların muzdarip olduğu yetersizliklere ilaveten hantal yapısı ve tüfekçiyi takatsiz bırakan ağırlığı yüzünden 17. yüzyılın başlarıyla birlikte kullanımdan kalktılar. Bundan sonra piyadenin standart silahı haline gelen tüfekler, 16. yüzyıl arkebüzlerinin devamı oldukları halde *musket* ismini tevarüs olarak yayıldılar (**Weapons and Warfare in Renaissance Europe**, s. 176-179).

³¹⁵ D. Eltis, **The Military Revolution in Sixteenth-century Europe**, s. 101, not. 19.

Osmanlı tarihine dair bölük pörçük bilgiler de, bu iddiayı destekler mahiyettedir. 1658’de cebahaneden çıkan 500 adet tatar yayının tanesi için 130 akçe harcama yapıldığı kayıtlı iken bunlarla birlikte kullanılması planlanan 15.000’in okun tanesi de üç akçeye mal edilmişti³¹⁶. 1664 Aralık’ının ilk gününde yetkili Osmanlı makamlarına teslim edilen yayların tanesi 80 akçeye mal olurken her ok için iki akçe ödenmişti³¹⁷. 17. yüzyıl boyunca tersane-i âmire için talep edilen yay ve oklara takdir edilen fiyatlar, Gelibolu, Silistre ve Babadağı gibi yerlerden temin edilen oklar için yarım ilâ dört akçe para ödendiğini gösterir. Aynı zaman diliminde, Osmanlı devleti, 17. yüzyılın son on yılında fiyatlar birden iki misline katlanana değin bir yaya 120 akçe harcama yapmıştı³¹⁸. Buna mukabil 1636 yılında harc-ı âlem bir tüfek satın alabilmek için en az 10 kuruşa kıymak şartı³¹⁹. 17. yüzyılın ortalarına doğru ateşli silah teknolojisinin yayılmasına paralel olarak tüfek fiyatları bir nebze düşmüş olabilir; ama aradaki değer farkını kapatabilmek mümkün görünmemektedir.

Öyleyse, tüfeğin vaat ettiği kazanç başka yerlerde gizli olmalıydı. Bu iki silah türü maliyet açısından karşılaştırıldığında, bir yayın imal edilerek kullanılabilir hale gelmesi ve bir okçunun yetiştirilmesi için geçen zamanın uzunluğu çok daha önemli öğeler gibi görünmektedir. Tek başına, bileşik kavisli yayların aksamını yapıştırmak için kullanılan tutkalın kuruması için bile, en azından ortaçağ üretim şartlarında, bir yıl beklemek gerekebiliyordu³²⁰. Başka bir deyişle, geleneksel yay imalatı hayli nazik bir süreçti. “Yayın gücü, okçunun yayın giriş kordonuna bir ok yerleştirip çektiğinde, yayda (ve belki biraz da kirişte) biriken enerjide yatmaktadır. Yay ne kadar gerilirse, enerji de o kadar fazla olur, ama insan kasının yayı germe gücü fazlasıyla sınırlıdır. Yay

³¹⁶ MAD. 4688, s. 150.

³¹⁷ MAD. 3279, s. 165.

³¹⁸ 17. yüzyılda tersane-i âmire için tedarik edilen ok ve yayların miktar ve fiyatları için bkz.: İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 178-179.

³¹⁹ H. İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire”, s. 294, not. 27. M. Çağatay Uluçay, **XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, Manisa: Manisa Halkevi, 1944, s. 217; Ronald C. Jennings, 17. yüzyılın başlarında, Kayseri’de tüfeklerin yedi ilâ on dört kuruş arasında fiyatlandırıldığını söyler (Firearms, Bandits, and Gun-Control”, s. 344-345).

³²⁰ Bileşik kavisli yay hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz.: Paul Ernest Klopsteg, **Turkish Archery and the Composite Bow: A Review of an Old Chapter in the Chronicles of Archery and a Modern Interpretation**, 3. bs., Manchester: Simon Archery Foundation, 1987.

imalatçıları bu sorunu aşmak için yayı kandırma yoluna gitmişlerdir”³²¹. Bu nedenle, yayın serbest ve kurulu olduğu haller arasında gerginliği bakımından muazzam bir farklılık vardır. Yay sırtının maruz kaldığı baskıdan dolayı kırılıp yarılmaması için dış kısmın balık veya çağa tutkalı olarak bilinen organik tutkal yoluyla birleştirilen hayvan sinirleriyle kaplanması ve karın kısmının dirençli boynuzlarla kaplanması gibi yöntemler kullanmak mecburiydi³²². Hal böyle olunca, yay imalatı, erken modern dönem savaşlarının hızına ve *sürekliliğine* yetişebilecek seri üretimi karşılamaktan uzak kalıyordu.

Bununla birlikte, Osmanlı askerî tarihi, uzun vadede, hafif ateşli silahları erken modern orduların neredeyse standart piyade silahı haline getiren gelişmenin altında yatan amillerden en önemlisinin “atış adedi” olduğunu düşündürmektedir. 16. yüzyılın başlarına ait iki Osmanlı mühimmat listesi, elde taşınabilir ateşli silahların geleneksel rakibini nasıl saf dışı bıraktığına dair karineler sunar. Şöyle ki, 1521 Rodos seferine götürülen askerî mühimmat listesi, 1.890.000 ok ve 18.000 zemberek oku ihtiva etmesine karşın sadece 5005 adet tüfek için 4.950.000 mermi kaydeder. Üstelik bu tüfekler arasında yer alan 1000 uzun namlulu metris tüfeği için 150.000 mermi takdir edildiğine göre, geri kalan 4005 tüfek başına düşen kurşun sayısı gerçekten de çok yüksektir³²³. 1526 tarihli Mohaç seferi listesinde ise, 4000 tüfeğe karşı 3.000.000 mermi kaydedilmiştir. Belki bundan daha önemlisi, bu tarihte Osmanlı ordusunda, ihtiyaç halinde tüfek kurşunu imal edebilmek için 200 adet “fındık kabı”nın bulunmasıdır³²⁴. Harbin açık meydanlardan müstahkem mevkiilerin ardına çekildiği bir dönemde, ateşi *süreklili* halde tutmaya yarayan bir silahtan daha iyisi herhalde bulunamazdı. Dahası, Mohaç listesinden de anlaşılacağı üzere, yeterli miktarda kurşun külçesi nakledilebildiği takdirde, bu silahın mermilerini bizatihi muharebe alanında dökmek mümkündü. Bu da,

³²¹ A. W. Crosby, **Ateş Etmek**, s. 70.

³²² Yay imalatı ve bu silahların etkinlik derecesi hakkında bkz.: A. W. Crosby, **Ateş Etmek**, s. 67-76. Ünsal Yücel, bir Türk yayı imal etmek için gösterilmesi gereken titizlik ve sabrı, yayın üretim safhalarını tek tek ele alarak izah eder (**Türk Okçuluğu**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999, s. 246-251).

³²³ TSMA, D. 5643. Bkz.: Nicholas Vatin, **Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz’de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık**, çev. T. Altınova, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 448-453.

³²⁴ TSMA, D. 10583. Mohaç seferi mühimmat listesi, F. Emecen tarafından transkript edilerek değerlendirilmiştir (“Büyük Türk’e Pannonia Düzlüklerini Açan Savaş Mohaç”, s. 84-86).

“tüfeng findığı”nın, bir tanesi için bile, demir, ağaç ve tüy gibi en az üç farklı materyal gerektiren okların karmaşık ve uzun üretim safhalarına nazaran ne denli “nazsız” bir mermi çeşidi olduğunu göstermek için yeterlidir.

“Ok”un nispeten zor elde edilen bir mermi cinsi olması, ordu büyüklüklerinin erken modern döneme kıyasla çok daha makul bir seviyede kaldığı ortaçağda bile, muharebenin düşmanı uzaktan bertaraf etme kısmıyla ilgilenenler için can sıkıcı bir sorun oluşturuyordu. Usta bir ortaçağ kumandanı, hasmının elindeki cephanenin tükenmesine yol açacak manevraların ardından istediğine zahmetsizce sahip olabilirdi. Laurialı Roger, 1283 Malta kuşatmasında, Angevin filosunun mühimmatı bitinceye dek elindeki tutumlu kullanarak savaşın sonunu muzafferane getirmesini bilmişti³²⁵. Keza 15. yüzyılın başlarında İngilizler arasında cereyan eden bir çatışmada, Falconbridge, yoğun sis altında görüş mesafesinin bir hayli düştüğü bir zamanda okçularının bir kısmını ileri sürerek atış yaptırdı. Yorklular düşmanın ok menziline girdiği zannına kapılarak yarım saat boyunca aralıksız ok atışında bulundular. Oysaki bu oklar Lancasterlıların 50 metre kadar önüne düşmüştü; çünkü Falconbridge’in ustalıklı hesapladığı gibi Yorklulara karşı esen sert rüzgâr okların menzilini kısaltmıştı. Falconbridge için bundan sonra savaşı kazanmak bir mesele olmaktan çıkmıştı³²⁶. Belki de en ilginç örneklerden birinde, rivayete bakılırsa, 1571 İnebahtı muharebesinde okları tükenen yeniçeriler, Hıristiyan gemilerine limon ve portakal atmaya başlamışlardı³²⁷. Her halükârda, “ok” başlı başına kıymetli bir nesneydi. Büyük ihtimalle, bu sebeple, Evliya Çelebi, 1669’da Kandiye’nin fethinden sonra el konulan kale cephaneliği sayılırken çıkan oklar karşısında belirgin bir mutluluk ve keyif sergilemişti. Esasen Venedikliler bu okları kullanacak yaylara sahip değillerdi; ama yıllarca süren kuşatma boyunca Osmanlı yaylarından çıkan okları toplayıp bir yerde saklamışlardı. Evliya Çelebi, bu okların Osmanlı ordusuna yeniden nasip olmasından son derece mutluydu³²⁸.

³²⁵ Matthew Bennett, Jim Bradbury, Kelly DeVries, Iain Dickie, Phyllis Jestice, **Dünya Savaş Tarihi: Ortaçağ Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler, 500–1500**, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 234-236.

³²⁶ C. W. C. Oman, **Ok, Balta ve Mancınık**, s. 114-115.

³²⁷ G. Parker, **Askeri Devrim**, s. 158-159.

³²⁸ Evliya Çelebi, VIII, s. 210.

Tabii ki, ok sayısının sınırlı oluşu, gücünü muazzam gerginlikteki kırışte biriken enerjiye borçlu olan kavisli yayın kullanım ömrüyle de bağlantılı olmalıdır. Dolayısıyla ortada ismi konmuş bir ilişki biçimi olmasa da, o veya bu sebeple, Osmanlı askerî heyetinin, 17. yüzyılda bir yayın azamî atış sayısına dair kayda değer kesinlikte bir görüşe sahip olduğu iddia edilebilir. Uyvar kalesi için talep edilen 500 yaya karşılık 50.000 ok³²⁹, İlbasan'da üretilen 200 yaya karşılık 20.000 ok³³⁰ ve nihayet bir kez daha Uyvar kalesi mühimmatı arasında gösterilen 500 tatar yayına mukabil 50.115 ok³³¹, Osmanlıların nazarında bir yaya yüz atışlık mühimmat takdir edildiğini ihsas ettirir. Osmanlı tersanesi için verilen ok ve yay siparişlerinde de aynı orana ulaşılabilir³³². Rakamlarla gönlünce oynamak gibi kötü bir şöhrete sahip olan Evliya Çelebi bile, 1664 yazında, Osmanlı ordusunun Râba nehri kenarında yaptığı zahmetli yürüyüş esnasında, çamur deryasına dönen yollar nedeniyle ağırlıkların bir kısmından kurtulmak gerektiğinde toprağa gömülen askerî mühimmat arasında 2000 yay ve 200.000 ok bulunduğunu söyleyerek bir yayın teorik olarak yüz adet mermiye sahip olduğunu teyit eder³³³.

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı resmî belgelerinde zuhur eden yayların hangi taktik gayelerle kullanıldığını bizatihi şahsî tecrübelerine dayanarak anlatır. Osmanlı seyyahının bir silah çeşidi olarak yaya duyduğu saygının ötesinde, okçuluk ilminin sırlarına vakıf bir sportmen olduğu belirtilmelidir. Evliya Çelebi, İstanbul'daki Ağalar menzilinde “bazu” denemesi yapıp 600 küsur metreye atış yapmış bir sporcuymuştu. Osmanlı okçuluğuna dair Osmanlı yazmaları, 17. yüzyılın sonlarından beri Evliya'nın ismini bu rekorundan ayrı Okmeydanı duacısı olarak da kaydetmişlerdir³³⁴. Bu nedenle, Evliya Çelebi'nin okçuluk sanatına beslediği sevginin farkında olanlar için, seyyah-ı âlemin Osmanlı kuvvetlerince zapt edilen Uyvar

³²⁹ MAD. 18214, s. 6; MAD. 3279, s. 129.

³³⁰ MAD. 3279, s. 165.

³³¹ MAD. 3279, s. 169.

³³² 100 yaya karşılık 10.000 ok (İ. Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı**, s. 179, tablo. XLI).

³³³ Evliya Çelebi, VII, s. 29.

³³⁴ Semih Tezcan, “Evliyâ Çelebi'nin Okçuluğu”, **Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi**, ed. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 30-38.

cephaneliğinde ok ve yayın bulunmadığını hassaten bildirmesi garipsenecek bir durum değildir³³⁵.

Görünüşe bakılırsa, Osmanlı müdafileri, kale kuşatmaları esnasında savunma yapılarına yaklaşan düşman askerlerini bertaraf etmek için ok atışları yapıyorlardı. Zrínyi-Hohenlohe kuvvetlerinin kış baskınına katılan Bavyera alayı komutanı Franz von Herberstein, 20 Ocak 1664 akşamı Peç surlarından atılan bir okla vurularak hayatını kaybetmişti³³⁶. Yetenekli ve tecrübeli bir atıcının ellerinde, nispeten uzun menzili ve ateşli silahlara kıyasla çok daha yüksek isabet oranıyla geleneksel yayın ürkütücü bir müdafaa silahı olduğu tahmin edilebilir. Yine de, Evliya Çelebi'ye sorulursa, herhalde muharebe meydanında bir yayla yapılabileceklerin bundan çok daha fazla olduğunu söyleyecektir. Evliya Çelebi'nin tarifinde, geleneksel yay, hala bir parça da olsa, silahlarını kullanma mahareti ve cesaretiyle öne çıkan usta savaşçının bireyselliğini tescil eder. Kale kuşatmalarında hayafî tehlikenin en yüksek olduğu görevlere talip olanlar, bir nevi *crack* üniteleri misali, serdengeçti bölükleri şeklinde teşkil edildiklerinde “cebehâne”den çıkarılan ok ve yaylar diğer silahlarla birlikte ölümcül vazifelere gönüllü olanlara dağıtılıyordu³³⁷. Uyvar muhasarasında, Yassıtabya denilen müstahkem yapının ele geçirilmesi için sadrazam kolundan bir ileri harekât yapılması kararlaştırıldığında, serdengeçtilere aynen bu şekilde kılıç, kalkan, harbe, mızrak ve tüfeğin yanı sıra ok ve yaylar tahsis edilmişti³³⁸. Köse Ali Paşa kolunun Aktabya'yı zapt ettiği gün de, “topların münhedim ettiği” yere büyük risk taşıyan taarruzu diğer silahların yanında ok ve yay kullanan serdengeçtiler üstlenmişlerdi³³⁹.

³³⁵ “Bu cebehânedede hemân sünnet-i Resûlullâh olan ok ve yay silâhı yok. Yohsa gayri cümle âlât-ı silâh ve hiyel ü şeytanat bu cebehânedede mevcûddur” (VI, s. 229). Evliya Çelebi, 1669'da ele geçirilen Kandiye kalesi için de benzer gözlemler yapar. “Ammâ ok ve yaylar ancak elli dâne çıkdılar, zîrâ cemî'i kâfiristânda bu sünnet-i Resûlullâh olan ok yay yokdur. İllâ Kamlık küffârında ve İsfâç Tatarında vardır” (VIII, s. 210). Ayrıca bkz. E. Gülsoy, **Girit'in Fethi**, s. 164, not. 100.

³³⁶ **Schauplatz Serinischer**, s. 20.

³³⁷ Batı askerî tarihinde, kale kuşatmalarının son merhalesinde yaşanan bol kanlı mücadele yüzünden ilk saldıran gruba, Osmanlı terminolojisine hayli yakın biçimde “forlorn hopes” adı verilirdi (D. A. Neill, “Ancestral Voices”, s. 506-507).

³³⁸ Evliya Çelebi, VI, s. 193-194.

³³⁹ Evliya Çelebi, VI, s. 203.

Kendisi de birçok farklı cinsten silahı bir arada taşıyan Evliya Çelebi'nin 1663–64 seferlerine dair naklettiği harp hatıraları, bilhassa çarpışmaların savaşçının bireysel melekelerini sergileme imkânı bulduğu gevşek formasyonlarda geleneksel yayın fark yaratan bir anti-personel silahı olarak kullanılabilirdiğini gösterir. Ne var ki, geleneksel yayın bahsettiği seri atış ve yüksek isabet oranı olanaklarından istifade etmek isteyen muharip, askerî tarihin garip muammalarından biriyle yüzleşmek zorundaydı. Bir savaşçının esas itibarıyla yay kolları ve kirişin insan kaslarını zorlayan gerginliğiyle baş edebilmesi için yıllarca süren düzenli talimler yapmaktan başka seçeneği yoktu. Bu yüzden de, birçoklarına göre okçuluk, askerlik fenninin bir yan şubesi olmaktan ziyade, insanın ömrünü adamasını gerektiren incelikli bir sanattı. Oysaki erken modern dönemde, bir sefer ordusunda kendine yer bulan çok az sayıda askerin yay kullanımında ustalaşmak için zaman ve imkânı olmuşa benzemektedir. Bu tespit, özellikle kısa mühletlerle orduya celp edilen sekban ve sarıca bölüklerinin kitlesel olarak ateşli silahlarla donatılması örneğinde geçerli görünmektedir. Bununla birlikte nispeten uzun süreli askerî hizmet veren yeniçeri bölüklerine mensup erattan bazıları, 17. yüzyılda da, askerî teçhizatları arasında ok ve yaylara yer vermiş olmalıydılar. Uyvar kuşatması günlüğü yazarı, kaleyi teslim alan Osmanlı güçlerinin mağlup garnizon neferlerine Komaran'a kadar eşlik ettikleri sırada, yeniçerilerin birer kılıcın yanında tüfek ve yaylarla teçhiz edilmiş olduklarını gördüğünü bildirir³⁴⁰.

Yine de, bu tarihlerde yeniçeriler arasında yay kullanımının fazla olmadığını tahmin etmek zor değildir. Yeniçeriler, erken modern dönem kıstaslarına göre, hatırı sayılır uzunlukta bir askerî eğitim ve hizmet süresine maruz kaldıkları halde, kendilerinden beklenen taktik hizmetler gereği gevşek formasyonlardan ziyade ateş gücünün kitleselleştirilmesine yarayan kapalı düzenlerde savaşıyorlardı. Buna mukabil daha başına buyruk avcı bölüklerine tekabül eden sınır gazileri, askerî teçhizat seçimi ve muharebeyi kişiselleştirmede serbest davranmakla beraber kale muhafızlığına yazılana değin büyük ihtimalle meslekî bir askerlik eğitiminden geçemedikleri için geleneksel yayın maharet ve beden terbiyesi talep eden zorluğu karşısında bocalıyorlardı. Osmanlı

³⁴⁰ **Journal der Anno 1663**, s. 9.

sınır savaşçılarını tasvir eden birçok kaynağın teyit ettiği gibi, bunlar genellikle at sırtında kullanabilecekleri arklı tüfekler ve piştovlarla silahlanmayı uygun buluyorlardı.

Osmanlı muharibi, bileşik kavisli yayı lml bir silah olarak kullanabileceğine inandığı müddetçe askerî donanımını zenginleştirmekten çekinmedi. Sevilla katedrali tayıncısı ve şapel papazı Francisco Guerrero, 1593'te, çıktığı hac gezisinde Kudüs'e dört fersah kala karşılaştığı Türk atlısının nasıl da tam tekmil bir savaşçı olduğunu tasvir eder. Papazın tarifinde bu asker, her ihtimale karşı bir mızrak, *cimitarra* (şimşir), arkebüz, ok ve yay, içinde sekiz adet akı olan bir sopa, bir hançer ve balta tařıyordu³⁴¹. 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu her derde deva savaşçı neslinden kaç tanesinin hala Osmanlı ordu saflarında savaşmaya devam ettiğini söylemek güçtür; ama en azından Evliya elebi'de, düşmanı belli bir mesafeden karşılamak amacıyla ateşli silahlar ve yayı bir arada kullanma alışkanlığı yer etmiş gibidir. Osmanlı gezgini, 1672 baharında hac farizasını ifa etmek için gittiği Hicaz'da kapıştığı “ fellh”ın yaklaştığını görünce hem iki tabancasını kurup ateş etmeye hazır hale getirmişti; hem de sadağından aldığı okları çizmesine sokup yayını eline almıřtı³⁴².

Evliya elebi'nin anıları, bileşik kavisli yayın at sırtında savaşan askerin taktik ihtiyaçlarını karşılamada epeyce kullanışlı bir silah olduğuna işaret eder. şöyle ki, ateşli silahlar ne derece etkili ve tahripkâr olursa olsun, süvari neferinin çatışma esnasında bu silahları yeniden doldurup kullanabilmesine olanak yoktur. Bu nedenle süvariler, çarpışmaya gireceklerini anladıkları an silahlarının mekanizmalarını kurup nispeten kısa namlulu cihazlarını gerektiğinde tek elleriyle düşmana doğrultup ateş açıyorlardı. Bu hengâmede ateş adedini artırmanın tek yolu, mekanizmaları kurulu mümkün olduğunca çok silahı kıyafetin yenine, eyer kaşlarına veya izmelere sıkıştırıp her defasında başka bir silahı kavrayıp ateşlemektir. Oysaki geleneksel yaya sahip savaşçı, muharebenin seyrine göre sadağındaki ok miktarınca atış yapmakta serbesttir. Bu durumu örnekleyen bir hadisede, Evliya elebi, 1663'te, Uyvar kalesindeki bakım onarım işleri devam

³⁴¹ zlem Kumrular, “XVI. Yüzyılda Avrupa'da Osmanlı Ordusu İmgesi: Korku, Hayranlık, Yakın Takip”, *Eskiçağ'dan Modern ağ'a Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev*, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul: Kitabevi, 2008, s. 311-312.

³⁴² “Hemân tîrkeşe el edüp oklukdan birkaç ok çizme koncuna sokup eğer hnesinde iki tabancalı tfengler kurup belimde hzırbaş edüp ...” (Evliya Çelebi, IX, s. 410).

ederken Halep valisi Gürcü Mehmed Paşa kuvvetleri arasında Komaran taraflarındaki yerleşimlere baskın düzenlemek üzere ana ordugâhtan ayrılmıştı. Komaran kalesinden çıkan Habsburg-Macar askerleri, Mehmed Paşa birliklerini bölgeden uzaklaştırmak için saldırıya geçerken köleleriyle birlikte bir köy evini yağmalamakla meşgul Evliya Çelebi gafil avlanmıştı. Osmanlı seyyahı, kendini korumak için önce yaklaşan düşman neferlerine bir tüfekle ateş edip sonra hemen yayına sarılmıştı. Evliya Çelebi, can havliyle Tatarların kalabalık halde bulunduğu yere doğru atını sürüp kaçarken bir oku kirişe hafifçe takılı tuttuğu yayını elinden hiç bırakmadı³⁴³.

Başka bir örnekte, 1664 Temmuz’unda, aralarında Evliya Çelebi’nin de bulunduğu bir miktar Osmanlı-Tatar savaşçısı, M. Zrínyi’ye bağlı topraklara yaptıkları çapul seferinin ardından Osmanlı ordusuna iltihak etmek için geri dönüş yolundayken bir düşman kuvvetiyle karşılaşmışlardı. Tek gözüyle muharebe alanını süzdüğü anlaşılan Evliya Çelebi, iki kuvvetin çarpışmaya girişmek üzere olduğu meydanın düzlük ve seyrek ağaçlı olduğunu görünce atlarının etkili olacağına inanarak gönlünü ferah tutmuştu. Neticede muharebe, Osmanlı ve Habsburg/Macar saflarının karşılıklı açtığı birer yaylımdan sonra bir süvari kapışmasına dönüşüverdi. Evliya Çelebi, Osmanlı zaferiyle biten muharebede biri yayı diğeri kılıcıyla olmak üzere iki düşman askerini katletmenin tevazuyla karışık gururunu yaşamıştı³⁴⁴. Herhalde, süvarilerin birbirlerine doğru atıldığı anlarda atının sırtından düşmana oklarını yollayan Evliya Çelebi, bir kurbanını da hasım safların birbirine girdiği boğuşma esnasında haklamıştı.

Osmanlı birlikleri, 1663–64 savaşlarında değişik taktik amaçlarla kavisli yayların üstün isabet gücü ve seri atış yeteneğinden istifade ettiler. Osmanlı kuşatmacıları, 22 Eylül 1663’te, çemberi daraltmak amacıyla müdafileri Uyvar istihkâmlarından uzaklaştırmak için açtıkları sürekli ateş esnasında, tüfek kurşunlarıyla avladıkları birçok düşman askerinden başka Pio markisi de bir okla boğazından vurarak

³⁴³ “... bunlara bir kol tûfengi atup bir kâfir tepesi üzre ser-nigûn olup der-ân hemân tîrkeşe el etdiğimde ...”, “Bu hakîr hemân cân havliyle yine tîrkeşe el edüp bir ok gezleyüp at boynuna düşüp dolu dizgin müşvâr ederken ...” (Evliya Çelebi, VI, s. 216).

³⁴⁴ “Ve dahi hamd-ı Hudâ demek aybdır, ammâ hâzâ min faldı Rabbî, bu hakîre dahi bu gazâda iki gazâ müyesser olup birisi ok ile ve birisi seyf-i müczem ile ...” (Evliya Çelebi, VII, s. 13).

öldürmüşlerdi³⁴⁵. 1664 yazında ise, Yenikale'yi ele geçiren Osmanlılar, canlarını kurtarmak için nehre atlayan kale erlerinin üzerine tüfek mermileri, ok ve mızraklar yollayarak bunların sağ salim kıyıya ulaşip nehrin öbür yakasındaki müttefik birliklerine doğru kaçmalarını engellemişlerdi³⁴⁶.

Görünen o ki, Osmanlı savaşçıları, St. Gotthard muharebesinde de geleneksel yaylarını etkili biçimde kullanmışlardı. Batılı kaynaklar, muharebenin Osmanlı kuvvetleri lehine seyreden ilk safhalarında ok darbeleriyle ölen ya da yaralanan asilzadeler veya üst düzey komutanların isimlerini zikreder. Yine, bu mehazlarda isimleri geçenlerin toplumun kaymak tabakasına mensup oldukları hatırlanırsa, 1 Ağustos sabahı Osmanlı oklarına kurban gidenlerin ilk anda görülenden çok daha fazla olması gerektiği ortaya çıkar. Osmanlı öncü kuvvetleri, ilk başarılı hücumlarını müteakiben Mogersdorf köyüne kadar tırmandıklarında müttefikler köyü çevreleyen çit ve hendekler etrafında bir müdafaa hattı kurmaya gayret ediyorlardı. Her ne kadar, bu esnada müttefiklerin verdiği kayıplar ve yaralılar çoğunlukla tüfek kurşunlarından kaynaklansa da, Villeroy markisi koluna isabet eden bir ok tarafından yaralanmıştı³⁴⁷. Bu bilgiyi teyit eden J. Stauffenberg, sabahleyin gerçekleşen Osmanlı taarruzunda Villeroy markisine ilaveten Sery kontunun da omzuna saplanan bir okla yaralandığını bildirir. J. Stauffenberg'in bu isimleri Fransız kuvvetleri başkomutanı Coligny'nin "kaybettiği" beyzadeler arasında saydığına bakılırsa, kol ve omza gelen oklar, bu Fransız asilzadeleri savaşın sonuna değin bertaraf etmiş olabilir³⁴⁸. Keza *Reichskreisarmee*'de görev yapan anonim bir kişinin tanıklığına göre, Osmanlı hücumunu püskürtmeye çalışan komutan ve subaylar, mızrak, kılıç ve mermi yaralarının yanında ok darbelerine de maruz kalmışlardı³⁴⁹. Fransız süvari birlikleri komutanı de Beauvezé, 8 Ağustos

³⁴⁵ G. Kraus, s. 355.

³⁴⁶ Osman Dede, s. 43.

³⁴⁷ *Cavalcade*, s. 16.

³⁴⁸ J. Stauffenberg, s. 47. Fransız gönüllü beyzadelerinden ok ve tüfek mermileriyle yaralanan ve ölenler için ayrıca bkz.: *Theatrum Europaeum*, IX, s. 1219.

³⁴⁹ *Diarium Europaeum*, XI, s. 437-438.

tarihli *relation*unda, Fransız askerlerinin muharebenin son safhasında da yeniçeri tüfekleri dışında ok atışlarıyla baş etmek zorunda kaldıklarını ifade etmişti³⁵⁰.

Osmanlı tecrübesi, ateşli silahların erken modern ordularda önü alınamaz biçimde yayılmasının bu silahlara özgü olduğuna inanılan teknik üstünlüklerden ziyade, ateşli silahların ve kullandığı mühimmatın imalat özellikleri bakımından çok daha *sürdürülebilir* olmasıyla izah edilebileceğini öğretir. Osmanlı askerî tarihince de desteklendiği gibi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli hale gelmeye başlayan sınır çatışmaları ve istihkâm ağlarının mevsimlik seferleri anlamsız kılmasından ötürü uzayan cephe savaşları, ateşli silahların kitleselleşmesine yardımcı olmuştur. Bunların belirli yer ve zamanlarda aranır hale gelmesi, çatışma esnasında düşmana karşı taktik bir üstünlük sağlamalarından çok rahat ulaşılan, kullanımı kolay ve yenilenebilir araçlar olmalarıyla ilgiliydi. Üstelik bizatihi muharebenin kendisi uzadıkça, daha fazla sayıda atışa imkân veren ateşli silahların savaş meydanlarını ele geçirmesi kadar doğal bir şey yoktu. Başka bir ifadeyle, geleneksel yay, yeni yetme rakibinin performans ve etkinlik açısından teknolojik üstünlüğüne değil, teknolojik uyumluluğuna yenik düşmüştü.

3. 3. Osmanlı Savaşçısı ve Hayatı

Cismanî ve fanî bir varlık olarak Osmanlı savaşçısı, henüz sistematik bir tarih araştırmasının konusu olmamıştır. Bilhassa klasik dönem Osmanlı ordusunda hizmet eden muharipler hakkında söylenenler, bunların üstün savaşma gücü ve cesaretine vurguda bulunan arızî gözlem ve basmakalıp ifadelerden ibarettir. Hâlbuki bu çalışma vesilesiyle 17. yüzyıl Osmanlı ordusunun muharebe potansiyeli, taktiksel çeşitliliği ve stratejik planlama açısından şu ana değin ortaya konanlar, Osmanlı askerî tarihini anlamaya yönelik konuların “insan ögesi” dışarıda bırakılarak çözümlenemeyeceğini göstermektedir. İnsanı tarihin öznesi ilan etmek bambaşka bir şey olabilir; ama her

³⁵⁰ Archives nationales, Abt. Archives de la Guerre, A¹, 190, fol. 202-203'den naklen G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 352-353.

halükarda insanı tarihin merkezine yerleştirerek tarihçilik meşgalesinin esas düsturlarından birinin tarihteki insanın hikâyesini yeniden inşa etmek olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Başka bir deyişle, askerlik tarihi, birbirine harp ilan eden devletlerin ve strateji üreten seçkinlerin olduğu kadar sefer ordularının saflarını dolduran insanların öyküsünü de ihtiva etmelidir. Sıradan neferin hikâyesi önemlidir; çünkü bu, savaşın devletler arasında oynanan masum bir oyun olmadığını, insan hayatına ölüm ve yıkım getirdiğini tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermenin bir yoludur.

Ne yazık ki, bu giriş yazısını takip eden sayfalar, Osmanlı savaçısını şahsî menfaatlerinin bilincinde bir birey olarak takdim etmeyi ancak nispî bir acemilikle gerçekleştirebilmiştir. Bu konuda öncü çalışmaların olmaması bir çerçeve çizilmesini güçleştirmiştir. Bu nedenle, 1660–64 yılları arasında Osmanlı ve Habsburg ordularında yaşanan örneklerden yola çıkarak kaleme alınan bu iki bölüm, yeni fikirlerle zenginleştirilip eleştirel yorumlarla tashih edilmeye muhtaç bir deneme olarak görülmelidir.

3. 3. 1. Zafer mi Adalet mi? : 1663–64 Savaşları ve Osmanlı Ordusunda Disiplinin Sınırları

17. yüzyıl orduları, “askerî proleterleşme” çağının emir-komuta zincirinin tepeden tabana doğru hiyerarşik işleyişi ve mutlak askerî yapının vasıfsız er üzerinde kurduğu bürokratik denetleme mekanizmalarının henüz teşekkül etmediği bir devirde, koşulsuz itaatten ziyade “yoldaşlığı” savaçma güdüsü olarak alan bir münferit savaçılar topluluğu olmanın özgürlüğünü yaşıyordu. 18. yüzyılda batı dünyasını saran mutlak merkezîyetçi iktidarlar, toplumla birlikte askerî yapıyı da denetleyici bir bürokratik ağına eline teslim ederek ordu neferlerini beden terbiyesi ve sorgusuz sualsiz itaate zorlayan talim uygulamaları geliştirdiler. Bundan böyle “modern bir iş rejimi” kapsamında

eğitilen vasıfsız erler, “tezkiye-i nefis” terbiyesi dâhilinde askerî düzenin gerektirdiği mekanik hareketleri bilinç düzlemi dışında yerine getirmeyi öğreneceklerdi³⁵¹.

Osmanlı ordusu, yine 18. yüzyıldan itibaren biraz geç kaldığı yeni talim ve terbiye usullerine geçmek için devlet merkezli bir yenilenme sürecine girmiş olsa da³⁵², 17. yüzyılın ortasında Macaristan cephesine yollanan Osmanlı askerî birlikleri, 1663–1664 savaşlarında yüzleştikleri çağdaş batılı kuvvetler gibi aslen sosyal kimliği belirsiz toplama savaşçılardan oluşuyordu. Osmanlı askerî kuvvetlerinin çekirdeği, nispeten meslekî kariyer çizgileri takip edilebilen kapıkulu ocakları neferlerinden müteşekkil olmakla beraber, bunlar 1663 baharında yola çıkan muharip kıtaların en fazla üçte birlik bir kısmına tekabül ediyordu. Bu durumun askerî disiplini etkileyen iki pratik sonucu vardı. İlk olarak, kapıkulu neferleri dışında kalan savaşçılar merkezî iaşe sisteminin dışında kaldıklarından tımarlı sipahiler, Tatarlar ve gönüllü savaşçılar başta olmak üzere ordunun sayıca daha kalabalık bölümü sefer süresince gıda ihtiyaçlarını kendi imkânlarıyla karşılamak zorunda kalıyorlardı. Bu mecburiyet, özellikle ordunun bir kuşatma savaşı verdiği uzun bekleyişlerde, ordugâhtan ayrılan irili ufaklı grupların yiyecek bulma telaşıyla etrafa dağılmalarına sebep oluyordu. Erken modern Osmanlı ordu iaşesine dair yapılan çalışmalar, Osmanlı sefer ordularının Orta Avrupa’da yaygın *Kontributionssystem*³⁵³ gibi yan yollara sapsmadan askerî birliklerini asgarî seviyede iaşe

³⁵¹ Maury D. Feld, **The Structure of Violence: Armed Forces as Social Systems**, London and Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1977; John A. Lynn, “The Evolution of Army Style in the Modern West, 800–2000”, **The International History Review**, XVIII/3 (1996), s. 505-556; Ulrich Bröckling, **Disiplin: Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001. Askerî proleterleşme kavramı için bkz.: Paul Virilio, **Speed and Politics**, trans. Mark Polizzotti, New York: Columbia University, 1986.

³⁵² Gültekin Yıldız, Osmanlı harbiyesinde “savaşçıdan nefere” olarak adlandırdığı batı tarzı talim ve terbiye uygulamalarına geçişi zorunlu askerliğin toplumsal yapı üzerindeki belirleyici etkisiyle bir arada değerlendirir (**Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826–1839)**, İstanbul: Kitabevi, 2009). Fatih Yeşil, kısa süre önce yayımlanan makalesinde, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı neferlerinin mekanik hareketlere dayanan piyade talimine tabi tutulması süreci ve bu eğitimin birey devlet ilişkilerinde taşıdığı denetleyici anlamını ele alır (“Nizâm-ı Cedid Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790–1807)”, **Tarih Dergisi**, 52 (2010), s. 27-84).

³⁵³ Otuz Yıl Savaşları’ndaki (muhtemelen 17. asrın tamamına teşmil edilebilir) lojistik vaziyetin en veciz ifadelerinden biri, ünlü askerî müteşebbis Wallenstein’in Almanya’da 50.000 kişilik bir ordu toplayabileceğini, fakat 20.000 kişilik bir ordu toplamaya gücünün yetmeyeceğini ikrar etmesidir (Moriz Ritter, “Das Kontributionssystem Wallensteins”, **Historische Zeitschrift**, 90 (1903), s. 193-249). Çünkü bu dönemde batılı ordular, iaşe ve ibate ihtiyaçlarını, genellikle “Kontributionssystem” adı verilen ve istila edilen toprakların vergilendirilmesi esasına dayanan bir yöntemle karşılamaktaydılar. Bu sistem de,

edebildiklerini göstermiştir³⁵⁴. Bu haklı tespit, popüler kültürde ve bazı akademik çevrelerde, Osmanlı ordusunun imparatorluğun merkezinden düşman kuvvetleriyle yüzleşeceği yere kadar yaptığı yürüyüşler esnasında halkın mal ve mülküne tevessül etmeyip “adalet dairesi”nden çıkmadığı klişesine hayat vermiş olsa da, 17. yüzyılın ortalarında geçerli askerî şartlar bunun belirli sınırları olduğunu gözler önüne serer. Görüldüğü kadarıyla, Osmanlı birlikleri, “memâlik-i mahrûse” hudutları içinde kaldıkları sürece iyi işleyen iâşe ve ikmal hatları sayesinde büyük zorluk çekmedikleri halde, Osmanlı taşra teşkilatının idarî şemsiyesinden dışarıya adımlarını attıkları andan itibaren “küffâr”ın elinden alınan “kelepir ve şikâr”ları meşru bir doyumluk vasıtası kabul ediyorlardı³⁵⁵.

İkincisi, en bariz şekliyle 1664 seferi için Arnavutluk’tan toplanan tüfekçilerde görülebileceği gibi³⁵⁶, muharip kıtalarında boşalan safları doldurmak için alelacele bir araya getirilen yeni celpler, tabiatı gereği sosyal kimlikleri hayli belirsiz bir kitleyi oluşturuyordu. Keza ümera kapılarında hizmet eden sekban ve sarıcalarla tımarlı sipahi statüsünü haiz ve “cebelü” namıyla bunlarla birlikte gelen savaşçıların da nasıl bir askerî geçmişten geldiklerini önceden bilebilmek neredeyse imkânsızdı. Yine, 1663–64 savaşları esnasında seferber edilen kale muhafızlarının büyük bölümünün askerî disiplin mefhumundan hayli uzak bir hayat süren başıbozuk gönüllüler veya olağan şartlarda ziraat ve ticaretle meşgul yarı zamanlı askerler olma ihtimali yüksekti. Seferberlik emirlerinde zuhur eden “darb u harbe kâdir garîb yiğit makûlesi”, askerlik sanatındaki maharetleri ve bireysel silahlarıyla olan ünsiyetleri ne denli etkileyici olursa olsun, toplu

ihtiyaç duyulan mal ve paranın halktan ancak askerî baskı yoluyla toplanabileceği anlamına geliyordu (Fritz Redlich, “Contributions in the Thirty Years War”, *Economic History Review*, XII (1959–1960), s. 147-154; John A. Lynn, “How War Fed War: the Tax of Violence and Contributions during the Grand Siécle”, *Journal of Modern History*, LXV (1993), s. 286-310).

³⁵⁴ Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606*, Wien: VWGÖ, 1988; Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996; R. Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş*, s. 108-127.

³⁵⁵ Tipik bir örnekte, 1663 Haziran’ı ortalarında, Levâ’nın yarım mil kadar yukarısında bulunan Louis-Raduit de Souches kuvvetlerine oldukça yakın bir köye gelen bir Osmanlı birliği, kendilerine ekmek temin edemeyen köy “muhtar”ına dayak atmışlardı (*Relation von der Türcken Action vor Serinwar*, 1664, s. 1; *Zrinyi-Dolgozatok*, V, Budapest 1988, s. 214-220 içinde faksimile olarak basılmıştır).

³⁵⁶ Bkz.: “Mükemmel Bir Kapı”, s. 138-139.

talim alıştırılmalarının uzağında yetişen savaşçılar olduklarından askerî kademelerin kendilerinden bekledikleri disiplin ve itaati sağlayabilmeleri gücü.

1663–64 Osmanlı-Habsburg savaşları, yüksek libidolu bir insan kalabalığını yönetebilmenin zorluğunu gösteren bazı örnekler ihtiva eder. Bazen oldukça sudan sebeplerle patlak veren kavgalar, büyük ihtimalle, farklı milletlerden mürekkep askerî kıtaların “memleketli”lerini korumak için müdahale etmesiyle bir anda kanlı kapışmalara dönüşebiliyordu. 24 Temmuz 1664’te, Rába nehri üzerine kurulan köprüden geçen Habsburg süvarisi ve Fransız askerleri arasında çıkan tartışmada, Avusturyalı bir ikmal subayı öldürülmüştü³⁵⁷. Köprü geçişleri, ağır yükler altında ezilen yol yorgunu askerlerin itiş kakışına çok müsait olduğundan bu geçişler ordu yönetimi açısından hayli nazik anlar doğuruyordu. Osmanlı birlikleri, 1663’te, Ciğerdelen savaşından sonra Nemçe Taburu isimli mahalde inşa edilen köprüye geldiğinde, sadrazam tarafından geçişe nezaret etmesi için yeniçeri ağası tayin edilmişti³⁵⁸. J. Stauffenberg, 1664 yazında, müttefik kuvvetlerin Rába boyunca ilerlemesi esnasında yaşanan başka bir münakaşayı anlatır. Moresambot’ta bir geçit yerinde, Fransız süvarisi ve Alman prenslik kıtaları arasında çıkan geçiş üstünlüğü tartışmasında silahlar bir kez daha konuşmuş ve Fransız komutanın silahından çıkan saçmalar, *Reichskreisarmee* subaylarından birinin sırtını delik deşik etmişti³⁵⁹.

Evliya Çelebi’nin tecrübeleri de, bilhassa farklı etnik kökenlerden gelen savaşçıların birbirlerine anlayış göstermede pek de istekli olmadıklarını düşündürmektedir. 1661 sonbaharında, Erdel boyundaki Köyvar (Kővár/Remetea Chioarului) kalesi civarında Melek Ahmed Paşa sekban ve sarıcaları ile yeniçeriler arasında “gazâ mâlıyçün” patlak veren kavgada birkaç kişi hayatını kaybetmişti³⁶⁰. Evliya Çelebi’nin başka bir vesileyle değindiği gibi, Melek Ahmed Paşa’ya hizmet eden

³⁵⁷ *Cavalcade*, s. 4.

³⁵⁸ *Cevâhirü’t-Tevârîh*, s. 154. Fındıklılı Mehmed Ağa, kalabalıktan ötürü bir kavga çıkmasını engellemek için köprünün bir başına yeniçeri ağasının diğer başına ise sadrazam kethüdasının yollandığını yazar (*Silahdâr Târîhi*, I, s. 263).

³⁵⁹ J. Stauffenberg, s. 11-12. Fransız ve Alman kurmayları arasındaki ilişkiler için bkz.: Dominique Kosáry, “Français en Hongrie 1664”, *Revue d’Histoire Comparée*, Nouvelle Série, IV (1946), s. 43-47.

³⁶⁰ Evliya Çelebi, VI, s. 27.

ücretli bölükler arasında çok sayıda Hırvat bulunması³⁶¹, kıta içi dayanışmayı üst seviyeye çıkarırken kıta dışındaki farklı unsurlara karşı tahammül eşiğini aşağıya çekiyor olabilir. Teslim olan Uyvar garnizonunun akdedilen antlaşma gereğince Komaran kalesine kadar eşlik edilmesi esnasında yaşanan yağma girişiminde olduğu gibi³⁶², farklı menfaatleri temsil eden Osmanlı birlikleri arasında derin fikir ayrılıklarının oluşması önlenemiyordu. Evliya Çelebi, bu durumu örnekleyen ilginç hadiselerden birinde, St. Gotthard yenilgisi sonrası Osmanlı ordusunun hangi yolu kullanması gerektiğiyle ilgili münakaşaları aktardığı satırlarda farklı bir dile atlayarak bir Osmanlı-serhatlı ayrımı yapar. Osmanlı seyyahının “Bizim Osmanlı ağaları” dediği merkezî alayların komuta heyeti, yakın olduğu için Kanije’ye gidilmesini savunurken serhat gazileri herhalde kentlerinin bedbaht haldeki Osmanlı ordusunu ağırlarken uğrayacağı zararı hesaplayarak buna karşı çıkıyorlardı. Serhatlıların itirazına hiddetlenenler, “Kanije’ye Osmanlı uğramasun’ deyü eyle dersiz” diyerek sınır savaşçılarının niyetinin ne olduğunu anladıklarını belli etmişlerdi³⁶³.

Askerî yönetim açısından orduyu seferber edip sahada tutabilmek başlı başına zahmetli bir işti. Bu nedenle, erler veya muhtelif birlikler arasında çıkan münakaşalar, bazı hallerde kanlı kavgalara dönüşse bile, bunları görmezden gelme veya olaylar fazla dallanıp budaklanmadan tatlıya bağlama eğilimi yüksekti. Anlaşılan o ki, Osmanlı askerî idaresinin hoş görmekte en fazla zorlandığı iki suç, “askerî tâ’ifesi”nin seferberlik emirlerine uymaması ve muharebe esnasında yaşanan firar girişimleriydi. 1663 Nisan’ında, Osmanlı ordusu Macaristan sınırına yürümek için henüz yola koyulmuşken Gebze, İznik, Sapanca, Silivri, Bolayır, Gelibolu, Havza ve Tekirdağ havalisinde yaşananlar, Osmanlı askerî yönetiminin işinin hiç de kolay olmadığını gösteriyordu. Bazı paşaların “levendât ve adamları”, Rumeli’ye geçilmeden bağlı buldukları kıtalardan ayrılarak sırta kadem basmışlardı. Bunların yukarıda isimleri sayılan kasaba ve şehirlerde kiraladıkları evlerde kaldıkları tahmin ediliyordu. Hizmet yerlerinden

³⁶¹ “... cümle Hırvadlı gâzilerimiz alup beş yüz esîr ile ordu-yı Melek Ahmed Paşa’ya alay ile gelinüp ...” (Evliya Çelebi, VI, s. 13).

³⁶² Bkz.: “İki Uçlu Bıçak”, s. 217-219.

³⁶³ Evliya Çelebi, VII, s. 40.

ayrılan askerlerin sayısı hakkında bir bilgi verilirse de, bunların, paşalara “keder ve askere rahne” verecek ve Osmanlı başkentini meseleye el atmak zorunda bırakacak denli kalabalık oldukları ileri sürülebilir³⁶⁴. Şayet bu kaçaklar, belgenin ifade ettiği gibi, ümera kapılarında hizmet etmeleri için kiralanan sekban ve sarıcalar ise, Rumeli yakasına, yani bir anlamda geri dönüş imkânlarının son derece zorlaşacağı bir yere ayak basmadan evvel, büyük ihtimalle ücret sözleşmesinin akdedildiği esnada kendilerine varılan nakit avansları kullanıp kısa yoldan firar etmeyi denemeleri kayda değerdir.

Genç erkeklerden oluşan kalabalık bir kitlenin hareketi, yönetilmesi yeterince zor bir işti. 1663 Mayıs’ı sonlarında sadır olan bir hükme bakılırsa, ordunun yürüyüş hattı üzerinde kalan bazı yerlerde, şarap, rakı ve kahve satışları patlama yaparak içkili “dernek ve cem‘iyyet” ayyuka çıkmıştı. Osmanlı idaresi, bu sebeple, Büyük ve Küçük Çekmece, Silivri, Kınıklı ve Çorlu’ya içki yüklü teknelerin yanaştırılmasının engellenmesini istemişti³⁶⁵. Anlaşıldığı kadarıyla, yine aynı şartların sonucu olarak ismi sayılan yerlerde fuhuş hadiseleri de yaygınlaşmıştı³⁶⁶. Osmanlı askeri arasında içki tüketimi, pek şaşırılacak bir durum olmasa da, İstanbul ve Edirne arasında kalan bir hat boyunca bile askerlerin alenen içki meclisleri düzenleyebildikleri düşünüldüğünde, askerî kıtaların Macaristan hududuna doğru attığı her adımla birlikte ordudaki sosyal denetimin biraz daha gevşemesi muhtemeldir.

1664 Şubat’ı başlarında çıkan bir emir, görevlendirildikleri halde Zrínyi-Hohenlohe kuvvetleri tarafından kuşatılan Kanije’nin yardımına gitmeyen zaim, tımarlı ve kulların idam edilmelerini buyuruyordu³⁶⁷. Takriben aynı tarihlerde sadır olan başka bir hüküm, bu kez Varat valisi Mehmed Paşa’nın hizmetine tahsis edilen Vidin tımar ehlinin görev yerlerinden firar etmelerinden ötürü cezalandırılmalarını istiyordu. Ev, çiftlik ve arazisine dönen Vidin tımarlılarından Varat’a gitmeyi reddedenlerin ölüm

³⁶⁴ MD 94, 6/25; 6/26; 7/32 (evâsıt-ı Ramazan 1073/18–28 Nisan 1663).

³⁶⁵ Ya da, bu durum, sıradan neferin askerî hiyerarşi ve disipline teslim olmadan evvel kendine biraz vakit ayırma isteğinin sonucu olabilir (MD 94, 15/65, evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663).

³⁶⁶ MD 94, 17/75 (evâhir-i Şevval 1073/28 Mayıs–6 Haziran 1663).

³⁶⁷ SLUB Eb. 387, vr. 114a (evâil-i Receb 1074/29 Ocak–7 Şubat 1664, Gradiška ve Bihke kazaları, İzvornik ve Bosna sancaklarına).

cezasına çarptırılması söz konusuydu³⁶⁸. Gerçi fiiliyatta bu cezaların uygulanıp uygulanmadığını bilmek zordur. Ne de olsa, aynı gerekçeyle Banyaluka kadısı ve mütesellime yollanan fermanında, kale muhafazası yerine “evlerinde ve çiftliklerinde” bulunan neferat ağaları ve neferlerin “her kim olursa olsun” kapılarının önünde asılmaları talep ediliyordu³⁶⁹. Demek ki, “askerî tâ’ifesi”ni oluşturdukları halde, sahip oldukları çiftliklere ve kim olduklarına bağlı olarak merkezî iktidarın buyruklarından kurtulma ihtimalleri olduğuna bakılırsa, bunlar bir şekilde mahallî güç kazanmış sosyal statü sahibi kişiler olabilirler.

Bununla birlikte muharebe esnasında işlenen firar suçunu cezalandırmak çok daha kolay ve doğrudandı. Herhalde, burada da cezanın muhatabının kim olduğu belirleyici bir rol oynuyordu; fakat bilhassa düşük rütbeli zabıtlar ve sıradan erlerin ordu yönetiminin gazabından kurtulabilmeleri zordu. 3 Eylül 1663’te, iki onbaşı, Uyvar kuşatmasında müdafaa noktalarını terk ettikleri için infaz edilmişlerdi³⁷⁰. Osmanlı serdar-ı ekremi, teorik olarak askerlerin bazı cürümlerini katil, kat-ı rızk, darp, hapis veya zecr ile cezalandırma hakkına sahipti. Bu suçlar arasında vakitsiz gülbank çekmek, vakitsiz tablhane çalmak, izin almadan çatışmaya girmek, bölüğünde hazır bulunmamak, devriye hizmetinde ihmal göstermek, tayin edildiği alaya gitmemek, yoldaşlarına yardım etmemek, komutanından şikâyetçi olmak, ordu komutanının itibarını zedeleyici havadisler yaymak ve düşman askerini övüp orduda yılgınlık yaratmak sayılabilir. Yine de, Osmanlı askerî zihniyetinde, en büyük suç muharebe esnasında savaşı bırakıp kaçmaktı³⁷¹. Evliya Çelebi’ye bakılırsa, Osmanlı askerî kademesi, bu düsturun kâğıt üzerinde kalmasıyla yetinmeyip St. Gotthard hezimetleriyle birlikte kaçan Osmanlı savaşıçılarını peşlerine yolladıkları kuvvetlerle kısıtırıp katletmişlerdi³⁷².

Erken modern savaşların belirsizlikle dolu doğası, savaşıçıları askerî bir disiplin çerçevesinde zapturapt altında tutmayı güçleştiriyordu. Düşman kuvvetiyle burun buruna geldiği vakitlerde bile, orduyu bir arada tutmak pratikte imkânsızdı; çünkü en azından

³⁶⁸ SLUB Eb. 387, vr. 117a (evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664).

³⁶⁹ SLUB Eb. 387, vr. 116a (evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664).

³⁷⁰ **Journal der Anno 1663**, s. 4.

³⁷¹ **Telhîsü’l-Beyân**, s. 177.

³⁷² Evliya Çelebi, VII, s. 38-39.

süvariler, atlarına yem bulma kaygısıyla ufak gruplar halinde etrafa dağılıyorlardı. 1 Ağustos 1664 sabahı, St. Gotthard savaşının başlamasına dakikalar kala, Osmanlı neferlerinin hatırı sayılır bir bölümü ot ve yem arama telaşıyla ordugâhtan hayli uzaklaşmış vaziyetteydiler. Gerçi yeniçeri ve kapıkulu süvarilerinin Rába'yı zorladığı anlarda silah arkadaşlarının çoğunun başka âlemlere dalmış olmasının sebebi, alay ve saflarında tutulamayan askerlerin başına buyruk davranışları değildi. Bilakis Osmanlı ordugâhında muharebenin ertesi gün yapılacağı alenen duyurulmuş olduğundan askerlerin savaştan bir gün önce eksiklerini giderip hayvanlarının yiyecek ihtiyaçlarını karşılamaları bizzat ordu yönetimi tarafından istenmişti³⁷³.

Ne var ki, St. Gotthard savaşı tahmin edilenden önce başladı. Osmanlı askerî yönetimi, Rába üzerine inşa edilmesi tasarlanan köprünün yapımını muhafaza etmeleri amacıyla bir miktar yeniçeriye gizlice nehrin öte yakasına yollamıştı. Erzurumlu Osman Dede'nin ifadelerine başvurulursa, bu esnada Osmanlı kademelerinin müttefik ordusuyla çarpışmaya girmek gibi bir niyeti yoktu³⁷⁴. Bununla birlikte emir-komuta zinciri içinde hareket etmekte en fazla zorlanan kitlelerden biri olan gönüllü gaziler, ortada bir "ferman" olmamasına rağmen kendi tasarruflarıyla karşıya geçmeye başladılar³⁷⁵. Bu gönüllüler, büyük ihtimalle, Mustafa Zühdi'nin geçit yerlerinin açılmasını bekleme sabrını gösteremeyip doğruca nehri kat ettiklerini söylediği süvarilerle aynı kişilerdi³⁷⁶. Osmanlı askerlerinin Rába'yı geçtiğinin müttefiklerce fark edilmesi, çarpışmanın beklenenden daha önce başlatılmasını kaçınılmaz hale getirmişti.

Gönüllü savaşçıların fevrî davranışı, muharebe planlarının altüst olmasına sebep olmuş olmalıdır. Bununla beraber 17. yüzyıl boyunca araziye yayılan birliklerin tamamını eşgüdümlü olarak kullanabilmek mümkün olmadığından, alt kademe

³⁷³ "Sultânun, bugün Cum'adır ceng olmaz, yarın ceng-i sultânîdir, buyurduğunuzda orduda kimesne kalmayup cümle guzât fermân-ı dürer-bârinız üzre taraf taraf ota otluğa gitdiler ..." "Yâ bugünkü gün ceng olmayup yarınki gün ceng olmak üzre Fâtiha tilâvet olunup orduda asker yokdur" (Evliya Çelebi, VII, s. 32).

³⁷⁴ "... mahal-i merkûma varup ancak bir yaya köprüsü yapılıp ve karşıya asker geçilüp doğuşmek mülâhazasai dahi olmayup mücerred bir kavî köprü yapmağa düşman mâni' olmasın için biraz yeniçeri geçirilüp ..." (s. 49).

³⁷⁵ "... gönlünde cevher-i şecâat olan gâziyân bilâ-fermân karşı geçüp meydân-ı ma'rekede cevelân eylediklerin düşman müşâhede eyledükde ..." (Osman Dede, s. 49-50).

³⁷⁶ Mustafa Zühdi, vr. 27a-27b.

komutanların, bazı hallerde, buldukları bölgelerde doğrudan inisiyatif ellerine alarak savaşın seyrine katkıda bulunmaları hoş görülebiliyordu³⁷⁷. Nitekim Uyvar kuşatmasında Köse Ali Paşa kolundan taarruza geçip “Beç tabyası”nı ele geçirenler arasında bulunan yeniçeriler, bu eylem için sadrazam emrine gerek duymamışlardı³⁷⁸. Benzer bir hadisede, bu kez Yenikale istihkâmlarını zapt etmek için çabalayan Osmanlı birlikleri, sadrazam fermanı olmamasına rağmen “yürüyüş nidâ”sıyla ileri çıkarak yeni lağımlanan bir tabyayı almak için hücumla geçmişlerdi. Mühürdar Hasan Ağa ve Erzurumlu Osman Dede’ye bakılırsa, Fazıl Ahmed Paşa, bu hücumdan haberdar olmadığı gibi, uzun süredir Osmanlı kuvvetlerini uğraştıran bu azametli tabyaya erişildiğine inanmakta güçlük çekmişti³⁷⁹.

St. Gotthard savaşına dönülürse, muharip kıtaların dağınık ve tedbirsiz halleri, iki karargâhın da üstesinden gelemeyecekleri denli büyük bir soruna işaret ediyordu. Muharebenin gidişatı üzerinde bariz bir etkisi olmasa da, Habsburg süvari alaylarının bir kısmının başına geçen Albay Sporck, tan vakti tespit ettiği birkaç bin kişilik Osmanlı süvarisini atlarını otlamak üzere serbest bıraktıkları bir anda gafil avlamıştı³⁸⁰. Askerî kıtalar üzerindeki denetim açısından müttefiklerin Osmanlılardan daha iyi bir halde oldukları söylenemezdi. Epeyce ilginç biçimde, Osmanlı ordu yönetimiyle aynı kaderi paylaşan müttefik kademeleri de, büyük ihtimalle, Râba kenarında yapılan uzun ve çetin yürüyüşün ardından süvari birliklerine izin vermek zorunda kalmışlardı. Bu nedenle, tıpkı Osmanlı ordugâhında olduğu gibi, Ağustos’un ilk günü müttefik süvarisinin hatırı sayılır bir kısmı muharebe pozisyonlarının uzağındaydı. Gerçi emirler atlıların yalnızca

³⁷⁷ F. Tallet, **War and Society in Early Modern Europe**, s. 45-47.

³⁷⁸ “Emmâ ki sadr-ı a‘zam efendimizün ol tabyayı alun ve yürüyüş idün deyü tenbîhi yoğidi. Hemân yeniçeri gâzileri kendü irâdetleri ile yürüyüş idüp ... (**Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 164).

³⁷⁹ “hendekün tabyası lağım ile atulduğı gibi yürüyüş olup küffârın metrislerin basup ve atılan tabyaya asker-i İslâm metrislenüp ve ol sâ‘at sadr-ı a‘zam fermânı yoğidi” (**Cevâhirü’t-Tevârîh**, s. 260). Krş.: Osman Dede, s. 43.

³⁸⁰ Bkz.: “Osmanlı Süvarisine İade-i İtibar”, s. 195-198. Krş.: A. Schempp, **Der Felzug 1664 in Ungarn**, s. 155. R. Montecuccoli, 2 Ağustos 1664 tarihli raporunda, sabahın erken saatlerinde fark edilen Osmanlı atlılarının ilk başta müttefik muhafızları ve sağ kanattaki birlikler üzerine bir saldırı tertiplendiklerinin zannedildiğini anlatır. Bölgeye intikal eden Sporck, bu atlıların hayvanlarını olatmaya çıkaran süvarilerden ibaret olduğunu anlayarak fırsatı değerlendirme yoluna gitmişti. R. Montecuccoli’nin raporu için bkz.: Anton Rintelen, “Die Feldzüge Montecuccolis gegen die Türken von 1661 bis 1664 nach Montecuccolis Handschriften und anderen österreichischen Originalquellen”, **Österreichische Militärische Zeitschrift**, (IV) 1818, s. 260-263. Atıf için bkz.: s. 260.

üçte birinin nöbetleşe ordugâhtan ayrılması doğrultusunda; ama anlaşılan talimatın bu bölümüne uymada pek de itina gösterilmemişti. Apansız gelişen Osmanlı hücumunun ilk anlarında alarm verilmesine karşın atlı birliklerin geri toplanma işi hiç de iyi kotarılamadı³⁸¹. Esasında bu durumda pek şaşılacak bir taraf yoktu; çünkü müttefik ordusunda hizmet eden birçok kişi açısından da çarpışmanın ertesi günden önce başlama ihtimali hiç akla gelmemişti³⁸². Bu gözle bakıldığında, müttefik kuvvetleri terkip eden muhtelif orduların neredeyse her birinde St. Gotthard savaşına dair ayrı bir anlatının oluşması, çarpışmalar bir kere başladıktan sonra her kıtanın bambaşka bir dünyaya gömüldüğü hissini vermektedir. Osman Dede'nin söylediklerine dikkat edilirse, bu muharebede hatlar arasındaki kopukluk öyle bir raddeye varmıştı ki, Osmanlı ordugâhındaki birçok insan, Râba'yı zorlayan Osmanlı kıtalarının geri püskürtülerek nehirde ağır kayıplar verdiklerini ancak akşam vakti duymuştu³⁸³. Erzurumlu Osman Dede'nin kulaklarını çınlatırcasına, St. Gotthard savaşında müttefik kıtalar arasındaki iletişim kopukluğu o derece ciddi bir sorun olmuştu ki, sabah vakti, ezici Osmanlı başarısının ardından Fürstenfeld ve Graz'a doğru firar eden yaklaşık 2000 müttefik askeri, herhalde kaçtıkları meydanın nihayet Hıristiyanların elinde kaldığını günler sonra öğrenebilmişti³⁸⁴.

Bu dönemde, ordu neferlerinin savaşın son anına değin askerî disiplin altında tutmak komutanların korkulu rüyası haline gelmişti. Düşman ordusu adamakıllı yenilip savaş meydanı bütünüyle ele geçirilmeden önce yağma ve ganimet peşinde koşmak katiyen yasak olmasına rağmen bu açık hükmü sıradan askerlere kabul ettirmek hiç de

³⁸¹ R. Montecuccoli, "Vom Kriege mit den Türken", s. 434.

³⁸² A. Schempp, **Der Felzug 1664 in Ungarn**, s. 180-181.

³⁸³ "Hatta bu vak'ayı orduda akşamdan sonra işitmiş nihâyet yoğidi .." (Osman Dede, s. 50).

³⁸⁴ J. Stauffenberg, s. 58; **Diarium Europaeum**, XI, s. 447-448. 2 Ağustos günü, St. Gotthard savaşının sabah saatlerinde Osmanlı saldırısına dayanamayarak dağılan *Reichskreisarmee* askerlerinin Graz'a gelmeleri üzerine kentte büyük bir karmaşa havası yaşanmaya başlandı. Steiermark'ın emniyetinden sorumlu olan şahsiyet, Yukarı Steier'daki milislerin silâhına alınması için emir çıkarırken yaklaşmakta olduğu düşünülen Osmanlı güçlerinin dağlık arazideki geçitlere ulaşmadan evvel buraların tıkanması gerektiği düşüncesindeydi. Graz'ın hali vakti yerinde ahalisi, 2 Ağustos'ta kentten ayrılarak dağlık ve ormanlık Obersteiermark havalisine kaçışmaya başladı. Buna karşılık şatoda yakılan alarm ateşleri nedeniyle kırsalda yaşayan halk kent içine sığınmaya çalışmıştı (G. Wagner, "Die Steiermark und die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf", s. 60-63).

kolay olmuyordu³⁸⁵. Muharebenin başlangıcında harp nizamına sokulan askerler, çarpışmanın seyrine göre, saflarını terk edip ya firar etme ya da yağmaya dalma emareleri gösteriyorlardı. St. Gotthard savaşının ilk safhasında imparatorluk kıtalarını gafil avlayıp müttefik hattında bir rahne açmaya muvaffak olan Osmanlı askerlerinden bazıları, yeniçerilerin büyük kısmı köprübaşını emniyete almak ve arkadan gelen Osmanlı kıtalarına yer açmak amacıyla metrisler kurmakla meşgulken *Reichskreisarmee* ordugâhına ilerleyip esir ve değerli eşya toplamaya başlamışlardı. Evliya Çelebi'ye göre, sayıları beş yüzü bulan bu savaşçılardan bazıları, zapt ettikleri esirlerle nehri geçip veziriazamın huzuruna çıkmayı başarmış gibi görünüyorlar³⁸⁶. Hatta *Reichskreisarmee* karargâhını korumakla görevli muhafız alayı komutanı von Puch'a bakılırsa, feci bir bozguna uğrayan prenslik kıtalarının peşine takılan Osmanlı savaşçıları, imparatorluk ordugâhında bulunan topları ele geçirmişlerdi³⁸⁷. Yine de, anlaşıldığı kadarıyla, imparatorluk kıtalarının ağırlıkları ve çadırlarına kadar ilerleme pervasızlığını gösteren bu askerlerin büyük çoğunluğu, nehir kenarını tahkim eden yoldaşlarını bir daha göremedi. Osmanlı öncü birliklerinin *Reichskreisarmeeyi* alaşağı ettikten sonra giriştiği yağmayı canlı biçimde tasvir eden J. Stauffenberg, ne yazık ki, bu yağma faaliyetlerinin Osmanlı öncülerinin haddinden fazla ilerlemesine ve kıyıdaki birliklerle irtibatlarını koparmalarına neden olduğunu yazar. Bu gözü pek savaşçılar, akarsu kıyısına iniş yolları kapatıldıktan sonra Mogersdorf köyüne sığınmaya çalışmış olsalar da, dört bir yandan kısıkvrak çembere alınmış olduklarından güç bela yeniden savaş düzeni almayı başaran imparatorluk kıtalarının gazabından kurtulamamışlardı³⁸⁸.

³⁸⁵ Bu hususta Osmanlı ve Habsburg zihniyeti büyük ölçüde örtüşüyordu. R. Montecuccoli, 31 Ağustos 1664 tarihli talimatnamesinin sekizinci maddesinde Osmanlı kuvvetlerinin tamamen dağıtılıp meydanda yalnızca müttefik askerleri kalmadan ganimet malı peşinde koşmanın yasak olduğunu duyurmuştu ("Vom Kriege mit den Türken", s. 429-430). Öte taraftan Hezarfen Hüseyin Efendi'nin "Kânûn-ı Tertîb-i Sufûf" başlığı altında yazdığı şu ibareye bkz.: "Ve asker-i düşman sınıp hezimet buldukda bî-tekellüf yağma ve târâca meşgûl olmamak gerekdir. Nâ-gâh hasmın hîle ve mekri olup, ale'l-gafle bir hâl vâki' ola ..." (*Telhîsü'l-Beyân*, s. 176).

³⁸⁶ Evliya Çelebi, VII, s. 31. Mühürdar Hasan Ağa, bu esnada bozulan düşman kuvvetlerinin ordugâhından esir ve kellerin getirildiğini teyit eder. "... bir iki hücûmda küffârın çadırlarına varılup dil ü baş alındı" (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 276).

³⁸⁷ 2 Ağustos 1664 tarihli raporun metni *Diarium Europaeum*, XI, s. 434-437'dedir.

³⁸⁸ J. Stauffenberg, s. 37-38.

J. Stauffenberg, St. Gotthard çarpışmasından sonra yaşananları anlatırken erken modern dönemde kalabalık bir orduya generallik yapmak zorunda olan bir komutanın sözünün asla geçmeyeceği onların tarifini yapar. Rába kenarında vuku bulan muharebe müttefiklerin zaferiyle sonlanmıştı sonlanmasına; ama R. Montecuccoli, askerlerin başlarına buyruk davranmasından ve birliklerin intizamının bozulmasından hiç hoşnut kalmamıştı. Gerçi J. Stauffenberg, orduyu harp düzeninde tutmak için yapılabilecek hiçbir şey olmadığını farkındaydı; çünkü müttefik orduları başkumandanı yeni bir emir vermek istese bile, kimseye sesini duyurma imkânı yoktu. Dahası, J. Stauffenberg'in deyişiyle, her büyük muharebeden sonra olduğu gibi, neferler ellerine ne geçerse toplamaya başlamışlardı. Nehre giren askerler, yüzüp Osmanlı atlarını kıyıya çıkarmaya uğraşıyorlardı. Ne var ki, bu arada, ganimet yüzünden insanlar birbirine giriyor; birisinin zapt ettiğini, diğeri gelip zorbalıkla elinden alıyordu. Hatta albayın teki, – hâlihazırda bir alaya komuta dahi etmiyordu – bir tüfekçinin elinden bir at kapabilmek için zavallının sırtına iki kılıç darbesi indirmişti. General Sparr, bunu görmüş olmasına rağmen hemşerilik bağları yüzünden albaya bir yumruk indirmekle yetinmiş; ciddi bir ceza vermemişti³⁸⁹.

Louis-Raduit de Souches, 19 Temmuz 1664'te cereyan eden Levá savaşından bir gün sonrasının tarihini taşıyan raporunda, ilk silahların patlamasının ardından bölük ve kıtalar arasındaki muhaberatın ne denli sınırlı olduğuna dair açıklayıcı bazı bilgiler verir. Habsburg kuvvetleri, muharebe hattının sol cenahı ve merkezinde belirgin bir üstünlük kurmuş olmalarına rağmen sağ kanatta çarpışan Caprari alayı Osmanlı birlikleri karşısında bozulduğu andan itibaren burada tam bir can pazarı yaşanmaya başlanmıştı. De Souches, sağ tarafında yaşanan başıboşluğa müdahale edip muharebe hattını tek parça halinde tutmaya muvaffak olsa da, bu karışıklık anında savaşın kaybedildiğini haykırarak saflarını terk eden bazı askerler, kendi ordugâhlarında kıymetli buldukları mal ve eşyaları heybelerine doldurmaya yeltenmişlerdi³⁹⁰. Büyük ihtimalle, Levá muharebesinin de Souches'nin 20 Temmuz tarihli raporuna istinaden kaleme alınan

³⁸⁹ J. Stauffenberg, s. 59-61.

³⁹⁰ ... **Relation, so an Ihr Kays. May. Unsern Allernädigsten Herrn /Dero HoffKriegsRath /Cammerer /und General Veldtmarschall Herr Ludwig Radwig Graff DE SOUCHES ...**

başka bir anlatımında, Caprari alayına mensup süvarilerin bozgun havasında kaçıştıkları esnada Habsburg ordu ağırlıklarını yağmalayanların geri hizmet kıtalarında hizmet edenler olduğu belirtilir³⁹¹.

Uzayan sefer mevsimi sonunda tahammül eşiği aşıldıkça, insan sabırla birlikte ordudaki disiplin de sarsılmaya yüz tutuyordu. L. F. Marsigli, 17. yüzyılın sonlarında bile, Osmanlı ordularının imparatorluk kuvvetlerine nazaran uzun mesafeleri kat etme hususunda daha “müstait ve kudretli” olduklarını itiraf eder. Habsburg askerî mütehassısın gözlemlerine göre, Osmanlı yönetimi, bu tarihlerde sahaya iâşe ve ikmal bakımından hâlâ daha düzenli ve tertipli ordular sürebilmenin avantajlarından istifade ediyordu³⁹². Bununla beraber bu tespit, ancak bir kıyaslama bağlamında derece farklılığına işaret ettiği ölçüde anlam taşıyordu. Osmanlı sefer ordusu, en azından 1664 yazında, St. Gotthard savaşından önce ve sonra ciddi iâşe sorunları yaşamıştı. İkmal hatlarında ortaya çıkan herhangi bir aksaklık, aylardır sıcak bir yataktan mahrum kalıp yollarda bin bir çile çeken askerlerin huysuzlanmaları için meşru bir mazeret halini alıyordu. R. Montecuccoli, tam da bu yüzden, Rába kenarında ilerleyen müttefik ordusunun bedbaht halini tarif ederken sahip oldukları en önemli avantajın arada uzanan nehir olduğunu söylüyordu. Rába'nın öte yakasına geçilmesi durumunda, ikmal hattı kesilen ordu neferlerini firar etmekten alıkoyacak hiçbir gücün olmadığını düşünüyordu³⁹³.

Habsburg komutanının endişelerinde büyük bir haklılık payı olduğu savunulabilir. Ne de olsa, 1664 baharında, müttefik kuvvetlerce kuşatılan Kanije'ye yardım götürmeye çalışan Osmanlı ordusunda yaşanan bir olay, bu dönemde Osmanlı ordusunda ve büyük ihtimalle çağdaş bütün ordularda, disiplin ve itaat kavramlarının modern algıyla ne kadar su götürür şeyler olduğuna dair ipucu sağlar. Bu esnada hala

³⁹¹ **Relation von dem tapfern Entsatz der Stadt und Schloß Leventz /so durch Herrn Feld Marschall Ludwig Radwig /Graf de Souches /nebens einer ansehnlichen Feldschlacht /Gott lob! Glückliche Verriichtet worden**, s. 31 (Christian von Wallsdorff, **Türkischer Landstürzter /oder Neue Beschreibung der fürnehmsten /Türkischen Städte /und Vestungen /durch Ungarn /Thracien /und Egypten ... Sambt einen Anhang /Derer bey S. Gotthard und Leventz beschehen harten Treffen /von hoher und gewisser Hand /ausführlicher berichtet**, Erstlich gedruckt im Herbst-Monat, 1664 içinde, s. 29-33).

³⁹² **Stato Militare**, II, s. 114-115.

³⁹³ **Besondere und Geheime Kriegs-Nachrichten**, s. 275-276.

askerî kıtaları bir araya getirmeye uğraşan Osmanlı askerî yönetimi, beyhude yere, sadrazamın Ösek köprüsünü geçtiğini kaledekilere iletcek bir gönüllü aramıştı. Fazıl Ahmed Paşa, bu hizmete talip olanların istedikleri zeamet veya ihsanı alabileceğini ilan etmesine rağmen bu zorlu göreve talip olan bir kişi bile bulunamadı³⁹⁴.

Hal böyleyken, askerî yapı içinde emir-komuta zincirini işletebilmek oldukça nazik dengelerin gözetilmesini gerektiriyordu. Görünen o ki, Osmanlı askerî teşkilatının nispeten daha değişken olan üst kademesi, ordu disiplinini, sıradan neferin hal ve hareketlerinin denetlenmesi ve gerektiğinde cezaların infaz edilmesi gibi tatsız işleri zabitlerin tasarrufuna terk ederek sağlamaya çalışıyordu. Bilhassa sefer halindeki ordunun neferleri, maddi birtakım kazançlarla ödüllendirilseler de – bahşiş ve ihsanlar, muharebe esnasında yaralananlara veya bineklerini yitirenlere ödenen tazminatlar gibi –, askerin nazarında belirleyici olan “yoldaşlık” duygusuydu. Düzenli bir birliğe mensup olmak, en azından iki nedenle savaş meydanında uygun davranışlar sergilemeyi gerektiriyordu: Geri döndüğünde cezalandırılma ihtimali ve asker arkadaşları arasında saygı görme ihtiyacı³⁹⁵.

Evliya Çelebi'nin izinsiz ordugâhtan ayrılan bir miktar tımarlı sipahi hakkında anlattıkları, Osmanlı ordusunda cezaların uygulanmasında ne tür araçlara başvurulduğunun anlaşılmasında yardımcı olabilir. Evliya Çelebi, beş hizmetkârı ve on yareniyle hayvanlarının iâşe ihtiyacını gidermek için Estergon'dan beş saatlik mesafede bir tarlaya gittiğinde, “kâfir” topraklarına girip ganimetler alma teklifiyle çıkagelen 300 Osmanlı atlısına rastlamıştı. Aydın, Saruhan ve Menteşe sipahilerinden olan atlılar, Evliya'nın sonradan işittiğine göre, Tata kalesine girmeye çalışıp başarılı olamamışlardı. Bunlar, ordugâha döndüklerinde, doğrudan sadrazam kethüdası Semiz İbrahim Ağa'nın yanına gidip onun tavassutuyla sadrazamın huzuruna çıkmışlardı. Düşman topraklarına yaptıkları akın için veziriazamın takdirine mazhar olacaklarına inanan sipahiler, izinsiz “çete ve potura”ya çıktıkları için – çünkü ordu askerlerinin etrafa dağılması ya da esir alınmaları olumsuz durumlar yaratabilirdi – ibret-i âlem olması düşüncesiyle derdest

³⁹⁴ Cevâhirü't-Tevârîh, s. 248-249.

³⁹⁵ R. Murphey, Osmanlı'da Ordu ve Savaş, s. 185-188.

edilerek tutuklandılar. Fazıl Ahmed Paşa, bu disiplinden yoksun süvarilerin infaz edilmesi için cellâtlara emir verdiği halde, karargâhta bulunan devlet ricalinin araya girmesiyle cezanın tatbikinden vazgeçilerek alaybeylerinin “tazir” edilmesine karar verildi³⁹⁶.

Evliya Çelebi, cezanın hafifletilmesinde İbrahim Kethüda, Köse Ali Paşa, Kibleli Mustafa Paşa ve mevcut sadrazamın amcası Hasan Ağa'nın tavassutlarını öne çıkarsa da, esas sebep, bilfiil cephenin ön hattında bulunan muharip kıtalarla ordunun üst kademeleri arasındaki nispî yabancılıktan ötürü, bunların eliyle infaz edilen bedenî cezaların savaşçıların maneviyatı üzerindeki muhtemel olumsuz etkisidir. Ayrıca askerî hareketliliğin devam ettiği günlerde, katıksız bir “adalet nosyonu” namına savaşçıları idam etmek, daha öncelikli bir gayeyi, yani uzun vadede harbi zaferle sonlandırma amacını zora sokacaktır. Osmanlı askerî geleneği, bu tür durumlarda cezanın “aile içinde” yerine getirilmesine müsaade ederek alay ve bölüklerin iç dayanışmasının dışarıdaki ortak düşman olarak ordunun yönetim kademesini hedef almasını engellemeyi öngörüyordu. Tımar ehli örneğinde bu yöntemin nasıl icra edildiği açık olmasa da, ümera kapılarında hizmet eden sekban ve sarıca bölüklerinde vuku bulan uygunsuz davranışların kethüda ve ağalar eliyle cezalandırıldığı düşünülebilir. Yeniçeri bölüklerinde ise, teorik olarak seferlerde alay tertibi, emirlerin ilgili kimselere taşınması ve bölüğün komuta heyetiyle olan hiyerarşik bağlarının tesisi gibi idarî ve taktik vazifelerin üstesinden gelirken odabaşı veya mülazımlar fiilen bölüğün yönetimi ve askerlerin dertleriyle ilgileniyorlardı³⁹⁷. L. F. Marsigli'ye göre, yeniçeriler, bölükdaşlık duygusunun bir tezahürü olarak odabaşının kendileriyle aynı odada ikamet etmesini ve seferlerde aynı çadırı paylaşmasını bekliyorlardı³⁹⁸.

Bu yüzden bir yeniçerinin cezalandırılması gerektiğinde, bu işi en sorunsuz biçimde halledebilmenin yolu, cezanın odabaşının riyasetinde bölüğün önde gelen isimleri marifetiyle kolektif şekilde ifa edilmesiydi. Buna göre, odabaşı, çorbacıyı durumdan haberdar ettikten sonra tazir izni çıkarsa, aşçı marifetiyle suçlu bukağya

³⁹⁶ Evliya Çelebi, VI, s. 172-173.

³⁹⁷ İ. H. Uzunçarşılı, **Kapukulu Ocakları**, s. 205-208.

³⁹⁸ **Stato Militare**, I, s. 73.

vuruluyor; akşam namazını müteakip meydana çıkarılan mücrim, odanın ihtiyarları ve yoldaşları huzurunda değnekle dövülüyordu. Bu esnada “iki eski yoldaş”tan biri suçlunun ellerini diğeri ayaklarını tutarken vekilharç ve bayraktar mum tutuyor; ceza, yine bizzat odabaşı tarafından yerine getiriliyordu³⁹⁹. Bu şekilde bedenî şiddete aile içinde maruz kalan asker, başına gelenlerden ötürü duyacağı hınç ve intikam hissini içselleştirip Osmanlı devleti veya askerî teşkilatın yönetim kademelerine yönelik bir düşmanlık duygusu geliştirmiyordu.

Yeniçeri ağası ve ümeranın kapı halklarını yöneten kethüdalar gibi politik figürler bir yana bırakılırsa, askerî birliklerin işleyişinden sorumlu ağa, çavuş, odabaşı, yayabaşı gibi zabıt zümresi, genellikle askerî yapılar içinde kariyer çizgileri doğrultusunda yükselen meslekten askerlerdi. 1663–64 savaşlarında da, bu sınıfın sırtında büyük bir yük olduğu tahmin edilebilir. Örneğin, 1664 baharında, Kanije’ye doğru ilerleyen Osmanlı ordusu Zigetvar’dan geçtikten bir müddet sonra, bütün askerî birliklerin yürüyüş nizamına geçmesi emri verildiğinde, askerleri “kollara” göre tertip edip başıboş neferleri bağlı buldukları “bayrak”lara gönderme işi yine ağalara kalmıştı⁴⁰⁰. Herhalde, disiplini sağlamak uğruna uyguladıkları şiddet, bu zabıtlar zümresinin üstesinden gelmek zorunda oldukları işlerin en sevimsizlerinden biriydi. Evliya Çelebi’nin Uyvar kuşatmasıyla ilgili hatırladığı bir vakada, kale istihkâmlarına garnizonun teslim olduğunu simgeleyen beyaz bayraklar çekildiğinde, kale müdafilerinin bazıları muharebeyi bıraktıklarının nişanesi olarak sakınmadan ortalığa çıkmaya başlamışlardı. Bu rehavet ortamında, henüz bir emir olmadığı halde, metrislerini bırakıp açık alana çıkmaya başlayan Osmanlı askerleri, kuşatma hattının idaresinden sorumlu Muhzır Abdi Ağa, başçavuş ve çavuşlar tarafından darp edilerek görev yerlerinde tutulmuşlardı⁴⁰¹. Bu kaba ve doğrudan şiddet gösterileri, Foucault’nun tarif ettiği sistematik beden kontrolünün henüz yerleşmediği erken modern ordulara

³⁹⁹ Eyyubî Efendi Kânûnnâmesi, s. 47.

⁴⁰⁰ “... ağalık geri alıkoyup asker kollu koluyla yürüdüler ...” (Osman Dede, s. 40-41).

⁴⁰¹ “... askeri urup yerli yerinde ber-karâr etdiler” (Evliya Çelebi, VI, s. 206).

yabancı sayılmazdı⁴⁰². Esas mesele, şiddetin kimin eliyle uygulanacağıydı. Düzenli birliklerde nispeten uzun bir askerlik hayatı geçirenler için bölük içi hiyerarşi bu sorunu çözerken, belirli bir sefer mevsimi için bir araya getirilen ücretli askerler, batılı asilzade veya Osmanlı zadedânının toplumsal hiyerarşiyi orduya taşıyan yönetim modeline teslim oluyorlardı. Ne de olsa, hiç kimse, zengin aile servetleri ve yüksek devlet makamlarını tasarruf eden seçkinlerin veya bunların adamlarının gazabına maruz kalmak istemezdi. Uyvar kuşatması günlüğü yazarı, 26 Eylül’de, kalenin Osmanlı kuvvetlerine açılmasından sonra ev ve arabaları yağmalamak isteyen bazı askerlerin bir “paşa” tarafından dövülerek engellendiğini yazsa da⁴⁰³, doğrudan dayak atarak çapulcu neferleri durduranın bir paşadan ziyade, belki de yine bir paşaya tabi bir ağa veya çavuştur.

Osmanlı kaynakları, asker davranışlarının baskı altında nasıl değişebildiği hakkında bazı örnekler temin ederler. Mehmed Halife, Uyvar’ı kuşatmak üzere ilerleyen Osmanlı birliklerinin kale müdafileri tarafından düzlük araziye salınan su nedeniyle yürümekte zorluk çektikleri anları anlatır. Bataklık ve çamurlu arazi, bazen eyer seviyesine yükselen taşkınlarıyla bilhassa ordu ağırlıklarının çekilmesinden sorumlu kişiler için katlanılamaz bir eziyete dönüşmüş olmalıdır⁴⁰⁴. Nitra nehrinden bırakılan suyun Osmanlı ordusunun ilerleyişini nasıl olumsuz etkilediğini anlatan Fındıklılı Mehmed Ağa ise, bu esnada eşyalarını kaybeden veya atıyla birlikte suya yuvarlanan askerler arasında yıpranan sınırlar yüzünden kıtaların yürüyüş nizamından sorumlu alt dereceli zabıtların hiç kimseye sözlerini geçiremediklerine işaret eder⁴⁰⁵.

Yine de, Osmanlı erlerinin açlık, aşırı yorgunluk ve hastalık gibi dayanma kudretlerini aşan zorluklar karşısında veya ölüm korkusunun insan eylemlerini içgüdüsel tepkimelere çevirdiği anlarda nasıl bir hayatta kalma güdüsüyle davrandıklarını daha iyi kavrayabilmek için anlatının kaynağını ordunun daha aşağı seviyelerine çekmek

⁴⁰² Michel Foucault, **Disiplin and Punish: The Birth of the Prison**, trans. Alan Sheridan, 2. ed., New York: Vintage Books, 1995, s. 73-131.

⁴⁰³ **Journal der Anno 1663**, s. 9.

⁴⁰⁴ “Kâfir dahi ovaya su salıvırmış. Estergon’dan Uyvar kal’asına varınca on sâ’atlık yoldur. Ovaları su kaplamış, sudan ba’zı yeri bataklık olmuş ve su dahi ba’zı yerde eğere çıkar ve ba’zı yerde üzengüye çıkar. Bu minvâl üzere şol meretebe zahmet çekildi ki vasfa gelmez” (**Tarih-i Gilmanî**, s. 96).

⁴⁰⁵ “ ... kimi atıyla düşüp gark oldu kimi esvâbın zâyi’ kıldı her nefse nefsi keşâkeşde olup büyük küçük bilinmez zâbit sözi dinlenmez buyrulduya amel olunmaz ... ” (**Silâhdâr Târîhi**, I, s. 265).

zaruridir. Evliya Çelebi, bu hususta, muhtemelen erken modern orduların tamamı için geçerli olacak şekilde, ordu mensuplarını pençesine alan acımasız koşulları ve sıradan neferin elim çırpınışlarını soğukkanlılıkla eserine alarak paha biçilmez bilgiler sağlar. Osmanlı gezgini, bir keresinde, zapt edilen Uyvar kalesinde tamirat çalışmaları devam ederken yağmalamak üzere gittikleri Hıristiyan köylerin birinde nasıl baskına uğrayarak sıkıştırıldıklarını anlatır. Bu hengâmede, canlarını kurtarmak için soluğu Estergon'da almaya çalışan Osmanlı ve Tatar savaşçıları, kelimenin gerçek anlamıyla birbirlerini ezerek kaçmışlardı. Seçtiği hayatın olağan bir parçası olarak birçok sefere katılan Evliya Çelebi, cephenin bilhassa işler kızıştığında hayli merhametsiz bir yer olduğunun tabii ki farkındaydı. Bu sebeple, 1663 sonbaharında, güç bela Estergon'a dönerken yolda karşılaştığı atsız Osmanlı askerlerinin yanına fazlaca sokulmasına müsaade etmemiştir. Evliya'ya sorulursa, böyle muhataralı vakitlerde son derece dikkatli olmak lazımdı; çünkü hasta ve yaralı gibi görünen kişiler, biraz merhamet ve güler yüz gördükleri an insanı atından devirip hayvana el koyabilirlerdi⁴⁰⁶.

Evliya Çelebi'nin tecrübelerinden çıkan bir başka sonuç, askerlerin yeterince iâşe edilemedikleri durumlarda askerî disiplin mefhumunu işletmeye çalışmanın fiiliyatta anlamsız bir uğraş haline geldiğidir. 1664 yazında, Osmanlı ordusu Rába istikametinde kuzeye doğru ilerlerken orduyu ele geçiren açlık, Osmanlı savaşçılarının alenen birbirlerine karşı dönmesine yol açmıştı. Osmanlı birlikleri, 27 Temmuz'da Zalaszentgrót palankasını ele geçirdiklerinde, gıda maddelerine sahip olmak için çıkan kavgalarda birçok savaşçı hayatını kaybetti⁴⁰⁷. Osmanlı ordusunun İstolni Belgrad üzerinden Uyvar'a döndüğü sırada birkaç önde gelen düşman reisini yakalayan Evliya Çelebi ve hizmetkârları, Osmanlı birliklerinin içinde bulunduğu içler acısı durumu

⁴⁰⁶ Evliya Çelebi, VI, s. 215-218. “... niçe kere olmuşdur kim hasta ve mecrûh şekille âdemler âdemi atından yıkup atına binüp firâr ederler” (VI, s. 218).

⁴⁰⁷ “... ammâ ibtidâ gün bu kal'ada zahîre yağmâsiyçün çok yiğitler birbirlerin katl etdiler” (VII, s. 30). Ordudaki firarları azaltmanın yollarından biri, askerlerin meşru veya gayrimeşru kazanç elde etmelerine göz yummaktır. Gerçekte uzun manevralar boyunca ordu ile birlikte hareket eden askerlerin büyük kısmı, iyileştirilmesi güç yaralar ve iyice yıpranmış bir beden dışında pek bir şey kazanamıyorlardı. Ancak savaş hattı veya yürüyüş güzergâhı üzerinde bulunan yerleşimlerin yağmalanması, tacir konvoylarının yollarının kesilmesi, halktan cebren toplanan para veya en önemlisi kazanılan bir savaştan sonra ele geçirilen bölgeyi yağmalama ve esirlerin fidyelerini değerlendirme, ortalama ere bir kazanç kapısı hizmeti görüyordu. Bu durum ordu şartlarını uzun vadede daha çekilir hale getirmekteydi (G. Parker, **Askeri Devrim**, s. 97-98).

düşünerek ordugâha girmekte tereddüt etmişlerdi. Ele geçirdiği kıymetli şahsiyetler ve pahalı ganimetleri kaptırmaktan kaygılanan seyyahın kendi ifadesine başvurulursa, sadrazam, muhakkak ki, bu nüfuzlu şahsiyetleri ucuza ellerinden alacak; zahire yüklü atları gören adi neferler zorbalığa başvurup gıda maddelerine el koyacaktır. Mallarını vermemek için her seçeneği değerlendiren Evliya Çelebi, bu durumda “ceng etmek” dışında bir yol kalmayacağını söylemekle birlikte, Fazıl Ahmed Paşa’nın atlarının bile doğru düzgün yem bulamadığı bir ortamda, kendilerinden katbekat kalabalık insanlara çatmanın hatalı bir davranış olacağını da farkındadır⁴⁰⁸.

Savaş, yalnızca silâh altındakilerden değil; sefer bölgesine yakın yaşayan halktan da olağan şartlarda verebileceklerinden daha fazlasını talep ediyordu. 17. yüzyıl seferlerinde sıkça rastlandığı gibi, Julius von Hohenlohe komutasındaki *Reichskreis* birlikleri, Macaristan cephesine doğru yol alırken geçtikleri Steiermark havalisinde yerel nüfusun şiddetli şikâyetlerine sebep olan baskı ve gasp eylemleri gerçekleştirmişlerdi⁴⁰⁹. R. Montecuccoli’nin St. Gotthard muharebesi öncesi müttefik kuvvetlerin ormanlık araziye gizlenmiş çiftçilerin baskınları nedeniyle yaşanan ölümlerden ötürü durmaksızın kan kaybettiğine söylemesine bakılırsa⁴¹⁰, Habsburg hükümetinin 1664 Vasvar antlaşmasına yanaşmasının nedenlerini izah eden bildiriye teyit edildiği üzere, sefer yılları boyunca bilhassa yabancı askerî birliklerle Macar halkı arasında pek de sıcak ilişkiler olmamıştı⁴¹¹. Buna karşın aynı yıllarda, Osmanlı bürokratik aygıtı, askerî birliklerin iaşesini resmî araçlar vasıtasıyla sistematik bir vergilendirme yoluyla halledebildiği ölçüde, “asker” ile “reaya”yı karşı karşıya getirmemeyi başarmış gibidir. Tabii ki, askerî gayelerle halktan talep edilen para ve ürünlerin avarız ve mevkufat defterlerindeki tahminî kayıtlara dayanması, Osmanlı tebaasının ordu ihtiyaçlarını karşılamada zorluk çekmediği anlamına gelmez. Osmanlı ordusunda işlerin planlandığı gibi gitmediğinin en bariz göstergelerinden biri, 1664’te esasen “bedel” olarak toplanması öngörülen “nüzul zahireleri”nin o yıla mahsus olarak Budin, Kanije, Eğri,

⁴⁰⁸ “... mâlımız vermemek için ceng etmemüz mukarrerdir”, “Sadri’azamın bile atları cümle meşe ağacı filisleri ve çamurlu otlukları yer” (VII, s. 45).

⁴⁰⁹ G. Wagner, “Die Steiermark und die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf”, s. 53-54.

⁴¹⁰ **Besondere und Geheime Kriegs-Nachrichten**, s. 275-276.

⁴¹¹ **Ortelius Continuatus**, s. 359.

Tımişvar ve Bosna gibi sınıra yakın bölgelerde aynî vergilere çevrilmiş olmasıydı. Buna göre, “sürsat ve iştirâ zahîrelerinin haddi intihâ-yı serhadd-i islâma varınca nihâyet” bulduğu için geçen sene cizye hanesi başına alınan birer buçuk kuruş yerine aynı haneler belirli miktarda arpa ve buğday temin etmekle yükümlü tutulmuşlardı. Bu gıda maddeleri, yine bölge ahalisinin yük hayvanları vasıtasıyla talep edilen yerlere taşınacaktı⁴¹². Herhalde sivil nüfus üzerindeki baskı, cepheye yakın mahallerde ikamet eden insanların bilhassa köprü inşaatı, kale istihkâmlarının tamiri ve ordu güzergâhında bulunan yolların temizlenip açılması gibi emek yoğun işlerde istihdam edildiği anlarda daha da artıyordu⁴¹³.

Osmanlı iktidarı, mevzu bilhassa Tatar kitleleri olduğunda, silahlı kuvvetleri sivil halkla bir araya getirmenin doğuracağı sakıncaların farkındaydı. Fazıl Ahmed Paşa, bu amaçla, Uyvar civarında Osmanlı birliklerinin yürüyüş hattı üzerinde kalan yerlerin ahalisinin korunması için emirler çıkartmıştı⁴¹⁴. Bu talimatların ne dereceye kadar etkili olduğu tartışmalı olsa da⁴¹⁵, Osmanlı askerî kademelerinin kararlı tutumu, halktan zor yoluyla mal ve erzak almaya heveslenenleri önemli ölçüde engellemiş gibidir. Yine de, 1663’ün son aylarında, kışlamak üzere Belgrad istikametine doğru çekilen Osmanlı ordusundan bazı neferlerin yol üzerinde bulunan yerleşim ve pazarlarda zorbalık ederek halkın mallarını gasp ettiklerine dair bir kayıt, yakından denetlenmedikleri sürece silahlı

⁴¹² H. 1072 yılına mahsuben beş vilayetten alınan “bedel-i nüzul” kayıtları, KK. 3525, vr. 3b’de bulunabilir. Ertesi sene toplanması planlanan aynî ürünlerle ilgili bkz.: vr. 7b-8a.

⁴¹³ SLUB Eb. 387, vr. 95a (evâil-i Şaban 1073/11–21 Mart 1663); 109b (evâil-i Muharrem 1074/5–15 Ağustos 1663); 130a (evâsıt-ı Şevval 1074/6–16 Mayıs 1664); 138a (evâhir-i Ramazan 1075/6–16 Nisan 1665); 139a (evâsıt-ı Şevval 1075/26 Nisan–6 Mayıs 1665); 144a (evâhir-i Zilkade 1075/4–14 Haziran 1665); 145a (evâhir-i Zilkade 1075/4–14 Haziran 1665); 145b (evâhir-i Zilkade 1075/4–14 Haziran 1665). Ayrıca Osmanlı yönetimi, Berkofça kazasında halktan otuz camız temin edip güvenilir adamlar ve sürücülerle Belgrad’a göndermelerini istemesinde olduğu gibi, kışlak hizmeti teklif etmediği ahalinin sırtına, bu hizmetlerinden muaf tutulmaları karşılığında başka aynî vergilendirme yöntemleri de uygulayabiliyordu (MAD. 3774, s. 24, 7 Cemaziyelahir 1074/6 Ocak 1664).

⁴¹⁴ Osmanlı sadrazamı, Ahmed Giray’a hitaben yazdığı Rebiülevvel 1074/3 Ekim–1 Kasım 1663 tarihli mektupta, Tatar askerlerinin Mişkofça (Miskolcs) ahalisine zarar vermemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını isterken aynı muhtevaya sahip başka “kâğıd”lar yolladığını da yazmıştı. Tatar hanzadesi, bu maksatla mirzaları ve kendisiyle beraber olan Akkirman ağalarına Rima Sonbat (Rimaszombat, Rimavská Sobota) sâkinlerine müdahale etmemeleri yönünde bir “yarlık” kaleme almıştı (J. Blaškovic, “Osmanlılar Hâkimiyeti Devrinde Slováky”, s. 202-205).

⁴¹⁵ Rima Sonbat ahalisi, 17 Rebiülevvel 1074/19 Ekim 1663 tarihli arzlarında “Tatar ve Osmanlı askerinden havfımız olup varoş fukarası perakende olmak üzere” olduklarını bildirip yardım rica etmişlerdi (J. Blaškovic, “Osmanlılar Hâkimiyeti Devrinde Slováky”, s. 204-205).

unsurların silahsızlar karşısındaki üstünlüklerini istismar edebildiklerini gösterir⁴¹⁶. Osmanlı askerî idaresi, büyük ihtimalle, bu tür kaygılardan hareketle Belgrad'ta Sava köprüsünü gözetmekle görevlendirilen Osman Paşa'ya, sefere katılmak üzere gelen savaşıların şehirde bir günden fazla kalmasına izin verilmeyerek derhal Osmanlı ordusuna gönderilmesini istemişti⁴¹⁷. Osmanlı merkezî iktidarı, reayanın askerinin fütursuzluğuna karşı korunmasını istediği hükümlerinde kimi zaman hanedanın şahsında tebellür eden soyut bir adalet kavramına atıfta bulunsa da, daha ulvî bir amaç için halkın refah ve yerleşik hayatına müdahaleyi gerektiren bir emrin bizatihi devlet eliyle çıkarıldığı durumlarda reayanın yapabileceği fazla bir şey yoktu. Örneğin, Osmanlı ordusunun Uyvar'ı kuşatmak amacıyla bölgeye intikal ettiği günlerde, Estergon ve Ciğerdelen arasında bir köprü inşa etmekle görevlendirilen Çavuş oğlu Mehmed'e, köprü'nün iki başında yer alan ev, bağ ve otlukhane gibi binaların yıkılarak yolların genişletilmesi emri verilmişti. Aynı emir, Mehmed Paşa'ya, köprü inşaatında çalıştırmak için işçi toplama ve yıkım işlemleri esnasında sesini yükseltenleri yola getirmek için kendi adamlarının yanı sıra Estergon ve Ciğerdelen'de hizmet eden askerleri kullanması tavsiyesinde bulunuyordu⁴¹⁸. Keza 1663 sonlarında, Osmanlı ordusu Belgrad'a dönerken Budin sahrasında bastıran şiddetli soğuk, civar köy ve palankalara dağılan ordu mensuplarının “bağ, çit ve damları” toplayıp geri gelmelerine sebep olmuştu. Askerler ısınmak için çadırlarında bu tahta parçalarını yakarken, Osmanlı ordu yönetiminin olan bitenden haberdar olmaması pek mümkün değildi⁴¹⁹. Görünen o ki, Osmanlı yönetimi açısından o an için askerlerin sağ salim kışlayacakları menzillere ulaştırılmasından daha öncelikli bir mesele yoktu⁴²⁰.

⁴¹⁶ Albertina-B or. 295, vr. 2b (evâhir-i Rebiülahır 1074/21–30 Kasım 1663).

⁴¹⁷ SLUB Eb. 387, vr. 130a (evâsıt-ı Şevval 1074/6–16 Mayıs 1664).

⁴¹⁸ SLUB Eb. 387, vr. 109b (evâil-i Muharrem 1074/5–15 Ağustos 1663).

⁴¹⁹ Mühürdar Hasan Ağa, bu bilgiyi daha kuru bir üslupla aktarmayı tercih ettiği halde (**Cevâhirü't-Tevârih**, s. 209), Fındıklılı Mehmed Ağa, Osmanlı askerlerinin açık arazide donmaktan korunmak için köy bağ ve bahçelerinin çitlerinin nasıl söküldüğünü daha gerçekçi bir tarzda anlatır (**Silahdâr Târîhi**, I, s. 305).

⁴²⁰ MAD. 3279'da kayıtlı isimsiz ve tarihsiz bir arz, Osmanlı ordugâhında yaşanan yakacak eksikliğiyle alakalı olabilir. Arzın sahibi, “müceddeden ocaklık bağlanan” Haslar kazasına bağlı dört köyden “sefer-i hümayun” başlangıcından beri odun toplanamamasından şikâyet ederek tahsilât için “emr-i şerif ve defter” yollanmasını istemekteydi (s. 178).

Osmanlı iaşe sistemi iyi işliyordu; ama kusursuz değildi. Kalenin zaptından sonra Uyvar muhafazasına bırakılan Budin valisi Hüseyin Paşa'ya yollanan bir hükümde, garnizona henüz yerleştirilen dört dergâh-ı âlî cebecisinin kale neferlerine dağıtılan yiyeceğin azlığından şikâyet ederek kale içinde bir isyan havası yaratmaya çalıştıkları belirtiliyordu⁴²¹. Hüseyin Paşa'nın emirde talep edildiği gibi, bu “şaki”lerin hakkından gelmek için ne yaptığını bilmek zordur; fakat asker isyanlarının yeterli bir kalabalık tarafından desteklenmediği takdirde, sesini yükseltmeye çalışan tek tek neferler açısından hayırlı olmayacağı barizdir. Bununla beraber ordu neferleri, üst kademelere karşı birlikte tavır aldığı durumlarda taleplerini daha yüksek sesle dile getirebiliyorlardı. 1649'da Girit'te metris hayatının eziyetlerinden bunalan askerlerin Deli Hüseyin Paşa'ya karşı isyan bayrağını açmasını andıran bir hadisede⁴²², bu kez 1661'de, Varat fatihi olarak ünlenecek Köse Ali Paşa kuşatma hattındaki savaşıyla neredeyse boğaz boğaza gelmişti. Mehmed Halife, bir buçuk ay süren Varat kuşatmasının Osmanlı ordusunu bir hayli yıprattığını anlatmakla beraber askerlerin ordu yönetimiyle olan ilişkilerine dair bir saptamada bulunmaz⁴²³. Hasan Vecîhî, kimi zaman ismen zikrettiği Osmanlı kayıpları hakkında daha kesin rakamlar vererek kuşatmanın sonlarına doğru Osmanlı birliklerinin Varat'ı ele geçirme ümitlerini hepten yitirmiş olduklarını sözünü sakınmadan dile getirir⁴²⁴. Ordu neferleri, erken modern dönemde, muharebenin ne zaman ve hangi şartlarda başlayacağı gibi stratejik kararlar üzerinde fazlaca söz sahibi olmamalarına rağmen savaşın bitirilmesi yönünde bir baskı unsuru oluşturabiliyorlardı. P. Rycout, uzayan Varat kuşatmasından kaynaklanan Osmanlı ordugâhındaki yılgınlık havasının nihayet askerler arasında bir itaatsizlik dalgası doğurduğunu iddia eder. Kalenin bunca Osmanlı kaybına rağmen inatla direnmesi, savaşçıların daha fazla kan akıtılmasının önüne geçilmesi mazeretini öne sürmelerine

⁴²¹ SLUB Eb. 387, vr. 112b (12 Rebiülahır 1074/13 Kasım 1663).

⁴²² Bkz.: “Hünkâr Kullarından Devlet Ordusuna”, s. 95-96.

⁴²³ **Tarih-i Gilmanî**, s. 81-83.

⁴²⁴ “ ... kal'ya girmek ümniyesiyle hücum olundukda yeniçeri zâbiti olan Hasan zağarcıbaşı ağa ve serdâr-ı ekremin tezkireciliği hizmetinde olan Ahmed Efendi ve başçavuş vekili ve gönüllüler ağası ve bunlardan maada sipâh ve yeniçeriden hayli kimesne şehîd olmağla ol gün teshîr-i kal'adan nâ-ümîd olup ... asker-i islâm her koldan hücum edüp üç sâ'at mikdârı ceng-i azîm oldu. Dört yüz mikdârı kimesne mecrûh bin iki yüzden mütecâviz şehîd olup yine duhûl müyesser olmamak ile nâçâr cengden el çekdiler. Feth ü zafer rû-nümâ olmadığından herkes melûl ve mahzûn olup ...” (**Târîh-i Vecîhî**, s. 231-232).

yol açmıştı. Köse Ali Paşa'nın geri çekilme talebini reddetmesi, İngiliz kâtibin anlatımına göre, Osmanlı neferlerinin paşanın ruhunu kuşatmaya kurban verdikleri kardeşlerinin ruhlarıyla birlikte yollama tehdidini savurmalarına yol açacak denli öfke dolu bir infiale sebep olmuştu⁴²⁵.

Muharebeyi sürdürme iradesini yitirenler, kale duvarlarının dışındakiler olabildiği gibi içindekiler de olabiliyordu. Uyvar kuşatması günlüğü yazarı, muhasaranın ilerleyen günlerinde garnizonun Macar neferlerinin köşe bucak artık mücadele etmenin faydasız olduğuna dair propaganda yapmaya başladıklarını anlatır. Macar askerleri, her geçen günle birlikte tabyalarda daha seyrek görünüyorlardı. Nihayet 24 Eylül'e gelindiğinde, hanımlarını Pio markisine yollayan Macarlar, can ve mal güvenliği taahhüt eden bir teslim antlaşması için Osmanlı sadrazamıyla görüşmelere başlanmasını talep ettiler. Uyvar'ın Osmanlılara teslimini Alman kıtaların gözüyle anlatan müellife bakılırsa, kalenin Macar ahalisi, Osmanlı devletinin dinî işlerde verdiği serbestliği öne sürerek Pio'yu iyice sıkıştırıyorlardı. Hatta günlük yazarına sorulursa, Pio, kalenin teslimi hususundaki ısrarını ifrata vardırıran bir Macar askerini oracıkta öldürmek istemişti; ama garnizonun bir kısmının kazan kaldırmak için fırsat kolladığı bir vakitte bu olacak iş değildi⁴²⁶. Almanların ve Habsburg yönetiminin meseleye bakışı farklı olsa da, görüldüğü kadarıyla kaleden sağ salim çıkmak gerektiğini düşünenler Macarlardan ibaret değildi. Kale müdafaasının gittikçe zayıfladığını gören Alman askerleri de, Á. Forgách ve Pio'ya giderek teslim şartlarının belirlenmesi için aracılık yapmalarını istemişlerdi. En azından Pio'nun kaleyi Osmanlılara vermeye hiç niyeti yoktu; Albay Lacotelli, askerleri vurmakla veya tabyadan aşağı canlı canlı atmakla tehdit ederek tabyaları yeniden doldurabileceğine inanmış görünüyordu. Ne var ki, ne Pio'nun azmi, ne de Lacotelli'nin azar ve tehditleri askerleri yüreklendirmeye yetmemişti⁴²⁷.

⁴²⁵ “And now the Soldiery considering the Obstinancy of the Christians, began to mutiny, and resolving not to cast away their lives in vain, motioned to raise the Siege, and be gone; which when the General opposed, they threatened to sacrifice his Life to the Ghosts of their departed Brethern” (**The History of the Turkish Empire**, s. 109).

⁴²⁶ **Journal der Anno 1663**, s. 8-9.

⁴²⁷ **Theatrum Europaeum**, IX, s. 955.

17. yüzyılda, savaşın gidişatına en doğrudan müdahalede bulunan unsur, fiilî muharebe tecrübesine sahip askerlerdi. Muharebe alışkanlığı kesp eden deneyimli erleri ordunun devamlı bir parçası haline getirebilmenin en iyi yolu ise, düzenli bir askerî yapı çatısı altında daimî ve profesyonel alaylar beslemektir. Avusturya Habsburgları, Otuz Yıl Savaşları'ndan beri, doğrudan hükümetin şahsına bağlı kalıcı askerî alaylar teşkil etme yolunda adımlar atıyorlardı. Bununla birlikte, Viyana sarayı, 18. yüzyılın ilk yarısına kadar sefer yıllarının doğurduğu olağanüstü ihtiyaçlar yüzünden bir askerî birliği şahsen donatıp alayın mülkiyetiyle birlikte komutanlığına da sahip çıkan asilzadelere olan bağımlılığını sürdürmüştü⁴²⁸. Öte taraftan, 1663–64 seferlerine katılan imparatorluk kıtalarının insan terkihi, askerî disiplinin tesisi bakımından daha da güç bir durum yaratıyordu. Örnek olarak Oberrhein idarî bölgesinde kalan Nassau ailesinin Walrisch kolunun cepheye asker sürme yöntemine bakılabilir. Burada her askerî sefer için sil baştan teşkil edilen birlikler, idarî bölgenin yerleşik nüfusu arasından seçilmek yerine, daha ziyade geçici işlerde çalışan yabancı zanaatkârlar ve topraksız köylülerden müteşekkildi. Mutlu istisnalar dışında, kötü iâşe edilen ve ödemelerini zamanında alamayan bu askerler, imparatorluk yasaları gereğince tabi oldukları idarî bölgenin alayı içinde, başlarına birer alt dereceli asilzadenin atanmasıyla bir bayrak altında bölükler halinde teşkilatlanmışlardı⁴²⁹. 1655–1660 yılları arasında devam eden Kuzey Savaşları'nın sonunda yaklaşık 12.000 kişilik düzenli bir orduya sahip olan Brandenburg-Prusya bir istisna olabilirse de⁴³⁰, görünen o ki, ne Regensburg imparatorluk meclisi tarafından I. Leopold'ün emrine tahsis edilen kıtalar, ne de “Ren bağlaşıkları”, uzun süredir yan yana çarpışan erlerden kurulu düzenli alaylardan

⁴²⁸ John A. Mears, “The Thirty Years’ War, the ‘General Crisis’, and the Origins of a Standing Professional Army in the Habsburg Monarchy”, **Central European History**, XXI/2 (1988), s. 122-141. Habsburg devletinin düzenli orduya geçişini, mutlak iktidarın zaviyesinden gören farklı bir yorum için bkz. Eugen Heischmann, **Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich**, Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1925.

⁴²⁹ Hermann Forst, “Graf Walrad von Nassau-Usingen bei den oberrheinischen Kreistruppen im Türkenkriege 1664”, **Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung**, XX (1888), s. 112-138; “Nachtrag”, XXIX (1897-98), s. 225-231.

⁴³⁰ Sidney B. Fay, “The Beginning of the Standing Army in Prussia”, **American Historical Review**, 22 (1917), s. 768-773.

oluşuyordu⁴³¹. Bu nedenle, R. Montecucoli, müttefik kuvvetleri Yenikale çarpışmaları için Mura nehri kenarında toplandıklarında yeni celp edilen askerlerin çoğu vakit kendi bayraklarını bile tanıyamayacak cehalette olduklarını yazmıştı⁴³².

Bu yetersizlik, silah teknolojisinin savaşın kaderini tayin etmede belirleyici rol oynamadığı bir çağda, bir komutanı ordusuyla birlikte yıkıma sürükleyerek sahip olduğu her şeyi elinden alabilirdi. R. Montecucoli, uzun vadede bir çözüm yolu olarak Osmanlı tarzı bir daimî orduya geçilmesini teklif ediyordu. Habsburg askerî uzmanı, Osmanlı askerlerinin disiplin, savaşma kudreti ve genç yaşlardan itibaren aldıkları askerî eğitimi överken şarkiyatçı klişelerin pek dışına çıkmasa bile⁴³³, Avusturya hükümetinin Osmanlı modeline göre kurulacak düzenli ve sürekli bir ordu sayesinde elde edeceği kazanımları sıralarken son derece isabetlidir. R. Montecucoli'ye göre, daimî bir ordu beslemenin en büyük yüceliklerinden biri, el altında yaşını almış, tecrübeli askerlerin bulunmasıdır. Bunlar, harbin çilesine alışkın ve yeni katılımlarla hep aynı sayıya ulaşan deneyimli bir kitle oluşturur. Hâlbuki her seferinde baştan bir ordu toplamaya çalışan bir hükümdar, toy, sorumsuz, tecrübesiz, saf ve disiplinsiz yeniyetmelerle yetinmek zorunda kalacaktır⁴³⁴. Benzer biçimde, Macar asilzadelerin 1663–64 savaşlarında hatırı sayılır büyüklükte bir ordu teşkil etmeyi başarmalarına rağmen arzulan hedeflere ulaşmakta yetersiz kalmaları, M. Zrínyi'nin Osmanlılara karşı harpte maaşları düzenli ödenen bir kuvvetin sürekli beslenmesi gerektiği fikrine varmasına vesile olmuştu⁴³⁵.

⁴³¹ “Rheinallianz” kapsamında Macaristan cephesine gönderilen kıtaların isimleri için bkz.: Hermann Frost, “Der Reichskrieg gegen die Türken im Jahre 1664”, **Deutsche Geschichtsblätter**, I/1 (1899), s. 76-80 ve 176.

⁴³² **Besondere und Geheime Kriegs-Nachrichten**, s. 266.

⁴³³ R. Montecucoli, Osmanlı askerinin saygıyı hak eden disiplinini anlatırken bunların yemede ve içmede ölçülülük ve alkol kullanmaktan kaçınmak sayesinde bedenlen sağlıklı kaldıklarını söyler. Osmanlıların dinî inançlarına bağlılıkları savaşma morallerini yükseltmektedir. Habsburg komutanı, bu vasıfları taşıyan muhariplere sahip olmamaktan ötürü hayıflanır (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 491-494). R. Montecucoli, ayrıca Osmanlı neferinin genç yaşlarından itibaren aldığı askerî eğitim sayesinde kusursuz bir silah taliminden geçtiğini söyler. “Der türkischen Miliz werden der Gebrauch der Waffen, die Bewegung, das Gewöhnen an Reih' und Glied von frühester Jugend an beigebracht” (s. 489-490).

⁴³⁴ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 456.

⁴³⁵ Czirány István, “A Magyarországi Katonaság És Az 1663–64. Évi Törökellenes Háború”, **Szentgotthárd-Vasvár 1664: Háború És Béke A XVII. Század Második Felében**, ed. Tóth Frencc-Zágorhidi Czirány Balázs, Szentgotthárd, 2004, s. 7-24, Almanca özet (Das Militär in Ungarn und der Krieg gegen die Türken von 1663-64), s. 25-26.

Kısa vadede, ne Habsburg hükümetinin ne de Osmanlı iktidarının ordunun bütününe meslekten asker düzenli alaylarla dolduracak malî olanaklara sahip olmadıkları aşikâr olduğuna göre, birbiriyle yoldaşlık bağı içinde bulunan askerleri yan yana dizme veya acemi neferleri iki yandan korunacakları muharebe hattının ortasına yerleştirme gibi seçenekler üzerinde durulabilirdi. Osmanlı tecrübesinin askerî tarih açısından öğretici yönü, tüzel kişiliği resmî kayıtlarda geçen ve maaşları merkezî hazineden karşılanan muhariplerin cephe verimliliklerinin belirgin biçimde daha yüksek olduğuydu. Bu, elbette gelişigüzel bir örnekte, bir yeniçerinin karşısına çıkan ücretli bir askerden daha iyi savaşçı olduğu anlamına gelmiyordu; ama harbi kazandıran, savaşçıların birbirleri üzerinden kuracakları bireysel üstünlükten ziyade, seferi sürdürebilme ve cephede kalma becerisi olduğundan daimî birliklerin büyük bir avantajı vardı. Ahmed Üsküdarî isimli şair yeniçerinin günümüze bıraktığı iki yadigâr, “Uyvar Türküsü” ismiyle uğruna şiirler yazdığı kalenin kuşatmasında hizmet eden yeniçerinin aynı zamanda Kandiye kuşatmasında da görev aldığını gösterir. Başka bir deyişle, Ahmed Üsküdarî, muhtemel acemilik eğitimi bir kenara bırakılsa bile, en kötü ihtimalle altı yıllık sürekli bir cephe tecrübesine sahipti⁴³⁶. Osmanlı ordusunda bunun gibi örneklerin çok olduğu tahmin edilebilir. Yanbolulu Hasan, 1664 başlarında ulufesine nihayet zam yaptırmayı başardığından otuz yıllık hizmet süresini devirmiş tecrübeli bir alemdardı⁴³⁷. Ahmed Üsküdarî ve Alemdar Hasan gibi kitabına uygun yetiştirilmiş “meslek erbabı”nın bulunamadığı durumlarda ise, Kosak Paul gibi, ömrünün bir kısmını o veya bu alayda hizmet ederek geçirmiş ücretli savaşçılar kıymete biniyordu. Paul, 1663 sonbaharında, Habsburg makamlarına ifade verdiği güne gelinceye değin, yalnızca dört sene içinde İsveç, Avusturya, Baden, Kosak ve Tatar alaylarında olmak üzere en az beş farklı siyasî güç adına askerlik yapmıştı⁴³⁸. Paul gibileri kimse sevmezdi; ama bu paralı savaşçılar, her zaman bir yolunu bulup yeni bir efendinin himayesine girmeyi becerirlerdi.

⁴³⁶ Fevziye Abdullah, “XVII. Asır Sazşairlerinden Üsküdarî”, *Ülkü*, VIII/44 (1936), s. 119-122; Jozef Blaškovič, “Zwei türkische Lieder über die Eroberung von Nové Zámky aus dem Jahre 1663”, *Asian and African Studies*, XII (1976), s. 63-69.

⁴³⁷ KK. 7516, s. 40 (15 Cemaziyelahir 1074/14 Ocak 1664).

⁴³⁸ M. Ivanics, “Krimtatarische Spionage im osmanisch-habsburgischen Grenzgebiet”, s. 121-123.

3. 3. 2. Ordunun Kanayan Yarası: 1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Hastalar ve Asker Kaçakları

Erken modern dönem komutanlarının en önemli sorunlarından biri, fiilen kaç kişilik bir orduya hükmettiklerini bilmeksizin stratejik planlamalar geliştirmek zorunda kalmalarıydı. Askerî teşkilat içinde kayıtlı personelin hiç de azımsanmayacak bir miktarı, kâğıt üzerindeki nominal varlıklarına rağmen sefer ordusunda zuhur etmiyorlardı. Osmanlı yoklama defterlerinin de teyit ettiği üzere, esasında bizatihi seferler, birliklerde teftişlerin yapılıp askerî kayıtların yenilenmesine vesile oluyordu. Buna ilaveten şu veya bu şekilde bir araya getirilen ordu, bir kez yola koyulduktan sonra da, zamanın ilerlemesine bağlı olarak içten içe erime temayülü gösteriyordu. Zaman, sefer ordularının belki de en büyük düşmanıydı. Bir ordu, cephede ne denli uzun süre geçirirse, hastalık, çarpışma zayıatları ve firar gibi sebeplerle o denli fazla neferinden vazgeçmek durumunda kalıyordu. Bu nedenlerden ilk ikisi, vasıfsız erlerin ordudan kaçmayı ciddi bir seçenek olarak ele almaları ihtimalini kuvvetlendiriyordu. Askerleri kaybedeceklerine inandıkları bir savaşa sokmak neredeyse imkânsızdı ve hastalık ve yorgunluk ordugâha hâkim olmaya yüz tuttuğu an savaşçıların kendilerine ve üstlerine olan inancı sarsılmaya başlıyordu. Erken modern generallerin müdafaa savaşlarını adeta takıntı haline getirmiş olmalarının bir sebebi de, bu dönemde yaşanan firar vakalarının akıl almaz derecede yüksek oluşuydu. Bazen yüzde elliye varan asker kaçakları, ordusunu bir nebze daha sıkı yönetebilen komutanı, yeterince sabredebildiği takdirde doğal olarak hasmının karşısında zafere taşıyabiliyordu⁴³⁹.

1663–64 savaşları hakkında bilgi veren Osmanlı kaynakları, tarif edilen şablona muvafık biçimde, kesin rakamlardan yoksun, muğlâk firar vakalarının Osmanlı muharebe gücünü olumsuz etkilediğini ihsas ettirir. Bilhassa 1664'te, St. Gotthard savaşına doğru ilerleyen Osmanlı ordusunun hastalık, yorgunluk ve karşılıklı baskınlardan doğan kayıplardan ötürü hayli yıprandığını ve bu arada asker kaçaklarının sayısının da arttığını tahmin etmek kolaydır. R. Murphey, Osmanlı askerini batılı

⁴³⁹ G. Parker, *Askerî Devrim*, s. 90-97; J. A. Lynn, *Giant of the Grand Siècle*, s. 397- 413; F. Tallett, *War and Society in Early Modern Europe*, s. 105-111.

emsalleri gibi öncelikle “insan” olarak ele alma zaruretini dile getirirken dinî motiflerin bunların savaşıma motivasyonunu zannedildiği kadar etkilemediği uyarısında bulunur. Osmanlı neferinin cephe performansını değerlendirirken vaat edilen maddî ödüller ve tazminatların teşvik edici rolleri göz ardı edilmemelidir⁴⁴⁰. Bu ikaz, Osmanlı savaşıncısının kendini yüce idealler uğruna feda etmeye gönülden razı bir adanmışlık duygusuyla yaşadığı zehabını ortadan kaldırmaya yardımcı olduğu ölçüde faydalı olmakla beraber⁴⁴¹, itikadî öğelerin ritüeller yoluyla dışavurumunun sıradan neferin çileli cephe hayatının zorluklarına karşı direncini arttırdığı ve çarpışmalardan önce ölüm korkusunu azaltmada duygusal bir koruma sağladığı unutulmamalıdır⁴⁴². Ne var ki, biri erken modern askerî yapının sosyopolitik doğası, diğeri doğrudan insanın evrensel fitratıyla ilgili iki husus, maddî veya manevî bütün ödülleri anlamsız kılarak askerin görev mahallini terk etmesine ya da ordudan firar etmesine yol açabiliyordu.

İlk şıkta, Osmanlı savunma şebekesinin bir türlü sıhhate kavuşturulamayan marazına kısaca değinilebilir. Kale neferleri, kendilerine yapılan onca tembihe ve cezalandırılma tehdidine rağmen garnizonlarını terk edip kale dışında birtakım işlerle meşgul olmaktan alıkonulamıyorlardı. Osmanlı ve Habsburg sarayları arasındaki savaş halini sonlandıran Vasvar antlaşmasının imzalanmasının üzerinden henüz bir sene bile geçmemişken Uyvar garnizonundaki yeniçerilerden sorumlu Haseki Hüseyin’e yollanan bir hüküm, kale neferlerini görev yerlerinin uzağına sürükleyen şeyin zamanla kale içindeki disiplin ve denetimin azalması olamayacağını akla getirmektedir. Osmanlı merkezî iktidarı, kapıkulu ocağının tecrübeli isimlerinden biri olan Hüseyin’e, şu ana

⁴⁴⁰ **Osmanlıda Ordu ve Savaş**, s. 165-176.

⁴⁴¹ Osmanlı askerî ve siyasî kültüründe cihat, gaza ve şehadet gibi kavramların köklü bir yeri olduğu açıktır (Viorel Panaite, **The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers**, New York: Columbia University Press, 2000, s. 77-126). Ne var ki, şeriat kaynaklı dinî mücadele doktrininin esas itibarıyla Osmanlı seçkin tabakalarına ait bir ideoloji olduğunu, kalem erbabının samimî duygularla kâğıda döktüğü İslamî savaşıncılık değerlerinin okuma yazma bilmeyen neferler arasında ne denli akis bulduğunun henüz belirsiz olduğunu hatırlatmak gerekir. Bunlar, büyük ihtimalle, sözlü geleneğin aktardığı kahramanlık hikâyeleri ve huşu dolu sohbetlerle yetinmek zorundaydılar. Bu durum, elbette 19. yüzyılın Asâkir-i Mansûre birlikleri için şart koşulan cemaatle toplu namaz, bir imam riyasetinde Birgivi risalesinin talimi, kışlaların yanına Kur’an kıraati ve ilmihal dersleri için açılan mektepler gibi sistematik asker yetiştirme usulleriyle karşılaştırıldığında (G. Yıldız, **Neferin Adı Yok**, s. 367-371), 17. yüzyıl savaşıncısının dinî koşullanma açısından daha yolun başında olduğunu gösterir.

⁴⁴² Batı ordularında askerlerin maneviyatını yükseltmek için dinî unsurların kullanımı için bkz.: F. Tallett, **War and Society in Early Modern Europe**, s. 126-128.

değin müteaddit kereler yapılan uyarılara karşın yeniçerilerin yoklamalarda hâlâ “nâ-mevcûd” görünmelerinin Uyvar gibi Habsburg topraklarının ucunda olan bir kalede kabul edilemeyeceğini belirtiyordu⁴⁴³. 1663 Kasım’ında, bazı dergâh-ı âlî cebecilerinin askere dağıtılan zahirenin azlığını öne sürerek “şekâvet” ettikleri hatırlanırsa⁴⁴⁴, Osmanlı devletinin talep ettiği kıstaslara uygun tam zamanlı askerler yetiştirebilmenin yolu, öncelikle bunların maddî beklentilerini eksiksiz karşılayabilmekten geçiyordu. Aksi takdirde, zaten çoğu askerî hizmete zorunlu bir kışla hayatı yaşayarak katılmayan muhafızları dünyevî kazançlarını artırma çabalarından vazgeçirmek olanaksızdı. Bu gözle değerlendirildiğinde, Banyaluka kalesi muhafazasında bulunması icap eden nefer ve neferat ağalarının muhtemelen kaleye yakın mahallerdeki “ev ve çiftlik”lerinden toparlanıp görevleri başına getirilmesi gibi örnekleri anlamak kolaylaşır⁴⁴⁵. Bu hususta açıklayıcı bir başka örnek, 1665 yazında, Habsburg elçisinin Vasvar antlaşmasından doğan yükümlülüklerini yerine getirmek için nihayet yola çıkmasından sonra Belgrad’ı boşaltan son Osmanlı birliklerinin durumudur. Osmanlı yönetimi, bu esnada hiçbir askerin, özellikle de, ebnâ-yı sipâhiyân, dergâh-ı âlî yeniçerisi ve Eğri ve Budin kale muhafızlarının ticarî gerekçelerle şehirde kalmalarına izin verilmemesini istiyordu⁴⁴⁶. Zabitler, emrin muhtevası gereğince, sorumlu oldukları şahsiyetleri bölük ve odalarıyla birlikte hareket etmeye zorlarken karşılarında yalnızca bir asker değil; aynı zamanda ticaret erbabı buluyorlardı.

İnsan tabiatına ilişkin ikinci unsur ise, sefer ordularının personel gücünü çok daha doğrudan biçimde etkiliyordu. Bizatihi çarpışma anlarında zuhur eden hayatî tehlikelerin sebep olduğu toplu kaçışlar bir kenara bırakılsa bile, hayatta kalma içgüdüğü, sefer mevsimi ilerledikçe hareket halindeki ordu neferlerini birer birer ele geçirmeye başlıyordu. Kötü beslenme, aşırı kalabalık, cinsel tatminsizlik, sağlıksız yaşam koşulları ve düzensiz ödemeler gibi sinir yıpratıcı etkenlerin, aylarca çıplak arazide hayatlarını idame ettirmek zorunda kalan askerlerin halet-i ruhiyesini ve aklı

⁴⁴³ SLUB Eb. 387, vr. 140b (evâil-i Zilkade 1075/16–26 Mayıs 1665).

⁴⁴⁴ SLUB Eb. 387, vr. 112b (12 Rebiülâhır 1074/13 Kasım 1663).

⁴⁴⁵ SLUB Eb. 387, vr. 116a (evâhir-i Receb 1074/17–27 Şubat 1664).

⁴⁴⁶ SLUB Eb. 387, vr. 143b (evâsıt-ı Zilkade 1075/25 Mayıs–4 Haziran 1665).

melekelerini nasıl etkilediğini tam manasıyla bilmek zordur. Ama yine de, sinir sistemi altüst olan neferlerin zamanla beynin üst tabakasına özgü incelikli akıl yürütme hassalarını yitirip cismanî varlığını sürdürmeyi amaçlayan hayvanî saiklerle davranmaya başladığı tahmin edilebilir. Bu nedenle de, ordugâhta ceset kokuları ve hasta iniltileri ortalığı kaplamaya başlayınca bilhassa cephe tecrübesi eksik genç celplerin en büyük arzusu seferin bittiği ilan edilene değin bir yolunu bulup hayatta kalmak oluyordu⁴⁴⁷. Erken modern ordularda fiilî muharebe zayıflıkları pek yüksek olmasa da⁴⁴⁸, Evliya Çelebi'nin Râba nehri kenarında ilerlemeye çalışan Osmanlı ordusuna dair gözlemlerinde teyit ettiği gibi, canını hastalıklara teslim edenlerin sayısı hiç de az değildi⁴⁴⁹.

Erken modern dönem ordularında askerleri isyan ve firara yönlendiren sebepler, tarihsel bir süreklilik gösterdiği kadar birçok ülkede benzer bir görüntü arz ediyordu⁴⁵⁰. Evliya Çelebi'nin sağladığı örneklere müracaat edilirse, askerinin hayatını çekilmez hale getiren başlıca etkenlerden biri şiddetli kış soğuklarıydı. Herhalde bu sebeple, Osmanlı askerî yönetimi, kış mevsiminde kitlesel askerî operasyonları askıya alıp daha ufak kuvvetleri yıldırım hızıyla icra edilen baskın seferlerine yollamakla yetiniyordu. 1663 kışında, Osmanlı birlikleri kışla menzillerine erişmek için Belgrad'a gitmeye çabalarken Ösek civarında kar öylesine feci bastırmıştı ki, çadırlar muazzam bir kar örtüsünün altında kalmışlardı. Evliya Çelebi'nin iğneleyici üslubuyla, bir türlü ısınmayı başaramayan binlerce harp yaralı ve "tâ'ife-i sipâhândan" "şikeste-dil" olanlar, "sadrîa'zâmın otağı sokakları bedeninde" donarak can vermişlerdi⁴⁵¹. Evliya

⁴⁴⁷ 30 Ocak 1664 tarihinde Cerrah Hasan'ın arzuhalı sayesinde Bosna hazinesinden çıkan 10.000 akçelik bir ödenek, Uyvar kuşatmasında yaralanan askerlerin tedavi masraflarında kullanılmak üzere tahsis edilmişti (İE. **Sıhhiye**, 1/35). Belgenin tarihine bakılırsa, bu meblağ, yaralı askerler için yapılan sağlık harcamalarının ancak bir bölümü olmalıdır.

⁴⁴⁸ İlgi çekici bir örnekte, 1663 Uyvar kuşatması esnasında serdengeçti yazılan yüz elli dergâh-ı âlî cebeci mülazımından yüz otuzu hayatta kalmayı başarıp kalede kalıcı bir cebecilik kadrosu almayı başatmıştı (KK. 7516, s. 37-38, 24 Rebiülevvel 1074/26 Ekim 1663).

⁴⁴⁹ Bkz.: "Kızıl Elmanın Peşinde?", s. 270-272.

⁴⁵⁰ Geoffrey Parker, "Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders, 1572-1607", **Spain and the Netherlands: Ten Studies**, London: Collins, 1979, s. 106-121; Gervase Phillips, "'Home! Home!': Mutiny, Morale, and Indiscipline in Tudor Armies", **The Journal of Military History**, 65/2 (2001), s. 313-332.

⁴⁵¹ Evliya Çelebi, VI, s. 238.

Çelebi'nin anlatımı takip edilirse, 1664 başında, Zrínyi-Hohenlohe kuvvetlerinin Osmanlı sınır boyuna yaptıkları beklenmedik kış seferine karşı yola çıkmaya hazırlanan Osmanlı ordusu, Zemun sahrasında ordugâh kurarken inanılmaz derecede soğuk bir hava ve çadır direklerinin yere saplanması neredeyse imkânsız hale getiren buzlu bir zeminle karşılaşmıştı. Ordu içindeki tabaka farklılıklarına vurgu yapmaktan çekinmeyen Osmanlı gezgini, seçkinler zümresinin çadırlarına girip ısınmanın bir yolunu bulmalarına rağmen çadırları kurmakla görevli hizmet erbabının akıl almaz eziyetler çektiğini dile getirir⁴⁵². Belgrad'tan yola çıkan ordu Yarka menzilinde iken, gecenin insanın içine işleyen soğuğu yüzünden bir kez daha donarak ölümler gerçekleşmişti⁴⁵³.

1663–64 savaşlarında hastalıkların ne derece etkili olduğunu anlamının güzel bir yolu, bu dönemde bir süreliğine beden sağlığını kaybeden veya hastalanarak can veren ekâbir üzerinde durmaktır. Bir ordugâhın vaat edebileceği en sağlıklı koşullarda yaşayıp nispeten daha iyi beslenen zadedgân arasında görülen hastalık ve ölüm oranları, bunun gibi koruma vasıtalarından mahrum kalabalık savaşçı kitlelerin seferin zorlu şartları karşısında ne denli kırılğan bir çaresizlik içinde bulduklarının anlaşılmasına yardımcı olur. Örneğin 1661 yazında, Habsburg sarayı tarafından Köse Ali Paşa'nın Erdel içlerinde yürüttüğü askerî eylemlere karşı denge unsuru olması için yollanan ordunun içine düştüğü bedbaht durum ele alınabilir. R. Montecucoli, Szatmár yakınlarındaki Számos suyu kenarında ordugâh kurduğunda, yokluk sebebiyle elden ayaktan düşen askerler arasında ordunun iki önemli ismi, Prens Wilhelm von Baden ve Kont Johann Reichardt von Starhemberg de bulunuyordu⁴⁵⁴. Keza 1664 yazında, St. Gotthard muharebesinde Osmanlı öncü kuvvetlerinin ezici bir hücumla imparatorluk kıtalarının ordugâhına kadar ilerledikleri esnada, Ren bağlaşıkları ordusundaki Alman kıtalarının başında bulunan Julius von Hohenlohe'nin sağlık durumu neredeyse ata binmesine mani olacak denli kötüydü. Buna rağmen Mogersdorf'a çıkmaya muvaffak

⁴⁵² “ ... karakullukçu hüddâmânın bu seferde çektiği derd [ü] velâ ve renc [ü] anâyı Allâh bilir ... ” (VI, s. 241).

⁴⁵³ Evliya Çelebi, VI, s. 242.

⁴⁵⁴ G. Schreiber, **Raimondo Montecucoli**, s. 156-157.

olan Osmanlı askerlerine karşı bir taarruzu yöneten Alman komutan, savaştan sonra çadırına çekilerek hasta ve yorgun bedenini istirahat ettirmek zorunda kalmıştı⁴⁵⁵.

J. Hohenlohe, sıhhatine kavuşup yorucu sefer mevsiminden sağ salim çıkmayı başarmıştı; ama nehrin öbür kıyısındaki hasımlarından biri, kendisi kadar talihli olmayacaktı. Bizzat bir savaşçı olmasa da, Osmanlı veziriazamı olan ağabeyi ile birlikte seyahat eden Ali Bey, St. Gotthard savaşının dönüşünde hastalığına yenik düşerek son nefesini vermişti⁴⁵⁶. Anlaşılan Ali Bey, bir süredir sağlık sorunlarıyla boğuşan bünyesi zayıf biriydi; fakat Osmanlı ordusu Belgrad'a dönmeden yolda hayatını kaybetmesi, çetin cephe şartlarının insan bedeni üzerinde bıraktığı yıkıcı etkinin miktarını anlayabilmek için bir ölçü kabul edilebilir.

Hal böyleyken, vasıfsız erlerin baş etmek zorunda kaldıkları şartların çok daha ağır olduğu tahmin edilebilir. J. Stauffenberg, St. Gotthard muharebesinden sonra, Osmanlı birliklerinin peşinden giden müttefik askerlerinin içler acısı haline bir nebze olsun ışık tutar. J. Stauffenberg, menzil tahsisi ve tayinat dağıtımında kabul edilemez adaletsizlikler yapıldığı iddiasındadır. Küçük bir köy olan Steinamanger'e, tabiri caizse, balık istifi doldurulan askerler yüzünden köyün hastalık üreten bir pislik yuvasına döndüğünü yazar. Belki de, biraz mübalağayla karışık halde, bu cehennemde iki hafta geçirmek zorunda kalan askerlerin neredeyse Rába kenarında yapılan savaşta kaybettikleri kadar çok arkadaşlarını ölü bıraktıklarını söyler⁴⁵⁷. Julius von Hohenlohe, 16 Ağustos tarihli raporunda, muhtemelen ayın on dördünden sonraki gelişmelere atıfta bulunarak Osmanlı ordusunun peşinden sürüklediği devasa ağırlıklarla Rába boyunca yürüyüşüne devam etmesinden doğan şaşkınlığını dile getirir. İki ordu da acınacak durumdadır; fakat Osmanlılar hareketlerine devam ettiklerinden müttefik ordusunun da dinlenme imkânı olmamıştır. Bu arada J. Hohenlohe, süregitmekte olan yağmura göndermede bulunarak hava şartlarının zaten canından bezmiş askerlerin yürüyüşünü

⁴⁵⁵ J. Hohenlohe'nin St. Gotthard'tan Fransız kralının elçisine ve Regensburg'taki müttefik prenslere hitaben kaleme aldığı 2 Ağustos tarihli rapor (**Ortelius Continuatus**, s. 349).

⁴⁵⁶ Mustafa Zühdi, vr. 71a; Evliya Çelebi, VII, s. 47.

⁴⁵⁷ "Und sage versicherlich/ daß in disem Dorff in der 14. tägigen Zeit fast so viel geblieben seynd/ wie in der Schlacht" (s. 84-85).

nasıl olumsuz etkilediğinden bahseder. En fenası, sekiz gündür askerlere yiyecek içecek dağıtımını yapılamamaktadır⁴⁵⁸.

Alman komutanın söylediklerinden çıkan sonuç bellidir; müttefik ordusunda savaşma azmi hızla eridiği gibi ordugâhı terk etmeye çalışan askerlerin sayısında doğal bir artış kaçınılmazdır. Anlaşıldığı kadarıyla, ordu yönetiminin askerî birliklere yiyecek temininde yetersiz kaldığı durumlarda, başının çaresine bakma niyetini izhar eden askerinin *de facto* bazı hakları doğuyordu. Mesela St. Gotthard muharebesinden sonra üç gün boyunca aralıksız devam eden şiddetli yağmur, ordugâha gıda maddelerinin getirilmesine mani olduğunda, tüfekçi piyadeler meyve ve sebze toplamak amacıyla dağların yolunu tutmuşlardı. Ne var ki, ordugâhı terk eden tüfekçilerin büyük kısmı Fürstenfeld ve Graz'a kadar gidip bir daha geri dönmüyorlardı. Açık firar eylemlerine rağmen ordugâhtan çıkarken nereye gittiği sorulduğunda yiyecek bir şeyler aramaya cevabını veren birini fiilen durdurmak mümkün değildi⁴⁵⁹.

Peki, hastalık ve firar, bir alayın muharebe gücünün ne kadarını kemirip bitirebilirdi? Bu sorunun yanıtı, J. Stauffenberg'in St. Gotthard savaşını takiben en baştan teşkil ettiği Frankonya alayının serencamında aranabilir. Konaklama menzilinde 660 sağlıklı er ve tedavi edilen 180 kişiden mürekkep olan alay, Osmanlı ordusunun hareketlerine göre, Pojon cihetine doğru yola koyulduğunda geriye yalnızca 200 sağlıklı asker kalmıştı⁴⁶⁰. J. Stauffenberg, yüzlerce askerinin nereye kaybolduğu hususunda bilgi vermese de, herhalde bunların bir kısmı hastalığa yenik düşüp yeni bir yürüyüşü kaldıramayacak hale gelmişler; bir kısmı da, ordudan firar etmenin bir yolunu bularak selamet bulmayı umut ettikleri yerlere doğru kaçmışlardı. Muharip sayısının öngörülemez biçim ve süratte azalması, içinden çıkılması zor bir muamma yaratıyordu. 17. yüzyıl ordularına hükmedenler, ateşli silahların yarattığı aşılması güç savunma perdesi ve mevzi savaşlarının müdafaa lehine işleyen doğası nedeniyle, muhtemel bir

⁴⁵⁸ J. Hohenlohe'den XIV. Louis'nin temsilcilerine ve Regensburg'taki elektör prenslere gönderilen 16 Ağustos tarihli *relation* (**Theatrum Europaeum**, IX, s. 1219).

⁴⁵⁹ J. Stauffenberg, s. 71.

⁴⁶⁰ "Ehe wir in Gedachtes RefrischirGuartir anlangten/ waren wir noch so zimlich starck/ und marchirten noch als Soldaten. Mit dem Aufbruch aber befunden wir erst wie starck wir noch waren. Ich marchirte vor/ nach der Schlacht mit 660. Knechten/ und hatte noch 180. blessierte auf Fürstenfeld gefandt: Jeßo könte ich nicht 200. Gesunde zusammen bringen" (s. 85).

çarpışmayı en müsait fırsatı yakalamak umuduyla mümkün olduğunca geciktirmeye çalışıyorlardı. Ne var ki, askerî birlikler arazide ne denli uzun kalırlarsa, o mikyasta dağılma ve seyrelme emareleri gösteriyorlardı. Louis-Raduit de Souches, büyük ihtimalle bu sebeple, Levá savaşında taarruza geçmeye karar verdiğiğinde, “inanılmaz sayıda hasta ve mecalsiz adamı geride bırakmak mecburiyetinde kalmıştı”⁴⁶¹.

Askerî komuta heyeti, ordugâhtaki şartlar tahammül sınırını zorlamaya başladığı vakitten itibaren firar vakalarının önüne geçmek için bazı tedbirler almaya başlıyorlardı. “Karavul” hizmetine çıkan atlı müfrezeler, davetsiz unsurların ordugâha sızmasını engellemeye veya baskın niyetiyle harekete geçen düşman birliklerinin önceden tespit edilmesine yaradığı gibi, başıboş dolanan asker grupların ordudan uzaklaşarak gözden kaybolmasını önleme vazifesini de yerine getiriyorlardı. Evliya Çelebi, 1663’te, Ciğerdelen çarpışmasından önce Kadızade İbrahim birliklerinin ifa ettiği devriye hizmetlerini anlatırken bu duruma dair bir örneğe yer verir. Buna göre, Kadızade İbrahim Paşa, Tuna’nın öte yakasına geçmiş Osmanlı kuvvetlerini perdelemek için ileri karakol görevi aldığıında, yarım saatlik bir çembere yaydığı “karavul” birlikleriyle etrafı kolaçan etmeye başlamıştı. Bu arada Karaman sipahileri, ot bulmak ve “şikâr-ı kelepîr” için başıboş bir şekilde dolaşırlarken A. Forgách kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğunu görmüşlerdi. Bu atlılar, can havliyle kaçmaya çalışırlarken İbrahim Paşa’nın devriyeleri tarafından yakalanıp paşanın huzuruna çıkarıldılar. Evliya Çelebi, başka bazı vesilelerle de belli ettiği gibi, Anadolu sipahilerinden pek hazzetmiyordu ve bu sorgu sual esnasında Karaman sipahilerinin düşman kuvvetlerini gerçekten müşahede ettiklerine inanmak istememişti⁴⁶². Bu devriye müfrezelerinin asker kaçaklarını önlemede ne dereceye kadar başarılı oldukları tartışmalı bir mevzu olsa da, Osmanlı ordugâhında uygulanan usul, en azından R. Montecuccoli’nin dikkatini çekecek kadar etkili olmalıdır. Habsburg askerî uzmanı, ordunun etrafını kolaçan edecek süvari devriye bölüklerinin ihdas edilmesini teklif ederken bunların ordudan firar etmeye

⁴⁶¹ “... eine ungläubliche Anzahl Kranke und Abgemattete zurück bleiben müssen” (“Relation von dem tapfern Entsatz”, s. 30).

⁴⁶² “Bunlar Karaman Türkleridir ve öte yaka çakallarıdır.” Evliya Çelebi, Kadızade İbrahim Paşa’nın gülbang çekme fikrine, bu “çakallar”ın sözüne itimat edip gereksiz yere Tuna’nın iki yakasındaki Osmanlı birliklerini telaşa sürüklemeye endişesiyle çekince koymuştu (VI, s. 176).

yeltenenleri yakalayıp muharebeyi bırakıp kaçanları kısırdıkları yerde infaz etmelerini öngörüyordu⁴⁶³.

Yine de, ordunun insan kaybı yaşamasını önlemenin en iyi yolu, ordugâhta alınan tedbirlerden ziyade asker kaçaklarını yol üzerinde tespit edip yeniden orduya yollamak gibi görünüyordu. 17. yüzyıl dünyasında, ister yaya ister atlı olsun, bir menzilden diğerine geçmek isteyen birisinin kullanabileceği yollar kısıtlı olduğundan köprübaşlarında ve geçit yerlerinde yapılan denetimlerle sonuç alabilmek mümkündü. 1663 sonlarında Vaç, Peşte ve Hatvan bey ve neferat ağalarına yollanan bir hüküm, ellerinde izin belgesi olmayan kişilerin bu yörelerdeki geçit yeri ve yolları kullanarak seyahat etmelerinin katiyen engellenmesi çağrısında bulunuyordu⁴⁶⁴. Sava köprüsünden geçişleri denetlemekle görevli Osman Paşa'ya 1664 Mayıs'ında yollanan bir emir, personel sevkiyatında gözetilmesi gereken hususları biraz daha sarih bir şekilde izah eder. Osmanlı askerî idaresi, Osman Paşa'dan “ordu-yı hümâyûndan gelenlerden ve âhardan bir ferd”in köprüden geri dönmesine müsaade etmemesini istiyordu; insan akışı tek yönlü olmalıydı. Bununla birlikte, herhangi bir gerekçe ileri sürerek köprüden geçmek isteyenlerin ibraz ettikleri fermanların sahih olup olmadığı dikkatli gözlerle incelenmeliydi. Zaten “fermânsız” olduğu halde Sava köprüsünü aşma sevdasında olanlar, derdest edilerek ibret-i âlem olmaları için cezalandırılmak üzere derhal ordugâha yollanmalıydı. Bu arada Osman Paşa'dan nehri kayık ve gemilerle geçme teşebbüsünde bulunabilecek açığözlere karşı uyanık olması tembihlenmişti⁴⁶⁵. 1664 Mayıs'ının sonlarında, Osmanlı ordusunun müttefik kuvvetlerine yaklaşmasıyla birlikte iskele ve köprülerde yapılan teftiş ve denetimler daha da sıkılaştırılmıştı⁴⁶⁶.

1663 yılında asker kaçaklarını önlemek için görevlendirilen isimlerden biri de Çavuşzade Mehmed Paşa'ydı. Osmanlı sadrazamı, Sivas valisi Mehmed Paşa'yı⁴⁶⁷, Uyvar kuşatmasının devam ettiği günlerde, hafif atlı birliklerin kuşatma ordusunun geri

⁴⁶³ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 559.

⁴⁶⁴ SLUB Eb. 387, vr. 110b (evâsıt-ı Safer 1074/13–23 Eylül 1663).

⁴⁶⁵ SLUB Eb. 387, vr. 130a (evâsıt-ı Şevval 1074/6–16 Mayıs 1664).

⁴⁶⁶ SLUB Eb. 387, vr. 131a (evâhir-i Şevval 1074/16–25 Mayıs 1664).

⁴⁶⁷ Sivas valisi Çavuşzade Mehmed Paşa ve vilayet tumarlılarına Şebeş, Lugoş ve Lipova sancakları kışlak olarak tahsis edilmişti (Albertina-B Or. 295, vr. 1a, evâhir-i Rebiülahir 1074/2–12 Kasım 1663).

hattını emniyete almak üzere dört bir yana yollandığı esnada Estergon köprüsünü tutmakla vazifelendirmişti. Evliya Çelebi'ye bakılırsa, Ciğerdelen'e doğru yola çıkan Mehmed Paşa'ya verilen talimat, firar etmeye çalışanları katledip mallarına devlet hazinesi adına el koymaktı⁴⁶⁸. “Zileli Ferrûh Çavuşzâde Mehmed Paşa”, seferin ilerleyen günlerinde, aynı görevi aynı yerde bir kez daha yerine getirdi. Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar muhasarasının başarıyla bitmesinin ardından Novigrad üzerine hareket ettiğinde, Mehmed Paşa'yı aynı muhtevayı havi emirlerle Estergon köprüsünün muhafazasına bırakmıştı⁴⁶⁹. Elbette bu denli sert tedbirlerin pratikte uygulanıp uygulanmadığını bilebilmek güçtür; ama en azından bir örnekte, Evliya Çelebi, geçiş yollarını kapayan zabıtların varlığına rağmen muharebe meydanından kaçıp kurtulmanın bir yolunu bulmuştu. Evliya Çelebi, St. Gotthard savaşında, Rába'nın Osmanlılarca tutulan tarafına geri dönmesine bir tüfek mermisiyle yaralanan atının sebep olduğunu söylese de, Osmanlı seyyahını soluğu kendi ordugâhında almasına yol açanın muharebenin gidişatından duyduğu kaygı olduğunu düşünmek akla daha yatkındır⁴⁷⁰. Ne var ki, Evliya Çelebi, yaralı atıyla beraber nehir kıyısına geldiğinde, “dîvân çavuşları ve asker sürücüleri” geçiş izni vermeyerek kendisini tekrar çarpışmaya sevk etmek istemişlerdi. Osmanlı askerî yönetimi, herhalde daha en başta, Rába'nın öte yakasına geçen kuvvetler arasından muharebeden kaçma niyetinde olacak askerlerin bulunabileceğini hesaplayarak nehir kıyısında geri dönüşü imkânsızlaştıran bir denetim hattı kurmuş olmalıdır. Evliya Çelebi kısmetli çıkmıştı; akarsuyun kenarında bulunanlardan bazıları kendisini tanıyınca “yârenlerini araya sokup” yine de hayatını kurtarmayı başardı⁴⁷¹.

Fındıklılı Mehmed Ağa, köprübaşlarında tesis edilen denetim mekanizmalarının askerî planlamada nasıl bir yer tutabileceğine dair açıklayıcı bir hadiseye temas eder. 1663'te, Ciğerdelen çarpışmasının sabahında, Osmanlı ana birlikleri gün henüz tam manasıyla aydınlanmamış olduğu halde Tuna'nın öbür yakasından gelen top ve tüfek seslerini işitmişlerdi. Nehri geçen öncü kuvvetlerin bir

⁴⁶⁸ “Ordudan firâr edenleri katl ediüp mâlları mîrî ola” (VI, s. 199).

⁴⁶⁹ “Her kim fermânsız köprüden ubür edem derse başın kesüp mâlı senin olsun” (VI, s. 230).

⁴⁷⁰ “... hakîr gördüm ki ve bildim ki meydân-ı şecâ'at küffârda kalır, zîrâ asâkir-i İslâm alak bulak olup cengde batıyyü'l-hareke edüp küffâr dilâverâne ceng ü hareket eder (VII, s. 35).

⁴⁷¹ Evliya Çelebi, VII, s. 35-36.

saldırıya uğradığı aşikârdı. Bunun üzerine piyade bölükleri, insiyakî olarak nehrin karşı tarafındaki arkadaşlarına imdada gitmek için derhal hazırlıklara giriştiler. Bununla birlikte Fazıl Ahmed Paşa, düşmanın benzer bir baskını Estergon canibinden de yapabileceği ihtimalini gözetip herkesin yerlerinde kalması yönünde bir emir verdi. Osmanlı sadrazamının verdiği kararın taktiksel açıdan ne kadar doğru veya hakkaniyetli olduğu konusunda bugün itibarıyla fikir yürütmek yersizdir; ama en azından Evliya Çelebi ve büyük ihtimalle Köprülü hanesiyle arası pek iyi olmayan Kadızade İbrahim Paşa gibiler, A. Forgách kuvvetleriyle saatlerce süren çarpışma esnasında Osmanlı ordugâhından bir kişinin bile yardıma gelmemesini hiç de iyi niyetli bir savunma tedbiri olarak yorumlamamışlardı⁴⁷². Fındıklılı Mehmed Ağa'ya dönülürse, Fazıl Ahmed Paşa, bu amaçla, yakın adamlarından yeniçeri ağası Bosnevî Salih Ağa'yı Estergon köprüsünden kimseyi karşıya geçirmemesi için görevlendirmişti⁴⁷³.

Hastalık ve firarlardan kaynaklanan personel kaybının Osmanlı sefer planlaması üzerinde ne dereceye kadar etkili olduğunu tespit etmek zor olsa da, çarpışma kudreti gün geçtikçe azalan orduyu sahada tutmanın gitgide zorlaştığını tahmin etmek kolaydır. Kafasına ordudan ayrılmayı koyan biri, askerî kademelerin aldığı onca tedbire rağmen bir yolunu bulup firar edebiliyordu. Bir savaşçıyı, şahsî gerekçeler de dâhil, mensup olduğu ordudan ayrılmaya zorlayan ya da yüreklendiren bir sürü sebep olabilirdi⁴⁷⁴; bu nedenle de, iki düşman ordugâh arasında karşılıklı iltica hadiselerinin yaşanması olağandışı sayılmıyordu. Şarkiyatçı tınısı malumatın tarihî gerçekliğine bir parça gölge düşürmekle beraber, **Theatrum Europaeum**'da aktarılanlara göre, St. Gotthard savaşından bir gün önce Osmanlı ordusundan kaçıp müttefik ordugâhına sığınan iki kişi Osmanlı yönetiminin askerî planları hakkında istihbarat getirmişlerdi. Rivayete göre, bunlardan biri, Fazıl Ahmed Paşa'nın çaşnigirliğini yapmış Erdelli bir genç; diğeri ise Vespirim'de (Veszprém) Osmanlı güçlerine esir düşen bir İtalyan'dı.

⁴⁷² Evliya Çelebi, VI, s. 179-180.

⁴⁷³ **Silâhdâr Târîhi**, I, s. 261.

⁴⁷⁴ 1663'te Rumeli valisi olan Beyko Ali Paşa'nın Fazıl Ahmed Paşa'nın sadaretiyle birlikte tekrar Osmanlı hizmetine girmeden evvel Kandiye kuşatması esnasında Venedikliler'e sığındığını hatırlayınız (**Cevâhirü't-Tevârih**, s. 129-130). Keza Kırım'daki iktidar değişikliğinden sonra hayatı için endişelenip Fazıl Ahmed Paşa'nın kapı halkına intisap eden Ahmed Giray'ın kethüdası İslam Ağa, bu hususta başka bir örnektir (Evliya Çelebi, VII, s. 2).

Keza aynı gün, üç firarî daha Osmanlı kuvvetlerinin hangi yöne hareket etmeyi düşündüklerine dair daha taze bilgilerle çıkagelmişti⁴⁷⁵. Görünen o ki, 17. yüzyılda Osmanlı-Habsburg sınır boyuna hâkim çok dinli ve çok dilli içtimaî örüntü, devletçi ve milliyetçi ideallerin insan zihninde kök salmadığı bir çağda, bu cinsten taraf değiştirmeleri kolaylaştırıyordu. J. Stauffenberg, Osmanlı ordusunun Rába nehrinden geri çekildiği tarihlerde müttefiklere iltica eden Leh asıllı bir asker kaçağından bahsederken bu savaşçıların büyük bir intibak sorunuyla karşılaşmadıklarını ihsas ettirir⁴⁷⁶.

Bireysel firar eylemleri, seferin hayal edildiği gibi gitmediği veya daha beteri muharebenin kaybedildiği anlarda toplu kaçışlara dönüşme eğilimindeydi. Osmanlı ordusu, 1664 yazında zapt etmeye çalıştığı Yenikale önlerinde büyük kayıplar vermeye başlayınca kanlı manzaranın yüreğe işleyen dehşetiyle cesareti kırılan birçok Osmanlı askeri mücadeleden çekilmişlerdi⁴⁷⁷. Buna benzer bir gelişme, St. Gotthard savaşının akabinde, iki ordunun yorgun argın nehrin iki yakasında birbirini kolladığı günlerde yaşanmış olabilir. J. Stauffenberg'in ifadesiyle, Fazıl Ahmed Paşa, topyekûn bir dağılmanın önüne geçmek için başarısız çıkarma taarruzuna rağmen Osmanlı birliklerini Rába kenarında bir arada tutmaya çabalarken Osmanlı ordusundan kaçan çok sayıda firari gelip müttefiklere sığınmıştı⁴⁷⁸. Osmanlı saflarını terk edip müttefik ordugâhına gidenlerin sayısı, muazzam psikolojik etkisine karşın, yine de, sembolik rakamlardan ibaret olmalıdır; ama G. Wagner'in işaret ettiği gibi, bunların sayısı St. Gotthard savaşından sonra Habsburg askerî yetkililerince ifadeleri alınan Osmanlı asker kaçaklarının toplamından herhalde çok daha fazlaydı⁴⁷⁹.

Önceki bölümlerde savaşı sürdürebilmeyi güçleştiren etkenlere ve iki saray arasında barış antlaşmasını zorlayan şartlara değinilirken ikinci sefer mevsiminin sonunda iki ordunun da hayli yıpranmış bir halde bulunduğu belirtilmişti. Osmanlı ve

⁴⁷⁵ **Theatrum Europaeum**, IX, s. 1216-1217.

⁴⁷⁶ J. Stauffenberg, s. 73.

⁴⁷⁷ “Ve bu hâli görüp niçe bin yiğitler firâr edüp gitdiler” (Evlîya Çelebi, VI, s. 327-328).

⁴⁷⁸ “... es kamen zwar alle Tag viel Überlaufer/ und Renegaten zu uns herüber ...” (s. 68).

⁴⁷⁹ St. Gotthard savaşından sonraki günlerde ele geçirilen Osmanlı asker kaçaklarından alınan ifadeler, KA, **Feldakten, Türkenkrieg** 1664/VIII içinde muhafaza edilmektedir. Bkz.: G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 361.

Habsburg makamları, ateşkes ihtiyacını genellikle malî gerekçelerle izah etmeye yatkın olsalar da, asker kaçakları ve hastalıklar yüzünden eriyen insan kaynaklarının seferlere devam edilebilmesini zorlaştırdığı bir vakıadır. Büyük ihtimalle, merkezî iktidarların nazar-ı itibarında, yeni birliklerin donatılarak ya da “kapuya çıkarılarak” cepheye yollanması, öncelikle malî bir mesele olduğundan sorumlu mercilerce hazırlanan resmî evrakta savaşçıların içine düştüğü ruh halinden ziyade rakamlara yer veriliyordu. Yine de, başkentten bakanlar için de, bizzat sefer ordusunda bulunanlar için de iki senenin sonunda sonuç aynıydı. St. Gotthard savaşından sonra, iki ordu da, harekete devam etmişlerdi; lakin J. Stauffenberg’in dikkati çektiği üzere, zaten firarlar ve hastalıklar yüzünden iyice azalan alay mevcutları, yetersiz konaklama imkânlarından ötürü aşağı inmeye devam ettiği sürece yeni bir çarpışmaya girişmek iki taraf için de akıl kârı olmayacaktı⁴⁸⁰.

⁴⁸⁰ J. Stauffenberg, s. 85-86.

SONUÇ

İlerlemeci Tarihçilik Karşısında Osmanlı Tecrübesi: 1663–1664 Osmanlı-Habsburg Savaşları Örneğinde “Askerî Devrim”

Osmanlı tarihçiliği, özellikle son çeyrek asırda, 17. yüzyıl Osmanlı tarihini bir gerileme ve bozulma devresi olmaktan ziyade siyasî, askerî ve iktisadî buhranların üstesinden gelmeye yönelik yaratıcı çözümlerle dolu bir değişim ve yenilenme dönemi olarak ele alma temayülündedir. Bu bağlamda, Osmanlı askerî tarihçiliğinin de, 17. yüzyıl Osmanlı askerî yapısına bakışta geleneksel eleştirilerin ötesine geçip Osmanlı harp sanayi ve muharebe gücünün en azından bu asrın sonuna değin azametini koruduğunu dillendirmeye başlaması anlaşılır bir tutumdur. Bununla birlikte, yine de, Osmanlı askerî dünyasının 16. yüzyılın sonlarından itibaren takip ettiği çizginin Osmanlı askerî gücünü en nihayetinde bir çıkmaza sürüklediği yönündeki akademik kanaat hayli yerleşik görünmektedir.

Tezin ilk bölümünde, askerî devrim kuramının Osmanlı tarihine tatbik edilmesinin değerlendirildiği sayfalarda dile getirildiği gibi, bu anlayışta olanlara göre, Osmanlı askerî teşkilatı, gelişim hızı tatmin edici olmasa da, en azından 16. yüzyıl boyunca “doğru yol”da ilerlemiştir. Ne var ki, Osmanlılar, bilhassa 17. yüzyılda, askerî devrim açısından temel önemi haiz bazı unsurları benimsemeye ya ihmalkâr davranmışlar, ya da gecikmişlerdi. Askerî gelişimin yönü belli olduğuna göre, bundan böyle, batılı askerî kurumların vazgeçilmez parçalarına dönüştükleri halde, Osmanlı dünyasında gözle görünür hale gelmeyen her türlü yenilik Osmanlı harbiyesinin muhafazakâr ve kendini yenilemede yetersiz olduğu yaftasını cilalamak için kullanılabilirdi.

Karşılaştırmalı tarihçilik zaviyesinden bakıldığında, en bariz örneklerden biri, batılı emsallerinin aksine, Osmanlı piyade kitalarının mızrakçı bölüklerine sahip olmamasıydı. Osmanlı yayaları, R. Montecuccoli’nin deyişiyle “piyade silahlarının kraliçesi mızrak”tan yoksun olduklarına göre, tüfekçi piyadeler eliyle yaratılan ateş gücüne dayalı belirgin bir taktikten de mahrum olabilirler miydi? Ne de olsa,

mızraklı piyadenin karma kıtalardaki esas varlık sebebi, 16. yüzyılın sonlarından itibaren tüfekçi bölüklerini muhtemel bir süvari hücumuna karşı korumak olagelmişti. Oysaki 1663–64 savaşlarında Osmanlı süvarisinin oynadığı roller, Osmanlı askerî geleneğine dair bilinen bir gerçeği teyit eder. Osmanlılar, tüfekçi piyade hatlarını korumak için Orta ve Doğu Avrupa'daki çağdaş askerî uygulamalara ve *Osmanlı Ordusunda Değişen Rollerine* uygun biçimde, süvari kıtalarını piyadelerin cenahlarına veya hemen sırtlarına yerleştirmeye gayret ederek süvari ve piyadelerin eşgüdümlü kullanımına dayalı bir yöntem izliyorlardı. Bu tarzın iki farklı sınıftan askerin bir arada hareket etmesi gereken durumlarda birçok soruna davetiye çıkaracağı tabiidir; ama bunun mızrakçı ve tüfekçilerden mürekkep kıtaların yaşadıklarından daha esaslı meseleler olup olmadığı her zaman tartışılabilir.

Keza bilhassa *Caracolenin Osmanlıyla İmtihanı* bölümünde, Osmanlı süvarisinin ateşli silahları muharebe repertuarlarının bir parçası haline getirmede sergiledikleri tereddüdün sebepleri irdelenirken batı merkezci tarihçiliğin askerî gelişimi düz bir çizgide birikimli ilerleyen bir olgu olarak takdim etmesine yönelik bir itiraz şekillendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı muharipleri, süvari veya piyade, “tek atış stratejisi”nin faziletlerine inanmaya devam ettikleri sürece, elde taşınan ateşli silahlara sahip oldukları halde, bunları taarruz esnasında kısa menzilden yapılan son bir atış için saklamayı akıllıca buluyorlardı. Süvari birliklerinin askerî işlevini seyyar ateş platformlarına dönüştürme teşebbüsleri, 17. yüzyılla birlikte süvarinin darbe esaslı şok taarruzlarında bir kez daha öne çıkmasıyla birlikte akamete uğrayarak unutulmaya yüz tuttu. 1663–64 savaşlarında Alman ağır süvari kıtalarının denediği *caracole* hücumları, etkisiz ve faydasız girişimler olarak müttefik komuta heyetinin bir kısmının şiddetli eleştirilerini üzerine çektiği gibi, Osmanlı atlılarının tercih ettiği *l'arm blanche* taktiklerinin hala çok geçerli olduğunu gösteren hadiseler yaşanmıştı. Esasında, batı askerî tarihçiliğinde, eskiden beri, süvari birliklerinin ateşli silahlarla donatılmasının askerî etkinlik açısından bir yozlaşmaya delalet ettiğine dair kuvvetli bir anlayış da mevcuttur. Otuz Yıl Savaşları'nda “geleneksel” süvari alaylarının kazandığı başarılar, G. Adolphus'un atlı neferlerini yeniden kılıç hücumuna teşvik etmesi gibi bilindik örneklerin yanına, 17. yüzyıl ortalarında, Osmanlı-Habsburg sınırından nispeten uzak batı diyarlarından gelen emsalleri karşısında Osmanlı süvarisinin etkinliğine işaret eden vakalar da eklenebilir.

Böylece, evrim biyologlarının kullandığı analogiyle, gelişimin saplanıp kaldığı çıkmaz sokakların varlığına rağmen ilerlemenin yine de nasıl baki kalabildiğini idrak etmek kolaylaşır. Bu, tek başına taktik veya teknolojik düzlemde, Osmanlılar da dâhil, herhangi bir devletin batıya özgü ilerleme çizgini harfi harfine takip etmese bile, öyle ya da böyle, gelişimin bir parçası olabilmesine yarayan daha evrensel bir bakış açısının teşekkülüne yardımcı olacağı gibi, çizgisel ilerleme anlayışının tenakuzlarını ortadan kaldırmaya da yarayacaktır.

Buna ilaveten, *Usta Savaşçının Pahalı Zevki* bölümünde anlatıldığı üzere, geleneksel Türk yayının 17. yüzyılda hala etkili bir silah olması, Osmanlı süvarisinin askerî teçhizatının batılı emsallerine kıyasla daha uzun süre değişmeden varlığını korumasına yardımcı olmuş gibidir. Ok ve yayın muharebe meydanındaki etkinlik derecesine dair yapılan incelemeler, bu geleneksel aracın erken modern ordularda hangi şartlarda yerini hafif ateşli silahlara bırakmış olduğu hakkında yürütülen uzun soluklu tartışmalara yeni bir heyecan getirebilecek cinstendir. 16–17. yüzyıl Osmanlı tecrübesi, askerî gelişimi teknolojik determinizm penceresinden izah etmeye çalışanların aksine, bu tartışmanın tüfeğin sahip olduğu farz edilen teknik üstünlükler vasıtasıyla çözülemeyeceğini gösterir. Bu konuda, savaşın ve insanın doğasını esas alarak yenilenebilirlik, sürdürülebilirlik ve daha yüksek atış adedi gibi yapısal unsurların daha belirleyici bir rol oynadığını söyleyebilmek mümkündür.

En nihayetinde, 17. yüzyıl Osmanlı askerî tarihi, *Hünkâr Kullarından Devlet Ordusuna* uzanan geçişin birçok yapısal unsuruyla birlikte tecessüm ettiği bir devirdi. Değişim, tabii ki, daha önce başlamıştı; en geç 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, birikmek suretiyle bir nitelik farklılığına tekâmül edecek derece farklılıkları teşhis edilebiliyordu. Asker toplama yöntemleri çeşitleniyordu; Osmanlı merkezî iktidarı, tıpkı bir maden rezervinde daha derinlere iner gibi, nispeten sabitleşen *Savaşçı Yatakları*'na başvurarak insan kaynaklarını daha etkin kullanmanın yollarını arıyordu. Fazıl Ahmed Paşa'nın *Mükemmel Kapı*'sında görüldüğü gibi, çoğunluğu tımar sisteminin dışında kalan muhariplerin yönetimi için yeni idarî yapılar kuruluyordu. Askerî teşkilatla devlet kurumları arasındaki ilişki, *Osmanlı İktidarı ve Ordu Terkibi*'nde gösterilmeye çalışıldığı gibi, kadim tımar tahsisatlarının bir kısmını ümera kapılarında toplayan, muharebe performansı açısından daha etkin usullere izin verecek şekilde baştan belirleniyordu. Belki, kâğıt üzerinde, Osmanlı

ordusunun hala süvari ağırlıklı bir ordu olduğu doğrudur. Ne var ki, *Osmanlı Ordusunda Değişen Roller*, bu atlı neferlerin önemli bir bölümünün artık savaşçılıktan ziyade başka meziyetleriyle değerlendirildiğini ortaya koyuyordu. *Osmanlı Süvarisine İade-i İtibar* çağrısının yapıldığı bölümde söylendiği üzere, Osmanlı atlıları, muharebenin seyrine doğrudan etki edebilecek askerî yeteneği sergileyebiliyorlardı; ama sefer mevsiminin bütünü açısından düşünüldüğünde, Osmanlı ordusunun çekirdek birliklerini *17. Yüzyıl Mevzi Savaşları*'na daha uygun piyade kıtalarının teşkil ettiği açıktı.

Birçok araştırmacı, “Batı’nın Yükselişi”ni izah etmede, batılı olmayan milletlerin askerî tarihinde görülen yetersizlik ve aksaklıklara göndermede bulunan karşılaştırmalı yaklaşımları kullanmaya devam etmektedir. 1663–64 Osmanlı-Habsburg savaşlarını bu gözle değerlendirmek isteyenler için Osmanlı askerî yapısındaki arızaları eleştiren çağdaş şahsiyetlerin yorumları herhalde dikkat çekicidir. Örneğin C. M. Cipolla, St. Gotthard muharebesinin muzaffer kumandanı R. Montecucoli’nin kişisel gözlemlerini aktarırken Habsburg askerî uzmanının Osmanlı topraklarının zor doldurulan, kullanışsız, hantal, fazla cephane harcayan ve gürültülü araçlar olduğu yolundaki ifadelerini alarak Hıristiyanlara zaferi getirenin topraklarının çevikliği olduğu saptamasında bulunur¹. R. Montecucoli’nin Osmanlılara karşı verilen savaşlarla ilgili tecrübelerini naklettiği yazılarda bu yönde bir kanaat belirttiği doğrudur². Bununla birlikte C. M. Cipolla, Habsburg askerî uzmanının Osmanlı topçuluğu hakkındaki olumsuz görüşlerini, erken modern dönemde askerî teknolojide gözlemlenen yeniliklerin batılı halkların küresel bir hegemonya kurmasında oynadığı rolü vurgulamak amacıyla kullanmakla yetinir. Hâlbuki R. Montecucoli’nin Osmanlı askerî yapısı üzerine gözlemleri, bazı hallerde şarkiyatçı kalıpların tekrarından ibaret olan fikirlerle dolu olduğu halde, kimi Osmanlı askerlerinin disiplinine ve daimî ordu yapısına öykünen, kimi Osmanlı stratejik ve taktik sınırlılıklarına işaret eden hayli geniş bir yelpazeye yayılır. Bu fikir çeşitliliği veya karmaşası, sistematik akıl yürütme ve bir tezi kanıtlamaya yönelik argümanlar üretme uğraşından azade muasır gözlemcilerin çoğunun paylaştığı bir ruh haliydi. P. Rycout, Osmanlı topçularının, birkaçı hariç, sanatlarında yetersiz, balistiğin oran ve

¹ C. M. Cipolla, *Yelken ve Top*, s. 52, not. 23.

² “Vom Kriege mit den Türken”, s. 505-506.

matematik kurallarını layıkıyla anlamayan kişiler olduklarını; bu sebeple de, Osmanlı askerî kademelerinin savaşlarda ele geçirilen Hıristiyan topçulara diğer tutsaklardan daha iyi muamele ederek bunları kendi saflarına çekmeye çabaladıklarını yazdıktan hemen bir sayfa sonra Osmanlı toplarının en az dünyanın herhangi bir yerinde imal edilen toplar ayarında iyi döküldüğünü belirtebiliyordu³.

Kimliği belirsiz bir İngiliz uzmanın 1664'te Macaristan'daki Osmanlı askerî donanımını geliştirmede istihdam edilmesi veya Kandiye kuşatmasında Osmanlı saflarında hizmet eden İtalyan topçu Cornaro gibi örnekler, teknik bilginin batıdan doğuya akışına vurguda bulunan açıklama modeli için kıymetini korumaktadır⁴. Ne var ki, Osmanlı askerî dünyasında boy gösteren yabancı uzmanları, erken modern dönem teknoloji havuzunun kültürel havarileri olmaktan ziyade, entelektüel birikimden mahrum Osmanlı askerî liderlerini çekip çeviren öncü figürler olarak alma anlayışı sağlam bir yer edinmiştir. Nitekim C. M. Cipolla'nın yaklaşımına benzer bir örnekte, G. Wagner, Habsburg başvekili Johann Ferdinand von Portia'nın Franz Eusebius Pötting'e yolladığı 13 Eylül 1663 tarihli mektupta, Uyvar kuşatmasının bir Fransız riyasetinde yürütüldüğünü yazdığını belirtir⁵. Bu bilgi, Avusturyalı tarihçi açısından Osmanlı hizmetine giren batılı mütehassısların oynadığı belirleyici rolü teyit etmesi bakımından mantıklı görünse de, Osmanlı kaynaklarınca doğrulanmayan bu bilgi, pekâlâ Habsburg hükümetinin bu dönemde büyük güvensizlik duyduğu Fransız kraliyetinin Macaristan havalisinde artan nüfuzundan kaynaklanan hatalı bir istihbarat olabilir⁶. Habsburg hanedanı, XIV. Louis'nin Avrupa hegemonyası için yürüttüğü mücadeleden o denli çekiniyordu ki, Fransız kıtaları, 1664'te müttefik ordusu saflarında savaştıkları halde, aynı Portia, ele geçirilen bazı Osmanlı esirlerinin üzerinden Fransız parası çıktığını söyleyerek

³ **The History of the Present State of the Ottoman Empire**, s. 375-376.

⁴ Horatio F. Brown (ed.), **Calendar of State Papers and Manuscripts, Relating to English Affairs, Existing in the Archives and Collections of Venice, and in other Libraries of Northern Italy**, vol. XXXIII, London, 1932, s. 276, no. 379.

⁵ G. Wagner, **Das Türkenjahr**, s. 81. Mektup metni için bkz.: **Privatbriefe Kaiser Leopold I. an den Grafen F. E. Pötting**, I. cilt, Wien: Fontes Rerum Austriacarum, 1903, s. 22.

⁶ Habsburg başvekili Portia, Fransa'ya duyduğu güvensizliği belirterek I. Leopold'un Osmanlılarla savaşa girişmesinin ardından Ren bağlaşıklarının imparatorluk topraklarına saldıracaklarından şüphelendiğini belirtmişti ("Nuntiatuerberichte", s. 723, 24 Aralık 1661, Viyana). Aynı konuda bkz.: "Nuntiatuerberichte", s. 737, (17 Haziran 1662, Viyana). 1664 yılında Fransız askerî heyetinin Macarlarla tesis ettiği ilişkiler için bkz.: Dominique Kosáry, "Français en Hongrie 1664", s. 47-51.

Fransa sarayının Habsburgların arkasından iş çevirdiğini iddia edecek kadar ileri gitmişti⁷.

Bu kabilden rastlantısal örneklerin kullanımı, manzaranın bütününe gözden kaçırma ihtimalini doğurduğundan son derece ihtiyatlı davranılmalıdır. Nispeten keyfî tasarruflara dayanarak seçilen hadiseleri, belirli bir iddiayı desteklemek maksadıyla tutarlı bir hikâyeye içinde sıralamak mümkündür. Ne var ki, bu cinsten vakaların örnekleme değerinin her halükârda düşük olduğunu kabul etmek gerekir. Aynı mantıkla müttefik kuvvetlerin askerî şartları değerlendirilmeye tabi tutulursa, 17. yüzyılın ortalarında, batılı orduların muharebe performansı ve organizasyon becerileri hakkında bambaşka bir resme ulaşılabılır. Mesela Mühürdar Hasan Ağa'ya sorulursa, müttefik ordusunda hizmet eden mühendis ve istihkâmcılar hiç de işinin ehli insanlar değillerdi. Yenikale kuşatmasında Osmanlı metrislerine lağım atmaya çalışan müdafiler, on beş teşebbüsün hepsinde başarısızlığa uğrayarak iki kere de semeresiz huruç harekâtı tertiplemişlerdi. Buna karşın Osmanlı lağımcıları, kale istihkâmlarının en büyük parçasını oluşturan tabyada takdir edilesi bir ustalıkla gedik açmayı becermişlerdi⁸. Bu düşünde olan yegâne isim Hasan Ağa değildi. Evliya Çelebi, yine Yenikale kuşatmasından bahsederken M. Zrínyi-J. Hohenlohe kuvvetlerinin istihkâmları müdafaa etme, erleri düzen içinde tutma ve muharebeyi en şiddetli haliyle sürdürebilme yetenekleri bakımından övgüye layık olduklarını söylediği halde, aynı askerlerin lağım ve kumbara atma, metrislere huruç harekâtları düzenleme ve gece baskınları tertip etmede bir hayli beceriksiz ve etkisiz olduğunu kaydetmekten geri durmamıştı⁹.

Bundan daha kayda değer olanı, Varat kuşatmasıyla ilgili olarak G. Kraus'un da benzer tespitlere yer vermesidir. Alman müverrih, Köse Ali Paşa'nın kale hendeğinin suyunu boşaltmanın bir yolunu bulduktan sonra Osmanlı kuşatma kıtalarının lağım faaliyetlerine öncelik verdiğini bildirir. Bununla beraber müdafilerle

⁷ "Nuntiaturberichte", s. 757 (25 Ağustos 1663, Viyana). Macar asilzadeleri arasında derin bir hoşnutsuzluğa yol açan Vasvar antlaşması, Osmanlı-Habsburg savaşlarının bitmesinden sonra Viyana sarayına karşı bir Macar muhalefetinin palazlanmasına sebebiyet vermişti. Fransa kraliyeti, 1660'ların ikinci yarısında, Habsburg başkentine yönelen başkaldırı dalgasında Macar isyancıları destekledi (Georg Wagner, "Der Wiener Hof, Ludwig XIV. und die Anfänge der Magnatenverschwörung 1664/65", *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 16 (1963), s. 87-146).

⁸ "Lağım fenninde bu kefare ancak mâhir değildi. Bu def'a lağım etmek neveti asker-i islâma değdi" (*Cevâhirü't-Tevârîh*, s. 260).

⁹ Evliya Çelebi, VI, s. 326.

muhasaracılar arasından suyun çekilmesi üzerine, kaleyi ele geçirmeye çalışanlar için olduğu kadar kaleyi savunanlara da karşı lağım lar açma imkânı doğmuştu. G. Kraus'un ifadesine göre, ne yazık ki, koca kalede hizmet eden onca topçu ustası arasında lağımcılıktan hakkıyla anlayan bir kişi bile bulunmadığı için müdafilerin Osmanlı kuşatma hattına yönelen tünellerinin hiçbiri doğru düzgün bir fayda vermemişti¹⁰. Kale komutanı Gyulai Ferenc, Osmanlı birliklerinin Varat'ı çepeçevre sarmadan önce kalede el bombası kullanma ve tünel kazma işinden anlayan tek kişiyi ipe sapa gelmez bir tartışma yüzünden kovduğu için Osmanlı lağımcılarıyla boy ölçüşebilme olanağı daha en baştan kaybedilmişti¹¹. Oysaki bu örnekle mukayese edildiğinde, 1661'de Erdel seferi için seferber edilen lağımcıların meslekî ehliyetleri Osmanlı kuşatma birliklerinin etkinliğine önemli katkılar sağlamış gibidir. Osmanlı askerî teşkilatı, birçoğu Sidrekapsi, Samakov, Küre, Çatma, Kratova gibi Anadolu ve Rumeli'nin madencilik bölgelerinden toplanan lağımcıları, Dergâh-ı âlî cebeci ve topçularının idarî sorumluluğuna bırakarak teşkil ettiği lojistik kıtaları sayesinde "lağım fenni"nde düşmanlarından bir adım öne geçiyordu¹².

Yine, R. Montecuccoli'nin temelde itiraz ettiği Kanije kuşatmasında yaşanan idarî ve lojistik kargaşanın dışında, müttefik kuvvetlerin muharebe performansını doğrudan etkileyen teknik bazı yetersizlikler de can sıkıyordu. Üstelik gelen "bomba" ve "humbaralar", iyi imal edilmemiş olduklarından bunların çoğu doğru düzgün zarara sebep olmadan infilak ediyordu¹³. Bu tespit, Osmanlı barut ve toplarının düşük evsafına dair batılı literatürde zaman zaman öne çıkarılan arızî örneklerle birlikte düşünüldüğünde, gelişigüzel toplanan örnek vakaların yeterli bir sayıya ulaşmadığı durumlarda araştırmacıyı yanlış yönlendirebileceğinin bir göstergesidir.

¹⁰ G. Kraus, s. 103.

¹¹ G. Kraus, s. 105. Bu hadisenin ilginç yanlarından biri, Varat kalesinin, P. Rycout'nun da teyit ettiği gibi, askerî mimarinin son nimetleriyle donatılmış epeyce sağlam ve büyük bir kale olmasıdır ("... after the fashion of Modern Fortifications ...", **The History of the Turkish Empire**, s. 109).

¹² 1660'ta Erdel seferi için toplanan lağımcılar için bkz.: MAD. 3448, s. 54-55. 1663 kışında Kayseri'den temin edilen lağımcılar için bkz.: MAD. 3774, s. 28, gurre-i Cemaziyelahir 1074/31 Aralık 1663). Çatma'dan temin edilen lağımcılar için bkz.: MAD. 3774, s. 31, 6 Cemaziyelahir 1074/5 Ocak 1664).

¹³ "... nor were the Bomboes and Granadoes so artificially made ..." (P. Rycout, **The History of the Turkish Empire**, s. 151). Bu arada ilgi çekici bir ayrıntı, Osmanlı askerî yönetiminin 1664 seferi için "kunbara ilminde ziyâde mahâreti" olan Limni adasının "yerlü topçubaşısı" Rıdvan'ı batı cephesine çağırmasıdır (MAD. 3774, s. 29, 4 Cemaziyelahir 1074/3 Ocak 1664).

Buna benzer bir tartışma konusu, Osmanlı topçusunun nişan alma becerisiyle ilgilidir. T. Szalontay, Osmanlı topçusunun mermileri daha uzun menzillere yollayabilmek için neredeyse her zaman yüksek eğimli atışları tercih ettiğini iddia eder. Ancak Osmanlı askerî sistemini avucuna alan “entelektüel gerilik”, C. Imber’in de desteklediği gibi, matematik ve balistik kurallarına yeterince vakıf olmayan Osmanlı topçusunun kötü nişan alarak gülleleri genellikle hedefin gerisine atmalarına sebep oluyordu¹⁴. Osmanlı askerî tarihinin bütününe bakıldığında, bu yönde yerleşik bir kanaat serdetmek için ikna edici çeşitlik ve sayıda verinin bulunmadığı büyük bir güvenle söylenebilir. Kaldı ki, erken modern dönemde, belki de askerlik tarihinin her devresinde görülebileceği gibi, muharebenin düzgün düşünmeye fırsat tanımadığı anlarda esasen insan hatası kaynaklı birçok kazanın yaşanabileceği tabiidir. J. Stauffenberg, 1664 St. Gotthard savaşında, bağlı bulunduğu imparatorluk kitalarının mı, yoksa müttefik ordusunun mu olduğu belli olmasa da, “bizim topçumuz” dediği topçuların muharebe performansından hiç memnun değildi. Topçu bölüklerinde emir-komuta zinciri kelimenin tam anlamıyla bir faciaydı; bölüklerin başında kimse bulunmadığı için savaşın ilk üç saatinde bir atış bile yapılmamıştı. J. Stauffenberg’e sorulsa, belki de, Hıristiyan toplarının suskun halinin daha iyi olduğunu söyleyecekti; çünkü üç saatin sonunda patlamaya başlayan topların güllerinden birkaçı, her nasıl olduysa, müttefik kurmaylarının arasına düşerek büyük korku yaşanmasına sebep olmuştu¹⁵. Bu tatsız hadise, başka bazı Alman kaynaklarına da konu olmuştu. *Cavalcade* müellifi, neredeyse düşman kuvvetlerinden çok müttefik komuta heyeti mensuplarına zarar veren topların ordugâhta yüksekçe bir tepeye mevzilendirilen iki adet altı *pfund*-atar olduğunu kaydeder¹⁶. *Theatrum Europaeum*, biraz daha tafsilat vererek menzili yanlış ayarlanan topların Montecuccoli, von Baden ve Hohenlohe birliklerinin yakınına düştüğünü belirtir. J. Hohenlohe, topların birinden çıkan güllenin yakına düşmesi

¹⁴ T. Szalontay, **The Art of War**, s. 207-215; C. Imber, en geç 1590’dan sonra Osmanlı toplarının üretim standardı ve topçuların matematiksel uzmanlığının batılı meslektaşlarının gerisinde kaldığı iddiasındadır (**Osmanlı İmparatorluğu**, s. 369-370).

¹⁵ “... mit unserer Artiglerie ...” (J. Stauffenberg, s. 55).

¹⁶ “... mit welchen sie doch ohne grossen Schaden in den Feind schossen /hergegen aber fast mehr Schaden unter unsere Generalitet gethan hatten ...” (**Cavalcade**, s. 16).

üzerine toz toprak içinde kalmış; keza başka bir gülle de Alman komutanın hizmetkârlarından birinin atına isabet etmişti¹⁷.

1663–64 savaşları, 17. yüzyılda geçerli askerî taktikler, stratejik planlama yöntemleri, ordu terkinin doğası ve ordu-iktidar ilişkileri gibi erken modern askerî tarihin birçok önemli konusunun anlaşılmasına kendi cephesinden katkıda bulunur. Bu dönemde Osmanlı ve Habsburg devletleri arasında vuku bulan askerî çarpışmalardan çıkarılamayacak bir sonuç varsa, bu herhalde, 16. yüzyılda Avrupa’da neşet eden bir askerî devrimin bir asır sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî gücünü önemsiz kılan batılı bir muharebe usulü ve kuvvet birikimi yarattığıdır. 1663–64 seferleri, St. Gotthard savaşında muharebe meydanında kalan taraf açısından düşünülürse müttefik güçlerin zaferiyle sonlanmış olsa da, iki senelik sürekli mücadelenin hangi saraya ne kazandırdığı açısından ele alındığında, Vasvar antlaşması maddelerinin de gösterdiği gibi, Osmanlı merkezî iktidarını tatmin eden bir hamle olmuştu. Öyle ki, 16–17. yüzyıllarda bir askerî devrim yaşandıysa bile, ya bu devrim henüz meyve verecek olgunluğa ulaşmamıştı; ya da, derece farklılıklarını gözetmek kaydıyla, Osmanlı askerî yapısı da bu gelişim çizgisinin bir parçasıydı. En nihayetinde, 1663–64 savaşlarında, Osmanlı ve müttefik kurmaylarının sefer planlamasına bakışları ve askerî birliklerin saha performansı açısından iki taraf arasında bariz farklılıklar görmek zordu. Rönesans terbiyesi alan batılı mütefekkirin fikri ne olursa olsun, erken modern dönemde hayat bulan batı tarzı kitlesel savaş, Osmanlıların aleyhine işlemekten ziyade Avrasya ekseninin dışında kalan halkların zararına işliyordu.

St. Gotthard muharebesi hakkında en kapsamlı incelemenin sahibi G. Wagner, Rába kenarı ve Levá’da kazanılan zaferlerin 17. yüzyılın sonunda Osmanlı devletine indirilen darbelere öncülük ettiği fikrindedir. Avusturyalı tarihçi, bu faraziyesini desteklemek adına dönemin kaynaklarında St. Gotthard savaşına atfedilen anlama dair metinlere müracaat ederek bu muharebeyle 1683’te başlayan “Türk Savaşları” arasında manevî bir bağlantı kurar¹⁸. G. Wagner, bu amaçla, II.

¹⁷ *Theatrum Europaeum*, IX, s. 1219.

¹⁸ Habsburg saray tarihçileri Galeazzo Gualdo Priorato (*Historia di Leopoldo Cesare, Continente le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656. sino al 1670*, I-II, Wien: Appresso Gio. Battista Hacque, 1670) ve Giovanni Battista Comte Comazzi (*Istoria di Leopoldo Primo imperadore de Romani CXXII*, I-II, Wien: Eredi del Viviani, 1686–88; Almanca tercümesi: Lorenz Kroninger,

Viyana kuşatmasının en zorlu anlarında Osmanlıların Rába'da daha evvelden yenilmiş olmalarının psikolojik olarak direniş ruhunu güçlendirdiği yolunda hayli kurgusal iddialar ileri sürmekten çekinmediği gibi¹⁹, bazen değerlendirmelerindeki üslubu, 17. yüzyılın sonlarında yazılmış eserlerin zihniyet dünyasına şaşırtıcı derecede yaklaştırır²⁰.

Oysaki ne 1663–64 seferleri, ne de tek başına St. Gotthard savaşı, batı askerî kurum ve taktiklerinin Osmanlı askerî gelenekleri üzerinde “belirgin” ve “gözle görülür” üstünlükler kurduklarını söylemek için uygun örneklerdir. Bilakis, konuyla ilgili kaynaklarda sıkça tekrar edildiği üzere, St. Gotthard muharebesi pekâlâ Osmanlıların zaferiyle bitebilecek bir çarpışmaydı. Bir kere, savaşa fiilen katılanların ifadelerine göre, öğle saatlerindeki fasıla dışında Osmanlı ve müttefik kuvvetleri sabahın erken saatlerinden ikindi saat beş sularına kadar amansız bir mücadele içinde olmuşlardı²¹. R. Montecuccoli'nin itiraf ettiği gibi, kanlı ve çetin mücadele, uzun süre boyunca taraflardan birinin diğerine karşı bir türlü üstünlüğü ele geçiremediği bir surette cereyan etmişti²². Habsburg imparatoru tarafından St. Gotthard savaşı sonrası bütün müttefik kuvvetlerin başkumandanlığına atanan İtalyan general, Osmanlı güçlerinin Rába'da durdurulduğu günün akşamında I. Leopold'e hitaben yazdığı raporda, “çarpışmanın çok şiddetli yaşandığını ve talihin gün boyu bir

Immergrünender Käyserlicher Lorbeer-Kranz /Oder: Grundrichtige Erzählung der Fürtrefflichsten Staats-Berichtungen /und Glorwürdigsten Heldenthaten des jetzo Regierenden Unüberwindlichsten Römischen Käysers Leopold des Grossen, Augsburg in Verlegung Lorentz Kronigers und Gottfried Göbels, 1690), eserlerinde Habsburg hanedanının riyasetinde birleşik bir imparatorluk dünyası idealini işlemişlerdi. Giovanni Battista, St. Gotthard savaşını 1683'te başlayacak olan seri zaferlerin ilk basamağı olarak ele alıyordu. I. Leopold'ü “Türk bela”sının savuşturucusu veya “doğunun fatihi” olarak gösteren gösteri, şiir ve methiye yazıları hakkında bkz.: Maria Goloubeva, **The Glorification of Emperor Leopold I in Image, Spectacle and Text**, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2000, s. 123-141.

¹⁹ **Das Türkenjahr**, s. 3.

²⁰ G. Wagner, R. Montecuccoli'nin Osmanlı kurmaylarının genellikle birliklerini müstakil kuvvetler halinde dağıtmaktansa, tek bir stratejik hedefe yoğunlaştıklarına dair bizatihi kendisi tartışmalı değerlendirmesinden yola çıkarak bunun barbar ordularda yerleşik bir uygulama olduğunu söyler. G. Wagner, barbar orduların, Uyvar kuşatmasında da olduğu gibi (!), akılcı taktik ve stratejik planlamalara dayanmaksızın taşkın kalabalıklar halinde hücumu yeğlediklerini belirtir (**Das Türkenjahr**, s. 103-104). Ayrıca bkz.: “Und dies ist ganz im Sinne einer fast zweitausend Jahre alten, bereits vom alten Rom genährten, Überzeugung und Erfahrung zu verstehen: Der Sieg gegen die Barbaren macht den Cäsar!” (**Das Türkenjahr**, s. 294).

²¹ “... daß das Blutvergießen von Clock 9 Uhr Vormittage bis in die züncfliche Nacht sich verweilete ...” (**Des Lieut. Huldreichs Bericht**, s. 149).

²² “Der Kampf war blutig, erbittert und lange zweifelhaft gewesen ...” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 438).

kendilerinden bir Osmanlılardan yana döndüğünü” bildirmişti²³. Resmî raporlar I. Leopold’ün gönlünü ferah tutması için nispî bir iç sansürden geçiyor olsa da, Habsburg başkentine ulaşan haberler de, müttefiklerin St. Gotthard’da hiç de kolay bir zafer kazanmadığını teyit ediyordu. Viyana’daki papalık temsilcisi, savaştan dokuz gün sonra kaleme aldığı mektubunda, “bizimkiler” muharebe esnasında en az dört kez kaçmaya yeltendikleri halde, en sonunda bir mucize eseri olarak St. Gotthard savaşının kazanıldığını yazmıştı²⁴.

Osmanlı öncü kuvvetlerini durdurmak için Rába suyunun çamuruna bulanalar, bizzat buldukları muharebe meydanında neler yaşandığını daha iyi bildiklerinden olsa gerek, Osmanlı ordusu karşısında St. Gotthard’da kazanılan zaferin kıymetini biraz da şükranla karışık takdir ediyorlardı. J. Stauffenberg, Osmanlı birliklerinin nehrin karşı yakasına geçmelerinin ardından doğan tehlikenin büyüklüğüne atfen savaşın akıbetinin müttefikler açısından “pamuk ipliği”ne bağlı hale geldiğini yazıyordu²⁵. Ne de olsa, Rába’yı aşan askerler, Osmanlı ordusunun en fazla üçte birinden ibaret olmasına rağmen müttefik birlikleri neredeyse bütün gün boyunca zorlayarak ciddi kayıplara sebep olmuşlardı. Şayet, diye soruyordu J. Stauffenberg, arazi şartları kendilerinden değil de, Osmanlılardan yana olsaydı ve müttefik birlikleri sığındıkları yükseltiler yerine nehir kenarındaki düzlük alanda yakalansalardı, muharebenin sonucu nasıl olurdu? Ya da Rába nehri, iki orduyu birbirinden ayırıyor olmasaydı, çarpışmalar nasıl gelişirdi²⁶?

R. Montecuccoli, J. Stauffenberg’in 1664’te Osmanlılara karşı elde edilen başarının anlamı hakkında söylediklerine harfiyen katılıyordu. Habsburg komutanı, değerlendirmesine stratejik bazı öğeler ilave ederek St. Gotthard savaşının askerî gücün bütününe bir kerede, aynı muharebe meydanında sarf etme anlayışının ne denli hatalı olduğunu gösteren bir örnek olduğunu ileri sürüyordu. Bu savaş, denizde

²³ “Daß Gefecht ist sehr scharff gewesen und daß Glück hat sich bald auff deß Feindß /bald auff unser seiten gezeit ...” (R. Montecuccoli, 1 Ağustos 1664 tarihli rapor).

²⁴ “Nuntiatürberichte”, s. 774 (9 Ağustos 1664, Viyana).

²⁵ “... das vorbeigelauffene Gefecht von so grosser Gefahr, daß die erhaltung des Siegs schon am Seiden Faden hangete” (J. Stauffenberg, s. 68).

²⁶ “... und ob gleich die occasion bey St. Gotthard an den Tag gegeben, Turcas vinci posse, haben Sie dagegen hauptsächlich erwogen, daß kaum der dritte Theil, so von des Feindes Armad über gewesen, uns so viel Schaden gethan und fast einen ganzen Tag genug zu thun gegeben habe. Was nicht würde geschehen seyn, wenn wir mit ihm weren auff der eben [Ebene] und des Orths uns zu gleichem Glück hetten zu bedienen gehabt? [Wie wäre es ausgegangen, wenn nicht die Raab dazwischen gewesen wäre?]” (J. Stauffenberg, s. 93).

bir ileri bir geri salınan dalgalar misali, her an bir tarafın üstünlüğüyle bitebilecek bir tarzda gelişmişti. Bu durumda diyordu R. Montecuccoli, St. Gotthard muharebesi arazi koşullarının bahsettiği bariz avantajlara karşın uzun süre ortada kaldığına göre, şartların eşit olduğu veya müttefiklerin aleyhine işlediği bir günde, ne olacaktı²⁷?

Bu dönemde, batı kamuoyunda Osmanlı kuvvetleriyle savaşın anlamı hakkında başlıca iki görüş yarıştı. I. Leopold'ü siyaseten sıkıştırmak isteyen bazı Alman prenslikleri ve Macar zadeğânı, Habsburg hükümdarının imzaladığı Vasvar antlaşmasının olumsuz şartlarına vurguda bulunarak St. Gotthard'da kazanılan zaferden yeterince istifade edilemediğini dile getiriyorlardı. Bu sebeple, Rába kenarındaki muharebenin ardından Osmanlılarla yeni bir savaşa girişilmesi gerektiğini savunanlar seslerini yükseltmişlerdi. J. Stauffenberg'e sorulursa, bir öncekinde olduğu gibi, yine bir müdafaa savaşı verilecekse, müttefik ordusunun yeni bir zafere erişmesi mümkündür; ama yine de, müttefikler arasında bulunan belli başlı komutanların isimlerini zikreden Alman subay, bunların askerlik tecrübesine itimat edilmesi gerektiğini söylüyordu. Müttefik kurmaylar, Osmanlılarla harp etmenin bedeli yüksek bir seçim olduğunu gayet iyi biliyorlardı; an itibarıyla Osmanlılarla yeni bir savaşa tutuşmak akıllıca olmayacaktı²⁸. Öte taraftan, Regensburg'taki imparatorluk meclisinde hayaller kuran çokbilmişlerin Osmanlıların askerî gücü hakkında atıp tutmaları R. Montecuccoli'yi çileden çıkarıyordu. Kılıç yerine dilleri ve sözleriyle zaferler kazanan bu hayalperestler topluluğu, Osmanlıların askerî kudretini ciddiye almazlar; barbarların kendi orduları karşında bir an bile dayanacak cesaret, silah ve liderlerden yoksun olduğu zehabına kapılmışlardır bir kere. Oysaki R. Montecuccoli'nin yorumunda, her an sefere hazır düzenli bir ordu besleyen Osmanlı yönetiminin elleri kaynaklar bakımından kıt değildir; seferberlik güçleri

²⁷ “Wie nahe, bei allem dem, die Gefahr einer Niederlage war, das lassen die Verwirrung und die Flucht der ersten, in's Gefecht gekommenen Truppen, das tapfere Verhalten der Janitscharen und Albanesen, die, wengleich überwältigt, doch nicht um Pardon und ihr Leben baten und der Umstand, dass der Kampf lange Zeit wie eine vor- und zurückgetriebene Meereswelle zweifelhaft und ungewiss vor- und zurückfluthete, ... Es bleibt daher unumstösslicher Grundsatz, dass man blindlings und ohne die Kräfte wohl gegen einander abgewogen zu haben, nicht Alles auf's Spiel, d. h. auf den guten oder schlimmen Ausgang eines Schlachttages setzen soll, denn wo der Sieg, trotz aller Vortheile des Terrains, der Zeit und Umstände lange zweifelhaft blieb, was wäre da geschehen, wenn das Terrain nur gleiche Vortheile geboten hätte, oder vollends für uns nachtheilig gewesen wäre?” (“Vom Kriege mit den Türken”, s. 440). Krş.: **Besondere und Geheime Kriegs-Nachrichten**, s. 294.

²⁸ J. Stauffenberg, s. 87-88.

yerindedir; batı cephesinde sınır boylarında bolca maddi destek ve savaşçı yardımı sağlarlar; toplum, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere organize edilmiştir²⁹.

Batı kamuoyu ve Macar asilzadelerin beklentileri ne denli yüksek olursa olsun, Habsburg sarayı, St. Gotthard'da kazanılan zaferin önemini takdir etmekle birlikte, bu galibiyetin askerî anlamda nihaî ve yok edici bir karakter taşımadığının farkındaydı. I. Leopold, bir taraftan kazanılan savaşa rağmen Uyyvar'ın neden Osmanlı yönetiminden geri alınmadığını izah etme telaşına düşerken³⁰, öte taraftan, imparatorluk meclisi üyelerine St. Gotthard zaferinin pek de abartılmaması gerektiğini ikna edici bir dille anlatma derdindeydi³¹.

Doğrusunu söylemek gerekirse, her iki başkent için de, siyasî ve askerî vaziyetin aşağı yukarı aynı derecede çıkmazda olduğu söylenebilirdi. Habsburg imparatoru, Macar sınırından içeriye doğru yayıldıkça abartılan bir başarıdan yeterince istifade edememekle itham edilirken, Osmanlı ricali de, askerî gücünün sınırlarının farkında olmaksızın giriştiği pervasız seferlerde hayalî hedefler uğruna binlerce Osmanlı savaşçının kanını zıyan etmekle suçlanıyordu. Bu eleştirilerden ilki, yani Habsurg hükümetinin St. Gotthard sonrası şartlardan yararlanmadığı iddiası, 1663–64 seferlerinde müttefik ordusunun temel stratejisinin müdafaa üzerine inşa edildiği düşünülürse, pek gerçekçi değildir. Bununla birlikte Osmanlı askerî kademelerinin Rába kenarında Osmanlı askerî kudretinin en uç sınır bölgelerinden birine çarpıp geri döndükleri yaklaşımı daha inandırıcıdır.

Osmanlı askerî yapısı, 17. yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde, hammadde kaynakları ve silah sanayi bakımından kendine yeterli bir sistemin nimetlerinden istifade ediyordu. Erken modern dönemin karakteristik yetersizlik ve aksaklıklarının dışında, cepheye sürülen Osmanlı askerî kıtaların iâşe ve lojistik ihtiyaçları nispeten düzgün işleyen bir düzen içinde giderilebiliyordu. Osmanlı askerî liderleri, muharebe usulleri ve yönettikleri ordu terkihi bakımından batılı hasımlarına kıyasla belli bazı farklılıkları içselleştirmiş görünüyorlardı; fakat son tahlilde, 17. yüzyılın ortalarında,

²⁹ “Vom Kriege mit den Türken”, s. 359-360.

³⁰ I. Leopold'un Madrid'teki temsilcisi Franz Eusebius Pötting'e yolladığı 1 Ekim tarihli mektuba bkz.: **Privatbriefe Kaiser Leopold I. an den Grafen F. E. Pötting**, II. cilt, Wien: Fontes Rerum Austriacarum, 1904, s. 56, 73-74.

³¹ **Theatrum Europaeum**, IX, s. 1132-1133. 14 Ekim 1664'te Regensburg'ta toplanan mecliste, imparator, barışı kabul etme gerekçesini belirtirken “zaferin pamuk ipliğine bağlı” gerçekleştiğini söylemekten çekinmemiştir (**Ortelius Continuatus**, s. 358-359).

Osmanlı kuvvetleriyle Habsburg hükümeti adına savaşan birliklerin paylaştıkları ortak askerî değerler farklılıklarından çok daha fazlaydı. Osmanlı muharebe repertuarı, değişik şartlara cevap verecek esneklik ve çeşitliliği gösterebiliyordu. Piyade ve süvari kıtalarının eşgüdümlü kullanıldığı anlar olduğu gibi, hafif süvari kıtalarının sürat ve çevikliğine dayanan baskın eylemleri icra edilebiliyor; düşman arazisini tahrip etmeye yönelik uzun vadeli stratejik hesaplara istinaden acımasız çapul seferleri tertiplenebildiği gibi, kale kuşatmaları ve yorucu mevzi savaşlarının belirli bir toprak parçasını işgal ederek ilerleme esasına dayalı 17. yüzyıl uygulamaları bir hayli başarıyla tatbik edilebiliyordu. En nihayetinde, *Osmanlı'nın Aynasında Askerî Devrim*'in nasıl görüldüğünün masaya yatırıldığı sayfalarda ileri sürüldüğü gibi, Osmanlı harbiyesi, nereden bakılsa, en geç 17. yüzyılın ikinci yarısına değin batıda görülen askerî ilerleme çizgisinin doğal bir uzvu olma hüviyetini korumuştur. Osmanlı piyadesinin Râba nehri kıyısında birbirine paralel inşa ettiği on siper hattının ateş gücünü kuvvetlendiren yapısının müttefik kurmayların sorgulayıcı bakışlarına muhatap olması gibi örnekler³², Osmanlı askerî yapısının bu tarihlerde hala kendi iç dinamiklerine dayalı bir hayatîyet taşıdığını gösteriyordu.

³² Bu arada, yeri gelmişken, J. A. Lynn'in, XIV. Louis döneminin meşhur askerî mühendisi Sébastien le Prestre de Vauban'ın kale kuşatmalarında önerdiği paralel metrisler sistemini geliştirirken Osmanlıların Kandiye muhasarasındaki siperlerin yerleştirilme usulünden doğrudan etkilenmiş olduğu fikrinde olduğu hatırlatılmalıdır (*Giant of the Grand Siècle*, s. 571).

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. A.E.

IV. Mehmed 229, 2251, 2764, 7258, 8017, 11853

1.2. D. SVM

36092

1.3. EV. HMH.

1749, 1818

1.4. HHStA

Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 176

1.5. İE.

Askeriye 460, 1409; Dahiliye 111; Ensab 181, 260; Hariciye 64, 109/1, 109/3-4, 408; Sıhhiye 35

1.6. KK

272, 434, 3525, 6598, 7423, 7516

1.7. MAD

3279, 3448, 3774, 4688, 6616, 18214

1.8. MD

58, 71, 72, 77, 93, 94

1.9. OeStA

Kriegsarchiv, Alte Feldakten, Türkenkrieg, 1663/9/57, 1664/8/2b; Kartensammlung, H IIIc, 20.

1.10. ÖNB

Flugblätter –und Plakatesammlung, 1663/2.

1.12. TSMA

D. 2315

1.13. TT

698, 794

2. KAYNAK ESERLER

1660–1665 tarihli ordu mühimesi, SLUB (Sächsische Landesbibliothek–Staats –und Universitätsbibliothek Dresden), Eb. 837.

1663–1664 tarihli ordu mühimesi cüzü, Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, Albertina-B. Or. 295.

93 Numaralı Mühimme Defteri (1069–1071/1658–1660) (Tahlil-Transkripsiyon ve Özet), haz. Azize Gelir Çelebi, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.

94 Numaralı Mühimme Defteri'nin Özetli Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, haz. Müjge Karaca, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2008.

A True and Perfect Relation of the Battail and Victory Lately Obtained near Lewentz Against Twenty five Thousand Turks, Tartars, and Moldauians, by General Souches: As it was sent to His Imperial Majesty, Dated July 20. 1664., London: Printed by Tho. Mabb, living at S. Pauls Wharff, 1664.

Abdurrahman Abdi Paşa, **Vekâyi'-nâme**, Osmanlı Târîhi (1648–1682), Tahlil ve Metin Tenkidi, haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca, 2008.

Adâ'î-yi Şîrâzî ve Selim-nâmesi (İnceleme-Metin-Çeviri), haz. Abdüsselam Bilgen, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.

Adam Wolf, "Drei diplomatische Relationen aus der Zeit Kaiser Leopolds I", **Archiv für österreichische Geschichte**, XX (1858), s. 281-340.

Adil Şen, **İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 1995.

Ahvâl-i Celâliyân ve Ekleri, haz. Yusuf Küçükdağ, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Mezuniyet Tezi, 1976.

Allerjüngster /Warhafftiger /recht gründlicher und unpartheysscher BERICHT /Was bey der am 23. Julii vorgehabten Cavalcade /absonderlichen aber /bey dem darauf den 1. Augusti unsern dem Closter S. Gotthard an der Raab mit dem Türcken gehaltenen memorablen Treffen /passiret und sich zugetragen; Mit allen Umständen /wie und von wem die Regimenter angeführet /getroffen und eines oder andern Sentiment in Kriegs-Rath gefallen: Wie es von Glaubwürdiger hoher Hand /ertheilt worden. Alle bisher /von dieser Begebenheit /ausgestreute zum Theil irrige Relationen zu entfehlern /und die eigentliche Warheit an Tag zugeben, in Druck verfertigt /im Wein-Monat dieses 1664. Jahrs.

Antoine Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Hâtıralar (1672–1673)**, şerhlerle yayımlayan Charles Scheffer, I. Cilt (1672), çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

Arthur Levinson, "Nuntiaturreporte vom Kaiserhofe Leopolds I. (1657, Februar bis 1669, Dezember)", *Archiv für österreichische Geschichte*, 193. Band (1913), s. 547-841.

Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli General-Lieutenant und Feldmarschall, haz. Veltzé, Alois, I-IV, Wien-Leipzig: Wilhelm Braumüller, 1899-1901.

Aussag über 23 Puncten deß Frantzösischen Renegatens, welcher an heut den 23. Augusti 1663. Jahrs, von dem Türkischen Läger, so jenseits deß Fluß Neutra vorhero vmb das Dorff Udler geschlagen, Freywillig herüber naher Neuhäusel kommen ..., 1663.

Ayn Ali Efendi, **Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân ve Risâle-i Vazîfe-horân ve Merâtib-i Bendegân-ı Âl-i Osmân**, haz. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979.

Barthold Huber, Christoph Esayas Perel, Christian Schwegler, **Continuatio historiae Hassan agae, quae ab expeditione anni secundi in Hungaria et postmodum in insula Creta ad subactionem civitatis Candiae usque res gestas conti net, e Turcica lingua in Latinam ...**, ÖNB. Cod. Lat. 8745.

Besondere und Geheime Kriegs-Nachrichten des Fürsten Raymundi Montecuculi ..., Leipzig: Verlegt in dem Weidmannischen Buchladen, 1736.

Bethlen János, **Erdély Története, 1629–1673**, Budapest: Balassi Kiadó, 1993.

Cengiz Orhonlu (haz.), **Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhîsler (1597–1607)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

Calendar of State Papers and Manuscripts, Relating to English Affairs, Existing in the Archives and Collections of Venice, and in other Libraries of Northern Italy, ed. Horatio F. Brown, XXXIII, London, 1932.

Certain Discourses Military, by Sir John Smythe, ed. J. R. Hale, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1950.

Christian von Wallsdorff, **Türkischer Landstürzter /oder Neue Beschreibung der fürnehmsten /Türkischen Städte /und Vestungen /durch Ungarn /Thracien /und Egypten ... Sambt einen Anhang /Derer bey S. Gotthard und Leventz beschehen harten Treffen /von hoher und gewisser Hand /ausführlicher berichtet**, Erstlich gedruckt im Herbst-Monat, 1664.

Claes Râlab, **İstanbul'a Bir Yolculuk, 1657–1658**, çev. Ayda Arel, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

Conrad Jacob Hildebrands Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenburgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658), herausgegeben und erläutert von Franz Babinger, Leiden: E. J. Brill, 1937.

Copia der allerunterthenigsten Relation, so an Ihr Kays. May. Unsern Allergnädigsten Herrn /Dero HoffKriegsRath /Cammerer /und General

Veldtmarschall Herr Ludwig Radwig Graff DE SOUCHES, Wegen der /wider den Erbfeindt Christlichen Namens den Türcken /und seine Adhærenten die Wallachen /Moldawer und Tartarn /den 19. dits /in Entsetzung Löwentz unweit darvon erhaltenen ansehlichen /grossen Victori allergehorsambist abgehen lassen /auff allerhöchstermelter Ihro Kays. Majestät allernädigste Bewilligung /mit beygelegtem Kupfer in öffentlichen Druck gegeben. Gedruckt zu Wienn /bey Johann Jacob Kürner.

Copia der unterthänigsten Relation /so an Ihr Kays. Mayst. unserm Allernädigsten Herren: Derro Geheimer Rath /Cammerer /und General Feld-Marschall Herr /Raymond Graff Montecucoli, wegen der/ wieder den Erb-Feindt Christlichen Namens den Türcken /den 1. Augusti, 1664. erhaltenen ansehtlichen Victori allergehorsambist abgehen lassen, [Wien] 1664.

Des Lieut. Huldreichs Bericht von dem Treffen mit dem Türcken nebst Bitte, ihm seine Compagnie ferner zu lassen auch selbige zu recrutiren, "Die Magdeburger in der Schlacht bei St. Gotthard im Jahre 1664", mitgetheilt von Archiv-Rath von Mülverstedt, *Geschichtsblätter für Stadt und Land Magdeburg*, 1867, s. 142-154.

Ebu Bekr-i Tihranî, **Kitab-ı Diyarbekriyye**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Erzurumlu Osman Dede, **Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa**, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 909.

Eudoxiu de Hurmuzaki, **Documente privitoare la Istoria Românilor**, V/1, Bucuresci, publicate sub auspiciile Acadeiei Române și ale Ministeriului Cultelor și al Instrucțiunei Publice, 1884.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zıllî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 6. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zıllî, **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, 7. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Eyyubî Efendi, **Eyyubî Efendi Kânûnnâmesi**, Tahlil ve Metin, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994.

Feridun Ahmed Bey, **Münşe'âtü's-Selâtîn**, I-II, 2. bs., İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1275/1858.

Francesco Patrizi, **Paralleli Militari, Ne'quali si fa paragone delle Milizie antiche, in tutte le parti loro, con le moderne**, Roma, appresso Luigi Zannetti, 1594.

Galeazzo Gualdo Priorato, **Historia di Leopoldo Cesare, Continente le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656. sino al 1670**, I-II, Wien: Appresso Gio. Battista Hacque, 1670.

Gelibolulu Mustafa Âlî, **Kühû'l-ahbâr**, III, haz. Faris Çerçi, Kayseri 2000.

Georg Kraus, **Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus, 1608–1665**, herausgegeben von Ausschusse des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, II. Theil, Fontes Rerum Austriacarum, Österreichische Geschichts-Quellen, IV. Band, Wien, aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1864.

Giovanni Baptista Podestà, **Annalium Gemma auctore Hasa Aga Sigilli Custode Kupurli seu Cypri Ahmed Bassae, Supremi Vizirii Mechmed Quarti moderni Turcarum Tyranni ...**, ÖNB, Cod. Lat. 8485.

Giovanni Battista Comte Comazzi, **Istoria di Leopoldo Primo imperadore de Romani CXXII**, I-II, Wien: Eredi del Viviani, 1686–88.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, **Hasan Bey-zâde Târîhi**, I-III, haz. Şevket Nezihi Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.

Hasan Vecîhî, “Târîh-i Vecîhî”, **Vecîhî, Devri ve Eseri**, haz. Ziya Akkaya, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1956.

Hieronymus Ortelius Augustanus, **Chronologia oder Historischen Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Sibenburgern von 1395**, Nürnberg 1602.

Hugo Grotius, **De Jure Belli ac Pacis**, I-III, Paris 1625.

‘Îsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlîl), haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.

Jacob de Gheyn, **The Exercise of Arms: All 117 Engravings from the Classic 17th-Century Military Manual**, ed. Bas Kist, Mineola, New York: Dover Publications, 1999.

Jean Comte de Coligny-Saligny, **Mémoires du Comte de Coligny-Saligny**, par M. Monmerqué, Paris 1841.

Johan van Nassau-Siegen, **Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen**, hrsg. Werner Hahlweg, Wiesbaden: Selbstverlag der Historischen Kommission für Hessen und Nassau, 1973.

Johann Constantin Feigius, **Wunderbahrer Adlers-Schwung oder Fernere Geschichts-Fortsetzung Ortelii Redivivi et Continuati**, I-II, Wien 1694.

Johann Hoffmann, **Abbildung der Denckwürdigen Schlacht/ welche den 19. Julii Anno 1664. Die Christen mit dem Erbfeinde/ nach Entsetzung Leventz/ gehalten/ und dabey eine herrliche Victori erlanget samt beygefügter Nachricht deß eigentlichen Verlauffs**, Nürnberg 1664.

Johann Jakobi von Wallhausen, **Kriegkunst zu Fuss**, gedruckt zu Oppenheim/bey Hieronymo Gallero, in Verlegung Johann-Theod. de Bry, 1615.

Johann Jakobi von Wallhausen, **Kriegkunst zu Pferd**, gedruckt zu Frankfurt am Mayn/bey Paull Jacobi, Verlegung Johann-Theod. de Bry, 1616.

Johann von Stauffenberg, **Gründliche warhafftige und unpartheyische Relation des blutigen Treffens/zwischen dem Erbfeinde Christlichen Nahmens und Blutes auff einer/und dem Christlichen Kriegsheer auf anderer Seiten/gehalten den 1. Augusti An; 1664 bey S. Gotthard in Ungarn**, Regensburg: Christoff Fischer, 12 Febr. Anno 1665.

John Burbury, **A Relation of a Journey of the Right Honourable My Lord Henry Howard, From London to Vienna, and thence to Constantinople; In the Company of his Excellency Count Lesley, Knight of the Order of the Golden Fleece, Councillor of State to his Imperial Majesty, And Extraordinary Amabassadour from Leopoldus Emperour of Germany to the Grand Signior, Sultan Mahomet Han the Fourth**, London 1671.

John Smythe, **Certen discourses, concerning the forms and effects of diuers sorts of weapons, and other verie impaortant matters militarie, greatlie mistaken by diuers of our men of warre in these daies; and chiefly, of the mosquet, the caliuier and the long-bow; as also, of the great sufficiencie, excellencie, and wonderful effects of archers: with many notable examples and other particularities, by him presented to the nobilitie of this realme, & published for the benefite of this his natiue countrie of England**, London: printed by Richard Iohnes, at the signe of the Rose and Crowne neere Holburne Bridge, 1590 (*Bow versus Gun*, ed. E. G. Heath, East Ardsley: EP Publishing, 1973 içinde tipkibasımı mevcuttur).

Journal der Anno 1663 von den Türken blocquirten und endlich auch eroberten Ober-Hungarischen Vestung Vyvar oder Neuheusel; was von Anfang dieser Belägerung/ bis zu Ende derselben/ von Tag zu Tag merkwürdiges vorgegangen. Aus dem Latein übersetzt.

Kanûn-nâme-i Sultânî li ‘Azîz Efendi: Aziz Efendi’s Book of Sultanic Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman, haz. Rhoads Murphey, Washington, D.C.: Harvard University, 1985.

Kâşgarlı Mahmud, **Divânü Lûgat-it-Türk**, çev. Besim Atalay, 5. bs., I-IV, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Kâtib Çelebi, **Fezleke: Tahlil ve Metin**, haz. Zeynep Aycibin, I-III, İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2007.

Kâtib Çelebi, **Düstûrü’l-Amel li-Islâhi’l-Halel**, haz. M. Tayyib Gökbilgin, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1979.

Kitâbu Mesâlihi’l-Müslîmîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler II), yay. Yaşar Yücel, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1980.

Kemalpaşazade Tarihi, ÖNB, H.O. 46a.

Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul: IRCICA, 2004.

Koçi Bey Risâlesi, Kostantiniyye: Matbaa-ı Ebuzziyâ, 1303/1886, (**Koçi Bey Risaleleri**, haz. Seda Çakmakcioğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008).

Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa Devrinde (1069–1080) Vukuatı Tarihi: Transkripsiyon ve Değerlendirme, haz. Arslan Boyraz, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002.

Krieg und Sieg in Ungarn: Die Ungarnfeldzüge des Großwezirs Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Pascha 1663 und 1664 nach den „Kleinodien der Historien“ seines Siegelbewahrers Hasan Ağa, herausgegeben von Richard F. Kreutel; übersetzt, eingeleitet und erklärt von Erich Prokosch, Graz-Wien-Köln: Verlag Styria, 1976.

Kürt Hatib Mustafa, **Risâle-i Hatîb**, TSMA, Eski Hazine 1400.

L'Ouvrage de Seyfî Çelebî: Historien Ottoman du XVIe Siècle, ed. Joseph Matuz, Paris: Librairie Adrien Maisonnueve, 1968.

Lorenz Kroninger, **Immergrünender Käyserlicher Lorbeer-Kranz /Oder: Grundrichtige Erzählung der Fürtrefflichsten Staats-Berichtungen /und Glorwürdigsten Heldenthaten des jetzo Regierenden Unüberwindlichsten Römischen Käysers Leopold des Grossen**, Augsburg in Verlegung Lorentz Kronigers und Gottfried Göbels, 1690.

Luigi Ferdinando Marsigli, **Stato Militare dell' Imperio Ottomanno, Incremento e Decremento del Medesimo ...**, Amsterdam 1732 (Einführung: Manfred Kramer, Register: Richard F. Kreutel, II, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1972). Türkçe tercüme: Graf Marsilli, **Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti**, çev. Kaymakam Nazmi, Ankara: Büyük Erkâniharbiye Matbaası, 1934.

Luraghi, Raimondo (haz.), **Stato maggiore dell'esercito, Ufficio storico. Le opere di Raimondo Montecuccoli**, I-II, Roma: Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio Storico, 1988.

“Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)”, haz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 49-99.

Martin Meyer (Philemerici Irenici Elisii), **Diarium Europaeum Insetis quibusdam, maximè verò Germano-Gallo-Hispano-Anglo Polono Sueco-Dano-Belgo-Turcicis Actis Publici**, X, Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Wilhem Serins, 1664; XI, Franckfurt, 1665.

Martin Meyer (Philemerici Irenici Elisii), **Theatrum Europaeum oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denkwürdiger Geschichten ...**, IX, Franckfurt am Mäyn, in Verlegung Matth. Merian, 1672.

Martin Meyer, **Ortelius Continuatus, Das ist der Ungarischen Kriegs-Empörungen/Fernere Historische Beschreibungen ...**, verlegt durch Paul Fürsten/Kunst –und Buchhändlern in Nürnberg, getruckt zu Franckfurt am Mäyn bey Daniel Fiebet, im Jahr 1665.

Mauritio Nitri, **Ragguaglio dell’ultime guerre di Transilvania, et Ungaria trà l’imperatore Leopoldo primo, il gran signore de Turchi Achmet quarto, Giorgio Rakozì & altri successivi principi di Transilvania**, Venetia, per Francesco Valvasense, 1666.

Mehmed bin Mehmed er-Rûmî (Edirneli)‘nin Nuhbetü’t-Tevârih ve’l-Ahbâr-ı ve Târîh-i Âl-i Osman’ı, haz. Abdurrahman Sağırılı, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

Mehmed Halife, **Tarih-i Gılmanî**, haz. Ertuğrul Oral, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2000.

Mehmed Kilarî (Halîsî), **II. Osman Adına Yazılmış Zafer-Nâme (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI)**, haz. Yaşar Yücel, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1983.

Mehmed Necatî, **Ez-Menâkıbât-ı Gazâ ve Cihâd (Târîh-i Sultân Mehmed Hân bin İbrahim Hân)**, TSMK, Revan, nr. 1308.

Mehmed Râşid, **Târîh-i Râşid**, 2. bs., I-II, İstanbul 1282/1865.

Mehmet İpşirli, “Hasan Kâfî el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri *Usûlü’l-Hikem fî Nizâmi’l-Âlem*, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, 10–11 (1979–1980), s. 239-278.

Mémoires de Montecuculi, Generalissime des Troupes de l’Empereur, Amsterdam: Chez Wetstein Libraire, 1752.

Military Instructions from the Late King of Prussia to his Generals, translated from the French by Lieut.-Colonel Foster, Fifth Edition, Sherborne: printed by and for J. Cruttwell, 1818.

Mustafâ ‘Âlî’s Counsel for Sultans of 1581, I-II, ed. Andreas Tietze, Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1979.

Mustafa Sâfî’nin Zübdetü’t-Tevârih’i, I-II, haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Mustafa Zühdi, **Ravzatü’l-Gazâ (Târîh-i Uyvâr)**, İÜ Ktp., TY, nr. 2488; ÖNB, Mixt. 371, vr. 64a-73a.

Mühürdar Hasan Ağa’nın Cevâhirü’t-Tevârih’i, haz. Abubekir Sıddık Yücel, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 1996.

Naîmâ Mustafa Efendi, **Târîh-i Na‘imâ (Ravzatü’l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri’l-Hâfikayn)**, haz. Mehmet İpşirli, I-IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2007.

Nihâdî, **Tarih-i Nihâdî**, TSMA, Bağdat Kısmı, 219.

Ogier Ghiselin de Busbecq, **The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople 1554–1562**, translated from the Latin of the Elzevir Edition of 1633 by Edward Seymour Forster, Oxford: Clarendon Press, 1968.

Opere di Raim. Montecuccoli, corrette, accrescuite ed illustrate da Guiseppe Grassi, Milano, per Giovanni Silvestri, 1831.

Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I: Kitâb-i Müstetâb, yay. Yaşar Yücel, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.

Paul Rycaut, **The History of the Present State of the Ottoman Empire, Containing the Maxims of the Turkish Polity, the most Material Points of the Mahometan Religion, their Sects and Heresies, their Convents and Religious Votaries**, London, printed for Charles Brome, at the Gun, at the West-End of St. Paul's Church-Yard, 1686.

Paul Rycaut, **The History of the Turkish Empire, from the Year 1623, to the Year 1677. Containing the Reigns of the Last Three Emperors, viz. Sultan Morat, or Amurat IV. Sultan İbrahim and Sultan Mahomet IV, his Son, The Thirteenth Emperor, now Reigning**, London: Printed by J.D. for Tho. Baffet, R. Clavell, J. Robinson, and A. Churchill, MDCLXXXVII.

Peçuylu İbrahim Efendi, **Târîh**, I-II, İstanbul 1281.

Péter Pécsi Kis, **Exegeticon**, ed. József Bessenyei, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

Privatbriefe Kaiser Leopold I. an den Grafen F. E. Pötting, I-II, Wien: Fontes Rerum Austriacarum, 1903-1904.

“Relation de la Campagne d’Hongrie en M. DC. LXIV., et des Combats de Kermain et S. Godart entre les Troupes Allemands et Françoises, et l’Armée des Turcs”, **Recueil Historique Contenant Diverses Pieces Curieuses de ce Temps**, ed. Christophre van Dyck, Cologne, 1666, s. 59-97.

Relation von dem tapfern Entsatz der Stadt und Schloß Leventz /so durch Herrn Feld Marschall Ludwig Radwig /Graf de Souches /nebens einer ansehnlichen Feldschlacht /Gott lob! Glücklich verrichtet worden, (Christian von Wallsdorff, **Türkischer Landstürzter /oder Neue Beschreibung der fürnehmsten /Türkischen Städte /und Vestungen /durch Ungarn /Thracien /und Egypten ... Sambt einen Anhang /Derer bey S. Gotthard und Leventz beschehen harten Treffen /von hoher und gewisser Hand /ausführlicher berichtet**, Erstlich gedruckt im Herbst-Monat, 1664 içinde, s. 29-33)

Reveries or Memoirs Concerning the Art of War by Maurice Count de Saxe, Marshal-Genaral of the Armies of France, translated from French, Edinburg, printed by Sands, Donaldson, Murray, and Cochran, MDCCLIX.

Risale-i Hatib: XVII. Yüzyıl Ortalarına Aid Bir Tarihçe, haz. Mehmet Çömcüoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mezuniyet tezi, 1969.

Sébastien le Prestre de Vauban, **Mémoire, pour Servir d'Instruction dans la Conduite des Siéges et dans la Défense des Places**, Leiden 1740 (**A Manual of Siegecraft and Fortification**, çev. ve ed. George A. Rothrock, Michigan: Michigan University Press, 1968).

Selânikî Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, I-II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, **Silahdâr Târîhi**, I-II, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Simon Reniger, “Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Renigen von Reningen 1649–1666”, haz. Alois Veltzé, **Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs**, N.F., 12. Bd., (1900), s. 57-170.

Tâ'ib Ömer, **Fethiyye-i Uyvar ve Novigrad**, İÜ Nadir Eserler Ktp., İbnülemin Mahmud Kemal, 2602.

Ta'likî-zâde's **şehnâme-i hümâyün: A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593–94**, haz. Christine Woodhead, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1983.

Tarih-i Nihâdî, (152b-233a) (Transkripsiyon ve Değerlendirme), haz. Hande Nalan Özkasap, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2004.

Tarih-i Sultan Mehmed Han (bin) İbrahim Han, haz. Cengiz Ünlütaş, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1998.

Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân, haz. Sevim İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.

The Conduct and Character of Count Nicholas Serini, Protestant Generalissimo of the Auxiliaries in Hungary, The Most Prudent and resolved Champion of Christendom. With his Parallels Scanderbeg & Tamberlain, London, printed for Sum. Speed, at Rainbow in Fleet-street, 1664 (**Angol Életrajz Zrínyi Miklósról**, giriş yazısı Kovács Sándor Iván, önsöz Péter Katalin, çev. Bukovszky Andrea, Gömöri Éva, Rab Andrea, Zajkás Péter, Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1987).

The Works of Benjamin Franklin, ed. Jared Sparks, I-X, Boston: Hilliard Gray and Company, 1836–1840.

Thomas Mabb, **A Brief Chronicle of the Turkish War, From July to January 1664. Together with his Imperial Majesties Reasons for the undertaking of the War, and a Map for the better understanding of the Story**, London 1664.

Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlîl), haz. Ziya Yılmaz, I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

Veltzé, Alois (haz.), “Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Reniger von Reningen 1649-1666”, **Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs**, N.F., XII (1900), s. 59-169.

Viyana’da Osmanlı Diplomasisi: Zülfikâr Paşa’nın Mükâleme Takriri 1688–1692, haz. Songül Çolak, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

Walter Leslie, **1666 tarihli Hauptrelation**, “Die Hauptrelation des kaiserlichen Residenten in Konstantinopel Simon Reniger von Reningen 1649–1666”, haz. Alois Veltzé, **Mitteilung des k.u.k. Kriegs-Archivs**, N.F., 12. Bd., (1900), s. 57-170 içinde, s. 152-163.

Warhafftiger Bericht/ auß unterschiedlichen Extract-Schreiben zusammen getragen /Welcher Gestalt zwischen den Christen und Türcken den 8. Aug.St.n. eine Recontre für Neuhäusel gehalten worden, Gedruckt im Jahr 1663.

3. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Abdullah Fevziye “XVII. Asır Sazşairlerinden Üsküdarî”, **Ülkü**, VIII/44 (1936), s. 119-122.

Abou-el-Haj, Rifa’at A. “The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683–1703: A Preliminary Report”, **Journal of the American Oriental Society**, 94/4 (1974), s. 438-447.

_____ “The Nature of the Ottoman State in the Latter Part of the XVIIth Century”, **Habsburgisch-osmanische Beziehungen**, CIEPO Colloque, Wien, 26-30. September 1983, s. 171-187.

_____ “The Ottoman Nasihatname as a Discourse over ‘Morality’”, **Mélanges Professeur Robert Mantran**, ed. Abdeljelil Temimi, Zaghuan: Publications du Centre d’Etudes et de Recherches Ottomanes, Morisques, de Documentation et d’Information, 1988, s. 17-30.

_____ **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, çev. O Özel, C. Şahin, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

Ådahl, Karin “Claes Brorson Rålamb’ın Bâbüâli’deki Elçiliği (1657–1658)”, **Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb’ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657–1658**, ed. Karin

- Adahl, çev. Ali Özdemir, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 9-25.
- Adams, Simon “Tactics or Politics? ‘The Military Revolution’ and the Hapsburg Hegemony, 1525–1648”, **Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 253-272.
- Ágoston, Gábor “Gunpowder for the Sultan’s Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Turcica**, 25 (1993), s. 75-96.
- _____ “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth to Seventeenth Centuries”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 47/1-2 (1994), s. 15-48.
- _____ “Ottoman Gunpowder Production in Hungary in the Sixteenth Century: The *Baruthane* of Buda”, **Hungarian-Ottoman Military and Diplomatic Relations in the Age of Süleyman the Magnificent**, ed. G. Dávid-P. Fodor, Budapest: ELTE, 1994, s. 149-159.
- _____ “Muslim-Christian Acculturation: Ottomans and Hungarians from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries”, **Chrétiens and Musulmans à la Renaissance**, ed. Bartalomé Bennassar, Robert Sauzet, Paris: Honoré Champion Éditeur, 1998, s. 293-303.
- _____ “Merces Prohibitae: The Anglo-Ottoman Trade in War Materials and the Dependence Theory”, **Oriente Moderno**, XX/1 (2001), s. 177-192.
- _____ “Avrupa’da Osmanlı Savaşları 1453–1826”, **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 128-153.
- _____ “Early Modern Ottoman and European Gunpowder Technology”, **Multicultural Science in the Ottoman Empire**, ed. Ekmeleddin Ihsanoglu, Kostas Chatzis, Efthymios Nicolaidis, Turnhout: Brepols, 2003, s. 13-27.
- _____ “Behind the Turkish War Machine: Gunpowder Technology and War Industry in the Ottoman Empire, 1450–1700”, **The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment**, ed. Brett D. Steele, Tamera Dorland, Cambridge,

Massachusetts, London: The MIT Press, 2005, s. 101-133.

“Disjointed Historiography and Islamic Military Technology: The European Military Revolution Debate and the Ottomans”, **Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu**, I: Societes, cultures, sciences: a collection of articles, ed. Mustafa Kaçar-Zeynep Durukal, İstanbul: IRCICA, 2006, s. 571-582.

Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu’nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi, çev. Tanju Akad, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

“Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500–1800”, **Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History**, XII/2 (2011), s. 281-319.

Ahmed Muhtar

1073–1075 Seferinin Vekayi-i Esasiyesi: Sengotar’da Osmanlı Ordusu, İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askerî, 1326/1910.

Ahmet Refik (Altınay)

Köprülüler, İstanbul: Kitâbhâne-i Askerî, 1331 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001).

Akdağ, Mustafa

“Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, V/III (1947), s. 291-309.

Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celalî İsyanları, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Akgündüz, Ahmet (ed.)

“Kavânîn-i Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âlî”, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, IX, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, s. 127-367.

Akkaya, Ziya

“Vecîhî ve Eseri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XVII/3–4 (1959), s. 533-560.

Aksan, Virginia H.

“Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768–1774 Russo-Ottoman War”, **War in History**, V/1 (1998), s. 23-36.

“Ottoman War and Warfare 1453–1812”, **War in Early Modern World 1453–1815**, haz. Jeremy Black, London: University College London, 1999, s. 147-175.

“Ottoman Military Matters”, **Journal for Early Modern History**, I (2002), s. 52-62.

- _____ “Locating the Ottomans among Early Modern Empires”, **Ottomans and Europeans: Contacts and Conflicts**, İstanbul: The ISIS Press, 2004, s. 81-110.
- _____ “The Ottoman Military and State Formation in a Global World”, **Comparative Studies of South Asia, Africa, and the Middle East**, 27/2 (2007), s. 259-272.
- Altaylı, Yasemin “Budin Paşalarının Macar Dilini Kullanımı”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, XL/1 (2006), s. 255-269.
- Anderson, Sonia P. **An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna, 1667–1678**, New York: Oxford University Press, 1989.
- Angeli, Moritz von “Der Friede von Vasvár (Beiträge zur vaterländischen Geschichte)”, **Mitteilungen des k. (u.) k. Kriegsarchivs**, Folge I-III, 1877, s. 1-36.
- Anhegger, Robert “Hezarfen Hüseyin Efendi’nin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülâhazaları”, **Türkiyat Mecmuası**, 10 (1953), s. 365-393.
- Antoche, Emanuel C. “Du *Tábor* de Jan Žižka au *tabur çengi* des armées ottomanes”, **Turcica**, 36 (2004), s. 91-124.
- Arıcanlı, T.- Thomas, M. “Sidestepping Capitalism: On the Ottoman Road to Elsewhere”, **Journal of Historical Sociology**, 7 (1994), s. 25-48.
- Arnold, Thomas “16. Yüzyıl Avrupasında Savaş: Devrim ve Rönesans”, **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 30-51.
- Asch, Ronald G. “Otuz Yıl Savaşları Dönemi 1598–1648”, **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 52-75.
- Aycibin, Zeynep **XVII. Yüzyıl Sadrazamlarından Köprülü-zâde Mustafa Paşa Döneminde Osmanlı Devleti’nin Siyasî ve Sosyal Durumu**, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2001.
- Aydüz, Salim **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- _____ “XIV-XVI. Asırlarda Avrupa Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Taife-i Efrenciyan)”, **Belleten**, LXII/235 (1998), s. 779-830.

- Ayton, A.-J. Leslie Price “Introduction: The Military Revolution from a Medieval Perspective”, **The Medieval Military Revolution: State, Society and Military Change in Medieval and Early Modern Europe**, ed. A. Ayton-J. L. Price, London: Tauris, 1995, s. 1-22.
- Baer, Marc D. “The Great Fire of 1660 and the Islamization of Christian and Jewish Space in Istanbul”, **International Journal of Middle East Studies**, XXXVI/2 (2004), s. 159-181.
- **IV. Mehmet Döneminde Osmanlı Avrupası’nda İhtida ve Fetih**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 2010.
- Balić, Smail (haz.) **Katalog der Türkischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Neuerwerbungen 1864–1994, Fünfter Band**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2006.
- Barkan, Ömer L. “H. 933–934 (M. 1527–1528) Malî yılına ait bir bütçe örneği”, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler**, I, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 620-647.
- “1070–1071 (1660–1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler**, II, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 838-881.
- “1079–1080 (1669–1670) Mâlî Yılına ait Bir Osmanlı Bütçesi ve ek’leri”, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi: Tetkikler-Makaleler**, II, haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2000, s. 759-837.
- Barker, Thomas M. **The Military Intellectual and Battle: Raimondo Montecuccoli and the Thirty Years War**, Albany: State University of New York Press, 1975.
- Barkey, Karen **Eşkiyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Baumgartner, Frederic J. “French Reluctance to Adopt Firearms Technology in the Early Modern Period”, **The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment**, ed. Brett D. Steele, Tamera Dorland,

- Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2005, s. 73-85.
- Bean, Richard “War and the Birth of the Nation State”, **Journal of Economic History**, XXXIII/1 (1973), s. 203-221.
- Bennett, Matthew vd. **Dünya Savaş Tarihi: Ortaçağ Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler, 500–1500**, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Beydilli, Kemal “Kitabiyat”, **Tarih Dergisi**, 30 (1976), s. 210-216.
- Bilici, Faruk “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İki Savaş Anatomisi: Saint-Gotthard ve Kandiye”, **XVIII. Türk Tarih Kongresi**, III/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 139-152.
- Black, Jeremy **A Military Revolution? Military Change and European Society 1550–1800**, Hong Kong: Macmillan Education Ltd., 1991.
- _____ “A Military Revolution? 1660–1792 Perspective”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 95-114.
- _____ **Rethinking Military History**, London, New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2004.
- _____ **Introduction to Global Military History: 1775 to the Present Day**, London: Routledge, 2005.
- Blaškovič, Josef “Beiträge zur Lebensgeschichte des Köprülü Mehmed”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 11 (1960), s. 51-55.
- _____ “Einige Dokumente Über die Verpflegung der türkischen Armee vor der Festung Nové Zámky im J. 1663”, **Asian and African Studies**, II (1966), s. 103-127.
- _____ “Köprülü Mehmed Paşa’nın Macarca Bir Ahidnamesi”, **Türkiyat Mecmuası**, 15 (1968), s. 37-46.
- _____ “Zwei türkische Lieder über die Eroberung von Nové Zámky aus dem Jahre 1663”, **Asian and African Studies**, XII (1976), s. 63-69.
- _____ “Sadriazam Köprülüzâde (Fazıl) Ahmed Paşa’nın Ersekujvar Bölgesindeki Vakıfları 1664–1665”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, IX (1978), s. 293-342.

- _____ “Osmanlılar Hâkimiyeti Devrinde Slovâkya’daki Vergi Sistemi Hakkında”, **Tarih Dergisi**, 32 (1979), s. 187-210.
- _____ “Ein türkisches Steuerverzeichnis aus dem Bezirk von Žabokreky aus dem Jahre 1664”, **Archiv orientální**, 45 (1997), s. 201-210.
- Bostan, İdris **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- _____ “XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri”, **Halil İnalçık Armağamı-I**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 249-280.
- Börekçi, Günhan “A Contribution to the Military Revolution Debate: The Janissaries Use of Volley Fire During the Long Ottoman-Habsburg War of 1593–1606 and the Problem of Origins”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 59/4 (2006), s. 407-438.
- _____ **Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r. 1603–17) and his Immediate Predecessors**, yayımlanmamış doktora tezi, The Ohio State University, 2010.
- Broucek, Peter “Louis Raduit de Souches, kaiserlicher Feldmarschall”, **Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft “Adler”**, 1971–73, s. 123-136.
- _____ “Türkenjahr 1663 und Niederösterreich”, **Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich**, Neue Folge, XL (1974), s. 179-208.
- Bröckling, Ulrich Ulrich Bröckling, **Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Brummett, Palmira “Placing the Ottomans in the Mediterranean World: The Question of Notables and Households”, **Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa’at Abou-El-Haj**, ed. Donald Quataert, Baki Tezcan, İstanbul: İsam Publications, 2010, s. 77-96.
- Capponi, Niccolò **Victory of the West: The Story of the Battle of Lepanto**, London: Macmillan, 2006.
- Cezar, Mustafa **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul: Çelikeilt Matbaası, 1965.

- Chase, Kenneth **Ateşli Silahlar Tarihi**, çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Christensen, Stephen T. “European-Ottoman Military Acculturation in the Late Middle Ages”, **War and Peace in the Middle Ages**, ed. Brian Patrick McGuire, Copenhagen: C. A. Reitzels, 1987, s. 227-251.
- _____ “The Heathen Order of Battle”, **Violence and the Absolutist State: Studies in European and Ottoman History**, ed. S. T. Christensen, Copenhagen: Akademisk Forlag, 1990, s. 75-138.
- Cipolla, Carlo M. **Yelken ve Top**, çev. Aslı Kayabal, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003.
- Collins, L. J. D. “The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, 16th-17th Centuries”, **War, Technology and Society in the Middle East**, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 257-276.
- Crosby, Alfred W. **Ateş Etmek: Tarihte Fırlatma Teknolojileri**, çev. Aybek Görey, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003.
- Croxton, Derek “A Territorial Imperative? The Military Revolution, Strategy and Peacemaking in the Thirty Years’ War”, **War in History**, V/3 (1998), s. 253-279.
- Çabuk, Vahid **Köprülüler**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- Danişmend, İsmail H. **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, I-VI, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.
- Dankoff, Robert **An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi**, Brill: Leiden-Boston, 2006.
- Darling, Linda T. “Ottoman Politics Through British Eyes: Paul Rycaut’s The Present State of the Ottoman Empire”, **Journal of World History**, V/1 (1994), s. 71-97.
- _____ **Revenue-raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560–1660**, Leiden: E. J. Brill, 1996.
- _____ “Another Look at Periodization in Ottoman History”, **Turkish Studies Association Journal**, XXVI/2 (2002), s. 19-28.

- Dávid, Géza “Buda (Budin) Vilâyeti’nin İlk Tımar Sahipleri”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, XII (1982–1998), s. 57-61.
- _____ “The *Mühimme Defteri* as a Source for Ottoman-Habsburg Rivalry in the Sixteenth Century”, **Archivum Ottomanicum**, 20 (2002), s. 167-209.
- Dávid, Géza-Pál Fodor “Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army from the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century”, **Eurasian Studies**, IV/2 (2005), s. 157-188.
- Davies, Brain L. “Rus Askeri Gücünün Gelişimi, 1453–1815”, **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi 2003, s. 154-188.
- Davies, Godfrey “The Battle of Edgehill”, **The English Historical Review**, 36/141 (1921), s. 30-44.
- Deschmann, Rudolf **Die Schlacht bei St. Gotthard an der Raab 1664**, yayımlanmamış doktora tezi, Universität Wien, 1909.
- DeVries, Kelly R. The Impact of Gunpowder Weaponry on Siege Warfare in The Hundred Years War”, **The Medieval City under Siege**, ed. Ivy A. Corfis ve Michael Wolfe, Woodbridge: The Boydell Press, 1995, s. 227-244.
- _____ “Gunpowder Weapons at the Siege of Constantinople, 1453”, **War, Army and Society in the Eastern Mediterranean, 7th-15th Centuries**, ed. Lev Yakoov, Leiden: E. J. Brill, 1996, s. 343-362.
- _____ “The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohács (1526)”, **The Journal of Military History**, 63/3 (1999), s. 530-559.
- _____ “Facing the New Technology: Gunpowder Defenses in Military Architecture Before the *Trace Italienne*, 1350–1500”, **The Heirs of Archimedes: Science and the Art of War through the Age of Enlightenment**, ed. Brett D. Steele, Tamera Dorland, Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2005, s. 37-71.
- Diamond, Jared **Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları**, çev. Ülker İnce, Ankara: TÜBİTAK, 2002.
- Doğru, Halime **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990.

- Downing, Brian M. **The Military Revolution and the Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe**, Princeton NJ: Princetoon University Press, 1992.
- Duffy, Christopher **Siege Warfare: The Fortress in the Early Modern World, 1494–1660**, London: Routledge, 1979.
- Ehlert, Hans “Ursprünge des modernen Militärwesens. Die nassau- oranischen Heeresreformen”, **Militärgeschichtliche Mitteilungen**, 2/85, 38 (1985), s. 27-56.
- Ekrem, Raif **Sengotar Seferi (1662–1664)**, İstanbul: Askeri Matbaa, 1934.
- Eltis, David **The Military Revolution in Sixteenth-century Europe**, London-New York: I. B. Tauris Publishers, 1995.
- Emecen, Feridun M. “Büyük Türk’e Pannonia Düzlüklerini Açan Savaş: Mohaç, 1526”, **Muhteşem Süleyman**, ed. Özlem Kumrular, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 45-92.
- _____ “Osmanlıların Tuna’nın Kuzeyine Yönelik İlgileri ve Stratejileri: XVI. Asrın Ortalarında Erdel Örneği”, **Halil İnalçık Armağanı-I**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 126-141.
- _____ “Askeri Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi ve Ateşli Silahlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 87-102.
- _____ “Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 27-70.
- _____ “Ortadoğuda Askeri Gelişme: Osmanlı-Memlûk Rekabetinde Ateşli Silahlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 71-86.
- _____ “Uzun Savaşlar’ın Başlaması (1592–1606) ve Zitvatorok Anlaşması: Dönemin Çağdaş Osmanlı Kaynaklarının Değerlendirilmesi”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 279-295.
- _____ **Yavuz Sultan Selim**, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- _____ “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 37-60.

- Erdoğan, Meryem K. **II. Viyana Kuşatması**, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.
- Erdoğan, Muzaffer “Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, II (1956), s. 115-138.
- Esper, Thomas “The Replacement of the Longbow by Firearms in the English Army”, **Technology and Culture**, 6 (1965), s. 382-393.
- _____ “Military Self-Sufficiency and Weapons Technology in Muscovite Russia”, **Slavic Review**, 28/2 (1969), s. 185-208.
- Fay, Sidney B. “The Beginning of the Standing Army in Prussia”, **American Historical Review**, 22 (1917), s. 768-773.
- Fekete, Lajos “A berlini és drezdai gyűjtemények török levéltári anyaga”, **Levéltári Közlemények**, 6 (1928), s. 259-305; 7 (1929), s. 55-106.
- _____ **Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung**, çev. A. Jacobi, I-II, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.
- Feld, Maury D. **The Structure of Violence: Armed Forces as Social Systems**, London and Beverly Hills, Calif.: Sage Publications, 1977.
- Fidan, Giray **Kanuni Devrinde Çin’de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2011.
- Finer, Samuel E. “State- and Nation-Building in Europe: The Role of the Military”, **The Formation of National States in Western Europe**, ed. Charles Tilly, Princeton: Princeton University Press, 1975, s. 84-163.
- Finkel, Caroline F. **The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606**, Wien: VWGÖ, 1988.
- _____ “French Mercenaries in the Habsburg-Ottoman War of 1593–1606”: The Desertion of the Papa Garrison to the Ottomans in 1600”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, LV (1992), s. 451-471.
- _____ “XV ve XVI. Asırlarda Büyük Meydan Muharebelerinde Uygulanan Strateji ve Taktikler”, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, haz. Mahir Aydın, İSAV: Ensar Neşriyat, 1999, s. 155-164.

- Fleischer, H. O.-F. Delitzsch **Codices Orientalium Linguarum qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis asservantur**, Græmæ, 1838.
- Flügel, Gustav **Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien**, I-III, Wien: K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1865-1867.
- Fodor, Pál “Ungarn und Wien in der osmanischen Eroberungsideologie (im Spiegel der Târîh-i Beç krâli-17. Jahrhundert)”, **Journal of Turkish Studies**, XIII (1983), s. 81-98.
- _____ “Macaristan’a Yönelik Osmanlı Siyaseti, 1520–1541”, çev. Özgür Kolçak, **Tarih Dergisi**, 40 (2004), s. 11-84.
- Forst, Hermann “Graf Walrad von Nassau-Usingen bei den oberrheinischen Kreistruppen im Türkenkriege 1664”, **Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung**, XX (1888), s. 112-138; “Nachtrag”, XXIX (1897-98), s. 225-231.
- _____ “Der Reichskrieg gegen die Türken im Jahre 1664”, **Deutsche Geschichtsblätter**, I/1 (1899), s. 78.
- _____ “Die deutschen Reichstruppen im Türkenkriege 1664”, **Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte**, VI. Ergänzungsband (1901), s. 634-648.
- Foucault, Michel **Disziplin and Punish: The Birth of the Prison**, trans. Alan Sheridan, 2. ed., New York: Vintage Books, 1995.
- Frauenholz, Eugen von **Lazarus von Schwendi: Der erste deutsche Verkünder der allgemeinen Wehrpflicht**, Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, 1939.
- Frost, Robert I. “The Polish-Lithuanian Commonwealth and the ‘Military Revolution’”, **Poland and Europe, Historical Dimensions**, ed. J. S. Pula, M. B. Biskupski, New York: Columbia University Press, 1994, s. 49-63.
- Genç, M.-E. Özvar **Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler**, I-II, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.
- Gibb, E. J. Wilkinson **A History of Ottoman Poetry**, I-VI, 2. bs., ed. Edward Granville Browne, London: Lowe-Brydone Ltd., 1963.
- Gilbert, Felix “Machiavelli: the Renaissance of the Art of War”, **Makers of Modern Strategy**, ed. E. J. Earle, Princeton, 1943, s. 3-25.

- Goloubeva, Maria **The Glorification of Emperor Leopold I in Image, Spectacle and Text**, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 2000.
- Gould, Stephen J. **Yaşamın Tüm Çeşitliliği: İlerleme Mitosu**, çev. Rahmi Ögdül, İstanbul: Versus, 2009.
- Gökbilgin, M. Tayyib “Köprülüler”, **İA**, VI (1955), s. 892-908.
- Grant, Jonathan “Rethinking the Ottoman ‘Decline’: Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries”, **Journal of World History**, X/1, (1999), s. 179-201.
- Griswold, William J. **Anadolu’da Büyük İsyân, 1591–1611**, çev. Ülkün Tansel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- Guilmartin, John F. Jr. **Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century**, Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
- _____ “Ideology and Conflict: The Wars of the Ottoman Empire, 1453–1606”, **Journal of Interdisciplinary History**, XVIII/4 (1988), s. 721-747.
- _____ “The Military Revolution: Origins and First Tests Abroad”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 299-333.
- _____ “Military Technology and the Struggle for Stability, 1500–1700”, **Early Modern Europe: From Crisis to Stability**, ed. Philip Benedict, Myron P. Gutmann, Newark: University of Delaware Press, 2005, s. 259-277.
- Gunn, Steven vd. “War and the State in Early Modern Europe: Widening the Debate”, **War in History**, XV/4 (2008), s. 371-388.
- Gülensoy, Tuncer **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, I-II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Gülsoy, Ersin **Girit’in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645–1670)**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2004.
- Hadnagy, Szabolcs “Köprülü Mehmed egri kormányzósága – egy oszmán államférfi életrajzának kérdőjelei”, **Keletkutatás**, İlkbahar 2010, s. 107-113.

- Hagen, Gottfried “Ottoman Understandings of the World in the Seventeenth Century”, Afterword, Robert Dankoff, **An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi**, Brill: Leiden-Boston, 2006, s. 215-256.
- Hahlweg, Werner **Die Heeresreform der Oranier und die Antike**, Berlin: Junker und Dünnhaupt Verlag, 1941.
- Hale, John R. **Renaissance Fortifications: Art or Engineering?**, London: Thames and Hudson, 1977.
- Hall, A. Rupert **Ballistics in the Seventeenth Century: A Study in the Relations of Science and War with Reference Principally to England**, Cambridge: Cambridge University Press, 1952.
- Hall, Bert S. “The Changing Face of Siege Warfare: Technology and Tactics in Transition”, **The Medieval City under Siege**, ed. Ivy A. Corfis ve Michael Wolfe, Woolbridge: The Boydell Press, 1995, s. 257-275
- _____ **Weapons and Warfare in Renaissance Europe: Gunpowder, Technology, and Tactics**, Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 1997.
- Hall, B. S.-Kelly R. DeVries “Essay Review – the ‘Military Revolution’ Revisited”, **Technology and Culture**, 31 (1990), s. 500-507.
- Hanak, Walter K. “Sultan Mehmet II Fatih and the Theodosian Walls: The Conquest of Constantinople 1453; and His Strategies and Successes”, **İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl)**, 30–31 Mayıs 2003, ed. Sümer Atasoy, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2004, s. 1-11.
- Hancz, Erika “Peçuylu İbrâhim”, **DİA**, XXXIV (2007), s. 216-218.
- Hanson, Victor D. **The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece**, Oxford: Oxford University Press, 1989.
- _____ **Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power**, New York: Anchor Books, 2001.
- Hardy, Robert **Longbow: A Social and Military History**, New York: Lyons & Burford, 1993.
- Hathaway, Jane “Problems of Periodization in Ottoman History: The Fifteenth through the Eighteenth Century”, **The Turkish Studies Association Bulletin**, XX/2 (1996), s. 25-31.

- Hebbert, F.-G. Rothrock **Soldier of France: Sébastien le Prestre de Vauban, 1633–1707**, New York: Peter Lang Publishing, Inc., 1989.
- Hegyí, Klára **A török hódoltság várai és várkatonasága**, I-III, Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2007.
- Heischmann, Eugen **Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich**, Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1925.
- Henninger, Laurent “Military Revolutions and Military History”, **Palgrave Advances in Modern Military History**, ed. Matthew Hughes-William J. Philpott, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, s. 8-22.
- Hess, Andrew **Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdenizi’nde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi**, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
- Hodgson, Marshall G. S. **The Gunpowder Empire and Modern Times**, Chicago: University of Chicago Press, 1974.
- Hoeven, Marco van der “Introduction”, **Exercise of Arms: Warfare in the Netherlands (1568–1648)**, ed. Marco van der Hoeven, Leiden: Brill, 1998, s. 1-15.
- Howard, Douglas A. **The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563–1656**, yayımlanmamış doktora tezi, Indiana University, 1983.
- _____ “The Ottoman Historiography and the Literature of ‘Decline’ of the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **Journal of Asiatic Society**, 22 (1988), s. 52-77.
- _____ “Genre and Myth in the Ottoman Advice for Kings Literature”, **The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire**, ed. V. H. Aksan-D. Goffman, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 137-166.
- Huber, Alfons “Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte, 1658–1664”, **Archiv für Österreichische Geschichte**, LXXXV, II. Hälfte, 1898, s. 509-587.
- Hudita, I. **Répertoire des Documents concernant les Négociations Diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe Siècle (1653–1683)**, Paris: Librairie Universitaire J. Gamber, 1926.
- Hummelberger, Walter “Der 1. August 1664 bei St. Gotthard, die Entscheidungsschlacht zwischen zwei großen Kriegen”, **Truppendienst**, 2 (1964), s. 309-312.

- Imber, Colin H. “The Reconstruction of the Ottoman Fleet After the Battle of Lepanto, 1571–1572”, **Studies in Ottoman History and Law**, İstanbul: The Isis Press, 1996, s. 85-101.
- _____ “Ibrahim Peçevi on War: a Note on the ‘European Military Revolution’”, **Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West**, CIEPO, XV, ed. C. Imber-K. Kiyotaki, I, London: I. B. Tauris, 2005, s. 7-22.
- _____ **Osmanlı İmparatorluğu 1300–1650: İktidarın Yapısı**, çev. Şiar Yalçın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- István, Czigány “A Magyarországi Katonaság És Az 1663–64. Évi Törökellenes Háború”, **Szentgotthárd-Vasvár 1664: Háború És Béke A XVII. Század Második Felében**, ed. Tóth Frenc-Zágorhidi Czigány Balázs, Szentgotthárd, 2004, s. 7-24.
- Ivanics, Mária “Krimtatarische Spionage im osmanisch-habsburgischen Grenzgebiet während des Feldzuges im Jahre 1663”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.**, 61/1-2 (2008), s. 119-133.
- İlgürel, Mücteba “Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silahların Yayılışı”, **Tarih Dergisi**, 32 (1979), s. 301-318.
- _____ “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tüfeğin Halk Arasında Yayılışı”, **Birinci Askeri Tarih Semineri**, Bildiriler II, Ankara: Genelkurmay Yayınevi, 1983, s. 247-260.
- İnalçık, H.-D. Quataert (ed.) **An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914**, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- İnalçık, Halil “Ottoman Methods of Conquest”, **Studia Islamica**, 2 (1954), s. 103-129.
- _____ “Osmanlılar’da Ateşli Silahlar”, **Belleten**, XXI/83 (1957), s. 508-512.
- _____ “Lepanto in the Ottoman Documents”, **II Mediterraneo nella seconda metà del ’500 alla luce di Lepanto**, ed. G. Benzoni, Florence: L. S. Olschki, 1974, s. 185-192.
- _____ “The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East”, **War, Technology and Society in the Middle East**, ed. V.J. Parry, M. E.

- Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 195-217.
- _____
- “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700”, **Archivum Ottomanicum**, VI (1980), s. 283-337.
- _____
- Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300–1600)**, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- _____
- “Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi”, **Osmanlı Uygarlığı**, ed. Halil İnalçık, Gülsel Renda, 3. bs., II, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2009, s. 1049-1089.
- İşbilir, Ömer **XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İâşe, İkmâl ve Lojistik Meseleleri**, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.
- Jähns, Max **Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland**, München-Leipzig, 1891.
- James, Alan “Warfare and the Rise of the State”, **Palgrave Advances in Modern Military History**, ed. Matthew Hughes-William J. Philpott, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, s. 23-41.
- Janko, Wilhelm E. von **Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian’s II**, Wien: Wilhelm Braumüller, 1871.
- Jennings, Ronald C. “Firearms, Bandits, and Gun-Control: Some Evidence on Ottoman Policy towards Firearms in the Possession of *Reaya*, from Judicial Records of Kayseri, 1607–1627”, **Archivum Ottomanicum**, 6 (1980), s. 339-358.
- Jespersen, Knud J. V. “Social Change and Military Revolution in Early Modern Europe: Some Danish Evidence”, **The Historical Journal**, XXVI/1 (1983), s. 1-13.
- _____
- “Baltık'ta Savaş ve Toplum 1500–1800”, **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453–1815**, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003, s. 189-208.
- Jones, Archer **The Art of War in the Western World**, Urbana: University of Illinois Press, 2001.
- Jones, Colin “The Military Revolution and the Professionalisation of the French Army under the Ancien Régime”, **The Military Revolution and the State, 1500–1800**, ed. Michael Duffy, Exeter: University of Exeter, 1980, s. 29-48.

- _____ “Review Article: New Military History for Old?”, **European History Quarterly**, XII (1982), s. 97-108.
- Jorga, Nicolae **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, I-V, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Jörgensen, Christer vd. **Dünya Savaş Tarihi: Erken Modern Çağ (Teçhizat, Savaş Yöntemleri, Taktikler) 1500–1763**, Cilt II, çev. Özgür Kolçak, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Kafadar, Cemal “The Question of Ottoman Decline”, **Harvard Middle Eastern and Islamic Review**, IV/1-2 (1997-98), s. 30-75.
- _____ “Yeniçeri Nizamının Bozulması Üzerine”, **Kim var imiş biz burada yoğ iken: Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun**, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s. 29-37.
- Káldy-Nagy, Gyula **Kanûnî Devri Budin Tahrir Defteri (1546–1562)**, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1971.
- _____ “The First Centuries of the Ottoman Military Organization”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 31/2, 1977, s. 147-183.
- Karácson, Imre **Evlia Cselebi török világutazó magyar-országi utazásai 1664–1666**, (Török-magyarkori történelmi emlékek, II), Budapest, 1908.
- Karadağ, Raif (haz.) **Sengotar’da Osmanlı Ordusu**, İstanbul: Emre Yayınları, 2005.
- Karpat, Kemal “Osmanlı Tarihinin Dönemleri, Yapısal Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım”, **Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri**, ed. Kemal Karpat, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2000, s. 119-145.
- Keegan, John **Savaş Sanatı Tarihi**, çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2007.
- Keep, John L. H. **Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia 1462–1874**, Oxford: Clarendon Press, 1985.
- Kelenik, József “The Military Revolution in Hungary”, **Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest**, ed. Géza Dávid, Pál Fodor, Leiden: E. J. Brill, 2000, s. 117-159.
- _____ “A mezőkeresztesi csata (1596. október 26.)”, **Fegyvert s vitézt. A Magyar hadtörténet nagy csatái**,

- ed. Róbert Hermann, Budapest: Corvina Kiadó, 2003, s. 111-129.
- Kennedy, Paul **The Rise and Fall of the Great Powers**, New York: Random House, 1987.
- Kindinger, Rudolf “Die Schlacht bei St. Gotthard am 1. August 1664: Ein Würdigungsversuch der Feldherrnkunst Montecuccolis unter neuen Gesichtspunkten”, **Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark**, XLVIII (1957), s. 145-155.
- Kingra, Mahinder S. “The Trace Italienne and the Military Revolution During the Eighty Years’ War, 1567–1648”, **The Journal of Military History**, 57/3 (1993), s. 431-446.
- Kißling, Hans J. “Einige deutsche Sprachproben bei Ewlijā Čelebī”, **Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa**, II/1 (1938), s. 212-220.
- Kiszling, Rudolf “Die Schlacht bei Mogersdorf (St. Gotthard)”, **Süddeutsches Archiv**, 7 (1964), s. 124-128.
- _____ “Die Schlacht bei Mogersdorf 1. August 1664”, **Österreich in Geschichte und Literatur**, 8 (1964), s. 222-225.
- _____ “Politische Ziele und Strategie der Türken in Südosteuropa bis 1664”, **Österreichische Militärische Zeitschrift**, 2 (1964), s. 255-256.
- Kleinschmidt, Harald “Using the Gun: Manual Drill and the Proliferation of Portable Firearms”, **The Journal of Military History**, LXIII/3 (1999), s. 601-629.
- Klopsteg, Paul E. **Turkish Archery and the Composite Bow: A Review of an Old Chapter in the Chronicles of Archery and a Modern Interpretation**, 3. bs., Manchester: Simon Archery Foundation, 1987.
- Kontler, László **A History of Hungary**, New York: Palgrave Macmillan, 2002.
- Kopčan, Vojtech “Ottoman Narrative Sources to the Uyvar Expedition 1663”, **Asian and African Studies**, VII (1971), s. 89-100.
- _____ “Eine Quelle der Geschichte Silihdars”, *Asian and African Studies*, IX (1973), s. 129-139.
- _____ “Bemerkungen zur Benutzung der europäischen Quellen in der osmanischen Geschichtsschreibung” **Asian and African Studies**, XI (1975), s. 147-160.

- _____ “Einige Anmerkungen zu Evliya Çelebis Seyahatname”, **Asian and African Studies**, 12 (1976), s. 71-84.
- _____ “Zwei Itenerarien des osmanischen Feldzuges gegen Neuhäusel (Nové Zámky) im Jahre 1663”, **Asian and African Studies**, XIV (1978), s. 59-88.
- _____ “Zur Glaubwürdigkeit einiger Angaben Evliya Çelebis Seyahatname”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, s. 1061-1071.
- _____ “Einige Bemerkungen zur Versorgung der osmanischen Armee während des ‘Uyvar Seferi’ im Jahre 1663”, **Türkische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920**, Akten des IV. Internationale Kongresses, herausgegeben von Hans Georg Majer, Raoul Motika, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag 1995, s. 163-169.
- _____ “Nové Zámky – Ottoman Province in Central Europe”, **Studia Historica Slovaca**, 19 (1995), s. 53-72.
- Kosáry, Dominique “Français en Hongrie 1664”, **Revue d’Histoire Comparée**, Nouvelle Série, IV (1946), s. 29-65.
- Krainz, Johann **Die Schlacht bei St. Gotthard**, Prag-Leipzig 1885.
- Krause, Keith **Arms and the State Patterns of Military Production and Trade**, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Kummert, Heinrich “Franz Fugger und der Türkenkrieg 1664”, **Südost-Forschungen**, 22 (1963), s. 299-311.
- Kumrular, Özlem “XVI. Yüzyılda Avrupa’da Osmanlı Ordusu İmgesi: Korku, Hayranlık, Yakın Takip”, **Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev**, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul: Kitabevi, 2008, s. 289-317.
- Kunt, Metin İ. **The Köprülü Years: 1656–1661**, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 1971.
- _____ “Naima, Köprülü, and the Grand Vezirate”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Humanities**, I (1973), s. 57-64.
- _____ “Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment”, **International Journal of Middle East Studies**, 5 (1974), s. 233-239.

-
- “17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Politikası Üzerine Bir Yorum”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi-Beşeri Bilimler**, IV-V (1976–1977), s. 111-116.
-
- Sancaktan Eyalete: 1550–1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.
-
- The Sultan’s Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650**, New York: Columbia University Press, 1983.
-
- “The Waqf as an Instrument of Public Policy: Notes on the Köprülü Family Endowments”, **Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Menage**, İstanbul: Isis Press, 1994, s. 189-198.
- León, Fernando G. de “‘Doctors of the Military Discipline’: Technical Expertise and the Paradigm of the Spanish Soldier in the Early Modern Period”, **Sixteenth Century Journal**, XXVII/1 (1996), s. 61-85.
- Lewis, Bernard **The Muslim Discovery of Europe**, New York: W. W. Norton & Company, 1982.
-
- What Went Wrong: Western Impact and Middle Eastern Response**, New York: Oxford University Press, 2002.
- Liebrenz, Boris **Arabic, Persian and Turkish Manuscripts in the University Library Leipzig**, http://www.islamic-manuscripts.net/Katalog_Lieberenz150508.pdf, 2007.
- Lynn, John A. “Tactical Evolution in the French Army, 1560–1660”, **French Historical Studies**, XIV (1985), s. 176-191.
-
- “Clio in Arms: the Role of the Military Variable in Shaping History”, **Journal of Military History**, LV (1991), s. 83-95.
-
- How War Fed War: the Tax of Violence and Contributions during the Grand Siécle”, **Journal of Modern History**, LXV (1993), s. 286-310.
-
- “The *trace italienne* and the Growth of Armies: The French Case”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 169-199.
-
- “The Evolution of Army Style in the Modern West, 800–2000”, **The International History Review**, XVIII/3 (1996), s. 505-556.

- Maggiorotti, Leone A. "Le origini della fortificazione bastionata e la guerra di Otranto", **Rivista della Artiglieria e del Genio**, (1931), s. 93-110.
- Majer, Hans G. "Albanien und Bosnien in der osmanischen Armee. Ein Faktor der Reichsintegration in 17. und 18. Jahrhundert", **Jugoslawien: Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart**, ed. Klaus-Detlev Grothusen, Göttingen, 1984, s. 105-117.
- Majewski, Wieslaw "The Polish Art of War in the 16th and 17th Centuries", **A Republic of Nobles. Studies in Polish History to 1864**, ed. J. K. Federowicz, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 179-197.
- Mallett, Michael "Siegecraft in Late Fifteenth-Century Italy", **The Medieval City under Siege**, ed. Ivy A. Corfis, Michael Wolfe, Woodbridge: The Boydell Press, 1995, s. 245-255.
- Mandlmayr, M.-K. Vocelka "Vom Adelsaufgebot zum stehenden Heer: Bemerkungen zum Funktionswandel des Adels im Kriegswesen der Frühen Zeit", **Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit**, VIII (1981), s. 112-125.
- Mann, Michael **The Sources of Social Power**, I-II, Cambridge: Cambridge University Press, 1993–1995.
- McNeill, William H. **Europe's Steppe Frontier, 1500–1800**, Chicago: The University of Chicago Press, 1964.
- _____ **The Pursuit of Power**, Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- _____ **The Age of Gunpowder Empires, 1450–1800**, Washington DC: American Historical Association, 1990.
- Mears, John A. "The Influence of Turkish Wars in Hungary on the Military Theories of Raimondo Montecucoli", **Asia and the West: Encounters and Exchanges from the Age of Explorations**, ed. Cyriac K. Pullapilly- Edwin J. Van Kley, Notre Dame: Cross Cultural Publications, 1986, s. 129-145.
- _____ "The Thirty Years' War, the 'General Crisis', and the Origins of a Standing Professional Army in the Habsburg Monarchy", **Central European History**, XXI/2 (1988), s. 122-141.
- Murphey, Rhoads "The Ottoman Attitude towards the Adoption of Western Technology: The Role of the *Efrençî*

- Technicians in Civil and Military Applications”, **Contributions à l’histoire économique et sociale de l’Empire ottoman**, ed. Jean-Louis Bacqué-Grammont, Paul Dumont, Paris: Association pour le Développement des Études Turques, 1983, s. 287-298.
-
- “Horsebreeding in Eurasia: Key Element in Material Life or Foundation of Imperial Culture”, **Central and Inner Asian Studies**, IV (1990), s. 1-13.
-
- Osmanlı’da Ordu ve Savaş, 1500–1700**, çev. M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Neill, Donald A. “Ancestral Voices: The Influence of the Ancients on the Military Thoughts of the Seventeenth and Eighteenth Centuries”, **The Journal of Military History**, LXII/3 (1998), s. 487-520.
- Nickle, Barry H. **The Military Reforms of Prince Maurice of Orange**, yayımlanmamış doktora tezi, University of Delaware, 1975.
- Nóra, G. Etényi “Szigetvár 1664. évi ostroma: Egt téves hír analízise – és a Zrínyi-hagyomány”, **Történelmi Szemle**, 41/1–2 (1999), s. 209-220.
- Nottebohm, Wilhelm **Montecuccoli und die Legende von St. Gotthard (1664)**, Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung, 1887.
- Nowak, Tadeusz M. “Polish Warfare Technique in the Seventeenth Century. Theoretical Conceptions and their Practical Applications”, **Military Technique, Policy and Strategy in History**, ed. W. Bieganski, Warsaw: Ministry of National Defence Publishing, 1976, s. 11-95.
- Oestreich, Gerhard “Der römische Stoizismus und die oranische Heeresreform”, **Historische Zeitschrift**, CLXXVI (1953), s. 17-43.
-
- “Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates”, **Historische Zeitschrift**, CLXXXI/1 (1956), s. 31-78.
- Oman, Charles W. C. **A History of the Art of War in the Sixteenth Century**, London: Methuen, 1937.
-
- Ok, Balta ve Mancımık: Ortaçağda Savaş Sanatı 378–1515**, çev. İsmail Yavuz Alogan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002.

- Orhonlu, Cengiz “Osmanlıların Habeşistan Siyaseti, 1554–1560”, **Tarih Dergisi**, XV (1965), s. 39-54.
-
- Öz, Mehmet **Kanun-ı Kadîmin Peşinde: Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)**, 2 bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Özbaran, Salih “Asya’da ve Afrika’da Ateşli Silahların ve Askeri Teknolojinin Yayılmasında Osmanlıların Rolü”, **Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 262-266.
- Özel, Oktay “Osmanlı Tarih yazımında “Klasik Dönem””, **Medeniyet ve Klasik**, haz. Halit Özkan, Nurullah Ardıç, Alim Arlı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, s. 319-338.
- Özgüven, Burcu **Osmanlı Macaristanı’nda Kentler, Kaleler**, İstanbul: Ege Yayınları, 2001.
- Özkan, Selim H. **Amcazâde Hüseyin Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644–1702)**, yayımlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2006.
- Özkaya, Yücel **Osmanlı İmparatorluğu’nda Dağlı İsyancıları (1791–1808)**, Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1983.
- Özvar, Erol, “Osmanlı Tarihini Dönemlendirilme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, **Divân İlmî Araştırmalar**, IV/7 (1999/2), s. 135-151.
- Paas, John Roger **The German Political Broadsheet 1600–1700**, IX (1662–1670), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2007.
- Pálffy, Géza “The Border Defense System in Hungary in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, **A Millennium of Hungarian Military History**, ed. László Veszprémy and Béla K. Király, Boulder: Social Science Monographs, 2002, s. 111-135.
-
- “Scorched-Earth Tactics in Ottoman Hungary: On a Controversy in Military Theory and Practice on the Habsburg-Ottoman Frontier”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 61/1–2 (2008), s. 181-200.

- Palmer, Robert R. “Frederick the Great, Guibert, Bülow: From Dynastic to National War”, **Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age**, ed. Peter Paret, Princeton: Princeton University Press, 1986, s. 91-105.
- Panaite, Viorel **The Ottoman Law of War and Peace: The Ottoman Empire and Tribute Payers**, New York: Columbia University Press, 2000.
- Parker, Geoffrey “The ‘Military Revolution’, 1560–1660, - A Myth?”, **Journal of Modern History**, 48 (1976), s. 195-214 (**Spain and the Netherlands, 1559–1659: Ten Studies**, Fontana: Collins, 1979, s. 86-103).
- _____ “Mutiny and Discontent in the Spanish Army of Flanders, 1572–1607”, **Spain and the Netherlands: Ten Studies**, London: Collins, 1979, s. 106-121.
- _____ “In Defense of *The Military Revolution*”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 342-43 (“Sonsöz: Askeri Devrimi Savunmak”, **Askeri Devrim: Batı’nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500–1800**, çev. Tuncay Zorlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, s. 287-332).
- _____ **The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567–1659**, 2. bs., Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- _____ “Introduction”, **Cambridge History of Warfare**, ed. Geoffrey Parker, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 1-10.
- _____ “Review Essay – The ‘Military Revolution’, 1955–2005: From Belfast to Barcelona and the Hague”, **The Journal of Military History**, 69/1 (2005), s. 205-209.
- _____ **Askeri Devrim: Batı’nın Yükselişinde Askeri Yenilikler 1500–1800**, çev. Tuncay Zorlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- _____ “The Limits to Revolutions in Military Affairs: Maurice of Nassau, the Battle of Nieuwpoort (1600), and the Legacy”, **The Journal of Military History**, 71 (2007), s. 331-372.
- Parrott, David “Strategy and Tactics in the Thirty Years’ War: The ‘Military Revolution’”, **Militärgeschichtliche Mitteilungen**, 18/2 (1985), s. 7-25.

- _____ **Richelieu's Army: War, Government, and Society in France, 1624–1642**, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Parry, Vernon J. "Materials of War in the Ottoman Empire", **Studies in the Economic History of the Middle East**, ed. M. A. Cook, London Oxford University Press, 1970, s. 219-229.
- _____ "İslâm'da Harb Sanatı", **Tarih Dergisi**, 28–29 (1974–75), s. 193-218.
- _____ "La manière de combattre", **War, Technology and Society in the Middle East**, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 218-256.
- Paterson, W. F. "The Archers of Islam", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 9/1–2 (1966), s. 69-87.
- Paul, Michael C. "The Military Revolution in Russia, 1550–1682", **The Journal of Military History**, 68/1 (2004), s. 9-45.
- Peball, Kurt "Die Schlachten bei Levá-St. Benedikt und St. Gotthard-Mogersdorf", **Österreichische Militärische Zeitschrift**, 2 (1964), s. 257-262.
- _____ **Die Schlacht bei St. Gotthard-Mogersdorf 1664**, Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1989.
- Perjés, Géza "Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the Seventeenth Century", **Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae**, 16 (1970), s. 7-51.
- _____ "The Zrinyi-Montecuccoli Controversy", **From Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary**, ed. János M. Bak-Béla K. Király, Boulder, Co.: Social Science Monographs, 1982, s. 335-349.
- _____ "Count Miklós Zrínyi (1620–1664)", **A Millennium of Hungarian Military History**, ed. László Veszprémy and Béla K. Király, Boulder: Social Science Monographs, 2002, s. 136-158.
- Péter, Szabó András **Haller Gábor – egy 17. századi erdélyi arisztokrata életpályája**, Eötvös Loránd Universitési, Budapest, 2008.
- Petrović, Djurdjica "Fire-arms in the Balkans on the eve of and after the Ottoman Conquests of the fourteenth and fifteenth centuries", **War, Technology and Society in the**

- Middle East**, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, London: Oxford University Press, 1975, s. 164-194.
- Phillips, Gervase “‘Home! Home!’: Mutiny, Morale, and Indiscipline in Tudor Armies”, **The Journal of Military History**, 65/2 (2001), s. 313-332.
- _____ “‘Who Shall Say the Days of Cavalry are Over?’: The Revival of the Mounted Arm in Europe, 1853–1914”, **War in History**, 18/1 (2011), s. 5-32.
- Piterberg, Gabriel **Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu**, çev. Uygur Abacı, İstanbul: Literatür, 2005.
- Poe, Marshall “The Consequences of the Military Revolution in Muscovy: A Comparative Perspective”, **Comparative Studies in Society and History**, XXXVIII/3 (1996), s. 603-618.
- Pohler, Johann **Osterrichs Türkenkrieg 1663–1664**, Frankfurt 1879.
- Puype, Jan P. “Victory at Nieuwpoort, 2 July 1600”, **Exercise of Arms: Warfare in the Netherlands (1568–1648)**, ed. Marco van der Hoeven, Leiden: Brill, 1998, s. 69-112.
- Ralston, David **Importing the European Army: The Introduction of European Military Techniques and Institutions into the Extra-European World, 1600–1914**, Chicago: University of Chicago Press, 1990.
- Raudzens, George “Firepower Limitations in Modern Military History”, **Journal of the Society for Army Historical Research**, LXVII (1989), s. 130-153.
- _____ “War-Winning Weapons: The Measurement of Technological Determinism in Military History”, **Journal of Military History**, 54/4 (1990), s. 407-415.
- _____ “So Why Were the Aztecs Conquered, and What Were the Wider Implications? Testing Military Superiority as a Cause of Europe’s Pre-industrial Colonial Conquests”, **War in History**, II/1 (1995), s. 87-104.
- Redlich, Fritz “Contributions in the Thirty Years War”, **Economic History Review**, XII (1959–1960), s. 147-154.
- Refik, Ahmed “Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Ait Resmi Vesikalar”, **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, V/1–2 (1927), s. 30-95.
- Reid, Anthony “Sixteenth-Century Turkish Influence in Western Indonesia”, **Journal of South Asian History**, X/3 (1969), s. 395-414.

- Reinhard, Wolfgang “Humanismus und Militarismus. Antike-Rezeption und Kriegshandwerk in der oranischen Heeresreform”, **Krieg und Frieden im Horizont des Renaissancehumanismus**, hrsg. Franz Josef Worstbrock, Weinheim: Acta Humaniora, VCH, 1986, s. 185-204.
- Rintelen, Anton “Die Feldzüge Montecuccolis gegen die Türken von 1661 bis 1664 nach Montecuccolis Handschriften und anderen österreichischen Originalquellen”, **Österreichische Militärische Zeitschrift**, Jg. 1828/1, s. 3-273; Jg. 1828/2, s. 3-262; Jg. 1828/3, s. 3-34.
- Ritter, Moriz “Das Kontributionssystem Wallensteins”, **Historische Zeitschrift**, 90 (1903), s. 193-249.
- Roberts, Michael **Gustavus Adolphus: A History of Sweden, 1611–1632**, I-II, London, New York: Longmans, Green, 1953-1958.
- _____ **The Military Revolution, 1560–1660: An Inaugural Lecture Delivered before the Queens’s University of Belfast**, Belfast: Boyd, 1956 (**Essays in Swedish History**, London: Weidenfeld & Nicolson, 1967, s. 195-225).
- _____ “Gustav Adolf and the Art of War”, **Essays in Swedish History**, London: Weidenfeld & Nicolson, 1967, s. 56-81.
- Rogers, Clifford J. “The Military Revolution in History and Historiography”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 1-10.
- _____ “‘Military Revolutions’ and ‘Revolutions in Military Affairs’: A Historian’s Perspective”, **Towards a Revolution in Military Affairs? Defense and Security at the Dawn of the Twenty-First Century**, ed. T. Gongora, H. von Riekhof, Westport, Conn.: Archon, 2000, s. 21-35.
- Roland, Alex “Technology and War: the Historiographical Revolution of the 1980’s”, **Technology and Culture**, XXXIV (1993), s. 117-134.
- Roth, Benno “Die geplante Evakuierung des Domstiftes Seckau 1663/64”, **Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark**, 53 (1962), s. 137-144.

- Rothenberg, Gunther E. “Aventinus and the Defense of the Empire against the Turks”, **Studies in the Renaissance**, 10 (1963), s. 60-67.
- _____ “Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecuccoli, and the ‘Military Revolution’ of the Seventeenth Century”, **Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age**, ed. Peter Paret, Princeton: Princeton University Press, 1986, s. 32-63.
- Röck, Christoph “Römische Schlachtordnungen im 17. Jahrhundert?”, **Tradita et Inventa: Beiträge zur Rezeption der Antike**, hrsg. Manuel Baumbach, Heidelberg: Winter, 2000, s. 165-186.
- Römer, Claudia “*Seyahatnâme*’deki Halk Hikâyeleri ile Avusturya Halk Hikâyelerini Karşılaştırması”, **Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi**, ed. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 291-296.
- Safvet Bey “Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi”, **Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası**, X/1 (1910), s. 678-683.
- Sağır, Yusuf **Vakfiyesine Göre Köprülü Mehmet Paşa Vakıfları**, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2005.
- Sağırlı, Abdurrahman “Şâhnâme-i Âl-i Osman’a Göre Kanuni Döneminde Askeri Teşkilatı”, **Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular: Oluşum, Teşkilât ve İşlev**, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul: Kitabevi, 2008, s. 319-328.
- Sahin-Tóth, Péter “Á propos d’un article de C. F. Finkel: quelques notations supplémentaires concernant les mercenaires de Pápa”, **Turcica**, XXVI (1994), s. 249-255.
- Sawai, Kazuaki “Japon Teknolojisine Karşı: 16. yüzyılda Doğu Asya’da Osmanlı Tüfeğinin Yeri”, **Eskiçağdan Modernçağa Ordu: Teşkilat, Oluşum ve İşlev**, Sempozyum (14-16 Mayıs 2007), İstanbul 2008, s. 341-354..
- Schäffer, Roland “Festungsbau an der Türkengrenze: Die Pfandschaft Rann im 16. Jahrhundert”, **Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark**, LXXV (1984), s. 31-59.
- Scheben, Thomas “Schwendi, Montecuccoli, Kinsky: Analysen der osmanischen Kriegsmacht vom 16. bis zum 18. Jahrhundert”, **VII. Ciépo Sempozyumu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, s. 201-213.

- Schempp, Adolf v. **Der Feldzug 1664 in Ungarn unter besonderer Berücksichtigung der herzoglich Württembergischen Allianz- und Schwäbischen Kreistruppen**, Stuttgart 1909.
- Schindling, Anton **Die Anfänge des Immerwährenden Reichstags zu Regensburg: Ständevertretung und Staatskunst nach dem Westfälischen Frieden**, Mainz: Verlag Philipp von Zabern, 1991.
- Schnur, Roman “Lazarus von Schwendi (1522–1583): Ein unerledigtes Thema der historischen Forschung”, **Zeitschrift für historische Forschung**, XIV (1987), s. 27-46.
- Schreiber, Georg **Raimondo Montecucoli, Feldherr, Schriftsteller und Kavelier: Ein Lebensbild aus dem Barock**, Graz-Wien-Köln: Verlag Styria, 2000.
- Shmuelevitz, Aryeh “Capsali as a Source for Ottoman History, 1450–1523”, **International Journal of Middle East Studies**, IX/3 (1978), s. 339-344.
- Soykut, Mustafa **Papalık ve Venedik Belgelerinde Avrupa'nın Birliği ve Osmanlı Devleti (1453–1683)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Stein, J. M. “A Letter to Queen Elizabeth I from the Grand Vizier as a Source for the Study of Ottoman Diplomacy”, **Archivum Ottomanicum**, 11 (1986) [1988], s. 231-246.
- Stein, Mark L. “Ottoman Bureaucratic Communication: An Example from Uyvar, 1673”, **The Turkish Studies Association Bulletin**, 20 (1996), s. 1-15.
- _____ **Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Štěpánek, Petr “War and Peace in the West (1644/5): A Dilemma at the Threshold of Fecility?”, **Archiv orientální**, 69/2 (2001), s. 327-340.
- _____ “Zitvatoruk (1606) ve Vasvár (1664) Anlaşmaları Arasında Orta Avrupa'da Osmanlı Siyaseti”, çev. Ramazan Kılınç, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler**, IX, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 730-737.
- Storrs, C.-H. M. Scott “The Military Revolution and the European Nobility, c. 1600–1800”, **War in History**, III/1 (1996), s. 1-41.

- Stradling, Robert A. "A 'Military Revolution': the Fallout from the Fall-In", **European History Quarterly**, XXIV (1994), s. 271-278.
-
- _____ **Spain's Struggle for Europe, 1598–1668**, London: The Hambledon Press, 1994.
- Sugar, Peter "A Near Perfect Military Society: the Ottoman Empire", **War: a Historical, Political and Social Study**, ed. L. L. Farrer, Santa Barbara: ABC-Clio, 1978, s. 95-104.
-
- _____ "The Principality of Transylvania", **A History of Hungary**, ed. P. F. Sugar, P. Hanák, T. Frank, Bloomington-Indianapolis: Indiana University Press, 1994, s. 121-137.
- Swope, Kenneth M. "Crouching Tigers, Secret Weapons: Military Technology Employed during the Sino-Japanese-Korean War, 1592–1598", **The Journal of Military History**, 69/1 (2005), s. 11-41.
- Szakály, Ferenc "Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365–1526), **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 33/1 (1979), s. 65-111.
-
- _____ "The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse", **Hunyadi to Rákóczi: War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary**, ed. J. M. Bak, B. K. Király, New York: Brooklyn College Press, 1982, s. 141-158.
- Szalontay, Tibor **The Art of War During the Ottoman-Habsburg Long War (1593–1606) According to Narrative Sources**, yayımlanmamış doktora tezi, Toronto Üniversitesi, 2004.
- Şakul, Kahraman "Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/2 (2003), s. 529-571.
-
- _____ "Batı'da ve Türkiye'de Yeni Askeri Tarihçilik", **Toplumsal Tarih**, 198 (2010), s. 31-35.
- Şimşirgil, Ahmet **Uyvar'ın Türkler Tarafından Fethi ve İdaresi (1663–1685)**, yayımlanmamış doçentlik tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1997.
-
- _____ "Osmanlı İdaresinde Uyvar'ın Hazine Defterleri ve Bir Bütçe Örneği", **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, XII (1992–1998), s. 325-355.

- _____
- “1663 Uyvar Seferi Yolu ve Şehrin Osmanlı İdaresindeki Konumu”, **Anadolu’da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri**, 21 Mayıs 2001, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: “Globus” Dünya Basımevi, 2002, s. 79-98.
- Tallett, Frank **War and Society in Early Modern Europe, 1495–1715**, London and New York: Routledge, 1992.
- Tekindağ, Şehabettin “Süveys’te Türkler ve Selman Reis’in Arizası”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, II/9 (1968), s. 77-80.
- Teply, Karl **Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien**, Wien-Köln-Graz: Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1980.
- Tezcan, Baki **Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618–1622)**, yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 2001.
- _____
- The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World**, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- _____
- “Tarih Üzerinden Siyaset: Erken Modern Osmanlı Tarihyazımı”, **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**, ed. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman, çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 223-266.
- Tezcan, Semih “Evliyâ Çelebi’nin Okçuluğu”, **Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi**, ed. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 30-38.
- T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (haz.) **Sengotar Muharebesi 1664**, Etüt, Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi III. Cilt, 3. Kısım Eki, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1978.
- Thompson, I. A. A. “‘Money, money, and yet more money!’ Finance, the Fiscal-State, and the Military Revolution: Spain 1500–1650”, **The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe**, ed. Clifford J. Rogers, Boulder: Westview Press, 1995, s. 273-298.
- Thompson, William R. “The Military Superiority Thesis and the Ascendancy of Western Eurasia in the World System”, **Journal of World History**, X/1 (1999), s. 143-178.

- Tilly, Charles “War Making and State Making as Organized Crime”, **Bringing the State Back In**, ed. Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, s. 169-187.
- _____ **Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992**, Oxford: Blackwell, 1994.
- Topçu, Sultan Murat **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler**, yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2010.
- Turan, Osman **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, 2. bs., İstanbul: İstanbul Matbaası, 1969.
- Turan, Şerafettin **Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961.
- Turková, Helena “Sprachproben aus Nieder-Österreich in Evlijâ Çelebi's Seyâhatnâme”, **Archiv orientální**, 20 (1952), s. 392-396.
- Uluçay, M. Çağatay **XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, Manisa: Manisa Halkevi, 1944.
- Unat, Faik R. “Ahmet III. Devrine Ait Bir Islahat Takriri: Muhayyel Bir Mülâkatın Zabıtları”, **Tarih Vesikaları**, I/2 (1941), s. 107-121.
- Uzunçarşılı, İsmail H. “Ekoş Barçay'ın Erdel Kırallığına Tayini Hakkında Birkaç Vesika”, **Bellekten**, VII/ 27 (1943), s. 361-377.
- _____ “Barcsay Akos'un Erdel Kırallığına Ait Bazı Orijinal Vesikalar”, **Tarih Dergisi**, IV/7 (1952), s. 51-68.
- _____ **Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı**, 3. bs., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- _____ **Osmanlı Tarihi**, III/1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Várkonyi, Ágnes R. “Transylvania and the Porte in the Second Half of the 17th Century”, **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23–28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi**, II. Cilt, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 653-668.
- Vatin, Nicholas **Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık**, çev. T. Altınova, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.
- Velkov, A.-E. Radushev **Ottoman Garrisons on the Middle Danube: Based on Austrian National Library MS Mxt. 562 of**

- 956/1549–1550**, Introduction: Strashimir Dimitrov, ed. György Hazai, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1996.
- Virilio, Paul **Speed and Politics**, trans. Mark Polizzotti, New York: Columbia University, 1986.
- Vollers, Karl **Katalog der islamischen, christlich-orientalischen, jüdischen und samaritanischen Handschriften der Universitäts-Bibliothek zu Leipzig**, Leipzig, 1906.
- Vries, Peer H. H. “Governing Growth: A Comparative Analysis of the Role of the State in the Rise of the West”, **Journal of World History**, XIII/1 (2002), s. 67-138.
- Wagner, Georg “Der Wiener Hof, Ludwig XIV. und die Anfänge der Magnatenverschwörung 1664/65”, **Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs**, 16 (1963), s. 87-146.
- _____ “Die Steiermark und die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf”, **Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs**, XIV (1964), s. 49-79.
- _____ **Das Türkenjahr 1664: Eine europäische Bewährung Raimund Montecuccoli, die Schlacht von St. Gotthard-Mogersdorf und der Friede von Eisenburg (Vasvár)**, Eisenstadt 1964.
- _____ “Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikası”, **Osmanlı Araştırmaları**, II (1981), s. 147-166.
- Weigley, Russell F. **The Age of Battles: The Quest for Decisive Warfare from Breitenfeld to Waterloo**, Bloomington: Indiana University Press, 2004.
- Westerberg, Sten “Claes Rålamb: Devlet Adamı, Bilgin ve Elçi”, **Alay-ı Hümayun: İsveç Elçisi Ralamb’ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri, 1657–1658**, ed. Karin Adahl, çev. Ali Özdemir, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 27-57.
- Willax, Franz “Johann von Stauffenberg und seine ‘Relation’ über das Fränkische Reichskreis-Regiment im Türkenkrieg von 1664”, **Der Donauraum**, 25 (1980), s. 105-117.
- Witteck, Paul “The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans”, David Ayalon, **Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom: A Challenge to a Medieval Society**, London: Valentine, Mitchell, 1956 içinde, s. 141-144.
- Wutke, Konrad “Der Durchzug der brandenburgischen Hilfstruppen durch Schlesien 1663/64”, **Zeitschrift des Vereins für**

- Geschichte und Alterthum Schlesiens**, XXIX (1895), s. 197-244.
- Yeşil, Fatih “Nizâm-ı Cedîd Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790–1807)”, **Tarih Dergisi**, 52 (2010), s. 27-84.
- Yıldız, Gültekin **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826–1839)**, İstanbul: Kitabevi, 2009.
- Yılmaz, Hüseyin “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, I/2 (2003), s. 231-298.
- Yücel, Ünsal **Türk Okçuluğu**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 1999.
- Zwiedineck-Südenhorst, H. “Die Schlacht von St. Gotthard 1664”, **Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte**, X (1889), s. 443-458.
- Zwitzer, H. L. “The Eighty Years War”, **Exercise of Arms: Warfare in the Netherlands (1568–1648)**, ed. Marco van der Hoeven, Leiden: Brill, 1998, s. 33-55.

ÖZGEÇMİŞ

02.06.1979 tarihinde İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. 1996'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimine başladı. 2001 yılında İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesine bağlı Ortaöğretim Sınıf Öğretmenliği programında tezsiz yüksek lisans yaptı. 2004 Aralık'ında İstanbul Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. 2005'te **Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500–1650)** isimli yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edildi. 30 Eylül 2006–01 Şubat 2007 tarihleri arasında doktora çalışmalarını ÖAD (Österreichische Austauschdienst) bursiyeri olarak Avusturya'da sürdürdü. 19 Ağustos–25 Ekim 2008 tarihlerinde DAAD'nin (Deutscher Akademischer Austauschdienst) sağladığı maddî destekle Leipzig'te Almanca dil eğitimi aldı. 10 Mart–26 Aralık 2009 tarihinde TÜBİTAK Yurt Dışı Araştırma Burs Programı aracılığıyla Avusturya'da araştırmalarda bulundu.